

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDEN KAMÛS-I TÜRKÎ'YE ANLAM
DEĞİŞMELERİ**

DOKTORA TEZİ

Erdost ÖZKAN

DİYARBAKIR

2019

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI EĞİTİMİ BİLİM DALI**

**TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDEN KAMÛS-I TÜRKÎ'YE ANLAM
DEĞİŞMELERİ**

HAZIRLAYAN

Erdost ÖZKAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

DİYARBAKIR

2019

T.C
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DIYARBAKIR

Erdost ÖZKAN tarafından yapılan “Tarama Sözlüğü’nden Kamûs-ı Türkî’ye Anlam Değişmeleri” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı; Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalında DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Üye : Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER

Üye : Prof. Dr. Halil ÇEÇEN

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Serdal KARA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Burhan BARAN

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 14/01/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

16.../01/2019

Doç. Dr. İlhami BULUT

ENSTİTÜ MÜDÜR

(MÜHÜR)

BİLDİRİM

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

18.01.2019

Erdost ÖZKAN

ÖN SÖZ

Dil, insanların kültürel ve toplumsal yapısını yansıtan; aynı zamanda yaşatan önemli bir ögedir. Geçmişten günümüze ortaya konan dile yönelik bilimsel çalışmalar, insanların daha önceki dilsel deneyimlerini açıkça gösterebilmektedir. Türk toplumlarının yaşadığı dile yönelik gelişmeleri geleceğe kazandırmanın yolu, geçmişte yapılan dil bilimsel çalışmaları incelemekten geçmektedir.

İnsanların dünyadaki her bir nesneyi, hareketi adlandırma amacı ve bunları bir sisteme bağlaması, anlaşılması zor bir durum olup bizlere olağanüstü bir yetinin ortaya çıkışını göstermektedir. İşte bu yetiyi anlamlı hale getirmeye çalışan bilim dalı anlam bilimidir. Anlam bilimi araştırmaları, yakın bir tarihe dayanmakta olup bir milletin düşünce sistemini, dilinin anlamsal, kavramsal yapısını; sosyolojik, kültürel ve toplumsal bakış açılarıyla ortaya koyabilmektedir. Türk dilinde yer alan anlam bilimine yönelik çalışmalar, Türkçenin sahip olduğu söz varlığını ve anlam haritasını ortaya çıkarması bakımından önemlidir.

Türk dilinin toplumsal örgüsünü ve kültürel izlerini görebileceğimiz en önemli kaynaklar geçmişte yazılmış sözlüklerdir. Sözlükler, dillerin anlamsal hafızalarını yansıtan ve tarihsel önem taşıyan önemli yazılı kaynaklardır. Çalışmamızın temelini oluşturan *Tarama Sözlüğü* ve *Kamûs-ı Türkî* sözlükleri, Türk dilinin söz varlığını gösterebilen önemli kaynaklardır.

Karşılaştırılmalı bir yöntemin izlendiği bu çalışmada, Türkçenin farklı dönemlerine ait olan sözcüklerin yansıtıldığı sözlüklerde yer alan ortak söz varlığı temele alınmıştır. Çalışmamıza alandaki yerli ve yabancı kaynakları taramayla başladık. Daha sonra *Tarama Sözlüğü* ve *Kamûs-ı Türkî*'deki sözcüklerin anlamlarını, tanıklarına bakarak karşılaştırdık. Ortak anlam ya da anlamlara sahip olan sözcükler tespit edildikten sonra aralarında oluşan anlam değişmelerinin tasnifine başladık. *Tarama Sözlüğü* ve *Kamûs-ı Türkî*'de yer alan ve anlam değişmesine sahip sözcüklere ait tanım ve tanıkları çalışmaya aktardık. Tanıkların seçimi ve kullanımında okuyuculara anlam değişmesi veya değişmelerini çözümleyebilecek olanların yazımına özellikle dikkat ettik. Tespit edilen anlam değişmelerinde ve bunlara ait yorumlarda *Tarama Sözlüğü*'nden *Kamûs-ı Türkî*'ye bir sıra izledik. Çalışmada sözcüklerin anlam değişmelerini göstermek için her sözcüğün altına anlam değişmesinin nedenine yönelik yorumlar aktardık. Böylece, tezin ana konusunu düzenli ve sistemli bir şekilde tezde yansıtmış olduk.

Çalışmanın giriş bölümünde, anlam değişmelerini sağlam bir zemine oturtmak için öncelikle dil üzerine bazı tanımlamalar yaptık. Dile yönelik tanımlamalarla beraber dil-düşünce; dil-toplum arasındaki bağıntıların aktarıldığı bu kısımdan itibaren sözlük ve anlam bilimi üzerine çeşitli açıklamalarda bulunduk. Türk tarihinde yer alan sözlüklerle ilgili bir girişten sonra çalışmamızın ana merkezini oluşturan *Tarama Sözlüğü* ve *Kamûs-ı Türkî* sözlükleri hakkında bilgiler verdik. Sözlük ve anlam bilimi ile ilgili genel tanımlamalara yer verdikten sonra “anlam, anlamlandırma, sözcük, anlam ilişkileri” başlıkları hakkında açıklamalar yaptık. Kuramsal bilgilerin aktarıldığı bu ilk bölümde son olarak anlam değişmeleri ve çeşitlerini inceledik. Tezin ikinci ve en önemli kısmındaki anlam değişimi tespitlerini daha anlaşılır hale getirmek için *anlam genişlemesi; anlam daralması; başka anlama geçiş; anlam kötüleşmesi* ve *anlam iyileşmesi* başlıkları hakkında tanımlamalarda bulunduk.

“Tarama Sözlüğü’nden Kamûs-ı Türkî’ye Anlam Değişmeleri” bölümünde tespit edilen anlam değişmelerini, tanım, tanık ve yorumlarıyla ayrıntılı bir şekilde inceledik. İncelenen bu sözcükleri alfabetik bir şekilde tezimize aktardıktan sonra bazı sözcüklerde ortaya çıkan birden fazla anlam değişmesini, tanım ve tanıklardan hareketle, yorum kısmında belirttik. Böylece, aynı anda birden fazla anlam değişmesini barındıran sözcükleri, farklı anlam değişmesi başlıkları altında tekrar yazmak zorunda kalmadık. Anlam değişmesine uğramış sözcükleri, yorumlarıyla beraber çalışmamıza aktardıktan sonra bunların sahip oldukları anlam değişmesi türlerini ve sözlüklerde yer alan anlam sayılarını tek bir tablo altında birleştirdik. Son olarak her iki sözlükte bulunan sözcüklerden ortak anlama sahip olan yedi yüz doksan sekiz (798) sözcüğü, *Tarama Sözlüğü’*ndeki tanımları ile çalışmamıza aktardık.

İki sözlük arasındaki söz varlıklarında ortaya çıkan anlam değişmeleri sınıflandırılmasının amaçlandığı bu çalışma ile sözcüklerde ne gibi anlamsal farklılıklar oluşabileceğini görmüş olduk. İki yüz yirmi eserin taranarak ortaya konduğu *Tarama Sözlüğü* ve Türk dilinin en önemli sözlüklerinden olan *Kamûs-ı Türkî* arasındaki ortak söz varlıklarının ve anlam değişmelerinin aktarıldığı çalışmamızın, Türk diline ait anlam örgüsüne bakış açısı vermesi açısından yapılmış ve yapılacak olan araştırmalara bir nebze de olsa katkı sunması dileğiyle...

Bu zorlu süreçte bilgi, birikim ve deneyimlerini benden hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK’e teşekkürü bir borç bilirim. Bölüm ve fakülteadaki

hocalarıma, özellikle de Dr. Ömer ŞİMŞEK ve Dr. Ahmet BAŞKAN'a şükranlarımı sunarım. Son olarak; BAKACAK ve ÖZKAN ailelerime; her zaman yanımda olan eşim Neval ÖZKAN ve canımız, kızımız Özgü ÖZKAN'a canıgönülden teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Dil Üzerine Tanımlamalar	1
1.1. Dil, Dilin Önemi ve Anlam.....	3
1.2. Dil ve Düşünce İlişkisi.....	5
1.3. Dil ve Toplum İlişkisi	7
2. Sözlük Bilimi ve Anlam Bilimi İlişkisi	10
2.1. Sözlük ve Sözlük Yazımı Tarihi	11
2.2. Türk Tarihinde Sözlükler	13
2.3. Araştırmaya Konu Olan Sözlükler.....	15
2.3.1. Kamûs-ı Türkî	15
2.3.2. Tarama Sözlüğü	17
3. Anlam Bilimi ve Tarihçesi	19
3.1. Anlam, Anlamlandırma ve Sözcük.....	23
3.2. Sözcükler ve Anlam İlişkileri	25
3.2.1. Temel Anlam.....	26
3.2.2. Yan Anlam	27
3.2.3. Aktarma.....	27
3.2.3.1. Deyim Aktarması	28
3.2.3.2. Ad Aktarması	29
3.2.4. Benzetme.....	30
3.2.5. Çok Anlamlılık.....	30

3.2.6. Eş Anlamlılık	32
3.2.7. Üst Anlamlılık ve Alt Anlamlılık.....	34
3.2.8. Karşıt (Zıt) Anlamlılık	35
4. Anlam Değişmeleri ve Nedenleri	36
4.1. Anlam Genişlemesi.....	39
4.1.1. Mecazlaşma.....	40
4.1.2. Örtmece	40
4.1.3. Argo	41
4.1.4. Eksiltim (Ellipsis)	41
4.2. Anlam Daralması	42
4.3. Başka Anlama Geçiş.....	42
4.4. Anlam İyileşmesi	43
4.5. Anlam Kötüleşmesi.....	44
TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDEN KAMÛS-I TÜRKÎ'YE ANLAM DEĞİŞMELERİ ...	45
1. Anlam Değişmesine Uğrayan Sözcükler Listesi.....	270
1.1. Anlam Daralmasına Uğramış Sözcükler	270
1.2. Anlam Genişlemesine Uğramış Sözcükler	272
1.3. Başka Anlama Geçiş Görülen Sözcükler	279
1.4. Anlam İyileşmesine Uğramış Sözcükler	280
1.5. Anlam Kötüleşmesine Uğramış Sözcükler.....	280
2. Anlam Değişmesine Uğrayan Sözcükler.....	282
3. Tarama Sözlüğü ve Kamûs-ı Türkî'de Aynı Anlamdaki Kelimeler	294
SONUÇ	307
KAYNAKÇA.....	308

ÖZET

TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDEN KAMÛS-I TÜRKÎ'YE ANLAM DEĞİŞMELERİ

“Tarama Sözlüğü’nden Kamûs-ı Türkî’ye Anlam Değişmeleri” başlıklı doktora çalışmasında iki sözlüğün ortak söz varlığında bulunan anlam değişimleri incelenmiş ve sınıflandırılmıştır.

Çalışmanın kuramsal kısmında dil, sözlük ve anlam bilimi üzerine açıklamalara yer verilmiştir. Konunun daha iyi bir şekilde anlaşılması için bu açıklamalar tezin temelini oluşturan “anlam” ile bağdaştırılmıştır. *Tarama Sözlüğü* ve *Kamûs-ı Türkî*’de bulunan anlam değişimlerinin tespit edildiği sözcükler, tek tek ele alınmış; tezin giriş kısmında açıklanan esaslar gereğince sınıflandırılmıştır. Bu tasnife giren ifadeler, alfabetik düzende oluşturulmuştur. Çalışmada tespit edilen anlam değişimi türleri; *anlam daralması*, *anlam genişlemesi*, *başka anlama geçiş*, *anlam iyileşmesi* ve *anlam kötüleşmesidir*. Anlam değişikliğine uğrayan sözcüklerdeki anlam değişikliği türü ve bu sözcüklerin sözlüklerdeki anlam sayıları, tabloya aktarılmıştır. Toplamda dokuz yüz on iki (912) anlam değişiminin ve yedi yüz doksan sekiz (798) ortak anlamın ortaya konduğu çalışmanın sonunda *Tarama Sözlüğü* ve *Kamûs-ı Türkî*’de aynı anlama sahip kelimeler, yine alfabetik düzende çalışmaya aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anlam değişimleri, Anlam, Tarama Sözlüğü, Kamûs-ı Türkî

ABSTRACT

THE SEMANTIC CHANGES IN *KAMUS-I TÜRKÎ* FROM *TARAMA SÖZLÜĞÜ*

In this study titled "The Semantic Changes in *Kamus-ı Türkî* from *Tarama Sözlüğü*", the semantic changes in the common vocabulary of the two dictionaries were examined and classified.

In the theoretical part of the work, explanations about language, dictionary and semantics were given. For a better understanding of the subject, these explanations were associated with the "meaning" which is the basis of the thesis. The words of *Tarama Sözlüğü* and the semantic changes in *Kamûs-ı Türkî* were handled one by one; are classified according to the principles explained in the introduction of the thesis. The expressions in this classification were formed in alphabetical order. Types of semantic changes detected in the study are *semantic restriction*, *semantic extention*, *semantic transfer*, *melioration* and *pejoration*. The types of semantic changes in words that are exposed to semantic changes and the number of the meanings of these words in the dictionaries were transferred to the table. At the end of the study in which a total of nine hundred and twelve (912) semantic changes and seven hundred and ninety-eight (798) common meanings were revealed, the words that are same in *Tarama Sözlüğü* and *Kamûs-ı Türkî* were presented in alphabetical order.

Keywords: Semantic changes, meaning, Tarama Sözlüğü, Kamûs-ı Türkî

KISALTMALAR

a) KT'den yapılmış alıntılarda yer alan kısaltmalar

Ar.: Arabî

cm.: cemi

Ç.: Çağatayca

d.: edat

f.: fiil

Fa.: Fârisî

fc.: fi'l-i meçhul

fl.: fi'l-i lâzım

Fr.: Fransızca

ft.: fi'l-i mutâva'at

h.: hâl

hh.: harf-i tenbîh

mc.: mecaz

mz.: muzâri'

s.: isim

ş.: sıfat

t.: tesniye

Tr. : Türkçe

Tk. : Türkmence

Yu. : Yunanî

z.: zamir

z.: müzekker

zz. : zarf-ı zamân

b) Kitap Kısaltmaları

DLT: Dîvânü Lugati't-Türk

DS: Derleme Sözlüğü

KT: Kamûs-ı Türkî

TS: Tarama Sözlüğü

YTS: Yeni Türkçe Sözlük

c) Diğer Kısaltmalar

AD: Anlam Daralması

ADEĞ: Anlam Değişmesi

AG: Anlam Genişlemesi

Aİ: Anlam İyileşmesi

AK: Anlam Kötüleşmesi

ASAY: Anlam Sayısı

BAG: Başka Anlama Geçiş

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ET: Eski Türkçe

GİRİŞ

“Tarama Sözlüğü’nden Kamûs-ı Türkî’ye Anlam Değişmeleri” isimli çalışmanın bu bölümünde tezin içeriğini daha anlamlı hale getirmek için kuramsal başlıklar altında bazı açıklamalar yapılmıştır. Dil, sözlük, anlam bilimi ve bunların alt açıklamaları ile okuyucuya sunulan bilgiler, anlam değişmelerinin bu alanlarla olan bağlantısını öne çıkaracak ve okuyucuyu tezin ana konusuna yoğunlaştırabilecektir.

1. Dil Üzerine Tanımlamalar

Dil hakkında yapılan birçok farklı tanımlama bulunmaktadır. Bu tanımlamaların farklılığı dilin çok boyutlu olmasından; dilin insanla, diğer canlılarla ve bilimsel alanlarla ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

Düşünce, bildirişim, toplum ve kültür gibi unsurlarla iç içe olan dil, dil bilimin yanında diğer bilim dallarının da ilgi alanına girmiştir. Bu alanlar, dilin kullanıcılarına birçok görünüm sağlayan unsurlardır.

Dil, kültür, toplum, iletişim, düşünce gibi değişkenlerle doğrudan ilgilidir. Dolayısıyla dil, dil bilimi dışında diğer disiplinlerle de anılmaktadır. Bu bağlamda çok boyutlu bir süreç olan dil için, dil bilimi dışında yer alan disiplinlerin dile yönelik tanımlamalarına burada yer vermemek, konuda oluşabilecek olası karışıklığın önüne geçecektir.

Dil, insanın evrendeki yerini ve değerini belirleyen bir yetidir (Aksan, 2011: 12). Dil, iletişim sürecinde düşünce, toplum ve kültür gibi değişkenlerle de ortaklık kurar. Oluşturduğu bu uyumla canlı bir sisteme dönüşen dil; yazılı, sözlü ve görsel hayatta vazgeçilmez bir öge haline gelir. Kişinin duygu, düşünce ve bilgilerinin dışa vurumunda önemli bir rol üstlenen dil, ses, kelime ve cümlelerden kurulu bir anlaşmalar sistemi oluşturur (Özçelik ve Erten, 2005: 25).

Dil, bilincimizin bilincine varma, düşünceyi geliştirme, iletişim kurma, bilgiyi koruma, saklama, aktarma yönüyle işlev kazanır (Erkman-Akerson, 2007: 31). Buna göre insanı *bilen insan* kılan en önemli özellik, onu diğer canlılardan ayıran *bildiğini bilmektir*. İnsan ile dünya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, düşüncenin olmasını gerektirir. Bu

gerekliliği dil ile sağlayan insan, dünyanın bir parçası olabilmek için yine dilin iletişimsel becerilerini kullanır.

Dil tanımlamalarının çok boyutluluğunu görmek konuyu daha anlaşılır hâle getirebilir:

Dildeki iletişim boyutuna değinen araştırmacılardan biri olarak Vardar (2001: 17) dilin, etkin bir biçimlendirme ve düşünce aracı özelliğine dikkat çekmiştir. Bu görüşünü insanın dış dünyayla olan bağıntısındaki ruhsal ve toplumsal karakterlerin etkileme, yönlendirme ve yöneltme etkisiyle açıklamıştır.

Marouzeau, dili “bireyler arasında bildirişim aracı görevi üstlenen gösterge sistemi”; Otto Jespersen, “canlı varlıklar arasındaki bildirişim aracı” ve Andre Martinet, “insanın kendi bilgi ve deneyimlerini bir anlamsal kapsamı ve ses karşılığı olan anlam birimlerle (monem), her toplumda başka biçimde açıkladığı bir bildirişme aracı” şeklinde tanımlamıştır (Bayraktar, 2014: 2).

Fromkin ve Rodman, insanı hayvanlardan ayıran en önemli özelliğin insanın dile sahip olmasından kaynaklandığını ve toplumun belleğinde dilin güçlü bir etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü Afrika’daki bir kabile örneği ile açıklayan yazarlar, Afrika’da yeni doğan bir çocuğun “kuntu” yani sadece bir “şey” olduklarını; öğrenim basamağına geçtikten sonra ise “muntu” yani bir “kişi” ye dönüştüklerini belirterek desteklemiştir (Erkman-Akerson, 2007: 23).

İnsan ile dil arasındaki uyumu ve birbirlerine olan muhtaçlığı açıklar nitelikte olan tanımlara örnek olarak dil; “İnsanların bütün kullandıkları anlaşma sistemlerinin en yetkini ve öteki sistemlerin temelidir” (Bayrav, 1998: 14). “Dil, insan olarak yazgım benim; dil var olma koşulum benim” (Uygur, 2003: 14) şeklinde tanımlanmıştır.

Martinet, dilin sesten doğan bildirişimsel özelliğine ve konuşmaya değinerek dili, toplumdan topluma değışebilen insan deneyiminin bir göstergesi, anlam birimlere ayrılan bir bildirişim aracı ve ses birimlerin etki gücüne sahip olduğu anlamsal bir ses dizgesi olarak tanımlamıştır (Martinet, 1998: 28).

Dil bilim günden güne ilerlemekte ve dilin çok boyutluluğu görüşü yaygınlık kazanmaktadır. Toklu’ya göre hayattaki yeri ve önemi açısından iletişimsel bir güce sahip olan dil, bir dildeki sözcüklerin hepsini kapsar. İnsan davranışlarını şekillendirmesi ile

davranışçı bakış açısının alanına giren dil, sınırlı sayıda söz ve kural ile sınırsız sayıda tümceler oluşturabilecek bir üretimsel dil bilgisi kuramına sahiptir. Uzlaşım temelli bir anlayış gereği göstergeler dizgesi olan dil, toplum bilim ve edim bilim açısından toplumun davranışlarını belirleyen bir davranış biçimi ve yönlendirmesini sağlayan bir araçtır. Dil, zihinsel, toplumsal ve evrimsel bir kavram olduğundan yaşamın vazgeçilmez bir sessel göstergeler dizgesi ve aynı zamanda bir içgüdüsel harekettir (Toklu, 2007: 9-10).

Dil, bir yandan topluma bir yandan da düşünceye hizmet eder. Düşüncenin dil ile olan bağıntısı sonucu ruhsal bir çizgide ilerleyen dil, kendi başına bir kurum haline gelir. Dil, hem öznel hem de nesnel bir canlıdır. Her bilim dalında karşımıza çıkan dil, birçok yönüyle insanların aracı olmuştur. Düşüncenin yanında olan dil, insanı insan yapan niteliklerin en başında gelmektedir. Dil, insanoğlunun zihninde uyandırdığı kavramların bir yansıması olarak hem geçmişini hem de geleceğini etkileyen zihinsel, toplumsal, sessel ve düşünsel bir birikimdir (Vardar, 2001: 30).

Dil tanımlamalarından hareket edilecek olunursa özetle şunları söylenebiliriz:

Dil, insanın anlama ve kavrama sürecinde kullandığı ses örüntülerinden oluşan bir sistemdir.

Dil, sınırlı tanımlamalarla tanımlanamayacak kadar geniştir.

Dil, iletişim sürecinde insanın yerini ve önemini gösterir.

Dil, düşünce, kültür, toplum gibi olguları kuşatır.

Dil, zihinsel becerileri geliştirme süreci olup öğrenme ve gelişim alanıdır.

Dil, sözcüklerin oluşturduğu bir düzlemde ilerler.

1.1. Dil, Dilin Önemi ve Anlam

Çalışmanın ilk bölümünde dilin çeşitli tanımlamalarından hareket edilerek kavramsal çerçevede dile ilişkin bazı saptamalara yer verildi. Bu bölümde ise dilin insan hayatındaki yaşamsal önemi belirginleştirilmeye çalışılacaktır.

Duygu, düşünce, istek vb. durumların, deneyimlerin, yorumlamaların yani insana dair tüm durumların aktarımında kendisine başvuru dil, insan için vazgeçilmez bir

araçtır. İnsan dil sayesinde okur, konuşur, dinler, yazar, yorumlar, iletir, araştırır... Yani insanın dünyaya açılan en önemli penceresini dil oluşturur.

Ruhsal, toplumsal ve kültürel kimliğin oluşumuna neden olan dil, tüm insanlığa Yaradan tarafından sunulmuş bir yetidir. İnsanda bu yetiyi canlandıran ve onu kuşaktan kuşağa aktaran sürecin en önemli sebebi de yine dilin kendi içerisinde oluşturduğu, düşünce-iletişim-toplum-kültür kavramları arasındaki alışverişidir.

Dilin gösterge özelliği de bulunmaktadır. Göstergelik (semiotic) özelliği kabul edilen dil, kavramları gösteren bir göstergeler dizgesidir. Yani onu yazıyla, Braille (görme engelli alfabesi) ile, sembole dayalı törenlerle, saygı ifadeleriyle, askeri işaretlerle vb. karşılaştırmak ve yorumlamak mümkündür. Çünkü dil, iletişimi sağlanacak şey ile iletişimi sağlayan şeyi birbirine bağlayan bir iletişim sistemi-yani bir yandan mesaj, diğer yanda ise işaret ya da semboller kümesinin yer aldığı bir süreçtir. Saussure, bu ögelere “işaret eden/gösteren” (signifier veya signifiant) ve “işaret edilen, gösterilen” (signified veya signifié) şeklinde tanımlamalarda bulunmuştur (Palmer, 2001: 16).

Göstergeler dizgesini inceleyen gösterge bilimi, toplum hayatındaki göstergelerin tabiatını inceler ve yorumlar. Gösterge biliminin asıl araştırma alanları, gösterge ile anlamı belirleme, göstergelik ögelerin çözümü, tipolojisi ve diyalektik materyalizmin felsefesini öğrenmedir. Ancak bu konular felsefe, mantık, ruh bilimi dallarındaki çalışmalarla ilişkilidir (Ahanov, 2013: 60-61). Bu anlamda dilin göstergesel özelliği de toplum içerisindeki önemini ortaya çıkarmaktadır. Toplumda iletişimin kullanıldığı durumlar vardır. Örneğin trafik ışıkları, yazılı-sözlü unsurlar, tiyatro ve sinema dili, sosyal medya ve işaret dili kullanımları vb. durumlar, toplumdaki iletişimin belli başlı örnekleridir. Çünkü dilin belli başlı fonksiyonlarından birisi sosyal ilişkilerde saklıdır. Dil, insanın bilgilendirildiği sahaya olan ilgisini, bakış açısını, durumu onaylayıp onaylamadığını yani düşüncelerini ve duygu hallerini de gösterir.

Dünyadaki tüm dillerin öğrenme alanlarını oluşturan dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi temel beceriler, insanın gündelik hayatta başvurdukları dil basamakları olup anlamsal değer taşıyan kavramlardır. Bu, bireylerin dili kullanabilme sürecinde ne kadar etkin olmaları gerektiğini göstermektedir.

Çalışmamızın konusu gereği dil ve anlam arasındaki ilişki önemlidir. Çünkü anlam, dilde bulunan sözcüklerin ve bunlara ait davranışların bir tür zihinsel dışı vurumudur. Bir

sözcükten, bir hareket ya da olgudan anlaşılabilen şey diyebileceğimiz anlam, dilde kolay bir şekilde ortaya çıkmamaktadır. Bir sözcüğe ait anlamın oluşabilmesi, birçok duruma bağlıdır. Sözcüğün anlamsal değer kazanması o sözcüğe ait toplumsal, kültürel, söylendiği yer ve zaman; etimolojik ve sosyolojik koşulların oluşmasına bağlıdır. Çağdaş dil bilimi, sözcüklere ait anlamların değil; kullanımlarının olduğunu belirtse de anlamı sadece konuşma becerisine indirgemek doğru olmayabilir. Çünkü anlam, sadece konuşma aracılığı ve birlikte kullanıldığı diğer sözcüklere bağlı olsa, yani bağlam dışında var olmasalar, bu sefer de sözlükler yazılamayabilirdi (Ullmann, 1972: 49). Bu durumda sözcüklerin sözlük anlamlarından bahsedebiliriz. Sözcükler, beraber kullanıldıkları diğer kelimelerle bir anlam oluştursa da sonuçta temel bir anlamdan yola çıkmaktadırlar. İnsanların sözcükleri öğrenme aşaması, kavram öğretimi ile oluşmaktadır. Buna göre anlam, sözcük-kavram alanını ilgilendiren, temel bir anlama ve bağlama sahip, toplumsal/kültürel izler taşıyan dilsel bir değerdir.

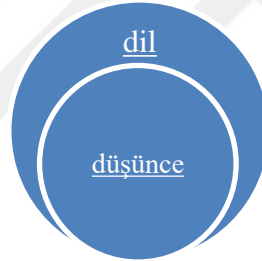
1.2. Dil ve Düşünce İlişkisi

İnsan zihninin düşünme ürünü ortaya koyan kavram olarak tanımlanabilen düşünce, dilden ayrı düşünülemez kadar önemli bir kavramdır. Dil, düşünceyi aktarmada ve iletişim kurmada yaygın olarak kullanılan bir araçtır. İnsanlar, dili ve dolayısıyla da düşünsel becerilerini hayatın çeşitli alanlarında kullanırlar. İşte bu yüzden dil ve düşünce arasındaki bağıntı, hangisinin birbirinden doğduğu sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunun yanıtı henüz verilememiştir. Bazı dil bilimciler dil ve düşünmenin iki ayrı işlev olduğunu savunurlarken, bazıları ise iki kavramı da birbirine sıkı sıkıya bağlı ruhsal işlevler olarak görmektedirler (Aksan, 2009/I: 54). Tartışmanın başlangıcı Eski Hint dönemine dayanır: Bazı Hint dil bilimcileri anlam ve biçim arasında zorunlu ve doğal bir bağ olduğunu savunurlarken bir kısmı sözcüğün toplum hayatındaki yeri ve önemine değinerek bir anlaşma ürünü olduğunu düşünmüştür (Vendryes, 2001: 49). Eski Yunan filozofları da bu tartışmaya dâhil olmuştur. Eflatun'a göre nesnelere adlandırmak, onları tanımadan geçer. Ona göre düşünce, dilden değil; dil, düşünceden doğmuştur. Eflatun'un bu görüşüne karşı çıkan Aristo'ya göre ise sözcükler doğal bir olgu değil, toplumsal bir anlaşma ürünüdür (Vendryes, 2001: 49). Düşünce ve dile yönelik söz konusu tartışmanın reddedilemeyecek durumlarından en önemlisi, dil ve düşüncenin birbirinden ayrı düşünülemeyeceği gerçeğidir.

İnsan, yaşadığı çevreyi algılama, yorumlama ve açıklama gereği duyar. Dil yetisinden de faydalanarak sözcüklere başvuran birey, zihinde canlanan kavramlarla düşünme eylemini gerçekleştirir. Saussure, dil ve düşünceyi bir kâğıda benzetmiş; düşüncenin ve sesin kâğıdın ön ve arka yüzlerini oluşturduğunu, bu nedenle biri ortadan kaldırıldığında her ikisinin de yok olacağını söyleyerek dil, düşünce ve söz üçlüsünün ayrı düşünülemeyeceğini savunur (Saussure, 1980: 105).

Nesnelere yüklenen anlam ve uygulanan adlandırma işlemi, insanın nesnelere kavrayabilmesiyle olabilmektedir. Düşünce, insanın dili ile yaptığı anlamlandırma ve adlandırma sürecinin önemli bir kavramıdır. Bu durumda dil ve düşünce birbirine bağlı iki öge haline gelmiştir.

Dilin düşünceden bağımsız olması düşünülemez. Bu bağlamda dilin insan zihninde uyandırdığı tasarım, imge, birleşim, akıl yürütme, kanıtlama, çıkarım vb. zihinsel ve dilsel süreçler de önemlidir. Yani zihnin yerine getirmesi gereken dile dayalı tüm görevler dilin gücüne bağlıdır (Uygur, 2003: 15).

Şekil 1. Düşünce ve Dil İlişkisi

Dil ve düşünce, insan tarafından algılananları zihne gönderme sürecindeki simge ve göstergeleri de barındırır. Dil ve düşünce kavramları, birbirlerini etkiler, geliştirir ve tamamlar. Dil ve düşüncenin ortak paydası olan anlam, sözcüğün ve zihnin bir dışa vurumu olmaktadır. Sözcük üretiminde dil ve düşünce birbirinden ayrılamaz. Düşüncenin dil ile olan bağı, toplumun dile; dilin kültüre ve en önemlisi düşüncenin dile yansımaları olan sözcüklerin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Çünkü her ne kadar çocuğun gözleyebildiği ilk dil becerisi konuşma olsa da anne karnında başlayan dinleme, bebeğin ilk öğrenme alanıdır. Çocuğun yaşamında yer alan ilk anlama ve ana dili etkinliği olan dinlemeden sonra kazanılan “konuşma” ise, dil ve düşünmenin en önemli çıktısıdır (Sever, 2011: 10). Çocuk, düşünme ile birlikte konuşmayı da öğrenir. Çünkü kavramların yerine geçen sözcükler, düşünme yapısının kurulmasına yarayan taşlardır (Üçok, 1947: 13).

Konuşmanın oluşabilmesi için dile ve düşünmeye ihtiyaç vardır. Yani dile yönelik tüm öğrenme alanlarının beslenme kaynağı, dil ile düşüncenin birbirini bütünleyen ve geliştiren özelliklerinden ortaya çıkmaktadır.

1.3. Dil ve Toplum İlişkisi

Dil ve iletişim birbirinden farklı fakat birbirinden etkilenen iki ögedir. İletişim, zihinler arası anlamsal bir süreç olup bir tür aktarımdır. Dil, bu süreçte oluşan adlandırmaların çözümleyicisidir.

Dilin iletişim sürecini metro haritasına benzeten Topbaş'ın açıklaması, dil ile bildirişim arasındaki bilişsel anlamı ortaya çıkarabilir niteliktedir. Çünkü dil iletişim sistemini gösterir ve bilgi akışını her iki yönde de sağlayarak karşılıklı bir mekanizma oluşturur. İletişim hatlarının kesiştiği noktada devreye dil haritası girer ve süreci hızlandırır (Topbaş, 2003: 18-19).

Dil, sese dayalı göstergeler bütünüdür. Dil yetisi de dilin toplumsal yönüdür. Böylece dilin topluma aktarım sürecinde insanların üstlendiği görevin adı “dil yetisi”, bu yetileri değişen toplumsal şartlar içerisinde kullanımının adı da “söz” olur (Aksan, 2009/I: 52). Hiçbir birey dile tamamen hakîm olamayacağı için adına “söz” dediğimiz bu kullanıma, dil yetisinin kişiden kişiye değişebilen bir dışa vurumudur denilebilir.

Dilsel kullanım, bireyin dilsel yeteneğini kullanmak üzere ortaya çıkan bir süreçtir. Örtük dil yetisinin somut olarak gerçekleşmesi de diyebileceğimiz bu dışa vurum, bireysel olup kişiden kişiye değişebilen bir durumdur. Bunu bireyin bellek, dikkat, heyecan, kaygı, sosyo-kültürel gibi değişkenleri de etkiler.

Dilin bireysel ve toplumsal zeminde iletişim kurma, bilgi aktarma ve düşüncüyü geliştirme gibi görevleri vardır (Onan, 2014: 6). Bu görevler, dilin gelişimini ve dilin kuşaklar arası aktarımını sağlamaktadır.

Bildirişim terimi üzerine Aksan şöyle der: Bildirişim, bir isteğin ya da bilginin belli bir işaret dizgesinden yararlanılması sonucu bir beyinden başka bir beyine ya da bir merkezden başka bir merkeze aktarılmasıdır (Aksan, 2009/I: 43-44). Bildirişim, bilginin bir başka zihne ulaştırılması sürecinde dilin, dizgelerden yararlanarak oluşturduğu merkezler arası harekettir.

Jakopson'a göre bildirişimin gerçekleşebilmesi için gerekli ögeler altı etmeden oluşur. Bunlar: Konuşucu, dinleyici, bildiri, oluk, gönderge, düzgu ve dizgedir. Bildirişim, her ne kadar bu sıra gözetilerek gösterilse de gerçekte bu kadar yalın olmayabilir. Çünkü bildirişimde belirtilen ögelerden bir kısmı süreçte daha ağır basabilir. Böylece bildirişim sürecinde ağırlık kazanan öge ile anlamca daha güçlü hale gelen işlevler ortaya çıkar. Bu süreci değerlendirirken ağırlık kazanan unsuru doğru yorumlamak yapılması gereken bir beceridir (Vardar, 2001: 62).

Dil ve düşünce arasındaki ortak ilişkiyi oluşturan işlevlere tamamen biyolojik açıdan bakmak, toplumu ve toplumsal etmenlerin dile etkisini yok saymak demektir. Dil, toplumların bir araya gelmesinde ve ilerlemesinde etkin bir yol çizer. Toplumların insani ilişkileri olmasaydı dil de olmazdı. Çünkü sosyal bir varlık olan insanın diğer canlılarla iletişime geçmek istemesi, insanın dil ile bağıntısını zorunlu hale getirmiştir. İnsanın vazgeçilmezi olan dil, toplumun ilerleyişinde etkin bir rol üstlenir. Dil, insanla, düşünceyle; toplumun oluşturucusu bireylerin dile katkılarıyla bir bildirişim aracı haline gelir (Vardar, 2001: 15).

Dil, bir toplumun geçmişinin ve geleceğinin aynası niteliğindedir. Toplumların oluşturduğu dile dönük her şeyde o toplumun hareketlerini görmek, izlemek, yorumlamak mümkündür.

Orhun Yazıtları, döneminin koşullarını, sıkça kullanılan kavramları, toplumsal değerleri ve gelecek nesle uyarıları; sosyal, kültürel, tarihî, ekonomik, askerî vb. alanların toplumda oluşturduğu izleri aktarır. Yazıtlardaki bilgiler karşısında “diyebiliriz ki, başka hiçbir şey, toplumun tüzel kimlik olarak var oluşunda dil kadar belirleyici olmaz.” (Develi, 2001: 26). Yani toplumu oluşturan her unsur, dilin süzgecinden geçerek kelime olur ve o toplumun bir parçası haline gelerek nesillere aktarılır.

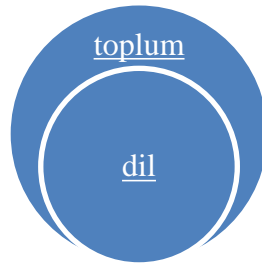
Toplumsal değerlerin aktarımında sözcükler, her zaman önemini korumuştur. Toplumun dile yansımaları açısından en büyük dil göstergelerinden biri olan söz varlığı hakkında Meillet ve onun görüşünü sürdüren bilginler, dil ve toplum bileşiminin önemine dikkat çekmiş; sözcüklerin anlamsal değişiminde toplumun önemine değinmişlerdir. Aksan, bir ulusun yaşam temellerini oluşturan her türden ögenin dilin söz varlığından beslendiğini, toplumların dilsel ilerleyişlerinde sözcüklerin büyük bir etkiye sahip

olduğunu, sözcüklerin barındırdığı gizil ve güçlü anlamlara değinerek açıklamıştır (Aksan, 2009/I: 64-65).

Aksan'a göre söz varlığı, bir milletin kimliğini oluşturur. Bu bağlamda *gösterilenler* ve bunlara rehberlik eden *gösterenlerin anlam* kavramına erişmesi için dil ve toplumlar arası uzlaşımın olması gerekmektedir (Develi, 2001: 23). Bu uzlaşım ortamını bulan birey de dilin gelişimine konuşarak katkıda bulunur. Çünkü konuşma, aynı zamanda sosyalleşme eğitimidir. Bu yüzden her insan, toplumun bir parçası haline gelerek, toplumun yaşamasına ve toplumsal değerlerin aktarımına dili aracılığı ile katkıda bulunur.

Dil, toplumda ortak bir beceridir. Ancak toplumun kendi arasında oluşturduğu kullanımlardan doğan farklılıklar vardır. Tüm diller anlam ve ses birimleri içeren çift eklemli birer dizgedir. Ses, anlam ile uzlaşımsal bir ilişkidir. Gösteren ile gösterilen arasında bir nedensellik ilişkisi vardır. Ayrıca ses birimleriyle sözcük, anlam ve tümce üretilir. Bunlar da dilin konuşucuları tarafından anlaşılır (Kıran ve Eziler Kıran, 2013: 59-60).

Dil, toplumu oluşturan bireylerin dile yönelik bütün ihtiyaçlarını karşılayacak güce sahip olup hayal edilen her şeyin gerçek olmasını sağlayabilir. Yani dil, toplumu düzenler, çözümler, ona şekil vererek bireylerin dış dünyayı algılamasına yardımcı olur (Vardar, 2001: 17).

Şekil 2. Toplum ve Dil İlişkisi

İnsanlar, sözcükler ve sözcüklerin barındırdığı anlamlarla toplumların anlatım aracı haline gelip; dilin gereğini hem sözlü hem de yazılı hayatta yerine getirirler. Çünkü toplumu yansıtan sözcükler, o topluluğun tarihsel, geleneksel ve günlük gereksiniminden doğar. Toplumsal uzlaşımın gereği olarak dil, kullanıcılarının sonsuz sayıdaki ifadelerini ortaya çıkarırken aynı zamanda “dil-düşünce”; “dil-toplum” ve “dil-kültür” arasındaki bağıntı da sağlanmış olur.

2. Sözlük Bilimi ve Anlam Bilimi İlişkisi

Ses, sözün bir tarafını karşılarken anlam ise diğer tarafını oluşturur. Sözün işlevselliği, ses ile anlamın birleşimiyle ortaya çıkabilmektedir. Sözün bir nesneyi adlandırması için seslerin düzenli olarak söylenmesi gerekir. Yani söz, kendi anlamı aracılığıyla kavramını ortaya koyar. Her ne kadar bazen sözün anlamı ile karşıladığı kavram bütünüyle örtüşmese de anlam, kavramı hatırlatır (Ahanov, 2013: 86). Ses, nesnenin tanımlayıcı ögesi olurken anlam, düşüncenin ögesi durumundadır. Her sözün bir anlam taşıdığı düşünüldüğünde ise düşüncenin söz üzerindeki etkisi rahatlıkla görülebilmektedir.

Nesneler, dilde bulunan sözlerden bağımsız haldedirler fakat sözler aracılığı ile adlandırılırlar. Sözlerin işaret ettiği kavramlar da anlamlar aracılığı ile dilde yer edinirler. Yani söz, belli bir nesneye atanırken anlamlandırma sürecinden, dolayısıyla düşünceden geçmek zorundadır.

Sözün ses yapısı ile karşıladığı anlam arasında doğrudan bir bağ bulunmaz. Bunu aynı anlama gelen sözcüklerin dünyanın çeşitli dillerinde farklı olarak seslendirilmesiyle açıklayabiliriz. Örneğin suda yaşayan bir canlı olarak adlandırılan balık, Rusça'da "rıba", İngilizce'de "fish", Fransızca'da "poisson" diye adlandırılmıştır. Bu durum da sözün ses ve anlam yönleriyle ortak hareket ettiğini ve tarihsel bir yapı içerisinde oluştuğunu göstermektedir.

Söz sadece gerçeği aktarmaz bunun yanında duyuşsal değerlerin aktarımını da sağlar. Düşünce sınıfında yer alan kavram, evrensel bir nitelik taşırken; söz, kavramın aksine milli bir nitelik barındırır.

Anlam, kavram gibi durumların dil öğelerine dönüştüğü bir alan olarak adlandırılan sözlük bilimi, bir dile ait sözcüklerin sözlüğe aktarılması, hazırlanışı işidir.

Sözlük araştırmalarında kullanılan ve uygulamalı dil bilime bağlı bir alan olan sözlük bilimi, bir dilin ya da karşılaştırmalı olarak çeşitli dillerin sözcük hazinesini ortaya çıkaran; bu kuralları belirleyen lügat ilmi ve leksikografıdır. Başlangıçta sözcük bilim ile adlandırılan bu alan için günümüzde sözlük yazma anlamına gelen "leksikografi" terimi üzerinde genel bir anlaşmaya varılmıştır. Son yıllarda önemi gittikçe artan sözlük bilimi, sözlük hazırlamada uygulamalı dil biliminin bir kolu olmuş ve bir uzmanlık alanı haline

gelmiştir. Leksikografi genel olarak “sanat, meslek ve bilim” çizgisinde ilerleyen bir bilim dalı olup günümüzde “sanat” kısmından bahsedilemez, daha çok “bilim” kısmını ilgilendirir. Leksikografinin karşılığı olarak “sözlükçülük” yerine “sözlük bilimi” terimi uygun görülür (Boz, 2011: 9-14).

Sözlük yapımı (uygulamalı) ve sözlük araştırması (kuramsal) şeklinde iki temel disipline ayrılan sözlük bilimi, bir dildeki sözlük birimlerin yani anlam birimlerin taşınmasıyla ortaya çıkan ve dil bilimsel incelemelerle sözlük yapımının kuramsal tarafını ele alan bir dil bilimi dalıdır.

2.1. Sözlük ve Sözlük Yazımı Tarihi

Bir dildeki sözcük ve deyimlerin bütününe ya da belli bir kısmının açıklama ve başka dillerdeki karşılıklarıyla baştan sona alfabetik olarak sıralandığı dil malzemesine sözlük denir. Sözlük, bir dildeki sözlüksel birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle abecesel düzene, kimi durumlarda da konu ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları, söylenişleri, kökenleri, kullanımları, dil bilgisi ulamları, eş anlamlıları vb. ya da bir başka dildeki karşılıklarıyla sunan yapıttır (Vardar, 2002: 183). Sözlükler bir dilin söz varlığının temel kaynaklarıdır. Dillerin söz varlıklarını, söyleyiş ve yazım şekilleriyle veren ve bunların anlamlarını, kullanımlarını gösteren söz varlığı ansiklopedisi denilebilecek sözlükler, bir dilin en önemli kaynaklarından birisidir. Sözlükler, bir dilin söz varlığını belirli bir düzene göre bir araya getiren eserlerdir (Topaloğlu, 2010: 25). Dillerin belleği olan sözlükler, insanoğlunun ortaya koyduğu ilk sözlükten bugüne dilin toplumsal ve dilsel geçmişi barındırır (Akalin, 2010: 163). Sözcüklerin en önemli göstergelerinden sözlükler, yaşam ile ilgili en önemli başvuru kaynaklarıdır. Çünkü sözlüklerde sözler için farklı yönlerden açıklamalar aktarılır. “Bundan dolayı sözlük bilimi çalışmaları ile dil biliminin söz bilimi, dil bilgisi ve biçim bilgisi gibi dallarının ilgisi bulunur” (Ahanov, 2013: 187).

Günümüzde sözlükler, hazırlanış ve kullanım açısından farklılıklar göstermektedir:

Bir ya da birden fazla dilin söz varlığını gösteren sözlüklere “tek-çift dilli”; abece sırasının önemsendiği sözlüklere “abecesel-kavram” sözlük; söz varlığı niteliklerinin çalışıldığı sözlüklere “genel-lehçe bilim-eş anlamlı-eş adlı, ters anlamlı ögeler-yabancı ögeler-tarihsel” sözlük; etimoloji, terim, argo, deyim-atasözü, anlatım bilim, sanatçı ve metin,

yanlış yerleşmiş ögelerin aktarıldığı sözlükler de başka sözlük türleri içerisinde yer almaktadır (Aksan, 2009/III: 75-76).

Çalışmamızı oluşturan Kamûs-ı Türkî “genel sözlük”; Tarama Sözlüğü ise “tarihsel sözlük” başlığı altına girer. Genel sözlük, belli bir dilime girmeden bir ortak dilin bütün ögelerinin incelenmesiyle oluşturulan sözlüklerdir. Bu tür sözlüklerde kullanımı seyrek olan ifadeler, ancak genelleştikleri zaman sözlükte yer alır. Belli bir dönemin söz varlığının yansıtıldığı yöntemin kullanıldığı bu tür sözlükler, bir yazı dilinin söz varlığı çerçevesinin geniş tutulması halinde ansiklopedik sözlük niteliği kazanır. Tarihsel sözlükler ise barındırdığı sözcüklerin en eski biçimini tanıklarıyla ortaya koyan geniş çerçeveli sözlüklerdir. Ortaya çıkarılması zahmetli olan bu tür sözlükler tarihi birer belge niteliği de taşırlar. Dil olaylarının (anlam değişimleri) ve ses tarihinin açıklanması bakımından önemli ve de gerekli olan tarihsel sözlükler için çok kapsamlı çalışmalar yapılması gerekir (Aksan, 2009/ III: 79-80).

Günümüzde yapılan sözlük çalışmaları uzmanlık gerektiren ve daha çok ekip ile yapılan çalışmalardır. TDK'nin sözlük çalışmaları da son yıllarda hız kazanmıştır. Dil bilimdeki çalışmalar sözlük bilime de etki etmiştir.

Sözlük terimi (Lat. dictionarium) ilk kez 1225’de Garland tarafından kullanılmıştır (Aksan, 2009). 1930'lara gelinceye dek ülkemizde *sözlük* sözcüğü kullanılmaz. Genelde *lûgat* ya da *kâmûs* sözcükleri *sözlük* yerine kullanılır. 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti (TDK) kurulduktan sonra “Lûgat İstilah kolu başı” Celâl Sahir [Erozan]’ın önerisiyle sözlüklere “sözlük” öneri olarak girer ve kullanılmaya başlanır (Ölmez, 1998: 109).

Doğu dünyasında X. yüzyılda yaşayan Cevheri önemli isimken; Türk dilinde Kaşgarlı Mahmut; Batıda ise Pallas sözlükçülük ile çok önemli adımlar atmıştır. Geçmişten bugüne birçok dilde, XIX. yüzyıla kadar dünyanın çoğu yerinde birçok sözlük hazırlanmıştır. Sözlükçülükte en önemli aşama Alman Grimm kardeşlerin yazdığı 1854’de Almanca Sözlüğü ile ortaya çıkmıştır. Leipzig’de yayımlanan sözlüğün ilk cildi hazırlandıktan sonra diğer on beş cildin bitimi ancak 1961’de gerçekleşmiştir. Fransız Littre’nin hazırladığı Fransız Dilinin Sözlüğü son derece önemli ve halen kullanılan güvenli bir sözlüktür. Bu önemli ve tarihsel sözlüklere ek olarak İngilizlerin hazırlamış olduğu (Oxford English Dictionary) on üç cilt halinde 1933’te yayımlanmıştır (Aksan, 2009/III: 70-74).

2.2. Türk Tarihinde Sözlükler

Türk sözlük tarihi, 11. yy.'da ünlü sözlükçü ve bilgin Kaşgarlı Mahmud'un Divanû Lügat-it Türk eseriyle başlar. Türklerin yaşam alanını sürekli değiştirmesi ve kendine yeni alanlar yaratması, dili ve sözlük yazımını etkilemiştir. Araplara Türkçeyi öğretmek adına yazılmış olan Türkçenin ilk sözlüğünün de bu gibi durumlardan etkilenmesi olasıdır.

“Türk sözlükçülüğü, Karahanlı, Çağatay, Kıpçak ve Osmanlı olmak üzere genellikle dört başlık içerisinde irdelenir” (Boz, 2006: 6).

Türk sözlükçülük yazımı Türk dilinin önemli bir dönemini kapsayan Karahanlı Devleti zamanında başlamıştır. Başlangıcını Kaşgarlı Mahmud'un gerçekleştirdiği bu dönemin en önemli eseri Divanû Lügat-it Türk, 25 Ocak 1072'de yazılmaya başlanmış olup 12 Şubat 1074'te tamamlanmış ve Bağdat'ta bulunan Halife Muktedî Biemrillâh'ın oğlu Ebü'l-Kâsım Abdullah'a sunulmuştur (Kültürel, 2009, 805). İçerisinde İslam öncesi sözlü edebiyat ürünlerinin de yer aldığı; şiir, atasözü, deyim ve Türk boylarını gösteren bir haritayı barındıran ve tek bir el yazması bulunan sözlüğün nüshası Ali Emiri tarafından satın alınmıştır. Eser, daha sonra Kilisli Muallim Rıfat tarafından Arap harfleriyle üç cilt halinde basılmıştır (Özer, 1998; 125). Orta Türkçe – Arapça şeklinde yazılmış ve Türkçenin ilk sözlüğü, antolojisi, ansiklopedisi, dil bilgisi kitabı olma özelliğini taşıyan bu eser, Besim Atalay tarafından günümüz Türkçesine çevrilmiş; bu çeviri de TDK tarafından yayınlanmıştır. Eser Türk dilinin ilk sözlüğü olması ve Türk dilinin 11. yy. dil özelliklerini taşımasının yanı sıra Türk tarihi, coğrafyası, mitolojisi, folkloru hakkında da çeşitli bilgiler sunan çok değerli ve önemli bir dil kaynağıdır (Kültürel, 2009: 806). Orta Türkçe dönemi eserleri içerisinde bulunan ve Türk sözlükçülüğünün en kapsamlı örneklerinden biri olarak görülen Divanû Lügat-it Türk, yazıldığı dönemin bir sözlüğü olmakla kalmaz, aynı zamanda o dönemin dil ve folklor malzemesini de içermektedir (Özer, 1998: 125).

Çağatay dönemi, Türk dili tarihinin en önemli isimlerinden birisi de diyebileceğimiz Ali Şîr Nevaî ile anılır. Bu dönemde gelişen Türk sözlükçülüğü Harezmi ve Kıpçak dönemi sözlükçüğünden ayrılır. Çünkü bu dönemde hazırlanan sözlükler daha çok Ali Şîr Nevaî'nin eserlerinde yer alan sözcüklere yönelik hazırlanmıştır (Yavuzarslan, 2009: 11). Çağatay Türkçesini, Yakındoğu: İran, Hint, Türkiye ve geniş sınırlı Orta Asya milleti ortak dil seviyesine kadar yükseltmede şüphesiz, Çağatay Türk sözlükçülüğünün önemli bir etkisi olmuştur (Caferoğlu ve Tanerinc, 1966:11). Abuşka, J. Thury'e göre Çağatayca'ya

ait en eski sözlüktür. Birçok nüshası bulunan sözlük iki bine yakın sözcük içerir. Bir başka sözlük olan Badaiu'l-Lugat ise Borovkov'a göre en eski Çağatayca sözlüktür. Ali Şîr Nevaî'nin ölümünden sonra hazırlanan "Abuşka", Çağatayca-Farsça sözlük olan "Badaiu'l-Lûgat", Ali Şîr Nevaî'nin eserlerinde bulunan sözcüklerin anlaşılması için yazılan "Senglah", Şeyh Süleyman Efendi tarafından yazılan "Lûgat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî", Abbas tarafından yazılan "Hulâsa-i Abbasi", Pavet de Courteille'ye ait "Dictionarie Turk Oriental", Hermann Vambéry'e ait "Cagataische Sprachstudien" ve Muhammed Yakub Çingi tarafından yazılan "Kelür-name" bu döneme ait sözlükleri oluşturmaktadır (Kargı Ölmez, 1998: 139-143).

Kıpçak dönemi, Türk sözlükçülük tarihinde en verimli dönemlerden birisidir. Deşt-i Kıpçak'da, Mısır ve Suriye dolaylarında yaşayan Memlük Kıpçaklarının dil malzemelerini inceleyen bu sözlükler iki veya çok dillidir (Yavuzarslan, 2009: 9). Kıpçak sözlükleri arasında en önemli eser şüphesiz XIII. yüzyıl sonları ile XIV. yüzyıl başlarında yazılmış olan Codex Cumanicus'tur (Akar, 2010: 225-226). Türk dilini öğretme gayesi ile yazılmış Kıpçak sahası Türkçe- Arapça sözlükler, bu dönemde daha verimli sayılmaktadır. Türk-Arap ve kısmen Moğoli Türkmen topluluklarının yer aldığı saha, uzun yıllar Türk kültür ve düşünce etkisi altında kalmıştır. Dolayısıyla bu dönemde Türkçe, öğrenilmesi gereken bir devlet dili haline gelmiştir. Bu dönemde yazılan sözlükler, İran, Mısır, Suriye, Kıpçak bozkırı, Altun-Orda gibi çeşitli karakterlerdeki ülkelerde kullanılmıştır. Ortak bir yöntem ve çeşitli tiplerde yazılan bu sözlükler, Türk dil sözlüğünü bütünüyle vermeye çalışmıştır. Hatta sözlüklerde aktarılan sözcükler arasında, topluluklarda söylenmesi yasaklanan edep dışı ifadeler de bulunmaktadır (Caferoğlu ve Tanerinc, 1966: 12).

Osmanlı döneminde oluşturulan sözlüklerin çoğunun Arap ve Fars dilinden Türk diline bir çeviri olarak hazırlandığı görülmektedir. Dolayısıyla 18. yüzyıla kadar Türkçe söz dağarcığını temel alan bir sözlüğe rastlanılmamaktadır. Lehçetü'l-Lugat, Kitâb-ı Müntehabat-ı Lûgat-ı Osmaniye ve Kâmûs-ı Türkî, Arapça ve Farsça ifadelerin yanında Türkçe sözcükleri de madde başı unsur olarak alırlar (Boz, 2006; 7-8). Türk leksikografisini ortaya koyan ve ona milletler arası bir nitelik kazandıran eski Osmanlı Türkçesi, sözlüklerle beraber oluşturulan dil ve kültür hakimiyetine destek vermiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren çeşitli Avrupa ve üniversite merkezlerinde kurulmuş olan Türk dil ve kültürü araştırma enstitülerinde ele alınan çeşitli Osmanlı sözlükleri kısa bir zaman sonra müstakil bir bilim dalı haline getirilmiştir.

Caferoğlu ve Taneriniç'e (1966: 9-11) göre Türk sözlükçülüğünün temelinde Kaşgarlı mektebi, metodu, planı ve türü bulunmaktadır. Kaşgarlı'dan sonra bu çalışmalara devam eden araştırmacıların bu etkiden kolay ayrılamayacağı bir gerçektir. Dolayısıyla Türk sözlükçülüğünün oluşum ve gelişim aşamasında Arap leksikografi metot ve usulü dışına çıkılamamıştır. Türk dili kültürüne birçok şey katan bu durum Kıpçak, Çağatay, Orta-Asya gibi Türk halk yerleşimlerinde benimsenmiş ve Türk ilim çalışmalarının önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Bu çalışmaları yapanların çoğu Arap filoloğu olmasına karşın çeşitli Türk şivelerine ait ortaya çıkarılmış sözlükler, özellikle içerisine aldığı sözcük varlığının semantik değerlerini aktarmaları yönünden hiçbir zaman tarihi değerlerini kaybetmemişlerdir.

Anlam bilimi, bir taraftan sözcüğün giriş ve çıkış yollarını ararken bir taraftan da sözlük yazarlarının konulara bakış açılarını yansıtmaktadır. Bundan dolayı yazarların sözlük oluşturma aşamasında keyfi yaklaşarak sözcük anlamlarını sözlüğe aktarmamaları, milli dil ve manevi kültüre işlenmiş en büyük hatalardan birisi olabilir. Semantizm geleneğinin kökünden sarsılmaması için bir milletin örf, gelenek-görenek, kültür ve inanışlarının sözlüklerde yer alması gerekir. Zemahşeri'nin sözlüğünde Türk toplum hayatını yansıtan maddi medeniyet unsurlarına yer vermesi onun eserini çok önemli kılan sebeplerden birisidir.

2.3. Araştırmaya Konu Olan Sözlükler

Araştırmanın temelini oluşturan iki sözlük bulunmaktadır. Bunlar: Tarama Sözlüğü ve Kamûs-ı Türkî sözlükleridir. Bu sözlükler hakkında kısaca bilgi vermek, çalışmanın anlaşılması için faydalı olacaktır.

2.3.1. Kamûs-ı Türkî

Batı dünyasında sözlük biliminin ilke ve yöntemlerinin belirlediği ilk modern sözlük çalışmaları, XIX. yüzyılda başlamıştır (Aksan, 2009/II: 73). Bizde ise bu anlamdaki ilk çalışma, Şemsettin Sami'nin bu yüzyılın sonunda yayımlanan ve bugünkü Türkçe sözlüklerin esasını oluşturan "Kamûs-ı Türkî" adlı sözlüğüdür (Yavuzarslan, 2004: 200). Batının dil bilimi, sözlük bilimi, ve filoloji yöntemlerini gayet iyi bilen Şemseddin Sami, büyük bir bilgin sıfatıyla hazırladığı ansiklopedi ve sözlüklerle Türk diline ve kültürüne

büyük hizmetlerde bulunmuştur (Yavuzarslan, 2004: 196). Kamûs-ı Türkî, Türk sözlükçülük tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Sosyal bilimler alanında pek çok araştırmacının faydalandığı bir eser olan bu kitap, Türkçenin sözcük hazinesini ortaya çıkarmayı gaye edinmiş ve Anadolu Türkçesinin eski sözcüklerine de yer vermiştir. Osmanlı tarihi boyunca sözlüğün adında ilk defa “Türk” isminin geçtiği ilk sözlük olan Kamûs-ı Türkî, II. Abdülhamid döneminde saraya alınan Arnavut asıllı Şemseddin Sami Bey tarafından yazılmıştır. Eserin ön sözü sayılabilecek “ifade-i meram” kısmında yazar, edebiyat, dil ve tarih hakkında bilgiler vermiş ve Türkçe hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir. Yine bu bölümde yazar, sözlüğün içerisinde ne kadar yabancı asıllı sözcük olursa olsun bu sözcüklerin Türkçe oldukları, yani dilde yaşayan sözcüklerin asıllarına bakılmaksızın Türkçenin malı sayılması gerektiği düşüncesinden hareketle Arapça ve Farsça asıllı sözcüklerin dilimizde kullanılmaları gerektiği düşüncesi içerisinde olmuştur. 1901 (ilk baskı) yılında yayınlanıp ayrıca dönemin Sultanı II. Abdülhamid tarafından ödüllendirilen Ş. Sami, Osmanlıca sözlük yazma sorumluluğunu üstlenmiştir. Ş. Sami'nin bu sözlüğü, Osmanlı dönemi söz varlığını yansıtmaya çalışmış; dönem hakkında dil, kültür ve topluma dair bilgiler vermiştir. 1574+16 sayfadan ibaret olan sözlük, üç sütun halinde düzenlenmiş her sayfanın birinci sütunu başında sayfanın son maddesinin ilk üç harfi gösterilmiştir.

Yirmi dokuz bin (29.000) dolayında sözcük barındıran bu sözlüğe ait sözcüklerin tamamı Türkçe değildir. Klasik Osmanlıca ya da Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan dönemde Osmanlı Türkçesine girmiş olan Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca, İtalyanca sözcüklerin de bulunduğu sözlükte Ş. Sami, doğu ve batı odaklı bir eser yaratma gayesinde bulunduğu için tarihi ve dini tabirlere yer vermemiştir. Yazar, eserinde yabancı dillerden gelen madde başı sözcüklerin Türkçe, paralel ve genişçe yöntem kullanılarak, karşılıklarından bazı sözcüklerin türeme biçimlerine kadar bilgiler vermiştir. Gayet gelişmiş ve içerisinde pek çok bilgi barındıran bu sözlük, Türkçenin hemen hemen bütün sözcüklerini içine alan, modern sözlük ilkelerine uygun bir Türkçe sözlüktür. Arapça harf (Farçadan alınanlar da dahil olmak üzere) sırasına göre düzenlenmiş Kamûs-ı Türkî, 29.085 madde başı sözcüğe sahip olup birçok çalışmaya kaynaklık edecek bir söz varlığı zenginliğine sahiptir (Çiçek, 2009: 183-191).

Sözlükte madde başı sözcüğün dil bilgisindeki yeri ele alınarak isim, sıfat, zarf vb. kısaltmaların yanı sıra Arapça asıllı sözcüklerin cinsiyetleri (müennes-müzekker) ile diğer

özellikleri hakkında açıklamalar da yapılmış ve bazı sözcüklerin başlarına aldıkları *harf-i cer*, *harf-i tenbih* vb. belirtilmiştir (Çiçek, 2009: 187). Şemseddin Sami'ye kadar yazılan sözlükler, Ş. Sami'ye göre Türkçenin sözlüğü olamayacağı gibi teknik açıdan da bu sözlükleri kullanmak oldukça zordur. Yazar, Kamûs-ı Türki'yi Osmanlı Türkçesinin bütün söz varlığını içerecek şekilde hazırlamış ve modern Türk sözlükçülüğünün temellerini atabilmeyi başarmıştır (Yavuzarslan, 2009; 278-279). Kamûs-ı Türki, Osmanlı Türkçesinin etimolojik sözlüğü niteliğindedir. Sadece Türkçenin söz varlığıyla ilgili olmayıp aynı zamanda Türkçe dil bilgisi için de önemi büyük olan sözlük için Yavuzarslan (2010: 6) eserin ön sözünde şöyle der:

“Kamus-ı Türki'de yalnız kelimelerin kökenleri hakkında değil, kelimelerin dilbilgisi özellikleri hakkında da ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Bir kelimenin söz dizimindeki kullanımına göre çeşitlenen kelime türleri işaretlerle ayrı ayrı tanımlanmış ve örneklendirilmiştir. Özellikle bugünkü Türkçe sözlüklerin hiçbirinde Türkçe fiillerin çatıları belirtilmediği hâlde, Kamus-ı Türki'de fiillerin çatıları ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Kısacası Şemseddin Sami, kaleme aldığı Kamus-ı Türki adlı sözlüğüyle, modern Türk sözlükçülüğünün temelini atmış ve koyduğu ilkelerle Türk sözlükçülüğünü zamanında Batıda düzenlenen Türkçe iki dilli sözlüklerin de üzerine çıkarmıştır. Cumhuriyetten sonra özel veya resmî kurumlarca basılan bütün Türkçe sözlükler, ya Kamus-ı Türki'nin esas alınmış biçimidir ya da onun geliştirilmiş varyantlarıdır”.

Şemseddin Sami'nin Kamûs-ı Türki'si günümüz sözlüklüğünün temel taşlarından olup TDK tarafından hazırlanan ve zaman zaman içeriği yenilenen Türkçe Sözlüğü'nün yöntemini de etkilemiştir (Gökçe, 1998: 27).

2.3.2. Tarama Sözlüğü

Türkiye Türkçesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile geniş bir devlet himayesi görmüş ve aydınların yakın ilgisiyle de kurumsal bir araştırma alanı haline gelmiştir. (Caferoğlu ve Taneriç, 1966: 13). Dil Reformu ile artan sözlükçülük çalışmaları, uzun yıllara dayanan tecrübesiyle Türk dilinin sözlük ihtiyacını giderebilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşuyla bir dili ötekenden üstün görmeyerek olanaklar doğrultusunda Türk sözcük hazinesini araştırıp bulmak ve sözlük biliminde gerçek hedefe varmak adına bir taraftan tarama ile tarihi devir araştırması; bir taraftan da Türkçe için yeni sayılabilecek diyalektolojik malzeme taranmasına başlanılmıştır. “Derleme” ve “Tarama” gibi kavramlar üzerine yoğunlaşan bu dönemin Türk sözlükçülüğüne katkısı şüphesiz büyüktür. İşte bunlardan biri olup Türk Dil Kurumu (o zamanki adı ile Türk Dili Tetkik Cemiyeti)

tarafından hazırlanan Tarama Sözlüğü; XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesi ile yazılmış, 227 eserden taranan, Türkçe sözcük ve deyimleri tanımlarıyla veren bir tür tarihsel sözlüktür. On iki ciltten oluşan bu eser, 1935-1977 yılları arasında hazırlanmış olan kırk iki yıllık bir çalışmanın ürünüdür. Altı cildinin içinde on dört bin madde başı söz, altmış bin tanık vardır. Tarama çalışmalarına elli beş kişi katılmıştır. Sayısı iki yüz bini aşan tarama fişlerini, 1941'den 1972'ye dek Ömer Asım Aksoy ve Dehri Dilçin bir bir inceleyerek değerlendirmişler ardından eseri düzenlemişlerdir. Yayımlandığı tarihten itibaren Türkoloji alanındaki büyük bir boşluğu dolduran eser, bugün de işlevini yerine getirmeye devam etmektedir. Türk dili alanında yapılan çalışmalara önemli derecede kaynaklık eden bu sözlük, kullanımı kolaylaştırmak adına ayrıca tanıksız olarak tek cilt halinde de yayımlanmıştır (Dilçin, 2013: 7-8). Tarama Sözlüğü, içerisinde barındırdığı tanık ifadeleriyle madde başlarını daha açık hale getirmiş ve anlam değişmelerinin tespitine doğrudan katkıda bulunmuştur.

Tarama Sözlüğü, *tür* bakımından;

- Tek dilli bir sözlüktür.
- “Genel Sözlük” kategorisine girmekle beraber bir “tarihi dönem sözlüğü”dür.
- Art zamanlı bir sözlük olup madde başları, günümüzde kullanılmayan ya da eskicil (arkaik) ifadelerdir.
- Hem basılı hem de elektronik ortamda yayındadır.
- Alfabetik ve tanıklı bir sözlüktür.

Tarama Sözlüğü, *yapı* bakımından;

- Sözlük birimlerinin alfabetik bir biçimde sıralanarak ve tanık gösterilerek açıklandığı kısım altı ciltten oluşmakla beraber sözlüğün ön ve arka kısımları çıkartıldığında 4808 sayfadan oluşmuştur.
- Tarama Sözlüğü; I. Cilt (A-B): 837; II. cilt (C-D): 707; III. cilt (E-İ): 831; IV. cilt (K-N): 831; V. cilt (O-T): 1046; VI. cilt (U-Z): 1007; VII. cilt (Ekler): 366 ve VIII. cilt (Dizin): 425 olmak üzere toplamda 6.050 sayfalıdır.
- Yirmi yedi harf ile başlamış madde başı bulunurken; “j” ve “ğ” ile başlayan hiçbir sözcük biriminin yer almadığı bir sözlüktür.

Sözlükte taranan 227 eserden 82'si Kilisli Rifat Bilge tarafından taranmıştır. Taranan eserlerin 63'ü *din ve ahlak* ile ilgili mensur ve manzur metinlerden; 54'ü *divan*lardan;

36'sı *aşk ve kahramanlık* ile ilgili metinlerden; 29'u *sözlüklerden*; 24'ü *tarih kitapları, tezkire, şeriyeye sicilleri ve kanunnamelerden*; 10'u coğrafi bilgiler içeren *seyahatnameler* ve *denizcilik* ile ilgili olanlardan; 9'u da *tıp* kitaplarından oluşmaktadır (Ay Akyıldız, 2017: 4-6).

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadarki olan eserlerden taralı sözlükte daha çok XV. ve XVI. yüzyıldan taralı eserler bulunmaktadır.

3. Anlam Bilimi ve Tarihçesi

XIX. yüzyıl başlarında bağımsız bir alan haline gelen dil bilimi, yalnız kendi içinde ve geçmişten soyutlanarak araştırılması gereği anlaşıldıktan sonra eş süremlilik boyutu ağırlık kazanmıştır. Saussure ile başlayan eş zamanlı dil incelemeleri yaygınlık kazandıktan sonra eş ve art zamanlı iki farklı araştırma yönteminin oluşumuna farklı araştırmacılar katkıda bulunmuştur (Guiraud, 1999: 7). Değişim ve gelişmelerden uzak olan kavram, anlam, eş anlamlılık, eş seslilik ve çok anlamlılık alanlarının incelendiği alana eş zamanlı; anlam değişmelerinin ele alındığı, deyim ve ad aktarmalarının kapsamına giren alana da art zamanlı anlam bilimi denilmiştir (Topaloğlu, 1989: 25).

“Anlam bilgisi, saymaca bir birim olan ve ancak biçim birimi düzleminde bir değer taşıyan ses birimi dışındaki söz ve söz dizimi yapılarındaki anlam değişmelerini izleme bilgisidir” (Karaağaç, 2013: 31). Anlam bilimi kendi içinde genel ve özel anlam bilimi olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel anlam bilim, anlam yapı ve değişmelerinde değişmez ve evrensel nitelikleri araştırıp eş ve art zamanlı çalışmalar yaparken; özel anlam bilim, belirli bir dilin söz dizimindeki anlam yapısını ve değişmelerini izler (Karaağaç, 2013: 31). Anlam bilimi, sözcüklerin anlamını, işlevini inceleyen; anlamları sorgulayan; dil aracılığı ile dilsel birimlerin aktarımını önemseyip insanlar arası kurulan sözel bağın incelenmesini sağlayan, içerisinde pek çok kavram ve tanım barındıran dil biliminin içinden doğmuş yeni bir bilim alanıdır.

Anlam açısından dili inceleyen “anlam bilimi” terimi, XIX. yüzyılda “belirtmek” eyleminden türetilmiştir. “İm-işaret” anlamlarını barındıran sözcük daha sonraları “anlam” olarak belirlenmiş ve tarihsel süreçte anlamın zaman içerisindeki değişimi olarak tanımlanmıştır. Özellikle söz dizimi çalışmaları yapan ve dolayısıyla anlam bilim ile de ilgilenen dilciler, çalışmalarını farklı sözlüklere yansıtmışlardır. Anlam bilimi, tek başına

anlam sorunu ile ilgilenmemekte aynı zamanda ruh dil bilimi, budun bilimi, felsefe ve mantık gibi bilimlerini de yakından ilgilendirmektedir. Anlam bilimi, anlamlı birimlerin dizgisel düzlem özelliklerini incelemekle kalmamış aynı zamanda tümce içindeki öğelerin kurdukları anlamsal bağıntılar ile de anılmıştır. Armalardan, denizci bayraklarındaki anlamsal işleve; davranışlardan, iletişimden beslenen her gösterge, anlam biliminin alanına girmektedir. Yani sözcüğü ilgilendiren her şey anlamsal bir nitelik taşımaktadır (Guiraud, 1999: 16).

Anlam bilimi terimi, ilk kez anlamın değişimi ve gelişimi konularına işaret etmek amacıyla kullanılmıştır (Palmer, 2001: 22). Anlam bilimi, dilde anlamın nasıl anlamlandırıldığını ve değişik anlam türlerini inceler. Tümcelerinin anlamsal dokusuna da değinen bu alan, dil biliminin bir bileşenidir. Çünkü anlam bilimi, daha önceki çalışmalarda anlam konusu ile dil biliminin konuları içinde yer almıştır.

Anlamsal ilişkilerin özellikleri çeşitli anlamsal ilişki türlerine yönelik birleşik bir yaklaşım barındırır. Türler, hatta bir türdeki bir ilişkinin örneği, doğal olarak farklı veya ilişkili birtakım özellikler taşıyabilir.

Aşağıdaki başlıklar anlambilimsel ilişkilerin özellikleri ile ilgilidir:

- Verimlilik: sözcükler arasında yeni ilişkiyel bağlantılar kurulabilmesini ifade eder. Burada eş anlamlılığın üretkenliği söz konusudur. Örneğin “araba” sözcüğü barındırdığı “tekerlek” vb. sözcükler üzerinden “binek” olarak adlandırılabilir.
- İkililik: Bazı ilişkiler yalnızca çift sözcükleri ilişkilendirir. Ancak daha büyük kümeli sözcükler anlamsal olarak sözcüğün anlamı ve bağlamı konusunda değişebilir. Anlamsal ilişkiler kuramı eş anlamlı ve zıtlık kuramlarını da kapsamaktadır. Örneğin “erkek/kadın”-“erkek/bayan” gruplamasında olduğu gibi sözcükler anlamsal alan içerisinde bu tür ikili kullanım örnekleri gösterebilmektedir. Burada sözcükler tamamlayıcı, karşıtı ya da karşılık anlamı taşıyan unsurlardır. Fakat bazı kullanımlar her zaman tam karşılığını veremeyebilir. Örneğin “tatlı, acı, ekşi, tuzlu” grubunda sözcükler birbirlerini tam olarak nitelenebilir. Çünkü bazı anlamsal alanlar, duygusal anlamları da barındırırlar. Yani, yukarıdaki örnek “mutlu, üzgün, kızgın” gibi anlamlara varabilir ve barındırdığı anlam alanını genişletir. “Ölü/canlı”, “sıcak/soğuk” gibi keskin ayrımların yapılamadığı sözcükler ve bunların oluşturduğu

ifadeler dilde yer alabilir. Sözcüklerin zıtlıkları her zaman aynı anlamda olmayabilir. Bağlama göre değişen zıtlık anlamları değişkenlik gösterebilir. Örneğin “mavi” sözcüğü bazen renk tanımlayıcısı bazen de alışılmamış bağdaştırma görevine kullanılabilir.

- Yarı semantiklik: Sözcüklerin anlamsal özelliklerini tanımlamada, sözcükleri ilişkilendirmede ve semantik ilişkileri değerlendirmede kullanılır. Tartışma konusu anlamsal ilişkiler olsa da semantik ilişkilerde sadece sözcük üzerinden bir çıkarımda bulunulmayabilir. Bir sözcüğün yakın anlamlısı için eş, zıt anlamlarına bakılabilir. Fakat bu yöntem her zaman tam olarak anlamsal alanı yansıtmayabilir. Buna neden olan durum da dil bilgisidir. Sözcüklerin anlamsal olmayan sebeplerini araştıran paradigmatic ilişkiler faktörü, gramer kategorisidir. Örneğin “mutlu” ve “sevinç” neredeyse aynı duygusal durumu yansıtsa da eş anlamlı değildir. Çünkü sözcüklerden birisi sıfat diğeri de isimdir. Dolayısıyla anlamsal ilişki kuramı, anlamsal olmayan sebepleri açıklamalıdır.
- Sayılamamazlık: Anlamsal ilişki türlerinin sayısı nesnel değildir. Dolayısıyla anlamsallık sadece belirlenebilir.
- Tahmin edilebilirlik: Sözcükler arası ve genel kalıplara uygun anlamsal ilişkiler, bazı dil bilimsel kurallar tarafından yönetilir. Çeşitli araştırmalar büyüklük sıfatlarının zıt ilişkilerden oluştuğunu kanıtlamıştır. Örneğin “büyük-küçük” ya da “devasa-ufak” ilişkilerinde olduğu gibi sözcükler arası anlam ilişkileri bu sıfat kullanımlarının öngörülebilir ve üretilebilir olduğunu göstermektedir. Yani benzer anlamdaki sözcükler kendi anlamlarından birtakım anlamlar üretebilmektedir.
- Evrensellik: Aynı semantik ilişkilerin diğer dillerin sözlüklerinde de yer alabilmesidir. Semantik genel ve belirli seviyelerde evrenseldir. Genel düzeyde aynı türden ilişkiler, herhangi bir dilin konuşurları için kullanılabilir durumdadır. Çapraz dil bilimsel deneyler, kültürler arasında benzer kategoriler kurmuştur. Karşıt, benzer, temsil yollarıyla üretilen bazı sözcükler dünyanın çeşitli yerlerinde aynı anlamsal alanla tanımlanmıştır. Örneğin neden/sonuç ilişkisi ile üretilen “şaka/kahkaha” kullanımı dünyanın çeşitli kültürlerinde aynı anlamsal üretimde bulunmuştur. Yine nesne/bölüm ilişkisi

ile kullanılan “araba/lastik” örneği de benzer ilişkilerin olduğunu göstermektedir (Murphy, 2003: 26).

Anlam bilimin aynı zamanda toplum bilimi de ilgilendirdiğinden bahsetmiştik. Öyle ki anlam bilimin çalışma alanı, toplumdaki dil kullanıcılarının göstergeler aracılığıyla oluşturduğu iletişim biçimini de kapsamaktadır. Toplumun dilsel ürünlerini mercek altına alan anlam bilim, ilgisini diller arasındaki farklılıklardan çok benzerliklerini bulmaya odaklar (Kılıç, 2009: 18). Anlam bilim, bir diğer açıdan toplum ruh biliminin bir bileşenidir.

XIX. yüzyılda Marx, Engels, Humboldt gibi felsefeciler doğrudan “doğal dil” ile ilgilendiler. Humboldt gibi kimi isimler de dil-düşünce ilişkisini irdeleyerek “dil, düşünceyi biçimlendiren araçtır” düşüncesi ile bu yargıyı kısmen değiştirerek aynı yüzyılın sonunda anlam bilimin doğumunu sağladılar (Kıran, 2016: 64). Anlam bilim terimini ilk kez Breal 1883’te kullanmıştır. Terimin tarihsel süreçlerine değinen bu tanım bugünkü kullanımdan uzak olup, sadece anlamsal evrimin kurallarını anlatmıştır. Saussure’ün Genel Dil Bilim Dersleri kitabıyla ortaya çıkan dilin iletişimsel boyutu, anlam bilimi tanımının içini doldurabilmiş ve kavramın tanımını tarihsel süreçten alarak bugünkü yapısalcı bakış açısına yaklaştırmıştır. Yapısal anlam bilim, sözlük bilimsel ve tümce ötesi bir anlambilimdir. 1883’den sonra Greimas, Wittgenstein, Martinet, Pottier gibi isimler anlam bilimin gelişmesini sağlamışlardır. Anlam bilimi, dil bilgisi, sözlük bilimi, yazın bilimi, edim bilimi, söz bilimi ve biçem biliminin ortak anlam kavramlarını birleştiren bir kavramdır. Çünkü dildeki sözcükler anlamlarını, toplumdaki uzlaşısı sonrası edinirler. Sözcüklerin doğrulanacağı kaynak, o dili konuşan yetkin bireylerin sözcük ve tümcelere yükledikleri anlamın dilde oluşturduğu kaynaklardır. Anlam bilimin tarihçesi hakkında şunlar söylenebilir: 1883-1931 yıllarında (gelişme dönemi) sözcüklerin tarihsel boyutu, dildeki anlamsal gelişim ve anlam bilimine yönelik konular ile ilgilenilmiştir. 1931-1936 yılları arasında (karma dönem) yine sözcüklerin geçmişi ve söz varlığının kuruluşu gibi konular ele alınmıştır. Bu dönemde Ullmann ve Guiraud gibi isimler yer almıştır. Chomsky, Katz-Fodor gibi isimlerin etkisinin bulunduğu 1963’den bu yana ise (dilsel modeller dönemi) sözcük anlam biliminden tümce anlam bilimine geçiş hızlanmıştır (Aksan, 2006: 19).

Korkmaz (2010: 18-19) anlam bilimi dalları hakkında şöyle der: “Anlam bilimi kendi içinde de 1. Durgun veya eş zamanlı anlam bilimi, 2. Gelişmeli veya art zamanlı anlam bilimi olarak iki alt dala ayrılmaktadır. Dilin belirli bir zaman kesitindeki durumunu tarihî değişme ve gelişmelere girmeden

inceleyen anlam bilimi dalı eş zamanlı anlam bilimi (synchronische semantik) adını alır. Bu dalda, dilin kelimeleri; anlamları, kavram alanları ve kapsamaları ile eş anlamlılık, çok anlamlılık, eş seslilik vb. açılardan ele alınmaktadır. Art zamanlı anlam bilimi (diachronische semantik) ise, dilin anlamla ilgili olaylarını tarihî değişme ve gelişme süreci içinde ele almaktadır”.

Günümüzde anlam bilimi, daha çok dil bilimsel çalışmalar ile anılmaktadır. Bugün anlam bilim, “sözcük” ve “tümce” anlam bilim şeklinde ikiye ayrılmakta bunun yanında eş ve art zamanlı kullanımlara göre durgun ve gelişmeli anlam bilimi alt dalları da gelişmiştir (Aksan, 1999: 19-20).

Rifat (2008: 182), anlam bilimleri dört başlık altında incelemiştir: kavramsallaştırma ve doğal dillerin dizgelerini, gerçek ya da gerçek olmayan nesnelere olgularını inceleyen anlam bilimine *göndergesel* anlam bilim; bir dile ait göstergelerin gerekçelerini aydınlatmaya çalışan anlam bilimine *yapısal* anlam bilim; söylemden dile geçişin düzeneklerini betimleyen ve dilin gösterilenlerini söylem anlamlarına dönüştüren anlam bilimine *söylemsel* anlam bilim; bildirilerin içeriğini ve biçimlerini belirleyen konuşucular arasındaki bilme ve isteme ilişkilerini irdeleyen anlam bilimine de *edimsel* anlam bilimi demmiştir.

3.1. Anlam, Anlamlandırma ve Sözcük

Dil bilimin içerisinde bağımsız bir alan haline gelen anlam bilimin özünü ifade eden “anlam” sözcüğünün birçok tanımlanmış şekli bulunmaktadır. Öncelikle anlam, dil bilimsel anlatımların durumlarını etkileyen her şey olarak düşünebilir. Anlam, kavramsal olup ancak dil ile incelenebilir. Saussure anlamı, “gösterge”de yer alan “gösterilen” ile aynı düzeyde “kavram” terimi ile açıklarken aslında anlamın aşağıdaki şekilde de görüldüğü üzere göstergelerden oluştuğunu belirtmektedir (Saussure, 1976’dan aktaran: Eziler Kıran, 2014: 721).

Gösterge = gösteren = sessel imge
gösterilen kavram

Anlam kavramını destekleyen ve tanımlayan isimler olduğu gibi “bir sözcüğün anlamı onun dil içindeki kullanımınıdır” deyip kavramı reddeden L. Wittgenstein gibi isimler de vardır. Yine “bir sözcüğün anlamları, bunların kullanımlarının toplamlarından başka bir şey değildir” diyen R. Guiraud da çağdaş dil bilimin anlam konusundaki düşüncesini belirtmiştir (Kerimoğlu, 2014: 209).

Ullmann, anlamı nesne (gönderge) ve ad (gösteren) ile ilişkilendirmiştir. Yani gönderge ve gösterge olmaksızın anlamın oluşamayacağı dile getirilmiştir. Türkçede “anlam” (bir sözcükten, bir sözden, bir davranış ya da olgudan anlaşılan şey; bunların anımsattığı düşünce ya da nesne, mana (Ar. Anlam) ve “meal” (Ar. eski anlam, kavram, mefhum) geçerken anlamlandırma, soyut ve görünmez olduğu için genelde “kavram” sözcüğü ile aktarılmıştır (Kıran, 2016: 66).

Bu bağlamda düşünüldüğünde “anlam” ifadesinin diğer tanımlamalarına yer vermek başlığı ve çalışmayı anlamlı hale getirebilecektir. Vardar (2001: 20), sözcüğü dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram; tasarım, düşünce, içerik şeklinde tanımlamıştır. “Eğer tek anlamlı bir sözlüksel biçimbirim, bir sözcük üzerinde duruluyorsa anlam, bunun dile aktardığı kavram, gösterilendir; sincap, kavun, bal, güneş... gibi ses bileşimleriyle soyutlaştırılan, simgeleştirilen nesnelere” (Aksan, 2009/IV: 178) şeklinde tanımlanırken; yine aynı kavram, “kelimenin söz içindeki diğer unsurlara bağlantılı olarak zihinde yarattığı kavramlardan her biri” (Korkmaz, 2010: 8) şeklinde tanımlanmış; anlamın zihin ve sözcük ile olan bağıntısına dikkat çekilmiştir.

Frege anlam kavramını, bir dil ile onun kavramlarını anlamak arasındaki bağıntıdan hareket ederek açıklar. Ona göre anlam göndergeyi belirlerken aynı zamanda imlem benzeridir. Tümce kullanımlarının anlamları ise düşünce diye adlandırılan, inanılan, kuşku duyulan, iddia edilen ve açıklanan durumlardır. Yine Frege’ye göre anlam, nesnel ve zihinden bağımsızdır. Anlam, konuşanın ruh halini yansıttığı gibi göndergeyi düşünmenin bir yöntemidir. Anlam, düşünceyi kavramsallaştırır ve o düşünceyi ortaya çıkaran bireyi anlamaya yardımcı olur (Richard, 2015: 7-9). Günay ise (2007: 56) anlamı “dildeki bir birimin aktardığı ya da uyandırdığı kavram, tasarım ya da düşünce” biçiminde tanımlamıştır. Yani anlam, düşüncelerimizi yansıtan; sözcük kullanımlarındaki ses bilimsel, söz dizimsel, anlam bilimsel birikimi aktaran; göstergelerden örülü, beş duyu organına dayalı iletişimsel ve zihinsel bir süreçtir.

Birbirine epey benzeyen bu “anlam” tanımlarının elbette bazı farklılıkları bulunmaktadır. Bu tanımlar, akla anlamın sadece “sözlüksel bakış açısına mı?” yoksa dilin coğrafyasına, konuşanlar arasındaki farklılıklarına göre mi?” oluşturulacağı tarzında bazı soruları da getirmiştir. Yani anlam, gerek sözlük anlamı gerekse de insanlara göre değişiklik gösteren farklı anlamları olsun, daima farklı anlamsal içeriklere sahiptir. Bir

sözlük bir sözcüğü barındırdığı tüm anlamlar ile tanımlasa da ortada bir eksiklik kaygısı oluşmaktadır. Yani bir şeyin tanımını yapabilmemiz için her yanıyla ve eşyayı tam olarak tanımlamak gerekir ki bu da çok zor bir iştir. Yani bir sözcüğü dünyadaki örneklerine bakarak eksiksiz tanımlayabilmek, o ifadenin sosyal, ruhsal ve toplumsal kimliğinin tanımlanmasından geçer. Çünkü sözcükler, üzerinde uzlaşma sağlanmış ve kodlanmış dil birimleridir. Çağdaş dil bilime göre ise sözcüklerin anlamları değil, kullanımları bulunur. Yani bir sözcüğün anlamını ve kavram alanını, dildeki kullanımını belirler. Bu bağlamda dil dört katmana ayrılabilir.

Anlatım ve içerik ile anılan gösterge için de söylenebilen bu durum ses bilgisi, ses bilimi, sözcük+biçim bilimi ve anlam bilimi ile içe içe bir süreç içerisinde yer alır. Bu gösterime göre göstergenin anlam bilimi sürecinde ses bilgisi ve içerik ile ortaklığı bulunmaktadır. Anlatımın temeli fizyolojik bir alan olup birbirinden kopmayan bir ses dizisidir. Anlatımın biçimi ses birimlerden oluşan bir düzlemdir. İçerik ise kullanıcıya bağlı olarak sözcükler arası farklılıklardan doğar (koltuk/kanepeler).

Anlam biliminde iki kuramsal yaklaşımı birbirinden ayrı kılmak gerekir. Bu kuramlardan ilki göstergelerin anlamlarıyla ilgilenir ve dizimsel biçimde yer alan dil dizgesinin ilişkilerine önem verir. Bu yaklaşımda yapısal dil bilimcilerin sözlüklerde yer alan madde başı unsurlar ile ilgili söylemleri ve bunlarla ilgili araştırmaları bulunmaktadır. Burada da yine dizisel ilişkiler ön plândadır. İkinci yaklaşım ise gösterge ile gönderge olarak adlandırılan göndermeler arasındaki ilişkiyi esas almaktadır (Günay, 2007: 54-55).

Anlamlandırma ise gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntıyı açıklar nitelikte olup bir nesneyi, kavramı, olayı yani zihinde canlandırılan her şeyi açıklamada kullanılan bir adlandırmadır. Bir dilsel birimin anlamını ortaya çıkarma süreci olan adlandırma, dış dünyadaki bir varlığın veya dildeki bir birimin aktardığı ya da zihinde harekete geçirdiği kavram ve içerik olan anlamın bir dışa vurumudur (Karaağaç, 2013: 19).

3.2. Sözcükler ve Anlam İlişkileri

Anlam ve sözcüklerde ortaya çıkan değişimlerin kurallı olup olmadığı konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Çünkü dil, sonsuz sayıda sözcüğün sonlu sayıdaki kuralları kapsayan bir değerler sistemidir. Bu tür değişimlerde kuralı ve örnekleri tespit etmek oldukça güçtür (Ullmann, 1972: 154). Bu zorluk, anlam ile kültür arasındaki ilişkilerden

kaynaklanıyor olabilir. Çünkü gösterge zaman içinde bir dilden diğer bir dile aktarımlar sırasında değişebilmektedir. “Kullanılan her şey gibi dil de değişir, belli bir toplumsal bağlam ve süre içinde evrim geçirir, durmaksızın yenilenir” (Vardar, 1982: 85). Bu durumda anlamsal değişimlere bakış açısında mantığa dayalı kurallar geliştirilebilmektedir. Öneriyi ortaya atan ilk isim ise “semantik” terimini ilk kullanan Michel Breal’dır. Breal, mantık yolundan hareketle kurallar keşfedilmesi gerektiği görüşünü 1890’larda ortaya atmıştır (Breal, 1897). Yani anlam değişmelerinin bir kurala dayandığı söylenebilir. Bu başlığa kadar öncelikle dil, düşünce, kültür ve toplum kavramları ele alınmış; daha sonra ise sözlük bilimden ve araştırmaya konu edilen sözlüklerden bahsedilmiştir. Tümevarım bir anlayışla ilerleyen başlıklarda son olarak genel çatı anlam bilimi ve bu alana ait terimler açıklanmıştır. Anlam ve anlamlandırmanın önemine değinilen başlıktan sonra yani bu bölümde ise ses bileşimlerinin dilde oluşturduğu bazı farklılıklara değineceğiz. Böylece sözlükler arası oluşan anlam değişmelerinin nedenlerini, anlamsal çizgide sürdürülen tanım ve örneklerle aktarmaya çalışacağız.

3.2.1. Temel Anlam

Düz anlam (göndergesel), bir sesin başlangıçta insanda uyandırdığı ilk ve temel anlamıdır. Bir sözcük, dildeki kullanımlarını artırır da bilir azaltır da bilir. Sözcükler kullanıldıkça, yani bu sözcüklerin gösterilenleri çoğaldıkça başka nesnelere olan olan bağı arttıkça sözcüğün anlamları da artar. İşte bu da yan anlamdır. Burada tartışılması gereken bir nokta temel anlamın her nesnede uyandıracığı ilk ilişkisel anlam basamağıdır. Temel anlamda yapılan bu genelleme her zaman ilk ilişki olmayabilir. Örneğin “beyaz” sözcüğü Türkçede “ak” sözcüğünün ilk anlamı olabilir. Fakat bu genelleme her renk için geçerli değildir. Her ne kadar bu genelleme kendini doğrulaması da “kırmızı” sözcüğünün “kız-“ eyleminden “yeşil” sözcüğünün “yaş” tan, Gök (eski Türkçede kök) ifadesinin “mavi”, “sema” anlamlarından türediği gerçeğini yadsıyamayız. Yani hem adlandırma hem de önceki ilişkiler, sözcüğün temel anlamı üzerinde etkiye sahiptir (Aksan, 2009/III: 181-182). Temel anlam için iletişim anında belirgin bir bildirinin yazılı ve sözlü aktarımında akla doğrudan ulaşan kesin anlamdır denilebilir. Sözcük dilde bazen öyle bir anlama kavuşur ki ilk anlamından hiçbir eser kalmaz. İşte böyle durumda da sözcük ilk anlamından tamamen uzaklaşır ve “başka anlama geçiş” yaşanır.

3.2.2. Yan Anlam

Yan anlam, temel anlamın yanında oluşan ek başka bir anlam ve yeni bir kavramdır. Dilin söz varlığı içerisinde var olan ve daima çoğalan ifadeler süreç içerisinde kendine birçok anlam katar. Dil denen düzen içerisinde gösteren'ler tek bir işlev üstlenmez. Örneğin “dirsek, dokunmak, okumak” ifadelerinde olduğu gibi sözcük, süreç içerisinde birçok anlam kazanır ve bunları dil içerisinde sürdürmeye çalışır. İşte sözcüğün kazandığı yeni anlamlara yan anlam diyoruz (Aksan, 2009 III: 182-183). Başka bir deyişle göstergelerin, düz, yani temel anlam dışında ifade ettikleri ikincil, kültürel veya duygusal anlamlar, yan anlamlardır (Karaağaç, 2012: 544).

Dilde insan kendini yavaş yavaş ama sürekli geliştirir. Bu gelişim topluma ve kültüre de yansır. Sözcüğün süreç içerisinde yeni anlamlarla açıklanması elbette kolay olmamaktadır. Fakat yan anlamı olmayan sözlükbirimi düşünmek bazen anlamsız gelebilmektedir. Zaten bir sözcüğün edindiği yeni anlamlar o sözcüğün kullanılmasıyla ve dil içerisinde kendini aşmasıyla ortaya çıkar. İşte bu yüzden yan anlam, sözcüğün temel anlamlarının üzerine yeni anlamlar katarak anlamın alanını genişletir. Yan anlamların oluşumunda çeşitli etkenler bulunmaktadır.

Öteden beri var olan bir sözcük, sıklıkla eski anlamına ek olarak yeni bir anlamlandırma ile verilir. Söz gelimi değişik türdeki mekanik aletlerin ortaya çıkışı ve metal vidaların geniş bir kullanımı ile bir vidayı çevreleyen ve onu tutturmaya yarayan “somun, civata somunu” sözcüğü yeni ve yan bir anlam kazanmıştır.

3.2.3. Aktarma

Diilerin gerçek ve temel özelliklerinden biri olan ve çok anlamlılığı etkileyen durumların başında gelen anlam olayına aktarma denilmektedir. Göstergenin yeni anlamlara büründüğü ve benzetmeler sonunda kavramlarla ilişkisel yakınlıkların ve benzerliklerin kurulduğu bir durumu yansıtan aktarma, güzel konuşma sanatı çalışmalarından beri dilde anlam değişmelerine yol açtığı için düşünürler ve yazın uzmanları tarafından incelenmiştir (Aksan, 2016: 79).

3.2.3.1. Deyim Aktarması

Yunanca “metaphora” olarak kullanılan ve anlamı “nakit, aktarma” olan “iğretileme-eğretileme” şeklinde de kullanılan deyim aktarması hakkında Kainz “dil, metaforik bir temele dayanır. Her dil az ya da çok, bir deyim aktarmaları sözlüğüdür” şeklinde görüş belirtmiştir. Aristo, ünlü eseri Poetica’da yaşlılığı nitelemek için “yaşamın akşamı” aktarmasına başvurmuştur. Aristo’dan günümüze pek çok dil bilimci de bu konu hakkında birçok çalışma yapmıştır. Deyim aktarmaları, daha çok sanatlı birer anlatım örneği olma özelliği taşırlar. Benzetme edatının kaldırılmasıyla ve bazı göstergelerin kullanımıyla ortaya çıkan deyim aktarımı, diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de birçok sözcüğü simgelemede kullanılmıştır (aslanağzı, kuzukulağı vb.) (Aksan, 2017: 81).

Deyim aktarması, “insandan doğaya”, “doğadan insana”, “doğadaki nesnelere arası aktarma”, “somutlaştırma” ve “duyular arası aktarma” olarak beşe ayrılmaktadır.

İnsandan doğaya aktarımın birçok örneği olup bazı dilciler tarafından “dilde tutumluluk (ekonomiklik)” ile açıklanmaktadır. Yani insana ait fiziksel ve ruhsal özelliklerin doğadaki varlıklara aktarılmasıyla ortaya çıkan sözcükler hem yazınsal hayatta hem de şiir dilinde özellikle kullanılır. Yazın ve şiir alanında kullanılıp “kişileştirme” olarak da adlandırılan bu ifadeler, yazar ve şairlerin kullandıklarında kaldığı için kalıplaşmaz ve genellikle dile yerleşmez.

Doğadan insana aktarım, doğadaki nesne isimlerinin ve bunlarla ilgili ön adların kullanılmasıyla ortaya çıkarlar (Aksan, 2017: 83). Dilde yer alan hayvan ve özellikle argoda kullanılan sebze ve meyve isimleriyle yapılan bu aktarım, yine diller arasındaki benzerliklere dayanır. Örneğin “domuz” sözcüğü hem Türklerde hem de Fransız ve Almanlar arasında kötü bir anlama sahiptir. Yani bazen din değerleri de bu benzetmenin önüne geçememektedir. Sonuç olarak şu söylenebilir: dilde yer alan aktarımlar benzetmeler aracılığı ile gerek yazında gerek şiir dilinde gerekse de konuşma dilinde kullanılır ve kullanıldığı dilde “insandan doğaya” ya da “doğadan insana” aktarım özelliklerine sahip olurlar.

Doğadaki nesnelere arasında aktarım, tıpkı doğadan insana aktarımlar gibidir. Bu benzetme ve aktarım alanında hayvandan bitkiye, hayvandan hayvana aktarımlar

görülebilmektedir. Örneğin Türkçede kimi bitkiler için “kuşburnu, katırtırnağı, kuzukulağı” gibi sözcükler kullanılmaktadır.

Somutlaştırma, deyim aktarımlarında yaygın bir kullanım sergiler. Burada olan aktarım soyut ifadelerin somut sözcüklerle anlatımından kaynaklanmaktadır. Daha canlı ve elle tutulur bir anlam kazanan ifade böylelikle anlatımı zenginleştirir. Deyimlerde sıkça rastlanılan bu durum, bir olayı, davranışı aktarmak için birden çok göstergenin bir araya gelmesiyle oluşabilmektedir. Örneğin Türkçedeki “ipin ucunu kaçırmak, kaş yapayım derken göz çıkarmak, iğneyle kuyu kazmak” gibi ve buna benzer çokça deyimde de görüleceği üzere somutlaştırma, bir dilin benzetmeye dayalı aktarımında kullanılabilir (Aksan, 2017: 86).

Duyular arasında aktarma, farklı duyu alanlarına ait kavramların bir arada kullanılmasıyla oluşmaktadır. Böylece daha canlı bir anlatım örneği de sergileyebilen bu aktarımda duyusal anlamlandırmalar sıfat haline dönüşebilmektedir. “Sıcak bir duruş, tatlı bir ses, keskin bir koku” örneklerinde olduğu gibi dil, bu tür yakıştırmaları ve aktarımları kullanıp dilin aktarım özelliğini kullanarak dilde anlamsal zenginleşmeye neden olabilmektedir. Ahanov’a göre (2013: 107) anlam değişmesi yöntemleri içinde en sık rastlanılan deyim aktarmasıdır. Yazara göre aktarım sonucu anlamın söze yerleşmesi ve alışılması çok güçlüdür. Bundan dolayıdır ki deyim aktarmasından doğan anlamın çoğu zaman yan anlam olduğu anlaşılır.

Uğur (2001: 198-205), deyim aktarması hakkında farklı düşünmektedir: Yazara göre yan anlamlar, tek sözcüklü kavramlar deyim terimiyle ilişkilendirilmemelidir. Doğan Aksan’ın açıklamalarını karmaşık bulan Uğur, her ne kadar eğretilmeli aktarmalara *deyim aktarması*; düzdeğişmeceli aktarmalara *ad aktarması* denilse de bunların aslında birer ‘ad’ ve ‘eylem’ aktarmasından başka bir şey olmadığını savunmaktadır.

3.2.3.2. Ad Aktarması

Ad aktarması, tıpkı deyim aktarmasında olduğu gibi güzel söz söyleme sanatından (retorik) kaynaklanan ve yine anlatımı güçlendiren aktarmalardan birisidir. Özellikle şiir dilinde çokça başvurulan, Türkçede Divan şiirlerinde “mecaz-ı mürsel” olarak da anlatılan bir aktarım ögesidir. Bu anlam olayı, anlatılmak istenen kavramdan çok bu durumu başka bir kavramla anlatmayla ortaya çıkar. Örneğin Türkçede “ağlamak” eylemi “gözyaşı

dökmek” yine “doğmak” eylemi “gözlerini dünyaya açmak” şeklinde kullanılabilir. Bu tür kullanımlarda aynı kavram alanı içine giren kavramların arasındaki çağrışımın önemi bulunmaktadır. Ad aktarması da deyim aktarması gibi çok anlamlığı ortaya çıkarmaktadır. Ad aktarmasının deyim aktarmasından farkı soyut anlamlara somut anlamlar verme eğilimi içerisinde olmasıdır (Ullmann, 1972: 220).

Ad aktarması bir nesnenin bütünü anlatmak ya da bütünü parçası yerine kullanılması olarak iki şekilde yapılmaktadır. Türkçedeki “ocağını tüttürmek” deyimini evin bir parçası olan “ocak” tan söz ederken; “dünkü derste Faruk Nafiz’i okuduk” tümcesiyle de nesne bütünü parçası niteliğinde bir kullanım görülmektedir (Aksan: 2017: 89).

3.2.4. Benzetme

Dilde anlatımı güçlendirmek ve canlılığı korumak adına yararlanılan söz sanatlarından birisidir. Bir sözcüğün niteliğini artırmak genişletmek ve sözcüğü daha anlamsal olarak daha görünür hale sokmak için yapılan bir dil olayıdır. Dilde gerçekleşen mecazlaşma ve anlamsal alanda ortaya çıkan bu değişim benzetme aracılığı ile yapılmaktadır. “Teşbih”de denilen bu sanat, tıpkı aktarmalarda olduğu üzere bir dile ait ulusun yazın ve şiir hayatında kendine epey yer bulabilmektedir. Aksan’ın (1999: 61) “benzetmeler, aktarmaların ilk aşamasıdır” sözünden hareket edilecek olunursa dilde ortaya çıkan ve kılıplaşan bazı yazınsal ve şiirsel ifadelerin temel kaynağı olarak benzetmeler görülebilir.

3.2.5. Çok Anlamlılık

Gösterge ilk başta tek bir kavramı simgelerken dilde ortaya çıkan aktarma, eğilim ve kullanım sıklığı ile yeni kavramlar oluşturmaktadır. Başlangıçta bir kavramı çağrıştıran gösterge daha sonraları birden çok kavramı da karşılar hale gelebilmektedir (Aksan, 2017: 90). Çok anlamlılık da işte buna benzer bir durumdur. Yani göstergenin temel anlamını yitirmeden kazandığı yan anlamlar, göstergenin kavram ağını genişletmektedir. Örneğin bugünkü “değmek” (tegmek) fiili 8. yüzyılda “değmek, dokunmak” anlamının yanı sıra (Bilge Kağan/Doğu 30) “ulaşmak, erişmek” (Kül Tigin/Güney 4) ve “saldırmak, yakalamak” (Kül Tigin/Doğu 33) anlamlarını da karşılamıştır (Aksan, 2017: 90). Bir dilde oluşan kavram ilgisi ve kullanım sıklığı o dilde oluşabilecek çok anlamlılığa da olumlu

etkide bulunabilmektedir. Yani bir dilde yer alan göstergenin kavramsal zenginliği o göstergenin kullanım ağını da genişletir. Bu genişleme yazılı hayatta görünebilir. Fakat göstergeler konuşma dilinde de birçok anlam kazanabilmekte ve anlam alanını genişletebilmektedir.

Çok anlamlılık aynı zamanda bir dilin gösterge haritasını da ortaya çıkarabilir. Öyle ki genellikle temel anlamını kaybetmeyen göstergeler, kazandıkları yeni kavramlarla dile hem yazıda hem de konuşmada birçok yeni kavramlar kazandırır. Çünkü dilin gelişim aşamasında yeni sözcük yerine kullanımdaki sözcüklerin anlam alanı genişler. Bir dilin sahip olduğu çok anlamlılık, o dilin üretim yoksunluğu olarak değil aksine üretim ve anlam zenginliği olarak yorumlanır. “Çok anlamlılık” ile “eş seslilik” kavramlarının iç içe olduğu durumlar için Karaağaç (2013: 2016), dillerin ses ve anlam yapılarının sürekli değişmesi durumunun eş sesliliğe, eş seslilikten çok anlamlığa doğru sürekli bir geçiş yaşadığını belirtmiş; bu tür anlamsal genişlemelerde dili tarihsel, sosyal ve kültürel değişimler çerçevesinde irdeleme gerekliliğine vurguda bulunmuştur.

Çok anlamlılık, anlam değişmelerinin ve biçim birleşmelerinin yol açtığı nedenlerden oluşmaktadır. Anlam değişmelerinden kaynaklanan çok anlamlılık, anlam bölünmeleri ile ilgili iken biçim birleşmeleri ise düzensiz ses değişimleri veya alıntılar yolu ile birleşen, aldatıcı bir çok anlamlılıktır (Karaağaç, 2013: 217-218).

Palmer’e göre görünüşü itibari ile basit olan bu kavramla ilgili bazı problemler söz konusudur. Birincisi iki anlamın aynı mı yoksa farklı mı olduğu açık ve net bir şekilde ayırt edilemez. Yani sözcüğün kaç anlama sahip olduğu tam olarak belirlenemeyebilir. Çünkü bir anlamın sınırı çizilmek şartıyla diğer anlamlardan ayırt edilmesi kolay bir iş değildir. Örneğin “yemek” fiilini düşünelim. Sözlük, bu sözcüğün anlamını “yiyecek almak” anlamı ile türetilmiş olan “tüketmek, harcamak, yenmek, aşınmak, çürümek” arasında bir ayırım yaparak vereceğinden bu anlamların hepsine farklı muamele etmemiz gerekecektir.

İkincisi anlam farklılıklarının herhangi bir çeşitleme içerisinde yer alıp alıp almamasıdır. Bu durum, bir sözcüğün hem bir “sözsel” anlama hem de bir veya daha çok “aktarılmış” anlama sahip olmasında ortaya çıkan “mecaz (metaphor)” ilişkisidir (Palmer, 2001: 83). Örneğin vücut organları ile ilgili oluşturulan sözcüklerde bu durum gözlenebilmektedir. Bunun yanında mecazlar oldukça gelişigüzel veya rastgele bir durum

haline gelebilmektedir. Bazı dillerde “masanın ve sandalyenin bacağı, iğnenin gözü” gibi kullanımlar bulunurken örneğin Fransızcada “iğnenin gözü” kullanımı yoktur. Yine Türkçede “saatin elleri ve yüzü” olmadığı gibi Etiyopya ve Kuzey Amerika dillerinde de “dağın eteği” yoktur.

Üçüncüsü bir sözcüğün birkaç anlama sahip olmasının onun çok anlamlılık örneği mi yoksa bir “eş adlılık” örneği mi sergilediği sorusudur. Palmer’e göre bunun yanıtı net ve kolay değildir. Çünkü yazara göre sözlükler bir sözcüğün çok anlamlılık yoluyla mı yoksa eş adlılık yoluyla mı ele alınacağını belirtme konusunda kararsızlık yaşayabilmektedir. Sözlüklerin bu konulardaki kararlarını genellikle etimoloji üzerine temellendirdikleri durumlarla verdiği belirten Palmer (2001: 83-87), aynı formdaki sözcük kökenlerinin farklı olduğu bilindiğinde bunların “eş adlı” olarak; aynı formdaki sözcük kökenlerinin bir olduğunda ise, (bunlar farklı anlamlara da sahip olsalar da) çok anlamlı bir sözcük olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Çok anlamlılığı tespit etmenin bir yolu da merkezi veya çekirdek anlamı aramaktır. Bu durum daha önce aktarıldığı üzere mecaz ve aktarılmış anlamların oluşuyla ilgilidir. Eş adlılık, sözlüklerde madde başı iken çok anlamlılık içeren ifadeler madde başı olarak yer almamaktadır.

3.2.6. Eş Anlamlılık

Eş anlamlılık, bir dilin içindeki birbirinden yazım olarak ayrı olan kavramların aynı anlamsal nitelikteki göstergelerle dile getirilmesidir. Anlamın aynılığını ifade etmek için kullanılan eş anlamlılık, çok seslilikle var olabilen ve dilin göstergelerinden olan bir kavramdır. Anlam bakımından birbirine eşit olan sözcüklerin yani aynı anlamsal ağı paylaşan kavramların yaşadığı bir dil adlandırmasıdır. Dilde başlangıçta hiçbir kavramın aynı anlamı paylaşamayacağı görüşü hâkimdir. Yani iki farklı sözcüğün aynı kavramı işaret edemeyeceği kabul edilmektedir. Bu bağlamda eş anlamlı sözcüklere birbirinin eşi olarak değil de birbirine yakın anlamlı olan ifadeler olarak bakmak daha doğru olacaktır (Ullmann, 1972: 141).

Palmer (2001: 76) gerçekten eş anlamlı olan sözcüklerin olmadığını yani tam olarak aynı anlama gelen hiçbir sözcüğün olmadığını iddia etmektedir. Hatta yazara göre mümkün olmayan bu durumu destekleyen bazı yollar bulunmaktadır. Bunlardan ilki bazı eş anlamlı sözcük gruplarının dilin farklı lehçelere ait olmasıdır. İkinci olarak farklı stiller/deyişler

veya kayıtlarda kullanılan sözcüklerin varlığıdır. Üçüncüsü bazı sözcüklerin, sadece duyuşsal ve değerlendirci anlamlar yönünden farklılık oluşturmalarıdır. Yani bilişsel anlamların aynı kalması, sözcük anlamlarının sadece “nesnel” olgular meselesi olmadığını bu anlamların “öznel” anlamlar da taşıdığını gösterse de sözcük seçiminde bu ayırımdan söz edilemez. Dördüncüsü bazı sözcüklerin birlikte kullanımlarının sınırlı olmasıdır.

Tekin’e göre de dilin canlı söz hazinesinde gerçekten eş anlamlı sözcükler bulunmamaktadır. Eş anlamlı oldukları düşünülen sözcükler arasında çoğu zaman ince bir fark bulunur. Anlamlar arasında böyle bir fark olmasa bile kullanım farkı vardır. Bu duruma; “gebe-hamile”; eşek-merkep”; yürek-kalp”; ak-beyaz”; kara-siyah” örneklerini verir (Tekin, 1997: 117). Aynı ayrı kullanışları olan bu örneklerde yer alan “hamile” ve “merkep” sözcüklerinde anlamsal değişim bulunmaktadır. Arapça’da “hamile” “taşıyıcı”; “merkep” de “eşek” değil “gemi, vapur” anlamlarında kullanılmaktadır. Bu durum bizi “örtmece” yani “euphemism” kavramına yönlendirmektedir. Yani geçmişte, Osmanlı döneminde, İstanbullu aydın ve okumuşlar etrafında Türkçe “gebe, gebelik, gebe olmak veya kalmak” cinsel birlikteliği hatırlattığı için “eşek” sözcüğü de hakaret anlamında kullanıldığı için bunlar kullanımdan uzaklaşmış ve yerlerine “hamile”-“merkep” sözcükleri kullanılır hale gelmiştir. Yine eş anlamlı sözcüklerin arasında bulunan anlamsal farklılıklara örnek olarak “yürek” ve “kalb” sözcükleri verilebilir. Bu sözcükler eş anlamlı olabilir fakat “kalp hastası” yerine “yürek hastası” denilemediği için ayrı kullanımlar gösterirler.

Eş anlamlılık, çok anlamlılığın ve alıntı sözlerin neden olduğu eş anlamlılık olarak iki şekilde incelenebilir. Sözün gerçek ve yan anlamları arasındaki ilişkinin yani eski ve yeni anlamlar arası bağlantının kopması farklı kavramları yansıtan sözcükleri eş anlamlı yapabilir. Örneğin “yüz” sözcüğü “yüz, çehre, didar” anlamlarını taşıırken “yorgan, yastık yüzü” kullanımlarında ikinci bir anlam ile “kılıf” anlamıyla kullanılır ve eş anlamlı ifade olma özelliği kazanabilir (Karaağaç, 2013: 276).

Leech, eş anlamlılığı -basit bir şekilde "aynı anlama sahip birden fazla şekil" olarak değerlendirirken anlamın şu şekilde yedi farklı tipini de sınıflandırmıştır: 1. kavramla ilgili (conceptual), 2. yan/ikincil anlam (connotative), 3. sosyal (social), 4. hissi (affective), 5. yansımali (reflected), 6. Aynı dizimde yer alabilen (collocative)s, 7. bir konuyla ilgili (thematic) (Persson, 1990: 94).

Bir dilin öz sözcükleri arasında eş anlam süreci ortaya çıkarken bazı alıntı sözler ile de bu süreç gerçekleşebilir. Türkçenin Fransızca ve Arapçadan aldığı sözcükler ile de bunu görebiliriz: “TT yönerge/Ar. talimat/Fr. direktif” (Karaağaç, 2013: 277). “Sözler arasında anlam birliği olması durumu” (TDK, 2011: 822) şeklinde tanımlanan eş anlamlılık, örtmece olarak anılan sözcüklerde de görülebilmektedir. Örneğin “ölmek” yerine “ahirete göçmek”, “can vermek”, “can borcunu ödemek”, “cortayı çekme”, “dar-ı bekaya irtihal etmek”, dünyadan göç etmek”, “dünyaya gözlerini kapamak/yummak”, “ebediyete intikal etmek”, “gebermek”, “Hakk’a yürümek”, “nalları dikmek”, “ruhunu teslim etmek” gibi birçok eş anlamlı örtmece kullanımlar vardır (Özden, 2014: 163). Görüldüğü üzere eş anlamlılık tek bir dil içerisinde gerçekleşen bir olaydır. Fakat eş anlamlılık konusu, her bir lehçenin ayrı standart türünü oluşturmayı hedefleyen Sovyet Dönemi çalışmalarında olduğu gibi, her bir lehçenin tek tek kendi içerisinde ele alındığında yanıltıcı olabilmektedir. İşte bu yüzden tartışmalı bir durum alan kavram hakkında Erdem (2004: 160) şunları yazar: “Lyons’un, Persson’ın, Leech’in, Türkmen dilci P. Azimov’un görüşlerinden de eş anlamlılık konusunun temelinde kelimelerin çok anlamlılığının bulunduğu, duygu değeri, sosyal anlam ve ima yollu özdeşlik ile bu yan anlamlardan bazılarının aynı şeyleri anlatır hale geldiği anlaşılmaktadır.”

3.2.7. Üst Anlamlılık ve Alt Anlamlılık

Sözcüklerin anlamları üzerindeki benzerlikleri ve farklılıkları bakımından tanımlanmaları anlamsal terimler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan üst anlamlılık tür, öbek gibi geniş kavramları barındırırken; alt anlamlılık, bir içerme ilişkisi olup sözcüğün daha genel bir anlama sahipliğini gösterir. Bu genel sözcük ise yine üst anlamlılığı tanımlamaktadır.

“Metin- fikir yazısı- makale- paragraf- tümce- sözcük- hece- harf” dizisinde görülen durum alt anlamlılığa uygun bir durumdur. Örneğin “kedi” ve “köpek” sözcükleri, “hayvan” sözcüğünün alt anlamlısıyken; “hayvan” sözcüğü “kedi ve köpek” sözcükleri için bir üst anlam ifade eder. Alt anlamlılıkta içerme tek yönlüdür. Çünkü içermenin çift taraflı olması durumunda eş anlamlılık ortaya çıkar (Cruse, 2000). Sözlükçedeki temel yapısal ilişkilerden ikisi olan alt ve üst anlamlılık, sınıfın kendisine atıfta bulunan sözcüklerle ilgilidir. Yani dahil olma kavramı ile ilişkili olan bu anlam olaylarında önemli olan “sınıf üyeliği” durumudur. Bu bağlamda “lale ve gül”, “çiçek” kavramı içinde; “aslan ve fil” de “memeli” kavramı içine dahil edilebilir. Söz konusu durumun oluşması için elbette

sözcüğün çok anlamlı olması gerekmektedir. Böyle bir durumda sözcük, anlamlarından birinde üst anlam olabilmektedir. Fakat genellikle aynı bağlamda her iki terimin de kullanılmasından kaçınılır. Buna göre “hayvan” sözcüğü şu anlamlarda kullanılabilir: “memelileri kapsadığı kadar kuşları, balıkları ve böcekleri kapsayan”; “bitki sözcüğünün zıddı”; “kuşların, balıkların ve böceklerin zıddı” anlamına gelen, hem insanları hem de vahşi hayvanları kapsayacak şekilde “memeliler”; insan sözcüğünün zıddı olan “vahşi hayvan”. Bu durumda hayvan sözcüğü, tabiatın hiyerarşik sınıflandırmasında üç kez yer alabilmektedir (Palmer, 2001: 94-95).

Karaağaç (2013: 124), tür, öbek bildiren geniş anlamların üst anlamı; o tür ve öbeğin içerisinde bulunan bilgiler ise alt anlamı temsil ettiğini belirtir. Yani “balık” sözcüğü “hayvan” sözcüğüne göre daha altta olan bir tür ve dolayısıyla “hayvan” sözcüğünün alt anlamlısıdır. “Papatya, çiçek, bitki” sıralamasında ise papatya, çiçeğin alt anlamlısı; çiçek de bitkinin alt anlamlısıdır.

3.2.8. Karşıt (Zıt) Anlamlılık

Anlam biliminde işlenen konulardan biri de karşıt anlamlılık olarak da geçen zıt anlamlılıktır. Vardar (2002: 130), terimi “anlamca taşıdıkları özellikleri birbirinde bulunmayan, birbirinin karşıtı olan” şeklinde açıklarken; Hengirmen (1999: 244), “anlamda karşıtlık, anlamla birlikte ulaşılan bir bilgi” şeklinde tanımlamıştır. Dil araştırmacıları, ters anlamın birçok türünü belirlemişlerdir. Bunlar: yön gösteren, dereceli, ilişkisel, ikili, kutupsal, biçimsel ilişkili (ve ilişkisiz) gibi türlerdir (Aksan, 2017: 103). Bunları Türkçedeki ifadelerden örneklendirecek olursak: “ileri/geri”, “sağ/sol” gibi sözcükler yön gösteren; “sıcak/ılık/serin/soğuk” gibi sözcükler dereceli; “almak/satmak”, “ana baba/evlat”, “usta/kalfa/çırak” gibi sözcükler ilişkisel; “canlı/ölü”, “varsıl/yoksul” gibi sözcükler ikili sınıflandırma; “yüksek/alçak”, “sevmek/nefret etmek” gibi sözcükler kutupsal; “sorumluluk/sorumsuzluk”, “görmüş/görmemiş” gibi sözcükler de biçimsel ilişkili zıt anlamlı ifadelerdir (Aksan, 2017: 103).

Vardar (2002: 131) ise Aksan’ın belirttiği yukarıdaki sınıflandırmaya koşut olarak;

- İkili karşıt anlamlılık olguları (örn. *öli/diri*).
- Çeşitli ara evreler içeren karşıt anlamlılık olguları (örn. *sıcak/ılık/serin/soğuk*).
- Bütünleyici karşıt anlamlılık (örn. *evli/bekâr*).
- Karşılıklılık (evrişiklik) içeren karşıt anlamlılık (örn. *satmak/almak, koca/karı*)

- Yalnızca karşıtlık anlatan karşıt anlamlılık (örn. büyük/küçük)” şeklinde bir tasnif ele almıştır.

Buna göre karşıt anlamlılığın ilk türü olan dereceli karşıtlık daha çok ya da daha az olarak belirtilen özellikleri kapsar. Dereceli karşıtlık, isim (dost/düşman) ve fiillerde (sev-/nefret et-) de görülse de sıfatlar dereceli karşıtlığı daha açık ve net yansıtmaktadır.

Dereceli karşıtlığa çok yakın alan bütünleyici karşıtlık, iki kavram arasındaki karşıtlığın adeta bölgesel bir sınır gibi tam olarak karşılanması durumudur. “Canlı/ölü” bütünleyici karşıt anlam örneğinde görüldüğü gibi ortada bir anlam bilimsel boyut bulunmaktadır.

Karşıt anlamlı sözcükler, birbirlerinin ses, yapı ve kullanım alanlarını doğrudan etkileme gücüne sahiptir (Günay, 2013: 363). Bundan dolayı bu sözcükler, metin kurgulama sırasında karşı tezler için kullanılırlar.

Palmer’in anlamın zıtlığı için kullandığı karşıt (zıt) anlamlılık, genellikle eş anlamlılığın zıddı olarak düşünülse de yazar bu duruma karşı çıkarak bu iki kavramın statülerinin birbirinden farklı olduğunu, dillerin hakiki eş anlamlara ihtiyaç duymadıklarını ve hatta gerçek anlamda eş anlam olayının şüpheli olduğunu belirtmektedir (Palmer, 2001: 97). Çünkü ona göre karşıt anlamlılık, dilin normal ve oldukça doğal bir özelliği iken eş anlamlılık olayı tartışmalı bir dil olayıdır. Yazar, Vardar’ın karşıtlık/evrişiklik adı altında ele aldığı konuya ilişkisel anlamda irdelemiştir.

Eş anlamlılık konusunda olduğu üzere zıt anlamlı ögelerde de alıntı sözcüklerin etkisi bulunmaktadır. Ayrıca zıt anlam ilişkilerinde farklı sözcük türlerine de başvurulmaktadır. Yani bunlar sıfat, ulaç, isim ya da fiil olabilmektedir.

4. Anlam Değişmeleri ve Nedenleri

Anlam değişmeleri genellikle çok uzun bir zaman dilimi içerisinde gelişir. Dilin yarattığı dile dayalı sürecin içerisinde gözlemlenmesi ve bunun sonucunda değerlendirilmesi içinde barındırdığı öğeleri de etkilemektedir. Bu bağlamda dilde ortaya çıkan toplumsal, kültürel etkileşim ve değişimler, zamana göre değişen sosyal davranışlar aynı zamanda dilin göstergeler ve anlamlar haritasını da değiştirebilmektedir. Buna göre bu anlamsal değişim süreci iki başlık altında değerlendirilebilir: 1. Toplumsal-kültürel değişiklikler, 2. Biçimsel (dil yapılarından kaynaklanan) değişiklikler (Nyckees, 1998’den

aktaran: Korkut ve Ayırır, 2016: 78). Kullanımına göre süreç içerisinde değişiklik yaşayan sözcükler, dilin sürekli değişiminden kaynaklanır.

Genel olarak uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşen anlam değişmelerinin birçok nedeni bulunmaktadır. Dilin kültür, toplum gibi değişkenlerden etkilendiği bu süreçte dildeki en önemli göstergelerinden olan sözlüklerde bu anlamsal değişimlere rastlanmaktadır. Kavramların adlandırılması, kavramlara yüklenen başka anlamlar, dil birimlerinin bağlamsal anlamda değişikliklere uğraması, eş ve art zamanlı süreçte ortaya çıkan anlam kaymaları, dil içi ve dışı değişimlerden gerçekleşen olgulardandır. Toplumsal değerlerdeki değişimler, anlamlardaki değişimleri oluşturduğu gibi kültürün dilde oluşturduğu farklılıkları da etkileyebilmektedir. Toplumsal ve bireysel alanda ortaya çıkan dil içi ve dışı durumlar, sözcüklerin anlamlarını iyileştirdiği gibi bazı durumlarda da kötüleştirebilmektedir. Bu değişikliklerin ortaya çıkabilmesi için dile yönelik bazı kültürel ve toplumsal farklılıkların belirgin hale gelmesi gerekir. “Bin yıl içinde dildeki temel sözcüklerin %19 oranında yitime, anlam ve ses değişimine” uğradığı belirten Başkan (1964: 160-164), sözcüklerde oluşabilecek değişimlerin ne kadar süre içerisinde oluşabileceğini açıklar bir ifade üretmiştir.

Anlam değişmelerini etkileyen sosyal değişimler üzerinde duran Antoine Meillet, anlam ve sözcük değişimlerini; dilsel, tarihi ve sosyal değişme olarak üçe ayırmıştır. Araştırmacı, dilden kaynaklanan etkiyi dilin yapısı ile ilişkili tutmuştur. Tarihi, sosyal ve kültürel süreçlerin etkisi dışında gördüğü dilsel etkiyi bu unsurların dışında değerlendirmiştir. Örneğin Türkçedeki “döner kebab” yerine “ döner” kullanımı da buna yönelik eksilteli bir kullanım örneğidir. Tarihi etmenler olarak da teknolojik gelişimlere değinen Yazar, bir sözcüğün anlamsal değişimini bu yönde ortaya çıkan bilimsel gelişimlere bağlamıştır. Örneğin “araba” sözcüğü eskiden “ dört veya iki tekerlek üzerine yuvarlanan maruf nakl aleti, gerdüne” (Sami, 2010: 61) olarak adlandırılırken günümüzde “tekerlekli, motorlu veya motorsuz her türlü kara taşıtı” (Türkçe Sözlük, 2011: 140) olarak geçmektedir. Sosyal etmenlerde de yabancı dillerin veya lehçe, ağızların etkisi görülmektedir.

Anlam değişmelerinin nedenlerine bir diğer bakış açısı da Stern tarafından geliştirilmiştir. Yazar, bu eserinde anlam değişmelerinin sebepleri olarak psikolojik ve kültürel etmenleri görmüş; dış ve dilsel iki ana başlık içerisinde değerlendirme yapmıştır

(Stern, 1931'den aktaran Egro, 2009: 849). Dış değişmeler, nesnel ve öznel durumları ele alırken; dil dizgesini etkilemeyen sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Dilsel değişimler ise doğrudan dili etkilemiş ve anlam gruplarında değişimlere neden olmuştur. Algeo, bu değişimleri “örnekseme”, “kısaltma”, “adlandırma”, “nakletme”, “değiştirme” (mübadele), “yeterlik veya uygunluk” başlıkları adı altında aktarmıştır (Algeo, 1990'dan aktaran Egro, 2009: 849). “Örnekseme”, halk etimolojisi ile ilgiliyken; eksiltme de diyebileceğimiz “kısaltma” (otomobil-oto, hizmetçi kadın-hizmetçi) şeklinde örneklendirilebilir. “Adlandırma”, kavramların bir başka isimle karşılanmasıdır ve genellikle söz sanatları ile gerçekleştirilir. “Nakletme”, aralarında benzerlik olan kavramların birbirlerinin yerine kullanılmasıdır. “Mübadele”, bir kavramsal ögenin yerine kendisini kullanmadan ilgili olduğu başka bir kavramın kullanımıyla ortaya çıkarken; “yeterlik veya uygunluk” göndergenin yeni bir nitelik kazanıp ortaya çıkmasıdır. Bu tür içerisinde “genişleme, iyileşme ve kötüleşme” gibi anlamsal olaylar bulunmaktadır.

Ullmann'ın “dilsel tutuculuk” ve “dilsel yenileştirme” başlıklarına dayandırdığı türler; ad, anlam ve karma aktarmalar şeklinde sıralanmıştır. Buna göre dilsel yenileştirmeler, sözcüğün çağrışım alanından kaynaklanmaktadır. Dilsel tutuculuk ise tarihî ve dil dışı etmenlerden oluşur (Egro, 2009: 850). Dilsel yenileşmeden doğan anlam değişimlerini “ad aktarımı” ve “anlam aktarımı” olarak toplayan araştırmacı, her iki aktarmada da iki tür psikolojik çağrışımın ön planda olduğunu vurgular. “Benzerlik” ve “bitişiklik” kavramları üzerinde duran yazar, belagat geleneğindeki “istiare” ve mecaz-ı mürsel” kavramlarına bir tür göndermede bulunmuştur. Ullmann böylelikle Stern ve Antoine Meillet tarafından yapılan sınıflandırmalara yeni bir boyut kazandırarak anlam değişmelerinin nedenlerini zenginleştirmiştir.

Ahanov'a göre anlam değişmelerinin, yeni anlama sahip olmanın dış ve iç (dillik) olmak üzere iki sebebi bulunur. Yazara göre anlam değişmelerinin sebepleri şunlardır: “sözün yan anlamda kullanılması deyim aktarması (*metaphor*), ad aktarması (*metonymy*), işlevlik aktarma veya kapsamlayış (*synecdoche*)” (Ahanov, 2013: 108).

Bir kavrama bazen bilinçli bir şekilde isim verilir. Bu şekilde yapılan adlandırmalar (nomination) dil içerisinde yapılan en mantıklı ya da üsluba en uygun seçkilerden oluşur (Guiraud, 1999: 64). Bu durumda sözcüğün anlamı değişir ve sözcüğe yeni bir anlam tayin edilir. Anlamsal değişikliklerin bir diğer sebebi de bağlamda bulunan anlamın dil dışı

unsurlarla, ifade ve sosyal değerlerinin arasından gerçekleşen bilinçsiz değişimlerdir. Mantıksal ve üslup adlandırmalardan farklı bu olan bu değişimin sebebi dildeki toplumsal, kültürel etkileşimler ve söz sanatlarıdır.

4.1. Anlam Genişlemesi

Dilde yer alan anlamlı bir unsurun zamanla daha geniş bir anlam alanına kavuşmasına; dar bir anlam sahasından geniş bir anlam sahasına geçişine anlam genişlemesi denilmektedir. Önceleri toplum tarafından dilde daha sınırlı bir kullanıma sahip olan sözcükte oluşan anlam değişimi, anlam daralmasının tam tersi olaydır. Bir gösterge başlarda bir nesnenin, varlığın ya da eylemin bir bölümünü karşılarken daha sonraları bunlarının bütünü anlatır hale gelirse o göstergede anlamsal bir genişleme olduğu çıkarımı yapılabilir (Aksan, 2017: 114). Örneğin Türkçedeki “ödül” sözcüğü daha önceleri sadece güreşlerde “mükafat” iken bugün “bir başarı karşılığında verilen armağan, mükafat” olarak kullanılmaya başlanmıştır (Aksan, 2009/III: 214). “Araba” sözcüğü eskiden sadece “atlı araba” anlamında iken bugün “motorlu taşıtlar” ifadesini de kapsar hâle gelmiş ve anlam alanını genişletmiştir. Yani anlamlı bir birim artık daha fazla kapsam içermeye başlamıştır. Anlam alanı dar olan bir söz, zamanla ilgili bulunduğu kavramsal alan içerisinde yayılarak daha geniş ve genel bir anlama ulaşır. Anlam genişlemesi denilen bu olayda sözcüğün anlamı alt anlamdan üst anlama geçer (Karaağaç, 2013: 146). ET’de büyük, büyük ve yaşlı olan anlamındaki “aga” sözcüğü, TT’de soylu, zengin; cömert, eli açık anlamlarıyla tanımlanmıştır. Bir örnek daha verecek olursak, “çocuk” sözcüğü Kaşgarlı’da “domuz yavrusu, küçük” anlamlarında kullanılırken bugün “yavru, insan yavrusu” olarak kullanılmaktadır (Arslan Erol, 2008: 250). Yine “yük” sözcüğü “ağırlık” anlamına gelirken buna ek olarak “bohça, hayvanların taşıdığı şey, rahimdeki çocuk, sorumluluk” gibi anlamlar kazanmış ve anlam alanını genişletmiştir (Kerimoğlu, 2014: 209). Örneklerde de görüldüğü üzere sözcükler, ilk anlamlarından daha geniş ve yeni anlamlar kazanmıştır.

Karaağaç (2012, 576), anlam genişlemesini “*anlam kapsamı dar olan bir sözün zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayı*” şeklinde tanımlar. İsminden de anlaşılacağı gibi anlam daralmasının tersi bir durumu ifade eden anlam genişlemesinde değişim, kavram ve anlam alanında genişleme ve sözcük anlamlarındaki artış ile ortaya çıkmaktadır.

4.1.1. Mecazlaşma

Sözcüğün anlamının benzetmeler aracılığı ile genişlemesine mecazlaşma denilmektedir. Mecazlaşma, bir dilin söz varlığı zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir. Yani bir dilde mecazlaşan ne kadar sözcük varsa o dilin bir o kadar da anlam genişliğine sahip ifadeleri vardır. Dilde yer alan bu unsurların sözlüklerde yer alarak mecazlaşması o dilde yer alan sözcüklerin anlamsal genişliğini de ortaya koyar.

4.1.2. Örtmece

Daha çok toplum bilim ile ilgili olan bu kavramın özellikle dil ile bağıntısı bulunmaktadır. Batıl inanışlardan kaynaklanan nedenlerle bazı sözcüklerin adlandırılmaları doğrudan aktarılmak yerine farklı şekillerde söylenmiştir. Tabu (Polinezya dilinin “ta” (belirlemek) ve “pi” (bütünüyle) sözlerinden oluşmuş terimdir (Ahanov, 2013: 134). Dil bilimi kadar halk bilimini de yakından ilgilendiren bir konu olan “tabu”, korku uyandıran veya kutsal sayıldığından kullanımından kaçınılan ifadelerdir (Karaağaç, 2013: 148). Yazara göre her şeyden önce bir öğretilme olan tabu, nedensiz dil biriminin nedenli kullanımınıdır. Kültürel bir ilişkiye dayalı olan bu öğretilmeli anlamda ilişkinin yönü “anlam iyileşmesi” veya “anlam kötüleşmesi” şeklinde olmaktadır. Tabu olan sözleri yaratan sebep dilden çok toplumu oluşturan insanların inanç ve gelenekleridir. İnsan adlarında tabunun yerini göstermek için örneğin; bebeğin cin-şeytan tarafından yapılacak bir kötülüğe uğramaması adına bebeğe “Demir, Yaşar, Dursun, Satılmış” gibi isimler konur (Karaağaç, 2013: 148). Cinsiyet ile ilgili sözcük ve deyimlerin kullanımlarından her toplumda kaçınılır; bunların yerine ya ana dilden mecazlı sözcük, deyim ya da yabancı kaynaklı sözcükler kullanılır. Tabu sadece yasağı ifade etmek olarak değil, kutsal bir şeyin de söylenmemesi olarak değerlendirilebilir. Köktürk metinlerinde “ölmek” fiili bu durumun kime uğradığına bakılarak değerlendirilmiştir: “Kül Tigin özi ança kergek boldı. Kangım kagan uçdukda...” ve “Türgiş budunug anda ölürmiş, almış.” (Ergin, 2011:18, 22). Kültigin ve Kağanın ölümü kergek bol- veya uç- fiilleriyle anlatılırken Türğiş boyunun ölmesi öl- fiili ile açıklanmıştır. Toplumca ayıp ve kaba sayılan ya da açıkça söylenilmesi hoş karşılanmayan bazı dil kullanımları vardır. Bunların yerine daha yumuşak bir sözcük ya da deyim kullanılır. Bu durum örtmece (euphemism) diye tanımlanan bir olgudur (Tekin, 1997: 118). Üstüner (2009: 167) terim hakkında şunu söyler: “Anlamı ve

çağrışımı seilmeyen, korkulan, iğrenilen; toplum tarafından üzücü, kırıcı, çirkin ve kaba sayılan, uğursuz kabul edilen varlık ve kavramları karşılayan sözcükler yerine, bu kötü çağrışımları engelleyecek başka sözcüklerin kullanılmasına güzel adlandırma veya örtmece söz adı verilir”. Bir başka deyişle örtmece, şekli değişmiş tabu veya doğrudan söylenmesi yasaklanan anlamın dilsel görüntüsüdür. Örtmece, büyük oranda tabuya bağlı olarak çıkan yapılması hoş görülmeven davranışların doğrudan dile getirilmesini engelleyen bir dil ögesidir (Üstüner, 2009: 168). Örtmece unsurların en önemli özelliklerinden birisi de zaman içerisinde değişime uğramasıdır. Bir dilin söz varlığı açısından zenginleşmesi ve dilde bulunan eş anlamlı ifadelerin türemesinde örtmece sözlerin katkısı bulunmaktadır. Buna göre dildeki örtmece sözler, o dili semantik açıdan geliştirebilir denilebilir.

4.1.3. Argo

Argo, geniş anlamda ölçünlü dil dışındaki her türlü dilsel kullanım olup anlamın iletimi amacı dışındaki kullanımlardır (Karaağaç, 2013: 48). Toplumdaki genelgeçer dilden dilden bağımsız fakat ondan türeyen, belli çevrelerce kullanılan, herkesçe ve her zaman anlaşılması mümkün olmayabilen kendine özgü bir sözcük, eğretileme ve mecazlardan oluşan özel bir dildir (Vardar, 2002: 24). Toplumsal alanda var olan ve değişik kültürlerce oluşturulan argo, farklı iş kollarında, mesleklerde gündelik hayatta kullanılan bir dildir. Argo, dil-toplum ilişkisi bağlamında düşünüldüğünde insanların oluşturduğu bir nevi özel dil niteliği taşımaktadır. Türk diline mâl edilen birçok argo sözcük bulunmaktadır. Eskiden hakkında “külhanbeyi ağzı”, “tulumbacı ağzı”, “ayak takımı ağzı” veya “bayağuların, aşağı olanların dili” karşılığında “lisân-ı hezele”, “rezil kimselerin dili” anlamında “lisân-ı erâzil” tanımları kullanılan argo, günümüz Türkçesinde de araştırmalara konu olmuş bir dil ürünüdür (Ersoylu, 2010: 15).

4.1.4. Eksiltim (Ellipsis)

İki sözcükten oluşan dil kullanımlarında eksiltme, bileşik bir deyimden birinin atılmasıdır. Sözcükte gerçekleşen bu durum bazen dil bilgisel aktarımlar da ortaya çıkarmaktadır. Yani bazen bir sıfat isim gibi kullanılabilir. Fakat bu durum anlam aktarımında aksaklığa yol açmaz. Eksiltme oluşan söz öbeklerinde oluşan durum, anlamsal aktarımın yanında bir dil bilgisel unsurun diğer sözcüğün yapısal anlamda görevini üstlenmesidir. TT “düdüklü tencere”> düdüklü; TT “yazma eser”> yazma; TT “bedelli

askerlik"> bedelli vb. örneklerinde görüldüğü gibi sözcükler çeşitli söz öbeklerini eksiltmiş ve iki sözden oluşan bir söz öbeği bir ögesini kullanımdan kaldırarak eksiltiyi ortaya çıkarmıştır (Karaağaç, 2013: 150).

4.2. Anlam Daralması

Sözcüğün, daha önceden anlattığı ve karşıladığı anlam alanınının, kavramın ancak bir bölümünü anlatır hale gelmesidir. Genel anlamdan özel anlama geçiş olarak da karşımıza çıkan bu anlam olayı, anlamlı bir birimin artık daha sınırlı bir kapsam içermeye başlaması, daha önceleri birden fazla gösterilen ile karşılanan bir sözcüğün anlam alanındaki ifadelerin birkaçını yitirmesi olayıdır (Aksan, 2017: 114). Köktürk yazıtlarında “oğlan” sözcüğü ile beraber kullanılan “oğul” sözcüğü, Eski Türkçede hem kız hem de erkek çocuk anlamlarında kullanılırken bugün sadece erkek çocuk anlamında kullanılmaktadır (Aksan, 2009/III: 213). Önceleri taş çekirdekli (zerdali, kayısı, şeftali, erik) meyveleri adlandırmada kullanılan “erik” sözcüğünün kapsama alanı daralmış ve bugün genel anlamdan özel anlama geçiş yaşayarak anlamını daraltmıştır (Kerimoğlu, 2014: 210).

Anlam daralmasında üst anlamdan alt anlama geçiş söz konusu olabilir. ET “oğul”: çocuk, evlat; “urı oğul”: erkek çocuk; “kız oğul”: kız çocuk> TT “oğul”: erkek çocuk örneğinde görüldüğü gibi sözcüğün kullanımı daha genel bir anlamdan daha özel ve dar bir anlama geçişe uğramıştır. Örneğin “Tanrı” sözcüğü, ET’de [Teñri] hem “gökyüzü” hem de “yaratan, ilah” anlamlarını karşılıyordu (Kerimoğlu, 2014: 210). Bugün sadece “Yaratan” anlamı için kullanılan sözcükte anlam daralması ortaya çıkmıştır. Örneklerine dünyanın çeşitli dillerinde de rastladığımız anlam daralması, diğer anlam değişikliklerinde de olduğu üzere dilin kendi kurallarından ve tarihi etkenlerden etkilenen bir anlam olayıdır.

4.3. Başka Anlama Geçiş

Anlam değişmesinin adlandırılmasında araştırmacılar tarafından bir birlik sağlanamamıştır. Aksan, Erol, Özavşar bu tür için “başka anlama geçiş”; Koç, Karaağaç, Vardar, Üstüner “anlam kayması”; Kıran ise “anlam değişimi” ya da “bir başka anlama geçiş” başlıklarını kullanmışlardır. Biz de çalışmamızda anlam değişmesi (başka anlama geçiş) başlığını kullanmayı uygun gördük.

Dilde bazı durumlarda bir sözcüğün anlamı kültürel ve tarihsel süreçte tamamen değişebilir. İki anlamın artık benzetilemez ve kıyaslanamaz duruma gelmesi anlamında da tanımlanabilen anlam değişimi ya da başka anlama geçiş, sözcüğün daha önceleri zihinde uyandırdığı anlamların artık erişilemez duruma geldiğini gösterir. Bu anlam olayında gösterge, eskisinden bambaşka ve yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmiştir. Örneğin Türkçedeki “üzmek” eylemi Köktürk Yazıtlarında “kırmak, kesmek” anlamlarında kullanılmışken bugün Türkiye Türkçesinde aktarmalı bir anlamla insan için kullanılan ve “dert, üzüntü” anlamına gelen duyuşsal bir anlama geçmiştir (Aksan, 2009/III: 214-215).

Başka anlama geçiş, bir maddebaşı unsurunun kimi zaman başlangıç aşamasındaki anlamından tamamıyla uzaklaşması ve yeni bir anlama bürünmesidir. Arapçadan Türkçeye giren “garip” sözcüğünün başlarda “gurbette olan, yabancı” anlamındayken zamanla “fakir” anlamına kavuşması gibi dillerde buna benzer örnekler olabilmektedir. Örneğin “öfke (< öbke) sözcüğünün ET’deki anlamının “ciğer” iken bugün bu anlamda kullanılmaması o sözcüğün anlamının başka bir anlama geçtiğini göstermektedir (Kerimoğlu, 2014: 210). Herhangi bir dilin herhangi bir zaman boşluğundaki belli ve yeterli bir malzeme ile gözlemlenebilen yeni sözcük yaratımları ve ifadelerine rağmen, yeni yaratımların oldukça yaygın olduğu iki durum söz konusudur. Bunlardan birincisi kültürel bir topluluğun kendisinden tamamen farklı bir diğer kültür ile ani ve yoğun ilişkilere geçmesidir. Leksikonda sözlükte kültürlüleşme süreci çalışmalarından sonuç çıkarmak antropolojik dil bilimin en önemli görevlerinden birisidir. İkinci durum ise, insan faaliyetlerinin kimi alanlarda özellikle de bilimsel araştırma ve teknoloji alanında birçok keşiflerle hızla yayılması ve keşiflerin sürekli olması ile ilgilidir. Son durum terminolojinin öneminin artmasına yol açmış hem belirli bir dizi teknik terimlere hem de bunların çalışmasına göndermede bulunacak şekilde kullanılmıştır.

4.4. Anlam İyileşmesi

Bir sözcüğün anlamı zaman içerisinde değişebilir. Ve bu değişim sözcüğün anlamsal ilişkisini olumlu yönde etkileyebilir. Kötü anlamlı bir sözün zaman içerisinde iyi bir anlam haline bürünmesi “anlam iyileşmesi” olarak bilinmektedir (Karaağaç, 2013: 147). Göktürk Yazıtlarında “fena”, “kötü”, “perişan” anlamlarına gelen “yabız” sözcüğü, zamanla “yavuz” biçimini almış ve “yaman, yiğit” anlamlarının yanı sıra Anadolu ağızlarında “iyi, güzel, iyi huylu, eli açık, yakışıklı” anlamlarında da kullanılmaktadır

(Bayraktar, 2014: 174). Örnekte de görüleceği üzere sözcük, eski anlamının aksine daha iyi bir anlam üstlenmiş ve anlamını iyileştirmiştir. Dilde yer alan sözcükler bazen “iyi” ve bazen de “kötü” komşu kavramlarının içerisinde yer alabilirler. Yani bugün “iyi” sınıfında yer alan sözcük “kötü” de, ya da tam tersi sınıflama içerisinde olabilir. Örneğin “Çok müthiş bir filmdi” cümlesinde yer alan “müthiş” sözcüğü, ilk anlamı olan “dehşet veren” anlamı için kullanılmamış “çok güzel, sürükleyici, harika” anlamlarında kullanılmıştır (Kerimoğlu, 2014: 210). Böylelikle sözcükte anlam iyileşmesi meydana gelmiştir.

4.5. Anlam Kötüleşmesi

Anlam kötüleşmesi, anlam iyileşmesinde gerçekleşen anlamsal bir olayın tam tersi bir olay olup, olumlu bir ifadenin zaman içerisinde toplumsal ve kültürel etkileşimlerle olumsuz içeriğe doğru kaymasıdır. Bu değişim Karaağaç (2013: 147)’a göre eski zamanlarda totem anlayışlardan kaynaklanan ve alıntılarca sıkça rastlanılan bir durumdur. Kötüleşme, iyi anlamı olan bir sözün zaman içerisinde daha kötü ya da kötüye yaklaşan bir anlamla açıklanmasıdır. Örneğin Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan “canavar” sözcüğü (Fa. Can+âver (yapan, eden, getiren, götüren) “canlı, mahlûk” anlamlarında kullanılmıştır. Fakat zaman içerisinde olumsuzlaşma ortaya çıkmış ve sözcüğün anlamını artık “yırtıcı, vahşi, acımasız” içeriği karşılar duruma gelmiştir. Yine “sürtük” sözcüğü “sürtülmüş, aşınmış” anlamındayken bugün “evinde oturmeyan, çok gezen kadın, hayat kadını” anlamına geçiş yaşamıştır (Kerimoğlu, 2014: 210). Yani bir göstergenin gösterilenindeki olumlu anlambirimcikler yitirilmiş yerine olumsuz anlambirimcikler kullanılmaya başlanmıştır (Bayraktar, 2014: 174).

TARAMA SÖZLÜĞÜ'NDEN KAMÛS-I TÜRKÎ'YE ANLAM DEĞİŞMELERİ

acılık: ıstırap, meşakkat, acı.

“Rüzgar etti belâ mevcini çeşmimde ıyan
Acılıklar çeker ol kimse ki derya-dil olur” (TS: 5).

s. Acı olan şeyin hâli, merâret, telhî. *mc.* Sertlik, şiddet, unf. (KT: 24).

‘Acılık’ sözcüğü TS’de bulunan ‘ıstırap, meşakkat ve acı’ anlamlarının yanında KT’de ‘sertlik, şiddet’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

acımak: eziyet görmek, canı yanmak

“Leşker-i düşmandan acımış olalar ve gönüllerinde ana kin dutmuş olalar” (TS: 5).

fl. [Aslı acıkmak] 1. Ağrımak, vecarı mucip olmak: Elim acıyor. 2. Keder ve teessüf etmek, merhamete gelmek: Şu adamın hâline acırım. 3. Esirgemek, kıyamamak: Emeğime acırım. <<ağrımak>> ile <<acımak>> ve <<sızmak>> arasındaki fark şudur ki: Ağrı daha esaslı ve derin, acı sathî lâkin daha müessir ve yakıcı olur; sızı ise başlıca sinirde nöbet nöbet gelip geçendir (KT: 24).

Fiilin TS’de yer alan ‘eziyet görmek, canı yanmak’ anlamlarının yanında KT’de ‘keder ve teessüf etmek, merhamete gelmek, esirgemek, kıyamamak’ olarak anlamlandırılmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

açık: Serbes, laubali.

“Kim dir sana ki bir çamura var bulaşık ol
Ne kesret ile zahide ne pek de açık ol” (TS: 9).

s. 1. Bir şeyin geniş tarafı: deniz açığı≡ Engin: açıklarda = Enginde. 2. Bir şeyin dış tarafı, hâric: açıktan adam alınmaz. 3. Memuriyetsizlik, ma‘zûliyet: Açığa çıkmak. 4. Vazife ve memuriyeti olmayıp muvakkatan işsiz bulunan zabıt: Açıklar komisyonu. 5. Açık renk: Açığa boyamak. 6. Hesap muvâzenesinde noksan: Bütçe açığı; açığı çıktı (KT: 26).

Sözlükler arası karşılaştırma yapıldığında, sözcüğün TS’de bulunan ‘serbes, laubali’ anlamlarının yanında KT’de ‘bir şeyin geniş tarafı, bir şeyin dış tarafı, haric, memuriyetsizlik, açık renk, hesap muvâzenesinde noksan’ tanımları verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

açıklamak: Meydana çıkarmak, açık hale getirmek (TS: 10).

ft. 1. Meydana çıkarmak izhar ve ilân etmek. 2. Açıktan ve âşikâre söylemek veya yapmak. ≡ *fl.* Meydana çıkmak, zahir olmak (KT: 26).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘meydana çıkarmak, açık hale getirmek’ anlamlarının yanında KT’de ‘açıktan ve âşikâre söylemek söylemek veya yapmak’ anlamı verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

açıklık: s. fesahat, fasihlik. “Fesâhatün [Ar.]: Dilde olan açıklık ve revanlık” (TS: 10).

s. 1. Aralık, mesâfe: İki ağaç arasındaki açıklık. 2. Ferahlık, nezaret: gönül açıklıktan hoşlanır. 3. Meydan, ebniye vesairenden halî arsa: evin önünde bir açıklık vardır. 4. Havanın bulutsuz ve berrak olması: Bugünkü havanın açıklığı. 5. İffet husûsunda lâubâlîlik: Bu kadının açıklığı malûmdur (KT: 26).

‘Açıklık’ fiili, TS’de ‘fesahat, fasihlik’ anlamları ile tanımlanırken KT’de ‘aralık, ferahlık, meydan boşluğu, havanın açıklığı, iffet durumu’ şeklinde açıklanmıştır. KT’de bulunan anlamlar, sözcüğün anlamının genişlemiş olduğunu göstermektedir. Bunun yanında sözcüğün KT’de ‘iffet hususunda laubalilik’ anlamı ile tanımlanmış olması, sözcükte anlam kötüleşmesi olduğunu göstermektedir.

açılmak: (I): 1 zahir olmak, nümayan olmak, aşikâr olmak.

“Bana hiç nesne açılmadı kim akıl katında makbul endişe kılıp eyittim...” (TS: 10).

(II): Fetholunmak.

“Tatlı sözle açılır hasn-ı haşin
Devirir dağı kelâm-ı şirin” (TS: 11).

fl. 1. fetih ve küşat olunmak: kapı açıldı. 2. dağılmak, çekilmek, mündefi’ olmak: bulutlar, kalabalık açıldı. 3. temizlenmek: bu bez açılmıyor. 4. berrak ve açık olmak: hava açıldı. 5. yapraklanmak: gül, çiçek açıldı. 6. neşelenmek, inşirâh-ı derûn peyda etmek. 7. mahcubiyet ve tutkunluktan kurtulup serbestlenmek. 8. vüs’at peyda etmek: oda açıldı. 9. uzağa, engine salmak: vapur açıldı. 10. bed’ etmek: başlamak: meclis açıldı. 11. mevki’-i bahse konmak, geçmek: söz açıldı. 12. zuhur etmek, hâsıl olmak: iş açıldı. 13. boş kalmak, münhal olmak: falan memuriyet açıldı. 14. keşf-i râz etmek, emniyet edip her şeyi söylemek: bana açılmaz. || **ara açılmak** = bozuşmak (KT: 26).

Sözcük, TS’de ‘zahir olmak, nümayan olmak, aşikâr olmak ve fetholunmak’ anlamları ile tanımlanmıştır. Bu anlamların yanında sözcüğün KT’de, ‘temizlenmek, yapraklanmak, neşelenmek, serbest duruma gelmek, uzağa gitmek, karşısındakine güvenip konuşmak’ anlamlarında gösterilmiş olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

açmak: 1. acımak

“Siz andan hem doyersiz hem açarsız

“Siz andan hem yatarsız hem durursuz” (TS: 8).

2. parlatmak, perdahlamak

“Her nesneyi silmek ve açmak ve yokamak ve kirini gidermek” (TS: 12).

3. fethetmek, zaptetmek

“Orhan Gazi ile atası iller açmağa başladılar” (TS: 12).

4. uzağa sürmek

“Ba’ dehu rüzgar mezkur rüzgar gemiyi denize açar” (TS: 13).

5. yaymak

“Garptan şarka islam dinin açıcılarıdır” (TS: 13).

6. açığa vurmak, meydana koymak

“Kâfirler çok günah işlediği ile rızkın kesmezem ve ayıpların açmazam” (TS: 13).

7. aşmak

“Ehl-i beytin pes aluben kaçtılar

Koyup ilin dağı orman açdılar” (TS: 13).

mz. : Açar. *fl.* 1. Kapalı şeyi fetih ve küşat etmek: kapıyı açmak. 2. Örtülü şeyden örtüyü kaldırmak: baş açmak. 3. Katlanmış şeyi çözmek: bohça, bayrak açmak. 4. Delmek, kazmak: delik, kuyu açmak. 5. Bir şeyden mevâni’i defedip serbest bırakmak: yol açmak. 6. Tıkalı şeyden tıkaç

çıkarmak: şişe, boru açmak. 7. Genişletmek, tevsî etmek: odayı, bahçeyi, meydanı açmak. 8. Kazıp hars ve ziraat etmek, işlemek: tarla, arazi açmak. 9. Aralığı tevsî edip seyrekletmek: parmaklığı açmak. 10. Yufka hâline komak: hamur açmak. 11. Tathîr etmek, temizlemek: çamaşır açmak. 12. Cilâ ve perdah vermek. 13. Umuma ait bir bina tesis ve idare etmek: mektep, tiyatro açmak. 14. İzah ve tafsil etmek: ibareyi, sözü açmak. 15. Dermeyan etmek: söz, bahis açmak. 16. Emniyet edip söylemek, keşf-i râz etmek: bana bir şey açmadı. 17. çözmek, halletmek: düğüm açmak (KT: 26-27).

Fiil, TS’de yedi anlamla (acımak, parlatmak, perdahlamak, fethetmek, zaptetmek, uzağa sürmek, yaymak, açığa vurmak, meydana koymak, aşmak) tanımlanırken KT’de on yedi anlam ile açıklanmıştır. Her ne kadar KT’de doğrudan ‘fethetmek, zaptetmek’ anlamı olmasa da aynı anlama ‘genişletmek, çözmek, halletmek vb.’ anlamları ile ulaşılabilmektedir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşılıyor.

adam: insan, adam.

“Haznedâr eydür gördüm ben ayık
Bir kuş indi bu kula gökten bayık
Söyledi adam diliyle eyle bil
Gör bahamı Tanrıya sen secde kıl”(TS:11).

[<<âdemî>> veya <<benî-Âdem>> den muhaffef, veya Ebu’l-beşerin ismi bundan me’hûz olmak muhtemeldir.] 1. hayvân-ı nâtık, insan, beşer, merdüm: bir adam geldi. 2. İnsaniyetli ve mürüvvetli kişi: adam olmayacak. 3. memur, uşak, hizmetçi, tebaa: adamlarım burada yok. 4. birinin yetiştirdiği ve ilzam ettiği, taraftar, gayretkeş: o filânın adamıdır (KT: 28).

Sözcüğün KT’de, TS’deki, ‘insan, adam’ anlamlarının yanında ‘insaniyetli ve mürüvvetli kişi, memur, uşak, hizmetçi, tebaa, birinin yetiştirdiği ve ilzam ettiği taraftar, gayretkeş’ olarak anlamlandırılmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

adımlamak: Yürümek.

“... Ya Adem, adımlağıl. Pes adımladı, şoluk saat Hint yerine erdi.” (TS: 19).

ft. adımla ölçmek, adım saymak (KT: 29).

Fiil, TS’de ‘yürümek’ anlamı ile açıklanırken KT’de ‘yürümek’ sözcüğüne yönelik olarak ‘adımla ölçmek, adım saymak’ şeklinde anlamlandırılmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

adlanmak: Şöhret kazanmak, nam almak.

“Yardan adlandı zatımız
Gurbet elde kıymatımız” (TS: 20).

fl. 1. nam ve şöhret kazanmak. 2. fenalıkta şöhret bulmak, bednam olmak (KT: 29).

Sözcük, TS’de ‘şöhret kazanmak ve nam almak’ halinde açıklanmıştır. Sözcüğün KT’de bu anlamın yanı sıra ‘fenalıkta şöhret bulmak, bednam olmak’ olarak anlamlandırılmış olması, sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi olduğunu gösterir.

adsız: 1. Şerefsiz, kötü tanınmış

“Ad kişi (adlı kişi) adından korktukca adsız Tanrıdan korkmaz.” (TS: 21).

2. Şöhretten düşmüş, unutulmuş olan.

“Ad ile bitirir imiş er işi

Yok hesabına imiş adsız kişi” (TS: 21)

3. Nâmert

“Namerd (Fa.): Maruf adsız ve erliksiz manasına” (TS: 22).

ş. 1. ismi olmayan. 2. şöhret ve itibârı olmayan, meçhûlü'l-ahvâl (KT: 30).

TS’de ‘şerefsiz, kötü tanınmış, şöhretten düşmüş, unutulmuş olan, nâmert’ olarak tanımlanan sözcük, KT’de ‘ismi olmayan ve şöhret ve itibârı olmayan, meçhûlü'l-ahvâl’ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında sözcüğün KT’de, TS’deki gibi, ‘nâmert ve şerefsiz’ olarak anlamlandırılmamış olması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

ağa: 1. ağabey, büyük oğul, büyük erkek kardeş
“Han Uruz’un ağası Bayındır Hanın güyegisi” (TS: 24).

2. baba, ata

“Oğlu Uruz’a bu iş hoş gelmedi. Babasına çağırıp söyler, görelim hanım ne söyler: Ünüm anla benim sözüm dinle ağam Kazan, sağına baktın kas kas güldün... (TS: 25).

3. efendi, büyük, amir

“Zira kullukçu aç olsa ağasını şikayet ile bednam eder” (TS: 25).

s. [büyüme ve yaşlanmak demek olan « ağmak «tan] 1. büyük, efendi. 2. amir, reis, bey: ulusun ağası. 3. okuyup yazmak bilmeyenlere efendi yerine şeref unvanıdır. 4. uşağın hürmetlicesi, kibar uşağı. **ak ağa**= zenci olmayan harem ağası, beyaz hadım. **ağabey** = büyük birâder (KT: 31).

Sözcük, TS’de ‘ağabey, büyük oğul, büyük erkek kardeş, baba, ata, efendi, büyük, amir’; KT’de ‘büyük, efendi, amir, reis, bey, ulusun ağası, okuma yazma bilmeyenlere efendi yerine şeref unvanı, uşağın hürmetlicesi’ anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

ağaç: (I). (ağac), sopa, değnek

“Genince hikayetlerini dinle

Eğer dimeye her gün ağaç yiye” (TS: 25).

(II). 1. bir kilometre kadar olan bir uzunluk (ölçüsü) (TS: 26).

“Kâfirler yedi ağaç yer karşı geldiler”

“Çıkar karşılamağa Rüstem’i ol

Ağır hengâme bir nice ağaç yol” (TS: 26).

2. 68 santim uzunluğunda ağaçtan yapılmış arşın

“... Paşa Hazreti için yüz altmış beş ağaç altunlu kemha alıverdi” (TS: 36).

s. [« آغمق ağmak «tan] 1. büyük ve sap ve dalları sert nebat, şecer, dirah: servi ağacı, çınar ağacı meyvelerin isimlerine muzâf olup o meyveleri veren ağaçlara delâlet eder: elma, armut, kestane ağacı. 2. kereste, tahta, odun haşeb: ağaçtan iskemle. 3. direk, sırık.|| kara ağaç, kızıl ağaç, kan ağacı, vesaire terkiplerinin cüz-i evvelleri sırasına ba. ş. ≡ ağaçtan yani tahta ve odundan mamul, haşebî: ağaç tekne (KT: 31).

‘Ağaç’ sözcüğü incelendiğinde sözcüğün TS’deki ‘bir kilometre kadar olan bir uzunluk (ölçüsü)’ anlamının KT’de ve bugünkü YTS’de kullanılmadığı tespit edilmiştir. Buna göre sözcük, başka anlama geçiş ve anlam daralmasına uğramıştır.

ağdırmak: 1. kaldırmak, yukarı çıkarmak, yükseltmek

“Ol kişi bu yavruyu dişiyle aldı yuvasına ağdurdu” (TS: 30).

2. aştırmak, bindirmek

“Yunda eşek ağdırup katır tasnif itmeği ol eyledi (TS: 31).

ft. ateşte karıştırıp tebhîr ederek koyulaştırmak, lüzucetlendirmek (KT: 32).

TS’de ‘kaldırmak, yükseltmek ve yukarı çıkarmak’ anlamları ile tanımlanan sözcük, KT’de sadece ‘ateşte koyulaştırmak’ anlamı ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ağıl: ayın ve güneşin çevresinde bazen görülen beyaz halka, hâle.

“O hat içinde olan yanağ ü yüz

Ay ağılında ol resme ki yıldız” (TS: 33).

s. Koyun vesair hayvanata mahsus üstü açık ve etrafı çit ve çalı çırpı ile muhat daire, mandıra. [Havlu ve avlu ile münâsebeti yoktur.] **ay ağılı**=ayın halesi, hirmen-i mâh (KT: 32).

Sözcük TS’de ‘ayın ve güneşin çevresinde bazen görülen beyaz halka, hâle’ olarak tanımlanmıştır. Sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘hayvan barınağı ve ayın hâlesi’ anlamlarında tanımlanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

ağıllanmak: ayın etrafı çevrilmek, ay harmanlanmak, hâlelenmek.

“Ay ağıllansa nedir gör ey reşit

Ey saâdet güneşi aslı sait” (TS: 34).

fl. 1. (Sürü) ağıla girmek. 2. Sürü toplanıp top durmak veya (hergele) o hâlde müdafaa etmek. 3. (Ay) hale peyda etmek (KT: 32).

Sözcüğün her iki sözlükteki tanımlarına bakıldığında sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü sözcük, TS’de ‘ayın etrafı çevrilmek, ay harmanlanmak, hâlelenmek’; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘(sürü) ile ağıla girmek ve sürü toplanıp topdurmak (toplu durmak) veya (hergele) o hâlde müdâfaa etmek’ olarak açıklanmıştır.

ağır: (I) 1. sert, keskin

“Yiğit ol avrat ile işrete meşgul oldu, avrat bulara ağır suciler ölçtü kim ikisi daki esriyip yattılar” (TS: 35).

2. çok külliyetli, kalabalık

“Karışıp anda iki ağır çeri

At ayağı ditretir idi yeri” (TS: 35).

3. zahmetli, çetin

“Çıkardı şu tonları giydidi

Çeviklik ile çün işe küydüdü

Kayırmayıp ağır yola kaydıdı

Nite ana keykirdemek kayd idi” (TS: 36).

ağır (II), (ağır basan, ağır basma, ağır basmak, ağırşık (II)): kabûs

“Berhafc [Fa.]: Kâbus mânasına ağırlık ki uykuda basar” (TS: 36).

ş. [« أغمق ağmak «tan] yeğni mukabili vezinde çok gelen ve yerinden zor kalkıp oynatılan, sakîl, girân: ağır yük, ağır taş. *mc.* 1. güç, zor, zahmetli: ağır iş. 2. pek ehemmiyetli veya mesuliyetli: ağır mesele. 3. pahalı, kıymetli: ağır mal. 4. yavaş, müte’ennî, hareketi batî: ağır yürüyüş, ağır adam. 5.

vakur, haysiyetini ziyade muhafaza eder, şâyân-ı hürmet: ağır adam. 6. vahim, muhataralı: ağır hastalık, ağır hava. 7. tahammül olunmaz, kerîh: ağır koku. 8. sıkıntılı, sakîlü'r-rûh: ağır adam. 9. dokunaklı, güce giden: ağır söz. 10. şişman, mülahham: ağır vücut. 11. kolay hareket etmez, zor kımıldanır: ağır dil. 12. az işitir, sağırca: kulağı ağırdır (KT: 32-33).

Her iki sözlükteki tanıklara bakıldığında sözcük, mecaz anlamlar kazanmıştır. TS'de 'sert, keskin, çok külliyetli, kalabalık, zahmetli, çetin' anlamlarında kullanılan sözcük, KT'de 'güç, zor, önemli, pahalı, kıymetli, yavaş, tahammül edilemeyen, sıkıntılı, dokunaklı, şişman, zor hareket eden, az işitir, sağırca' anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

ağırlamak: tazim, tevkim etmek, hürmet ve itibar göstermek.

"...her kim bir âlimi ağırlasa beni ağırlamış gibi olur" (TS: 38).

ft. ikram ve izaz etmek, hürmet etmek. \equiv *fl.* 1. batâ'et ve teenni peyda etmek. 2. taaffün edip ağır koku almak (KT: 33).

Fiil, TS'de 'tazim, tevkim etmek, hürmet ve itibar göstermek' anlamları ile tanımlanmıştır. KT'de bu anlamların yanında 'batâ'et ve teenni peyda etmek ve taaffün edip ağır koku almak' anlamlarını kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ağız: (I) sınır, uç, hudut

"Uruz Koca iki dizinin üstüne çöktü, eydür: Ağam sası dinlü Gürcistan ağızında otursun, ordun üstüne kimi korsun?" (TS: 43).

(II) defa.

"Ahmed'in adı kerametle diriltir ölüyü

"Sehvedip adın anın sen bir ağız yâdedecek" (TS: 43).

(III) doğuran hayvanın ilk sütü

"Kim sana ol yola kılağuzun

Sen benim südüm iç ki ağuzun" (TS: 59).

(IV) yağız at (TS: 160).

(I) yahut أغيز ağız. s. [" أغَمَق <<ağmak>>tan] 1. insan ve hayvanatın yüzlerinin alt kısmında olup yemeğe ve ses çıkarmaya yarayan delik, fem, dehân. 2. içi boş kapların vesair şeylerin methali, açık tarafı: tencere, testi, fırın, mağara ağızı. 3. âlet-ı cârihanın keskin tarafı: kılıç, bıçak ağızı. 4. bazı aletlerin ucu, iş gören tarafı: anahtar, kalem ağızı. 5. girilecek veya geçilecek bir yerin mebdei, methal, baş: yol ağızı. 6. nehirin denize döküldüğü yer, mansıp. 7. kenar, uç: uçurumun ağızı. 8. dar geçecek yer, geçit, boğaz. 9. iskele, yanaşacak yer. 10. hudut, sınır, sügür ||mc. Söz, söyleyiş, lâkırdı: Ağızı tatlı (II) yahut أغيز ağız. s. 1. yeni doğuran hayvanın ilk sütü, süt başı, lebe'. 2. bal ve yağın kaymağı, zübdesi. [bu iki maddenin ç. İmlâsı ağuz'dur.] (KT: 33-34).

Sözcük, TS'de 'sınır, uç, hudut, defa, doğuran hayvanın ilk sütü, yağız at' anlamları ile tanımlanırken KT'de bu anlamlara yönelik yan anlamlar kazanmıştır. Buna göre yan anlam kazanarak anlam genişlemesine uğrayan sözcük, KT'de 'defa' anlamını yitirmiştir. Böylece sözcükte aynı zamanda anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ağızlık: (I) dokumacılıkta çözgünün açılıp kapandığı yer, mekik atılacak yer.

"Ağızlık ki cüllahlar ıstilahındandır" (TS: 45).

(II) başlangıç

"Aşk evveli gerçi kim safadır

Gayette veli sonu belâdır
Ağızlığı bade gibi şeker
Dürdi veli zehr-i mara benzer” (TS: 45).

(III) At geminde ağıza yanlamasına giren demir (TS: 45).

“Eş-şekime [Ar.]: Gemden atın ağzına arkuru giren timüre denir ki gem damağı dedikleri çatal timur anda olur ve suluk ve iki taraflı dizgin ana geçirilir, Türkide ağızlık tâbir olunur” (TS: 45).

s. 1. sigara takılıp içilen zıvanalı alet. 2. nefesle çalınan âlat-ı mûsikiyyenin ağza gelen parçası ki ekseriya vidalıdır. 3. yemiş küfelerinin üzerine konulan dal ve yapraklar (KT: 34).

Sözlüklerin tanıkları bu sözcükte hem anlam daralmasının hem de anlam genişlemesinin olduğunu göstermektedir. Öyle ki TS’de bulunan ‘dokumacılıkta çözgünün açılıp kapandığı yer, mekik atılacak yer, başlangıç, at geminde ağıza yanlamasına giren demir’ anlamlarının hiçbirisi tam olarak KT’de yer almamaktadır. KT’de ‘sigara takılıp içilen zıvanalı alet, nefesle çalınan müzik aletinin ağza gelen parçası, yemiş küfelerinin üzerine konulan dal ve yapraklar’ anlamları ile tanımlanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

ağız otu: 1. Ağız ağrısı için kullanılan ilaç.

“Ağıza döktükleri daruya vecur [Ar.]: derler ki ağız otu tâbir olunur” (TS: 45).

2. Tüfeğin ağzına konulan barut.

“Tarf-ı lebinde sebze-i hat sanma sabitâ

Ol müşk suda ağız otudur tüfengine” (TS: 46).

falya barutu (KT: 33).

Sözcük, TS’de ‘ağız ağrısı için kullanılan ilaç ve tüfeğin ağzına konulan barut’ anlamlarında kullanılırken KT’de sadece ‘barut’ anlamında tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşıyor.

ağlık (aklık): 1. aklık, beyazlık

“Nitekim karalık ve ağlık âdemin teninde tabâyi’den cem’ olur (TS: 48).

2. üstübeç, kadınların yüzlerine sürdükleri düzgün

“İstifac [Fa.]: Avratlar yüzlerine sürerler aklık derler” (TS: 49).

s. 1. beyazlık, beyaz renk. 2. düzgün. ||yüz aklığı= lekesizlik, namus, iffet (KT: 41).

Sözcük, TS’de ‘aklık, beyazlık, üstübeç, kadınların yüzlerine sürdükleri üstübeç’ anlamlarında kullanılmıştır. KT’de ise bu anlamların yanı sıra ‘lekesizlik, namus’ anlamı verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ağmak: 1. çıkmaq, yükselmek.

“Şahin pervaza ağdı gözlediler...”(TS: 49).

2. asağı inmek, ağır gelip asağı meyletmek.

“Hattın nazar-ı âşika elbette girandır

Kıldan ağar ey şuh terazu-yi mahabat” (TS: 52).

mž. ağar. fl. 1. yukarı kalkmak, yükselmek, yukarıya meyletmek: kıldan ağar terâzû-yi muhabbet. 2. tebahhur ve tasa‘ud, buhar olup yukarı kalkmak (KT: 34).

Sözcük, TS’de ‘çıkmaq, yükselmek, aşağı inmek, ağır gelip aşağı meyletmek’ anlamlarında tanımlanırken KT’de sadece ‘yukarı kalkmaq, yükselmek, yukarıya meyletmek’ anlamlarında verilmiştir. Buna göre sözcük anlam daralmasına uğramıştır.

ağzı açık: İlaç olarak kullanılan bir bitki tohumu. Hindistan’da yetişir. Zambak şeklinde, sarımsı güzel kokulu çiçeği vardır.
“Fâğire [Fa.]: İtir envamdan ağzı açık tâbir olunan dane ismidir” (TS: 60).

şaşkın, avanak (KT: 33).

Sözcük, TS’de ‘bir bitki tohumu’ olarak tanımlanırken KT’de mecaz anlama dayalı ‘şaşkın, avanak’ anlamında verilmiştir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılıyor.

akılsız: baygın, bihuş

“Halifeyi ditremek tuttu akli şaştı yere düştü, akılsız yattı, üç güne değin başın kaldırmadı”(TS: 71).

ş. akli olmayan, ahmak, budala, doğru düşünmeyen, akli ermez: pek akılsız adam olduğunu gösterdi. (KT: 40).

TS, sözcüğü ‘baygın, bihuş’ anlamında vermiştir. KT’de ise sözcük ‘akılsız, ahmak, doğru düşünmeyen, akli ermez, budala’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcük, başka anlama geçmiştir.

akıtmak: celbetmek, akın akın çekmek

“Merhum Sultan Çelebi Rumili’nin ekser beylerini ve dilâverlerini yanına akıttı” (TS: 72).

yahut *ft.* akmasına sebep olmak, cereyan ettirmek, isâle etmek ||gözyaşı akıtmak= ağlatmak (KT: 40).

Filin tanıkları incelendiğinde fiilde bir anlam değişmesinin yaşandığı görülmektedir. Sözcük TS’de ‘celbetmek, akın akın çekmek’ anlamı ile verilirken KT’de ‘akıtmak, akmasına sebep olmak’ anlamlarında verilmiştir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

akmak: 1. meyletmek

“Sahi bir kişidir uçmağa bakmaz

Ki tac ü hüllele huriye akmaz” (TS: 73).

2. Akın etmek, istilâ etmek, hücum etmek.

“Aşk nefe iline aktı ne buldu ise yaktı

Kibir kalesin yıktı, anca savaş oldu” (TS: 73).

3. sıyrılıp çıkmak.

“Berk-i bidi bağda âb-ı revan üzre görüp

Dediler akmış gılâfindan bu tığ-ı zer-nişan” (TS: 74).

4. akın akın gitmek

“Deli olmaz mı ana bu keramet

Akar ayağına ehl-i vilayet” (TS: 74).

5. Koşmak

“Deviden [Fa.] Yelmek ve seğırtmek ve akmak” (TS: 74).

mz. akar. *fl.* 1. mayi şey bulunduğu yerden aşağıya doğru hareket etmek, cereyan, seyelan etmek: su akıyor. 2. sızmaq, teraşşüh etmek: bu testiden su akıyor. 3. (kap) içindeki mayii teraşşuh ettirmek, damlatmak: bu testi akıyor, burnum akıyor. 4. Suyun üstünde yüzer gibi kayıp gitmek: kayık

önümüzden akıp geçti. 5. kınından, zarfından sıyrılıp çıkmak: kılıç kınından, yılan kovuğundan akmak, 6. kumaş dikiş yerinden çözülüp ayrılmak, yıpranmak; bu kumaş akıyor (KT: 41).

Sözcük, TS'de beş anlam ile 'meyletmek, akın etmek, sıyrılıp çıkmak, akın akın gitmek ve koşmak' verilmiştir. KT'de ise bunların yanında 'kumaş dikiş yerinden çözülüp yıpranma' anlamı verilmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

aktarmak: 1. yere sermek, devirmek, altetmek, yenmek

"Ey nice arslanları alur akdarur ölüm
Azrail pençesine bir yohsulca döyemez" (TS: 76).

2. altını üstüne getirmek

"Kim anınla toprağ u taş ahtara
Gizli genci işbu halka göstere" (TS: 78).

mz.aktarır. fr. bir yerden veya bir kaptan diğerine nakletmek, taşmak, devretmek. 2. arayarak alt üst etmek. 3. Altını üstüne getirmek: damın kiremitlerini aktarmak.|| *zra.* (tarlayı) altı üstüne gelecek surette bellemek (KT: 43).

Fiilin anlam ve tanıklarına bakıldığında KT'de yeni anlamlar kazandığı görülmektedir. Buna göre KT'de 'bir yerden bir yere nakletmek, devretmek' anlamıyla tanımlanan sözcüğün anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.

al: (I) hile

"Anı bir al ile Harami almış
"Temam bir yıl anın ile dirilmiş" (TS: 79).

(II) serab (TS: 80).

"Lûgat-i müşterekedir, ol ki badiyelerle öğle vaktında su bigi görünür, çorak yerlere güneş tokunmadın zâhir olur, al dahi derler" (TS: 80).

ş. 1. koyu ve parlak pembe: al çuha, al yanak. 2. kızıla mail doru: al at. || *al yanak* = yanağı kırmızı. Parlak kırmızı renk: ona al yakışmaz; allı pullu. 2. ekser lohusalara ârız olan bir nevi yılanlık: al bastı. 3. kadınların yüze sürdükleri pembe düzgün. 4. *iz. ar. hîle, hud'a, mekr ls.* (KT: 43).

Sözcük TS'de 'hile ve serab' anlamlarında verilmiştir. KT'de 'hile' anlamının yanında 'koyu ve parlak pembe, kızıla mail doru, kırmızı renk, kadınların yüze sürdükleri pembe düzgün' anlamları ile verilen sözcük, anlam genişlemesine uğramıştır. Bunun yanında sözcüğün, TS'deki 'serab' anlamına KT'de yer verilmemiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması olduğu anlaşılıyor.

alaca: 1. karışık renkli

"...Kürbünde bir alaca öküz kaçıp giderken duttum" (TS: 81).

2. çubuklu kumaş

"On beş bez mendil, bir balkı yaşmak, bir alaca ton" (TS: 82).

3. iki yüzlü, münafık

"Aranuzda alaca bulunmasın" (TS: 82).

4. karışık renk, nakış

"Nakş-i câme, libasın alacası" (TS: 82)

ş. karışık renkli, rengârenk: alaca kumaş. || *alaca bulaca, dels alacası* = tab'-ı selimin hoşlanmayacağı sûrette birbirini tutmaz parlak renklerle mülevven. || *alaca karanlık* = akşam ve şafaktan evvelki yarı karanlık, *fr. crepuscule.* ≡ s. 1. karışık elvan: deli alacayı sever, insanın alacası içinde hayvanın dışındadır. 2. birkaç renkte iplikten mamul bir dokuma ki Anadolu'nun ekser taraflarında yapılı: iplik alacası (KT: 44).

Sözcüğün her iki sözlükteki anlam ve tanıkları incelendiğinde sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü TS’de, sözcük ‘karışık renkli, çubuklu kumaş ve iki yüzlü’ anlamlarında verilirken KT’de sadece ‘karışık renk’ anlamında tanımlanmış; ‘iki yüzlü, münafık, çubuklu kumaş’ anlamlarını yitirmiştir.

alacalık: hilekârlık, iki yüzlülük

“Ve illa İzmiroğlu sebebiyle ol halkın ekserinin alacalığı eksik değildi ve hem oğlu sebebiyle o halkın ekseri alacaydı” (TS: 83).

s. muhtelifü'l-levn şeyin hâli. ||*mc.* sebatsızlık, televvün (KT: 45).

Sözcük TS’de ‘hilekârlık, iki yüzlülük’ anlamında kullanılırken KT’de ‘sebatsızlık’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

alan: açık, düz yer, meydan.

“Alan alçak hava yirden gelen argış” (TS: 86).

s. orman içinde açıklık, *fr.* Clairiere. *ş. h.* Karışık, gürültülü, patırtılı: alan talan oldular (KT: 45).

Sözcüğün her iki sözlükte yer alan anlamlarına bakıldığında TS’de ‘açık, düz yer, meydan’ şeklinde tanımlanan ifade KT’de ‘orman içinde açıklık, karışık ve gürültülü’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

alçak: mütevazi, yavaş, sakin

“Çağdır alçağ edersen kelamın
Ki il içre yüce ola makamın” (TS: 90)

ya. [Türkî-i kadimde yer ve toprak demek olan «al» dan yahut «alt«tan.] 1. yüksek mukabili, dîn, pest. 2. boyu kısa, kasır, kûtâh. || *mc.* 1. tab’ı ve nesli aşağı, fûrumaye, denî, zelîl, dîn, pest. 2. hâsis, pinti, cimri. 3. korkak, namert. ||alçak gönüllü= mütevazi, kibirsiz. ||alçaktan görüşmek=kibir etmemek, tevazu göstermek. ||yalımı alçak= kibri kırık (KT: 46).

Sözcük, TS’de ‘mütevazi, yavaş ve sakin’ anlamlarında verilmiştir. KT’de bu anlamların yanında ‘korkak, namert, yüksek zıddı, boyu kısa, pinti, cimri’ anlamları ile tanımlanan sözcüğün anlam alanı genişlemiştir. Bunun yanında sözcük, KT’de kazandığı ‘korkak, namert, pinti’ anlamları ile anlam kötüleşmesine uğramıştır.

alçaklık: tevazu, alçak gönüllük

“Aşaklık üzre durur yer ile göğ
Öğersen cümleden alçaklığı öğ” (TS: 91).

s. 1. yükseklik mukabili, pestî, 2. boy kısalığı. || *mc.* 1. denâet, fûrumayelik, zillet. 2. mübâlağalı hisset, cimrilik. 3. korkaklık, namerdî (KT: 46).

Sözcüğün TS’deki ‘tevazu ve alçak gönüllülük’ anlamlarının KT’de ‘yükseklik zıddı, boy kısalığı, denâet, zillet, cimrilik ve korkaklık’ olarak verildiği görülmektedir. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi ortaya çıktığı anlaşıyor.

aldırmak: kaptırmak

“Azgın dinli kâfirlere bir oğul aldurdunsa degil mana” (TS: 99).

ft. 1. almaya sevk ve icbar etmek, kabul ettirmek. 2. bilvasıta almak, almaya adam göndermek. 3. iştira ettirmek, satın almaya sevk ve icbâa veya buna müsaade etmek: bana şu atı aldırmadılar. 4. sığdırmak, istiap ettirmek: bu kadar zahireyi şu ambara nasıl aldıracaksınız? \equiv *fl.* 1. ehemmiyet vermek: herif hiç aldırıyor. 2. tecennün etmek, çıldırmak ||burnundan kıl aldırmmamak= mütekebbirâne muhalefet etmek (KT: 47).

Fiil, TS’de ‘kaptırmak’ olarak açıklanmıştır. Sözcük KT’de ‘almaya kabul ettirmek, almaya adam göndermek ve -mecaz anlamda- çıldırmak’ anlamları ile tanımlanmıştır. Sözcük KT’de yeni anlamlar üstlendiğinden anlam genişlemesine; bir anlamından (çıldırmak) dolayı da anlam kötüleşmesine uğramıştır.

alık: (I) 1. geysi, giyecek

“Sırtlarımız görmez oldu alığı
Ayaklarımız unuttu gön geliği” (TS: 101).

2. eyer altına konan ter bezi

“El-kurtan [Ar.]: Eyer altına kodukları âlete, yâni şol kalın alıktır ki duvar arkasına korlar, dahi üzerine kaltak korlar, dahi binerler” (TS: 101).

(II) gidiş tarzı

“Alır ola cihanın alığını
Bilir ola zamanın kılığını” (TS: 101).

ş. [“almak” tan] çalık, meczup, budala (KT: 49).

Sözcük, TS’de ‘giyecek, eyer altına konan ter bezi’ ve ‘gidiş tarzı’ şeklinde tanımlanmıştır. KT’de bu anlamlardan tamamen bağımsız olarak ‘mezczup, budala’ tanımlamasına gidilmiştir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

alım: alacak, hak.

“Alımım vardır bu mülkte alayım
Ba’dezan yanınca yoldaş olayım” (TS: 102).

s. [“almak” tan] 1. almak fiili, ahz, sitâd. 2. mubayaa, iştira: *alım satım* = alışveriş. 3. mermiyyâtın yetiştigi mesafe, atım, menzil, havza. 4. Gözün yetişebildiği, gördüğü mesâfe: *alımlı zağar* = uzak gören (KT: 49).

Sözcüğün TS’deki anlamları ‘alacak, hak’ diye sıralanmıştır. KT, sözcüğün anlamını ‘almak fiili, alışveriş, atım, menzil, havza, mesafe’ olarak vermiştir. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

alınmak: 1. Meclûbolmak, tutulmak, kapılamak.

“Olduk nereye vardık ise aşka giriftar
Alındı gönül bir sanem-i mâh-likaye” (TS: 104).

2. Endişe duymak.

“Kapısında küsü çalınmaz mıdı
Kamu düşmen andan alınmaz mıdı” (TS: 104).

fc. ahz olunmak \equiv *fl.* Söylenilen bir sözü kendi üstüne alıp münfail olmak, zanna düşüp çabuk müteessir olmak: bu adam çok alınır (KT: 49).

Fiil, TS’de ‘tutulmak, endişe duymak’ anlamında verilirken KT’de mecaz anlamda ‘alınmak’ anlamında tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşılıyor.

alışık: alacak

“Ed-dımar: Ve dahi garim il üzerinde alışığı olan kimseye derler” (TS: 105).

ş. 1. ülfet etmiş, me’lûf: ben soğuğa alışığım. 2. vahşiyetten kurtarılıp te’nîs edilmiş, menus: alışık hayvan. 3. âdet etmiş, devamlı: alışık müşteri (KT: 49).

Sözcük, TS’de ‘alacak’ anlamında tanımlanmıştır. KT, sözcüğü ‘adet etmiş, devamlı, ülfet etmiş, evcil’ olarak açıklamıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

alışmak: (I) karşılıklı alıp vermek, hep birden almak

“Verişmeğe alışmağa geldik dediler” (TS: 104).

(II) alevlenip tutuşmak.

“Eğer bu zerk ü rıyanın ateşi deftere ve kitaba alışıp yakıp yandırmazsa” (TS: 106).

fl. 1. ülfet etmek, me’lûf olmak, âdet etmek: erken kalkmaya alışamadım. 2. öğrenmek, talim etmek: biniciliğe alışmalı. 3. vahşetten kurtulup munis olmak: tilki insana alışmaz. (KT: 49).

Fiilin TS’de iki anlamı ‘karşılıklı alıp vermek ve alevlenip tutuşmak’ tespit edilmiştir. KT’de ‘adet etmek, öğrenmek, evcilleşmek’ olarak tanımlanan sözcük yeni anlamlar kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılıyor.

alkış: medih, sitayiş, dua

“Atadan böyle midir bana alkış

Ki hasret oduna yanam yaz u kış” (TS: 106).

s. el çırparak ve bülend avaz ile yaşa diye bağırarak edilen takdir ve tahsîn: mükerrer alkışlarla istikbal olundu (KT: 50).

Sözcüğün anlamlarına bakıldığında yakın bir anlama geçtiği tespit edilmiştir. Çünkü TS’de ‘medih, sitayiş, dua’ olarak tanımlanan sözcük, KT’de bugünkü anlamıyla yani ‘el çırparak beğeni sunmak’ anlamında veilmiştir. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

almak: 1. basmak, galebe etmek, istila etmek, kaplamak.

“Nuh peygamber Aleyhisselâm zamanında su aldı dünyayı”

“Bir gece arup tururdum beni uyku aldı”

“Avratın aşkı eri almış idi

Gerçi Şat’tan bu yana kalmış idi” (TS: 109).

2. ele geçirmek, yakalamak, elde etmek

“... Tavşan eyitti: Benim ile bir tavşan veribimişler idi, yolda bir arslan güç ile aldı, eyittim kim: Melik gıdasın almağıl. Sözüm, iştmedi, çok cefa eyledi ve eyitti: Bu, benim avım yeridir ve bunu almağa ben hakliven” (TS: 110).

3. gereken şeyi kendine mal etmek

“Eğer âşık isen al bu sözümden

Kamu sermayeyi var eyle taraş” (TS: 110).

mz. alır. *ft.* 1. el ile tutup götürmek, ahzükabz etmek: yerden bir taş aldı. 2. Kabul etmek, verilen bir şeyi tesellüm etmek: çiftliğin bu senelik varidatını aldı. 3. beraber götürmek: çoluk çocuğu alıp

gitmiş; sel köprüyü almış. 4. tahsîl etmek, edinmek, malik ve haiz olmak: memuriyet, rütbe, nişân almak. 5. Ele geçirmek, zabt, fethetmek. 6. satın almak, iştira, mübayaa etmek: bir at almak isterim. 7. kendisine doğru çekmek: kayıkçı küreği aldı. 8. istiap etmek: bu şişe yüz dirhem su alır. 9. çevirmek, ihata etmek: etrafını almak, ortaya almak. 10. anlamak, fehm ve idrâk etmek: zihnim almıyor, muallimi dersi güzel takrîr ediyor ama kendisi gabavetinden alamıyor. 11. telakkî etmek: emrinizi aldım. 12. kesmek, kısmak: boyundan biraz almalı. 13. kabil ve müsait olmak: boya cilâ almak. 14. peydâ ve hâsıl etmek = nem almak. 15. kazanmak, tahsîl etmek: para almak, nam almak. 16. bir menfezden içine girmek: gemi su, fiçı hava alıyor. 17. kapmak, yakalanmak, müptelâ olmak: hastalık almak (KT: 51).

Tanıklar incelendiğinde fiilin TS'deki 'basmak, istila etmek, kaplamak, ele geçirmek, yakalamak, elde etmek, kendine mal etmek' anlamlarının yanında KT'de 'el ile tutup götürmek, kabul etmek, kendisine doğru çekmek, anlamak, kesmek, kısmak, peyda ve hasıl etmek' gibi farklı anlamlarda tanımlanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

ana: (I) 1. Ona (TS: 118). 2. Onu (TS: (121)). 3. Onun için, ondan dolayı (TS: 122). 4. Onun hakkında (TS: 122). 5. Onca, ona göre (TS: 122). 6. Onun, onun olsun, ona fedadır (TS: 122). 7. Oraya (TS: 122).

(II) Re'sül mâl, sermaye

"Mezburun zimmetinde vakf-ı mezburdan beş altun anası ve altı aylık ribhi var, hâlâ talep iderim (TS: 122).

ve daha doğrusu ona. z. <<o >> zamîr-i gâ'ib ve ism-i işâretin mef'ûlün ileyhidir: ona (ana) söyledim. [zarûret-i vezn için <<ana>> sûretinde de yazılır.] (KT: 57).

Sözcük, her iki sözlükte de zamir anlamında kullanılırken sadece TS'de 'sermaye' anlamında da kullanılmış fakat aynı kullanıma KT'de rastlanmamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması gerçekleşmiştir.

analık: üvey ana.

"Ebnası ile akd-i uhuvvet eder midi
Şeytanın olmasa zen-i dünya analığı" (TS: 123).

s. 1. ana hâl ve sıfatı, validelik. 2. ana yerini tutan kadın, ahret anası (KT: 57).

Sözcük, TS'de 'üvey ana' olarak tanımlanırken KT'de hem 'analık yapmak' hem de 'ana yerini tutan, ahret anası' anlamlarında verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

andız: Kökü ilaç olarak kullanılan bir bitki raziyane.

"Döğülmüş ve elenmiş anduz iki direm karanfil on direm" (TS: 149).

s. 1. ardıç nevinden çalı. 2. Şehir haricinde vaki çalı. 3. fahişeler mecmuu olan nâ-pâk mahal (KT: 58).

TS'de sözcük 'kökü ilaç olarak kullanılan bir bitki' olarak tanımlarken; KT'de 'ardıç türünden bir çalı, şehir haricinde vaki çalı ve fahişeler için bir yer' anlamlarında açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesine uğradığı söylenebilir.

anlamak: telakki etmek

“Görmek ağzı noktasın nur-ı basar değil midir”
Yanağını ay anlamak hüsn-i nazar değil midir” (TS: 161).

mz. anlar. *ft.* [<<an>>dan] 1. akıl erdirmek, derk etmek, zihin almak: bu sözün manasını anlayamadım. 2. tahkik etmek, öğrenmek: vapurun ne vakit geleceğini anla da gel. 3. duymak, sezmek, hissetmek, farkına varmak: hasmın sitemini anlamamak hasma sitemdir. 4. bilmek, vâkıf ve agâh olmak: iş anlar adam. ||söz anlamak= ferasetli ve munsif olmak; söz anlayan beri gelsin= söz anlayan yok mu? Maksadımı anlatamıyorum (KT: 59).

Fiil, TS’de ‘telakki etmek’ anlamında; KT’de bu anlamın yanında ‘öğrenmek, duymak, sezmek, hissetmek, bilmek, söz anlamak’ tanımlamalarıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

apalak: tüyleri tam çıkmamış palaz

“Ol kuş yavrusuna denir ki henüz kanatları bir hoşça zuhur eylemeyüp tiken tiken ola. Sarı tüy ve kızıl kanat ve apalak tâbir olunur” (TS: 176).

ş. iri ve tombul (küçük çocuk) (KT: 60).

TS’de, sözcük ‘tüyleri tam çıkmamış, palaz’ şeklinde verilirken KT’de, ‘iri ve tombul (küçük çocuk)’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcük, KT’de sıfatlaşmış ve başka anlama geçmiştir.

aparmak: götürmek, alıp götürmek

“Apardı gönlümü bir çeşm-i mahmur” (TS: 177).

mz: aparır. *ft.*[Türkmen lügatinde] 1. alıp götürmek: geçme namert köprüsünden ko aparsın su seni. 2. aşırnak, çalıp çarpmak (KT: 60).

Fiil, TS’de ‘götürmek, alıp götürmek’ anlamlarında verilmiştir. KT’de bu anlamın yanında ‘aşırnak, çalıp götürmek’ olarak verildiği için sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

apışık (abşak, apışak, apışık): ayakları birbirine yakın ve bacakları açık olan

“Bir kimse ayaklarının uçları karip ve ökçeleri bait olmak
vechile apaşık olmak mânasınadır” (TS: 179).

ş. 1. kuyruğu bacağın arasına alıp yorgun ve yılgin bir hâlde giden (kurt vesaire) 2. yorulup âciz kalmış, şaşırılmış (adam) (KT: 60).

Sözlüklerdeki anlam ve tanık çözümlemesi yapıldığında, sözcüğün TS’de yer alan ‘ayakları birbirine yakın ve bacakları açık olan’ anlamının değiştiği ve KT’de ‘yorulup aciz kalmış, şaşırılmış adam’ haline geldiği görülmektedir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılmaktadır.

apışmak: apışlarını açmak.

“Kanat büzülüp ağaca yapışur
Kalur ağaç butağında apışur” (TS: 178).

fl. [apışmak ve apuşmak dahi yazılabilir.] 1. (hayvan) apışlarını açıp çatluya kalmak. 2. bir yere dikilip durmak, ileriye gidememek. 3. bir işin uhdesinden gelememek, âciz kalmak (KT: 60).

Sözcük, TS'de 'apışlarını açmak' anlamında iken KT'de bu anlamın yanında 'bir yere dikilip durmak, ileriye gidememek ve bir işin uhdesinden gelememek, âciz kalmak' şekliyle verilmiştir. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

- ara:**
1. Mahal, mevki, mekan, yer.
"Vezir varır götürür pes saraya
Kondurur bunları bir hoş araya" (TS: 180)
 2. Esna, sıra, vakit.
... "Bu arada bu hal üzerine başmakçı uyanu geldi." (TS: 182)
 3. İçinde, arasında.
"Gam şebinde Bakıya besdir perişan dillere
Hankah-ı aşk ara dağım fitili şem-i cem" (TS: 182)
 4. Orta, meydan.
"Tuz etmek getirdin sen uş araya
Kerem ettin, eylik yavu varmaya" (TS: 182)
 5. Bazen, vakit vakit, ara sıra.
"Firakından cefa çok çekmişem ben
Oluram ara gamgin ara müştak" (TS: 182)
 6. Aralık, mesafe.
"Ol aradan ara yüz olsa düpdüz
Göze ekmeğe bulunmaz idi toz" (TS: 183)

yahut s. 1. beyn, meyan: aramızda= beynimizde. 2. fasıla, buut, mesafe: on mil arası vardır. 3. iki vak'a beyninde geçen zaman, esna hilâl: o arada = o esnâda; aradan beş gün geçti. 4. mühlet, fırsat: ara vermedi; ara bulmak. 5. fasıla, inkıta: ara vermeksizin = bilâ-fâsıla, lâ-yunkatı. 6. münasebet, alâka: aramız bozuktur. 7. iki şey beyninde bulunan mahal vesaire, mabeyn: kapı arası, ara duvarı. || ara açılmak = bozuşmak. || art ara = tetâbu', devam: ardı arası kesilmedi. || art aradan =dolayısıyla, bi'l-münâsebe. || ara ara = vakit vakit, gâh gâh, ahyânen. || araya almak = kuşatmak, her taraftan mühâceme etmek. || ara ayı = zilkade şehri-i Arabîsi. av. || aralarını bulmak = islâh-ı beyn etmek. || ara bağı = burun zarı, vetire, kundak takımında çocuğun bacakları arasına konulan bez. || bsr arada = birlikte, müctemi'an; meşguliyetten kurtulabilecek bir vakt-i fırsatta. || aradan çıkarmak = tayy ü tarh ve ihrâc etmek || arada çıkarmak = sâir işler miyânında yapıp geçmek. || ara sıra, arada sırada = vakit vakit, bazen, ahyânen. || ara soğumak = arkası aranmayıp unutulmak. || arada kalmak = mesûl olmak. || ara kapı = iki komşu arasında husûsi kapı. || araya komak = tavsît etmek. || bsr araya gelmek = toplanmak, ictimâ' etmek. || aradan geçmek = mürûr ve cereyân etmek || araya girmek = tavassut etmek. || araya girmek = nazar-ı dikkate alınmamak, karışıklığa gitmek. || ara nağmesi. ba: نغمه nâğme. || ara vermek = fâsıla vermek, kesmek, fâsıla bulmak, munkatı' olmak (KT: 61).

TS'de altı anlam (mahal, mevki, mekan; esna, sıra, vakit; içinde, arasında; orta, meydan; bazen, ara sıra; aralık, mesafe) ile verilen sözcüğün KT'de yedi anlam ile (beyn, fasıla, mesafe, geçen zaman, alaka, mabeyn) açıklanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu gösterir.

aramak: Yoklamak, tedkik etmek.

"Kendözün araya, her nenin gibi hıtlar sezerse bedeninde anı gidermek ardınca ola" (TS: 185).

ft. 1. bulmaya çalışmak, taharrî, cüst ü cû etmek: kaçan atını arıyor. 2. istemek, talep etmek: hakkımı arıyorum. 3. yoklamak, muayene ve teftiş etmek: birinin ceplerini, üstünü aramak. 4. memul etmek, var zannında bulunmak: bizde öyle şey arama. 5. arzu etmek, bir şeyin tahsiline çalışmak: siz kavga arıyorsunuz. 6. bakmak, kaydetmek, nazariitibara almak: ben öyle şey aramam || arayıp bulmak= isteyerek bir belâyâ duçar olmak. || çare aramak= tedbir düşünmek. ||gökte arayıp yerde bulmak=memulün haricinde olarak kolaylıkla maksada nail olmak (KT: 62).

Fiil, TS'de 'yoklamak, tedkik etmek' anlamları ile verilmiştir. KT'de bu anlamların yanına beş yeni anlam 'bulmaya çalışmak, istemek, memul etmek, arzu etmek, kaydetmek' daha kazanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

arımak: yorulmak, zayıflamak.

“Yar adın kazanam deyü arıdım
Yârim ağyare bu adı taha mı” (TS: 205).

fl. 1. temizlenmek, pak ve tâhir olmak. 2. zayıflamak, etsiz ve lâgar olmak. 3. hastalıktan kalkmak, şifâ-yâb olmak, kesb-i bür' ve ifâkat etmek. *mr.* (KT: 64).

TS'de 'yorulmak, zayıflamak' anlamları ile verilen sözcük, KT'de 'temizlenmek, pak ve tâhir olmak, zayıflamak, etsiz ve lâgar olmak, hastalıktan kalkmak, şifâ-yâb olmak, kesb-i bür' ve ifâkat etmek' anlamları ile verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

arınmak: temizlenmek.

“Giy, iç, yi, başısla, soyun, yun, arın” (TS: 205).

ft. 1. yıkanmak, temizlenmek. 2. sade ve berî olmak. 3. ıslâh-ı nefis etmek. *mr.* (KT: 64).

Fiil, TS'de 'temizlenmek' haliyle verilmiştir. Sözcüğün bu anlamın yanında KT'de 'yıkanmak, temizlenmek, sade ve berî olmak, ıslâh-ı nefis etmek' olarak tanımlanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

arış: (I) dokumalarda tezgâha uzunlamasına gerilen iplik

“Cefa çekmek olur daim er işi
Cefasız culhalar sarar arışı” (TS: 209).

(II) arşın

“Bu bir ottur ki yerden yukarı bir arış çıkar, mor çiçeği olur” (TS: 210).

s. mensûcâtta boy ipliği argaç mukâbili, târ (KT: 64). s. 1. Kolun dirsekten aşağı kısmı, sâ'id. 2. öküz arabasının oku (KT: 64).

Sözcüğün TS'de 'uzunluk' anlamı var iken bu anlama KT'de rastlanılmamıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşıyor.

arka: Zahîr, hâmi, yardımcı.

“Elhak çerimin arkası ve yardımcı idi, düşmanlar gözünde diken idi” (TS: 214).

s. 1. sırt, zahr, püşt: arkaya almak; arka üstü yatmak. 2. geri taraf, half, verâ, pes: dağın arkasında. 3. yüz mukâbili, ters, zahr: kâğıdın arkasına yazmak. 4. alt taraf, sonra, mabat: arkadan gitmek, arkaya kalmak. 5. hamî, iltimasçı, zahîr, şefî': o adamın arkası yoktur. 6. himaye, müzaheret, iltimas: arkasız bir şey olmaz. 7. batın, nesil: arkadan arkaya= batnen ba'de batn. ||arka arkaya vermek=teavün etmek, el birliğiyle çalışmak. ||arka arka=gerisin geri. ||arkadan arkaya=gizliden, belli etmeksizin. ||arkası pek, kavi=üşümecek surette giyinmiş. ||bir şeyin arkasına düşmek= takip etmek. ||arkasında dolaşmak= taharri edip ele geçirmeye çalışmak: bir hizmet arkasından dolaşıyor. ||arka vermek= dayanmak, istinat etmek.= ş. Arkada ve geride bulunan: arka kapı; arka sokak. (KT: 65).

Sözcüğün temel anlamı TS’de bulunmamaktadır. Bunun yanında KT’de ‘sırt, geri taraf, alt taraf’ anlamları kazanan sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

arpacı: falcı

“senin resullerin gayipten söylecilerdir, arpacılar ve suya bakıcılar ve müneccimler gibi” (TS: 227).

s. arpa ve alelîlâk hayvan yemi satan adam. ||*mc.* arpacı kumrusu= zuhurata tabi adam (KT: 66).

Sözcüğün anlamı ve tanıkları incelendiğinde TS’de ‘falcı’ olan anlamının KT’de değiştiği ve ‘arpa satan adam’ anlamı ile açıklandığı görülebilmektedir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılıyor.

artuk (artuğ, artık): 1. başka, gayri, mâada.

“Bir kızım var gidermez dilinden seni
Senden artuk hiç beğenmez kimseni” (TS: 232).

2. fazla, ziyade

“Mişelüm olup idi en ulusu
Artuğ idi kamudan aklı usu” (TS: 234).

3. küsur, -den fazla

“Yüzü gökçek yerşnce aklı kâmil
Bin artuk kul karavuş kendünün bil” (TS: 237).

4. Üstün

“Peygamber yâranlarından ve ehl-i beytinden kangısı artuktur” (TS: 237).

ş. 1. fazla, ziyâde, eksik zıddı. 2. artan, geri kalan, bakiye: **artık yemek** = yendikten sonra kaptan kalan, nîm-horde. ≡ s. Fazla gelip artan şey: yemek artığı (KT: 67).

Sözcük TS’de ‘başka, gayri, mâada, fazla, ziyade, küsur, -den fazla, üstün’ anlamları ile verilirken; KT’de, ‘fazla, ziyade, artan’ olarak tanımlamıştır. Buna göre sözcük anlam daralmasına uğramıştır.

aşmak: (I) taşmak

“Temam aş aşı kaynakacak üstüne birez sirke katarlar” (TS: 266).

(II) erkek hayvan dişisine binmek

“Bin aygır dileyüpdür kim kısırağa aşmamış ola” (TS: 266).

mz. aşar. *ft.* 1. yüksek bir şeyin üstüne çıkıp ötesine inmek: dağı aşmak. 2. Bir hadd-i fâsılı geçmek, atlamak, ubûr etmek: hendeği, ırmağı, denizi aşmak. || *mc.* hadd-i ma’rufu geçmek, tecavüz etmek, çok olmak. || baştan aşmak = pek ziyade gelmek; mûcib-i acz ü beht olacak derecede çoğalmak: işlerimiz baştan aştı. ≡ *fl.* (erkek hayvan) dişisine binmek, çiftleşmek: aygır kısırağa, boğa ineğe aştı (KT: 75).

Fiil, TS’de sahip olduğu ‘taşmak’ ifadesini KT’de kayderek anlam daralmasına; KT’de ‘yüksek bir şeyin üstün çıkıp ötesine inmek, bir hadd-i fâsılı geçmek, atlamak, ubûr etmek, tecavüz etmek, çok olmak’ anlamlarını kazanarak da anlam genişlemesine uğramıştır.

ata: 1. Baba

“Oğlu eyitti: Ey ata namazı kazâ eyle ki kıldığım namaz değüldür” (TS: 268).

2. Bektaşî şeyhi

“Yâd-i Hak’tan bir derunu boş yalın ayak başı kaba tennûrepûş ışıq, Abdal Ata huzuruna gelip... (TS: 270).

s. 1. baba, vâlid, peder. 2. yaşlı ve muhterem adam (KT: 76).

Tanıklar ve anlamlar incelendiğinde sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi meydana gelmiştir. Çünkü sözcük TS'de 'baba ve Bektaşî şeyhi' şeklinde tanımlanmışken KT'de 'baba ve yaşlı, muhterem adam' olarak tanımlanmıştır.

atışmak: birbirine atmak

"Ağ yelekli öteğen oklar atışaydık" (TS: 275).

fl. 1. vuruşmak, taş ve silâhla birbirine vurmak. 2. birbirini söverek kavga etmek (KT: 78).

Fiil, TS'de bulunan 'birbirine atmak' anlamını KT'de korumakla beraber ayrıca 'birbirini söverek kavga etmek' anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcüğün hem anlam alanı genişlemiş hem de kötüleşmiştir.

atlanmak (ata atlanmak): ata binmek

"Tiz uruş yarağın idiniz, çeriye atlandurunuz" (TS: 276).

fl. 1. at gibi kalkmak, şahlanmak. 2. at edinmek, atlı olmak, ata binmek. 3. geçirilmek, unutulmak: bu yazıdan bir satır atlanmıştır. ||atlanana atlanana= kaçan kaçana (KT: 79).

Fiil, TS'de sadece 'ata binmek' olarak geçiyorken KT'de 'at gibi kalkmak, ata binmek, geçirilmek, unutulmak' anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

avadanlık: (I) bayındır (yer)

"Eğer ben avadanlığ ile varam
Sana arpa yerine şeker verem" (TS: 280).

(II) âlet, edevat

"...Benim hayli esbabım zâyi' olmuş idi, işbu varya nâm avadanlık bunun elinde bulundu, bâkisin talep iderim" (TS: 280).

s. sanatkâr alet ve edevatı, marangoz vesaire takımı (KT: 80).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde TS'de yer alan 'bayındır' anlamının KT'de olmadığı ve sözcükte anlam daralması olduğu açıkça görülebilmektedir.

avınmak: Avunmak, teselli bulmak.

"Sınıklıca gönlü sevineydi
Çok ağladı birez avınayidi" (TS: 283)

yahut اوونمق avunmak. *fl.* 1. oyalanmak, iğfâl edilmek. 2. (inek vesaire) gebe kalmak (KT: 82).

Fiilin her iki sözlükte bulunan anlam ve tanıkları karşılaştırıldığında sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi olduğu tespit edilmiştir. Çünkü sözcük TS'de sadece 'avunmak' anlamı ile verilmişken KT, sözcüğü hem 'oyalanmak, iğfal edilmek' hem de 'gebe kalmak' anlamlarında tanımlamıştır.

avlak: av yeri, avlanacak yer (TS: 284).

s.[<<av>> dan] av mahalli, tahcîrgâh (KT: 81). s. [yu.] dere, vadi, su cetveli (KT: 81).

Sözcük, KT'de, TS'deki 'av yeri, av mahalli' anlamının yanında 'dere, vâdi, su cetveli' anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılıyor.

avlamak: (I) yakalamak

"...Hacet kaderince her gün balık dutar idi, rüzgarın ni'met ve günlük içinde geçirir idi. Çün zayıflık ve kocalık ana yol buldu pes avlamaktan kaldı. Kendözüne eyitti: Diriga... (TS: 284).

(II) etrafını çevirmek

"Her lâhza sim ü zerle kemer avlayup

Koçar miyanın ol sanemin nazşgâne tığ" (TS: 285).

ft. av, sayd, şikâr etmek, ıstiyâd etmek: tavşan, keklik, balık avlamak. || *mc.* Gözetmek kovalamak, tarassut etmek || rüzgar avlamak= süratle hareket etmek, bâd-peymâ olmak. || sinek avlamak= boş şeylerle uğraşmak (KT: 81).

Fiil, TS'de 'yakalamak ve etrafını çevirmek' anlamları ile verilmiştir. Sözcüğün KT'de bu anlamların yanında 'gözetmek, kovalamak' anlamını kazanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

avrılmak (abrılmak): bir şeyin üzerine kapanır gibi eğilmek.

ft. kıvrılmak, çarpılmak. *mr* (KT: 82).

Fiilin sözlüklerdeki anlamları incelendiğinde sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı görülmektedir. Çünkü sözcük TS'de 'bir şeyin üzerine kapanır gibi eğilmek' anlamında iken KT'de 'kıvrılmak, çarpılmak' anlamı ile tanımlanmıştır.

avurt: söz, laf, sohbet

"Bunlar bu avurda meşgul iken..." (TS: 287).

yahut s. [hareke ilâvesinde âhirindeki <<t>>, <<d>> ye tahavvül eder.] yanağın iç tarafı, boş yeri. || *mc.* tefahür, tekebbür; avurt etmek, satmak= tefahür ve tekebbür etmek (KT: 82).

Sözcük, TS'deki anlamını tamamen yitirip başka anlama geçmiştir. Çünkü sözcük TS'de 'söz, laf, sohbet'; KT'de 'yanağın iç tarafı, boş yeri' anlamlarıyla tanımlanmıştır.

aya: 1. avuç

"aya içi: batnu'l- keF" (TS: 289)

2. terazi kefesi

"Eğer lâ-ilâhe ill'Allah demek terazunun bir ayasına urulsa ve yedi gök ve yedi yer içindeki bir ayasına konsa lâ-ilâhe ill'Allah ağır gele (TS: 289).

s. parmaklar dâhil olmaksızın el ve ayağın içi, düz yeri (KT: 83).

Sözcük, TS'de 'terazi kefesi' anlamını KT'de koruyamamış sadece ilk anlamında olduğu üzere 'avuç' şekliyle tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması meydana gelmiştir.

ayak: 1. ayak

“Ol zaifi yanından eyleme dūr
Ayağ altında koma nite ki mūr” (TS: 291).

2. basamak

“Dahi kırk ayağ olsun nerdübanı
Delim tertip ile düzsünler anı” (TS: 291).

s. [“aymak”tan ahiri harekelendiği vakit” kaf’ı”gayn”a tahavvül eder.] 1. insan ve hayvanın yürümesine yarayan uzuv, rıcl, kadem, pây: insanın iki, atın dört ayağı vardır. 2. Bazı esâs-ı beytiyye vesairenin ayağa müşâbih kısımları ki onların üzerinde dururlar: iskemle, masa ayağı. 3. kaimen duran bazı şeylerin yere dokunan kısım-ı esfeli, kâideleri: sütun, duvar ayağı. 4. ayak basacak yer, basamak, kademe: merdiven ayağı; kırk ayak merdiven. 5. çay ağzı, munsap. 6. bir gölden ayrılıp fazla miyâhını denize götüren nehir: Drin Ohri gölünün ayağıdır. 7. adım, kadem: ben buradan ayak atmam. 8. on iki parmaktan yani yarım arşından ibaret mesafe ölçüsü, kadem. 9. at yürüyüşünün nevi (KT: 83).

Sözcük, TS’de ‘ayak ve basamak’ anlamları ile verilmiştir. KT’de sözcük ‘ayak, eşya ayağı, basamak, çay ağzı, denize götüren nehir, adım, kadem, mesafe ölçüsü, at yürüyüşü’ şekliyle tanımlamıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ayaklamak: çiğnemek, ayak altına almak

“Aşk ile değdi girdi işlemeğe
Gah ayaklayu gâh dişlemeğe” (TS: 305).

fl. adım atmak, yürümek, =ft. ayakla basmak, çiğnemek (KT: 83).

Sözlüklerin tanım ve tanıklarına göre, TS’de ‘çiğnemek, ayak altına almak’ şeklinde açıklanan sözcük, KT’de ‘adım atmak, yürüme’ olarak verilmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

ayaklanmak: 1. ayak ile çiğnemek

“Hâleti pâmâl-i gamdır ummanız anda hüner
Nesne hasıl eylemez zira ayaklanmış türap” (TS: 306).

2. ayağa kalkmak

“Ayaklanmak murad ettikçe biz ayakladı devran
Laked-küb-ı cefa olduk umarken sâğar-ı işret” (TS: 306).

fl. 1. davranıp ayağa kalkmak, yürüme. 2. kıyam, dava, iddia etmek, kalkışmak (KT: 83).

Fiil, TS’de ‘ayak ile çiğnemek ve ayağa kalkmak’ şeklinde verilmiştir. Sözcüğün KT’de bu anlamların yanında ‘kıyam, dava, iddia etmek, kalkışmak’ olarak tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu gösterir.

ayaz: açık, bulutsuz (hava)

“Gögün yüzü açılıp ayaz olmak” (TS: 312).

s. [«ay»dan] kışın açık havalı ve ekseriya mehtaplı gecelerde hüküm süren kuru soğuk (KT: 84).

Sözcüğün KT’de bulunan ‘kışın açık havalı ve ekseriya mehtâblı gecelerde hüküm süren kuru soğuk’ anlamına bakıldığında TS’deki ‘soğuk’ kavramı ile uyuşmadığı görülmektedir. Buna göre sözcükte yakın anlama geçiş oluşmuştur.

aydın (aydınlı): 1. münevver, ziyadar, ışıklı.

“Şükür ve öğmeklik ol Tanrıya kim anın kudreti eserleri aydın gündüz yüzünde yıldırarmıştır” (TS: 314).

2. nur, ışık, aydınlık

“Dedi ey iki gözümün aydını
Bana dindürür saçının bir dünü” (TS: 315).

3. ruşen, açık, âşikâr

“Hüveyda [Fa.]: Aydın ve görünür” (TS: 315).

ş. [<<ay>> kamer, tün, gece] 1. aylı (gece), mukammir. 2. rûşen, ziyadar, münevver. 3. vâzih, âşikâr, bâhir. 4. mübarek, mesut ||gözünüz aydın= bir sevdiğine veya arzusuna nail olana irat olunur tebrik tabiridir (KT: 84).

Sözcük, TS’de ‘münevver, ışıklı, nur, aydınlık, ruşen, açık’ anlamlarında tanımlanırken KT’de bu anlamların yanında ‘mübarek, mesut’ anlamı da verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

aygur, (aykur): aygır

“Aykur yunt ile yıl artuğun otlayup binilmezse döl içiün tutulursa...” (TTS: 317)

s. enenmemiş damızlık at, hısân./mc. azgın adam (KT: 84).

Sözcük, TS’de ‘aygır’ anlamında verilmiştir. KT, sözcüğü ‘enenmemiş damızlık at ve azgın adam’ olarak açıklamıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

aylak: 1. boş, işsiz, işe yaramaz, kalp

“Di bir iş zikrin et onarıcı Hak
İgende turmak olmaz kişi aylak” (TS: 328).

2. bedava, parasız, ücretsiz

“Su satılmaz hemişe aylak gelür
Getiriveren hamallığın alır” (TS: 328).

ş. işte olmayan, boş gezen (KT: 86).

‘Aylak’ ifadesi KT’de anlam yitimine uğrayarak anlam daralmasına uğramıştır. Çünkü sözcük TS’de bulunan ‘boş, işsiz, işe yaramaz’ anlamlarını KT’de korumuş fakat ‘bedava, parasız, ücretsiz’ anlamlarına sözlükte yer verilmemiştir.

aymak: ayılmak.

“Yüzün gör bade nüş et ay humarı
Ne olursa nola andan sonra bâri” (TS: 330).

mz: ayar. *fl. Tk.* 1. üste çıkıp ağmak, su‘üd etmek. 2. dolaşıp devretmek. 3. çekilip ayrılmak (KT: 86).

Fiil, TS’de ‘ayılmak’ olarak açıklanırken KT’de ‘üste çıkış ağmak, dolaşıp devretmek, çekilip ayrılmak’ şeklinde anlamlandırılmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

ayrık (ayruğ, ayruh, ayruk): (I) 1. Başka gayri, mâada, diğer.

“Ayruga varma didin hoş söyledin
Sen benimsin ben senin, kul eyledin” (TS: 330).

2. artık, bundan sonra, bir daha
“Gördün mü Kutayfer neyledi bize
Bu kez ayrık kayurmagil bu söze” (TS: 333).

(II) yabani geyik ve sığır.

“Yaban sığırı, yâni sığın ve ayrık dedikleri canavar” (TS: 335).

s. bir cins çayır otu ki kökü pek derin ve sert olup bağ ve bahçelere musallat olur, ve ayaklanması pek zordur: ayrık otu, ayrık kökü (KT: 87).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde ifadede başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü ifade TS’de ‘başka, diğer, artık, yabani, geyik ve sığır’ anlamlarında iken KT’de ‘bir çayır otu’ halinde tanımlanmıştır.

ayrılanmak: ayrılmak.

“Çü Hurrem’den ayrılanmıştı Kâmil
Giderdi durmadın menzil-be-menzil” (TS: 338).

ft. 1. ayrılmak, münferit olmak. 2. kimseye uymamak, mübâyin olmak (KT: 87).

Fiil, anlam genişlemesine uğramıştır. Çünkü sözcük KT’de, hem TS’de verildiği gibi ‘ayrılmak’ hem de ‘kimseye uymamak, mübayin olmak’ anlamlarıyla tanımlanmıştır.

azdırmak: değiştirmek

“Allah sana veribiye bir gün ecel serhengini
Gele gözüne görüne azdıra benzin rengini” (TS: 342).

ft. 1. harekete getirmek, tahriş ve tehyic etmek. 2. yüz verip şımartmak. 3. yoldan çıkarıp ızlal ve işvâ etmek, ayartmak, sapıtmak. 4. cüz’î bir fenâlığı ıslâh olunmayacak hâle getirmek: çamaşırçı çamaşırı azdırdı ≡ fena yıkayarak temizlenmeyecek bir hâle getirdi (KT: 89).

Sözcüğün TS ve KT’deki anlam ve tanıkları incelendiğinde anlam alanının genişlediği görülmektedir. Ayrıca sözcükte anlam kötüleşmesi olduğu da anlaşılıyor. Çünkü TS’de ‘değiştirmek’ şeklinde verilen sözcük, KT’de ‘harekete geçirmek, yüz verip şımartmak, yoldan çıkarmak, ayartmak, sapıtmak, ıslah olunmayacak hale getirmek’ olarak tanımlanmıştır.

azışmak: birbirini kaybetmek

“Kızım Nevbahar ile hem eyle bil
Azışduk buluşmadık u beş yıl” (TS: 349).

fl. 1. tadrîcen azmak, kesb-i şiddet etmek: kavga azıştı. 2. tutuşmak, kavga etmek (KT: 89).

TS’de ‘birbirini kaybetmek’ anlamında olan sözcüğün, KT’de ‘tadrîcen azmak, kesb-i şiddet etmek ve tutuşmak, kavga etmek’ anlamlarında kullanılmış olması, sözcükte başka anlama geçiş olduğunu göstermektedir.

azıtmak: 1. azmak.

“Yara onulduktan sonra azıtmak mânasınadır” (TS: 350).

2. kaybetmek, yolunu şaşırarak

“Eğer âşık isen azıtma yolun
Yuğıl Sâdi-biği garazdan elün” (TS: 350).

3. azdırmak, yolunu şaşırtmak, yoldan çıkarmak

“Tanrı azıdur degüldür br kavmi yol gösterdükten sonra” (TS: 350).

fl. 1. çok uzamak, hadden ziyâde boy peydâ etmek. 2. yoldan sapmak, tuğyan etmek (KT: 89).

Fiil, TS’de ‘azmak, kaybetmek, yolunu şaşırarak, yoldan çıkarmak, azdırmak’ anlamları ile verilmişken KT’de ‘çok uzamak ve yoldan sapmak’ anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

azmak: 1. ark, su cedveli, bir sudan ayrılan kol.

“Gün doğusu tarafına ulaştıktan sonra azmaklar vardır. Ol azmakların içinde levent kayıkları gizlerler” (TS: 351).

2. yapışkan çamurlu bataklık.

“Özlü kara balçık ve çökek yer ki ayak basicak enva-ı mihnet ve zahmet ile halâs olur. Azmak dahi derler (TS: 351).

s. 1. taşmış dere, sel. 2. su seddinin suyun fazlasına yol veren yeri (KT: 90).

Sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi oluşmuştur. Çünkü TS’de ‘ark, su cedveli ve yapışkan çamurlu bataklık’ şeklinde iki anlamda verilen sözcük KT’de, ‘taşmış dere, sel ve su seddinin suyun fazlasına yol veren yer’ olarak yine iki anlamda verilmiştir. Bunun yanında ‘yapışkan çamurlu bataklık’ anlamını yitiren sözcükte anlam daralması olduğu anlaşılmaktadır.

baba: 1. çatı inşaatında tam merkeze dikilen kalın ağaç.

“... İrkat: 1. kıymeti; çengel ma’a ökçe, kıymeti, baba adet, kıymeti; kireç kıymeti, avrat hamamına hatıl adet, kıymeti” (TS: 356).

2. Ur, yumru.

“Davut bin Abdullah, vasatü’l- kaame, sarı sakallı, başında sol canibinde babalu abd-i memlûkin malinden âzad etti” (TS: 356).

3. Sancak ve çadır başlarına geçirilen top.

Hıhr [Fa.]: On mânası var.. 7- çetr ve alem başlarına nasbolunan altın kubbedir ki baba tâbir olunur” (TS: 356).

“s. 1. ata, peder, eb, vâlid. [esâsen çocuk diline mahsus olarak ekser-i elsine beyinde müşterektir. Avrupa lisânlarında papa telaffuz olunur.] 2. yaşlı ve muhterem adam ve bir nev’i sıfat-ı rûhâniyyesi olan: hacı baba; dervîş baba. 3. Bektâşî şeyhî. 4. baş, top: asâ babası, trabzan babası. 5. zencilere ârız olan sar’aya mûmâsil (benzer) bir hâl-i asabî: babası var; babası tutmak. = ş. 1. hayırhâh ve muhterem: baba adam. 2. erkek, anaç mukâbili: baba hindi, baba incir” (KT: 91).

‘Baba’ sözcüğünün KT’de daha geniş bir anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Çünkü TS’de ‘kalın ağaç, ur, yumru, sancak ve çadır topu’ anlamlarında verilen sözcük, KT’de bu anlamların yanında ‘ata, peder, yaşlı ve muhterem adam sıfatı, erkek’ tanımlarıyla aktarılmıştır. Bu anlam genişlemesinde mecaz kullanımların etkisi görülebilmektedir. Ayrıca sözcükte anlam iyileşmesi olduğu anlaşılmaktadır.

bağ: demet, bağlam

“Bağ-ı irem sebzesi bir bağ tere
Gâv-ı zemindir nite kim bir bere” (TS: 362).
“Top olup yatur izarında nigârin kâkülü
Su içinde gûyiya konmuş benefşc bağıdır” (TS: 362).

s. 1. bağlayacak şey, bend, kayd, rabt, râbîta: diz bağı, ekin bağı, saç bağı. 2. saran şey, sargı, lifâfe, vesâk: göz bağı, boyun bağı, yara bağı. 3. boğça, uçları bağlanmak şartıyla bir şeyi kaplayıp saran şey: yatak bağı. 4. bağlanmış şey, demet, deste: ot, ekin bağı. 5. münâsebet, alâka, rabîta” (KT: 93).

ET’den başlayarak kullanılan ‘bağ’ sözcüğünün KT’deki mecazî kullanımları, sözcükte oluşan anlam genişlemesini göstermektedir. Çünkü TS’de ‘demet, bağlam’ şeklinde verilen sözcüğün anlamı KT’de ‘bağlayacak şey, saran şey, boğça, demet, deste, münasebet, alakâ’ olarak tanımlanmıştır.

bağırdak: beşik bağı

“Beşik içinde oğlan bağladıkları ip ki bağırdak derler”
“Geh bağırdak tolanıp gâh sarıldık kefene
Kaydile geldik ana kaydile gittik mutlak” (TS: 370).

s. 1. Beşikteki çocuğun bağı üzerine kundağını bağlayan kumaştan enli bağ. 2. âdet görmüş kadınların tutundukları bez (KT: 94).

TS ve KT’deki tanımlar ve tanıklar incelendiğinde, sözcüğün TS’deki ‘beşik bağı’ anlamına KT’de bir anlam daha katarak (adet görmüş kadın bezi) anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.

bağlamak: 1. kapamak.

“Mısır’lu için müşebbek eyledi
Kamu yolları huyuruben bağladı” (TS: 372).

2. kapu bağlamak.

3. durdurmak, alıkoymak, menetmek.

“Meseldür kendi düşen ağlamaz dir
Akan deryayı kimse bağlamaz dir” (TS: 373).

4. sarmak.

“Zahimlû olanları bağladılar ölenler için ağladılar” (TS: 373).

5. hasretmek. Tahsis etmek. Mütevakkıf bulmak.

“... ol dahi genezlikle ele girmez ele giricek dahi himmeti ana bağlarsa âhireti işini harap şuna benziyen kim...”(TS: 373)

6. Gasıl etmek.

“Kız beş yaşına vardıkta cemâl ve kemâl bağladı pâkîza rûy, galiye-mûy belirdi” (TS: 373).

bahş (anl. gen.)

Kısım, cüz, parça.

“Gecenin dört bahşinden bir bahş...”(TS: 380).

ft. [aslı: باغمق bağmak] 1. İp ve ona müşâbih şeyleri dolaştırıp raptetmek, düğüm yapmak: ipi bağlamak; ipi çiviye bağlamak. 2. ip ve ona müşâbih bir şeyle bir şeyi diğerine veya birkaç şeyi birlikte rabt ve bent etmek. demet bağlamak; ağacı hereğe bağlamak; hayvanı kazığa bağlamak; birinin ellerini, ayaklarını bağlamak. 3. sarmak, sargı geçirmek: başını, gözünü, yarayı bağlamak; başına mendil bağlamak. 4. takmak, asmak, kuşanmak, kuşatmak: bele kılıç bağlamak. 5. kapamak, sedd ü bend etmek: kapıyı, suyun mecrasını bağlamak. 6. hâsıl ve peydâ etmek, edinmek. ekin tâne, tohum bağladı; süt kaymak bağladı; sular buz bağlamış; yara cerahat bağladı. 7. kavuşturmak: ellerini bağlayıp divan durmak. 8. tahsîs ve tayin etmek: birine maâş, aylık, ta’yînât bağlamak. 9. yapmak, teşkil etmek: saf bağlamak. 10. toplayıp bohça ve denk etmek: eşyayı bağlamış; yatakları bağlamışlardı. 11. pranga ve zincire vurmak. mücrimîni bağlamak usulü iptal olundu (KT: 95).

Fiil, TS’de altı anlam ile (kapamak, kapu bağlamak, durdurmak, sarmak, hasretmek, gasıl etmek); KT’de on bir anlam ile (düğüm yapmak, sarmak, takmak, asmak, kuşatmak, kapamak, peyda etmek, kavuşturmak, tahsis ve tayin etmek, pranga ve zincire vurmak) açıklanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

bağlı, (bağlı): 1. Kapalı.

“Çün ahşam oldu, halk yattı, durdu kim çıka, gördü kapu bağlı.” (TS: 374).

2. Erkekliği bağlanmış olan.

“Ve bağluya ve oğuldan kızdan kalana ve yediği sinmeyene ve sancıya ve yüreği yellene ve bu cümleye nâfi’dir” (TS: 375).

yahut bağlı. s. 1. rabt ve kayd ve bent olunmuş, merbut, mukayyed; hereğe bağlı ağaç; kazığa bağlı at. 2. sedd ü bend olunmuş, mesdûd: bağlı kapı, geçit. 3. menût, muallak, mütevakkıf: bunun anlaşılması lügatlerinin bilinmesine bağlıdır. 4. mu’âmele-i zevciyyeye gayr-i muktedir (KT: 95).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde KT’de yeni anlamlar oluştuğu görülebilmektedir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılıyor. Çünkü sözcük TS’de ‘kapalı ve erkekliği bağlanmış olan’ anlamında verilirken KT’de ‘bir yere bağlı, muallak, eşe sadakat’ anlamlarında tanımlanmıştır.

bakanak: 1. çatal tırnaklı hayvanların tırnakları

“Bakanak yani çatal tuynak ki sığırın ve koyun ve geyiğin olur. Arapça zılf derler” (TS: 382).

2. At, deve, sığır gibi hayvanlarda topukla taban arasındaki boğum, bukağılık

“Eş’ar [Ar.]: Devenin dabanı derisinin biriktiği yere denir ki bakanak tâbir olunur” (TS: 383).

s. koyun ve keçi ve sığır gibi hayvânâtın çatal tırnağı (KT: 97).

Sözlüklerde yer alan anlam ve tanıklara bakıldığında KT’de sözcüğün anlam alanının azaldığı görülmektedir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü TS’de ‘hayvan tırnağı ve topukla taban arasındaki boğum’ anlamlarında verilen ifade, KT’de sadece ‘hayvanların çatal tırnağı’ şeklinde verilmiştir.

bakım: 1. Bakış,

“Kiminin var başında hüsn tacı

Değer bir bakımı âlem haracı” (TS: 384).

2. Görünüş

“Kafder (Ar.): Manzarı ve bakımı çirkin olan er.” (TS: 384).

s. 1. bakma, bakış, nazar. 2. mütalaa, teemmül. 3. perveriş, tımar. 4. vech, cihet, suret (KT: 97).

‘Bakım’ sözcüğü TS’de bakış ve görünüş; KT’de ‘bakma, bakış, nazar, mütalaa, perveriş, tımar, cihet ve suret’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

balaban: çakır doğan, üsküflü doğan.

“yeler yanımca önümce seğirdür

Balaban u doğan şahin ü suknur” (TS: 387).

yâhut بلبان balban. s. [Bulgarcadan me’hûz olup lisân-ı mezkûrede ayıya derler] 1. gezdirilip oynatılan ayı: ne topladınız, balaban mı oynuyor? 2. iri cüsseli insan veya hayvan: balaban adam, doğan. 3. büyük davul tokmağı (KT: 99).

‘Balaban’, TS’de ‘çakır doğan, üsküflü doğan’ olarak verilmiştir. KT’de sözcük ‘gezdirilip oynatılan ayı, iri cüsseli insan veya hayvan ve büyük davul tokmağı’ şeklinde açıklamıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılmaktadır.

baldır, (baldur): bitki gövdesi, saak

“Bâd-averd [Fa.]: Bir dikenlü ottur ki harif faslında yel önünce yuvalandığı için bâd-aver derler. Bittüğü mahalde iki arşun miktarı balduru olur” (TS: 389).
“Nâyije [Fa.]: Ot baldırı” (TS: 389).

s. 1. sâkın budu, kaba eti. 2. sâk, diz ile ayağın bileği hükmünde olan oynak yeri arasındaki uzuv (KT: 99).

TS’de sadece bitki (bitki gövdesi, saak) anlamında kullanılan ifade, KT’de insandan doğaya aktarım yoluyla (sâkın budu, kaba eti ve sâk, diz ile ayağın bileği hükmünde olan oynak yeri arasındaki uzuv) kullanılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşıyor.

basdırma: pastırma

“Rast geldiklerin kimin basdırma, kimin keşkek ve kimin eşki aş idüp... (TS: 406).

s. 1. bastırmak fiili *ba.* bastırmak. 2. tuz ve çemenle bastırılıp, iste veya güneşte kurutulmuş et: kayseri bastırması. ||*mc.* bastırmasını çıkarmak= çok dövmek (KT: 106).

Günümüzde ‘pastırma’ şeklinde ifade edilen sözcük, TS’de de bu anlamında kullanılmış fakat KT’de hem fiil hem de yiyecek olarak kullanılmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

basılmak: 1. Alt olmak, mağlup olmak, yenilmek, yere serilmek, çiğnenmek, tahkir edilmek

“Erenlerde, bahadırlarda basıp basılmak ayıp değildir.” (TS: 407).

2. Bastırılmak, yatıştırılmak

“Tâ ki fitne basıldı.” (TS: 407).

fc. fl. 1. ayakla çiğnenmek, pâmâl olmak: basılmış toprak. 2. ezilmek, sıkılmak, tazyik olunmak: üzüm, zeytin, incir basıldı. 3. hücum-ı nâgihânîye uğramak, tutulmak: düşmanı gece basmışlar. 4. tabolunmak, tezgâha vazı ve temsil olunmak: filân kitap yeniden basılıyor. 5. söndürülmek, itfa olunmak: yangın, ateş basıldı. 6. teskîn olunmak, kesb-i sükûn etmek, durmak: rüzgâr basıldı. 7. damga ve kalıp vurulmak: bu tülbent iyi basılır (KT: 105).

Fiil, TS’de ‘mağlup olmak, bastırılmak’; KT’de ‘ayakla çiğnemek, ezmek, sıkılmak, hücum etmek, söndürmek, teskîn olunmak, damga ve kalıp vurmak’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

baş: 1. Başkan, topluluğu yöneten, komutan

“nâmert olan nâmurat olur, merdana baş olmaz.”

“Ettiler budur bu kaflenin başı

Aslı görklü kendisi mukbil kişi” (TS: 413).

2. (İnsan ve hayvan sayımında) Tane.

“...İskelesinden geçirdiği dokuz baş esirin esir başına ikişer yüz kırkar akça resm-i penciklerin alıp kabzyledik”

“Yedi bin yedi yüz akçaya altı yüz yirmi baş koyun satın alıp...” (TS: 414).

3. Başak.

“Buyurdu Yusuf ekin çok ektiler

Vakti geldi başı birle derdiler

Ekilen dane ki bu yerden biter

Tanrı emriyle kamusu baş dutar”

“Buğday başı” (TS:414).

4. Yara.

“Zeliha eder zi ki bildin sen işi

İçimdedir onulmaz bağrım başı”

“O çalabımın aşkı bağrımı baş eyledi

Aldı benim gönlümü sırrımı faş eyledi” (TS: 414).

s.1. insan ve hayvanat cisminin en yukarı kısmı ki beyni ve göz, kulak, ağız, burun gibi havas aletlerini havi olmakla bedeninin en mühim kısmıdır, re's, ser, kelle, kafa: insan başı, at başı. 2. bir şeyin en yukarısı, tepe, zirve, re's: dağ başı. 3. uç, düğme şeklinde tepe: meme, çıban başı. 4. kenar, uç: köprübaşı, çarşı başı. 5. bir şeyin başladığı yer, mebde memba : su başı. 6. top ve gülle sûretinde şey: bir baş şeker, bir baş peynir, bir baş soğan. 7. Her şeyin önden olan kenarı, kış mukâbili: gemi başı; bu şişin başı ne taraftadır? 8. yukarıya, sadra gelen cihet: yatağın, odanın, sofranın başı. 9. mebde, evvel, iptida, başlangıç: ay başı, sene başı, kitabın başı. 10. canlı hayvan adedi, re's: beş baş sığır, iki yüz baş koyun. [re's daha müstameldir] 11. reis, amir, birinci: bölük başı, aşçı başı. 12. akıl, fikir, zekâ. 13. zübde, kaymak: süt, yağ, bal başı (KT: 106-107).

Sözcüğün KT'de kazandığı anlamlar (akıl, fikir, zeka, başlangıç, zirve, kenar, uç, top, gülle benzeri şey, yukarı) anlam alanının genişlediğini göstermektedir. Bunun yanında sözcük, TS'de dört anlam ile (komutan, tane, başak, yara) açıklanırken bu anlamlardan ‘başak’ anlamına KT'de yer verilmemiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

baş kaldırmak: belirgin durum göstermek

“kib ü nahvet, nihâdında baş kaldırdı eyitti: Bencileyin cihanda kim var” (TS: 443).

||Serkeşlik etmek (KT: 107).

TS'de ‘belirgin durum göstermek’ olarak kullanılan ifade, KT'de anlam kötüleşmesine uğramıştır. Çünkü KT'de, sözcüğün anlamı ‘serkeşlik etmek’ olarak verilmiştir.

baş komak (koymak): 1. Can feda etmeğe razı olmak.

“Mülk-i aşka gitmeğe tığından özge râh yok

Baş komak asan mıdır bu yolda kim hem-rah yok” (TS: 444)

2. Saygı ile baş eğmek

“İraktan tapu kıldı vü kodu baş

Getirdi şeker, beksimet, bişmiş aş” (TS: 444)

fedâ olmak, vakf-ı vücûd etmek (KT: 107).

Sözcük, KT'de 'feda olmak, vakf-ı vücud etmek' anlamını korumuş fakat TS'de yer alan ikinci anlamını (saygı ile baş eğmek) yitirmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

baş örtüsü: taç (TS: 452).

|| kadınların baş ve boyun ve gerdanlarıyla saçlarını örttüğü bez (KT: 107).

Sözcük, TS'de 'taç' anlamında kullanılırken KT'de bugünkü anlamıyla (kadınların baş ve boyun ve gerdanlarıyla saçlarını örttüğü bez) yer almıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıkmıştır.

başa gelmek: 1. Hitam bulmak, sona ermek

"Dükendi ömr ü müddet başa geldi
İçim yandı yüreğim taşa geldi" (TS: 417).

2. başa çıkmak, gücü yetmek
"yine başına gelen şedâid-i hevlnâk ile baş, başa gelmez" (TS: 417).

||dûçâr olmak, uğramak: başa gelen çekilir (KT: 107).

Fiil tamlaması olan ifade, TS'deki 'başa çıkmak, gücü yetmek' anlamını KT'de korumuş fakat ilk anlamını (hitam bulmak, sona ermek) KT'de yitirmiştir. Buna göre sözcüğün anlamı daralmıştır.

başarmak: 1. İdare etmek

"Herkim ki bin kişi başara bilür tümen beği olmağa yarar." (TS: 419).

2. Elde etmek, istediğini bulmak.
Dâye sabah kalktıktâ Rıdvan Şah'ı yerinde bulmadı, sezdiği yerleri aradı başaramadı feryat eyledi." (TS: 420).

ft. [<<baş>>tan] başa çıkarmak, becermek, tesviye etmek, itmam ve ikmal etmek (KT: 108).

Sözcük TS'de 'idare etmek, elde etmek, istediğini bulmak' anlamında kullanılmıştır. KT'de sözcük 'başa çıkarmak, becermek, tesviye etmek, itmam ve ikmal etmek' olarak verilmiştir. Buna göre 'idare etmek' anlamına KT'de rastlanmayan sözcüğün anlamı daralmıştır.

başçı: baş yönetici, âmir.

"Ulu baş olmayınca bitmez işler
Ki bin işçi vü bir başçı dimişler" (TS: 426).

başçı s. koyun başlarını pişiren veya satan adam ≡ ş. işin başında bulunan amir: bin işçi bir başçı (KT: 108).

Sözcük, TS'de sıfat şeklinde (baş yönetici) kullanılmış fakat KT'de hem sıfat hem de isim olarak (işin başında bulunan amir, koyun başlarını pişiren veya satan adam) aktarılmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

başını almak: başını kesmek

“Gördü bir burçta bir taş, bir âdem başı asılıpturur: Bu nedir, didi. Eyittiler: Sultanın bir satranç-bâz kızı var, be-gayet hûbdur, âlemin melik-zadelerinin satranç ile başını alur bunda asar (TS: 437).

||1. kurtulmak, teneffüse vakit bulmak, 2. kaçmak, önüne gelen tarafa kaçıp gitmek (KT: 107).

Sözcük, KT’de iki yeni mecaz anlam (kurtulmak, teneffüse vakit bulmak, kaçmak, önüne gelen tarafa kaçıp gitmek) kazanmıştır. Anlamı genişleyen sözcükte aynı zamanda anlam iyileşmesinin meydana geldiği anlaşılıyor. Çünkü sözcük, TS’de ‘başını kesmek’ olarak tanımlanırken bu tanım KT’de bulunmamakta; aksine ‘kurtulmak, kaçmak’ anlamlarında açıklanmaktadır.

başka: ortaksız, müstakil

“Ki başka buzağū, kaçma bu sözden
Yeğ olur şeksiz ortaklık ökülden
O kim yir çöreğinin başka zâhir
Dişiyile kaldırır dengini âhir” (TS: 441).

yahut باشقه başka s. k. [“باش baş”tan kendi başına başlı başına] 1. diğer, gayri, âher, sair, özge: başka adam, başka iş, başka yerde, başka defa. 2. başka türlü, diğer gün, farklı: O iş başkadır (KT: 108).

‘Başka’ sözcüğünün TS ile KT’de kullanımları anlamsal olarak çok farklı değildir. TS’de ‘ortaksız, müstakil’ olarak açıklanan sözcüğün KT’de ‘diğer, gayri, özge, başka adam, başka türlü, diğer gün, farklı’ anlamlarıyla tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

başlık: mehri muaccel, kalın.

“Anam Şahzaman, karındaşım Mehmed’in kayın babası olan Yahya Fakihe fuzulî başlık vermiş, talep iderim didikte mezkûr Yahya Fakih cevap verip zikr olan mâde deveyi kızım Hatunpaşa’ya mehr-i muaccel verdiler, ben dahi kızımdan iştira ittim” (TS: 447).

başlık: Başlık “... Ve zenciri ve kılâdesi ve sine-bendi ve başluğı gümüş eyüce rahtım ve üç dane dülbendim ...” (TS: 447)

s. 1. riyâset, sergerdelik, âmiriyyet. 2. tk. [ç. başlıg] reîs, âmir. s. 1. başı yağmurdan muhafazaya mahsus yağmurluğa merbut veya ayrı örtü, kukuleta: kaput, muşamba başlığı. 2. Harpte başı ok ve kılıçtan muhafazaya mahsus siper, tolga, miğfer, hûd. 3. direk başı, tepelik. 4. atın başını ve ensesini muhafazaya mahsus kılıf (KT: 108).

İki sözlükteki anlam ve tanımlara bakıldığında sözcüğün TS’de ‘mehri muaccel, kalın’ yani başlık parası’ olarak; KT’de ‘riyâset, ser-gerdelik, âmiriyet, reis, amir, başı yağmurdan muhafazaya mahsus yağmurluğa merbut veya ayrı örtü, kukuleta: kaput, muşamba başlığı, harpte başı ok ve kılıçtan muhafazaya mahsus siper tuğulga (tolga) miğfer, hod, direk başı, tepelik. atın başını ve ensesini muhafazaya mahsus kılıf’ şeklinde tanımlanmıştır. TS’de yer alan anlamın bugün de kullanıldığı bilindiği için sözcüğün anlam alanının genişlediği söylenebilir.

batı: Güneşin battığı yer.

“El-mağrib [Ar.]: güneş gurup eyliyecek cihettir ki batr tâbir olurnur” (TS: 456).

s. [<< batmak>>tan] 1. güneşin battığı taraf garp, mağrip. 2. garptan esen rüzgâr (KT: 109).

Sözcük, TS’de ‘güneşin battığı yer’ olarak verilirken KT’de bu anlamın yanında ‘garptan esen rüzgar’ anlamı ile aktarılması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

batmak: batmak: gömülmek.

“Yeyip içip esridiler yattılar
Koçuştular u döşeğe batdılar” (TS: 457).

mz. batar. fl. 1. bir şeyin içine sokulmak, aşağıya gitmek, dalmak: suya, yere çamura batmak. 2. girmek, hulûl ve nüfuz etmek: ayağıma iğne, diken battı. 3. girer gibi hiss olunmak, acıtmak: gözümeye bir şey batıyor. 4. ufuktan aşağı gitmek, gurup, uful etmek: güneş battı; ay batacak. 5. gark olmak, denizin dibine çökmek: gemi battı. 6. mahıv ve nâ-bûd olmak, gâib olmak: bütün malı, serveti battı; falan bankada birkaç bin lirası battı. 7. iflas etmek, müflis olmak, bir şeyisi kalmamak: o adam battı; filân şirket, banka batmak üzeredir. 8. inhizâma uğrayıp mahıv ve muzmahil olmak: bütün bir fırka battı. 9. görülmez ve işitilmez olmak, eseri kalmamak: onun adı battı. 10. dalmak, müstağrak olmak: borca, tere, al kanlara batmak. 11. fena tesîr etmek, dokunmak: onun lakırdısı bana batmaz (KT: 110).

TS’de ‘batmak, gömülmek’ olarak verilen sözcük KT’de on bir anlam ile (dalmak, aşağıya gitmek, girmek, acıtmak, aşağı gitmek, dibe çökmek, gaib olmak, bir şeyi kalmamak, tere, al kanlara batmak, tesir etmek, dokunmak) tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

bavlı: av tutmağa alışmış, alıştırılmış.

“Can ile akl ü gönülüm gözlerine bavlıdır
Zire ki her hufte gözü bâz-ı nazükdür anun” (TS: 458).

s. 1. Avcıların köpeklerini alıştırmak için kullandıkları tüyden sahte kuş. 2. Alışık doğan yavrusu (KT: 110).

‘Bavlı’ sözcüğünün TS’de ‘av tutmağa alışmış, alıştırılmış; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘avcılarının köpeklerini alıştırmak için kullandıkları tüyden sahte kuş’ anlamı ile tanımlanmış olması, sözcüğün anlam alanının genişlediğini göstermektedir.

bay: 1. Zengin, müstağni

“Şehr içinde bay ü yoksul kalmadı
Ki Yusuf üzre dirilüben gelmedi” (TS: 458).

2. Ulu, kibar, asil

“Delim oğlanlar aldı, ay suratlı
Gözü nergis, yüzü gül, bay suratlı” (TS: 461).

3. Temiz

‘Safî [Ar.]: Duru su ve gilli gışı yok, kalbi bay olan Tahir kimse.’ (TS: 461).

s. *Fa.* [Tr. <<beg>>den me’hûz olması muhtemeldir] zengin, ganî, mütemevvil, tûvân-ger (KT: 110).

Sözcüğün TS’de verilen ‘ulu, kibar, asil, temiz’ anlamları KT’de bulunmamaktadır. TS’deki ‘zengin’ anlamının ortak olduğu sözcüğün KT’de bu anlamın yanında, ‘ganî, mütemevvil, tûvân-ger’ olarak açıklanmış olması, sözcüğün anlam alanının genişlediğini göstermektedir.

bayılmak: telaşa düşmek, endişe etmek, üzülmek

“Esirler dahi elimizdedir, kimse kurtarmadı; ne bayıldun?” (TS: 466).

fl. 1. kendini kaybetmek, kendinden geçmek, gaşy olmak: kömürden bayılmıştı. 2. solmak = bu çiçekler bayılmıştır. 3. çok sevmek, hoşşa gitmek: bu atın yürüyüşüne bayılırım. 4. çok gülmek, yorulmak, vesairenden kinaye olur: gülmeden bayıldık; yürümeden bayıldım; susuzluktan bayılacağım. [biriyle istihza için <<aman bayılayım>> terkîbi de kullanılır.] (KT: 111).

KT’de yan ve mecaz anlamlar kazanan fiilin anlam alanı genişlemiştir. Çünkü TS’de ‘telaşa düşmek, endişe etmek, üzülmek’ anlamlarında verilen sözcük KT’de ‘kendinden geçmek, solmak, çok sevmek, hoşşa gitmek, çok gülmek’ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

baylık: zenginlik.

“Baylık hüner iledür, mal ile baylık” (TS: 468).

s. 1. zenginlik, vüsat ve kudret. 2. döl yatağı, rahim (KT: 111).

Sözcük TS’de ‘zenginlik’ anlamı ile verilirken KT’de bu anlamın yanında ‘döl yatağı, rahim’ anlamına yer verilmiştir. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

baymak: kanmak, inanmak

“Sizin ol mürüvvetinize, hilminize bayıp bizi sizin hizmetinize viribidiler” (TS: 469).

ft. 1. derman bırakmamak, dermansız bırakmak. 2. efsane ve efsunla aldatmak, büyü etmek. *mr.* (KT: 111).

TS’de ‘kanmak, inanmak’ anlamlarında kullanılan fiil, KT’de bu anlamlarının yanında ‘derman bırakmamak, dermansız bırakmak’ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

belleme: yelek gibi bele kadar olan elbise

“Berek ve ipten dokunmuş bir nevi abaya denir ki fukara ve dervişan giyerler.... Ve nimtene muharrefi miltan ve belleme tâbir olunan kısa câmeye dahi derler” (TS: 496).

s. 1. atın belini örtmek üzere eğerin altına konulan fanila (KT: 118). *s.* 2. öğrenme, zapt ve hıfız (KT: 118).

TS’deki tanıkta insanlar için kullanıldığı belli olan ‘belleme’ sözcüğü, KT’de atlar için kullanılan bir eşya olarak adlandırılmıştır. Kullanıcı farklılığının ortaya çıktığı bu durum, sözcüğün yan anlama geçişini sağlamıştır. Buna göre KT’de bir anlam daha (öğrenme, zapt, hıfız) kazanan sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşılmaktadır.

berklik, (perklik): 1. sağlamlık, metanet, şiddet, sertlik.

“Hamâse [Ar.]: Katı berklik ve bahadırılık ve kahtlık ve katımlık” (TS: 522).

2. güvenme, itimat

“... Meğer ol işiten kişiye ve anın aklına ve temyizine bu söylenen kişinin gey inamlığı ve berklığı ola” (TS: 523).

s. *Tk.* peklik, katılık, sertlik (KT: 123).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde, TS’de yer alan ‘güvenme, itimat’ anlamının KT’de olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılıyor.

bil: 1. bel

“Nice boyum bükülüp olmaya yüzüm zer kim
Bilünü sim ile koçtum deyü kemer öğünür” (TS: 548).

2. yamaç, dağ beli

“bilin üzerinde olan kal’a, şin olsun, harap olsun (TS: 549).

3. ayakla basılarak toprağı işlemeye yarayan tarım aygıtı

“bil ve çapa ve üç kazma” (TS: 549).

s. [aslı: bil] 1. bedenin ortası, kuşak bağlanan yeri, göğüs ile karnın arası hasır, miyân: bele bağlamak; ince bel; belim ağrıyor. 2. insan ve hayvanatta karnın arkası sağrı ile omuzlar arasındaki mahal, sulb: beli bükülmüş; bu atın beli düşükçe. 3. yüksek dağın iki zirvesi arasındaki mukavves kısmı veya alçakça olan geçit ve boğazı. dağ beli ve bilan dahi denilir (KT: 117) s. [aslı: bil] ayakla basarak yere batırmakla toprağı kazmakta müstamel bahçıvan ve bağcı âleti. envayı vardır: arnavut, sakız, bostan beli, kürek bel (KT: 117).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde, anlam genişlemesinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü TS’de ‘bel, yamaç, dağ beli, tarım aygıtı’ olarak açıklanan sözcük KT’de bu anlamların yanında ‘insan ve hayvanatta karnın arkası sağrı ile omuzlar arasındaki mahal, sulb’ olarak tanımlanmıştır.

bilgiç: her şeyi bilen, anlıyan.

“Dihkan [Fa.]: Köylerin söz sahibi mânasına ki ana bazıları bilgiç ve bilecen derler.
Dânişver [Fa.]: İlim sahibi, bilgiç.” (TS: 560).

ş. Bilgi taslayan, âlimlik satan, alim olmak iddiasında bulunan (KT: 133).

Sözcük, TS’de ‘her şeyi bilen, anlayan’ anlamında; KT’de ‘bilgi taslayan, alimlik satan, alim olmak iddiasında bulunan’ anlamları ile verilmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanı kötüleşmiştir.

bilış: 1. Bildik, tanıdık, dost, aşına

“Reva mıdır bilışı yad kılmak
Unutulmuş suçumu yad kılmak” (TS: 562).

“Konuk eyitti: Fülân şehirde bir bilış evine konuk oldum.” (TS: 562).

2. Marifet.

“Kimde ki ola bilış kapunda yazılır kul
Bilişi bulunmayan bigâne gelimez ol” (TS: 565).

“Aydarım ki marifet bilış demek olur, ve bilü ilim demek olur.” (TS: 565).

s. bilme, vâkıf olma, vukuf, agâhlık (KT: 133).

Sözcük TS’de yer alan ‘marifet’ anlamını KT’ye taşıyamamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

bilmek: anlamak, idraketmek.

“Kelile eyitti: Ne kim dedin bildim; ve liykin öküzü helâk eylemeğe nite duruşayın” (TS: 567).

ft. 1. bir şey hakkında vukuf ve malumatı olmak, vâkıf olmak: bu işin böyle olduğunu bilirim; bu adam mühendisliği iyi bilir. 2. öğrenmek, kesb-i vukûf ve malûmat etmek: sizin geldiğinizi bilemedim, sonradan bildim. 3. tanımak, aşınası olmak, aşına çıkmak: sizi bilemedim; bu adamı bileceğim geliyor. 4. Hatıra getirmek, yâd ve tahattur etmek: şimdi bildim. 5. Zan ve itikat etmek, bir fikir ve zehapta bulunmak: ben sizi gitmiş biliyordum; ben onu dost biliyordum; herkes seni alim biliyor. 6. [sîga-i ilzâmiyyeden evvel fi'l-i i'âne sıfatıyla] muktedir olmak (KT: 134).

Fiil, TS'de 'anlamak, idrak etmek' olarak tanımlanmıştır. Sözcük KT'de, TS'deki anlamların yanında, 'öğrenmek, tanımak, zannetmek, muktedir olmak, bir şey hakkında bilgisi olmak' şeklinde verilmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

binîş: eskiden ulemanın cübbe üzerine giyindiği bedeni ve kolları geniş üstlük.
"Üstlük tâbir olunan libasa denir ki cümle esvap üzerine giyilir, hâlâ binîş tâbir olunur" (TS: 580).

s. 1. ata binmek fiili ve tarzı. 2. vaktiyle ata binildiği vakit giyilen resmî kıyafet. 3. ulemanın bazı merasimde giydikleri geniş cüppe (KT: 136).

'Binîş' sözcüğü TS'de bir kıyafet olarak anlamlandırılırken yine aynı sözlükte 'binîş olmak' başlığı şeklinde ele alınıp 'ata binmek' fiili ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

binmek: çıkmak, oturmak, cülûs etmek.
"Tahte bindi sultan oldu kamuya
Ulu kici kamu turdu tapuya" (TS: 583).

fl. 1. hayvanın üstüne çıkmak, rükûb etmek, süvâr olmak: ata; estere, deveye binmek. 2. gemi ve araba gibi bir vâsıta-i nakliyeye girmek, râkib olmak: arabaya, gemiye, demiryola bindi. 3. bir şeyin üstüne çıkmak: duvarın üstüne bindi. 4. bir hâl ve suret almak: iş inâda bindi. ||dalına binmek= tazyik etmek, musallat olmak. ||küplere binmek=pürhiddet olmak (KT: 136).

Fiil, KT'de yer alan dördüncü anlamıyla (bir hal ve suret almak) mecaz bir anlam kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

bir: 1. bir kere, bir defa
"Döndü eydür imdi bir tur varalım
İkimiz ol put katına girelim" (TS: 583).
2. öbür
"Ve her gâh ki göklüğü azala selâmetlik nişanı ola, ve eğer göklüğü artmaya yakın ola bir elinden dahi kan alalar" (TS: 584).

ad. sayının en küçüğü ve ilki, ehad, vâhid, yek: bir adam, bir ev, bir taş. ≡ *d.* 1. Tenkîr beyan eder, Arabîdeki tenvîn veya bazı kelimesi ve Fârîside esmaya iltihak eden (ye) gibi: bir adam ki nasîhat kabul etmez; bir iş ki elde değildir. 2. ef'âlin evvellerinde <<bir kere>>den muhaffef olarak, lüzum ifâde eder: bir gidelim. ≡ *ş.* 1. tek, vahîd: Allah birdir. 2. müsavî, mümasil, farksız: ikisi birdir; hep bir. 3. [cümle-i menfiyyede] hiçbir, asla: bir türlü kanmıyor; bir veçhile razı olmadı. 4. mübalâğa beyân eder: bir gidiş gitti ki. ≡ *z.* bir vakit, bir zaman, hînen: bir var imiş, bir yok imiş: || *biraz* = azıcık, az vakit: biraz ekmek, biraz su; biraz bekleyin (KT: 136). birinci vesaire. *ba.* برنجی, birinci vesaire (KT: 136-137).

Sözcüğün tanıklarına bakıldığında KT'de çeşitli anlamlar ile (tek, farksız, mübalağa ölçüsü ifade) gösterildiğini görmekteyiz. Bu durum sözcükte anlam genişlemesinin ortaya çıktığını göstermektedir. TS'de yer alan ikinci anlam (öbür) ise KT'de yer

almamaktadır. Bu durumda da anlam daralması yaşandığını görüyoruz. Yani sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam daralması oluşmuştur.

boğmak: gerdanlık, kolye

“yirmi miskal altun boğmak ve yirmi beş dane inci ve bir dana...” (TS: 630).

s. boğum yeri, mafsal, ukde (KT: 141).

Sözcük, TS’de ‘gerdanlık, kolye’ anlamında kullanılırken KT’de, TS’dekinin anlamına yakın olarak bu bedensel bölgeleri işaret eden bir anlamda (boğum yeri, mafsal, ukde) kullanılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

boşanmak: boşalmak, boş kalmak

“.. Çün bu söze ağzın açtı, ağzı ağaçtan boşandı havadan aşağı düştü” (TS: 639).

“Yüklü avrata içürseler yükünden boşana” (TS: 639).

fl. 1. kurtulmak, reha bulmak: mahbesten boşandı. 2. kesret ve şiddetle dökülmek, akmak, yağmak: bir yağmur boşandı; burnundan kan boşandı. 3. (silâh) patlamak, kazaen ateş almak: belinde tabancası boşandı. 4. atlık olunmak: o kadın kocasından boşanmış. 5. (dolmuş adam) coşmuş, içinde ne var ise söyleyip teşeffî-i sadr etmek, sabretti etti nihâyet bir boşandı ki (KT: 144).

TS ve KT karşılaştırılması yapıldığında KT’de sosyal bir olay olan ‘boşanmak’ kavramının yanı sıra mecaz ve gerçek anlamların da (kurtulmak, kaza ile silah patlaması, atlık olunmak, sınırdan boşanmak) tanımlandığını görmekteyiz. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

boyun: 1. Kefil.

“Boyun ismi: kefil [Ar.] ü hem zamindir.” (TS: 652).

2. Deve boynu denilen gerdanlık.

“Altmış gergü 30, dokuz pare boyun 9...” (TS: 652).

s. [<<boy>>dan olmakla “ بوين boyun” yazılması hatadır] 1. boy tetimmâtından olan uzuv ki başı bedene rapteder, önüne boğaz ve arka tarafına ense derler, unk, rakabe, gerden: insan, deve, kaz boynu: boyun kemikleri. 2. bazı kapların dar ve uzun olan yukarı kısmı: şişe, sürahi, testi boynu. 3. mc. zimmet, taahhüt, damân, mesuliyet, raci olma: günahı boynuma (KT: 145).

Sözcüğün TS’de yer alan ‘kefil’ anlamı KT’ de bulunmamaktadır. Buna göre sözcük ilk olarak anlam daralmasına uğramıştır. KT’de bulunan ‘insan, deve, kaz boynu, kapların yukarı kısmı, mecaz olarak mesuliyet’ anlamları da sözcüğün anlam genişlemesine uğradığını kanıtlar nitelikte anlamlardır.

boyunluk: kefalet

“Boyunluğuma muhalefet etmem” (TS: 654).

s. boyuna sarılan şey, sargı (KT: 146).

Sözcüğün sözlük ve bugünkü anlamları incelendiğinde anlam daralması olduğu görülmektedir. Çünkü TS’deki ‘kefalet’ anlamı KT’de ‘boyuna sarılan şey, sargı’ anlamlarında kullanılmıştır. Bu da sözcüğün yakın anlama geçtiğini gösterebilmektedir.

bölük, (belik (I)): 1. Saç bölüğü, saç örgüsü.

“Bir niceler eyitti: Annın başı önünde etten iki buynuz gibi nesne var idi andan ötürü ana Zülkarneyn demek, Arap dilince iki buynuzlu demek olur. Bir niceler eyitti: iki görklü bölüğü var idi önünde asılmış idi.” (TS: 665).

2. Parça, kısım.

“Bir bölük bal iki bölük su şol kadar kaynatarlar üç bölükten bir bölüğü kala.” (TS: 665).

i. [“ bölmek”den *gl.* بولك bölük]

1. paralanmış bir şeyin her bir parçası, kıta, kısım, cüz. 2. pay, hisse, sehm: beş bölüğe ayrılmak. 3. duvar, çit, perde gibi bir hâcizle ayrılmış bina vesaire kısmı, oda, dâire: bu ev dört bölüğe ayrılmıştır. 4. bir büyük cemaattan ayrılmış cemaat, fırka, takım, taife, fi'e, hizip, zümre: toplanan adamlar beş bölük olmuştu; bölük bölük geldiler. 5. alelîtlâk cemâat, sürü, guruh, fevc: bir bölük halk geldi. 6. Memleketin bir kısmı, cihet, taraf. 7. ortadan bölünmüş saçın bir tarafa taranmış kısmı: saçını iki bölük etmiş. 8. a. bir tabur piyade veya bir alay süvari askerinin münkasım bulunduğu aksamın beheri ki aelâlâde yüz neferden mürekkep ve bir yüzbaşının kumandasındadır: falan taburun birinci, ikinci bölüğü; bölük zabitanı (KT: 148).

Sözcük, TS’de ‘saç bölüğü, saç örgüsü, parça, kısım’ anlamları ile verilmiştir. Bu anlamların yanı sıra ifade KT’de ‘oda, daire, fırka, takım, sürü, guruh, cihet, taraf, askeri topluluk’ anlamlarında açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

budak, (butak): 1. Dal.

“Ol ağacın budağı on bir idi

Bir kesilmiş kamusundan yeğ idi” (TS: 676).

2. Şube, teferruat

“Üste civanmertliğin budakları bunlardır” (TS: 678).

s. [aslı: buğdak] 1. ince küçük dal, gusn, şâh. 2. ağaçta ve tahtada budak eseri, gözü, ukte (KT: 149).

Sözcüğün TS’deki ikinci anlamının tanıkları incelendiğinde soyut bir anlamda daha genel olarak kullanıldığı anlaşılır. Sözcüğün birinci anlamı (dal) KT’de korunmuştur; ancak TS’deki ikinci anlam (şube, teferruat) kullanımdan düşmüştür. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı görülüyor.

buğur (puğur): erkek deve iki hörgüçlü deve.

“Yavaşup yola girende kara buğur görklü..” (TS: 684).

yâhut buhur veya بوجور puğur. s. 1. deve aygırı. **2. kızgın deve** (KT: 150).

Sözcüğün altı çizili anlamda gösterildiği üzere ‘kızgın deve’ anlamı, TS’de olmayıp KT’de aktarılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlemiş olduğu anlaşılmaktadır.

bulaşmak: bulaşmak: bulaşmak

“Çemremek: İsbân [Ar.] bulaşmak: telattuh...” (TS: 538).

bulaşmak: bulaşmak

1. Karışmak, fenalaşmak

“Çü tali’ döne iş bulaşır imiş

Yürür iken ayak dolaşır imiş” (TS: 690)

2. Musallat olmak

“Hurd [Fa.]: Taam manasına ve hurden lafzından sıyga-i mazidir ve ism-i masdardır ve sataştı, yani bulaştı manalarına dahi gelür” (TS: 691).

3. Çatmak, sataşmak, duçar olmak
 “Tekin gelmedi bunlar bu araya
 Bulaşmıştır bular bir maceraya” (TS: 691).
4. Meşgul olmaya başlamak
 “Satın alıp satmağa çün bulaşur
 Asısın ol hoca ile üleşir” (TS: 691).
5. Alude olmak, bulanmak
 “Kimde kim işbu nazar var şaşmadı
 Bu fena rengine ol bulaşmadı” (TS: 691).

fl. 1. sürülmek, yapışmak: hamur ellerine bulaşmış. 2. kirlenmek, lekelenmek, âlûde ve mülevves olmak: yüzü gözü çamura bulaşmış. 3. bir illet-i sâriyeye dûçâr olanlarla ihtilât etmek: şüpheli yerden gelenlerle görüşerek bulaştı. 4. (illet-i sâriye) geçmek, sirâyet etmek: hastalık bize de bulaştı. 5. girişmek, teşebbüs ve tasaddî etmek, sarılmak, el sürmek: bir işe bulaştı. 6. karışmak, sataşmak, takılmak: onlar terbiyesiz adamlardır sen onlara bulaşma (KT: 151).

Sözcük TS’de ‘bulaşmak, karışmak, musallat olmak, çatmak, savaşmak, meşgul olmaya başlamak, alude olmak, bulanmak’ anlamlarında verilirken TS’de yer alan birinci anlam ‘karışmak, fenalaşmak’, KT’de kullanımdan düşmüştür. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur.

burgu (I): boru

(II): bir işkence aleti

“Demirden bir gûne alete denir ki anınla uğru makulesi mücrimleri ikrar ve ihbar için işkence ederler, burgu tâbir ettikleridir” (TS: 708).

s. 1. dönerek tahta vesaire delmeye mahsus alet. Büyüğüne ve mukavves iğreti bir sapla döndürülen nevine matkap derler. 2. tıpa vesaire çıkarmaya mahsus ve yine döndürülerek kullanılan alet (KT: 154).

Sözcük TS’de bulunan anlamlarından ikincisi olan ‘işkence aleti’ anlamını KT’de yitirmiştir. Buna göre sözcüğün anlamı daralmış aynı zamanda iyileşmiştir. Aynı zamanda KT’de yer alan ‘tıpa vesaire çıkarmaya mahsus ve yine döndürülerek kullanılan âlet’ anlamı ile sözcükte anlam genişlemesinin meydana geldiği anlaşılmaktadır.

burma (I): iğdiş etme, eneme; iğdiş edilmiş hayvan.

“El-vicâ’ [Ar.]: Erkek davranın hayasın ezip düğmek ki Türkçede burma tâbir olunur” (TS: 709).

(II): Telleri burularak yapılan bilezik

“Altım yüzük ve burma” (TS: 709).

s. 1. burmak fili, çevirme, döndürme, kıvrırma. 2. eneme, iğdiş etme. 3. burulmuş şey şekli, şekli-i helezoni. 4. vidalı ekser, vida. 5. mide veya bağırsaklar buruluyormuş gibi karında hissolunan şiddetli veca. 6. musluk, lüle. 7. açılmış hamuru kıvrırarak yaptıkları bir nevi hamur tatlısı ki sarığı burma dahi denir ≡ ş. 1. burulmuş, kıvrılmış, kıvrık: burma sarık. 2. burulmuş gibi helezon şeklinde, helezoni burmalı: burma minare, direk. 3. enenmiş, iğdiş: burma at (KT: 155).

Sözcük, altı çizili anlamlarda belirtildiği üzere KT’de yeni anlamlar (vidalı ekser, midedeki şiddetli ağrı, bir nevi hamur tatlısı) kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

burmak: 1. bükmek, sarmak

“Çü Sencer oğlunun halini gördü
Belini büktü vü boyunu burdu” (TS: 709).
2. çevirmek, yöneltmek.
“Kalıp hayran ferid-i dehr ü asra
Revan burdu inan şeh râh-ı kasma” (TS: 710).
3. sancılanmak
“Eğer ki pek burarsa hatmi kaynatıp süzüp içeler” (TS: 710).

ft. 1. döndürüp bükme, kıvrıma: bıyık burmak. 2. parmak arasında kıvrıp koparmak, sıkmak, çimdiklemek: etini burdu. 3. kıvrıp incitmek: kolunu ayağını burdu. 4. enemek, iğdiş etmek, ihşâ etmek: atı burmak. 5. delmek, sakb etmek. 6. sancımak: karnım buruyor (KT: 155).

Fiil, altı çizili anlamlarda belirtildiği gibi KT’de yeni anlamlar (parmak arasında kıvrıp koparmak, sıkmak, çimdiklemek, kıvrıp incitmek, enemek, iğdiş etmek, delmek) kazanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

burunduruk: 1. deveyi zapt ve idare için burunlarına takılan ağaç veya halka

“Mehar [Fa.]: yular burunduğu” (TS: 715).

2. yular

“Sonra gelen kavmleri göresiz dedi kim size nice uyarlar, burundukları elinizde ola” (TS: 716).

s. sert atları tımar ederken zapt etmek için burunlarını sıkmaya mahsus tahta kısac (KT: 156).

Sözcük TS’de ‘develeri zapt etmek için kullanılan bir alet’ iken KT’de ‘at’ için kullanılan bir alet anlamına dönüşmüştür. Bunun yanında TS’de bulunan ‘yular’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

burunlu: mağrur, kibirli

“Kişi kim burunlu vü hodbin ola
Fil veş murdar ü bed-âyin ola” (TS: 716).

ş. 1. burnu olan: büyük, küçük, basık burunlu. 2. sivri ucu olan, uçlu. 3. *mc.* kibirli, mütekebbir, azametli (KT: 156).

Mecaz anlamının her iki sözlükte de korunduğu sözcük, KT’de anlam genişlemesine uğramıştır. Çünkü KT’de sözcük ‘mağrur, kibirli’ anlamlarının yanında ‘burnu olan, sivri ucu olan’ anlamı ile tanımlanmıştır.

buyruk: 1. Emir, ferman

“Bayındır Handan buyruk böyledir Hanım dediler” (TS: 725).

2. Amir

“İlyas eyitti: Yedi yıl gök hazinelerine beni buyruk eyle, hiç bulut kopmasın, illa benim duam ile; yağmur yağmasın, illa benim şefaatom ile” (TS: 729).

s. emir, fermân, hüküm (KT: 156).

TS’de ‘emir, ferman, amir’ olarak açıklanan sözcük, KT’de ‘emr, ferman, hüküm’ haliyle tanımlanmıştır. ‘Amir’ anlamı KT’de bulunmadığından sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

buyurmak: 1. Emretmek.

“Kullarına buyurur eydür bilin

Beğiniz budur buna tapu kılın” (TS: 731)

2. (Saygı gösterilen kimse) Söylemek, demek.

“Ve döndü buyurdu kim eğer üşbu didüğünüz keleciler gerçek ise...” (TS: 732)

“Halilullah redd-i selâm edüp buyurdu.: Siz kimsiz?” (TS: 732)

Musa Aleyhisselâm buyurdu ki yâ Rabbi seni ne yerde bulayın.” (TS: 732)

ft. 1. emretmek, hükmeylemek: burada kim buyuruyor? 2. âmir ve hâkim olmak, taht-ı emr ve hükmünde tutmak, idare etmek: vaktiyle Basra ve Musul' da Bağdat valisi buyururdu. 3. söylemek, demek [taîm ve zarafet tabiri]: ne buyurdunuz? 4. gitmek, gelmek, teşrif etmek [keza tazim ve zarafet tabiri]: buyurun gidelim; ne vakit buyurdunuz? 5. yemek, tenâvül etmek: buyurun; buyurmuyorsunuz. 6. almak, ahz u kabul etmek: (bir şey takdîm ederek) buyurun. 7. etmek, yapmak, eylemek. [makâm-ı ta'zîmde bu ef'âl-i mu'âvene yerine kullanılır]: tahrir buyurmak; irsal buyurmak; tembîh buyurmak; zahmet buyurmayın (KT: 156-157).

TS'de 'emretmek, söylemek, demek' anlamlarıyla tanımlanan sözcük, KT'de bu anlamlarının yanında 'gitmek, gelmek, teşrif etmek, yemek, almak, etmek, yapmak, eylemek' olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

büklüm: kıvrıntı

“Tedavvuc [Ar.]: dere anlıç anlıç alup büklümü çoğalmak” .” (TS: 739).

s. 1. bükülmüş ve kıvrılmış şeyin teşkil ettiği halka, kıvrım: yılan büklüm büklüm kıvrılmış. 2. kat: iki büklüm = iki kat (KT: 158).

TS'de 'kıvrıntı' olarak açıklanan sözcüğün KT'de bu anlamın yanında 'kat' anlamı ile açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

bütün: Mükemmel, tamam, sağlam, eksiksiz, parçalanmamış.

“Cebbar'ın mâ'nisi bütün sıycıdır, bir mâ'nisi de sınığı bütün eyleyicidir.” (TS: 744).

“Muhibbim dirse yanlıştır inanman

Bütündür ahdi mahbub ile sanman” (TS: 744).

“Cem'olmuşa: muhassal [Ar.], dahi bütün: mükemmel...” (TS: 744).

yâhut بؤتون bütün. *ş.* 1. hep, cemf, cümle, kâffe, tekml: bütün âlem, bütün halk, bütün insanlar, bütün gün. 2. yarım veya parça olmayan tam: bütün bir koyun, bütün elma, *bütün sayı* = aded-i tâm. 3. yekpare, som: mermerden bütün bir sütun. 4. eğilmez, yekpare gibi çevrilmez, dik ve sert: bütün endam, bütün huy.≡ *s.* Mecmu, tekml: koyunun bütününü almak ≡ *h.* mecmuan. kâffeten, tamamiyle, hep [ekseriya mükerrer:] o bütün bütün battı; işimiz bütün bütün harap oldu (KT: 159).

Clauson (1972: 306), sözcüğün anlamının genellikle 'bütün, hepsi' olduğunu sonraki dönemlerde 'mükemmel' anlamında kullanıldığını tespit etmiştir. Arslan (2008: 230) ve Özavşar (2013: 281) sözcüğün EAT'de 'mükemmel, eksiksiz, sağlam' gibi yan anlamlar kazanarak anlam alanının genişlediği söylemişlerdir. KT'deki anlamlara bakıldığında ise tespitin doğruluğu anlaşılmakta olup dördüncü anlamda (eğilmez, yekpare gibi çevrilmez dik ve sert) görüldüğü gibi sözcüğün anlam alanının genişlediği görülüyor.

can: 1. sevimli, sevgili

“Şah ana kalmasın oğlan yiğittir

Begayet gönlü nazik can yığittir” (TS: 748).

2. muhip, tarikat âşığı

“Ahmet Yesevi Hazretlerine bir talip can gelse kurban kesilip ve lokması yinip...” (TS: 748).

s. Fa. 1.insan ve hayvanın mâbihi’l-hayâtı olan ve cisim ile beraber şahsiyeti teşkil eden emr-i ma’nevî ki ölümle cisimden ayrılır, ruh: tende can var iken. 2. yaşayış, hayat: canını feda eder. 3. gönül, yürek, kalp, dil: canım istiyor; canı istemiyor; candan seviyor. 4. kuvvet, kudret, zor: sende hiç can yok mudur? 5. mc. ruh gibi sevgili ve azîz, dost, muhip (KT: 164).

TS ve KT’de yer alan anlamlar ve tanıklar karşılaştırıldığında sözcüğün mecaz anlamı dışında yeni anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülebilmektedir. Çünkü TS’de anlamı ‘sevimli, sevgili, muhip, tarikat âşığı’ olarak verilen sözcük KT’de bu anlamların yanında ‘insan ve hayvan ruhu, yaşayış, hayat, gönül, yürek, kalp, kuvvet, kudret, zor’ olarak tanımlanmıştır.

çar, (çar): baş örtüsü, çarşaf

“Çün gece müşkin çar örtündğ başa

Gitti gündüz şahidi yüzün yaşa” (TS: 830).

mh. faydasız bağırıp çağırılmayı ve güzelliği tasvîr eder, ve ekseriya mükerrer kullanılır: bütün gün car car edip ağzı durmuyor *s.* Seda, avaz, nida (KT: 165).

s. uçurum, yar. mr. (KT: 165).

s. [izârdan] kadınların büründükleri değirmi çarşaf: bir ipekli cara bürünmüş (KT: 165).

Sözcük TS’de ‘baş örtüsü, çarşaf’ yani örtünmek anlamında kullanılırken KT’de ‘bağırarak’ ve ‘uçurum’ anlamlarını kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

cebe (I): zırh, zırhlı elbise

“Vücutların pûlat cebelere garkedip üzerlerine otuz altışar pâre ceng âletlerin ârâste idip... (TS: 756).

(II), (cebe bilezik): süslü bilezik

“... Bir altun takya ve bir altun cebe bilezik ve bir altun sine-bend ve bir... (TS: 757).

s. Fa. zırh, cevşen, pusat (KT: 167).

KT’de ‘bilezik’ anlamını yitiren sözcük sadece, TS’de olduğu gibi, askeri terim anlamıyla kullanılmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur.

cebelü: tımar sahiplerinin yedek götördükleri silâhlı adam

“Padişah kendi leşkerin gördü, cebelüsü arz olundu” (TS: 759).

s. 1. tımar ashâbının yedek götördükleri müsellaah ve zırhlı asker. 2. kâfileyi muhafazaya memur süvari (KT: 167).

Askeri bir terim olan ‘cebe’ sözcüğünden oluşan sözcük, KT’de yine askerî bir anlam üstlendiğinden sözcüğün anlam alanı genişlemiştir. Çünkü ifade bu anlamın yanında KT’de ‘kâfileyi muhafazaya me’ mûr süvâri’ anlamı ile açıklanmıştır.

cehiz, (çehiz): çeyiz

“Cihaz: Çehiz dirler Türkiyede de” (TS: 760).

sz. Ar. cm. echize. 1. bir işte lâzım olan âlât ve edevât takımı, âlât-ı cerrâhiye vesaire takımı. 2. gelinin pederi evinden kocası evine ve beraberinde getirdiği elbise ve eşya ve takımlar. [lisânımızda

en müstameli bu olup zebanzedi: cehîz.] 3. cenazenin kaldırılması için iktiza eden kefen vesair malzeme (KT: 180).

Sözcüğün tanıklarına bakıldığında anlam alanının genişlediği açıkça görülebilmektedir. Çünkü TS’de sadece ‘çeyiz’ anlamında verilen sözcük KT’de bu anlamın yanında ‘alet ve edevat takımı, cenazenin kaldırılması için kefen tarzı malzeme’ şekliyle tanımlanmıştır.

cırıldamak: cır cır ses çıkarmak

“Yazı yazarken kalem ötmek ve cırıldamak” (TS: 770).

fl. gevezelik etmek (KT: 178).

Sözlükler arası karşılaştırma yapıldığında sözcüğün anlamında doğadan insana bir aktarımın olduğu ve anlamının genişlediği görülebilmektedir. Çünkü sözcüğün anlamı TS’de ‘cır cır ses çıkarmak’ iken KT’de ‘gevezelik etmek’ olarak geçmektedir.

cici: süs

“Olur ol yük dibine varsa cici
Ocak yanına geldiğinde bacı” (TS: 773).

s. [çocuk lisanında] iyi, güzel, makbul, kaka mukabili: cici bebek, kaka bebek. ≡ s. çocuk aldatacak kıymetsiz ve şatafatlı süs: cici bici (KT: 179).

Sözcük her iki sözlükte de ‘süs’ anlamında kullanılmıştır. Fakat KT’de isim anlamının yanına bir de sıfat olan bir anlam almış (iyi, güzel, makbul) ve sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

ciğer: yürek, cesaret.

“Aşk ehli siper tirine yârin ciğer eyler
Gelsin beri meydana kimin kim ciğeri var” (TS: 773).

s. Fa. [aslı: ciğer] asl-ı Fârisîde bizim karaciğer dediğimiz uzv-ı dâhiliye mahsus olup, lisanımızda akciğere dahi teşmil olunarak, bu iki uzva <<kara>>ve <<ak>> sıfatlarıyla birbirinden ayrılmıştır (KT:179).

Sözcük, TS’de ‘yürek ve cesaret’ anlamlarında geçmektedir. KT’de sözcük, bugünkü kullanımında olduğu gibi ‘ak ve kara ciğer’ olarak tanımlanmıştır. Sözcük, TS’de mecaz anlam olarak kullanılırken KT’de gerçek anlamda kullanılmıştır. Bu sözcüğün bugün de mecaz anlamlarda kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda sözcüğün anlamında hem bir anlam genişlemesi hem de anlam daralması ortaya çıktığı söylenebilir.

cilbent: dervişlerin kemeri arasındaki meşin cep

“Sarı İsmail el sokup cilbendinden ol mikrası çıkarıp nazarında kodu” (TS: 773).

s. [belki aslı: cild-bend yani deri yahut meşinle bağlı] büyük cüzdan, evrak vaz’ına mahsus müteaddit gözlere münkasım cüzdan şeklinde çanta ki koltuk altına alınır (KT: 180).

Sözcük, TS’de ‘dervişlerin kemeri arasındaki meşin cep’; KT’de yakın anlama geçiş yaşayarak ‘büyük cüzdan’ anlamıyla açıklanmıştır.

cimri: 1. Soysuz, hasis, âdi, değersiz, sefil, ayak takımı, baldırı çıplak

“Tûni [Fa.]: Cimri ve külhani ve uzak yerden gelmiş kimseye derler” (TS: 774).

“Furûmâye [Fa.]: Alçak asıllı ve bîasıl ve cimri” (TS: 775).

2. Züğürt, fakir

“Hatenber [Fa.]: Cimri ve müflis olup gani geçinen kimesneye derler... Ve bazıları cimri ki hiç nesnesi olmaya amma halk mâldâr diyeler...” (TS: 775).

ş. pek hasîs, pinti, miskin (KT: 181).

Sözcüğün TS’de verilen tanıkları incelendiğinde hem sosyal hem de ekonomik anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır. KT’de buna benzer anlamlar bulunurken TS’de bulunan ‘züğürt, fakir’ anlamlarına KT’de rastlayamıyoruz. Buna göre sözcükte anlam daralması olduğu anlaşılmaktadır.

curcunu (curcuna, curcuni): Kaba eti oynatarak yapılan dans.

“Kecûl [Fa.]: Ucasını oynatıp raks urmak ki curcuni derler” (TS: 779).

“Keçûl [Fa.]: Halkın curcuna tâbir eyledikleri rakstur” (TS: 780).

s. 1. sarhoş oyunu, yaygaralı ve gülünç hora: curcuna tepmek: curcuna havası. 2. kavga, gürültü patırtı, rezâlet: curcunaya kalkmak, çıkmak, çevirmek (KT: 184).

Sözcüğün asıl anlamı ‘raks’ yani hızlı ve gürültülü oyun şeklidir. KT’de verilen ‘kavga, gürültü, patırtı, rezalet’ anlamlarıyla anlam genişlemesine uğrayan ifade aynı zamanda ‘rezalet’ anlamını üstlendiğinden sözcükte anlam kötüleşmesi oluşmuştur.

çadır: Kadınların başlarına örttikleri büyük beyaz bez, çarşaf

“... Şahzade eyitt: Görmeğe kaniim. Avrat eyitti: Katlan. Bağa geldikte başına çadır örteyim, kızlar arasında bir yerde otur, kız şaraba meşgul iken sen fariğ temaşa eyle” (TS: 781).

“Urviyye gece çadırını başına büründü. A’rabinin halali katına geldi helallik diledi veda etti, sabah bir tarafa yöneldi” (TS: 782).

çadır dikmek: “Dilerim kim kıyamet günü tiz gele ta ben çadırım tamu kapısında dikeyin” (TS: 782).

s. göçebelerin hanesi makamında olup ordugâhlarda askerlerin ve bekçi ve korucu gibi adamların dahi muvakkat ikâmetgâhi ki kalın bezden yahut keçe veya deriden olup ekseriya mahrûtiyyü’ş-şekl ve bazen müstatil olur, ve bir direk ile kurulup etekleri ip parçalarıyla kazıklara bağlanır. oba, hayme, hargâh, çetr: çadır kurmak; çadırda yatmak. envai olup, en büyüğüne otak ve küçüğüne çerge derler. Tatar çadırına alacık, Türkmen çadırına dirim, halı ve kilimden yapılanına da oba denilir. [Fa. çetr çadırdan me’hûzdu.] (KT: 187).

Clauson (1972: 403), sözcüğün Sanskritçe *chattra* ‘krala ait şemsiye’den türediğini ve anlamının ‘çadır’ olduğunu söyler. Eren şu açıklamayı yapmıştır: “Eski çağlardan başlayarak kullanıldığını biliyoruz... Eski Türkçe kaynaklarda da çadır, kadınların başlarına örttikleri bez olarak geçer” (Eren 1999: 75). KT’de Farsça’dan geçtiği de belirtilen sözcük, genellikle göçebe ve askerî hayatın bir simgesi olarak açıklanmıştır. TS’deki ‘baş örtüsü’ anlamını yitiren sözcük anlam daralmasına uğramıştır.

çağ (I), (cağ): çulhaların üzerine ip sardıkları dolap

“Tenende [Fa.]: Örumcek, ankebut mânasına ve dahi çağ ki cüllâhlar anunla iplik çözerler” (TS: 783).

(II): 1. zaman, vakıt, mevsim, devir

“Geçti bunların çağı dünya kahrın ocağı
Ebumüslim nacağı, ol sahipkıran kamı” (TS: 783).

2. yaş

“Orta çağlı ulu ile kiçinin arasında... (TS: 785).

3. asır, yüzyıl

El-a'sâr [Ar.] : Asrın cem'idir, vakıtlar ve demler ki asır çağdır (TS: 786).

(III): su deliği

“Şol yere derler ki ev içinde su sökmek için ederler, Türkice ana çağ derler (TS: 786).

(IV): çağlayan

“Oldu sirâh cüy-i irfandan

Feyz-i hayretle çağdır gönlüm

Reşk ider ana çeşme-i hurşit

Cûş-i hikmetle çağdır gönlüm” (TS: 786).

(V): ta, tam, tamam (TS: 795).

s. 1. zaman, vakit, esnâ, hengâm, mevsim: gül çağı, sabah çağı. 2. yaş: yirmi çağında bir delikanlı; ortaçağda bir adam. 3. boy, kadd, kâmet, tenâsüp, lüzumu derece semizlik: demir tavında, insan çağında yaraşır (KT: 187).

d. ta, hatta, -ce, değin: çağ ortada, çağ bu kadar, çağ akşama dek. *mr* (KT: 187).

s. *Fa.* [çah (=kuyu)dan galat] bulaşık çukuru, lâğım, su yolu (KT: 188).

Sözcük, TS'de 'çulhaların üzerine ip sardıkları dolap, zaman, vakit, mevsim, devir, yaş, asır, yüzyıl, çağlayan' olarak tanımlanmıştır. KT'de bu anlamların hepsine ulaşılmış olup sadece 'çağlayan' anlamı bulunamamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması olduğu anlaşılmaktadır.

çağşır, (çağşur,çalışır, çalışır, çakşır, çakşur): üst don, şalvar, bol pantolon

“Mezburun zimmetinde bir kırmızı ferace ve bir siyah tolama ve bir kırmızı çağşur ve bir mor ferace vardır” (TS: 793).

çakşır s. 1. ince kumaşlı uzun bir nevi şalvar. 2. tuyûrun ayağındaki tüy (KT: 190).

TS'de 'üst don, şalvar, bol pantolon' anlamlarını barındıran sözcük, KT'de 'şalvar ve tuyûrun ayağındaki tüy' olarak verilmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

çakal (at): alnı veya ayakları beyaz olan (at)

“İşbu al, alnı çakal, ön ayağında biniden yanında tırnak üstünde ak beni olup ve kış ayağının sağı çakal” (TS: 799).

s. [*Fa.* şegâl] köpeğe müşâbih yabanî bir hayvan ki ekseri sürü ile gezer ve çok yaygara ederler, ibni âvâ (KT: 188).

Sözcük, KT'de bugün de kullanılan anlamı ile verilmiştir. Fakat sözcük TS'de 'alnı veya ayakları beyaz olan (at)' anlamında olduğu için KT'de başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çakır (I): şarap

“çakır talep eder, çakır kâse-i hamrden ibarettir, sâkisi bi kâse bâde doldurup... (TS: 788)

(II), (çakır doğan): doğan ile atmaca arası bir av kuşu

“Doğan envaından çakır dedikleri kuş” (TS: 800)

(III): iyi pişmemiş et

“Çakır tâbir olunan et ki henüz tamam bişmeyüp biraz çiğ kala” (TS: 801).

(IV): bir gözü mavi, bir gözü siyah olan

“Ahyef [Ar.]: Bir gözü gök ve bir gözü kara olan ki fariside zağ-çeşm ve Türkide çakır derler” (TS: 801).

ş. mavi çizikli elâ renginde, mavi tahrirli çil. s. pençesi iri ve pek keskin bir cins doğan (KT: 189). s. şarap, hamr, mey, bade. *mr* ||çakırkeyif [ve doğrusu çakır keyfi] düşmeyecek derecede sarhoş, nîm-mest (KT: 189).

TS’de dört anlamı (şarap, kuş, iyi pişmemiş et, bir gözü mavi bir gözü siyah olan) bulunan sözcük, KT’de üç anlama (kuş, şarap, mavi çizikli ela renginde) gerilemiştir. ‘İyi pişmemiş et’ anlamını yitiren sözcükte anlam daralması meydana geldiği anlaşılmaktadır.

çakıştırmak: mukayese etmek (iki şey arasındaki farkı anlamak için) karşılaştırmak

“El-muâvere [Ar.]: ... ve ölçekleri takdir ve tahmin eylemek manasınadır... ve muâyere iki ölçüğü çakışdırup ayarlamak manasınadır” (TS: 802).

fl. müskirat içmek, işret etmek, içip keyif yetiştirmek: oturmuş çakıştıyordu (KT: 189).

Fiil, TS’de ‘karşılaştırma yapmak’ anlamında verilirken KT’de ‘içki içip keyif yapmak’ anlamında kullanılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

çalınmak (II): yaralanmak

“karındaşım Ebulkasım nam Yeniçeri civarında çalınup mecruh ve sahib-i firaş olmağın üzerine varılıp keşfolunmasını talep iderin (TS: 810).

fc. ft. 1. vurulmak, darp olunmak, çarpılmak. 2. yere vurulmak. 3. tahrik veya darp olunarak ses çıkarmak: çan, davul çalınmak. 4. (mûsikî aleti) oynanmak, icra olunmak: piyano, düdük, ud, çalınmak. 5. ses vermek, ses çıkarmak, (ses) vasil olmak: kulağıma çalındı. 6. dakkolunmak, vurulmak: kapı çalındı. 7. kapılmak, sirkat olunmak: gece bütün eşyası çalınmış; çalınan at bulundu. 8. bir şeyin lezzetini veya kokusunu vermek: is, bakır çalınmak (KT: 191).

Fiilin anlam ve tanıkları karşılaştırıldığında anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır. Çünkü sözcük TS’de ‘yaralanmak’ olarak verilirken KT’de bu anlamın yanında ‘ses çıkarmak, ses vermek, müzik aleti icra etmek, vurulmak, kapılmak, bir şeyin kokusunu veya lezzetini vermek’ anlamlarında verilmiştir.

çalkamak: sarsmak.

“Denizin emvacı beni çalkadı” (TS: 812).

ft. 1. sallayıp karıştırmak, savurmak: buğdayı kalburun içinde çalkamak. 2. (bir kabı) temizlemek için içinde su olduğu halde hızla sallayıp karıştırmak: bardağı çalka; ilâç şişesini çalkamalı. 3. ağzın içinde suyu tahrik etmek, gargara eylemek: ağzı çalkamak. 4. (mideyi) döndürmek. 5. (yalpa) gemiyi sarsmak. 6. (gemi) sarsmak: vapur bizi bütün gün çalkadı durdu. 7. (kuluçka tavuk) yumurtayı oynatıp üstlerine oturmak. kıyganalık yumurtayı döğmek: yumurtayı iyice çalkamalı. 9. yayıkta sütü döğmek. 10. (bozuk süt) çocuğa dokunup zayı'atmak: şu çocuğu süt çalkamış. ≡ *fl.* (oyuncu) raksta debelenmek, göbek atmak (KT: 191).

Fiil, TS’de sadece ‘sarsmak’ anlamında verilmiştir. KT’de ise ‘sallayıp karıştırmak, temizlemek, gargara eylemek, mideyi döndürmek, gemiyi sarsmak, yumurtanın üstlerine oturmak, yayıkta sütü döğmek, bozuk süğtün çocuğa dokunması, göbek atmak’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çalma, (çelme): yazma, çember de denilen baş örtüsü ve sarık
“Lâ’inin sarı çalması boğazına geçüp başı açıldı” (TS: 815).

s. 1. Çalmak fiili. Ba: çalmak. 2. sarık, imame. =ş 1. sıvama olmayıp ötesinde berisinde birtakım işleme çiçekleri olan (sarık vesaire). 2. kakma süretiyle olmayarak işlenmiş (maden eşya) (KT: 192).

TS’de ‘baş örtüsü’ anlamında kullanılan sözcük, KT’de bu anlamın yanında ‘maden eşya’ anlamıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur.

çalmak (I): 1. Katmak, karıştırmak.

“Ürne [Ar]: Bir ottur süde çalarlar peynir ederler” (TS: 815).

2. Sürmek, sürüşürmek, tılâ etmek.

“Kanım alıp yüzüme çalma demişsin ana sen

Sen niçün çaldın ya uşşakın yüzüne kanını” (TS: 815).

3. Sürmek, sığamak

“Kanadıyla ayı üç kerre çaldı

Kelef oldu yüzünde yeri kaldı” (TS: 815).

(II): 1. Kesmek üzere sürmek, kesmek.

“Ve bıçağın bilegil ve boğazıma tiz çalgıl kim ölüm bana genez ola, ölüm kim acısı yavlak katıdır” (TS: 815).

2. Vurmak, çarpmak, atmak.

“Bunu görücek el ele çaldılar gülüştüler” (TS: 817).

3. Çelmek.

“Mıcar [Ar.]: Top çalacak çevgân” (TS: 818).

4. Çizmek, iptal etmek

“Hat-ı isyan u cürmümü ey Hak

Kalem-i afvin ile çal mutlak” (TS: 819).

(III): Bağlamak, takmak, sarmak

“Tarrarlık esbabın eline aldı ve kemend-i pür-tâbın beline çaldı” (TS: 819).

ft. 1. vurmak, çarpmak: kamçı, kılıç çalmak. 2. yere düşürmek, atmak: yere çaldı. 3. bir şeyin bir parçasını kesmek, çelmek. 4. davul ve dümbelek gibi bir şeye vurup ses çıkarmak: davul, trampet çalmak. 5. alelîtlâk çalgı oynamak: piyano, kanun, klarnet, bir hava çalmak. 6. birbirine vurmak, çarpma: el çalmak. 7. vurmak, dakketmek: kapıyı çalmak. 8. uğrulamak, çarpma, sirkat etmek: atımı çaldılar. 9. almak, kapmak: *akıl çalmak* = meftun etmek. 10. bir mayie cüz’î tuz veya çorbaya un katmak. 11. tattırmak, lezzetini duyurmak: ağzına bal çalmak. 12. süpürmek, temizlemek: tozu çalmak. 13. oylatmak, sallamak, tahrik etmek, kullanmak: kürek, sopa çalmak. 14. buruşturmak: dili çalmak. ≡ *ft.* 1. az benzemek, takarrüp etmek, mail olmak: yeşile çalıyor. 2. bir şeyin lezzetini vermek: is çalmak, bakır çalmak. 3. doğru söylemeyi çetrefil söylemek veya diğer bir lisan andırmak: dili çalıyor, dili Rumcaya çalıyor. 4. (saat ve saz vesaire) vurmak: bu saat doğru çalıyor, bu piyano pek iyi çalıyor (KT: 192).

Fiilin TS’de bulunan ‘çizmek, iptal etmek’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. Fakat altı çizili anlam ve tanıklarda (yere düşmek, ses çıkarmak, çalgı oynamak, süpürmek, temizlemek, tattırmak, lezzetini duyurmak, oynatmak, sallamak, benzemek, saat vurmak) olduğu gibi, sözcüğün anlam alanının genişlediği görülmektedir. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çapak: çok ince dokunmuş bir nevi bez

“Bir yük çapakları var idi, benim odamda yatıp sabah Beypazarı’na gideriz deyü koyup gittiler” (TS: 821).

s.1. gözden akıp kenarlarında ve kirpiklerde birikerek kuruyan şey: göz çapağı. 2. dökme demir vesairenin etrafında kalan pürüz (KT: 194).

Sözcüğün TS ve KT'deki anlamlarına bakıldığında başka anlama geçtiği görülebilmektedir. Çünkü sözcük TS'de 'çok ince dokunmuş bir nevi bez' anlamı taşırken KT'de 'göz çapağı ve dökme demir etrafında kalan pürüz' olarak anlamlandırılmıştır.

çapar (I): karışık renkli, benekli

"Hakire o dahi bir kese, bir at, bir firenk gulâm ve bir kelb-i muallim tazı ve bir çapar zağar ihsan eyledi" (TS: 822).

(II): çapar ulak: Haberi çabuk yetiştirmek için her menzilde atı ve binicisi değişen posta: tatar "Yimek içmek arasında ağ boz atlı bir çapar geldi" (TS: 823).

s. tatar, ulak (KT: 194).

Sözcük, TS'de iki farklı (karışık renkli, benekli, çapar ulak) anlam üstlenmiştir. Sözcüğün KT'de sadece 'tatar, ulak' olarak açıklanması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

çaparız, (çaparuz): 1. Güç, çapraşık.

"El-usrâ [Ar.]: Güçlük, sa'b gibi ki mukabili yûsrâ [Ar.] dır, çaparuz dahi derler."

"Düşvâr [Fa.]: Güç ve sarp ve müşkil ve çaparız manasınadır." (TS: 822).

2. Tokat, vuruş

"Anın yüzüne baktığım için hava yüzünden bir tabanca geldi yüzüme dokundu ve avaz işittim kim: 'Latmetün bi-lâhzatin' yani bir kez bakmağa bir çaparız." (TS: 822).

s. [Fa. <<Çep râst>>tan ki sağ, sol demektir.] engel, mani, hail, â'ik: sizin gecikmeniz işimize çaparız verdi (KT: 194).

Sözcük, TS'de 'güç, çapraşık, tokat, vuruş' anlamlarını taşırken KT'de sadece 'engel, mani' olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

çarpmak: Sıvamak, sürmek, bulaştırmak

"Kuzular boğazlasınlar ve anın kanın evleri kapısına çarpsınlar kim ben Tanrı sizin düşmanınız üstüne azab viribirven" (TS: 833).

ft. fl. 1. şiddetle vurmak, tesâdüm etmek: at hızla giderken duvara çarptı, rüzgâr yüzüme çarpıyordu. 2. vurup yere düşürmek, yıkmak: çarpıp geçti. 3. zorla almak, çalıp çırpamak, kapıp gitmek: aşiret köyün koyunlarını çarptı. 4. baş vurmak, baş ağrısı vermek, suda getirmek: bu sirke bana çarptı. 5. vurmak, titremek, halecâna gelmek: yüreğim çarpıyor. 6. hızla tahrîk olunarak bir yere vurmak: kapı, pencere kanadı rüzgârdan çarpıyordu (KT: 196).

Fiil, TS'de 'sıvamak, sürmek, bulaştırmak' anlamında kullanılmıştır. Fakat bu anlam KT'de görülememiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur. Aynı zamanda fiilin, altı çizili anlamlarla da görüleceği üzere, 'şiddetle vurmak, zorla almak, çalıp çırpamak, baş vurmak, titremek, halecâna gelmek, hızla bir yere vurmak' anlamlarını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

çatal: Üç değneği bir demir halkaya bağlamakla vücuda getirilen bir av âleti

"Taberhun [Fa.]: Dört mânası vardır...2 -Bir nevi âlet-i şikârdır, üç değneği bir demir halka ile bendedip kuş sürüsüne atarlar; ol ağaçtan olmağla ismiyle müsemma oldu, âmme bunu tahrif edip tabalgu ağacı ve çatal dahi derler" (TS: 834).

"çatal at: Binilen at ve yedeki.

Çatal at ile ileri gönderip” (TS: 834).

“Çatal atla sürüp bir gün Şam’a dahil olup” (TS: 834).

s. 1. ikiye ayrılmış dal, vesaire. 2. iki dişli yada vesair aletler. 3. alafranga yemek yemede kullanılan ya dört veya üç dişli maden alet ki kaşık ve bıçakla beraber bir takım teşkil eder: çatal bıçakla yemek yemek. ≡ s. 1. ucu ikiye ayrılmış: çatal dal, çatal yol, çatal ırmak. 2. mc. iki şıklı, şüpheli, müşevveş: çatal iş. 3. çatlak bir borudan çıkar gibi boğuk (ses). 4. iki manalı iki sûretle tefsir olunabilir (söz) (KT: 197).

Clauson (1972: 402) sözcüğü ‘bir araya getirmek, katmak’ anlamında verir. TS’de ‘üç değneği bir demir halkaya bağlamakla vücuda getirilen bir av âleti’ olarak açıklanan sözcük, KT’de hem sıfat hem de mecaz anlam olarak ‘alafranga yemek yemede kullanılan ya dört veya üç dişli maden alet ki kaşık ve bıçakla beraber bir takım teşkil eder, ucu ikiye ayrılmış, mc. iki şıklı, şüpheli, müşevveş, iki manalı iki sûretle tefsir olunabilir (söz)’ anlamlarını kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çatlatmak: Çıtlatmak, sezdirecek kadar anlatmak

“O meh-rûye bulup takribini dün yalıda çattım

Balıkta avlayıp keyfin ricay-i vaslı çatlatım” (TS: 836).

ft. 1. bir şeyi parçaları büsbütün ayrılmayacak derecede şakketmek, çatlak hâline getirmek: bu bardağı kim çatlattı? değneği çatlattım. 2. sıkıntıdan veya çok yemekten patlayacak dereceye getirmek: adamı çatlatmayın. 3. çok hasedini mucib olmak, hasetten pek muzdarip olmak, hasetten pek muzdarip etmek: hasmının muvaffakiyetini söyleye söyleye herifi çatlattım. 4. (atı) çok koşturup telef etmek: atımı çatlattı (KT: 198).

Fiilin gerçek anlamı ve tanıkları TS’de bulunmamaktadır. Gerçek anlamdan mecaz anlama geçişe uğrayan sözcük, TS’de ‘çatlatmak, sezdirecek kadar anlatmak’ olarak tanımlanırken KT’de ‘bir şeyi parçaları büsbütün ayrılmayacak derecede şakketmek, çatlak haline getirmek, sıkıntıdan veya çok yemekten patlayacak dereceye getirmek, (atı) çok koşturup telef etmek’ anlamlarıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur.

çatma: çiçekli kadife kumaş

“Korkarım ateş-perest ola cihan halkı temamla

Her ne gün beğzademiz k’altunlu çatmalar giyer” (TS: 837).

“Çatma fistan giy verir ziyet benim canım sana

Yaradır kaplan derisi takya arslanım sana” (TS: 837).

çatma ev: ağaçlar birbirine çatılarak yapılan kır evi

“Bir çatma ev ve bir ahur ve bir döğme dam” (TS: 837).

s. 1. çatmak fiili. ba: çatmak. 2. muvakkat surette iliştirilip durdurulmuş kereste. 3. muvakkat ve kaba surette dikilmiş parçalar. 4. döşemelik bir nevi ipekli kumaş: Üsküdar çatması. ≡ s. muvakkat surette iliştirilmiş. || derme çatma = öteden beriden toplanmış gayrimuntazam şey: askeri hep derme çatma idi (KT: 198).

Clauson (1972: 402) fiilin asıl anlamını ‘bir araya getirmek, katmak’ olarak vermiştir. Sözcüğün TS’de iki anlamı (çiçekli kadife kumaş, çatma ev) varken KT’de dört anlamı (çatmak, durdurulmuş kereste, kaba surette dikilmiş parça, bir nevi ipekli kumaş) bulunmaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

çatmak: 1. Birbirine bağlamak, tutturmak.

“Kırk dokuz atı dükclüğün dutar
Kamusunu biri birine çatar” (TS: 838).

2. Parçaları birbirine tutturmak suretiyle bir şey yapmak.

“Ece Beğle Gazi Fazıl bir sal çattılar bindiler.” (TS: 838).

3. Karşılaşmak, dokunmak, çarpmak

“Enginde gece furtuna zuhur ederse her gemi fenerini yaka, Feneri yoğusa birer fener asa tâ ki gemiler biri birine çatup hatâ etmeyeler” (TS: 838).

ft. 1. kurmak, kereste vesaireyi birbirine raptedip durdurmak: çardağı çabucacık çattılar. 2. uç uca kavuşturmak, ilişirmek: dikiş çatmak. 3. (asker) tüfenkleri uç uca iliştirip durdurmak. 4. hayvana yük yükletmek, hamletmek. $\equiv fl.$ 1. vurmak, çarpmak, müsademe etmek: duvara çattı. 2. uğramak, duçar ve giriftar olmak: belâya çattık. 3. düş olmak, rast gelmek, tesadüf etmek: bir mirasyediye çattım. 4. (gemi) müsademe edip batmak. 5. (mevsim ve miat) yaklaşmak, takarrüp etmek: bahar çattı. 6. intisap etmek, dalkavuklukla yaranıp birinin teveccühünü kazanmak: o filana çatmıştır (KT: 198-199).

Sözcüğün TS’de üç anlamı (birbirine bağlamak, parçaları birbirine tutturmak, karşılaşmak) tespit edilmiştir. Fiil, KT’de ‘kurmak, kereste vesaireyi birbirine rabt edip durdurmak, uc uca kavuşturmak, ilişirmek, (asker) tüfenkleri uc uca iliştirip durdurmak, hayvana yük yükletmek, hamletmek, (gemi) müsademe edip batmak, (mevsim ve miat) yaklaşmak, takarrub etmek, intisâb etmek, dalkavuklukla yaranıp birinin teveccühünü kazanmak’ anlamlarıyla açıklanmıştır. Ayrıca KT’de bulunan altıncı anlamda (duçar ve giriftâr olmak) görüleceği üzere sözcük anlam kötüleşmesine uğramıştır. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çeki, (çeki): kadın baş örtüsü

“... Bir südde sağır inci ve üç adet gücimen serpitmesi ve bir incili altun pullu al çeki ve bir çift küpe ve... (TS: 848).

s. 1. tartı, vezin. 2. dört kantardan ibaret vezin ki odun, taş vesaire tartısında kullanılır: çeki taşı= bu vezne mahsus dört kantar sıkletinde yontulmuş taş. 3. *mc.* nizam, tertâib, muvazene: o çekiye gelmez. || çekidüzen = süs, ziynet, tezeyyün: kendisine çekidüzen vermiş. = süslenmiş ve *mc.* kendini toplamış (KT: 200).

“**çeki (I) 1.** Kadınların başlarına bağladıkları başörtüsü: Bugün, kızlara ikişer liraya çeki alacağım. **2.** Alna bağlanan yazma veya çember: Başım ağrıyordu, çekilik bir şey bulamadım. **3.** Kadınların fes üzerine sardıkları yemeni. **çeki (II)** Halıyı tezgâha çekme: Halının çekisine yardım ediyorum. **çeki (III)** Üzüntü, sıkıntı. **çeki (IV)** Boyunduruğu oka bağlayan ağaç çivi. **çeki (V) 1.** Ağırlık ölçüsü (1 kg.): Bize bir çeki tuz aliver. **2.** Tüfekte barut ve saçma miktarını gösteren ölçü. **çeki (VI) 1.** Kuşak. **2.** Hayvanların beline bağlanan ip: Hayvanın çekisini sıkı bağla. **çeki (VII)** Düğünlerde oyuna kaldıran kimse. **çeki (VIII)** Pantolon. **çeki (IX)** Düğüne götürülen hediye **çeki (X)** Bıçkı, çakı. **çeki (XI)** Ekin ve ot çekmek için ucu çengelli ağaç. **çeki (XII)** Pamuk atanların yayı kirişe vurdukları aygıt. **çeki (XIII)** Meyve ve sebze koymak için kullanılan kuru kamıştan örülmüş büyük sepet. **çeki (XIV)** Hayvan palanının üstüne çekilen çul” (DS: 1111-1112).

Sözcük TS’de sadece tek bir anlam (kadın baş örtüsü) taşırken KT’de üç farklı anlam (tartı, vezin, dört kantardan biri, nizâm) ile açıklanmıştır. Derleme Sözlüğünde on dört anlama sahip olan sözcük, ağızlarda da kendine yer bulmuştur. Sözcüğün ağızlarda genelde aletler için kullanıldığı görülürken, KT’de olduğu üzere, ağırlık birimi olarak kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Sözcüğün KT’de mecaz anlam (kendini toplamak) kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

çekinmek: arzulamak, içi çekmek

“Eş-şevku [Ar.]: Gönül bir nesneyi çekinip arzulamak” (TS: 848).

fl. icinâb ve ihtirâz etmek: kendisi gitmek istiyorsa da söz olsun diye çekiniyor, filândan çekiniyor (KT: 200).

Sözcük, TS’de ‘arzulamak, içi çekmek’ olarak verilmiş; KT’de çok farklı bir anlam ‘icınab ve ihtiraz etmek’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çekirdek: Eskiden kuyumculukta kullanılan ve beş santiğrama karşılık olan ağırlık ölçüsü

“... Horasamı eyitti: Zer, yüz bir zerdir, otuz üç dirhem beş çekirdektir, diyüp surreyi halife önünde kodu. Halife buyurdu: Saydılar, çektiler Horasamı didiği çıktı” (TS: 849).

“s. 1. meyvenin içindeki tek veya müteaddid tohum, nüvât: seftali, erik, karpuz, üzüm, ayva, incir çekirdeği. 2. tane, kırat (vezn): iki dirhem bir çekirdek ağırlığında. || çekirdekten yetişme = bir iş veya sanatta ta küçüklüğünden ve iptida çiraklık ederek alışmış olan: çekirdekten yetişme matbaacı. || iki dirhem bir çekirdek = gâyet süslü ve şık gezen (KT: 200).

Nişanyan (2010: 106), sözcüğün yansıma olduğunu belirtmiştir. Sözcüğün anlamlarına bakıldığında TS’de ‘ağırlık ölçüsü’ anlamı ile verilen ifade KT’de ‘meyvenin içindeki tohum’, ‘tane, kırat’ ve ‘alışmış olan’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çekiş: münazaa, mücadele

“Ben kendi zatımı saklamak için vatani ve makamı terkeyledim ve faidesiz çekişten kaçmağı kendözüme vacip gördüm” (TS: 849).

“Eyitti ki sühte İshak’la çekişip çekiş arasında Eflak bıçağını değdirip...” (TS: 849).

s. çekmek fiili ve tarzı. *ba:* çekmek (KT: 201).

çekiş (I) ağız kavgası (DS: 1114).

TS’de yer alan anlamına (münazaa, mücadele) ağızlarda rastladığımız ifade mecazlaşmış ve sözcüğün anlam alanı genişlemiştir. Çünkü TS’deki tanıklara bakıldığında fiziksel ve ruhsal anlamdaki çekişme, yani mücadele daha sonra ağızlarda konuşma mücadelesine (ağız dalaşı) ve ‘çekmek’ fiiline dönüşmüştür.

çekişmek, (çekişmek): münakaşa etmek, tartışmak

“Padişahlar yakınlarının ve hasağilerinin işi hemişe hasutluk ve çekişmek ve birbirlerini yavuz sanmak olur” (TS: 850).

fş. tutuşmak, kavga etmek, muaraza ve mücâdele etmek: çekişe çekişe pazarlık ettiler. ≡ *fl.* can çekişmek = hâlet-i nez’de, ihtizârda olmak (KT: 201).

Clauson (1972: 417), sözcüğün Osmanlı Türkçesinde 14. yüzyılda ‘karşılıklı olarak çekmek’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Erol (2008: 244) ve Özavşar (2013: 293) bu anlamın yanında Eski Anadolu Türkçesi döneminde ‘kavga etmek, savaşmak, çekişmek, dövüşmek, çarpışmak; tartışmak, münakaşa etmek’ anlamlarını tespit etmişlerdir. Her iki yazarın da anlam genişlemesi tespit ettiği bu sözcük, KT’de ‘tutuşmak, mücadele etmek’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çekme (I): bir çeşit giysi

“... Bir dahi gök çuka fiston kaftan ve bir çift çekme çağsır ve bir gönlek ve bir ton... (TS: 851).
 (II): çizme
 “Müze [Fa.]: Çizme tâbir olunan ayakkabıdır ki İran Türkisinde çekme derler” (TS: 851).

s. çekmek fili. *ba*: çekmek. 2. çekilen veya çekilmiş şey. 3. masa ve yazıhane ve dolap gibi şeylerin dışarıya çekilmekle açılır gözü: yazıhânemin çekmesindedir. 4. iş işlerken üstten giyilen geniş pantolon veya şalvar vesaire. ≡ ş. mevzun ve muntazam: çekme burun (KT: 201).

Sözcüğün TS’de bulunan anlamlarından ‘çizme’ olanı DS’de (2009: 1115) bulunurken aynı anlama KT’de rastlanılmamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması olduğu söylenebilir. Bunun yanında TS’de ‘giysi ve çizme’ olarak geçen ifadenin KT’de ‘çekilen şey, masa, dolap gibi şeylerin açılır gözü, giysi’ anlamlarıyla verilmiş olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

çekmek: 1. Yükseltmek.

“Çek nedametten göğe dūd-ı dilin, dök kanlu yaş
 Serv-i nazın terkin et gülberg-i handanı unut” (TS: 851).

2. (Yemek) dizmek, sıralamak.

“Ne tekellüf et taama sufraya zülbiye çek
 Ne kibar olup cihanda kayd-ı huddamiyye çek” (TS: 851).

3. Tartmak.

“... Zer-i Nişabûrî var mıdır didi. Sarraf: vardır didi. Hurasanî: getir görelim didi. Sarraf kîseyi açtı
 Hurasanî iki eliyle bir avuç avuçladı kendi bezine bağladı, mührünü urdu, önüne kodu. Sarraf eyitti:
 çekmeden, saymadan niçün mühürledin” (TS: 851).

4. Uzatmak.

“... Meddile, ya’ni harflerini çeke çeke.” (TS: 852).

5. Zor ile almak

“Halkın ehl ü iyâlin çekme” (TS: 852).

ft. 1. bir ucundan tutup uzatmak: şu ipi çek; her biri bir ucundan çekiyordu. 2. kendine doğru cezp celbetmek: sarraflar ufaklığı çekerler. 3. sürükleyip götürmek, cer etmek: araba çekmek. 4. nefesle cezbedip yutmak, bel’ etmek: suyu, tütünü çekti. 5. bir şeyi sokulmuş olduğu bir yerden çıkarmak: kılıcı kınından çekmek; bıçak çekmek, diş çekmek. 6. kuyudan (su) çıkarmak: su çekiyor. 7. ayaktan giyilen bir şeyi giymek: çizmeyi, potini, pantolonu çekti. 8. önüne çıkarmak, takdim etmek: kendisine güzel bir at çektiler; birçok hediyeler çekti. 9. gönül almak, cezbetmek: bu yerler adamı çeker. 10. men ve zecr etmek, kurtarmak: şu çocuğu kumardan, işretten çekmeli. 11. tahammül etmek uğramak, musâb olmak: zahmet çekmek; hastalık çekmek, ziyânını ben çekiyorum. 12. boyuna veya dâiren-mâ-dâr yapılan bir şeyi yapmak, kurmak, binâ etmek, temdîd eylemek: duvar, sed çekmek; etrafına hendek çekmek. 13. germek, yapmak, asmak: perde çekmek. 14. çizmek, çizerek uzatmak, temdit etmek: çizgi, hat çekmek. 15. yazmak, resmetmek: sah çekmek. 16. sürmek, komak, yapıştırmak: boya, astar, düzgün, rastık çekmek. 17. (hayvanı) dişiyeye aşırarak: Arap aygırını Macar kısraklarına çekmeli. 18. terazi ve kantar ile tartmak: şu çuvalı çek bakalım kaç okkadır. 19. sevk etmek, yürütmek: asker çekti. 20. (ziyâfet) vermek, keşide etmek, ziyâfete davet etmek: filâna bir ziyâfet çekti. 21. (telgraf) vurdurmak, göndermek, keşide etmek: bir telgraf çekmiş. ≡ *fl.* 1. daralmak, büzülmek, çekilmek: fanila yıkanınca çeker. 2. zahmet ve meşakkate, dert ve kedere dûcâr olmak: çok çektim; benim çektiğimi dünyada kimse çekmemiştir. 3. benzemek, andırmak: soyuna çekmiş; babasına çekiyor (KT: 201).

Fiilin TS ve KT’de verilen anlam ve tanıklarına bakıldığında sözcüğün anlam alanının genişlediği açıkça görülebilmektedir. Çünkü TS’de beş farklı anlam ile anılan sözcük, KT’de yirmi dört anlam ile açıklanmıştır.

celebi: 1. sahip, efendi.

“Lokman Hekim, çelebisinin kamu kullarından yatlırağı ve horrağıydı. Pes çelebisi bir gün anı ve ayruk kulların bostana veribidi kim yemiş getüreler; pes geldiler, yemiş getürmediler yolda yediler, ve Lokman yedi deyü çelebilerine haber verdiler. Pes Lokman eyitti çelebisine..” (TS: 853).

2. kibar, terbiyeli, nazik

“Ed-daken [Ar.]: Hoş-huy ve mülâyım-meşrep çelebi adama denir” (TS:853).

s. [«Çelep»ten] 1. efendi, ağa, bey, mevlâ. 2. okuma bilen, efendi. 3. vaktiyle şehzâdegân hazerâtına verilir unvan olup, Sultân Mehmed Han-ı Evvel hazretlerine ba'de'l-cülûs dahi lakap gibi kalmıştır. 4. el-yevm Konya'da Mevlânâ hazretlerinin postnişinine verilen unvandır: Çelebî Efendi. ≡ s. terbiyeli ve nazik: çelebi adamdır (KT: 202).

TS'de yer alan iki anlamın ‘sahip, efendi; kibar, terbiyeli, nazik’ ikisine de KT'de rastlanılmaktadır. Bunun yanında KT'de ‘efendi, ağa, bey, mevlâ’ unvan anlamlarıyla açıklanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çeltük: kabuklu pirinç.

“... Beğbazarı enharı çeltüğünün her sene tevzi’ olunduğu üzere...” (TS: 854).

s. 1. kabuğu içinde olup dökülmemiş pirinç. 2. pirinç tarlası (KT: 202).

Günümüzde pirinç olarak bildiğimiz sözcük TS'de ‘pirinç’ olarak yazıldığı için doğrudan alıntıya müdahale edilememiştir. KT'de bu anlamın yanında ‘pirinç tarlası’ anlamı da kazanan sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

çenber: baş yemenisi, yazma

“Çenberüme alca kanım dökeyin mi?” (TS: 855).

s. [aşlı Fârisidir.] 1. daire, def ve kalbur gibi şeylerin tahtadan olan muhiti, dairesi. 2. fiçî ve tekerlek gibi şeyleri takviye edip dağılmalarını men için ihata edecek surette geçirilen demir veya tahta halka ve daire: fiçî, tekerlek çemberi. 3. boyun veya alına bağlanan yemeni: çember bağlamak. 4. msm. bir direk ve sütuna geçirilen demir halka veya halka şeklinde yapılan kabartma daire: çemberli taş. 5. Eski hey'et-şinâsân i'tikâd-ı bâtilınca felek dâiresi: feleğin çemberinden geçmek (KT: 202).

Eren (1999: 84), sözcük (çember) hakkında ‘kadın başörtüsü, yazma’; ‘1. daire; 2. demir veya tahta halka; 3. sandık, denk, fiçî gibi şeylerin dağılmaması için üzerlerine geçirilen kuşak’ anlamlarını vermiştir. TS'de sadece ‘baş yemenisi, yazma’ şeklinde tanımlanan sözcük KT'de bu anlamların yanında ‘daire, demir veya tahta halka, felek dairesi’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

çepel, (cipil): 1. Kirli, pis, murdar.

“Yavuz etti İblis iyi görmedi

Çepel tohm hasil aru vermedi” (TS: 856).

“Niyet ettim abdest almağa, çepelliği gidermek için.” (TS: 856).

2. Pislik.

“... Nitekim oğlan iken sen anlara muhtaç idin. Anlar senden üşenmeyüp çepelin nice arıtılarsa sen dahi onların ol hallerin kerih görmegil” (TS: 858).

3. Bataklık

“Âb-hiz [Fa.]: Ol merç ve çipil yere denir ki her neresinden kazılsa su neb'eyleye” (TS: 858).

s. koyu, kesif, bulanık: çepel hava = karlı. ≡ s. 1. karışık fırtına. 2. çamur mevsimi. *mr.* (KT: 203).

Sözcüğün TS'de yer alan anlamları (kirli, pis, murdar, pislik, bataklık) KT'de bulunmamaktadır. KT'de ‘bataklık’ anlamı olmayan sözcükte ilk aşamada anlam

daralması meydana gelmiştir. Bunun yanında KT’de bulunan ‘karlı, karışık fırtına, çamur mevsimi’ anlamlarının anlam iyileşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.

çetin: hayırsız

“En-neked [Ar.]: Hayrı ve atası kalil olmak ki çetin ve meş’um olmaktadır demişler” (TS: 871)

çetin koz: Kırılması, ayıklanması güç ceviz.

“Girduy [Fa.]: Çetin koz” (TS: 871).

yâhut çetin. ş. 1. sert, katı, sa‘b, saht: çetin dağ; çetin yol, çetin ceviz. 2. inatçı, muannit, sert: çetin mizaç; çetin adam. 3. zor, güç, müşkül: çetin iş (KT: 204-205).

TS’de bulunan ‘hayırsız’ anlamını KT’de yitiren sözcüğün KT’de sadece sıfatlarla (sert, katı, inatçı, zor, güç, müşkül) anlamlandırılması, sözcükte anlam daralması ortaya çıktığını gösterir.

çevirme, (çevürme): Şişe saplanarak kızartılmış kuzu, tavuk v.b.

“Kuzu biryanı kaz çevürmeleri

Kuş kebabı tavuk kavurmaları” (TS: 874).

s. 1. çevirmek fiili. ba: çevirmek. 2. şişte döndürülerek kebab olmuş kuzu vesaire. ≡ s. çevrilerek yapılmış (kebab) vesaire (KT: 205).

Sözcük TS’de ‘şişe saplanarak kızartılmış kuzu, tavuk’ anlamında verilirken KT’de bu anlamın yanında ‘çevirme fiili’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

çevirmek: idare etmek

“Kârgâh-ı saltanatı on beş yıl bilâ-müşârik çevirüp” (TS: 874).

ft. 1. döndürmek: kebabı çevirmeli, su değirmeni, buhar vapor çarkını çevirir. 2. alt üst etmek, öbür yüzünü üste getirmek: yaprağı çevir. 3. etrafını almak, ihata etmek, dâiren-mâ-dâr dolaştırmak: bağa duvar çevirmeli. 4. geri döndürmek, iade etmek: kendisini yarı yoldan çevirdiler. 5. bozmak, başka hale koymak, değiştirmek: lakırtısını çevirdi. 6. geri almak, nakzetmek, bozmak: mukaveleyi çevirdi. || ayakkabını çevirmek = gitmeye davet etmek, nezaketle kovmak. || çehreyi çevirmek = yüz ekşitmek. || geri çevirmek = iade etmek. || yüz çevirmek = iltifât etmemek, vaz geçmek, sarf-ı nazar etmek (KT: 205).

Erol (2008: 245) sözcüğün 15. yüzyıldan itibaren anlam genişlemesine uğradığını tespit etmiştir. TS’de ‘idare etmek’ olarak verilen ifade, deyimlerle birlikte KT’de ‘döndürmek, alt üst etmek, etrafını almak, geri döndürmek, iade etmek, bozmak, başka hale koymak, değiştirmek, geri almak’ anlamıyla kullanılmıştır. Bu durum sözcüğün anlam alanının genişlemiş olduğunu göstermektedir.

çevre: 1. Etraf, muhit.

“Gördü, Resul Hazreti bir bedr ay gibi, ashab çevresinde yıldızlar gibi turur” (TS: 875).

2. Çepçevre

“Zebercetten hem ördekler düzüldü

Kenarına suyun çevre dizildi” (TS: 877).

“Döşegine dek anı götürdüler

Alıp yastığın çevre oturdular” (TS: 877).

s. 1. etrâf, civar, kenarlar. 2. etrâfı kıvrılıp oya veya nakış ile tezyin olunmuş tülbentten yemeni: sırmalı çevre. || çepçevre = firdolayı, dâ’iren mâ-dâr (KT: 205).

Sözcük, TS'de 'etraf, muhit, çevre' anlamları ile tanımlanmıştır. KT'de bu anlamın yanında 'etrafi kıvrılıp oya veya nakış ile tezyin olunmuş tülbenkten yemeni' anlamının verilmiş olması, sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığını göstermektedir.

çıdam: sabır

“Şikip [Fa.]: Sabır, Türkçesi çıdam” (TS: 886).

s. *Tk.* 1. sabır, tahammül. 2. sebat, karar (KT: 205).

Sözcük TS'de bulunan 'sabır' anlamının yanında KT'de 'sebat ve karar' anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlemiş olduğu anlaşılmaktadır.

çığ (I), (cığ): kabile, sürü

“Zamanede tülek olmuş turnalar
Dizilmiş katarı çığınan gider” (TS: 886).

(II): çadırlarda çubuklardan örülmüş paravana gibi bölme
“Reva mı gün sıvanmak balçığ ile
Otağ-ı Adn tutulmak çığ ile” (TS: 886).

s. 1. dağdan yuvarlanan kar kümesi. 2. kamış vesaireden yüksek çit. 3. çadır bölmesi. 4. yüksek ses, gürültü, yaygara (KT: 206).

Eren (1999: 88), sözcüğün Anadolu'da 'kamış' şeklinde anlamlandırıldığını; ağızlarda ise 'kamıştan yapılı ağıl, örtü ve çit' anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir. KT'de 'kabile, sürü' anlamını yitiren sözcükte öncelikle anlam daralması oluşmuştur. Bunun yanında, KT'de 'kar kümesi, yüksek çit, yüksek ses, gürültü, yaygara' anlamlarını kazanan sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

çıkarmak: yükseltmek

“Cehennemden çıkarınıp cennete givirinelere” (TS: 892).

çıkarmak etmek: çıkarmak istemek

“Çıkarmak etseler tenden çekip peykânın ol servin
Çıkan olsun dil-i mecruh peykân olmasın yâ Rap” (TS: 892).

ft. 1. dışarıya atmak, ihraç etmek: onu evden çıkardılar; atı ahırdan, esvâbı dolaptan, akçeyi çekmecedan çıkarmak. 2. çekmek, sökmek, yolmak: diş, ağaç, kıl çıkarmak. 3. göstermek, arz etmek, meydana veya birinin önüne komak: kızı görücülere çıkarmak; bana çocuklarını çıkardı. 4. yükseltmek, yukarıya iletmek, kaldırmak: kendisini üst kata çıkardılar; şunu yukarıya çıkar. 5. hülâsasını veya suyunu almak, istihsal etmek: menekşenin suyunu, sütün yağın çıkarmak. 6. icat ve ihtira etmek: ziraat için birçok makineler çıkarmışlar. 7. neşretmek, meydân-ı intişâra komak: filân bey nâfi bir kitap çıkardı. 8. peydâ etmek, ittihâz eylemek: o bir adet çıkardı. 9. netice almak, istintaç, istinbât etmek: bundan ne çıkarıyorsunuz? 10. hâsıl etmek, yetiştirmek, vermek: Anadolu çok zahire çıkarabilir; Arabistan dünyanın en güzel atların çıkarır; Uşak güzel halılar çıkarır. 11. vücuda getirmek, yetiştirmek: bu mektep çok meşhur âlimler çıkarmıştır. 12. okumak, sökmek, hall etmek: bu yazıyı çıkaramadım. 13. soymak, selb, nez' etmek: fesini, esvabını, çizmesini çıkardı. 14. uğramak, tutulmak: çiçek, kızamık çıkarmak (KT: 206-207).

Sözcüğün TS'de bulunan anlamını (yükseltmek), KT'de bulunan deyim dışı on dört anlamdan sadece biri, dördüncü anlam (yükseltmek, yukarıya iletmek, kaldırmak) karşılamaktadır. Diğer altı çizili anlam ve tanıklarda da görüldüğü üzere, sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çıkma: duvardan dışarı çıkmış olan cumba, balkon, taşlık

“Bezendar [Fa.] : Zend ü Pazent lügatinde kapu eşiği önünde olan çıkma ve mihcet mânâsınadır” (TS: 893).

s. 1. çıkma fiili. *ba:* çıkmak. 2. çıkıntı, dışarıya çıkmış şey, dirsek. 3. cumba, şehnişin. 4. hamamdan çıkarken iktiza eden havlu ve silecek takımı ≡ ş. zuhûr etmiş, icat olunmuş: yeni çıkma = yeni icat (KT: 208).

KT’de TS’den farklı olarak birinci ve dördüncü anlam olan ‘çıkma fiili’ ve ‘havlu ve silecek takımı’ anlamları bulunmaktadır. Yani TS’deki ‘cumba, balkon, taşlık’ anlamları ile KT’deki ‘çıkıntı, cumba’ anlamları örtüşmektedir. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

çımkırmak, (çımkırtmak): 1. püskürtmek

“Dihatün [Ar.]: Oğlancıklar su çımkırtıkları fişkırık su sepdürürler” (TS: 897).

2. Su gibi fişkırarak pislemek, terslemek

“El-mütuhu [Ar.] : ve dahi kuş çımkırmak bokunu aşağıya atmak” (TS: 898).

3. kötü ve sert söylemek, azarlamak

“Mekkâke: [Ar.] : Çımkıran avrat” (TS: 898)

fl. bazı hayvanlar ve alehusus kuşlar def-i tabî’î etmek, pislemek: dâimâ martular çımkırdıkları için orasının temiz durması mümkün değildir (KT: 209).

Ağızlar sözlüğünde (DS: 1177) benzer anlamlar olarak ‘ishal olmak, fişkırarak’ anlamlarında kullanılan fiil, TS’de ‘püskürtmek, pislemek, terslemek, kötü ve sert söylemek, azarlamak’ anlamları ile tanımlanmıştır. Bu anlamlardan ‘kötü ve sert söylemek, azarlamak’ anlamını KT’de yitiren sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çırakman, (çırakma, çırakba): şamdan

“El-mâsele [Ar.]: Çırakman ve şamdan ki üzerinde mum ve fitil yakarlar” (TS: 905).

s. [aşlı: çırağman] 1. üzerinde meşale yakılan kule veya demir direk. 2. balıkçıların su kenarında kurdukları pille (KT: 210).

Her iki sözlükte de yapma bir ışık kaynağı anlamında kullanılan sözcük, KT’de bu anlamın yanında ‘balıkçıların su kenarında kurdukları pille’ anlamı ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

çırpmak: kesmek

“Kılıcının balçağına yapıştı kim bunu çırpa” (TS: 908).

“Çün iki yüzlü tıgın ede üryan

Adü başın on on çırpar firavan” (TS: 908).

fl. <<çırpmak>> filinin lafzen ve manen muhaffefidir. 1. yavaş ve az vurmak 2. uçlarından az kesip yontmak. 3. (bezi) suya vurmak, temiz ve soğuk su ile ve sabunsuz yıkamak: yemeni çırpmak. 4. boyaya batırılmış iple tahtaya tulânî hat çizmek, nişan, çırpı vurmak. 5. (kuş kanatlarının) uçlarını kesmek, uçlarını kırpmak (KT: 210).

TS ve KT’de bulunan anlam ve tanımlar incelendiğinde sözcüğün anlamlarındaki sayısal değişim hemen göze çarpmaktadır. Öyle ki TS’de ‘kesmek’ olarak verilen sözcüğün KT’de beş anlama (yavaş ve az vurmak, bezi suya vurmak, hat çizmek,

nişan, çırpı vurmak) kadar ulaşması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

çift, (cift): eş

“Hak Taâlâ Âdem’i yarattı topraktan, çiftini yarattı yine kendinin eyeğüsünden” (TS: 910).

çift akçası: eskiden alınan tarım vergisi (TS: 910).

ş. [fa. cim-i Arabiyyenin zammıyla olan <<cüft>>ten] tek olmayan, iki müsavî adede taksimi mümkün olan; çift adet, rakam. ≡ s. 1. bir takım teşkil eden iki şey, zevç, çift: bir çift güvercin; beş çift kundura. 2. bir çift yani takım teşkil eden iki tekin beheri, eş: bu atın çifti geberdi, çiftini bulamadım. 3. sapan çeken iki öküz takım, koşu: çift sürmek. 4. bir erkek ile bir dişinin teşkil ettikleri takım, zevceyn. || çift olmak = eşini bulup bir çift teşkil etmek. || çift etmek = eşini tedârik edip çift yapmak. || çift çubuk = tarla ve bağ işleri, ziraat, umûr-ı zer‘iyye: çift çubukla uğraşmak. || çift sürmek = hırâset etmek, saban istimaliyle araziye işlemek (KT: 211).

Sözcüğün hem sosyal yaşam alanı hem de toprak ile ilgili bir anlama sahip olduğu TS’de yer alan anlamlardan (eş, çift akçası) çıkartılabilir. Sözcüğün KT’de, bu anlamların yanında, ‘tek olmayan, sapan çeken iki öküz takım, koşu’ anlamlarını kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

çifte: atın boğazı üzerindeki tüylerden iki daire

“Benika [Ar.] : Atın göksünden yukarı boğazı üzerinde vâki’ tüyden iki dairenin birine denir ki anlara Türkçede çifte tabir ederler (TS: 910).

ş. iki kat, ikili, iki yanlı, katmerli, müsennâ: çifte merdiven, çifte kanatlı kapı; çifte cam. ≡ s. 1. kayığın bir adam tarafından çekilen iki küreği: bir çifte, iki çifte, dört çifte. 2. iki namlulu av tüfeği: av çiftesi. 3. atın altında gayr-i makbûl ve uğur sayılmaz çift nişan. 4. hayvanın iki art ayağıyla birden tepmesi: katır çifte atmak. 5. mc. katırın çifte atması gibi zarar verme (KT: 212).

Sözcük, TS’de ‘at’ ile ilgili bir kavram iken KT’de (kayık küreği, iki namlulu av tüfeği, hayvanın birden tepmesi, katırın çifte atması gibi zarar verme) anlamları ile açıklanmıştır. Altı çizili anlamlarda görülebileceği üzere sözcüğü hem mecaz anlam hem de ‘silah, kürek, hayvan çiftesi’ gibi yeni anlamlar üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

çil: bir çeşit keklik

“Keklik ve turaç ve çil eti yiyeler fayda ede, tez hazmolur” (TS: 919).

çil at, (çil aygır): tüyü kırmızı ve beyaz karışık olan at, alaca renkli, benekli at (TS: 919).

ş. 1. beyaz veya kır renkte benekleri olan, ak benekli: çil tavuk, çil at. 2. yeni, parlak: çil akçe, çil lira, mecediye. ≡ s. 1. beyaz leke, yüzde hâsıl olan beyaz lekeler: yüzünde çil vardır. 2. ak benekli renk: ayna çili. 3. baras, abraşlık. 4. benekli bir cins keklik; çil yavrusu gibi dağılmak = pek perişan bir halde dağılanlar hakkında irat olunur (KT: 213).

TS’de ‘bir çeşit keklik, at vb. hayvan’ olarak adlandırılan sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘yüzdeki beyaz leke’ anlamını kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

çit bezi, (çit): bir nevi yerli kumaş, yazma yemeni, basma

“... Bir çit yorcan ma’a çarşep ve bir alaca kilim ve kırmızı kilim” (TS: 927).

s. 1. bir cins bez. 2. Çalı ve değnek ve kamış gibi şeylerden örölmüş muvakkat bölme. çit çevirmek: çitle bölmek. || araba çiti = saman arabasının yanlarındaki sepet kanat (KT: 215).

Sözcük, TS'deki 'bir nevi yerli kumaş, yazma yemeni, basma' anlamı dışında KT'de, günümüzde sıkça kullanılan 'çalı, değnek, ve kemiş gibi şeylerden örülmüş muvakkat bölme' anlamları ile verilmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

çokluk, (çokluğ): 1. Servet, zenginlik.

"Peygamberler gerçi kim dünyada dünya çokluğun gördüler, amma gerü Allah yoluna verirlerdi" (TS: 936).

2. Çok zaman, uzun zaman.

"Oğul, er ol baş yar, amma çokluk turma yine gitmek ardınca ol" (TS: 936).

3. Çok, pek çok, birçok.

"Oğul kız çokluk esir eyledi" (TS: 936).

4. Kesret

"Irak düştü bu çoklukta kalanlar

Yakından buldu ol birlik bulanlar" (TS: 936).

s. 1. bir şeyin çok olması, kesret, vefret, ziyadelik, bolluk: zahirenin çokluğu fiyatının tenezzülünü mucip oluyor. 2. kalabalık, izdihâm: nerede çokluk, orada ... ≡ h. çok kere, çok defa, sık: o bize çokluk gelmiyor: o mal bu memlekette çokluk bulunmuyor. [bu mana ile başlıca cümle-i menfiyede kullanılır.] (KT: 217).

Sözcüğün TS ve KT'deki anlam çözümlenmeleri yapıldığında KT'de bulunan 'kalabalık, izdihâm' anlamının TS'de olmadığı görülmektedir. Diğer anlamları ise (servet, zenginlik, çok, pek çok, çok zaman) her iki sözlükte de görebilmekteyiz. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

çolpa: bön, beceriksiz, âciz, zavallı.

"Eran [Ar.]: Bön çolpa ahmak şaşkın" (TS: 939).

s. [fa. <<çülâhe-pâ>>dan] 1. bir ayağı sakat olan: çolpa adam. 2. Yürürken iptida sol ayağını atan, ayak itibariyle solak: çolpa adam, at. 3. mc. beceriksiz, eli yakışksız ve ayağı dolaşır: pek çolpa bir adam (KT: 218).

Sözcük TS'de 'bön, beceriksiz, âciz, zavallı' anlamlarında verilmiştir. Sözcüğün KT'de bu anlamların yanında 'bir ayağı sakat olan, ayak itibariyle solak' olarak tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

çopur: sığınin yani dağ öküzünün bir çeşidi

"Engütün [Fa.] : Zend ü pazend lûgatindebakar-ül-valış ismidir ki tağ öküzüdür. Enva-ı müteaddidesi vardır, sığın ve geyik ve çopur gibi" (TS: 942).

s. 1. yüzdeki çiçek bozuğu. 2. yüzde kırmızı lekeler. ≡ ş. 1. yüzü çiçekten delik deşik olmuş, çiçek bozuğu. 2. yüzünde kırmızı lekeleri olan (KT: 218).

Sözcük, TS'de bir hayvan çeşidi anlamını taşıırken KT'de bir tür cilt hastalığı olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş oluşmuştur, denilebilir.

çukal, (çokal, çukar): eskiden savaşta atlara giydirilen zırhlı örtü ki bir çeşidini savaşçılar da giyerdi

"Çukal cevşen aşkın oduna döymez

Oku cana batar katı yâhıdır" (TS: 957).

"Silahın, çukalın yatın, yarağın

Düzenin, buyruğun hükm ü yasağın" (TS: 957).

çokal s. 1. zırh, cebe, dir': at çokalı. 2. sırlanmış çömlek, su, şarap vesaire vaz'ına mahsus topraktan kulplu kap (KT: 217).

TS'deki anlam ve tanıklar, sözcüğe hem atlara hem de insanlara ait savaşta giyilen bir zırh özelliği katmıştır. Sözcüğün KT'de bu anlamın yanı sıra 'çömlek, kap' anlamını kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

çukur: mezar

"Bunda şişkinliği ko ey ululuğa güvenen
Leş olucak çukurunda şişe bildiğince şiş" (TS: 960).

s. oyulmuş, muka'ar, derin, amîk: çukur bostan, çukur ova, çukur göz. ≡ s. 1. oyulmuş yer, delik, hufre: çukur kazmak; çukur doldurmak, ağaç dikmek için çukur açmak. 2. derin kazılmış bi'r, kuyu, çâh: çukur kazıyor. 3. mezar, kabir: bir ayağı çukurda. 4. bedenin bazı yerlerinde bulunan ufak çökük yer: çene çukuru = çâh-ı zenahtân; göz çukuru = çeşm-hâne; yanak çukuru = bazı adamlarda gülerken yanakta hâsıl olan çukur; ense çukuru vesaire. || bir ayağı çukurda = mezara girmesi zamanı takarrub etmiş pek ihtiyar adam (KT: 221).

TS'de benzetmeden dolayı 'mezar' anlamında kullanılan sözcük, KT'de hem sıfat hem de isim özelliğine girmiştir. Aynı zamanda mecaz ifadelerle kullanılan sözcük, doğadan insana benzetim aracılığı ile insan bedenindeki bölgeler için de kullanılmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

dağ, (tağ): yara

"Hâlin gamiyle tazeledim sine dağımı
Yaktım dil ehlinin o söyünmüş çerağımı" (TS: 964).

s. Fa. kızgın demirle vurulan damga, nişan: dağ vurmak. 2. müdâvât için kızgın demirle vurulan yakı, key (y). 3. eser bırakan yara, ceriha: dağ-ı derûn = yürek yarası, unutulmayacak acı (KT: 224).

Sözcük, KT'de, TS'de bulunan 'yara' ifadesi dışında anlamlar (damga, nişan, yakı, key) kazanmıştır. Mecaz anlam (yürek yarası) da kazanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

dam, (tam): ev, üstü örtülü yer, dam

"Tavuk kümesine, sığır tamına dönmüş, konşularına çağırır ki..." (TS: 983).

(d) s. 1. binâ örtüsü, bâm, satıh, sakaf: damın üstüne çıkmak. 2. üstü damla örtülü ve bir iki tarafı açık mahal, sundurma: hayvanları damın altına almak. 3. hayvanları barındırmaya mahsus kapalı yer, ahır, kümes, kodes: öküz damı. 4. mahbes, hapishane, zindan: dama atmak (KT: 229).

TS'de 'ev, üstü örtülü yer, dam' anlamında kullanılan sözcüğün KT'de 'bina örtüsü, sundurma, yer, ahır, kümes, kodes' anlamlarının yanı sıra 'hapishane, zindan, mahbes, tutuk evi' anlamını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

dartılmak, (tartılmak): çekilmek, sıyrılmak

"... Yaramaz savaşlar ve fitne kopa, gönüldeki işler yenilene ve muhalif kılıçlar kınından dartıla" (TS: 1014).

(t) *fc.* veznedilmek, kantar veya terâziye çekilmek: bu kömür tartıldı mı? ≡ fl. 1. sendelemek, sallanarak bir nevi tereddütle yürümek. 2. birinin üstüne düşmek, sataşmak, sarkıntılık etmek. 3. kesik kesik ve tereddütle söylemek. 4. mümanaat edip gitmemek istemek: canı zabıtaya giderken tartıldı durdu (KT: 1168).

‘Dartmak’ fiili TS’de ‘çekilmek, sıyrılmak’ anlamında kullanılırken KT’de ‘teraziye çekilmek, sendelemek, birinin üstüne düşmek, sataşmak, sarkıntılık etmek, kesik kesik söylemek, gitmemek istemek’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesinin meydana geldiği anlaşılmaktadır.

dartmak (I) (tartmak (I)): çekmek.

Yusuf ol dem urgana yapıştı hoş

Tarttılar çıkardılar kuyudan ol hamuş” (TS: 1016).

tartmak (II): Esirgemek, menetmek, alıkoymak.

Şimdengerü beni Hak yoluna verenleri ve Hak yolundan tartanları deyeyim, eşit” (TS:1018).

tartmak (III): Saklamak

Ey kullarım oğlum kızım yok ki malim, mülküm anlara tartam” (TS: 1018).

(t) ft. 1. veznetmek, bir şeyin sıklığını anlamak için kantar veya teraziye çekmek: kömürü, yağı, peyniri tartmak. 2. elde sallamak, avucun içinde, yukarıya atarak sıklığını tahmin etmek: altını elinde tartıyordu. 3. çekip bırakarak sallamak: atın dizginini tartıyordu. 4. iyice mülhaza ve teemmül etmek, önden iyi düşünmek: sözünü tartmadan söylemez. 5. bir kimseyi tecrübe etmek, ne diyeceğini ne yapacağını önceden usulla anlamak istemek: herifi tarttım, baktım ki benden kuvvetli. || pabuç tartmak = ayak sürüyerek edâ ile yürümek. || sözü tartmak = söylenen sözü tetkik etmek. || kendini tartmak = hod-furûşluk etmek (KT: 1169).

TS’de bulunan ikinci ve üçüncü anlamları (esirgemek, saklamak) KT’de yoktur. Bu yüzden sözcükte bir anlam daralması oluşmuştur. Sözcüğün, TS’de bulunan gerçek ve mecaz anlamlarının yanında, KT’de yeni mecaz anlamlar (önden iyi düşünmek, bir kimseyi tecrübe etmek) kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

dazlak: 1. saçsız, kel.

“...Ve başının önü dazlak ola.” (TS: 1032).

“Haşeng [Fa.]: Dağ başlı, yâni dazlak başlı.” (TS: 1032).

2. Üzerinde ot bitmemiş (yer)

“El-emlesü [Ar.]: Üzeri düz ve tazlak ve tayıncak nesne” (TS: 1032).

ya طزلاق , (d) 1. başının tepesinde saçı olmayan, başının tepesi çıplak, asla‘: dazlak adam. 2. çıplak, ârî, bürehne. ba: taslak (KT: 237).

Sözcük, TS’de ‘saçsız, kel ve üzerinde ot bitmemiş (yer)’ olarak tanımlanmıştır. KT ise sözcüğü ‘kel ve çıplak’ olarak adlandırmıştır. Sözcüğün TS’de bulunan ‘üzerinde ot bitmemiş yer’ anlamına KT’de ulaşamaması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

değişik: Her biri kendi akrabalarından bir kızını ötekiyle evlendirmek suretiyle iki erkek arasında karşılıklı olarak kararlaştırılan evlenme.

“El-müşagara [Ar.]: Bir güne nikâh eylemektir. Evvel bir adam ahir bir adama, sen bana bir hatun tezviç eyle, ben dahi mukabilinde sana bir hatun tezviç edeyim deyü şart ile tarafeyn birer hatun tezevviç eylemekten ibarettir. Hâlâ A’rap ve aşâir-i Ekrat ve Terakim beyinlerinde bu resme nikâh vaki’ olur, beyinlerinde değişik tâbir ederler” (TS: 1044).

ş. 1. değişmiş, tebeddül etmiş, mütegayyir. 2. mübadele edilmiş (KT: 239).

Sözcüğün her iki sözlükte bulunan anlam ve tanıklarına bakıldığında, TS’de bulunan ‘her biri kendi akrabalarından bir kızını ötekiyle evlendirmek suretiyle iki

erkek arasında karşılıklı olarak kararlaştırılan evlenme' gibi detaylı bir anlamın KT'de yer almadığını; KT'de sadece 'değişmiş' anlamına yer verildiğini görmekteyiz. Buna göre sözcüğün anlam daralmasına uğradığı söylenebilir.

değme: 1. her, her bir, her hangi bir, gelişigüzel, rasgele

“Değme gün giymeğe bir ton eyledi
Ol tonu dahi hep altun eyledi” (TS: 1044).

2. beğenilmiş, seçilmiş

“Verildi değme belikler kuşansa rûz-ı kıtâl
Kanatlu şahin eder gazşyân-ı meydanı” (TS: 1047).

s. değmek fiili. *ba:* değmek. \equiv *ş.* olur olmaz, adi, rastgele, tesadüfî, her kim, her ne olursa: bu iş değme adamın harcı değildir; böyle yazı değme kâğıt üzerine yazılamaz. || değmede = meşkûk, gayri-i muhtemel, ba'idü'l-ihimâl (KT: 239).

TS'de bulunan ikinci anlama (beğenilmiş, seçilmiş) KT'de rastlanılmamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

değmek (I): düşmek, yakışmak

“Dedi yüzüm açmak değer mi sana
Edepsiz sözü söylemegil bana” (TS: 1048).

(II): ulaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek

“Ve çün nevbet bana değdi sen niçün eyitmezsin” (TS: 1048).

fl. 1. dokunmak, temas etmek: ıslak gömlek tenime değdi. 2. çarpmak, rast gelmek, isabet etmek: karanlıkta elim sert bir şeye değdi. 3. ulaşmak, varmak, vasıl olmak: gönderdiğiniz mektup yerine değdi. 4. müntehi olmak, nihayete varıp durmak: kova kuyunun dibine değdi. 5. yetişmek: başım tavana değdi: geminin demiri kuma değdi. 6. tesir etmek, tak etmek: acısı canıma değdi; soğuk yüreğime değdi. 7. dokunmak, ilişmek, raci ve ait olmak: o adamın bana iyiliği değmedi. 8. isabet etmek, göz, nazar değmek: isâbet-i ayn. 9. bir paha ve kıymette olmak: bu kitap on lira değer. 10. müsavî ve mukabil olmak, karşılık olabilmek, tekabül etmek: ettiğiniz istifâde çektiğiniz zahmete değmedi (KT: 239).

Fiilin TS'de bulunan ilk anlamı 'düşmek, yakışmak', KT'de bulunmamaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında sözcüğün KT'deki sekizinci, dokuzuncu ve onuncu anlamları (isabet etmek, göz nazar değmek; bir baha ve kıymette olmak; tekâbül etmek) üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

dek (V), (denk, tek (v), tenk): 1. içi dolu çuval, hayvana yükletilen karşılıklı yükün her biri

“Sözü muhtasar getireyim dile
Hazne malı geldi cümle dek ile” (TS: 1062).

2. Birbirine uygun iki şeyden her biri, eş, nazâr, benzer, muadil

“Veli ol yaş budaktır sensin özdek
Budak hiç olmaya özdek ile dek” (TS: 1062).

s. [Fârisiden] 1. hayvana yüklenen yükün nısfı, yarısı; bir tarafına konulan miktarı: yükün bir dengi. 2. sıkı bağlanıp murabba'ü'ş-şekl bir hacim teşkil eden tüccar eşyası, balya: denkleri gümrüğe çıkarmak. 3. dirhem'in dörtte biri, dank. 4. mc. muvazene: kayığın dengi. \equiv *ş.* 1. muvâzeneli, mütevâzin: bu iki çuval denk gelmiyor. 2. müsavî, mümasil, eş, küfüv: o size denk olamaz. Karı koca denk olmalıdır (KT: 243-244).

Sözcük TS'de 'içi dolu çuval, hayvana yükletilen karşılıklı yükün her biri ve hayvana yüklenen yük ve birbirine uygun iki şeyden her biri, eş, nazâr, benzer, muadil' olarak anlamlandırılmıştır. Sözcüğün KT'de bu anlamların yanında

‘dirhem’in dörtte biri, dank’ şeklinde tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

deli, (delü): zorlu, azgın, korkunç surette

“Kara pusu ark deli kopsa”

“Yiğidin delüsü makbul olur” (TS: 1065).

ş. [Tk. tilbe.] 1. akıl ve şuûru yerinde olmayan, çılgın, mecnun, divane, meczup, muhtellü’ş-şu’ûr. 2. azgın, kavil ve fiilinde pervasız. 3. düşkün, müptelâ, bir şeye lüzumundan ziyade muhabbet ve iptilâ hâsıl eden: kitap, av, oyun delisi. 4. her şeyin yabanîsi, terbiyesizi, sert ve muzırır: deli bal. 5. ba: delil (KT: 240).

Sözcük, TS’de ‘zorlu, azgın, korkunç surette’; KT’de bu anlamların yanında ‘düşkün, müptela; her şeyin yabanisi, terbiyesizi, sert ve muzırır’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

demet: biçilmiş ekin destesi

“Besk [Fa.] : Biçilmiş hububat destesine derler, Türki de demet tâbir olunur (TS: 1071).

s. [r. Δημάτιον] 1. ekin bağı, bir yerde bağlanmış biçilmiş ekin. 2. birlikte bağlanmış çiçek vesaire, deste: bir demet çiçek, bir demet çalı. || demet bağlamak = demet demet yapmak (KT: 241).

Eren (1999: 108), sözcüğün yerel ağızlarda ‘demet’ yanında ‘bağlam’ olarak da yaygın bir kullanım sergilediğini belirtmiş; sözcüğün anlamını da ‘bitki veya çiçek bağı’ halinde vermiştir. Sözcük TS’de ‘biçilmiş ekin destesi’ şeklinde verilmişken KT’de ‘ekin bağı, birlikte bağlanmış çiçek, demet bağlamak’ olarak aktarılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

derilmek, (dirilmek (I)): toplanmak, tecemmu etmek

“Şehirlü kamu dirilür ol araya

Yusuf turmuş sureti benzer aya” (TS: 1102).

dirilmek (II): 1. Yaşamak, ömür sürmek.

“Ol ki bin yıl dirilür zari kılır

Kendi ömrüne vü öldüğün bilür” (TS: 1171).

“Müslümanların melikleri, fakirleri gibi dirilür” (TS: 1171).

2. Geçinmek, imtizaç etmek.

“Müslümanlık çerisi güçlendi, kuvvetlendi, cemi’i silâhlandı, atlandı; imden gerü bunlarınla müdarâ birle dirilmek gerektir” (TS: 1173).

3. Taslamak, -davasında bulunmak.

“Gâh hikmette dirilür üstâd

Bilmez andan illâ ol bir kuru ad” (TS: 1174).

“Her dost dirileni dost sanıp sakın aldanma” (TS: 1174).

fc. [derilmek] toplanmak, devşirilmek, cemi ve tahşid edilmek, iktitâf olunmak: bir hayli adamlar derilmiş, üzümler daha derilmedi (KT: 245-246).

Fiilin TS’deki I. anlamıyla (toplanmak, tecemmu etmek) KT’deki anlamı (toplanmak, devşirilmek) birebir örtüşmektedir. Fakat TS’de bulunan II. anlam ve alt anlamları (yaşamak, ömür sürmek, geçinmek, imtizaç etmek, taslamak) KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

derinti, (dirinti): şuradan buradan toplanmış insan kalabalığı

“Arap kaldı bu yana çıplak u aç

Derinti tayifedir katı muhtaç” (TS: 1107).

s. 1. öteden beriden derilip devşirilmiş âdî şeyler, derme çatma şey. 2. öteden beriden devşirilmiş gayr-i muntazam ve işe yaramaz asker (KT: 246).

TS’de yer alan anlam ‘şuradan buradan toplanmış insan kalabalığı’ iken KT’deki tanım (öteden beriden devşirilmiş gayr-i muntazam ve işe yaramaz asker) hem insan hem de eşyalar için kullanılmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur. Bunun yanında KT’deki ikinci anlamdan (öteden beriden devşirilmiş gayr-i muntazam ve işe yaramaz asker) hareketle sözcükte anlam kötüleşmesi ortaya çıktığı söylenebilir.

derlik: derlik, (terlik): üstten giyilen ince elbise

“Rayt [Ar.]: yalınkat olan avratlar üzerine giydiği derlikler” (TS: 1110).

s. 1. esasen kunduranın içinden ve çorapsız giyilen hafif ayakkabı. 2. alelilak tahta pabucu, pantofil (KT: 1213).

Sözcüğün TS ve KT’deki anlam ve tanıkları incelendiğinde sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı görülebilmektedir. Çünkü TS’de ‘üstten giyilen ince elbise’ olarak verilen sözcük, KT’de ‘çorapsız giyilen hafif ayakkabı ve tahta pabuç, pantofil’ şeklinde tanımlanmıştır. İki sözlükte de ‘giyim eşyası’ anlamında kullanılan ifadenin kullanım göstergesi değişmemiştir.

dernek, (dirnek, dernek yeri): toplantı, toplantı yeri, cemiyet

“Çerim sımkıttı, düzgünüm bozuldu, derneğüm dağıldı” (TS: 1113).

“Olusar yedi yerde dirnek ki halk dirneşe

Kıyamet gününde kılışardurur Hak kısas” (TS: 1113).

s. 1. eğlence için vaki olan toplanma, cemiyet, cümbüş encümeni. 2. düğün, velime, cemiyet. 3. davul ve zurna ile oynanılan âdî raks ve balo: birtakım gemiciler gece yarısına kadar dernekte oynamışlar. || karga derneği = mecma‘-ı esâfil (KT: 246).

‘Dernek’ sözcüğü TS ve KT’de ortak anlam olarak ‘toplanma yeri, kalabalık’ anlamlarında kullanılmıştır. KT’de bu anlamın yanında ‘düğün ve davul, zurna ile oynanılan âdî raks ve balo’ anlamlarını kazanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

derşürmek, (dirşirmek, deşürmek, dirşürmek, dişürmek, değşürmek (I), devşirmek, devşürmek, divşirmek, divşürmek, divşirmek, döğşürmek, döşürmek): toplamak, derlemek, bir araya getirmek

“Melik Reyyan kamusunu döşürür

Ol zindana Yusuf’a karşı varır” (TS: 1117).

“Yusuf dahi kardaşların dişürür

Şehrden daşra ol dahi ev kılır” (TS: 1117).

ft. 1. toplamak, cemetmek: eteklerini devşirdi. çamaşırını ipten devşirmeli. 2. katlamak, sarmak: şu halıyı devşirmek; esvabı devşirip sandığa koydu. 3. yemiş ve mahsul toplamak, iktitâf etmek: üzümü devşirmeli, devşirilecek meyve var mıdır? (KT: 250).

Fiil, TS’de ‘toplamak, derlemek, bir araya getirmek’ anlamlarında verilmişken KT’de ‘toplamak, katlamak, sarmak, yemiş ve mahsul toplamak’ şekliyle tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

deste: kat, takım

“Şahzade buyurdu iki deste ton getirdüler ol yiğitlere giyürdüler” (TS: 1121).

s. Fa. 1. el, tutam, bağ, demet: bir deste çiçek; bir deste kaşık. 2. sap, kabza: hançer, bıçak destesi. 3. havan eli. 4. *bh.* gemi demir attıkta salıp zincirin üzerine binmesi ki zincirin ziyade gerilmesini mucip olur: deste etmek (KT: 248).

Eren (1999: 110), sözcüğü ‘bağlam, demet’ anlamında verip Bulgarca ve Sırpça ‘teste’ biçiminin de Türkçeden alındığını belirtmiştir. Kanar (2008: 651) ise sözcüğü Farsça Sözlükte “*deste: (Peh.) 1. el gibi. 2. kulp, sap; kabza. 3. takım. 4. grup. 5. küme, yığın. 6. demet, deste. 7. (sp) lig. 8. kategori. 9. çete. 10. dizi, sıra. 11. (ask.) takım. 12. Hz. Hüseyin’in yasını tutmak için caddelerde yürüyen bir grup insan. 13. Kaçarlar döneminde saat 12’ye verilen ad*” anlamında tanımlamıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir. Çünkü TS’de ‘kat, takım’ olarak verilen sözcük, KT’de bu anlamın yanında ‘havan eli, gemicilik terimi’ anlamlarında kullanılmıştır.

diken: 1. kılçık

“Pes gördü hânçe üstünde bir biryan olmuş balık kim arkasından pulu ve içinden dikenini arınmış” (TS: 1143).

2. arı ve buna benzer sokucu hayvanların iğnesi

“Ben şol karıncayım ki ayak altında kaluram, arı değılem ki dikenimden inleyeler” (TS: 1143).

s. 1. bazı nebatatta bulunan sivri ve batar iğne, şevk, hâr: gül dikenini, çalı dikenini. 2. dikenleri çok ot veya çalı. 3. arı ve akrep gibi hayvanat iğnesi. 4. *mc. mani, engel, hail* (KT: 252).

Sözcük, TS’de bulunan ‘kılçık’ anlamını KT’de üstlenmeyerek anlam daralmasına; KT’de bulunan dördüncü anlamı (mani, engel, hail) kazanması ile de anlam genişlemesine uğramıştır.

dikilmek: tayin edilmek, nasbolunmak

“Müvellâ [Ar.]: Bir emr üzerine dikilmiş kimse” (TS: 1143).

fc. 1. ayakta durdurulmak, ikame ve rekz edilmek: direk, taş, sancak, mum dikilmek. 2. gars edilmek: çam ağacı bu mevsimde dikilir. 3. iğne ve iplikle hıyâtat edilmek: bizim esvap daha dikilmedi mi? = fl. ayak üzere durmak veya kalkmak, kaim olmak, dimdik durmak, durup gitmemek: karşıma dikildi: önünde dikilip durdu (KT: 252).

TS’de ‘tayin edilmek, nasbolunmak’ olarak verilen sözcük, KT’de ‘ayakta durdurulmak, iğne ve iplikle hıyâtat edilmek, ayak üzere durmak veya kalkmak, kaim olmak, dimdik durmak, durup gitmemek’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

dikme (I): Fidan; dikilip yetiştirilen şey; yetiştirilmiş olan

“Anlar saltanatın dikmesin diktiler; bu, yemişini yedi” (TS: 1044).

“Senin dikmendürür senin çırağın

Senin bağındurur senin budağın” (TS: 1144).

dikme (II): Destek, dayak

“Pâdir [Fa.]: Ol direğe denir ki çatlamış sakfe ve bel vermiş duvara dayarlar, anıla bir miktar istihkâm bulup bir müddet dahi kaaım olur. Türkler öneği ağacı ve dikme dahi derler” (TS: 1144).

s. 1. dikmek fiili. *ba:* dikmek. 2. *bh.* yük alıp vermek vesair cer eskâl hizmetlerinde kullanılmak üzere ağaçtan kurulan maçuna (KT: 253).

Sözcük TS’de ‘fidan; dikip yetiştirilen şey, yetiştirilmiş olan’ anlamlarında tanımlanırken KT’de ‘ağaç, fidan dikmek’ anlamları bulunmaktadır. Fakat ‘maçuna’ (islimle çalışan ağırlık kaldırma makası) anlamına sadece KT’de rastlanılmaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği ortaya çıkmaktadır.

dil**(I):** Anahtar

“Pes bu kişi inci satana eyitli: Atam uyur ve sandık miftahı başı altındadır bana ol uyanınca mühlet vergil kim sandık dilini alam ve sana incü babasın verem...” (TS: 1145).

“Kamu karıların dili hakiyçün

Behişt kilidinin dili hakiyçün” (TS: 1145).

dil (II): Sözleşme

“Mezbure Âyişe ile benim dilüm vardı, bana gel dedi, ben de geceyle vardım” (TS: 1145).

dil (III): Körfez, koy

“... Sonra arz-ı ufk; üstüne uğrar ve burada bir dil çıkıp uzanır ki Bahr-i Kulzüm ve Bahr-i Musa ve Bahr-i Menden (Mendep) ve Bahr-i Aden tesmiye ederler” (TS: 1146).

dil (IV): Düşman ahvalini söyletmek için alınan esir

“Çarhacı giden adamlarımızdan altı nefer yiğitlerimiz at boynuna düşüp seğirterek gelip muştuluk, kâfirden kırk adet esir dil aldık deyüp dilleri meydana getirdiklerinde diller eder: Eğer bizi söyletmiş azat ederseniz” (TS: 1146).

s. 1. insan ve hayvanatın ağızındaki maruf uzuv ki gıdayı yutmaya ve bağırmaya ve bilhassa insanda tekellüme yarar, lisân, zebân: insan dili, koyun dili. 2. insanların tekellüm ettikleri lehçelerin beheri, lûgat, lisân, zeban: dünyada binlerce diller söylenir: Türkçe eski ve geniş bir dildir. 3. muhtelif âlât ve edevatın uzunca ve yassı ve ekseriya oynar kısımları: terazi, düdük, kilit dili. 4. deniz içine uzanmış uzun, kumluk ve üstü düz ve alçak kara parçası. [dağlık ve taşlık olanına burun denir.] 5. mc. gıybet, mezemmet, fasl: Allah dilinden kurtarsın (KT: 253).

s. Fa. Yürek, gönül, kalp: cân u dilden= hulûs-ı kalble, halisane; safâ-yı dil= gönül sefası (KT: 253).

‘Dil’ sözcüğünün her iki sözlükteki anlam ve tanımlarına bakıldığında farklı bir süreç izlediğini anlayabiliyoruz. Çünkü TS’de bulunan dördüncü anlam olan ‘esir’ ifadesi aslında ‘konuşma, konuşurma’ ile ilgili bir anlam taşımaktadır ki bu da dil sözcüğünün akla gelen ilk anlamlarındandır. Dolayısıyla aslında sözcüğün anlam alanı daralmamıştır. Sözcük, KT’de hem mecaz hem de diğer anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

dilcik**(I):** Bademcik

“Kede [Ar.]: Dilcik dedikleri illet ki boğazda hasıl olur, meme gibi şişer, sarkar. Gah olur âdemi helak eyler. Arapça melâze derler...” (TS: 1147).

(II): Terazi ibresi

“Es-sahin [Ar.]: Terazi koluna denir... terazi dilciğine de denir” (TS: 1147).

s. 1. küçük dil, dil şeklinde küçük alet. 2. dılak, bızır (KT: 254).

Benzetme yoluyla türetilen sözcük TS’de, insandan doğaya aktarım aracılığıyla ‘bademcik ve terazi ibresi’ anlamları ile tanımlanmıştır. KT’de ise bu benzetme, hem eşya hem de anatomik adlandırmalara kadar ilerlemiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sözcüğün KT’de yer alan ikinci anlamında (dılak, bızır) örtmece bir unsur bulunmaktadır.

dile gelmek: Evvelce söylemezken söylemeye başlamak.

“Hak Taâlâ kudretiyle dağ dile geldi” (TS:1143).

1. sû-i şöhret kazanmak. 2. söylemek (KT: 253).

‘Dile gelmek’ ifadesi TS’de ‘evvelce söylemezken söylemeye başlamak’ anlamı ile verilirken, KT’de ‘şöhret kazanmak ve söylemek’ anlamlarında tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

dilleşmek: konuşmak, söyleşmek

“Sa’d. Gönül diliyle Habib ile dilleşti söyleşti” (TS: 1157).

fş. 1. söyleşmek, mükâleme, musâhabet etmek: hüneri var ise gelsin dilleşelim. 2. ecnebi diliyle konuşmak (KT: 255).

Sözcük, TS’de sadece ‘konuşmak, söyleşmek’ anlamında verilmiştir. Sözcük KT’de, bu anlamın yanında ‘ecnebi diliyle konuşmak’ olarak tanımlanmıştır. İşteş fiilin KT’de edindiği altı çizili ikinci anlam (ecnebi diliyle konuşmak), sözcükte anlam genişlemesi oluştuğunu kanıtlar niteliktedir.

dinç, (dınç): emin, mutmain, selâmet; fariğ, sâkin, âsude, müsterih

“Nice nakş görmüş idi Nevbahar
Adam sureti ol ikisinde var
Kalanı kamu katı korkunç idi
Veli korkularından ol dınç idi ” (TS: 1160).

dinç olmak: Emin, mutmain olmak.

“Dilin duttonca kişi dınç olur
Ve ger ni kamu halka gülünç olur” (TS: 1160).

ş. vücûdu sağlam, kuvvetten düşmemiş, tüvana, tendürüst: hayli yaşlı ise de dınçtır; dınç bir at arıyorum (KT: 255).

Clauson (1972: 516), sözcüğü ‘dinlenme, istirahat; dinlenmiş, rahat’ olarak anlamlandırmıştır. TS’de ‘emin, mutmain, müsterih, ferah, rahat’ anlamlarında kullanılan sözcük KT’de anlam daralmasına uğramıştır. Çünkü KT, sözcüğün anlamını sadece ‘sağlam, kuvvetten düşmemiş’ olarak vermiştir.

dinçlik, (dınçlık): Rahat, huzur, asayiş

“Feratatte atlandiran indiren
Kılınç eyleven liyk vüz döndüren
Bunalsalık olsa pes ana değin
Güder dınçlığını gözetmez beğın” (TS: 1160).

s. sağlamlık, tüvanalık, tendürüstlük (KT: 255).

‘Dinç’ sözcüğünün anlam daralmasına uğradığı aktarılmıştı. Aynı daralma bu sözcükte de mevcuttur. Çünkü TS’de ‘rahat, huzur, asayiş’ olarak geçen sözcük, KT’de ‘sağlamlık, tüvanalık, tendürüstlük’ olarak tanımlanmıştır.

diñmek: Sâkin olmak, sükût etmek, susmak

“Bir yiğit birkaç keleciler söyledi, dindiği dem cümle putlar yüzün düştüler” (TS: 1163).

fl. 1. durmak, kesilmek, sükûnet ve inkıta bulmak: yağmur, rüzgâr dindi. 2. rahatlanmak, istirahat etmek (KT: 256).

Clauson (1972: 514), sözcüğün temel anlamını ‘nefes almak; sessizce nefes almak’ olarak verir. Yani yağmurun dinmesi, yağmur sesinin sessizliğe karışması da

‘susmak, kesilmek, sessizlik’ anlamlarına gelmektedir. TS’de yer alan anlamlar, (sakin olmak, sükût etmek, susmak) KT’deki ‘rahatlanmak,istirâhat etmek’ anlamını karşılar hale geldiği için sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

dolama (I), (tolama (I)): Sarılmış bir şeyin her katı

“El-kevrü [Ar.]: Ve dahi sarılmış ve dolanmış dülbendin her bir dolamasına ve çevrimine dahi kevr derler..” (TS: 1200).

dolama (II), (tolama (II)): Entari gibi önü açık olan ve kavuşturularak üstüne kuşak bağlanan eski zamanlarda giyilmiş çuha elbise.

“Yelme [Fa.]: Tolama kaftan” (TS: 1201).

“El-yelmaku [Ar.]: Tolama kaftan” (TS: 1201).

s. 1. çuhadan entari gibi önü açık olarak kavuşturulur ve üstüne kuşak bağlanır eski bir libas: tatar dolaması. 2. parmağı ihata eden bir nevi şiş, etyaranın hafifi, kurlağan, domuzburnu (KT: 263).

Sözcüğün TS’deki anlamlarının (sarılmış bir şeyin her katı, entari gibi elbise) yanı sıra KT’de bir anlam daha (parmağı ihata eden bir nevi şiş, et yaranın hafifi, kurlağan, domuzburnu) kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

dolandırmak: dolaştırmak

“Kaçan ol vilayette at sancılanır olsa getirirler ol mezarı üç gez dolandırırılar” (TS: 1201).

ft. 1. çevirmek, ihata etmek, etrâfını almak. 2. hiyel ü desâyisle aldatıp soymak, aşırıp mağbûn etmek; herkesi dolandırmakla geçiniyor; ondan yüz lira dolandırmış (KT: 264).

TS’de ‘dolaştırmak’ olarak geçen sözcüğün KT’de ‘aldatmak, hile yapmak, dolandırmak’ gibi mecaz anlamlar kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

dolanmak: dolaşmak

“Dillerinde senin ismin dolanur

Seni andıkça dehanı sulanır” (TS: 1202).

“Sen tek başına gez, taş yürekli yâr

Ben de böyle dolanayım yâr deyü” (TS: 1202).

(d) *fl.* 1. dönüp devretmek, tavaf etmek. 2. tedavül etmek, şüyu bulmak, mütedavil bulmak, 3. bükülmek, ilişmek; ayağı dolandı. ≡ fl. sarmak; bir sargı dolandı (KT: 264).

‘Dolanmak’ fiilinin KT’de yer alan anlam ve tanıklarına bakıldığında fiildeki anlam genişlemesi görülebilmektedir. Çünkü TS’de ‘dolaşmak’ olarak verilen sözcük, KT’de ‘dönüp devr etmek, tavaf etmek, tedavül etmek, mütedavil olmak, bükülmek, ilişmek, sarılmak’ anlamlarında verilmiştir.

dolaşmak, (tolaşmak): ilişmek, sataşmak.

“... Bu sâat içinde şeytanlar insanlara dolaşır...” (TS: 1202).

(d) *fl.* 1. dönmek, devr, cevelân etmek, çepeçevre gezmek; sabahtan beri sokaklarda dolaşıyorum; kırlarda dolaşıp durduk. 2. gezmek, seyir, geşt ü güzâr, teferrüç, seyahat eylemek; bir dolaş da gel; bir iki sene Anadolu’da dolaştım; o adam Bahr-i muhît-i kebir’de (Büyük Okyanus) çok dolaştı; gelin biraz dolaşalım. 3. yayılmak, münteşir olmak, tedavül etmek; öyle bir söz dolaşiyor. 4. Birbirine geçmek, karışmak, girift olmak: saçları dolaşmış; bu iplikler dolaşırsa çözülmesi pek zor olur. 5. doğrudan gitmeyip, dolaşıklı olmak, öteye beriye sapmakla uzamak; bu yol çok dolaşiyor. 6.

dönüp, diğer bir taraftan varmak: arkadan dolaş; art kapıdan dolaştık. 7. Boşuna gezmek, ötede beride gezip durmak: işsiz dolaşım duruyor; buralarda ne dolaşıyorsunuz? Dışarıda çok dolaşma, işimiz vardır. 8. çevrilip öbür tarafa geçmek: Boz burun dolaştığı gibi limana girilir (KT: 264).

Erol (2008: 517) ve Özavşar (2013: 318) sözcüğün özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde anlam genişlemesine uğradığını tespit etmişlerdir. Burada da benzer bir durum söz konusudur. Çünkü TS’de ‘ilişmek ve sataşmak’ şekliyle verilen sözcük KT’de sekiz anlama (dönmek, gezmek, yayılmak, birbirine geçmek, karışmak, boşuna gezmek, öbür tarafa geçmek, doğrudan gitmemek) ulaşmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

dolmak: patlayacak hale gelmek

“Düşü içinde yedi sığır görür
Kamu semiz şöyle ki nazik yürür
Yine görür yedi dahi arucak
Semizleri yir tüketir dolucak” (TS: 1205).

(d) *fl.* 1. boş kap vesaire içine bir şey konup boşluktan kurtulmak, memlû’ ve meshûn olmak: testi, sandık, havuz doldu; sarnıç daha dolmadı. 2. bir kap, zarf vesaire içine girmek girip onu doldurmak: dışarıda bırakılan kazana su dolmuş; kazana hava dolmuş; dilenciler kapıyı açık bulup içeriye dolmuşlar. 3. şişmek, kabarmak: midem doldu; bu minder çok dolmuş. 4. sabrederek hiddet ve kini kalpte saklamakla taşacak dereceye gelmek: artık sabır ede ede dolmuştum. 5. tamam olmak, ikmâl olunmak: hesap doldu. 6. boş yeri kalmamak, artık alamamak: araba, vapur doldu (KT: 266).

Fiil, TS’de ‘patlayacak hale gelmek’ şekliyle tanımlanırken; KT’de altı anlam ile (boşluktan kurtulmak, kap doldurmak, şişmek, kabarmak, sabrı kalmamak, tamam olmak, boş yeri kalmamak) temsil edilmektedir. Bu anlamların içerisinde hem ruhsal hem de fiziksel örneklendirmelerin olduğu tanıklar bulunmaktadır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur.

donanmak, (tonanmak): süslenmek, giyinip kuşanmak

“Varup kı donanup geldi oturdu
Bezedi uçmağı Rıdvan mü-bemû
Huriler tonandı yapıldı tamu” (TS: 1214).

(d) *fl.* 1. süslenmek, bezenmek, zîb ü zînet bulmak: gelin güzel donanmış. 2. kandiller asarak ve bayraklar kuşat ederek icrâ-yı şehriyîn etmek: bütün şehir donanmış; ebniye-i resmiyye sûret-i mahsûsada donandı. 3. (gemi) yelken vesaire takımıyla techîz olunmak: yeni inşa olunan sefâ’in daha donanmadı. 4. (at) mükemmel takımlarla hazırlanmak: at donandı (KT: 267-268).

‘Donanmak’ fiili TS’de ‘süslenmek, giyinip kuşanmak’ anlamı ile açıklanırken KT’de dört anlam ile (süslenmek, kandil asmak, gemi techiz olunmak, at hazırlamak) ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

donatmak, (tonatmak): 1. Süslemek, giydirip kuşatmak

“Her kim bir yalınca tonatsa ben ana uçmakta dîbaç giydirem” (TS: 1215).
“Haze [Fa.]: Köşk ki beşaret vaktında tonadırlar” (TS: 1215).
2. Bir kimseyi kötü sözlerle batırmak.
“Ühcüvve [Ar.]: Kimseyi tonatmak ve rüsvay etmek için yakılan türkû ve şiir” (TS: 1215).
“Ne herze ağzına geldiyse ol dem
Söğüp Rum ehlini tonattı muhkem” (TS: 1215).
3. Techiz etmek
“Şeh emretti heman Mahmut Paşa

Donattı yüz para gemi müheyya” (TS: 1215).

“Üç yüz gemi donadup yeniçeri ve azebânı kadirğasına bindirdiler” (TS: 1215).

(d) *ft.* [sevb ve libas demek olan <<don>>dan olup asıl manası giydirmektir.] 1. süslendirmek, bezetmek, tezyin etmek: odalarını güzel donatmış; gelini giydirip donattılar. 2. kandiller ve bayraklarla ebniye ve şehri süslendirip şehriyân yapmak: şehri, çarşığı, sokakları, vapurları donatmak. 3. müzeyyen surette tertip etmek: meyve tablası donatmak. 4. *mc.* sövüp sayarak tekdîr etmek, etrafiyla kabahatlerini yüzüne vurarak paylamak. 5. *bh.* geminin arma ve teknesindeki nevâkısı ikmal ve teçhiz edip seyrü sefere hazırlamak: sefineyi donatmak. ≡ *fl.* şehriyân icrâ etmek. kandiller ve bayraklarla donatmak: vapurları bugün donatmışlar (KT: 268).

TS’de verilen üç anlam (süslemek, birini kötü sözlerle batırmak, techiz etmek) ile KT’de bulunan beş anlamdan (süslendirmek, süslemek, söğüp sayarak, yüzüne vurarak paylamak, gemi hazırlamak) dördü örtüşmektedir. Sadece altı çizili anlam olan ‘müzeyyen sûrette tertip etmek’ anlamı TS’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

dorak (torak): süzölmüş yoğurt çökelek (TS: 1219).

“El-ekit (Ar.) : Keş ve toprak ve süzölmüş yoğurt ve kurumuş yoğurt

torak: (*t*) kömür yaktıkları torak kümbelti ve çukuru (KT: 1238).

Sözcüğün her iki sözlükte yer alan anlam ve tanımlarına bakıldığında sözcüğün başka anlama geçtiği görölmektedir. Çünkü sözcük TS’de ‘süzölmüş yoğurt’ anlamını taşıırken KT’de ‘kömür yaktıkları toprak kümbelti ve çukuru’ olarak tanımlanmıştır.

doruk, (doru, toru, tora, toruk): 1. Tepe, zirve.

“Vakti ki bunları arayı gelseler bunlar dağın torukına çıkarlardı” (TS: 1220).

2. Ağaç tepesindeki körpe filiz

“Eş-şu’betü [Ar.]: Ağaç doruğundan ve denesinden ayrılan budak” (TS: 1221).

(d) *s.* 1. zirve, tepe: dağ doruğu 2. uç: tütün fidesinin doruğu. 3. tepeleme dolgunluk, pek ziyade doldurulan şeyin teşkil ettiği tepe, küme. *ş.* 1. tepe teşkil edecek sûrette çok dolmuş, kümeli. 2. saf, rakit (KT: 268).

Sözcük, Eren’e göre (1999: 120) yerel ağızlarda ‘doğruk’; eski ağızlarda ‘doruk, toru, tora’ olarak kullanılmaktadır. TS’deki anlamlarının (tepe, zirve, ağaç tepesindeki körpe filiz) yanına KT’de ‘saf, rakit’ anlamını kazanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

dökmek: 1. Bırakmak, terketmek, atmak.

“Sınıktı cümlesi geri kayıkma

Döker oğlun kızın ardına bakmaz” (TS: 1229).

“Cemi-i leşker vehm alıp ekser silâhların ve yaraların döktüler” (TS: 1229).

2. Sarfetmek, harç etmek

“Sultan-ı Mısır dahi hazineler döktü, leşker-i azîm ce’metti” (TS: 1229).

tökmek: dökmek.

“Turdu evine gider ol kaygulu

Gözlerinden yaş töker tolu tolu” (TS: 3843).

ft. 1. bir mayii yahut hubûbât gibi bir şeyi bulunduğu kap veya mahalden dışarıya veya diğer bir kaba boşaltmak, sab(b) etmek: su dökmek; şarabı fiçiyâ dökmek. 2. düşürmek, ıskat etmek: ağaçların birtakımı günde yapraklarını döker, birtakımları dökmeyiz; hastalık bütün saçımı döktü. 3. saçmak, serpmek, ekmek: tavuklara yem döktüm. 4. akıtmak, isâle ve irâka etmek: gözyaşı dökmek.

5. Bedende sivilce gibi şeyler çıkarmak: vücudunun her tarafında birtakım çıbanlar dökmüş. 6. gemi veya demiryolu vesaire ile çıkarmak, sevk ve tahşid etmek: İngilizler Hindistan'a bir çok mühendis döktüler; filân devlet hududuna asker döküyor. 7. erimiş maden vesaireyi kalıba ifrâğ etmek: hurûfat dökmek: top dökmek. 8. sulu hamuru kaynar yağın içine veya sıcak sacın üzerine akıtıp bazı yenecek şeyler istihzar etmek: lokma dökmek, kadayıf dökmek. 9. tüy ve hav gibi şeyi kaybetmek: bu kadife çabuk havanı döker; hayvanlar bu mevsimde tüylerini dökerler. 10. dışarı atmak: şu suyu, şu serpintiyi dökün (KT: 269).

Sözcüğün her iki sözlükte de bulunan anlam ve tanıkları incelendiğinde fiilin KT'de yeni anlamlar (sivilce çıkarmak, gemi veya demiryolu ile sevk etmek, tüy kaybetmek) kazandığı görülebilmektedir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılıyor.

dökülmek: birden topluca inmek

“Haris buyurdu atdan döküldüler, kolanın çektiler geri suvar oldular” (TS: 1229).

tökülmek: dökülmek.

“Verirsevüz salavatı biz arı

Töküle bizden günah ne kim varı” (TS: 3844).

fl. 1. mayı veya hububat kabilinden bir şeyi bulunduğu kap veya mahalden dışarı çıkıp akmak: testiden su, fiçidan yağ, çuvaldan buğday, saman döküldü; yere döküleni toplamak. 2. düşmek, sükül etmek: dişleri, saçı döküldü. kuraklıktan ağaçlardan bütün meyveler, yapraklar döküldü. 3. nehir müntehî ve munsabb olmak: Tuna Karadeniz'e dökülür. Mihalic gölünün fazla-i miyâhı Marmara'ya dökülür. 4. çıkarılmak, sevk ve tahşid edilmek: huduta, karaya birçok asker döküldü. 5. tehâlükle hücum, muhâceme etmek, üstüne düşmek: bütün halk sokağa dökülmüş; şimdi herkes fotoğrafıya döküldü. 6. munkalib olmak, münceer olmak: moda çarşafa döküldü. 7. eritilmiş maden vesaire kalıba ifrâğ olunmak: kurşun ile antimion halitasından huufat dökülür. 8. ziyade eskimek, harap ve viran olmak: o yalı dökülüyor (KT: 270).

‘Dökmek’ sözcüğünde olduğu gibi bu sözcükte de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü TS’de ‘birden topluca inmek, dökülmek’ olarak adlandırılan sözcük, KT’de sekiz anlam (dışarı çıkıp akmak, düşmek, nehir akması, çıkarılmak, üstüne düşmek, munkalib olmak, eritilmiş madenin kalıba ifrâğ olması, eskimek, harap olmak) ile tanımlanmıştır.

dölek, (tölek): 1. Sabit, berkarar, baki

“Dünyanın ömrü ve ululuğu dölek değildir, eğer maldan nesne ele girürse hem ol dakı baki ve dölek olmaz” (TS: 1231).

2. Mutemet, dürüst

“Pes bir yıldan sonra Yusuf’a Mısır’ın Beğliğin verdi ve eyitti: ... Bugünkü gün sen benim katımda dölek ve inamsın” (TS: 1231).

3. Sükûn ve asayiş içinde

“İşbu yıl hem çok ola beğler helak

İl eminlik ola hem yurtlar dölek” (TS: 1231).

4. Temkinli.

“Ey oğul eğerçi ki yiğitsin amma kocalar bigi uslu ve dölek ol” (TS: 1231).

5. Sakin ve itiaatli.

“Râm [Fa.]: Dölek ve yavaş.”

“Râm [Fa.]: Edepli ve dölek davar, yâni ferman-berdar, Arapça zelûl mânasına” (TS: 1232).

6. Elverişli, uygun

“Ed-divar [Ar.]: Bir nesnenin kolay tarafını ve töleğini etrafından araştırmak mânasına” (TS: 1232).

7. Usta, kurnaz.

“Zamanede tölek olmuş turnalar

Dizilmiş katara çığınan gider” (TS: 1232).

s. 1. kavun ve karpuz keleşi, bostan bozumu ufak yemiş. 2. tekerleşin merkezindeki ağırşak. 3. alel-tilâk yumru şey (KT: 270).

Sözcük, TS’de yedi anlam (sabit, dürüst, asayiş içinde, temkinli, sakın, elverişli, usta) barındırmaktadır. Fakat KT’de çok farklı anlamlara (kavun, karpuz keleşi, tekerlek merkezindeki ağırlık, yumru şey) rastlanmıştır. Clauson (1972: 498), sözcüğü ‘sakın, ağırbaşlı, uysal’ anlamında vermiş olmasına rağmen bu sözcüğün ruhsal yönden verilen anlamları (sakın, temkinli, dürüst) KT’de yoktur. Buna göre sözcükte anlam daralmasının olduğu anlaşılıyor.

döndermek: 1. döndürmek

“Yüz üstüne yuvalanurdu, kalkmazdı, dönderimediler” (TS: 1237).

2. tercüme etmek

“... Arabiden Türkiye döndermeklik Resûl Aleyhisselâmin işaretleriyle olundu” (TS: 1238).

döndür etmek: tekrarlamak

“İbni Abbas bu sözü birkaç kez döndür etti andan bir ağaçlık eline aldı”

döndürmek: 1. çevirmek, tercüme etmek

“Kıyas-il-Enbiya kitabın Arap dilinden Türki diline döndürdüğümden sonra ben zaife işaret olundu kim Tezkiret-ül- Evliya kitabın dahi Farisi dilinden Türkiye döndürdüm” (TS: 1238).

2. reddetmek, kabul etmemek

“Arslan eyitti: Yavlak katı söz sürdün. Öğütçünün sözün nice katı ise dakı döndürmek gerekmez (TS: 1238).

3. değiştirmek, başka bir şekilde çevirmek

“Senin katına gelip gittiği nefsi muradı için idi. Eyle olsa ben dahi hışm eyledim, anın suretini döndürdüm” (TS: 1238).

ft. 1. devrettirmek, tahrik etmek, çevirmek: çarkı, fırladağı, dolabı döndürmek. 2. geriye çevirmek, irca etmek: kendisini yarı yoldan döndürdüler. 3. içini dışına veya önünü arkasına çevirmek, taklip etmek: bu minderi döndürmeli (KT: 270).

Sözcük, TS’de altı anlam (döndürmek, tercüme etmek, tekrarlamak, çevirmek, reddetmek, kabul etmemek) ile açıklanmaktadır. KT’de sözcük, bu anlamlardan ‘tercüme etmek’ olanı haricinde üç anlam ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

dönek: uçarken taklak atan güvercin.

“El-mer’aş [Ar.]: Bir cins göğercine denir ki havada uçarken taklabazlık eder, kuşçular dönek tâbir ederler” (TS: 1239).

s. sözünden döner, ahdinde durmaz, sebâtsiz, mütelevvin: pek dönek adamdır (KT: 270).

Sözcüğün anlam ve tanımları incelendiğinde başka bir anlama geçtiği ve anlam kötüleşmesine uğradığı görülebilmektedir. Çünkü sözcük, TS’de ‘takla atan güvercin’ olarak tanımlanırken KT’de benzetmeye dayalı ‘sözünden döner, ahdinde durmaz, sebâtsiz, mütelevvin’ anlamında açıklanmıştır.

döşek: Tohum ekilen ve fidan ekilen yer

“Nagirgâh [Fa.]: Pusu yeridir ve tohumdan manasındır ki iptida şeker olacak ağacı anda dikip tamam yaprak açmağa ve aşağı kök salmağa başladıkta oradan çıkarup mevzı-ı maksuda dikerler. Türkide döşek tâbir ederler” (TS: 1242).

töşek: Yatak, döşek.

“Tuşek [Fa.]: Ber-habe ve nihali manasındır ki üzerinde yatıp uyuyacak firaştır, Türkide döşek derler ve lugat-i merkumeyi dahi Türkidir derler” (TS: 3844).

s. 1. Yatak: kendisine mükemmel bir döşek yaptılar. 2. pamuklu yumuşak şiltenin altına serilen yünle dolu kaba şilte. 3. *bh.* ıskarmozların nihâyet-i süflâsını teşkil eden yarım döşekleri omurgaya rabt için omurganın üzerine arkuru vazolunan ağaçlar (KT: 271).

Sözcüğün TS’de bulunan ilk anlamı olan ‘tohum ve fidan dikim yeri’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam daralması meydana gelmiştir. KT’deki altı çizili üçüncü anlam, denizcilikle ilgili bir anlam olup yine ilk anlamlardan olan ‘yatak’ ifadesine benzer bir kullanımdır.

döşenmek (I): 1. Döşemek, yere yaymak, sermek.

“Kalı [Fa.]: Halı ki döşenürler” (TS: 1243).

“Nehâlice [Fa.]: Yaz günlerinde döşendikleri nesne. Türki de dahi müsta’meldir” (TS: 1243).

2. Serilmek, yayılmak

“Geşt ber-geşt [Fa.]: Bir nevi kızılрак ottur, iplik gibi biri birine karış muruş dolaşır, yere döşenüp uzanur gider” (TS: 1244).

döşenmek (II): Düşkünlük göstermek, kendini vermek

“Cümle alem halkı ziyet ve şöhrete döşendi” (TS: 1244).

fl. 1. yayılmak, uzanmak, inbisât etmek. 2. hastalanıp yatağa yatmak, esîr-i firâş olmak: birkaç ay ayakta gezdikten sonra âkıbet döşendi. 3. sözü tafsil etmek, etrafıyla anlatmak, bast u temhîd eylemek: birtakım uzun hikâyâta döşendi. 4. girmek, koyulmak: yola döşendi. ≡ *fc.* 1. mefruşatı düzeltilmek, tefriş olunmak: yeni yapılan konak daha döşenmedi. 2. zemini kaplanmak: yaya yolları çimento ile döşenecektir, avlunun mermerleri döşendi (KT: 272).

Fiil, TS’de ‘döşemek, yere yaymak, sermek, serilmek, yayılmak’ anlamlarında verilirken KT’de ‘yayılmak, uzanmak, hastalanıp yatağa yatmak, sözü tafsil etmek, girmek, koyulmak, tefriş olunmak’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir. Aynı zamanda TS’de bulunan II. anlam (düşkünlük göstermek, kendine vermek) KT’de görülememiş; buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

dövmek (döğmek): 1. Ezmek.

“... Ol kişiler ol bürüncüğü almak için ol zağa uymuşlar idi, irdiler yılanın başını döğdüler, zağ anın şerrinden genez kurtuldu” (TS: 1225).

2. Topa tutmak, bombardıman etmek.

“İkinci hisara sarılıp yirmi; gün döğdüler” (TS: 1225).

3. Basmak, baskın yapmak

“Cemâat-ı mezburenden Nebi nâm kimsenin evin döğmüşsün deycecek mezbur Hudaverdi’ye bil-müvacehe suâl olundukta: Ben basmadım, lâkin...” (TS: 1225).

ft. [kafi <<vav>> gibi okunur.] 1. vurmak, darbetmek: tahsil veya terbiye için çocukları dövmek fayda yerine zararı muciptir. 2. havanda veya diğer bir aletle vurarak kırmak veya ezmek, sahk etmek: keten tohumu, şeker, pirinç, mısır dövmek. 3. bir madeni kızdırıp vurarak işlemek: dövülmüş demir. 4. Kakmak vurmak, çalmak: kapıyı dövdü, 5. topa veya kurşuna tutmak: o tepeden kaleyi dövmek mümkündür (KT: 272).

Fiilin TS’deki ‘ezmek, topa tutmak, bombardıman etmek, basmak, baskın yapmak’ anlamlarının yanında KT’de ‘vurmak, darbetmek, madeni kızdırıp vurarak işlemek, kakmak, vurmak’ olarak tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

dutarın, (duta, dutu, tuta, tutu, dutarak, tutar, turalga, turalık): sar’a hastalık nöbeti.

“Hatra (Ar.): Cin tutması, tuta ve sar’a derler” (TS: 1278).

ve طوتارىق tutarık.(t) s. [«tutmak»tan] 1. vakitli vakitsiz ve habersiz tutan hastalık, sara: tutarı vardır. 2. *mc. fevkalâde inat ve hiddet*. [İstanbul'da ekseriya «tutarık» kullanılır] (KT: 1246).

Sözcük, TS'de 'sar'a hastalık nöbeti'; KT'de bu anlamın yanında 'fevkalâde inat ve hiddet' anlamlarıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

dutmak, (tutmak): 1. sabit kılmak

“...Ve liykin hırs ve haset ve güdülemek beni anın üzerine duttu kim bu gerekmez işi işledim” (TS: 1280).

2. Farzetmek

“Didi ki tut gelmedi rahmün bana
Gelmedi mi hiç yazuğun sana” (TS: 1280).

3. Yapmak, amel etmek.

“Kavil ahd sınağı ol deve üzerine ne yön ile dutavuz” (TS: 1282).

4. Saklamak, muhafaza etmek, gizlemek.

“Canım sana feda olsun sen olgil daima diri
Nitekim arpa içinde dutarlar şol kâfuru” (TS: 1282).

5. İstilâ etmek, zaptetmek kaplamak

“Âlemi küffar duttu ya Ali senden medet” (TS: 1283).

6. Bir hayvan çiftleştiği erkekten yavruya yüklü kalmak.

“El-hâil (Ar.): puğura çekilmiş iken tutmayup kısır kalmış nâkaya denir” (TS: 1284).

7. Kapamak, seddetmek.

“Cariye... kulakları deliklerini mum ile tuttu ve er tonun giydi bir a'lâ yiğit oldu” (TS: 1284).

8. Elde etmek, iltizam etmek, ihtiyar etmek.

“Sücü içevüm sücü delü olavüm delü
Nem var virevüm yele seni dutavüm bir gün” (TS: 1284).

9. Alıkoymak, gitmeğe bırakmamak; mâni olmak.

“...Ulak için tavar tutaruz deyü mezbur benim siyaha mail kır tayımı alıp gittiler” (TS: 1285).

10. Kullanmak.

“Hırgâh (Fa.): Türkmenlerin derim evleridir ki yaylaklarda tutarlar keçe ile örterler, ve padişahların otağı” (TS: 1285).

11. Saymaki addetmek, kabul etmek.

“Allah'tan artık bu putları Ma'bud mu tutayın” (TS: 1285).

12. Karşısına koymak.

“İzâr-ı tezarruı dergâh-ı Hazret-i Bâri semtine dutup eyittiler...(TS: 1286).

(t) *ft.* 1. el ile kabzetmek, elde bulundurmak: şu ipi tut. 2. yakalamak, ahz u tevkif etmek, ele geçirmek: bir kuş tuttum, haydutları tuttular. 3. el dokundurmak, mess etmek: şu maşayı tutma, yakar; bu kitabı abdestsiz tutmamalı. 4. taht-ı zabt ve tasarrufunda bulundurmak, sâhip ve mâliki olmak: o çiftliği şimdi kim tutuyor? 5. taht-ı nikâhında bulundurmak, zevci olmak: onun büyük kızını filân tutuyor. 6. riâyet etmek, mer'î tutmak: oruç, perhiz tutmak. 7. dokunmak, başa vurmak, serserm veya sarhoş etmek: sizi deniz tutuyor mu? Bu şarap beni çok tutuyor. 8. zabt ve işgâl etmek, kaplamak: bu kanape çok yer tutuyor; bir duman ortalığı tuttu. 9. kiralamak, isticâr etmek: bir ev, bir at, bir araba tutmak. 10. kapamak, sedd etmek: bu kaya yuvarlanıp yolu tuttu. 11. add ü itibâr etmek nazarıyla bakmak: bunu bir şeref tutuyor; kendisini fakir tutuyor. 12. Farz etmek: tutalım ki geldi; bu da oldu tutun. 13. başlamak, şurû', bed' ve mübâşere etmek: işi yoluyla tutmak. 14. saklamak, hıfz etmek: aklında tutmak; kin tutmak. 15. zabt etmek, hakkından gelmek, habs etmek, bırakmamak: kendini tutmak; dilini tutmak; nefesini tutmak. 16. kullanmak, istihdâm ve isti'mâl etmek: uşak, sütnine, hoca tutmak; at, araba tutmak. 17. ihâta, zabt ve istilâ etmek, kaplamak: sît ü şöhreti âlemi tuttu. 18. hesap etmek, saymak: bunu kaçta tutuyorsunuz? hizmetçilerin ettikleri ziyânları, maaşlarına tutanlar vardır. 19. Kabul etmek, dinlemek: söz tutmak, nasihat tutmak. 20. sebât ve devam etmek: sözünü tutmak. 21. intisâb ve sülûk etmek, girmek: bir yol, bir iş, bir sanat tutmak. 22. hedef ittihâz etmek, vurmak: topa, tufenge, taşta tutmak. 23. Meşgul etmek, işgâl etmek: lakırtıya tutmak. 24. ârız olmak, yakalatmak, musallat olmak: sıtma tuttu, göğsüm tuttu, beni yine sızılar tuttu. 25. zihne komak, aklen düşünmek, kurmak: niyet tutmak, yâdes tutmak, bahs tutmak. 26. açmak, kullanmak: örtü, yaşmak, şemsiye tutmak. 27. bir vech ve sûretle başlamak, bir yolda

bed' etmek: işi uzun, büyük, çok masra'ı tutmak. 28. yapmak, hazırlamak, kurmak, beslemek, yetiştirmek: hamur, ipek böceği, maya, turşu tutmak. 29. bağlamak, vermek, hâsıl etmek: tane, tohum, çiçek tutmak. 30. borsada bir malın veya eshâmın fiyatını muhâfaza etmek: kahve daha düşecekti amma borsada tuttular. ≡ *fl.* 1. iyi hâlde olmak, kullanılmak, vazîfesini ifâ etmek, sağlam olmak: eli ayağı tutuyor, hiçbir yerim tutmuyor. 2. ağrımaya başlamak: başım tuttu. 3. kökleşmek, temelleşmek, kök salmak; temeli sağlamlaşmak: diktiğimiz ağaçlar tutmadı; o köprünün defaatle esâsı vaz' olunduğu halde hiçbir defa tutmadı. 4. işlemek, geçmek, te'sir etmek: bu boya tutmaz, bu mürekkeple mühür iyi tutar. 5. uymak, muvâfık gelmek, uygun ve mütenâsip olmak: bu fes tutmadı; bu ibâre üst tarafını tutmuyor (KT: 1246-1247).

'Dutmak' ifadesi, TS'de on iki anlam; KT'de otuz beş anlam ile açıklanmıştır. Söz konusu anlamlar içerisinde 'dokunmak, sersem, sarhoş etmek, kiralamak, başlamak, kullanmak, hesap etmek' anlamları KT'de, TS'den farklı olarak ifade edilmiştir. Buna göre sözcükte anlamı genişlemesinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında sözcüğün TS'de bulunan altıncı anlamını (bir hayvan çiftleştiği erkekten yavruya yüklü kalmak) KT'de koruyamamış olması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

dutu, (tutu, duta): rehin.

"Rihan (Ar.) ne : tutular saçılmış: merşuş (Ar.) (TS: 1289).

ya طوتى tutı (*t*). s. 1. bahse konulan şey, öndül. 2. rehin, terhîn olunan şey: tutu vermek (KT: 1247).

'Dutu' ifadesi TS'de 'rehin' olarak açıklanırken; KT'de 'bahse konulan şey, öndül ve rehin' anlamında tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılıyor.

dutuk (tutuk): perde, peçe yaşmaki duvak.

"Dutuk gerdi seher baştan başa al
Cihan giydi çıkardı tirmei şal" (TS: 1291).

(*t*) s. 1. cüst ü çâlâk olmayan, batî, ağır: tutuk adam. 2. nüzûl isâbet etmekle serbest hareket edemeyen me'ûc, menzûl. 3. mahcûb, utangaç. 4. kısık, tutulmuş: tutuk ses. 5. tutulmuş, mesdûd: tutuk yol, boru. s. yüze tutunulan şey, yaşmak, hicap (KT: 1247).

Sözcüğün her iki sözlükte yer alan anlamlarına bakıldığında, ifadenin TS'deki anlamlarının (perde, peçe yaşmaki duvak) yanına KT'de bulunan ilk dört anlamı da (ağır, serbest hareket edemeyen, utangaç, kısık, tutulmuş) alması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

dutulmak, (tutulmak): 1. Mahkum olmak, zan altına düşmek.

"... Melike ulu hiyanetlik reva gördün. Emin olmağa yaramaz kim saatten saate anın vebaliyle dutulasın ve anın yazuğu seni koyası değildir" (TS: 1293).

2. Durdurulmak, zaptedilmek.

"Kaçan şerâyin damarından yâni atar damardan, kim ana yürek damarı derler, kan çıkırsa dahi dutulmasa kuvvet-i hayvanı bâtil olur" (TS: 1293).

"Damarı boşandı kanı dutulmadı vefat etti" (TS: 1293).

3. Donuklaşmak, kararmak, sıkılmak.

"Veli nefsin sıfatı ile gözler
Tutulmuştur göremez görklü yüzler" (TS: 1293).

4. Sesi çıkmaz olmak.

"Acep budur ki geçse mevsim-i gül
Tutulur dahi gelmez nutka bülbül" (TS: 1294).

5. Kullanılmak.

"Kâcâl [Fa.]: Kumaş ve ev içinde tutulan kap kaçak" (TS: 1294).

6. Bırakılmak, alıkonulmak, bulundurulmak.

“Aykur yunt ile yıl artuğun otlayup binilmezse döl için tutulursa...” (TS: 1294).

7. Kapanmak, kapatılmak, tıkanmak.

“...Vaz’ettiği pencerelerin dutulmasına hükmolunmuş imiş, Hâliya mezkûr Mehmet zikrolunan pencereleri yine açtığı ecilden mezkûr Yusuf anı meclis-i şer’a ihzar edip...” (TS: 1294).

(t) fl. fc. 1. ahzükabz olunmak, giriftar olmak: geyik zor tutulur. 2. el dokunulmak, mes edilmek: kitap öyle tutulmaz; yılan el ile tutulmaz. 3. ahz ve tevkif olunmak, derdest edilmek, yakayı ele vermek: haydut tutuldu; bu kuş tuzakla tutulur. 4. alıkonmak, tevkif ve tehir olunmak: insan yoldan tutulmaz. 5. kiralanmak, ahit ve mukavele altına alınmak, hizmete girmek: bu ev tutuldu mu? sizin tutacağınız aşçı tutulmuş. 6. tıkanmak, seddolunmak, mesdûd olmak: boru, su yolu tutuldu. 7. felç ve nüzûlden veya sancıdan işlemez veya hareket etmez hâle gelmek: sağ kolum tutuldu; bacakları büsbütün tutulmuş. 8. kısalmak, mahûk olmak, sesi çıkamamak: sesim, boğazım, dilim tutuldu. 9. münkesif veya münhasif olmak: güneş, ay tutuldu. 10. alınmak, gücenmek, münfail olmak: ben buna tutulurum. 11. sayılmak, makbûl ve muteber olmak, dâhil-i hesâb olmak: bu söz tutulmaz; bu oyun tutulur mu? 12. dava ve mübahasede mağlûp olmak, davayı kaybetmek: o nihâyet tutuldu; kendi ikrarıyla tutuldu. 13. âşık ve müptelâ olmak: kadına tutulmak iyi bir şey değildir (KT: 1247-1248).

Erol (2008: 537-538) ve Özavşar (2013: 444) sözcüğün EAT ve günümüz Türkçesinde anlam alanının genişlediğini tespit etmişlerdir. Sözlüklerde yer alan anlam ve tanıklara bakıldığında sözcüğün KT’de anlam alanının arttığı görülmektedir. Çünkü sözcük TS’de ‘mahkum olmak, zan altına düşmek, durdurulmak, zap edilmek, donuklaşmak, sesi çıkmaz olmak, kullanılmak, bırakılmak, kapanmak, kapatılmak’ şeklinde tanımlanırken KT’de sözcük bu anlamların yanında sekiz; toplamda on üç anlam ile açıklanmıştır.

dutunmak, (tutunmak): 1. edinmek, ittihaz etmek, telâkki etmek

“Bir şefaateçi tutunsan dedim. Eydür dükeli andan korkar, kimi tutunayın, der.” (TS: 1294)

“... Lâkin şol kimse kim diler Allaha ulaşmaklığa mâlin infak etmekte vesile tutuna, kendü bilürün işlesün” (TS: 1295).

2. tutulmak

“Gün dutunursa bu ay çoktur matar

Kış katı ola yağa kar bâ-matar” (TS: 1295).

(t) fl. 1. kendi vücudu üzerine koymak, örtünmek, sarmak, bağlamak: yaşmak tutunmak; futa tutunmak. 2. kullanmak, istimal etmek: ustura tutunmak. 3. kendi üstüne tutmak: sülük tutunmak = fl. tutup yapışmak, sarılmak, asılmak, temessük ve tevessül etmek: parmaklığa, merdiven tirabzanına, direğe tutundu (KT: 1248).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde KT’de yeni anlamlar ortaya çıktığı görülebilmektedir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur. Çünkü sözcük TS’de ‘edinmek, ittihaz etmek, telakki etmek, tutulmak’ anlamlarında verilmişken KT’de ‘örtünmek, sarmak, bağlamak, kullanmak, kendi üstüne tutmak’ olarak tanımlanmıştır.

düdük: ney.

“Ney [Fa.]: Kamış, kasab mânasına ve düdük” (TS: 1299).

s. [aslı: <<tütme<>ten <<tütük<>>] 1. nefesle çalınarak ince bir ses çıkaran maruf saz: düdük çalmak, üfleme: envayı vardır: çubuk, çoban, gemici düdüğü. 2. vapur ve demiryol lokomotif gibi makinelerin buharla ses çıkardıkları boru: vapur düdüğü çaldı. 3. uzun ve içi boş şey: düdüğü kemigi, düdüğü makarnası. || mc. düdüğü çalmak = müstefit olmak, kazanmak. ≡ s. zıvana gibi içi boş ve mc. akılsız, ecvef, boş (adam). || düdüğü = boş herif [istihza için kullanılır] (KT: 277).

Sözcük, TS’de ‘ney’ anlamı ile verilmiştir. Sözcüğün KT’de bu anlamın yanı sıra ‘vapur ve demiryolu gibi makinelerin buharla ses çıkardıkları boru, uzun ve içi boş şey, kazanmak, zıvana gibi içi boş, akılsız, boş adam’ anlamlarıyla tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğu göstermektedir. Ayrıca sözcük, ‘akılsız, boş’ anlamları ile de anlam kötüleşmesine uğramıştır.

düdük çalıcı, (düdükçü): neyzen
“Neyzen [Fa.]: Düdük çalıcı” (TS: 1299).

s. düdük çalan veya yapan ve satan adam (KT: 277).

TS’de ‘neyzen’ yani ney çalan anlamında verilip tanığında da ‘ney’ müzik aletinden ‘düdük’ diye bahsedilen sözcük, KT’de ‘düdük çalan veya yapan ve satan adam’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılıyor.

düğme: kapılarda ve sandıklarda bulunan demir halka

“Zûrfîn [Fa.]: Zerfîn manasınadır ki kapılarda ve sandıklarda kilit geçirecek demir halkadır, düğme tâbir ederler” (TS: 1303).

tüğme: düğme.

“Dest-i lutf ile gümüşten tüğme taktın yakama” (TS: 3864).

s. [bizce metrûk olan <<tüğmek>>ten] 1. esvabı kavuşturmak için karşısındaki iliğe geçmeye mahsus madenden, kemikten, sedeften vesair zikıymet şeylerden veya harç ve kumaştan yuvarlak yahut yassı veya müstaîl tane: gömlek, setre, kol, yaka düğmesi. 2. baş, top, ufak yuvarlak şey: meme düğmesi. 3. ufak ur, yumru, çıban (KT: 277).

TS’de bulunan ilk anlama (kapılarda ve sandıklarda bulunan demir halka), KT’de yer verilmemiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması meydana geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca KT’de ‘düğme, baş, top, ufak yuvarlak şey, ufak ur, yumru, çıban’ olarak anlamlandırılan sözcükte anlam genişlemesi olduğu ortaya çıkmaktadır

dün: gece

“Eyde sırat böyle ince hem yüce

Karanlık dün gibi sanasın gece” (TS: 1312).

“Zülfü şol ayrılık dünü bigi kara idi” (TS: 1313).

zz. [Tk. tün = gece, tüne gün = geceden evvelki yani dünkü gün] içinde bulunulan günden evvelki gün, ems, dîrûz: dün gördüm; dün nerede idiniz? || dün gece = bundan evvelki gece. || dün değil evvelki gün. s. dünkü gün: dünden haberim var idi; dünden beri görmedim; düne gelinceye kadar bilmezdim (KT: 278).

Sözcük, TS’de ‘gece’ olarak anlamlandırılırken KT’de bu anlamın yanında ‘dünkü gün’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu ortaya çıkmaktadır.

dürtmek: sürmek, sürtmek

“Eğer dürteler bakıra gümüşi

Yarar harca anlamaz ise kişi” (TS: 1331).

ft. [Tk. türtmek] 1. (hayvanı) sivri bir değnekle sançarak yürümeye mecbur etmek: eşeği dürtmeli ki yürüsün. 2. itmek, ileriye sürmek. 3. teşvik ve tergîb ve iğvâ etmek, zorla bir iş yaptırmak (KT: 279).

‘Dürtmek’ sözcüğü, TS’de ‘sürmek ve sürtmek’ anlamları ile verilmiştir. KT, sözcüğü ‘hayvanı yürümeye mecbur etmek, itmek, ileriye sürmek ve zorla bir iş yaptırmak’ olarak tanımlamıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

düşmek: 1. vâki olmak, olabilmek

“Düşürme kimesneyi Tanrı’ını san

Düşe kim düşesin ayağına sen” (TS: 1348).

2. mağlup olmak

“... Yüz sâılığa ve ferğate dut kim düşman düştü ve cihan murad ile hezendi” (TS: 1348).

3. müstevli olmak

“Kaçan Basra’ya tâun düştü bir er eşeğe binip avratın ve oğlun kızın alıp çıktı” (TS: 1349).

4. üzerine yürümek, hücum etmek

“Gaziler ol kal’a üzre düştüler

Arı gibi ok atuben üstüler” (TS: 1349).

5. yakışmak, âit olmak

“Ey ata, erenlerde hilâf olmaz, hiç benim erliğime düşer mi ölümden havf edip müdarâ edem” (TS: 1349).

6. konmak, inmek, nüzul etmek

“Kâfir dahi düşüben bir yerde akça üleşmekte idi” (TS: 1350).

7. şehit olmak, savaşta ölmek

“Şehit oldu nice mîr-i alemler

Düşüp beyler sınıkmış idi leşker” (TS: 1350).

8. baş vurmak, intisap etmek

“Çü olmaz müşkil iş üstada düşvar

Genez olsun disen üstada düş var” (TS: 1351).

9. girmek, kapanmak, sığınmak

“Kaçup Bursa tekürü şehre düştü

İrüp leşkerde Osman şehre üstü” (TS: 1351).

10. atlamak, girmek

“Ol havaya gönlü çün uçar idi

Şatta düşüp ol yana geçer idi” (TS: 1351).

11. yıkılmak

“Yusuf turdu köşkünü tepti paşa

Titredi saray ki az kaldı düşe” (TS: 1351).

12. âciz, çaresiz kalmak, sefil olmak

“Saâdet ana kim düşmüş kişinin

Elin ala ger erkek ya dişinin” (TS: 1351)

fl. 1. yukarıdan aşağıya birden bire ve bilâ-ihtiyar inmek, sukût etmek: damdan bir kiremit düştü; pencereden bir şey düştü. 2. yukarıdan inmek, hübût, nüzul etmek: pencereden yere düştü. 3. yürürken yahut dururken yıkılıp yere yatmak: düşüp kolunu incitti; hayvandan düştü; az kaldı düşüyordum; çocuğa bakın, düşmesin. 4. yıkılmak, devrilmek, münhedim olmak: bahçe duvarının bir tarafa düştü: bu ağaç bir gün düşecektir. 5. yağmak: bu gece iyi yağmur düştü: dağlara kar düşmüş olmalıdır. 6. kıymetçe aşağılamak, tedenni etmek, ucuzlamak, kıymeti olmamak: zahire çok düştü: piyasa gittikçe düşüyor. 7. derece ve miktarı yâhut şiddeti azalmak, hafiflemek, tenezzül etmek: sıcak, soğuk, rüzgâr düştü: sıtma daha düşmedi: hiddeti düşünce haksızlığımı anladı. 8. kuvveti zail olup zayıflamak, kuvvetten düşmek: zavallı kadın o kadar ihtiyar değilse de çektiği acılardan çok düştü; artık bu son zamanda çok hasta düştü. 9. servet ve itibarını kaybedip fakir olmak: düşmüş bir âileye mensuptur; mukaddema pek muteber bir tacir iken ziyana uğrayıp düştü. 10. uğramak, musap olmak, tutulmak: belaya düştüm: el ağzına düştüm. 11. tesadüf etmek, vaki olmak, vuku bulmak, zuhur etmek: gün düşer ki çok alışveriş olur: bazen öyle düşer: işim düşerse gelirim: oradan yolunuz düşerse bize uğrayın: köy yolun sağına düşer. 12. uymak, yakışmak, ait ve münâsip olmak: söylemek bana düşmez ama söyleyeceğim; benim aleyhimde konuşmak size düşer mi? öyle demek düşer. 13. katılmak: kervanın önüne, arkasına, peşine düştü; önümüze düştü; yola düştük. 14. sığınmak, iltica ve dehâlet etmek: ocağına, eteğine, ayağına düştü (KT: 280).

Her iki sözlükte yer alan anlam ve tanıklara bakıldığında fiilin TS’de on iki; KT’de on dört anlam barındırdığı anlaşılmaktadır. Fakat TS’de bulunan ‘şehit olmak’ anlamı KT’de yoktur. Buna göre sözcükte ilk olarak anlam daralması; daha sonra KT’de edindiği ‘yağmak, kıymetçe aşağılamak, ucuzlamak, kıymeti olmamak’ anlamları ile de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

düşürmek: Avlamak, vurup yere sermek.

“Bir sayyat ava çıkmış idi, bir geyik düşürdü pes götürdü yüz evdin yana dutup gelirdi” (TS: 1355).

“Anı anda çaldı bunu bunda çaldı, hele yigirmi beşin düşürdü on beşi kaçıp gittiler” (TS: 1355).

ft. 1. aşağıya bırakmak, indirmek, iskat etmek: kâseyi elinden düşürüp kırdı; ağaçtan meyve düşürmek. 2. düşmesini mucip olmak, sebep-i sukûtu olmak: bu çocuğu kim düşürdü? o beni düşürdü. 3. tesadüf ettirmek, rast getirmek, ika etmek: talih büyük ikramiyeyi bana düşürdü (KT: 281).

Sözcüğün, TS’de ‘avlamak, vurup yere sermek’; KT’de ‘aşağıya bırakmak, indirmek, düşmesini mûcib olmak, tesadüf ettirmek, rast getirmek ve ikâ etmek’ olarak açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

düşüt, (düşük): Doğum vaktinden evvel ölü olarak anası rahminden çıkan çocuk.

“El-mezkûm [Ar.]: Düşük oğlan” (TS: 1355).

“Figâne [Fa.]: Düşüt oğlan” (TS: 1355).

“El-iskat [Ar.]: ... ve hatun ve sair hayvan nâtemam düşük düşürmek manasınadır” (TS: 1356).

ş. düşmüş, yerinden çıkıp eksik olmuş: düşük diş, düşük kiremit. 2. aşağıya sarkmış: düşük etek. 3. vakitsiz doğmuş, kazaen rahimden çıkmış: düşük çocuk= cenîn-i sâkıt. 4. Kusurlu, nakıs, üstüne ve altına tutmaz ve uymaz: ibarenin şurası düşüktür; düşük yerlerini tashih etmeli (KT: 281).

‘Düşüt (düşük)’ sözcüğü TS’de ‘doğum vaktinden evvel ölü olarak anası rahminden çıkan çocuk’ olarak tanımlanmıştır. Sözcük KT’de, bu anlamın yanında ‘düşmüş, yerinden çıkıp eksik olmuş, aşağıya sarkmış, kusurlu’ anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

dütmek: tütmek.

“Şöyle ki dūd-ı derûnum burnumdan düterdi” (TS: 1357).

“Tutuşmuştu derundan micmer âsâ

Düterdi oda düşmüş anber âsâ” (TS: 1357).

fl. 1. duman çıkarmak, duman veya buhar neşretmek: yeni söndürmüş oldukları odunlar hâlâ tütüyordu; ateşten yeni indirilmiş olan tencere tütüyordu. 2. (ocak vesaire) dumanı çekemeyip odanın içinde neşretmek: bu ocak, bu soba tütüyor || gözde tütme = ziyâde arzu olunmak, kemâl-i tahassürle arzu olunmak: paça böreği gözümde tütüyor; Belgrat Ormanı mesiresi gözünde tütüyordu. || yanıp tütme = kemâl-ı sûz u güdâzla teşekkî etmek (KT: 1252).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde KT’de, TS’ye ek ve TS’den farklı olarak, mecaz anlamlar (gözde tütme, yanıp tütme) oluştuğu görülebilmektedir. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

dütün (tütün): duman

“Keten meşhurdur eğer göyündürüp dütününe otursalar zükama fayda ede” (TS: 1357)

s. 1. yanan bir şeyden çıkıp havaya karışarak yukarıya kalkan siyahımsı gaz, duman, duhân: tütünü doğru çıkmak = işi yolunda olmak. 2. yakılıp dumanı teneffüs edilen maruf yaprak ki Amerika'dan gelmedir, duhân: Yenice, Havana, bohça tütünü; sert, yavaş, dokunaklı tütün. (KT: 1252).

‘Dütün (tütün)’ sözcüğü TS’de ‘duman’ olarak yer almakta; KT’de bu anlamın yanında ‘yakılıp dumanı teneffüs edilen maruf yaprak’ anlamında tanımlanmaktadır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

düzen: 1. Akort.

“Bulmaya haşre değin barbat-ı Nahid düzen” (TS: 1363).

2. Tertip, nizam, intizam.

“Ya kimse ki dağıtmak için kendi düzenin
Bir dahi düzen düzmeğe vara düze benven” (TS: 1363).

3. Tedbir.

“Vezire şah eydür ki ey beynisüz
Ne düzen ola kim diyem anı düz” (TS: 1364).

4. Ev bark.

“Bârgâh [Fa.]: Düzen demek olur, ve çadır ve kapu önü ve mertebe ve divan...” (TS: 1364).

5. Tıynet, yaradılış.

“Nihad-ı merdüm [Fa.]: Ademin düzeni demektir” (TS: 1364).

6. Takım

“Padişah hurrem oldu, bennaya bir bedre kızıl altun ve hilat-ı hâs ve bir katır düzeniyle in’am eyledi” (TS: 1364).

s. 1. nizâm, tertip: bu odaya düzen vermeli; burada düzen yoktur. 2. ahenk, âlât-ı mûsikiyyenin kurulup güzel çalacak halde olması, akorde: bu saza düzen vermeli; bu piyanonun düzeni bozuk. 3. uydurma söz, sanîa: bu sırf kendi düzenidir (KT: 282).

‘Düzen’ sözcüğü TS’de ‘akort, tertip, tedbir, ev bark, tıynet, yaradılış, takım’ anlamları ile verilirken KT’de ‘nizam, tertip, ahenk, uydurma söz’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

düzmek: 1. Dizmek, ipliğe geçirmek.

“Bir bezirganın çok dağılmış kıymeti taşları ve incileri var idi. Bazara çıktı biregüye yüz akça dest - müzd verdi kim gele anı ipliğe dize...” (TS: 1371).

2. Yapmak, meydana getirmek, tertip, tanzim etmek.

“Sanem düzmekle geçerci zamanı
Verirdi İbrahim’e sata anı” (TS: 1372)

3. Hazırlamak.

“Üç nesne dükeli âdeme sevgilidir: Âhiret azığın düzmek, dakı dünyada hoş dirlik dirilmek...” (TS: 1374).

4. Telif etmek, nazmetmek.

“Nazm düzdüm bu sözü dünü günü
Gör ki ne şirin hikâyettir bunu” (TS: 1374).

5. Düzeltmek, tashih etmek.

“Eğer sehv olmuşsa harf ü nikat
Temiz ehli düze bulucak galat” (TS: 1375).

6. Düzen vermek, akort etmek.

“Götürür urur elini kupuza
Diler kim çala kupuzunu düze
Düzetti vü urdu kupuzuna el
Heman dem eyitti bu resme gazel” (TS: 1376).

7. Süslemek, donatmak

“Çeşmâ-rûy [Fa.]: Düzgünlü suret, yâni çirkin surettir ki düzmekle güzel görünür, anınla âdem aldarlar” (TS: 1376).

ft. 1. yapmak, işlemek, kılmak: bir kitap düzdü. [bu mana ile İstanbulca istimali metruktür.] 2. tertip ve tanzim etmek: takım düzmek; ev düzmek. 3. vücuda getirmek, icat ve ihtira etmek, yalandan kurmak: bu havadisi kendisi düzmüştür (KT: 282).

Sözcük, TS’de ‘dizmek, ipliğe geçirmek, yapmak, meydana getirmek, hazırlamak, nazmetmek, düzeltmek, düzen vermek, süslemek, donatmak’; KT’de, ‘yapmak, işlemek, tertip ve tanzim etmek, vücuda getirmek, icat etmek, yalandan kurmak’ olarak açıklanmıştır. TS’deki ‘dizmek, ipliğe geçirmek, telif etmek, süslemek, donatmak’ anlamları KT’de yoktur. Buna göre sözcüğün anlamı daralmıştır. Ayrıca TS’deki anlamlara ek KT’de ‘vücuda getirmek, icat ve ihtira etmek, yalandan kurmak’ tanımlarını kazanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

ebe: büyükanne, nine (TS: 1383).

s. doğurtma sanatı icra eden kadın veya tabip, kâbil, kâbile; ebe kadın; ebe tabip (KT:283).

Nişanyan (2012: 151) sözcüğün anlamını ET’de ‘ata, dede, saygıdeğer kimse; büyükanne, nine, saygı gören kadın, anne ve doğuma yardımcı olan kadın’ şeklinde vermiştir. Buna göre sözcüğün TS’de ‘büyükanne, nine’; KT’de ‘doğurtma sanatı icra eden kadın veya tabip’ olarak açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

eğilic: kıvrıntı, büküntü

“Eliliva [Ar.]: Sancaklar ve bayraklar ve büküntüler ve bucaklar ve eğilicler büğrüler ve eğrica yığılmış kumlar (TS: 1390).

ya iğiliç s. bağ sarmaşığı (KT: 289).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘kıvrıntı, büküntü’ anlamı KT’de benzetme yoluyla ‘bağ sarmaşığı’na dönüşmüş olabilir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılıyor.

eğindirik: çabuk eskimemesi için entari ve gömleğin çepeçevre omuz kısmına konulan astar (TS: 1394).

s. arkanın eğin denilen cihetini örten şey, ferace yakası, kürk vesairenin devrik büyük yakaları, zağara– [Fr: <<pelerin>> denilen şeye de bu isim pek münasip olduğundan, bu yabancı tabirin kabul ve istimaline lüzûm-ı hakiki yoktur] (KT: 289).

Sözcük, TS’de edindiği anlamı (çabuk eskimemesi için entari ve gömleğin çepeçevre omuz kısmına konulan astar) KT’de korumuş; benzetmeye yönelik özelleşerek ‘yaka’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

eğlenmek: vakit geçirmek, beklemek, kalmak, oyalanmak, durup dinlenmek

“Nagâh Dimne iraktan gözüktü, pes kadar vakit eğlendi kaçan arslan katına erdi... “ (TS: 1399).

fl. 1. durmak, meks ve ârâm, tevakkuf etmek: orada üç gün eğlendik. çok eğlenme 2. zevk, safa, cümbüş, tenezzüh etmek, can sıkıntısını defedip iyi vakit geçirmek: eğlenmeye gidiyor; akşam iyi eğlenecek yer arıyor. 3. istihza etmek, maytaba almak, latîfe etmek: eğleniyor musunuz? siz benimle eğlenemezsiniz (KT: 290).

Fiilin anlam ve tanımlarına bakıldığında, TS’deki anlamların (vakit geçirmek, beklemek, kalmak, oyalanmak, durup dinlenmek) yanına KT’de yeni anlamlar

(zevk, sefa, cümbüş, iyi vakit geçirmek, istihza etmek, maytaba almak) eklendiği görülmektedir. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi (istihza etmek) ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

eğrek: 1. su toplanan yer

“Âhdân [Fa.]: Su yeri demektir... Pes her yerde su cem’ olur âbdân derler. Yâni sulak ve eğrek demek olur” (TS: 1401).

2. avlağı, sürü hayvanlarının istirahat ettiği gölge yer

“Sütür [Fa.]: Tavar ve eğrek” (TS: 1402).

s. sulak tarlanın suyunu akıtmak için açılan hendek (KT: 290).

Sözcük her iki sözlükte de ‘su toplanan yer’ anlamını korurken TS’de bulunan ‘avlağı, sürü hayvanlarının istirahat ettiği gölge yer’ tanımı KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

eğri: çevgan, ucu baston gibi eğri ağaç

“Savlecan [Ar.]: Budağı aşağı eğecek eğri ve keke” (TS: 1402).

ş. [aslı: iğrik, iğmekten] 1. bir cihete meyleden, çarpık, doğru olmayan, mu‘avvec, münhani, keç: eğri odun, eğri yol. 2. kemerli, bükülmüş, mukavves: eğri kılıç. 3. mc. kavil ve fiilinde sıdk u istikâmeti olmayan, kâzib: eğri adam. 4. doğru olmayan, yalan, kâzib: eğri söz. ≡ h. doğru olmayarak, bir yandan, çarpık: eğri gitmek; eğri oturmak. ≡s. eğrilik, i‘vicâc: eğrisini doğrultmak, eğriden hoşlanmak (KT: 290-291).

Nişanyan (2012: 154) sözcüğün anlamını ‘dönük, bükük, burulmuş’ olarak vermiştir. Sözcük TS’de ‘çevgan, ucu baston gibi eğri ağaç’ olarak tanımlanırken KT’de ‘çarpık, doğru olmayan, kemerli, bükülmüş, istikameti olmayan, doğru olmayan, yalan’ anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca KT’de bulunan ‘doğru olmayan, yalan’ anlamı sözcükte anlam kötüleşmesi ortaya çıktığını göstermektedir.

eğrice (I): büvelek denilen sinek

“En-nüare [Ar.]: Eğrice ve bügelek ve güyegün dedikleri böcektir” (TS: 1402).

(II): davarların arka ayaklarının dirseğindeki sinir dediğimiz “aşıl veteri”

“El-urkub [Ar.]: Şol kalın sinire denir ki insanın ökçesinden yukarı, yâni baldırından ökçeleri üzere çekilip mutTSıl olur ve çarpa davarın arkubu art ayaklarının arkalarında olur ki ön ayaklarında olan diz kapakları menzilesindedir Türkiide mutlak sinir ve eğrice tâbir olunur” (TS: 1403).

ş. az eğri, pek doğru olmayan (KT: 291).

Sözcük TS’de ‘büvelek denilen sinek’ ve ‘davarların arka ayaklarının dirseğindeki sinir dediğimiz aşıl veteri’ olarak tanımlanmıştır. KT’de ise ‘az eğri, pek doğru olmayan’ olarak verilmiştir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

eğrilik: fenalık, kötülük, hiyanet

“Hiyanet [Ar.]: eğrilik oldu, di hor olmak: hakarettir” (TS: 1404).

s. 1. eğri olan şeyin hâli, çarpıklık, i‘vicâc, inhinâ: değneğin, yolun eğriliği. 2. adem-i istikâmet, hîle: eğrilik hiçbir vakit adamı selâmete çıkarmaz (KT: 291).

Sözcük TS’de ‘fenalık, kötülük, hiyanet’ olarak tanımlanırken KT’de ‘eğri olan şeyin hali, çarpıklık, adem-i istikamet, hile’ anlamlarıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

emcek (emecek, emcik, emçek): meme

“Emceğini ağzına verdi bir sordu olanca südün aldı” (TS: 1459).

[<<emmek>>ten] meme, sedy, pistân (KT: 300).

Sözcüğün TS’de yer alan ‘meme’ anlamı; KT’de ‘meme, sedy, pistan’ olarak verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

emeklemek (imeklemek): emeklemek, insan dört ayaklılar gibi yürümek.

“Atından aşağı inip yüz yere urup imekleyü imekleyü... (TS: 2071).

emeklemek: ya emeklemek. *fl.* 1. çalışmak, çabalamak. *n.* 2. (ufak çocuk) yürümeye çabalamak, debelenmek (depelenmek) (KT: 301).

Sözcük TS’de ‘emeklemek, insan dört ayaklılar gibi yürümek’ olarak adlandırılmıştır. KT’de sözcük, ‘emeklemek, çalışmak, çabalamak, (ufak çocuk) yürümeye çabalamak, debelenmek’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre KT’de mecaz anlam kazanan sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

epsem: sessiz, ses çıkarmayan, susan

“Uykuyu sükûta benzetirler ve uyanıklığı harekete, zira epsem oturmak, kim sakin olmaktır... “ (TS: 1479).

s. 1. dilsiz, ebkem. 2. sükût eden, sâkit, sessiz: epsem olmak= ses çıkarmamak; epsem etmek= susturmak (KT: 307).

TS’de ‘sessiz, ses çıkarmayan, susan’ anlamı ile verilen sözcük, KT’de bu anlamın yanında ‘dilsiz, ebkem’ anlamını almıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

epsemlik: sükût

“Hamuşi [Fa.]: Epsemlik” (TS: 1481).

s. 1. dilsizlik, ebkemlik. 2. sükût, sessizlik (KT: 308).

‘Epsem’ sözcüğünde olduğu üzere bu ifade de bir anlam genişlemesi söz konusudur. Çünkü sözcük TS’de ‘sükût’; KT’de ‘dilsizlik, ebkemlik; sükut, sessizlik’ olarak tanımlanmıştır.

er (I): 1. koca, zevç

“... Ol cerrah avratı ile ol dostuna haber veribidi ve eyitti kim: Bu gece erim konuk olmağa gitti, durgıl gelgil” (TS: 1483).

2. erkek, kişi

“Bir saraya koydu Yusuf’u hoca

Er ü avrat doldu kamu dam baca” (TS: 1484).

3. yiğit, bahadır, kahraman

“Yüz bin subaşı var idi, her b,r subaşının bin eri var idi” (TS: 1486).

s. [aslı:” ایر یر. <<irmek>>ten] 1. erkek, buluğa ermiş, insan, recül, mert. [kadın ve çocuk mukabili.]
2. koca, zevç|| mc. değerli adam, bihakkın rücül denmeye şayeste adam, mert, bahadır, ehil: er oğlu er (KT: 308).

Sözcüğün anlam ve tanıkları karşılaştırıldığında, TS’de ‘koca, zevç, erkek, kişi, yiğit, bahadır, kahraman’ olarak verilen ifade KT’de bu anlamların yanında ‘değerli adam’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanında genişleme ortaya çıkmıştır.

eren (erenler) : 1. erkek.

“Erenlere ülü yir erenler nasibin” (TS: 1491).

2.Kahraman, bahadır, babayiğit.

“Erenlerde bahadırlarda basıp basılmak ayıp değıldir” (TS: 1492).

3.Erler, yiğitler, kahramanlar.

“Çü Salûs gördü anın erliğın
Baş oynadığın terkedip dirliğın
İgen tanlayıp dedi kim hiç eren
İçinde bulunmaya buna eren” (TS: 1493).

4.Allaha ermiş kimse

“İşittim ki Tanrı yolunun erenleri düşman gönlün melül etmemişler” (TS: 1494).

s. [aslı:<<irmek>>ten iren.] yetişen, vâsıl. erenler≡ Kurb-ı Hakk’a ve derece-i velâyete nail olanlar, vâsılın, kümmelin: Erenlerin himmetiyle ≡ *fd.* gibi: Erenler! Yahu! Pirim! (KT: 308).

Sözlüklerde yer alan anlam ve tanıklara bakıldığında sözcüğün KT’de anlam alanının azaldığı görülmektedir. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur. Çünkü sözcük TS’de dört farklı anlamla (erkek, kahraman, bahadır, babayiğit, Allah’a ermiş kimse) tanımlanırken KT’de tek anlamla (yetişen, vâsıl) açıklanmıştır.

ergenlik: bekârlık.

“El-uzûbetü [Ar.]:Ergenlik yâni er avratsız olmak avrat ersiz olmak” (TS: 1498).

s. bülûğa erip de evlenmemiş delikanlının hâl ve sıfatı, uzbe. bekârlık. 2. ekseriya on sekiz ile yirmi yaşları arasında kanın hararetinden delikanlıların yüzünde çıkan sivilce. 3. dul kadın bekâra vardığında bekârlık hakkı olarak verdiği hediye (KT: 308).

Sözcük, TS’de tek anlamda (bekârlık) kullanılırken KT’de bir ortak, üç farklı anlamda (bekârlık, sivilce, hediye) kullanılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

irkek: erkek.

“Arı buğday etmeğiyle irkek şişek etinden yeğrek gıda yoktur” (TS: 2092).

ş. [<<ermek>>ten aslı: irkek. ç. irkek.] 1. insan ve hayvanın iki cinsinden birincisine mensup olanı. doğurtmak ve peder olmak hassa ve kuvveti haiz olanı, dişi mukabili, zeker, ner: erkek adam, erkek çocuk, erkek kedi. 2. güçlü, kuvvetli tüvana: erkek bir adam. 3. sert, kolay eğilip bükülmez, dürtüş: erkek demir, erkek ifade. 4. koca, zevç: bu kadının erkeği yanında değil midir? 5. bir çift teşkil eden iki şeyden eşine geçecek bir çıkıntısı olanı veya diğeri içine girecek sûrette bulunanı (KT: 309).

Sözlüklerde yer alan anlam ve tanıklara bakıldığında sözcüğün KT’de anlam alanının arttığı görülmektedir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur. Çünkü sözcük TS’de ‘erkek’ olarak tanımlanmış; KT’de bu anlamın yanında

‘güçlü, kuvvetli, sert, kolay eğilip bükülmez, dürüşt, koca, zevc’ anlamları ile açıklanmıştır.

esen (I): sağ sâlim, rahat, mes’ut, sihhati yerinde.
“Esen olucak baş ü buluna börk
Mizaç olsa sağ yavu varmaya görk” (TS: 1529).

(II): rüzgar.
“Esenden bu oğlancık efildeyip fiğan eder” (TS: 1530).

ş. [aslı: <<îs>>ten isen.] 1. sağ, sıhhatte, sahih, salim. 2. sağlam. 3. saf, halis. 4. zeki, âkil. *mr.* = *s.*
kağni denilen iki tekerlekli arabanın yekpare dingili (KT: 312).

Sözcüğün TS’de bulunan ikinci anlamına (rüzgar) KT’de rastlanılmamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur. Ayrıca KT’de bulunan ‘saf, hâlis, zekî, âkil, kağni denilen iki tekerlekli arabanın yek-pâre dingili’ anlamları da sözcüğün anlam genişlemesine uğradığını kanıtlar niteliktedir.

esenleşmek: 1. Vedalaşmak, helâllaşmak.

“Buluştular ve görüştüler ve esenleştiler” (TS: 1532).

2. Selamlaşmak hal ve hatır soruşmak.

“Anter Düreyd ile buluşup esenleşti ve görüştü” (TS: 1534).

fş. vedâlaşmak, afiyette kalın diyerek ayrılmak. *mr.* (KT: 312).

TS’de ‘vedalaşmak, helâllaşmak, selamlaşmak hal ve hatır soruşmak’ anlamlarında verilen sözcük, KT’de ‘vedalaşmak, afiyette kalın diyerek ayrılmak’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

esenlik: 1. Dua, selâm

“Selâm ve esenlik ve salavat ve tahiyat anın üzerine...” (TS: 1534).

2. Selâmet, sağlık, rahat, huzur

“Esenlik görmedim ahdinde hergiz

Gehi giryan geçindim gâh âciz” (TS: 1535).

3. Sağlık dileği.

“Bedürüd [Fa.]: Selâm ve esenlik veda mânasına... Acem esenledi diyecek verde bedürüd kerd der.” (TS: 1535).

yahut ايسنلك isenlik. *s.* 1. sağlık, sıhhat, tendürütlük 2. iyileşme, şifa, ber’. 3. sağlamlık, salimlik. 4. Halislik, saffet (KT: 312).

Sözcük TS’de üç anlam ile ‘dua, selam; selamet, sağlık, rahat, huzur; sağlık dileği; açıklanırken; KT’de dört anlam ‘sağlık, sıhhat, tendürütlük; iyileşme, şifa, ber’; sağlamlık, salimlik’ olarak tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

esrik, (esrük, esirik): 1. sarhoş.

“Ol şaraptan içen esrük olur” (TS: 1548).

2. meczup, deli.

“...Korkudan akılların yavu kılup şol esrüge dönerler li...” (TS: 1551).

3. kızgın, öfkeli.

“Oğlan bir esrük pil gibi meydana girdi” (TS: 1551).

ş <<esrimek>>ten aslı: ösrük.] 1. Sarhoş, mest, sekrân. 2. Azgın, kızgın: esrik deve (KT: 315).

Sözcüğün her iki sözlükteki tanıkları incelendiğinde TS’de ‘sarhoş, meczup deli, kızgın öfkeli’ anlamlarında açıklanan ifade KT’de ‘sarhoş, mest, sekran; azgın, kızgın’ olarak tanımlanmıştır. TS’de bulunan ‘mezczup, deli’ anlamı KT’de yoktur. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

eşinmek: eşilmek, kazılmak.

“Çeriler ki karçaştı nâgâh katı
Eşindi ayaktan yerin bir katı” (TS: 1555)

fl. (hayvan) ayağıyla yeri kazmak, defihacet veya kaşınmak veya yem aramak için tozu toprağa karıştırmak: kedi tavuk eşinmek (KT: 316).

TS’de kullanılan anlamı ile fiil, geçişli iken KT’de dönüşlü hale gelmiştir. Hem yapısal hem de anlam olarak farklılaşan sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

eşmek (I): kazmak.

“Reved: gider, ken: eş, nişan: dik...” (TS: 1559).

(II): 1. Hızlı yürümek, atla hızlı hızlı gitmek.

“Beri gel barışalım, yad isen bilişelim
Atımız eyerlendi eştik alhamdülillah” (TS: 1559).

2. Hızlı yürütmek, koşturmak

“Teşvîr [Ar.]: Güre tavarı öğretmek ve binip eşüp müşteriye arzetmek” (TS: 1561).

ft. kazmak, kazımak, tırmıklamak, hafr etmek: çukur eşmek ≡ fl. 1. gezmek, sürtmek, koşmak, 2. bir hizmetin îfâsına ve alehusus sefer ve gazaya müsâra’at etmek: eşen sipahilerin çoğu şiddet-i şitâdan kırıldılar. 3. (at) eşkin ve yorga yürümek (KT: 317).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde KT’de farklı bir anlam (bir hizmetin îfâsına ve ale'lhusus sefer ve gazâyâ müsâraat etmek) oluştuğu görülebilmektedir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

eşsiz: bekâr.

“El-ânîs [Ar.]: Cüftsüz, eşsiz ki asla evlenmemiş kişi.” (TS: 1561).

ş. 1. eşi olmayan, bir çiftin yalnız kalmış yani eşini kaybetmiş teki, tek, 2. Misli olmayan, bî-mânend, bî-nazîr (KT: 317).

‘Eşsiz’ ifadesi TS’de ‘bekâr’ olarak tanımlanırken KT’de ‘eşi olmayan, tek; misli olmayan, bî-mânend’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşıyor.

etmek (I): ekmek.

“Dini islam kendisi cömert adam
Yohsula etmek verir her dem be-dem” (TS: 1563).

s. [ateşe gösterip pişirmek demek olan <<ötmek>>ten. zebanzedi: ekmek.] 1.hubûbât-ı muhtelif unundan mamûl hamurun ateşte ya fırında veya tepside pişmiş ki insan gıdasının esasıdır, hubz, nân: buğday, mısır, arpa, çavdar ekmeği. 2. yenecek, yemek, taam. 3. geçinecek, maîşet, vech-i ma’as: ekmeğini çıkarmak. 4. iş, memuriyet, hizmet, vazife: beni ekmeğimden edeceksiniz = memuriyetimi kaybetmekliğime sebep olacaksınız (KT: 318).

mz. eder. *ft.* 1. eylemek, yapmak, kılmak, fiile getirmek: iyilik etmek, fenâlık etmek. 2. işlemek, yapmak, imal etmek: tilki postundan kürk ederler; binanın üstünü kubbe etmeli.[bu mana ile İstanbulca *mr./3.* bir fiil ve harekette bulunmak, amel etmek: edepsiz ettiğini bulur; etme dedim sana dinlemedin; bu adamla nasıl edeceğiz? o işi nasıl ettiniz? 4. hasıl etmek, tutmak, varmak: iki defa iki dört eder; üç defa beş ne eder? çiftliğin beş senelik varidâtı çok para eder. 5. değmek, kıymetinde olmak: bu tay ne eder? elli lira eder – masâdır-ı Arabiyyeye iltihak ederek, mastarın binasına göre müteaddî ya lâzım veya mutavaat binalı ef'âl-i mürekkebe teşkil eder: celbetmek, duhul etmek, inikâs etmek gibi. – mükerrer müteaddîsi <<ettirmek>> ve meçhulleri <<edilmek>>, <<ettirilmek>> dahi böyle kullanılır. <<olmak>>, <<olunmak>> mahall-i isti'mâli ayrıldır (KT: 318).

Her iki sözlükte yer alan tanıklar incelendiğinde sözcükte anlam genişlemesinin ortaya çıktığı görülebilmektedir. Çünkü TS'de 'ekmek' olarak açıklanan ifade KT'de bu anlamın yanı sıra 'yiyecek, yemek, taam, geçinecek, ma'îşet, vech-i maaş ve iş, memuriyet, hizmeti vazife' anlamlarında tanımlanmıştır.

ev: 1. zevce.

"...Dahi evün oğlancukların alıp şehirden yana seyreyledi" (TS: 1566).

2. burç, menzil.

"Kamer kim gecede yahar çırağı

Anın Harçeng evidürür durağı" (TS: 1567).

s. [aslı: üy, iv (يو), yiv (بيو). ç. üy] 1. nev'-i beşerden beher ailenin ayrı olarak ikametine mahsus mahal ki taş ve keresteden veya tahtadan olur, hâne, beyt, dâr, mesken: kâgir ev, ahşap ev; bir katlı, iki katlı ev. 2. küçük parçalara münkasım bir şeyin beher kısmı, hane: satrançta fil evi, at evi. 3. bir evde ikâmet edenlerin hey'et-i mecmuası, aile, familya, ehlibeyit, hanuman: namuslu ev; muteber ev. 4. soy, nesil, sülâle, hanedan: Rumelinde Kavanoz oğlu evi meşhur idi (KT: 319).

Sözlüklerde yer alan anlam ve tanıklara bakıldığında, sözcüğün KT'de anlam alanının çoğaldığı görülmektedir. Öyle ki sözcük KT'de 'küçük parçalara münkasım bir şeyin beher kısmı, hâne; bir evde ikâmet edenlerin hey'et-i mecmuası, âile, familya, ehl-i beyt, hânümân; soy, nesil, sülâle, hânedân' anlamlarını üstlenmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur. Bunun yanında TS'deki anlamlara (zevce, burç, menzil) KT'de rastlanılmadığından sözcükte anlam daralması oluşmuştur.

evcimen, (evcümen): evine bağlı

"Ve bir avrat ki erden temasını götüre ve arzusu ayruk eredüşe kedbanu olmaya, yâni evcümen olmaya" (TS:1567).

s. [*fa.* "encümen" den galat] top, yığın, küme, toplanma: gelin bir evcümend olalım. ≡ ş. toplu, idareli, evini muntazam tutan: evcümend bir kadın [bu ikinci mana hem <<top ve toplu>> manasından hem de <<ev>> den müştak zannolunmasından tevellüt etmiştir] (KT: 320).

Sözlüklerde anlam ve tanık çözümlemesi yapıldığında, sözcüğün anlamının değiştiği ve sözcükte başka anlama geçiş olduğu görülmektedir. Çünkü TS'de 'evine bağlı' anlamında verilen ifade, KT'de 'top, yığın, küme, toplanma' olarak tanımlanmıştır.

evet (evit): ancak, fakat, lâkin, amma.

"Anası eydür yâ oğul, hiç anun yavuz işin bilmezsin, evet dünle çıkardı" (TS:1569)

[aslı: اوگات ögat, اووات uvat] edât-ı tasdîktir, ne'am, belâ, hay hay, öyledir: bu iş böyle midir? – evet. [efendim tabiriyle takip olunmak zerafet iktizâsındandır:] evet efendim (KT: 320).

Sözlüklerde yer alan anlam ve tanıklara bakıldığında sözcüğün KT'de başka anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü sözcük TS'de 'ancak, fakat, lakin, amma' olarak verilirken KT'de 'edat-ı tasdiktir, ne'am, bela, hay hay' anlamlarında verilmiştir.

evetlemek, (ivetlemek): acele etmek.

"Bu taraftan ol hatun evetlediğinden ta'cil edüp ol küpün ağzın açık koyup gitmişti" (TS: 2134).

yahut *اوئله مك* evetlemek. *fl* .söylenilen şeye kulak asmaksızın muttasıl evet deyip tasdik etmek (KT: 320).

Sözlüklerdeki anlamlara ve tanıklara bakıldığında, sözcüğün anlamının değiştiği ve başka anlama geçtiği görülmektedir. Çünkü TS'de 'acele etmek' anlamında verilen sözcük, KT'de 'söylenilen şeye kulak asmaksızın muttasıl evet deyip tasdik etmek' olarak tanımlanmıştır.

evirmek: çevirmek.

"Gafletten evir gönül gözünü" (TS:1572).

ft. 1. evlendirmek, *tezvîc etmek*. *mr.* [telaffuzu evermek. taşrada el-yevm bu manayla kullanılır] 2. itba' için çevirmek fiiliyle beraber kullanılır mühmelâtdandır: evirip çevirmek. 3. bir şeyi yapmaktan âciz olarak tereddütle ötesine berisine bakmak: elinde evirdi çevirdi durdu. 4. uhdesinden gelmek: evirdi çevirdi yaptı. 5. *mc.* doğruca söylemeyip dolayısıyla anlatmak: evirip çevirme, doğrusunu söyle vessalam (KT: 320).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde, KT'de farklı anlamların oluştuğu görülebilmektedir. TS'de 'çevirmek' olarak verilen sözcüğün KT'de bu anlamın yanında 'evlendirmek, ötesine berisine bakmak, doğruca söylemeyip dolayısıyla anlatmak' anlamlarıyla tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

eylemek: 1. yapmak, inşa etmek, imâl etmek.

"Bakırdan bir sığır eylediler içi kovuk ve içine nefit ile katran koydular" (TS:1586)

2. Yaratmak.

"Kendüyi eyleyene kimse söge
Vara kendi eylediğini öge" (TS:1587).

3. Demek, buyurmak, söylemek.

"Ol haricî kendini arzedip emîre bildirdiler, getirün, eyledi. (TS:1587).

4. Nasbetmek, tâyin etmek.

"Ve eylegil bize senin hazretinden bir işimiz görür ve bize beğ olur kişi" (TS:1587).

ft. etmek, kılmak, yapmak, işlemek – tekellümde az kullanılıp, eski kitâbette etmek yerine fiil-i i'âne olarak çok istimal olunur, ve masâdir-ı Arabiyye ile ef'âl-i mürekkebe teşkil eder: emreylemek, beyan eylemek, imdat eylemek ||neyleyim= ne eyleyeyim, ne yapayım? neylesin= ne eylesin, ne yapsın? (KT:322).

Sözlüklerde yer alan anlam ve tanıklara bakıldığında, sözcüğün KT'de anlam alanının azaldığı görülmektedir. TS'de 'yapmak, yaratmak, demek, nasbetmek' anlamlarında verilen sözcük, KT'de 'yapmak, işlemek, etmek, kılmak' olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ezgi, (ezgü, eğzi, ekzi): nağme, lahin, makam, hava.

“Dedi dumrusuz oynardı bu Lekzi
Çü bu denlü buluptur şimdi ekzi” (TS: 1598).
“Süçileyin öz özünden kaydı
Ezgüleyin ezgüsüz ha oynadı” (TS: 1599).

s. köylülere mahsus uğultulu lahn (KT: 323).

Sözcüğün TS’deki anlamı (nağme, lahin, makam, hava) müzik ile ilgiliyken KT’de anlamını özelleştirerek ‘köylülere mahsus uğultulu lahn’ anlamıyla tanımlanması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

findık, (finduk): atılan kurşun tanesi

“Tüfeklerden ki findıklar çıkardı
Dahi dokunmadın par par yakardı” (TS: 1604)

s. [asıl Fârisî olup, Arabîde müstameldir ve esâsen İovtukóç Karadeniz’e mensup manasıyla Yunani’dir; çünkü Karadeniz sevâhil-i cenûbiyyesinde kesretle hasıl olur] maruf meyve ki, katı ve sert bir kabuk içinde yuvarlak veya müstatilce bir lübbü vardır ve yabanî ve bostânîsi olur (KT: 344).

Sözlüklerde yer alan anlam ve tanıklara bakıldığında sözcüğün TS’de mecaz anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. KT’de ise bu anlam yitirilmiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur.

fırlak: Ortasında delinmiş iki deliğe geçirilen iplik iki yana çekildikçe fırıl fırıl dönem değirmi şekilde kesilmiş kösele veya tahtadan yapılmış olan bir oyuncak. “Ferfer (Fa.): Ve bâd-fer mânasındır ki çocukların fırlak ve fırfır ta’bir ettikleri oyuncaktır. El kadar bir gön parçasını müdevver edip ve ortasma iki delik açarlar, badehu bir ip geçirip şidette çektikçe fir fir deyü sadâ vererek döner durur” (TS: 1606).

§ 1. kırık kenar, bir kabın kırılmış, uçmuş kenarının kırık parçası. 2. çocukların topaç oyunu. [bu ikinci mana ile parlak dahi denilir.] (KT: 345).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde, anlam genişlemesi ortaya çıktığı görülebilmektedir. Çünkü TS’de ‘ortasında delinmiş iki deliğe geçirilen iplik iki yana çekildikçe fırıl fırıl dönem değirmi şekilde kesilmiş kösele veya tahtadan yapılmış olan bir oyuncak’ olarak verilen sözcüğün anlamı KT’de ‘kırık kenar, bir kabın kırılmış, uçmuş kenarının kırık parçası ve çocukların topaç oyunu’ olarak verilmiştir.

fişkılık: süprüntü dökülen yer gübre dökülen yer.

“Tebir [Fa.]: Tabl ve küs mânasındır ve süpürüntü ve gübre dökülen yere denir ki fişkılık ta’bir olunur” (TS: 1607).

s. 1. taze gübrenin atıldığı yer. 2. işkembe (KT: 346).

Her iki sözlükteki ortak anlam ‘süprüntü ve taze gübrenin atıldığı yer’ anlamıdır. KT’de bu anlamın yanında verilen ‘işkembe’ anlamı sözcüğün anlam genişlemesine uğradığını destekler niteliktedir.

geçinmek: 1. Yaşamak, ömür sürmek.

“El-hayât [Ar.]: Eyü geçinmek ki cünûb-i ülfetle vakit geçirmek, ömür sürmek” (TS: 1617).

2. Ölmek.

“El-kaza [Ar.]: Mevt mânasına, ölüm ve geçinmek” (TS: 1617).

3. Kendini... gibi saymak, ...gibi görmek.

“Baba dostu geçinen bed-mezhep
Derdi sana babalanmaktır hep” (TS: 1617).

fl. 1. nafakasını tedarik edip yaşamak, taayyüş etmek, idare olunmak: alınının teriyle, sa‘yinin semeresiyle geçiniyor. 2. başkasıyla birlikte iyi yaşamak, muâşeret, imtizaç etmek: iki elti pek güzel geçiniyorlar; o halûk bir adamdır, herkesle geçiniyor (KT: 367).

Fiilin anlam ve tanıkları, sözcüğün anlam alanının daraldığını göstermektedir. Çünkü TS’de ‘yaşamak, ömür sürmek, ölmek, kendini...gibi saymak’ anlamlarında verilen sözcük, KT’de ‘yaşamak, taayyüş etmek, idare olunmak; başkasıyla birlikte iyi yaşamak’ anlamlarında tanımlanmıştır.

geçıştirmek: (Birbirine) geçirmek.

“Barmaklarını biri birine geçıştirdi hilalladı” (TS: 1617).

fl. geçirmek, def ve bertaraf etmek, atlatmak: çocuklar kızamığı kolay geçirdiler; bugün bir kaza geçıştirdim (KT: 368).

Fiilin tanıkları incelendiğinde, sözcüğün başka bir anlama geçtiği görülebilmektedir. Çünkü sözcüğün KT’deki anlamı mecaz olarak ‘atlatmak, savuşturmak, kurtulmak’ iken TS’de ‘birbirine geçirmek’ anlamında kullanılmıştır.

geçkin, (geçgin, geçgün): 1. Kendinden geçmiş, aşırı sarhoş, aşırı derecede

“Harab [Ar.]: Geçkin sarhoş, yâni mest mânasına” (TS: 1618).

2. Pek geçen, çok işleyen, müessir

“Elinde geçgün süğü ve altında yüğüruk at” (TS: 1618).

“geçkin koca: Çok ihtiyar adam” (TS: 1618).

ş. 1. geçmiş, çok olmuş, lüzumundan ziyade olgun: *geçkin meyve*. 2. yaşlı, müsin: geçkin adam. 3. sebk etmiş, geçmiş, sâbık, sâlif. 4. kesildikten sonra çok vakit kalıp kullanılmamakla kızarıp lekeler peyda ederek bozulmuş (kereste): geçkin ağaç. [yangın ağaç dahi denilir.] (KT: 368).

Her iki sözlükte de sıfatlaşan sözcük, KT’de, TS’de bulunan ‘kendisinden geçmiş, aşırı sarhoş, aşırı derecede’ anlamını kaybetmiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

geçmek (I): 1. ileri geçmek, sebk etmek

“Arslandan in’am ve ihsan bulmakta derecesi yükseldi, tâ kim cümle çeriden ve kamu yakınlardan ve hasagilerden geçti” (TS: 1619).

2. geçinmek, yaşamak, ömür sürmek

“Pes geyikler ve canavarlar kamusu anda otluk ve suvat sebebiyle genlik ve ni’met içinde geçerler idi” (TS: 1619).

3. vaz geçmek

“... Liykin ben sana bir vecih göstereyim, eğer ama ile iş sürer isen senin bâkılığine ve ol yılanın helâkliğine sebep ola. Zağ eyitti: Dostlar işaretinden geçmek olmaz ve uslular re’yine hilâf eylemek gey değil (TS: 1619).

4. gitmek, geçip gitmek

“Ki bu gün Yemen şahının oğlu uş
Geçer idi Çin’e sana geldi tuş” (TS: 1619).

5. girmek, dahil olmak

“Senin hücrene kimsene geçmeye

Değil kimse kuş dahi hem uçmaya” (TS: 1619).

6. kendini... saymak

“Zulm odur a'lâyi her adna geçe

Bilmeyenler fazl ile molla geçe” (TS: 1620).

(II). gamzetmek, koğulamak

“Lûtf u ihsan edüp söyleyin bana

Geçtiler mi yoksa benden söz ana” (TS: 1620).

fl. 1. mürûr ve ubûr etmek: demin buradan geçti; oraya gitmek için nerden geçeceğiz? 2. yer değiştirmek, gitmek, taşınmak: kışın lodosa nazır bir odaya geçerim; yazın yalıya geçerim. 3. girmek, nüfuz etmek: arının iğnesi etime geçti; soğuk iliğime geçti; acısı yüreğime geçti. 4. bitmek, munkazi olmak: kış geçti; gençlik çabuk geçer; vadesi geçti; muharrem geçti. 5. bırakmak, terk etmek, sarfınazar eylemek: ben hakkımdan geçmem; bu tabiattan geçmeyecek misin? ben o niyetten geçtim. **6. afvetmek:** Cenâb-ı Hak ibâdın günahlarından geçer. 7. revacı olmak, revaç olmak, tedavülde bulunmak: bu akçe şimdi geçmez; geçer akçe ile. 8. sürülmek, sürümü olmak, aranmak, makbul ve müteber olmak: bu türlü basmalar Anadolu'da çok geçer; bu mal burada geçmez. 9. nafiz ve muteber olmak, tesir etmek, dinlenmek, makbul olmak: onun sözü geçer; o adama benim sözüm geçmez; oralarda onun hükmü geçer mi? Sizin nazınız geçer. 10. iyi olmak, mündefi' olmak, savuşmak: bu hastalık geçer; baş ağrısı daha geçmedi. **11. sirayet etmek, bulaşmak:** hastalıkların çoğu temasla geçer; acaba bana bu hastalık kimden geçti? 12. akmak, cereyan etmek: Tuna, Macaristan'ın içinden geçer. 13. sebk etmek, vuku bulmak: bahsi, zikri, sözü geçti. **14. kalkmak, fevt, zail olmak:** onun modası geçti; bir saat sonra fırtına geçmişti. 15. bir mahal ve makam veya mesned ve mansıba oturmak, kuut etmek, nasb olunmak: Köprülü sadarete geçtiğinde; kürsi-i hitâbete geçti; siz köşeye, yukarıya geçin. 16. ilerlemek, ileri gitmek: onlar geçmişidi yetişemedik. 17. İntikal etmek: o konak ona amcasından geçti; yalısı kime geçti?

ft. 1. Ötesine gitmek, arkada bırakıp ilerlemek, şakketmek: saat beşe varmazdan Kütahya'yı geçmişidik; bütün Sahrâ-yı kebirini geçip Sudan'a vasıl oldular. 2. Geride bırakmak, sebkat, müsâbakat, takaddüm etmek: yarışta falanın atı mevcut atların cümlesini geçti; benim yürüyüşüm hafiftir hepimizi geçerim. 3. Bir fiil ve hünerde veya terakki ve tefeyyüde başkalarından ileri olmak, takaddüm etmek: çalışmak sayesinde bütün şerikleri geçti; Amerika birçok sanatlarda Avrupa'yı geçti. 4. Tecavüz etmek, aşmak, atlamak: hududu geçti. 5. İlerlemek, ileride olmak: saat beşi geçiyor; altıyı yirmi dakika geçiyor. 6. Sarfınazar etmek, bakmamak: orasını geç (KT: 369).

Fiil, TS'de yedi anlam ile (ileri geçmek, geçinmek, vazgeçmek, gitmek, girmek, kendini...saymak, gamzetmek) ile açıklanmıştır. KT'de yirmi üç anlam ile açıklanan sözcük, 'afvetmek, sirayet etmek, bulaşmak, kalkmak' anlamlarını TS'den farklı olarak üstlendiğinden, anlam genişlemesine uğramıştır.

geçürmek: 1. Vaz geçirmek, sarfınazar ettirmek, feragat ettirmek.

“Bize esrarım açmaz, meye ta'netmeden geçmez

Gel ey saki geçür bundan bu akl-ı dâniş-âmûzu” (TS: 1621).

2. Geçıştirmek, affetmek, bağışlamak.

“Gülüp dedi Fağfur'a ey Şah-i Çin

Ulular geçürür giçiler suçun” (TS: 1621).

3. Saplama, sançmak, çakmak.

“Bir ok urdu geyikten geçi öte

Zehi kız kim anın gibi ok ata

Bir iki dahi urdu eğlenmedin

Gâh öteleyü gâh geçürübenin” (TS: 1621).

ft. 1. mürûr ve ubûr ettirmek, imrâr etmek: askeri çarşının içinden geçirdiler; talebesini her gün önünden geçirir. **2. atlatmak, öbür tarafa nakletmek:** kayıkla nehirden geçirdi. 3. nakletmek, yer değiştirmek: kışın çocukları öbür odaya geçireceğiz. **4. tecavüz ettirmek:** sürünüzü bizim meraya geçirmeyin; hudûdun ötesine asker geçirdi. **5. durdurmak, def ve teskin etmek, iyi etmek:** o ilaç dişimin ağrısını geçirdi. 6. nüfuz ettirmek, dinletmek: sözünü geçiremedi. **7. tedavül ettirmek:** o akçeyi geçirmiş; bu malı Anadolu'da geçirebilirsiniz. 8. ferağ, sarf-ı nazar ettirmek: kendisini o fikirden geçirmeli; ben onu, o niyetten, o tabiattan geçirdim. 9. bir yandan sokup öbür yandan

çıkarmak: iğneye iplik geçirmek, düğmeyi iliğe geçirmek. 10. takmak, komak, vazı ve ilkâ etmek: çerçeveye cam geçirmek. 11. kaplamak, yapıştırmak, çevirmek, örtmek: levhaya çerçeve, kitaba kap, yorgana yüz, duvara kâğıt geçirmek. 12. sürmek, tılâ etmek: şu tavana bir kat daha boya geçirmeli; vernik, lostra geçirmek. 13. sokmak, ithal etmek: dış geçirmek (KT: 368).

Clauson (1972: 698-699), sözcüğün anlamını somut anlamda ‘bir şeye, bir şeyden geçirmek’; soyut anlamda ise ‘zaman geçirmek, affetmek’ olarak vermektedir. TS’de verilen anlam ve tanımlar incelendiğinde sözcüğün KT’de anlam genişlemesine uğradığı anlaşılabilmektedir. Çünkü sözcük TS’den farklı olarak KT’de ‘atlatmak, öbür tarafa nakletmek, tecavüz ettirmek, durdurmak, def ve teskin etmek, sürmek, tılâ etmek, tedavül ettirmek’ anlamlarını kazanmıştır.

gedik, (gedük): 1. Eksik, noksan, ihtiyaç.

“Padişahlık hükmününün farizalarından birisi oldur kim işinin eksiklerin bitirmeğe ve gediklerin düzmeğe ivmeklik ve dürüşmek göstere” (TS: 1622).

2. Çatlak, yarık.

“Ve dahi gedik bardaktan ve sınık çanaktan içmeyeler” (TS: 1622).

s. 1. çentik, yıkık yer, ferce, rahne: duvar gediği; dağ gediği. 2. düşük diş, dişlerin dizisindeki eksik. 3. eksik, noksan, kusur: eksik gedik tamamlamak. 4. büyük devâ’irde ve alelhüsûs Sarây-ı Hümâyûnda bir hizmet-i mahsûsanın başlığı vazife ve imtiyazı. 5. Esnafa kendi başlarına icrâ-yı san’at etmek üzere verilen ruhsat ve imtiyaz, patente: esnaf gediği. 6. bazı mülk-i müsakkafâtın cânib-i vakfa ait resmi: o dükkânın gediği vardır; gedikler kalemi, kâtibi (KT: 370).

Sözcük, TS’de somut anlamlar (eksik, noksan, çatlak, yarık) taşımaktadır. Bunun yanında sözcük KT’de beşinci ve altıncı anlamda (ruhsat, imtiyaz, patente) olduğu üzere terimleşmiş anlamlar kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

gedilmek: gedik açılma, eksilmek.

“Çalışında kara polatt öz kılıcın gedilmesün” (TS: 1622).

fl. 1. oyulmak, gedik olmak, çentilmek, rahne açılmak. 2. kaşınmak, gicişmek (KT: 370).

TS’de ‘gedik açılma, eksilmek’ olarak açıklanan sözcük, KT’de ‘oyulmak, gedik olmak, rahne açılmak ve kaşınmak, gicişmek’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

gelincik, (gelüncük) (I): ars denilen hayvan

“Rasû [Fa.]: Gelincik dedikleri canavar ki ağlep mal üstünde yatar” (TS: 1627).

(II): gelincik, şakayık denilen çiçek

“Bunu dedi vü kan yaşın ağladı

Gelincük gibi yüreğin dağladı” (TS: 1627).

s. 1. küçük gelin. 2. sansar nevinden pek küçük ve ince ve uzunca bir hayvancık ki, sarılı beyazlı olup, kuru duvarların deliklerine kaçar ve tavukların yumurta ve piliçlerine musallat olur; ibn-i ars. 3. çayırlarda yetişir pek kırmızı bir cins çiçek ki, mu’âlece için şurup ve reçelini yaparlar; çöl lâlesi, kızalak (KT: 371).

TS’de ‘ars denilen hayvan’ ve ‘şakayık denilen çiçek’ olarak anlamlandırılan sözcük KT’de bu anlamlara ek ‘küçük gelin’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

gelmek: 1. naklolunmak, hikaye edilmek

“Bir nice mesellerde dahi gelmiştir: Katı üne ve büyük gevdeye iltifat eylemek gerekmez” (TS: 1628).

2. Geçmek, vârit olmak.

“Kerm [Ar.]: Bağ değęi, rez mânâsına, Arabidir. Farisi eş’arda çok gelür” (TS: 1628).

fl. mż: gelir, gelür. 1. beriye hareket etmek, mecî’, vürüt, iyâb, âmed: pederim dün geldi; her akşam eve gelir; çocuklar şimdi mektepten gelecektir. 2. geri dönmek, avdet, rücu etmek: gidip gelme = azimet ve avdet: gittiği yerden gelmez; git ama çabuk gel. 3. girmek, hulûl etmek, başlamak, olmak: yaz geldi; ramazan geliyor, tatil, imtihan geliyor. 4. yetişmek, vusul, muvasalat etmek: vapur kaçta gelir? kervan yarın gelir. 5. zuhur etmek, peyda olmak, tebâdür eylemek, hâsıl olmak: kendisine bir alıklık geldi; iki günde bir sıtma gelir; hatırıma, aklıma geldi. 6. dokunmak, isabet etmek, rast gelmek: başına bir taş geldi; kendisine bir musibet gelmiş; gelen çekilecek. 7. uymak, uygun ve muvâfik olmak, yakışmak: bu palto bana gelmez; bu kıyafet benim yaşta bulunanlara gelmez; bu hesap işinize gelir mi? 8. tesadüfen olmak, bulunmak, çıkmak, tesadüf etmek: o çizme bana dar, kısa geldi; yediğim yemek mideme ağır geldi; yağın yağmur mevrû’âta çok iyi geldi. 9. görünmek, zan olunmak: bu yol bana pek uzun geldi; bu meyve size acı gelmedi mi? ***bana öyle geliyor ki*** = zannediyorum. 10. çekmek, tahammül etmek, dayanmak: bu at buna gelmez; en çok yürümeye gilmem; o adam şakaya, lâtifeye gelmez. 11. İntâc olunmak, netice sûretiyle hâsıl olmak, müncer olmak: bundan ne gelir? Bundan çok şey gelebilir; bu hal neden gelir. 12. musap ve duçar olmak, uğramak: âha gelmek; âhıma geleceksiniz. 13. irat olmak, varidat ve âidat sûretinde hasıl olmak: çiftlikten, akardan, vakıftan kendisine senede birkaç bin kuruş gelir. 14. kabul etmek, muvaafakat eylemek: akıbet benim sözüme geleceksiniz; o da benim reyime geldi. 15. kabil olmak, uymak: hesaba, kaleme, imlâyâ tarife gelmek = kâbil-i hesap, kâbil-i tahrîr, kâbil-i ta’rif olmak. 16. Sudür etmek, sâdır olmak: benden öyle iş gelmez; o adamdan öyle bir iş gelebilir mi? 17. yalandan göstermek veya görünmek: görmezden gelmek = görmez gibi olmak. bilmezden gelmek = bilmez gibi olmak, tecahül etmek (KT: 371).

Sözcüğün her iki sözlükteki anlam ve tanıklarına bakıldığında anlam alanının genişlediği açıkça görülebilmektedir. Çünkü TS’de ‘naklolunmak, hikaye edilmek, geçmek’ anlamlarıyla verilen sözcük KT’de bu anlamlara ek ‘uymak, uygun ve muvâfik olmak, yakışmak; tesâdüfen olmak, bulunmak, çıkmak, tesâdüf etmek; çekmek, tahammül etmek, dayanmak; İntâc olunmak, netice sûretiyle hâsıl olmak, müncer olmak; îrâd olmak, vâridat ve âidât sûretinde hâsıl olmak’ toplam on yedi anlam ile tanımlanmıştır.

gem: tarım aygıtlarından döğen

“Rede [Fa.]: ... Ve bir nev’i dahi olur ki kapu şeklinde bir tahtanın altına câ-becâ çakmak taşları üstüvar edüp yine öküz ve bargir boyunlarına tasma ile bent edip döndükçe sap ve sünbüle toğranur. Türki de gem ve ba’zı diyarda döğen ta’bir ederler (TS: 1629).

gem almak: söz dinlemek

“... Ömer bin Hamza asla gem almadı” (TS: 1629).

s. atın ağzına vurulan demirden alet ki, başının etrafına dönen kayışlarla ve buna merbut dizginle kullanılıp hayvanı zapt eder ve istenilen tarafa çevirir. licâm, ligâm: hayvana gem vurmak; **hayvan** gem almak = kabul etmek (KT: 372).

TS’de ‘tarım aygıtlarından döğen’ anlamı ile verilen sözcük aynı zamanda ‘gem almak’ anlamı ile açıklanmıştır. ‘Söz dinlemek’ anlamı KT’de yer alan ve ata yön vermeye yarayan anlam ile kısmen örtüşmektedir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü KT’de, TS’deki ‘döğen’ anlamı bulunmamaktadır.

gerçek (İ), (girçek): 1. Doğru, dürüst, hakikî, sahih.

“Buyurdu kim eğer üşbu dedüğünüz keleciler gerçek ise...” (TS: 1651).

2. Doğruluk.

“Saadetin nişanı dörtlür: Biri gerçektir, biri edeptir, biri . . .” (TS: 1652).

gerçek er, (gerçek erenler, gerçek (II), gerçekler): Veli, mürşi kâmil, arif, ermişler.

“Aklım başıma gelmedi aşk şarabın tatmayınca

Kandalığımı bilmedim gerçek ere yetmeyince” (TS: 1652).

s. 1. doğru, sahih, rast, vaki, muhakkak: gerçek söz, gerçek haber. 2. Sahte olmayan, hakikî, hâlis: gerçek altın, gerçek sırma, gerçek insan. 3. sadık, sadık, yalan söylemez: gerçek adam, gerçek dost, gerçeksiniz. \equiv *h.* 1. gerçekten, sahihen, hakikaten: gerçek söylüyorum; gerçek geldi mi? 2. tamam, iyi hatırıma geldi: gerçek size bir şey söyleyecektim; gerçek o iş nasıl oldu? \equiv *s.* doğruluk, sıhhat, sıdk, hakikat: gerçeği söylemek. || gerçekten = 1. filvaki, filhakika, hakikaten: gerçekten öyledir. 2. Hakikî, sahih, sahte olmayan: gerçekten altın, gerçekten insan (KT: 373-374).

Sözcük, TS’de ‘doğru, dürüst, hakiki, doğruluk’ anlamları ile tanımlanmıştır. KT’de yedi anlamı olan sözcüğün, altı çizili anlamda (tamam) görüldüğü üzere, bugün de kullanılan pekiştirme ve soru tümcelerindeki anlamını kazanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

gergi, (gergü): 1. çarmık, işkence âleti.

“Çârmih [Fa.]: İşkence âletidir, tahrifle çarmık derler ve asıl Türkiide gergi derler, eziyet olunacak biçarenin dört tarafında olan duvarlara dört mih kakıp ve her birine birer ip bağladıktan sonra getirip birer uçlarını ol kimesnenin ellerine ve ayaklarına geçirip dört canibe gererler” (TS: 1665).

2. perde

“İki dağar: 25, altmış gergü: 30” (TS: 1666).

s. gerecek alet: çulha gergisi || hamle gergisi = kayığın kürek çekilirken ayak dayanılan tahtası (KT: 375).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde, TS’de yer alan ‘çarmık, işkence aleti’ anlamının KT’de bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna göre sözcükte anlam iyileşmesi oluşmuştur, denilebilir.

gerinmek: özlemek, hasret duymak

“El-isbitrar [Ar.]: Gerinmek ki bir fi’le çekinüp arzu eylemek” (TS: 1667).

fl. kolları vesâir a’zâ-yı bedeni çekip uzatarak esnemek: gerinip durma; sıtmaya tutulmuş gibi geriniyor (KT: 375).

Fiilin her iki sözlükteki anlam ve tanıklarına bakıldığında, anlamlarının örtüşmediği ve birbirleriyle ilgisiz oldukları tespit edilmiştir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılıyor. Çünkü ifade TS’de ‘özlemek, hasret duymak’ olarak verilirken KT’de ‘bedeni çekip uzatarak esnemek’ anlamıyla tanımlanmıştır.

getirmek: 1. nakletmek, hikâye etmek, rivayet etmek

“... Ana ol vâkıa ire kim bûzineye irdi. Dimne eyitti: Nite idi eyitgil, Kelile eyitti: Getürmüşlerdir kim bir hûzine bir dürgeri gördü kim tahtayı ağaca geçirmiş yarar...” (TS: 1673).

2. tercüme etmek, çevirmek

“Meşayih sözleri Arap dilince idi. Hoca Attar rahmetullahi aleyh Farisi diline getürdü ve ben zaif dahi Ruşen Türkiye getürdüm” (TS: 1674).

fl. [aslı: geldirmek] 1. uzak yerden yakına sevk ve nakletmek, celp ve ihzar, sevk ve isal eylemek: yemeği getirin, çeşmeden su, çarşıdan kumaş getirdiler; Hicaz’dan hayli hediyeler getirmiş. 2. irat, nakil, zikretmek. her kaideye bir misal getirmek: her sözde bir hadîs-i şerif getirir; isbât-ı müdde’â için Mevlânâ’nın bir beytini, falanın bir sözünü getirdi. 3. komak, vazetmek, sokmak: yoluna

getirmek, fiile, kuvveden fiile getirmek; meydana, vücuda getirmek, 4. uydurmak, tatbik etmek: kumaşı dalı dalına getirmek; yazıyı satırı satırına getirmek; terzi şu paltonun yakasını iyi getirmemiş. 5. Kalp etmek, çevirmek, döndürmek: kuraklık ekinleri bu hâle getirdi; Araplar vaktiyle bütün Afrika-yı vasatı ve Şarkî ahâlisini İslam'a getirmişlerdir. 6. icap etmek, vuku ve zuhuruna sebep olmak, vermek: bu rüzgâr kar getirir; bu hava sıtma getirir; ham meyve hastalık getirir; bu ilaç bana bir sersemlik getirdi. 7. hasıl ve peyda etmek, uğramak, duçar olmak: nedamet, merak, sevda getirmek (KT: 376).

Sözcüğün TS'de yer alan 'tercüme etmek, çevirmek' anlamı KT'de tespit edilememiştir. Bu yüzden sözcükte anlam daralması oluşmuştur. Bunun yanında KT'de altı çizili anlamlarda (komak, vaz' etmek, sokmak, uydurmak, tatbik etmek, icap etmek, vuku ve zuhuruna sebep olmak, vermek) gösterildiği gibi sözcüğün anlam alanının genişlediği ortaya çıkmaktadır.

geymek: 1. Takınmak, takmak.

"Pes yüzüğü alıp donuna sardı... yüzüğü dahi çıkarıp barmağına geydi" (TS: 1681).

2. Kuşanmak.

"Yoldaşımın silahını geyip atına bineyim" (TS: 1681).

3. Giymek, giyinmek.

"... Kuzukulağı aşı yeyeler, ak geyeler" (TS: 1681).

ft. [aslı "kâf"ın fethiyle<<geymek>>tir.] 1. (elbise vesaireyi) bedene geçirmek, bedenine üzerine almak, iktisâ etmek: gömlek, fanila, cübbe, kaftan, fes, potin giymek; bu esvabı her gün giyme. 2. mc. üzerine almak, alınmak (KT: 385).

KT'de mecaz anlam (üzerine almak, alınmak) sahibi olan sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur. Çünkü ifade TS'de 'takınmak, takmak, kuşanmak, giymek, giyinmek' olarak açıklanırken KT'de 'bedene geçirmek, üzerine almak, alınmak' olarak tanımlanmıştır.

gidi: deyyus, kaltaban

"Senden kimseye faide yoktur, sen bir martoloz gidisin" (TS: 1701).

"Şemse, gazap yüzünden etti: Ey martoloz gidi" (TS: 1701).

gidilik: pezeveklilik

"Keltebe [Ar.]: hilebazlık ve gidilik" (TS: 1702).

ş. 1. pezevenk, kaltaban, 2. ma'nâyı aslîsinden sarfınazarla çıkışma ve hafif bir şetm ve tekdir manasıyla kullanılır: seni gidi beni bilmez! (KT: 381).

TS ve KT'de ortak anlamlara sahip olan sözcük, KT'de yeni bir anlam (ma'nâyı aslîsinden sarfınazarla çıkışma ve hafif bir şetm ve tekdir manasıyla kullanılır) kazanmış ve sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

girişmek: müdahale etmek, karışmak.

"Mudahalet [Ar.]: Girişmek ve sokulmak" (TS: 1705).

fl. 1. sokulmak, karışmak, bulaşmak, müdahale etmek: ben öyle mülevves işe girişmem. 2. başlamak, ibtidâr, mübâderet, teşebbüs etmek: erkenden işe girişti; pazarlığa giriştiler (KT: 383).

Sözcük, TS'de 'müdahale etmek, karışmak' anlamında açıklanırken KT'de 'sokulmak, karışmak, bulaşmak, müdahale etmek, başlamak, ibtidâr, mübâderet, teşebbüs etmek' anlamlarında tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

giyimli, (giyümlü): 1. düzgün giyinmiş, süslü, giyimli, kuşamlı

“Görüp giyimli illeri yüksünme hey düdük
Elbet biçer sana da sağ olsun koca kütük” (TS: 1709).

2. müsellâh

“Hep giyimli leşkери kırk bin kadar
Ma’muriye şahı imiş bu meğer” (TS: 1709).

ş. giyinmiş, esvabı mükemmel, üstü başı düzgün. || giyimli kuşamlı = esvâb-ı fâhire ile mülebbes, kıyafeti muhteşem (KT: 385).

Sözcüğün TS’de bulunan anlamlarından biri (müsellah) ‘zırh, silah’ anlamı taşımakta olup diğeri (düzgün giyinmiş, süslü, giyimli, kuşamlı) sözlüklerdeki ortak anlama sahiptir. ‘Müsellah’ anlamına KT’de rastlanılmaması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

göç: 1. Kervan, kafilе.

“Çarşamba suyunun üzerinde gördü dânişmentler göçlerin çekip giderler” (TS: 1717)

2. Merhale, konak.

“Bu Amuriye ile Engüri aralığı yedi göç yerdir, şimdiki halde ol Amuriye’nin adı Emir Tağı’dır” (TS: 1717).

3. Sefer.

“Göç zamanı geldi, develerini getirdiler, yüklerini bağladılar” (TS: 1717).

s. 1. rihlet, intikal, hicret: bir çok kuş ecnâsı mevsime göre iklimden iklime göç ederler. 2. taşınma, nakl-ı hâne: yazın yalıya göç eder; oturduğum ev satıldığı için diğeri bir eve göç edeceğim. 3. bir yerden haymeleri kaldırıp başka bir yere konma: akvâm-ı bedeviyye daima göç ederler. 4. kaçma, saklanma, erkeğe görünmeme: kaçgöç = nâ-mahremiyet: bizim evde kaç göç yoktur = namahrem bulunmuyor. 5. ev eşyası, mefrûşatla mutfak vesaire evânîsi: bir göç geçiyor, acaba kimindir? göç arabası; kendileri gitti, göçleri geride kaldı. || göç-oba [bundan münharif: göçebe, göçeve] = deve hevdecı (KT: 386).

Sözcük, TS’de bulunan ikinci anlamını (merhale, konak) kaybederek anlam daralmasına; bunun yanında KT’de ‘ev eşyası, mefrûşatla mutfak vesaire evânîsi’ anlamını kazanarak da anlam genişlemesine uğramıştır.

göçmek: 1. Yurt değiştirmek, hicret etmek.

“Dahi müslümanların birincisi göçtüler, ardınca geldiler” (TS: 1720).

2. İrtihal etmek, ölmek.

“Gelin hoş geçelim ki bir gün ola
Göçevüz adımız cihanda kala” (TS: 1722)

fl. 1. rihlet intikal etmek, göç etmek, muhaceret eylemek: diyâr-ı âhare göçtü. 2. haymeyi kaldırıp başka yere konmak: akvâm-ı bedeviyye, hayvanlarına mera bulabilmek için daima konup göçerler. 3. nakl-i hâne etmek, taşınmak: yaylaya, köşke göçeceğiz. 4. irtihâl etmek, ölmek, vefat etmek: o da göçmüş. 5. içeriye yıkılmak, batmak, çökmek: kuyu göçtü (KT: 386).

Fiilin TS’de yer alan anlamları ‘yurt değiştirmek, hicret etmek, irtihal etmek, ölmek’ ile KT’de bulunan ilk dört anlamı ‘intikal etmek, başka yere konmak, taşınmak, irtihal etmek’ anlam olarak örtüşmektedir. Bu anlamların yanında sözcük, KT’de ‘içeriye yıkılmak, batmak, çökmek’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

göçürmek: Yerini değiştirmek, yer değiştirmek, nakletmek.

“Safayı kondurup hüznü göçürgil
Dünyayı bir dem boş geçürgil” (TS: 1723).

ft. 1. naklettirmek, rihlet ettirmek, tebdilimekân ettirmek: bu soğuk leylekleri göçürecektir. 2. kakıp sokmak, batırmak: kazığı yere göçürmek. 3. yutmak, hırsıyla yemek: herif bir tepsi böreği göçürdü (KT: 386).

‘Göçürmek’ sözcüğü TS’de ‘yerini değiştirmek, yer değiştirmek, nakletmek’ anlamları ile tanımlanırken KT’de ‘naklettirmek, rihlet ettirmek, tedbili mekan ettirmek, kakıp sokmak, batırmak, yutmak, hırsıyla yemek’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

gök, (gökçe): 1. mavi

“Rengi ak veya gök veya yeşil ola” (TS: 1730).

“Sıtması tutan kişi gökçe bezde boynuna bağlasa sıtması koya” (TS: 1730).

2. yeşil

“Gördü gök çayırın üzerine bir kırmızı otağ dikilmiş” (TS: 1732).

s. [görünüşi münâsebetiyle mâdde-i ânifede mezkûr gök isminden alınmadır] mavi, mâ’î, azrak, kebûd, açık lâcivert: gök göz; gök su; gök yemiş = ham meyve; gömgök = büsbütün mavi, koyu mavi, masmâvi; berelenmiş ||gökkandil: zil zurna pek sarhoş (KT: 387).

ş. yerin gözle görülebilen ufuklardan itibâren yukarıda kubbenin içi gibi görülen şey ki boşluktan, yani fezâ-i nâ-mütenâhîden ibaret olup, mücerret arada bulunan havanın terakümünden açık mavi görünür ve bulut denilen buhârâtтан hali olduğunda, gündüzün ziyâ-i şemsle münevver ve gece nücûm-ı kesîre ile müzeyyen bulunur, semâ, felek, asuman, sipih: göğe bakmak, göğe çıkmak, gökten düşmek, inmek (KT: 387).

‘Gök’ sözcüğü Türk kültüründe önemli bir sözcüktür. Hem dini hem de sosyal anlamda önemli olan bu sözcük TS’de renk adlandırılmalarında da kullanılmıştır. Fakat bu renklerden ‘yeşil’ anlamına KT’de rastlayamadık. Anlamında daralma ortaya çıkan sözcük, KT’de sadece ‘mavi’ anlamında kullanılmıştır.

gönder: 1. Kargı, mızrak

“Altmış tutam ala gönderin koltuk kıstı, Aruz’a gönder urdu” (TS: 1748).

2. Sırık

“El- hayzûran [Ar.]: Gemicilerin gönder ta’bir ettikleri sırığa denir ki anınla kayığı kenardan ve sığ yerlerden defederler” (TS: 1750).

s. ucuna bir şey takılan uzun sopa, sırık: mızrak, bayrak, sancak gönderi; mavnacı gönderi = mavnayı yürütmek için kıyıya veya suyun dibine dayadıkları sırık. 2. çift sürerken öküzleri dürttikleri ucu iğneli uzun sopa, üvendire (öğendere). 3. *bh.* gemide sancak çekmek için kış tarafına merkûz direk (KT: 388).

Sözcük, sahip olduğu silah anlamlarından ‘kargı, mızrak’ ve diğer anlamı olan ‘sırık’ sözcüğünü KT’de korumuştur. Bunun yanında sözcüğün bir denizcilik terimi olan ‘göndere çekmek’ anlamını da kazanarak anlam genişlemesine uğradığı görülüyor.

görünüşi: sarayın merasim salonu

“Cümle a’yan-ı Kırım Bahçesaray’ın han görünüşüne cem olup bay ü geda ve pîr ü cüvan geniş edip Tatar Hanı sıyaneten ettiler kim...” (TS: 1783).

s. 1. görünmek fiili. *ba:* گورنمك görünmek. 2. görünen şekil ve sûret, sûret-i zâhire, şekl-i hâricî: görünüşü güzel. 3. gösteriş, nümâyîş. 4. vaktiyle hânın huzûruna vusul ile isbât-ı vücûd edip ser-fürû ediş (KT: 391).

Sözcük, TS’de ‘sarayın merasim salonu’ olarak açıklanmıştır. KT’de bu anlamın yanında ‘görünmek fiili, görünen şekil ve sûret, suret-i zâhire, şekl-i hârici, gösteriş, nümayiş’ anlamlarıyla tanımlanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılıyor.

göynük: 1. acı, yanık, yanmış, yanma, kızarmış, hicran, ıstırap, keder

“Canım talaptır uçmağa dost illerine geçmeğe

Göynüklerim arzetmeğe dostu halvet bulmayam mı” (TS: 1796).

2. hararet

“El-harika [Ar.]: Hararet mânasındır ki göynük ta’bir olunur” (TS: 1798).

s. 1. ufak süt kabı. 2. kıldan yoğurt torbası. 3. arpa torbası (KT: 393).

Sözcüğün sözlüklerdeki anlamları incelendiğinde başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü sözcük TS’de ‘acı, yanık, yanmış, yanma, kızarmış, hicran, ıstırap, keder’ anlamında iken KT’de bu anlamlardan farklı olarak ‘ufak süt kabı, kıldan yoğurt torbası, arpa torbası’ şeklinde açıklanmıştır.

göyündürmek: yakmak.

“...Öğütçülerin hışım odiyle göyündürür” (TS: 1801).

ft. 1. yakmak, alazlandırmak. 2. (meyve vesaireyi) oldurmak, kemâle erdirmek. *mr.* (KT: 393).

‘Göyündürmek’ sözcüğü TS’de ‘yakmak’; KT’de ‘yakmak, alazlandırmak; (meyve vs) oldurmak, kemâle erdirmek’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

gözemek (I): yırtığı ve deliği örerek kapatmak

“Refü [Fa.]: delinmiş nesneyi gözetmek” (TS: 1814).

(II): hububatı gözerden geçirmek, elemek

“Tire-güz [Fa.]: Gözerdir ki gırbil gibidir, buğday ve gayri nesneyi anınla gözerler” (TS: 1815).

ya gözemek: *ft.* 1. örü örer gibi bir tarz-ı mahsûsta dikmek. 2. nakşı iplikle örtmek, iki kat etmek (KT: 394).

Her iki sözlükte de ortak olan anlam ‘yırtığı ve deliği örerek kapatmak’ olarak yer almaktadır. TS’de bulunan anlam ve tanımlar, sözcüğün altı çizili ikinci anlamının (hububatı gözerden geçirmek, elemek) KT’de bulunmadığını kanıtlar niteliktedir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

gözenek: Bir arada bulunan birçok deliklerden her biri.

“El-inbağ [Ar.]: Un eleyen kimse eleğin gözeneklerinden unu eleyerek çıkarmak mânasına” (TS: 1815).

ya s. ş. 1. göz göz oya: gözenek takke. 2. sıvama nakış (KT: 394).

Sözcüğün TS’de bulunan anlam ve tanımları KT’de yer alan anlamların yan anlam kazanan birinci anlamıyla (göz göz oya) örtüşmektedir. KT’de bulunan ‘sıvama nakış’ anlamı ise TS’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

gözetmek: 1. Gözetlemek, beklemek, bakmak, ummak

“Yavlak melül oldum, eyittim: Siz varun, ben bu gece bunu gözedeyin dedim” (TS: 1818).

2. riayet etmek, göz önünde bulundurmak

“Şehin buyruğunu gözetti vezir

Sarayı vü tahtı düzetti vezir” (TS: 1819).

ft. 1. korumak, hıfız, vikaye, sıyanet etmek: bu çoban koyunları iyi gözetmiyor. 2. bakmak, nezaret, idare etmek: bu işleri kim gözetiyor? 3. beslemek, iâşe, infak etmek: herkes ailesini gözetmeye mecburdur. 4. beklemek, intizar, terakkub, terassut etmek: fırsat gözetiyor. 5. tutmak, riayet etmek, saklamak, merî bulundurmak: Macarlar bazı âdât-ı kadîmelerini gözetiyorlar; her müslim evâmîr-i şer‘iyyeyi gözetmeye mecburdur. 6. dikkat etmek, dikkatle bakmak: başını gözet; çocuğu gözet. ≡ *hd.* gözet! = sakın! İyi Bak! Dikkat! (KT: 395).

TS, sözcüğün anlamını ‘gözetlemek, beklemek, bakmak, ummak, riayet etmek, göz önünde bulundurmak’; KT, ‘korumak, bakmak, idare etmek, beslemek, beklemek, tutmak, dikkat etmek’ olarak vermiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılıyor.

gün: 1. güneş.

“Gün doğduğu zamanda ve dulunduğu zamanda ve dahi istivada iken namaz caiz değildir” (TS: 1863).

2. gündüz.

“Dervişin gözü açık dünü günü uyanık

Bu söze Tanrım tanık bakmadın gören gelsin” (TS: 1864).

3. vakit, mesut gün, beklenen kutlu gün.

“Kişide kim erlik ola vü yürek

Ana gün ölümdür ne kaçmak gerek” (TS: 1865).

s. 1. küre-i arzın kendi mihveri (ekseni) üzerinde bir kere dönmesinden ibaret yirmi dört saatlik zaman, yevm, rûz: ay otuz gündür; on gün geçti; beş gün evvel. 2. yirmi dört saatlik günün aydınlık olan kısmı ki mikdar-ı vasatîsi on iki saat olup, yazın uzar ve kışın kısalır. gündüz, gece mukabili, nehâr, rûz. [bu mana ile bizce kullanılmaz olmuştur.] 3. zaman, ahit, devir, hengâm: Sultan Mahmut Han gününde; falan valinin gününde o vilâyette emniyet berkemal idi. 4. hoş geçirilen zaman, ikbal saadet, rahat: bîçare gün görmedi; gün görmüş, gün geçirmiş adam. 5. yevm-i mahsûs, yevm-i resmî, yortu: yarın Almanya imparatorunun günü imiş. Dün İsrâîlîlerin günü idi. 6. vakit, zaman: bir gün zengin de olur; onun da günü var; gün olur ki çok kazanır. 7. hâl: iyi gün, kötü gün (KT: 402).

Sözcüğün sözlüklerdeki anlam ve tanıkları incelendiğinde, KT’deki altı çizili anlamda görüleceği gibi, anlam alanının genişlediği ortaya çıkmaktadır. Çünkü TS’de, sözcüğün anlamı ‘güneş, gündüz, vakit’ olarak; KT’de, ortak anlamlara ek ‘hâl’ olarak verilmiştir.

günlük (I): şemsiye, gölge yapmaya yarayan perde

“Mermerden havuz, her canipte günlükler kurulmuş, üzerlerinde dört suffe birbirine karşı” (TS: 1872). **günlük (II):** gündelik, ücret

“Revâdif oldu: bingüşler, vezâif [Ar.]: oldu günlükler” (TS: 1873).

“Rûzâne [Fa.]: günlük ya’ni vazife” (TS: 1873).

ş. 1. güne mahsus veya lâyık, mütenâsip ve kâfi olan. [bu dahi yalnız kullanılmayıp, atidekiler gibi terkîbâtta müstameldir:] bir gönlük iş, beş günlük yol, bu günlük bu kadar kâfidir. 2. ömrü şu kadar günden ibaret olan, şu kadar gün eskimiş olan, şu kadar gün evvel yapılmış veya vücut bulmuş olan: kırk günlük bir çocuk, üç günlük et, on on beş günlük bir mezar (KT: 403).

TS’de bulunan ilk anlam (şemsiye, gölge yapmaya yarayan perde), ‘güneşlik’ anlamında kullanılmıştır. TS’nin ikinci anlamı ‘gündelik, ücret’ anlamındadır.

Sözcüğün KT’de ‘güne mahsus veya layık, ömrü şu kadar gündend ibaret olan’ halinde tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

gürbüz: 1.zirek,zeki.

“Ola can ü gönül hikmetten ageh
Ne igen gürbüz ola ne hot ebleh” (TS: 1880).
2. kuvvetli, önemli
“her kim anı görmeye gözsüzdür
Bu sözü anla ki gürbüz sözdür” (TS: 1880).

ş. yaşından ziyade gösterişli, serpilmiş, genç irisi, vücutlu ve zorlu: Gürbüz bir delikanlı (KT: 403).

Sözcük TS’de ‘zirek, zeki; kuvvetli, önemli’; KT’de ‘yaşından ziyade gösterişli, serpilmiş, genç irisi, vücutlu ve zorlu’ olarak tanımlanmış; TS’de yer alan ‘zeki’ anlamı KT’de yoktur. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

gütmek: takip etmek, riayet etmek, kollamak

“Her kim öğüt vere işitmek gerek
Uluların öğüdün gütmek gerek” (TS: 1883).
“Süheyl eydür imdi nice sabreden
Güneş var iken gölge nice güdem” (TS: 1883).

ft. 1. öne katıp sürmek, sevk ve tesrib etmek: develerini güdüyordu. 2. otlatmak, ra’y etmek: çoban koyunlarını, sürüsünü gütmeye meşgul idi. 3. mc. saklamak, tutmak, hıfz etmek: kin, garaz güdüyor; babasının huyunu gütmek (KT: 404).

Sözcük her iki sözlükte de aynı anlama sahip değil gibi gözükabilir. Fakat TS’deki anlamlar (takip etmek, riayet etmek, kollamak), KT’nin birinci ve ikinci anlamlarını (öne katıp sürmek, otlatmak) karşılar niteliktedir. Bunun yanında KT’nin üçüncü anlamı (saklamak, tutmak, hıfz etmek) sözcüğe mecaz bir anlam kazandırmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşıyor.

güvenmek: 1. Bel bağlamak, itimat etmek.

“Bu arada her kim ki akli ola
Ne mala güvene ne cana kala” (TS: 1884)

2. Sevinmek

“Kimesne ölümüne güvenme sen
Ki devran seni hem komaya esen” (TS: 1885).

3. İftihar etmek, övünmek

“El-mef’haru: Şol iyi hüner ve iyi hûdur ki bir zamandan bir zamana rivayet olunur ve söylenir ve kişi anun ile öğünür ve güvenir” (TS: 1884-1885).

fl.[zebânzedi güvenmek] 1. dayanmak itimat, istinat etmek, yerine veya bir şeye dayanıp rahatlamak, mağrûr olmak, iğtirâr etmek: ben size güvendim; şemsiyeme güvenerek o yağmurda dışarı çıktım; elimdeki sopaya güvenerek köpekten kaçmadım. 2. göz kesmek, göze kestirmek, becereceğini derk etmek, mağrûr olmak: siz o kadar güvenmeyiniz (KT: 405).

Fiilin TS’de bulunan altı çizili anlamları (sevinmek, iftihar etmek, övünmek), KT’de bulunmamaktadır. Buna göre KT’de ‘dayanmak, göz kesmek, göze kestirmek’ olarak verilen sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ham: çiğ, iyi pişmemiş

“Ca’fer’in çöreği ham ve yağsızdır” (TS: 1897).

ş. *Fa.* 1. pişmemiş, çiğ: ham et. *n.* 2. olmamış, kemale ermemiş: ham meyve. 3. açılmamış, tecrübesiz, acemi: ham adam. 4. işlenmemiş, açılmamış, hali: ham toprak, ham arazi. 5. rahata alışmaktan zahmete gayr-i mütehammil: oturmaktan pek ham oldum, vücudum ham alıştı. 6. işlenmemiş, hâl-i tabî’inde bulunan: ham eşya, ham demir, ham şeker. 7. boş, beyhude münasebetsiz, abes: ham teklif; hayâl-i hâm, tama’-ı hâm (KT: 420).

Sözcük, TS’de ‘çiğ, iyi pişmemiş’ anlamındadır. Sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘açılmamış, tecrübesiz, acemi, işlenmemiş, açılmamış, gayr-i mütehammil, boş, beyhude, münâsebetsiz, abes’ anlamlarıyla verilmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

- hay:**
1. Ha, sakın, asla, sakın ha, zinhar, aman.
“Dut dilini hay degüldür reva
Hakkına Hakkın suhan-ı nâseza” (TS: 1903).
 2. aman, medet, eyvah
“... Biz dahi nice Müslümanlar ile medet haylarına vardıkta mezbur Seyyit Ahmet’i elinde kılıç ile Hasan nâm kimesneyi kovup gider iken tuttum” (TS: 1904).
 3. hah, tam, işte
“Anlar sevindiler kim hay üşbu şol buluttur kim... yağmur yağdırır” (TS: 1904).
 4. vay
“Hay mollaya noldu deyüp bir uğurdan karga gibi başına üstüler”
 5. hey, ey
“...Derhal tonun çıkardı ırmağa düştü, ol yedi kişinin ikisin bir eline, ikisin bir eline, ikisin iki ayağı birle çıkardı. Andan Hasan’a eyitti: Hay benden beğlik da’vasın kılursun üş altı kişiyi ben çıkardım, birisin dahi sen çıkar” (TS: 1904-1905).

hh. teessüf ve tekdîr beyan edip ekseriya şetm ve beddua tabirleri başında kullanılır: Hay budala! Hay Allah bu sarığın cezasını versin. || **hay hay** = 1. öyle ya, şüphesiz, elbette: Hay hay biz de geliriz. 2. Ferah ferah, vızır vızır, kolay kolay: bu yolda iki araba yan yana hay hay geçer (KT: 441).

Sözcük her iki sözlükte de genellikle ünlem anlamı taşımakla beraber KT’de, TS’den farklı olarak ‘sitem, beddua’ anlamında kullanılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılıyor. Sözcüğün aynı zamanda ‘teessüf ve tekdîr beyân edip ekseriya sitem ve bedduâ tabîrleri başında kullanılır’ olarak tanımlanması, sözcükte anlam kötüleşmesi olduğunu göstermektedir.

- hele:**
- madem, madem ki
“Bu sözde iken geldi nâgah haber
Ki gitmiş Yemen kavmi, çün, şah haber
İşitti, tana kıldı, kim ivüben
Nite gitti, komaz idim anı ben
Hele çünkü gönüldü olsun uğur” (TS: 1908).

h. 1. hususiyetle alelhusus, lâsiyyemâ: Hele ben evvelden bu işi beğenmedim; hele size o söz hiç düşmezdi. 2. akıbet, nihayet: hele geldi; hele bu işi de bitirdim. 3. kaldı ki, gelelim: hele bizim aşçının işine akıl erdiremedim. 4. hiç olmazsa, bari, bu kadar olsun: hele sen şunu yaz; hele okuyalım bir kere. ≡ *hh.* 1. tahzîr ve ta’zîr beyân eder: Hele bak! 2. ihâfe ve tehdit beyân eder, bakalım: hele gel! hele elini sür! 3. mükerrer olarak de imdi, de bakalım, doğrusunu söyle manasını ifâde eder: hele hele ne maksatla geldiniz? hele hele nasıl oldu (KT: 448).

Sözcük, TS’de ‘madem, madem ki’ anlamıyla verilirken KT’de bu anlama ek ‘ihâfe ve tehdit beyân eder, mükerrree olarak da imdi, de bakalım, doğrusunu söyle

manasını ifâde eder’ anlamlarını kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

horlamak: hor görmek

“Kâfirleri it ardına bırağup horlayan” (TS: 1922).
“Salihler hakir nazar edip horladunuz” (TS: 1922).

ft. hor ve hakîr tutmak veya kullanmak. *fl.* uyurken boğazdan kalın sesle hor hor etmek (KT: 463).

Fiil, KT’de, TS’de bulunan aynı anlamı (hor görmek) karşılamış; bunun yanı sıra yansıma bir üretimle farklı bir anlam (uyurken boğazdan kalın sesle hor hor etmek) kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

hortlamak: burnundan hırıltılı ses çıkarmak

“Kab [Ar.]: Hinzir burnunu öttürüp hortlamak” (TS: 1923).

fl. 1. (yaban hayvanı) hort hort edip seslenmek. 2. avâm zu‘munca günahkâr adam mezarda cadı olup hort hort etmek, mezar azabı çekmek (KT: 463).

Yine bir yansıma ses olan ‘hortlamak’, TS’de ‘hinzir burnunu öttürüp hortlamak’ olarak tanımlanırken KT’de bu anlamın yanında ‘avâm zu‘mûnca günahkâr adam mezarda cadı olup hort hort etmek, mezar azabı çekmek’ tanımını üstlenmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşıyor.

hoşluk: tatlı, güzel, hoş

“Bu hoşluk hâl içinde bunca müddet”
Geçirdim zevk ile ömrü ganimet” (TS: 1926).

s. 1. iyilik, güzellik. 2. *Tr.* gariplik, tuhafılık. 3. neşesizlik: bugün bir hoşluğunuz vardır. [bu manada daima <<bir>> kelimesiyle beraber kullanıldığından <<bî-hoşluk>>tan galat olması da melhuzdur.](KT: 464).

Sözcük TS’de, ‘tatlı, güzel, hoş’ olarak tanımlanırken KT’de bu anlamın yanında ‘iyilik, güzellik, gariplik, tuhafılık, neşesizlik’ şeklinde anlamlandırılmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi meydana gelmiştir. Bunun yanında KT’de bulunan ‘neşesizlik’ anlamı, sözcükte anlam kötüleşmesi ortaya çıktığını göstermektedir.

hulanmak, (huyulanmah): huy edinmek, âdet edinmek

“Pes Muhammed Mustafa oların hulkun hulandı ve edebin edeplendi” (TS: 1930).

ft. 1. kötü huy peyda etmek, hırçın olmak. 2. darılmak, gücenmek, münfail olup hiddet etmek: bu sözden huylanır (KT: 469).

Sözcüğün, KT’de ‘huy edinmek âdet edinmek’ anlamının yanı sıra KT’de ‘darılmak, gücenmek’ anlamı ile tanımlanması sözcükte anlam genişlemesi oluştuğunu göstermektedir. Altı çizili ifadelerde (kötü huy peydâ etmek, hırçın olmak) görüleceği gibi, sözcükte aynı zamanda anlam kötüleşmesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ılgamak: dört nala koşmak

“... Mezkûr Mehmet’i yanına alıp Kayseriye beği hazretleri âdemlerinden Yunus subaşı ve Rıdvan ve benim âdemlerimle ılgayup karye-i K.. ye varıp.... (TS: 1940).

fl. 1. (at) başı boş olarak dörtleme gider gibi koşmak. 2. (atlar) koşup her tarafa yayılmak. 3. çapul için atla hücum etmek, at koşturup her tarafa vurup geçmek. *mr.* (KT: 475).

Sözcük TS’de ‘dört nala koşmak’ anlamındadır. KT’de bu anlamın yanı sıra ‘çapul için atla hücum etmek, at koşturup her tarafa vurup geçmek’ tanımlamalarıyla verilen sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ılkı, (ilku, yılku): 1. hayvan

“Değül mutrip ılkı ayağı ünü
Virür aşka zevk ü bilgil bunu”

“... Eyittiler: Yâ Resulallah anber deniz yılkıındandır. Peygamber eyitti: Naam, ol yılku Hint yerinde olur, dere ve yazılarda otlar idi, Tanrı Taâlâ Cebrail’i viribidi anı ve anın dölün kamusun sürdü denize döktü” (TS: 1945).

2. at sürüsü

“Giderek kâfirin ılkısına geldi, bir at bulur isem tutayım bineyim dedi” (TS:1945).

3. hayvan sürüsü

Reme [Fa.]: sürü mânasındadır, Arabide katı’ denir, koyun sürüsü ve hergele ve ılkı ve kuş sürüsü gibi” (TS: 1946).

ş. başı boş gezen alıştırılmamış at, hergele [Tatarlar böylelerini etlerini yemek için yetiştirirler.] (KT: 1332).

Sözcük, TS’de üç farklı anlam (hayvan, at sürüsü, hayvan sürüsü) ile gösterilmiştir. KT’de ‘başı boş gezen alıştırılmamış at, hergele, yılku at’ anlamındaki sözcük, sadece ‘at’ olarak özel anlamda tanımlanmıştır. TS’de sadece ‘at’ değil diğer hayvan türleri anlamında kullanılan ifadede buna göre anlam alanının daraldığı anlaşıyor.

ımızganmak, (mızganmak): uyuklamak, azıcık uyumak

“Sabah olunca kamu ol sebepten

Imızganmadılar ayş u tarepten” (TS: 1946).

“Ol kişiyi yatmağa komayalar, gözleri bakarken azacuk ımızganmağa dahi komayalar” (TS:1946).

İmizgenmek *fl.* 1. uyuklamak, uykuya galebe edip defedememekle yatmaksızın sallanıp durmak. 2. (ateş) kararıp sönmüş gibi durmak (KT: 509).

TS’de ‘uyuklamak, azıcık uyumak’ anlamında kullanılan fiilin KT’de bu anlama ek ‘(ateş) kararıp sönmüş gibi durmak’ haliyle tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

ıncırık, (ıçkırık, inckırık, inckırık): hıçkırık

“Ve eğer artık yerse öykene ziyan eyler ve inckırık getirir ve boğazı dutar” (TS: 1949).

“... Inckırık olur, ilacı Hindistan kozun beraber şekerle içireler” (TS: 1949).

s. 1. mideden gelen gayriihtiyâri hareket-i ihtilâciyye ki ıklamak suretinde zahir olup insanı rahatsız eder, fuvâk. 2. Fıklayarak ağlama. || *inckırık tutmak* = 1. inckırığa tutulmak. 2. çene atmak, fevâku’l-mevte uğramak (KT: 476).

Sözcüğün TS’de ‘hıçkırık’; KT’de bu anlamın yanında ‘fıklayarak ağlama; çene atmak’ anlamlarıyla açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

ışık (I), (ışıklık): 1. demir başlık, miğfer

“Çukal saldı eğnine, başa ışık
Ara yerde çün yoğ idi barışık” (TS: 1986).

2. Parlak, güzel yüzlü.

“Şam’dan gelmiş yalın yüzlü ışık
Tas alub küyün gedalar gibi seyreyler güneş” (TS: 1988).

3. Aydınlık, ziya

Es-senâ [Ar.]: Işıklık ki zıya manasınadır (TS: 1988).

ışık (II), (ışık mezhep): Bektâşi dervîşi.

“Eğer beğdir ya dânişmend ü ışık
Kılır her biri halince tanışık” (TS: 1988).

s. 1. aydınlık, nur, ziya: mumun ışığı, pencereden gelen ışık. 2. gece tenvir eden şey, mum, kandil, lâmba: buraya bir ışık getirin. || ışık etmek, ışık vermek = aydınlık vermek, tenvir etmek.
≅ ş aydınlık, münevver, ziyadar (KT: 479).

TS’de ‘demir başlık, miğfer; parlak, güzel yüzlü; aydınlık, ziya’ olarak açıklanan sözcük, KT’de bu anlamlardan ikisini (parlak, güzel yüzlü; demir başlık, miğfer) yitirmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılıyor.

ışkın: filiz, sürgün

“Arındı çünkü gitti köhne talı
Yeni ışkın çıkıp verdi nihali” (TS: 1992).

yahut uşkun s. bahçe ravendi denilen nebat, revâsıl (KT: 479).

Eren (1999: 184), sözcüğün anlamını ‘kalın köklü, sarımsı çiçekli, çok yıllık ve otsu bir bitki’ olarak vermiştir. Yerel ağızlarda ‘ışgın, uşgun’ olarak kullanılan sözcük TS’de genel bir anlamdayken KT’de özelleştikten anlam daralmasına uğramıştır, denilebilir.

ibik, (ibiklü, ibük, ibibik, alaca ibik): Çavuş kuşu, hüthüt kuşu.

“Hüdhüd [Ar.]: Alaca ibik kuşu ki çirkin kokulu bir kuştur” (TS: 1995).

s. horozun başındaki kırmızı lahm-i zâ’id, horoz tarağı || horoz ibiği= bir nevi kırmızı çiçek (KT: 482).

Farklı şekillerle adlandırılan sözcük, Eren (1999: 187)’e göre, yerel ağızlarda ‘hübübük, hübbük’ olarak geçip çavuş kuşunun çıkardığı sestten anlamını kazanmıştır. KT’de ‘çavuş kuşu’ değil de ‘horozun başındaki kırmızı lahm-i zâ’id, horoz tarağı’ olarak tanımlanan sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılıyor.

ikilemek: İkinci defa olarak söylemek.

“ Bir peygamber eyitti: Kimdir bana payendan ola kim dünin namaz kıla ve gündüzün oruç tuta ve hiç kimseye kakımaya; bir yiğit duru geldi, eyitti: Ben! Pes ol Peygamber eyitti: otur aşığa! Andan sözü ikiledi ve eyitti: Kim ola kim bana payendan ola kim gündüzün oruç tutup dunın namaz kıla...” (TS: 2024-2025).

ft. iki yapmak, işini tedarik etmek (KT: 498).

Clauson (1972: 108), sözcüğün anlamını ‘bir şeyi iki kere yapmak’ olarak vermiştir. TS’de ‘tekrarlamak’ anlamında verilen sözcük, bu anlamını KT’de

korumuştur. KT’de bu anlamın yanında ‘işini tedarik etmek’ anlamı ile verilen sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ilenç, (yilenç): 1. beddua

“Bu mübarek yoldan kalmagıl, melûl olup bana ilenç kılmagıl didi” (TS: 2038).

“Gönüller derilse yeğ andan ki genç
Hazine boş olsun dolunca ilenç” (TS: 2038).

2. azarlama

“Erenler bigi ye elin rencini
Muhannet yer ayruklar ilencini” (TS: 2039).

s. bedduâ, inkisâr, lânet *mr.* (KT: 503).

Nişanyan (2012: 261), sözcüğün anlamını (ilen-) ‘üstüne varmak, taciz etmek’ olarak ermiştir. TS’de ‘beddua ve azarlama’ olarak verilen sözcüğün, KT’de ‘azarlama’ anlamını yitirmesi, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

iletmek, (eletmek, iltmek): Götmürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek.

“Sıdk ile berk dut anın eteğin
Kim seni ilte ol Çalab’a değin” (TS: 2048).

mz: iletir. ft. 1. bir ile yani yere götmürmek, nakil ve isal etmek: bunu filân yere ilet: şu masayı bu tarafa iletiver. **2. kapıp çalmak, sirket etmek, alıp götmürmek** (KT: 503).

Nişanyan (2012: 261) ve Clauson (1972: 132), sözcüğün temel anlamını ‘taşımak (getirmek veya götmürmek)’ anlamlarında vermişlerdir. TS’de ‘götmürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek’ anlamlarında verilen sözcük, KT’de bu anlamların yanında ‘kapıp çalmak, sirket etmek, alıp götmürmek’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcük hem anlam genişlemesine hem de anlam kötüleşmesine uğramıştır, denilebilir.

ilmek (I): dokunmak, geçmek, ilişmek, tesir etmek, tutulmak, takılmak

“Giysûsu ilmelerine ile diyen kişi
Bilmez mi anı kurucah tuzağa ile” (TS: 2064).

“Hakikat bil işinde Hak yanılmaz
Kişi rızkına kişi tırnak ilmez” (TS: 2064).

(II): iğreti düğüm, ilmik

“Ana benzer bu ölmek ü dirilmek
Ki bağlana bir ipte iki ilmek” (TS: 2064).

ft. 1. Toplayıp tutturmak, çatmak: iler tutar; libasını kendi iler diker. 2. Rastgelmek, tesadüf etmek, duş gelmek. *mr.* (KT: 505).

s. çözümleri kolay düğüm, eğreti düğüm, halli kolay ukde (KT: 505).

Sözcük, TS’de sahip olduğu anlamlardan altı çizili olan birinci anlamını (dokunmak, geçmek, ilişmek, tesir etmek, tutulmak, takılmak) KT’de yitirmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanı daralmıştır.

inak, (inağ, inal, yinak): 1. kendisine inanılır ve güvenilir emin kimse, inal

“Sağda oturan sağ bekler, sol kolda oturan sol beğler, eşikteki inaklar, dipte oturan has beğler kutlu olsun devletiniz” (TS: 2074).

2. kendisini emniyette bilen

“İnak... ve Türkide emin mânasına” (TS: 2075).

ş. *Tk.* sözüne inanılır, mutemet, mü'temen. 2. müşavir, müsteşar ≡ s. rey, istişare (KT: 512).

19. yy'a kadar 'güvenilen kimse' anlamıyla kullanılan bu sözcük (Nişanyan, 2012: 265), TS'de yer alan 'kendisini emniyette bilen' anlamını KT'de yitirmiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ince: dikkatle.

"İman [Ar.]: Gayet ince nazar etmek." (TS: 2078).

ş. 1. kalın mukabili, rakîk, bârîk: ince bir değnek. 2. ufak, dakîk, hurde: ince un, ince tuz. 3. sivri: ince burun. 4. *mc.* zarif, nazik, narin: ince iş, ince nakış, ince sanat. 5. zekâvetli, idrakli, ferasetli: ince zihin. 6. hafif, muhtasar: ince donanma, ince karakol. 7. müessir, keskin: ince ağrı. 8. kulağa hafif gelen: ince ses, ince vızıltı (KT: 513).

Sözcüğün her iki sözlükte bulunan anlam ve tanımlarına bakıldığında TS'deki anlamının (dikkatle) KT'de bulunmadığı tespit edilmiştir. Buna göre sözcük anlam daralmasına uğramıştır.

incik, (incük): diz kapağı ile topuk arası, bunun topuğa yakın olan kısmı

"Sadika Melik sayru idi, incüğünde baş çıkmış idi" (TS: 2079).

s. sakın ince kemiği, dizin altındaki kemik (KT: 514).

ş. hafif surette vurulmuş veya kırılmış (uzuv): kolu inciktir ≡ s. incinmiş, vurulmuş yer: kolunda inciği vardır (KT: 514).

TS ve KT'de insan anatomisi ile ilgili bir anlam (diz kapağı ile topuk arası, bunun topuğa yakın olan kısmı) barındıran sözcük, KT'de bu anlamın yanında 'hafif surette vurulmuş veya kırılmış (uzuv)' anlamı ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

indemek-ündemek (indemek, ünlemek, ünnemek): seslenmek, çağırmak, davet etmek

"İşitmezler bu sözü söylemegegil
Halkı kogıl diynine ündemegil
Yusuf eder ünderem doğru yola
Gelmezlerse bulara kılâm belâ" (TS: 4074).

ya ؤنگله مك ünlemek *fl.* 1. bağırmak, çağırmak, ses çıkarmak, nara atmak. 2. şarkı söylemek, teganni etmek. 3. ötmek, terennüm etmek. *mr.* (KT: 1272).

DS (2009: 4796)'de 'ünlemek' ve 'ünnemek' olarak geçen sözcük, genel olarak 'çağırmak, davet etmek, seslenmek' anlamlarında kullanılmıştır. TS'de 'seslenmek, çağırmak, davet etmek' anlamları ile tanımlanan sözcüğün KT'de bu anlamların yanında 'şarkı söylemek' anlamı ile açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

indürmek: 1. kısmet vermek, rızık göndermek

"... Her bir kişiye ol hazineden kaderlü kaderince, gerekli gereğince indürürüz" (TS: 2083).

2. alçaltmak, küçültmek

"Amma ol ba'se inkâr edenlerün sözleri seni yeynicek kılup şol mertebe indürmesün ki ivmekle anlara yavuz dua kılup... (TS: 2083).

indirmek: *ft.* 1. aşağı götürmek, tenzil etmek: dağdan kereste, raftan eşya indirmek. 2. hayvandan, arabadan aşağı almak: yolcuları arabadan aşağıya indirdiler. 3. azaltmak, aşağılatmak, tenzil etmek:

etin fiyatını indirdiler; posta ücretlerini indirdi. 4. tarh ve tenzil etmek, hesaptan aşağı vurmak: masrafi indirdikten sonra iradı hesap etmeli (KT: 515).

TS'de bulunan ilk anlama (kısmet vermek, rızık göndermek), KT'de rastlanılmamıştır. Sözlüklerdeki diğer anlamları örtüşen (alçaltmak, küçültmek) sözcükte bu nedenle anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

inmek: misafir olmak

“Eğer Muhammed’e inesüz külliniz boğazlanursuz” (TS: 2085).

enmek fl. 1. aşağı gelmek, nüzul hubût etmek: gökten indi; hayvanat dağdan iniyor. 2. düşmek, sükut etmek: damdan inen su. 3. azalmak, tenakus, tenezzül etmek, çıkmak mukabili, fiyatı düşmek: ekmek fiyatı indi, kahve indi. 4. düz olmak, düşmek, kabarmak mukabili: şiş indi. 5. kesb-i sükûn etmek, teskin olunmak, mündefi’ olmak: sıtma, ateş indi; hiddeti indi. 6. hayvan veya arabadan yere ayak basmak: esnâ-yı râhta sabahtan akşama kadar hiç inmedik. 7. konmak, misâfir olmak, menzil tutmak: bu akşam nereye ineceğiz? Gelen misafirler kimin evine indiler? 8. Tedenni ve tenzil etmek. 9. düşmek, yıkılmak: duvar indi. 10. nüzul isâbet etmek: yüreğine indi (KT: 518).

Sözcük TS’de tek anlam ve tanıkla (misafir olmak) gösterilmiştir. KT’de bu anlam ile beraber toplam on anlam (aşağı gelmek, düşmek, azalmak, düz olmak, mündefi olmak, yere ayak basmak, tenzil etmek, düşmek, yıkılmak, nüzul isabet etmek) barındıran sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

irilik: 1. Sertlik, kabalık, katılık, huşunet.

“Ol kadar irilik etme ki halk senden incine” (TS: 2090).

2. Şişlik

“İç yağı boğaz iriliğine nafidir” (TS: 2091).

s. büyüklük, cüsse büyüklüğü, cesamet, dahâmet (KT: 524).

Sözcüğün TS’de taşıdığı anlamlar KT’de azalmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü TS’de ‘sertlik, kabalık, katılık, huşunet; şişlik’ olarak açıklanan sözcük, KT’de ‘büyüklük, cüsse büyüklüğü, cesamet, dahamet’ şeklinde tanımlanmıştır.

irilmek: 1. birilmek, toplanmak, yığılmak

“Hata ol veçhile ola kim damar eyü açılmış ola, kan deri altında irkile damar yeri gögere” (TS: 2092).

2. Çekinmek, tereddüt etmek, duraklamak

“Kapudan gelmede irkilmedi hiç
Oldu mahdumu ile pîça-pîç” (TS: 2093).

fl. 1. (su) birikip durmak, durup taaffün etmek. 2. (insan) tevahhuş edip durmak (KT: 524).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde hem anlam genişlemesine hem de anlam daralmasına uğradığı görülmektedir. Çünkü TS’de ‘birilmek, toplanmak, yığılmak; çekinmek, tereddüt etmek, duraklamak’ olarak verilen sözcük, KT’de ‘(su) birikip durmak, durup taaffün etmek; (insan) tevahhuş edip durmak’ şeklinde tanımlanmıştır. Altı çizili ikinci anlamın (çekinmek, tereddüt etmek, duraklamak) KT’de olmayışı, sözcüğün anlam daralmasına uğradığını göstermektedir. Yine KT’de bulunan ‘tevahhuş etmek’ yani korkutmak anlamının TS’de olmayışı, aynı zamanda anlam genişlemesini kanıtlar niteliktedir.

irkmek: biriktirmek, yığmak.

“Kazanır eyü ad koyuben gider
Geri komağa mal irkip nider” (TS: 2094).

fl. (su) birikip durmak, yığılmak (KT: 524).

TS ve KT’de yer alan anlam ve tanıklar incelendiğinde, sözcüğün TS’de edindiği anlam ile KT’de bulunun ‘su birikintisi’ anlamı farklı anlamlardadır. Ayrıca fiil, TS’de geçişli iken KT’de geçişsiz duruma geçmiştir. Dolayısıyla sözcükte başka bir anlama geçiş oluşmuştur.

ertelemek, (irtelemek): sabahlamak, geceyi arkada bırakmak

“Kaçan ikinci gün ertelediler buların yüzleri kıpkızıl oldu tamam kan ile boyanmış gibi” (TS: 1518).

fl. erteve kalmak, bir gün geri kalmak: orada ertelemeye mecbur oldu; yemek ertelerse bayatlaşır (KT: 310).

Fiilin KT’deki anlamı ‘zaman kaybetmek, gecikmek’ iken TS’de böyle bir anlam bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı söylenebilir.

iskemli, (iskemli): iskemle, kürsü

“Kürsi [Ar.]: İskemli ki üstüne oturular. Türki de şâyidir” (TS: 2103).

s. [Fr. escabelle] 1. dört ayaklı ve üstü hasırlı oturulacak küçük ve arkasız kürsü. 2. tepsi, sini, şamdan, sigara levazımı konacak muhtelif şekilde küçük masa veya sehpa. ||ebe iskemlesi= öreke (KT: 527).

Sözcüğün, anlam ve tanıkları incelendiğinde, anlam alanının genişlediği görülebilmektedir. Çünkü sözcük TS’de ‘iskemle, kürsü’ anlamındayken KT’de bu anlamın yanında ‘tepsi, sini, şamdan’ anlamı ile tanımlanmıştır.

istemek: 1. aramak, araştırmak

“Geldi Musa istedi bulımadı
Kandalığın Yusuf’un bilimedi” (TS: 2105).

“Sen dakı uçmakı bunda istegıl

Uçmak için dünyayı elden kogıl” (TS: 2105).

2. beklemek, gözetmek, kollamak

“Pes şagirtlik veçhile her bir yere varırdı, niceme kim ilmi var idi, kendözün nesne bilmez gibi eyleyip yürürdü ve her bir cinsten fırsat isterdi tâ kim delim dostlar ve yâranlar edindi” (TS: 2107).

3. sormak, tahkik etmek

“Suçumu benim bulardan istesün

Ellerin niçin doğradılar soylasun” (TS: 2107).

istemek. *ft.* 1. dilemek, talep etmek: biri gelmiş para istiyor. 2. arzu etmek, hâhişlisi olmak: herkes zengin olmayı ister. 3. aramak, cüst ü cü etmek: kimi istiyorsunuz? 4. çağırarak, celp ve davet etmek: sizi istiyorlar? kendisini mahkemeden istiyorlar. 5. kasıt ve niyet etmek: ava gitmek isterim. 6. muhtaç olmak, lüzum ve ihtiyacını hissetmek: mahallemiz muntazam bir mektep ister ≡ *fl.* lüzum ve ihtiyacı olmak, lazım olmak: bu odaya bir âvîze ister (KT: 530).

Sözcük, TS’de üç olan anlam sayısını KT’de altıya çıkarmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü sözcük TS’de ‘aramak, araştırmak, beklemek, gözetmek, kollamak, sormak, tahkik etmek’ anlamlarında

verilirken KT’de bu anlamların yanında ‘çağırarak, celb ve davet etmek, muhtaç olmak’ şeklinde tanımlanmıştır.

istenmek: istemek, aramak

“Şahın ili toptolu çeridürür
Ki her birisi ölüm eridürür
Savaş istenür dün ü gün baş açıp
Yağıdan bular dönmemiştir kaçıp
Barmağına dolar yörür öykünse ağzına
Ellenmek istenür gibi hatem didükleri” (TS: 2108).

fc. 1. talep olunmak. 2. arzu olunmak. 3. aranmak cüst ü cû edilmek. 4. çağırılmak, celb ve davet olunmak (KT: 530).

‘İstemek’ sözcüğünde olduğu gibi bu sözcükte de anlam genişlemesi söz konusudur. Çünkü TS’de ‘istemek, aramak’ olarak verilen ifade, KT’de bu anlamın yanı sıra ‘çağırılmak, celb ve davet olunmak’ şeklinde tanımlanmıştır.

iş (II): hal, durum, vaziyet

“Horus vaksiz ölse ne olur işi
Revadır oluk dem kesilmek başı” (TS: 2110).

s. 1. insanın çalışarak yaptığı şey, amel, kâr: iş yapmak, iş işlemek. 2. çalışmak, uğraşma, şügl, meşguliyet: işim vardır; yazı yazmayı iş edinmiştir. 3. emir, madde, maslahat: bu müşkil bir iştir; bunda bir iş vardır. 4. vazife, bir adamın yapacağı: o benim işimdir; o senin işin değildir. 5. ehemmiyetli madde, mesele: bunu da iş yaptınız. 6. hizmet, memuriyet, kesb ü kâr: bir iş arıyor; kendisi bir işte midir? 7. hacet: işimi görmedi; işini bilir (KT: 540).

Sözcüğün iki sözlükte bulunan anlam ve tanıkları incelendiğinde, sözcük anlamının TS’deki ‘hal, vaziyet, durum’ anlamından ‘çalışarak yapılan uğraş, hizmet, madde, maslahat’ gibi farklı anlamlara geçtiği görülmektedir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş oluşmuştur, denilebilir.

işlemek: 1. yapmak

“Niçene kim yakutu oturtmakta yakuta ziyan ve horluk yoktur amma akıl isleri katında anı işleyen ayıplı olur” (TS: 2119).

2. imâl etmek, yapmak

“Ey pîr, ben ol sen dediğin ilâcı bilmezsem sen bilürsen gel sen işle dedim” (TS: 2121).

3. çalışmak

“Ol sığır işlemekten yavaşımamıştır yavaş değüldür” (TS: 2121).

4. tesir etmek

“Gece yatacak vaktin yiyeler yatalar, sabaha değin eyü işleye soğulcan ve namazburı gidere” (TS: 2122).

fl. 1. iş görmek, işle uğraşmak, meşgul olmak: günde sekiz saat işler. 2. girmek, nüfuz etmek: su toprağın içine işlemiş. 3. tesir etmek: içime işledi; soğuk iligime kadar işledi. 4. (makine vesaire) müteharrik olmak, bozuk ve muattal olmamak: saat, barometre, makine, değirmen işliyor. 5. çok gidilip gelinmek, battal olmamak: bu yol çok işliyor; yeni açılan dükkân, gazino iyi işliyor. 6. cerahat bağlamak, cerahatlanmak, takayyuh etmek: yara, çıban çok işliyor ≡ *ft.* 1. yapmak, imal etmek: ne işliyorsun? 2. oymak, hakketmek, oyarak tezyîn etmek: bu tavanı güzel işlemişler. 3. iğne ile naksetmek: atlas üzerine iğneyle güzel çiçekler işliyor (KT: 542).

Nişanyan (2012: 276), sözcüğün anlamını ‘çalışmak’ olarak vermiştir. TS’de ‘yapmak, imal etmek, çalışmak, tesir etmek’ anlamlarında verilen sözcüğün KT’de bu anlamların yanında ‘oymak, hâkk etmek, oyarak tezyin etmek; iğne ile nakış

etmek' anlamlarıyla açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

işlenmek: kendisi için iş olarak vazife edinmek

“Ve Kaabil oğlanları katında ilim yoğ idi kim ann ile öğütleneler ve işleneler” (TS: 2122).

fc. 1. imâl olunmak, yapılmak: bu sıcakta iş işlenmez. 2. hafr veya hak yahut nakşedilmek: toprak yumuşaktır, kolay işlenir; meşe ağacı zor işlenir; lacivert atlas üzerine sırma işlenirse güzel gösterir. 3. çalışılmak, iş görülmek: günde sekiz saat işlenir (KT: 542).

Sözcük, tıpkı ‘işlemek’ fiilinde olduğu gibi KT’de, TS’deki anlamının (kendisi için iş olarak vazife edinmek) yanında farklı anlamlarla tanımlanmıştır. Buna göre KT’de ‘hafr veya hak yahut nakşedilmek’ anlamını edinen sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

işletmek: 1. yaptırmak

“Bizim sizin üzerinize saltanatımız yoğ idi kim elbette cebredüp diler dilemez ol işi işledeydük” (TS: 2122).

2. çalıştırmak

“Toku depretme, acı işletme” (TS: 2122).

“Zulmile gûşmal ederler ola
İşledüp bîmecal ederler ola” (TS: 2123).

3. saplamak, derinliğine geçirmek

“Süzdü çeşmin dahi bilmem nitti
Tâ ciğergâha okun işletti” (TS: 2123).

4. yaptırmak, imal ettirmek

“Yenişehir mutablarına yiğirmi dört deve rahtı işletmek emrolunmuş idi” (TS: 2123).

ft. 1. iş gördürmek, işle meşgul etmek, çalıştırmak: bahçesinde daima üç dört amele işletir. 2. geçirmek, nüfuz ettirmek: bu rüzgâr soğuğu adamın iliğine kadar işletir. 3. cerahatlandırmak, cerahatlı bir hâlde tutmak: yakıyı birkaç gün işlettim. 4. bir şeyi ıslâh için üzerine düşmek: bu yazıyı daha işletmeli (KT: 542).

Sözcük, TS’de ‘yaptırmak, çalıştırmak, saplamak, derinliğine geçirmek, yaptırmak, imal ettirmek’; KT’de ‘iş gördürmek, çalıştırmak; geçirmek, cerahatlandırma, bir şeyi ıslah için üzerine düşmek’ anlamlarında açıklanmıştır. Buna göre sözcükte, altı çizili anlamda (bir şeyi ıslah için üzerine düşmek) görüldüğü gibi, anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

izlemek, (izini izlemek, iz izlemek, izin izlemek): izi sıra gitmek, takip etmek, izinde yürümek.

“Düşüp mişeye at izin izledi

Niceme ki çep çevresin gözledi” (TS: 2140).

ft. 1. izini aramak, peyine düşmek, takip etmek. 2. Taharri ve cüst ü cû etmek. 3. sezmek, keşfetmek (KT: 551).

Fiilin TS ve KT’deki anlam ve tanıkları, sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığını gösterir niteliktedir.

kabarcık: Yanıkara, şarbon, kara kabarcık

“Ateş-i pârisi [Fa.]: ... Türkide bu illete kabarcık ve yanıkara ve ateş göynüğü dahi derler” (TS: 2146).

s. 1. suyun yüzünde yağmur damlalarından vesairden hasıl olan hava ile memlû şişcik, habâb. 2. hava veya su ile dolu olarak bedenın üzerinde hasıl olan ufak sivilce: ellerinde birtakım kabarcıklar çıkmış; kara kabarcık; dil kabarcığı (KT: 556).

Sözcük TS’de ‘yanıkara, şarbon, kara kabarcık’; KT’de ‘suyun yüzünde yağmur damlalarından vesairden hasıl olan hava ile memlû şişcik, habâb; hava veya su ile dolu olarak bedenın üzerinde hâsıl olan ufak sivilce’ olarak tanımlanmıştır. Sözcüğün KT’deki anlamları TS’de bulunan anlamı da kapsamaktadır. Dolayısıyla sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kabarmak: büyüme, şiddetlenme

“Gece hem erişti vü karardı kaş
Dahi vardığınca kabardı savaşı” (TS: 2147).

fl. 1. sıklıeti artmaksızın hacmi büyüme, şişme: döşek, şilte kabardı; şu yastığın panbuğunu arttırırsanız çok kabaracaktır. 2. yükselmek, yukarı çıkmak, taşmak: su kaynayınca kabardı; dağlarda karların erimesinden nehirler çok kabardı. 3. (hesap ve meblâğ) çıkmak, çoğalmak: defterimizde masârif kısmı gittikçe kabarmaktadır. 4. (hayvan ve alelhusus erkek hindi vesaire) tüylerini, ürperip dikmekle şişmek: baba hindi kabarmaya başladı. 5. ekşiyip köpürerek yukarı kalkmak, tahammür etmek: hamur, şire kabarmaya başladı. 6. dalgalanmak, dalga peydâ etmek, coşmak: deniz gittikçe kabarıyor. 7. (çuha vesairenin) havı kalkıp bozulmak: bu çuha pek çabuk kabarıyor. 8. tavlınmak, ıslanıp yumuşamak: vücudun kiri kabarmak. 9. bulanmak, karışmak: safram kabardı. 10. tefahür etmek, kibir ve gurur göstermek, kurulmak: o kabarıp durmasın bu işte methali yoktur (KT: 556).

EAT döneminde mecazlaşma yoluyla anlamını genişleten (Erol, 2008: 667-668) sözcük, KT’de farklı anlamlar (yükselmek, yukarı çıkmak, taşmak, çoğalmak, hayvan tüylerini dikmekle şişmek, ekşiyip köpürerek yukarı kalkmak, dalgalanmak, coşmak, çuha havı kalkıp bozulmak, kibir ve gurur göstermek) kazanmış ve anlam genişlemesine uğramıştır. Ayrıca fiilin KT’deki onuncu anlamı (kibr u gurur göstermek) sözcük anlamının kötüleştğini göstermektedir.

kaçık: eğri, çarpık

“Virib [Fa.]: Eğri ve münharif mânâsıdır. Bu eğrilik ekseriya kapı tahtalarında olur. İran Türkiyesinde kaykaç ve bizim Türkimizde kaçık ve ba’zılar virib muharrefi verep derler” (TS: 2157).

ş. 1. bir yana çarpılmış, çarpık. 2. akıl başından kaçmış, delişmen, savruk: kaçıktır, söylediğini bilmez (KT: 559).

Sözcük, TS’de ‘eğri, çarpık’; KT’de ‘bir yana çarpılmış; akli başından kaçmış, delişmen, savruk’ olarak verilmiştir. İlk anlamları örtüşen sözcüğün KT’de bulunan ikinci anlamı (akli başından kaçmış, delişmen, savruk) sözcükte anlam genişlemesini kanıtlar niteliktedir.

kaçmak: koşmak, seğirtmek

“Yürüyen, sürünen, yüğüren, uçan
Görünen, yubunan, çapınan, kaçan” (TS: 2157).

fl. 1. firar etmek, gizliden gitmek: hapishaneden kaçtı; askerden birkaç nefer kaçmış; falanın kölesi kaçtı. 2. habersiz savuşup gitmek: yanımda idi, ne vakit kaçtı göremedim. 3. koşup süratle gitmek: köpeklerin korkusundan bir kaçtı ki. 4. çekinmek, ictinap etmek, dirîğ-i himmet edip karışmak istememek: ben hizmetten, muavenetten kaçmam lâkin elimden gelmiyor; masraftan kaçıyor. 5. nâ-mahreme görünmemek, örtünmek, tesettür etmek: kızı bu sene kaçmaya başladı, benden kaçıyor.

6. zâil olmak: keyfim kaçtı. 7. girmek, nüfûz etmek: kulağıma su, pire kaçtı. 8. biraz bir tarafa gelmek: çırpı ipini al sağa kaç (KT: 560).

Eylem, TS’de iki anlama (koşmak, seğırtmek) sahip iken KT’de sekiz anlam (fırar etmek, habersiz savuşup gitmek, çekinmek, içtinap etmek, örtünmek, tesettür etmek, girmek, nüfuz etmek, zail olmak, gbiraz bir tarafa gelmek) barındırmaktadır. Buna göre altı çizili anlam ve tanıklarda da görüleceği gibi sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kağşamak, (kahşamak, kahşamak): bir şeyin parçaları gevşeyip dağılacak hale gelmek

“Cem’ederem aşkını gönülde ben
Firkati ile bu cihan kahşaya” (TS: 2162).
“Servini revan eyleyicek gülşene subhun
Gevdemde varı sünügünün kahşayım der” (TS: 2162).

fl. 1. sert bir gürültü ile yıkılmak. 2. müşrif-i harâb olmak, çok eskimek. 3. çok kocayıp fertût olmak, ihtiyarlamak (KT: 565).

Fiil, TS’de ‘bir şeyin parçaları gevşeyip dağılacak hale gelmek’; KT’de ‘sert bir gürültü ile yıkılmak; müşrif-i harap olmak, çok eskimek; çok kocayıp fertût olmak, ihtiyarlamak’ anlamları ile tanımlanmıştır. KT’de yer alan ‘çok kocayıp fertût olmak, ihtiyarlamak’ anlamı sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıkarmıştır, denilebilir.

kak (I): 1. elma, armut, kayısı gibi meyvaların kurusu

“... Kakırsan andan kaku, yırsen yi armut kaku” (TS: 2164).

2. kadit, yani kurutulmuş et

“Gürbe: kedi, kedu: kabak, güft: dedi, satil: susak
Hurd: yidi, çepin: solak, kak: kadid [Ar.] ü ay: meh” (TS: 2164).

s. kuru olup kakırdayan şey, alhusus meyve kurusu: armut kaku, dut kaku. [hâlâ Anadolu’da müstameldir.] (KT: 567).

TS’de ‘elma, armut, kayısı gibi meyvaların kurusu; kadit, yani kurutulmuş et’ anlamlarında kullanılan sözcüğün bunlardan ikincisini (kadit, yani kurutulmuş et) KT’de yitirmesi, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

kakılmak: 1. çalınmak, vurulmak

“... ol esnada kapı kakıldı, cariyeye durdu kapıya vardı” (TS: 2166).

2. çakılmak, saplanmak

“Bu yıldız gökte şol kandil gibi asılmıştır kim ol tahtaya eğseri kakılmış gibi göge berkinmiştir” (TS: 2166).

fc. 1. vurularak ithal edilmek: bu toprağa kazık kakılamaz; bu kapıya bir çivi kakılmış. 2. (maden eşya) arkadan vurularak kabartma yapılmak: bu kutunun kapağı fena kakılmış. 3. tahta vesaireye altın ve gümüş tel ve pulları veya başlı çiviler sokularak tezyin edilmek: abanoza gümüş ve altın telleri takılarak musanna şeyler yapılır (KT: 567).

Fiil, TS’de iki anlamda (çalınmak, vurulmak; çakılmak, saplanmak); KT’de üç anlamda (vurularak ithal edilmek, arkadan vurularak kabartma yapılmak, tahta vesaireye altın ve gümüş tel ve pulları veya başlı çiviler sokularak tezyin edilmek) tanımlanmıştır. ‘Arkadan vurularak kabartma yapılmak’ anlamının sadece KT’de olması sözcüğün anlamında genişleme olduğunu göstermektedir.

kakımak, (kahımak): 1. öfkelenmek, kızmak

“Malik Reyyan ol kamuya kakıdı
Kimini sürdürdü kimini tokudu” (TS: 2166).

2. itiraz etmek

“Pes Âdem aleyhisselâm işbu buyruğu oğlanlarına söyledi. Habil razı oldu ve Kabil kakıdı ve eyitti: Kız karındaşım benimle bir karından doğdu ve Habil (in) kız karındaşından ol görklüdür ve ben ana haklıven ve biz iki uçmak dölüyüz ve ol iki dünya dölüdür” (TS: 2170).

3. azarlamak, takdir etmek

“Cariye eyitti: Bana ne söğersiz ve kakırsız, benim elimde ne var” (TS: 2170).

ft. azarlamak, paylamak, ta‘zîr etmek (KT: 567).

TS’de ‘öfkelenmek, kızmak, itiraz etmek, azarlamak, takdir etmek’ anlamlarında kullanılan sözcüğün KT’de sadece ‘azarlamak, paylamak’ anlamında kullanılması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

kalem çekmek: 1. iptal çizgisi çekmek.

“Adı mahvoldu Nesimi’nin kalem çek harfine
Ey bu defterden habersiz ol bu defterden midir” (TS: 2182).

2. yazmağa başlamak

“Gönül verme cihanın gussasına
Kalem çek Âl-i Osman kıssasına” (TS: 2182).

çizmek, hazfetmek (KT: 571).

Sözcük TS’de ‘iptal çizgisi çekmek ve yazmağa başlamak’; KT’de ‘çizmek, ortadan kaldırmak, silmek’ anlamlarında tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanında genişleme olduğu anlaşılmaktadır.

kalmak: bağlanmak, kapılmak, değer vermek, itibar göstermek, bakmak

“Bu arada her kim ki akılı ola
Ne mala güvene ne cana kala” (TS: 2191).

“Tanrı Kerimdir bizim hatalarımıza kalmaz diye, onların gibi kişilere ümmet olduğu faide etmez” (TS: 2191).

fl. mż. kalur, kalır. **1. olduğu yerde ve hâlde durmak, beka ve karar bulmak:** bütün arkadaşları gittiği hâlde o kaldı; imtihan vermeyip sınıfında kaldı. **2. tehhür etmek, gerilemek, geride durmak:** bizim adamlar nerede kaldı? o yarı yolda kaldı. **3. durmak, hareket etmemek:** benim saatim kalmış; onun atı sarp yola gelince kaldı. **4. artmak, fazla gelmek, baki olmak:** bütün koyundan yalnız iki okka et kaldı; o kadar kâğıttan bir tabaka kalmadı. **5. meks ve ikamet ve beytütet etmek:** bu gece nerede kalacağız? dün bizde kaldılar; gece kalmaya gelmelisiniz. **6. sükunet bulmak, durmak, dinmek, rakit olmak:** rüzgâr, yağmur, fırtına kaldı. **7. sürmek, devam etmek:** o bir çok vakit öyle kaldı. **8. terk olunmak, vazgeçilmek, bırakılmak:** o iş kaldı; o mektebin küşadı şimdilik kaldı. **9. bir hâl peydâ etmek, bir hâl girmek:** küçük yaşta yetim kaldı; cahil kaldı; üç gün aç, uykusuz kaldı. **10. yapamamak, noksan hasıl etmek, mahrum olmak, nail ve muvaffak olamamak:** yazıdan kaldık; eğlenceden kaldı, yoldan kaldınız. **11. intikal, tevarüs etmek:** babasından kendisine bir hayli mal kaldı; ona amcasından bir şey kalmadı. **12. yaşamak, berhayat olmak:** onlardan kimse kalmadı, galiba bir oğlu kalmış idi. **13. hayran olmak, veleh ve hayret getirmek:** bunu işitince kaldı. **14. ait ve raci olmak:** bunu yapmak size mi kaldı? **15. yorulmak, gidememek:** bu hayvan kaldı (KT: 574-575).

Nişanyan (2012: 290)’a göre Eski Türkçede kullanılan sözcük, TS’de ‘bağlanmak, kapılmak, değer vermek, itibar göstermek, bakmak’ anlamları ile; KT’de bu anlamların yanında ‘olduğu yerde ve halde durmak; gerilemek; durmak, hareket etmemek; ikamet etmek; durmak, dinmek; terk olunmak, bırakılmak; yapamamak;

intikal etmek; ait ve raci' olmak' olmak üzere toplam on beş anlam ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kamamak: çivilemek, perçinlemek, çakmak

“Ne ok kim attı yer yirin yamadı
Urup her birin ağaca kamadı” (TS: 2193).

ft. ekserin ucunu perçin etmek. || *mc.* ekserini kamamak = lâkırdısını ağzına tıkmak (KT: 576).

‘Kama’, Nişanyan (2012: 294)’ın eserinde ‘perçinlemek’; ‘büyük çivi, ağaç takoz’ anlamlarında kullanılmıştır. TS’de ‘çivilemek, perçinlemek, çakmak’ olarak kullanılan sözcük bu anlamların yanı sıra KT’de ‘ekserini kamamak’ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kan: 1. suç, cinayet

“Kiçi oğlun sattınız kuldur deyü
Aldınız bahasını haram yiyü
Yusuf anda Bünyamin’i tutturur
Buyurur zindan dapa iletirir” (TS: 2199).

2. ceza, cerime, diyet

“Ol zamanda uğruluk kılan kanı
Kulluk kılır iki yıl dünü günü” (TS: 2200).

s. 1. insan ve hayvanların bedeninde damarların içinde cevelan edip hayatlarını idame eden kırmızı bir mayi madde, dem, hûn. 2. *mc.* katil, adam öldürmek cinayeti: filân dağda geçenlerde kan olmuş. 3. husûmet, muhâsama, düşmanlık: aralarında kan vardır. 4. vurulan adamın intikamı, ahz-ı sâr: kan gütmek, kanını talep etmek. 5. cenk, cidal, kavga, harp: kan olmasın. || *kan aramak* = kısas istemek. || *kan ağlamak* = kanlı gözyaşıyla ağlamak; pek müteessir ve dil-hûn olmak. || *kan akıtmak* = sefk-i dimâ etmek. || *kan akmak* = harp ve kıtal vuku bulmak. || *kan aldirmek* = sıhhate yarar zu‘muyla bir damardan kan ihrâc ettirmek. || *kan almak* = cerrâh veya berber, birinin damarından kan çıkarmak, fâsd etmek: nüzül isâbet edenlerden kan almak iktiza eder (KT: 578).

Eren, (1999: 205) sözlüğünde sözcüğün anlamını ‘atar damar ve toplardamarların içinde dolaşarak hücrelerde özümleme, yadımlama görevlerini sağlayan plazma ve yuvarlardan oluşmuş kızıl sıvı’ şeklinde vermiştir. Söz konusu anlam TS’de bulunmamaktadır. TS’de bulunan ikinci anlam (ceza, cerime, diyet) ise KT’de bulunmamaktadır. Bu yüzden sözcükte anlam daralması; aynı zamanda farklı ve mecaz anlamlar (husumet, düşmanlık, vurulan adamın intikamı, cenk, cidal, kavga, harp, kan aramak, kan ağlamak, kan akmak, kan aldirmek, kan akıtmak, kan almak) kazandığı için de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kanara: 1. mezbaha

“Kâfirler Uruz’u alıp kanara dibine getirdiler” (TS: 2200).

2. üç çatalı kasap çengeli

“Büziçe [Fa.]: Oğlak ve büzgele mânâsındır ve kasapların kanara ta’bir ettikleri üç çatal çengele dahi denir” (TS: 2201).

s. etleri yenecek hayvanları kesip yüzdükleri yer, salhane. || *mc.* ayağıyla kanaraya gitmek = ölümü arayıp bulmak; kendini tehlikeye atmak (KT: 579).

Sözcük, TS’de ‘mezbaha ve üç çatalı kasap çengeli’; KT’de bu anlamlardan ‘mezbaha’ anlamının yanı sıra ‘ayağıyla kanaraya gitmek’ mecaz ifadesi ile

açıklanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kanata: tahtadan oyulmuş şarap kabı, çotra

“Kedû-pehn [Fa.]: Bir nevi şarap zarfıdır ki Türkiide kanata dirler ve yatuk kabak” (TS: 2201).

s. [İta.] 1. mâyi‘ât vazına mahsus kap ki ölçü gibi de kullanılır. 2. bol ağızlı su testisi (KT: 580).

TS’de ‘tahtadan oyulmuş şarap kabı, çotra’ olarak anlamlandırılan sözcük, KT’de yakın anlama geçerek bir ölçü aracı anlamıyla açıklanmıştır. Sözcük aynı zamanda KT’de ‘su destisi’ anlamında kullanıldığı için başka anlama geçişe uğramıştır, denilebilir.

kapama: Astarlı kaftan, pamuklu hırka.

“Ikba [Ar.]: Kimseye kapama kaftan giyürmek” (TS: 2245).

s. 1. kapamak işi. *ba:* kapamak. 2. *kapı kapamaca* = toptan, bütün heyet. *mektep kapaması* = bütün mektep halkının heyetle seyre çıkması ve bunun alayı. 3. Tekmil esvâb takımı: *kapama çıkmak* = miâdında esvâb verilmek. *kapama-paha* = melbûsât bedeli. 4. bol taze soğanla pişmiş et yemeği envâi: kuzu kapaması (KT: 584).

Sözcük, TS’de ‘astarlı kaftan, pamuklu hırka’ anlamı ile gösterilirken, KT’de bu anlamını korumakla beraber ‘bol taze soğanla pişmiş et yemeği envâi’ ifadesi ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

kapılmak: müncezip olmak, kendini kaptırmak

“Mansur Dımışk’ın nüzhetine kapıldı kaldı, varını dahi anda yidi, âhir kaftanın dahi sattı yidi” (TS: 2247).

fc. zorla ve cebren alınmak, gasp olunmak: bu mal elinizden kapılırsa ne yaparsınız? \equiv *fl.* bir şeye veya birinin esassız sözlerine itimat ve emniyet edip aldanmak, meclûb ve muğfel olmak: bir dolandırıcıya kapılarak mal ve mülkünü kaybetti; ucuzluğuna kapılarak çürük mal aldı; sen onun sözüne kapılma (KT: 586).

Fiil, TS’de ‘müncezip olmak, kendini kaptırmak’; KT’de bu anlamın yanında ‘zorla ve cebren alınmak, gasp olunmak’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlamının genişlediği anlaşılmaktadır.

kaplamak: muhasara etmek, sarmak

“Şehir halkı anın meclisine derilmişti. Biregü girip geldi eydür: Şehri kâfir alısar, üş kapladı” (TS: 2247).

ft. 1. her tarafını ihata etmek, ortaya almak: bir bulut ufku kapladı. 2. örtmek, üstüne zar çekmek: duvarları kâğıtla kapladı. 3. kap geçirmek, sarmak, leff etmek: cildi bozulmasın diye kitabı kâğıtla kaplıyor. 4. bir şeyin sath-ı hâricisini komak, hâricen örtmek: ahşap evleri çiğdene tahtasıyla kaplarlar; bazı gemileri saca kaplarlar; rutûbet geçmemek için kârgîr duvarlara tahta kaplamak iktizâ eder. 5. yüze astar veya kürk, yâhut kürke yüz ve yorgana çarşaf geçirmek, bir şeyin üzerine diğer bir şey dikmek: bu kürke ne renkte yüz kaplamalı? bu cübbeye ince bir kürk kaplamalı; yorgana çarşaf kapladım. 6. madenî bir şeyin üzerine daha kıymetli bir madenden ince bir zar geçirmek ki el-yevm galvanizma vâsıtasıyla olur: demir ve tunçtan âlât ve edevât-ı muhtelifeye el-yevm altın ve gümüş kaplayarak, halis altın ve gümüşten farksız şeyler yapıyorlar. 7. her tarafa itişar ve taammüm etmek: onun sît ve şöhreti, kerem ve ihsanı âlemi kapladı. 8. havî ve şamil etmek: onun hüsn-i ahlâkı kâffe-i fezâ’ili kaplamıştır (KT: 587).

Sözcüğün anlamları ve tanıkları incelendiğinde, altı çizili farklı anlam ve mecaz kullanımlarda olduğu üzere, anlam alanı genişlemiştir. Çünkü sözcüğün TS’de ‘muhasara etmek, sarmak’; KT’de hem bu anlamda hem de ‘haricen örtmek, yüz ve yorgana çarşaf geçirmek, bir şeyin üzerine diğer bir şey dikmek, havî ve şamil etmek’ anlamları ile verilmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kaplanmak: çevrilmek, kapanmak

“Mebadâ izimiz duyulmuş ola
Yolumuz dört yana kaplanmış ola” (TS: 2247).

fl. fc. 1. muhat ve mestur ve melfûf olmak: bu ev tahta ile kaplanacaktır. 2. bir şeyin sath-ı hâricîsine yapıştırılmak, geçirilmek: bu sefâ’ine zırh kaplanacaktır. 3. kürke yüz veya yüze kürk veya astar yahut yorgana yüz veya çarşaf geçirilmek: bu cüppeye samur, bu kürke ipek bir yüz kaplanırsa güzel olur; bu yorganlara daha çarşaf kaplanmadı, yazma yüz kaplanmalıdır. 4. daha kıymetli bir madenden bir satıh ve tabaka geçirilmek: acaba bu saate altın kaplanabilir mi? (KT: 587).

Fiilin TS’deki (çevrilmek, kapanmak) anlamların yanında KT’de iki farklı anlamla (yorgana yüz veya çarşaf geçirilmek daha kıymetli bir madenden bir satıh ve tabaka geçirilmek) açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kapmak: kaplamak, istilâ etmek.

“Uyhuda çün gamın beni kaptı
Gözlerim uyhuya kapu yaptı” (TS: 2248).

ft. 1. Birden bire elini uzatıp şiddetle almak, çarpmak, kavramak, alıp götürmek: kurt bir kuzuyu kapıp gitti; yerde bir elma görünce hemen kaptı. 2. zorla almak, cebren ahz, gasp, yağma, nehb etmek: parayı elinden kaptı; kimse de bir şey gördü mü hemen kapmaya çalışır. 3. uzaktan çekip almak, cezp ve celbetmek, cüzî temas ve takarrüple hemen çekmek, yakalamak: hastalık kapmak; sıtmayı kaptı; huy kapmak; nem kapmak. 4. kelepir bulup hemen yakalamak: güzel bir ev kaptı; orasını kapabilersen hiç durma. 5. ısırmak, önüne geleni kapmak. || buluttan nem kapmak = vesvese etmek. || takye kapmak = başkasının hakkını almak. || külâh kapmak = bir karışıklıktan veya bir kalabalıktan veyahut diğerlerinin gördüğü işten istifâde ile kendi menfaatini istihsâl etmek (KT: 588).

Clauson (1972: 580), fiilin anlamını ‘elle, dişle vs. tutmak, kavramak’ şeklinde vermiştir. Sözcüğün TS’dekilerin (kaplamak, istila etmek) yanında KT’de bulunan altı çizili anlamlarına (birden bire elini uzatıp şiddetle almak, çarpmak, kavramak, alıp götürmek; uzaktan çekip almak, cezp ve celb etmek, cüz’î temas ve takarrubla hemen çekmek, yakalamak; kelepir bulup hemen yakalamak; ısırmak, önüne geleni kapmak) bakıldığında mecaz anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.

kara: 1. ayıp

“Dağ-ı saiyah-ı sinemiz örtüle mevc-i eşk ile
Bir gün ola ki Bakıyâ görmeye kimse karamız” (TS: 2352).

2. zenci

“Ol yerde hezar Zengiler hazır imiş, bizi tutup meliklerine ilettiler. Gördüm taht üzerinde bir kara oturur, eğer dev görse bîhuş olaydı” (TS: 2352).

ş. 1. siyah, esved: kara boya; **kara at** = yağız; kara toprak. [gariptir ki bu güzel lûgat <<ak>> ve <<kızıl>> ile beraber İstanbul Türkçesinden ve yeni lisân-ı edebîmizden ayağını çekip, yerini <<siyah>> lafz-ı Fârisîyyesine bırakmıştır.] 2. *mc.* matemli, gamlı, kederli, meşum, menhus: kara gün, kara haber, kara dağ. 3. *mc.* ma’yûb, arlı: kara yüz, yüzü kara. 4. esmer: Kara Ahmed, kara ekmek. ≡

s. 1. siyahlık, siyah boya: karaya boyamak; karası kara, akı ak. 2. siyâhî, zenci, Afrika'nın siyah adamı: karalar memleketi (KT:589). kararmak vesaire (KT: 589).

Sözcüğün TS'de bulunan 'ayıp' anlamı KT'de yer almamıştır. Buna göre anlam alanında daralma oluşan ifadenin ayrıca 'mâtemli, gamlı, kederli' ve 'ma'yûb, arlı' mecaz anlamlarını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

karaca (I), (karıca): bazı

"Ol avratın iki bilekleri yok ve iki karacaları yok ve eli yapışmış karacalarına ve omuzlarına" (TS: 2254).

"Adud [Ar.]: Bazu, ya'ni dirsek ile omuz mâbeyni ve karıca da derler" (TS: 2255).

karaca (II): Bir göz hastalığı

"Dahi gözde karaca olsa def'eder" (TS: 2255).

s. yaban keçisi envaindan boynuzsuz küçük bir cins hayvan ki eti lezîz olup, avcılarca makbuldür, va'l (KT: 590).

ş. siyahça, esmer, siyahımsı (KT: 590).

Eren (1999: 210), sözcüğün anlamını 'kolun dirsek ile omuz arasındaki bölümü' olarak vermiştir. Buna göre TS'deki anlamlarını (bazı, bir göz hastalığı) KT'de yitiren sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılmaktadır.

karacı, (karacı): 1. yağmacı, gönül teshir eden

"Lûlû [Fa.]: Türkistan vilâyetinde bir yerin ismidir, mahbubu gayette çoğ olur... ve kamçı taifesine dahi derler amma gaaliben ol sebeptendir ki ekserya yağmacı olurlar" (TS: 2257).

2. çingene

"Lûlû [Fa.]: inci ve karacı ya'ni çingene" (TS: 2257).

3. iftiracı

"Kimi kezzap ü kimi iftiracı

Kimi kulmaş ü kimisi karacı" (TS: 2257).

4. gözcü, gözetleyici

"Anda yığının karacıları zâhir oldu" (TS: 2257).

5. falcı, bakıcı

"El-makıtu [Ar.]: Ve dahi arpa salıcı ve bakla salıcı ve otçuluk, karacılık edici kimseye derler" (TS: 2258).

s. haydut. *mr.* (KT: 590)

Sözcüğün TS'de bulunan ilk anlamı (yağmacı, gönül teshir eden) KT'de bulunan anlamı (haydut) karşılar niteliktedir. Fakat geriye kalan dört anlamın (çingene, iftiracı, gözcü, falcı) KT'de bulunmaması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

karaltı, (karaldu): 1. yığın, kütle

"Kim ki bir kavme karışıp anın karaldusun arturursa anlardan olur" (TS: 2266).

2. kalıp, ceset

"Yetişir: kâf, besâ, le'm [Ar.]: karaltı, kâlbüd [Fa.] Mey: süci, mim..." (TS: 2266).

ya karartı s. 1. karalık, siyahlık, siyah leke: gömleğin kola yerinde bir karaltı vardır. 2. uzaktan siyah görünen şey: şehir olduğu belli değilse de uzakta bir karaltı gözüküyor; o karaltı bir orman olmalıdır (KT: 590).

Sözcük TS’de ‘yığın, kütle; kalıp, ceset’; KT’de bu anlamlardan farklı olarak ‘karanlık, siyahlık, siyah leke; uzaktan siyah görünen şey’ ifadeleri ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün başka anlama geçtiği anlaşılmaktadır.

kararmak: Canı sıkılmak, kederlenmek

“Kararma dedi ayruk hanene var
Selam et benden ayıt savgili yar” (TS: 2278).

fl. 1. kara olmak, siyahlanmak, isvidâd etmek: duvar dumandan karardı; güneşten kararmış. 2. uzaktan siyah görünmek, bir kararı suretinde görülmek: şehrin etrafı ağaçların kesretinden uzaktan kararıyordu. 3. bulanmak, berraklık ve saflığı zail olmak, bulutla örtünmek: gök karardı. 4. karanlık olmak: *ortalık karardı, sular karardı*= akşam oldu. 5. ortalığı siyah ve karanlık görmek, bulanıp görememek: gözlerim karardı (KT: 591-592).

Fiilde soyuttan somuta doğru bir anlam değişmesi bulunmaktadır. TS’de ruhsal anlamda (canı sıkılmak, kederlenmek) kullanılan sözcük, KT’de fiziksel durumlar (uzaktan siyah görünmek, bulanmak, karanlık olmak) için kullanılmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

karavul: gözcü, nöbetçi, karakol

“Nice yüz kişi gönderin karavul
Ki çıka uca vara bekleye yol” (TS: 2283).

s. karakol, karagol, *ba:* karakol (KT: 823).

Vefik Paşa merhum <<karavul>> suretini <<karakol>> ve <<karagol>> imlalarına tercihle Ar. <<herâvul>> dan istikakını kabul ediyorsa da, tevcih-i ba’id olup, aslı Türkçe siyah asker yani gece askeri manasıyla <<karakol>> olmak ihtimale daha karıftır (KT: 592).

Sözcük, TS’de bulunan ‘karakol’ anlamını KT’de karşılarken; ‘gözcü, nöbetçi’ anlamlarını tam olarak karşılayamamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur.

kargamak: 1. Hor görmek, fena muamele etmek

“Oğlu kızı olmayan Allahü Taâlâ kargayıptur” (TS: 2292).

2. beddua etmek, lanet okumak

“Oğlu kızı olmayanı Allahü Taâlâ kargayıptur, biz dahi kargarız” (TS: 2292).

kargımak *ft.* lânetlemek, lânet ve nefrîn okumak. *mr* (KT: 593).

Fiilin, TS’de bulunan ‘hor görmek, fena muamele etmek’ anlamına KT’de rastlanılmamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması meydana geldiği anlaşılmaktadır.

karı: **1.** ihtiyar, yaşlı

“Kaçan ırte oldısa ol yere geldim görklü kefen döşemişler ve bir karı avrat ol kapıdan ağlayu çıkar ve ağlayu girer” (TS: 2294).

2. eski, köhne

“Karı ağaçları kesip yerlerine yiğit ağaçlar dikmek gerek” (TS: 2296).

s. **1.** zevce, hafîle: falanın karısı; karı koca = zevceyn; karı koca kavgası = zevceyn arasındaki kıskançlık nızarı; karı koca olmak = evlenmek, karı koca ayrılmak = talâk. **2.** insanın dişisi, mer’e, zen, nisâ tayfasından: karılar hamamı; çamaşırcı karı; aşçı karı. [hürmet meram olundukta kadın denilir.] || Çarşamba karısı. **1.** umacı, sihirbaz. **2.** mc. saçları dökük ve birbirine karışmış, üstü başı

intizamsız kadın. || karılar hamamı = *mc.* gâyet gürültülü yer. || karı düzeni = kadın hud'ası. || kocakarı= yaşlı karı, acûz, pîre-zen; kocakarı masalı, ilacı. || kocakarı soğuğu = berd-i acûz. Asıl Türkî-i kadîmde <<i>ihtiyar</i>> manasıyla sıfattır. Zevceyn birbirine ihtiyar demek her lisanda mutad olduğundan, yine bu manada olan <<i>koca</i>> zevce manasını aldığı gibi, bu kelime de zevce manasını alıp, badehu alelîtlak mer'e ve zen manasıyla kullanılmıştır (KT: 593).

Sözcük TS'de, KT'de olduğu gibi 'eş, kadın' olarak kullanılmamıştır. Hem bu yüzden hem de KT'de kazanılan anlamlardan (umacı, sihirbaz, saçları dökük ve birbirine karışmış, üstü başı intizamsız kadın) dolayı sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında TS'de yer alan 'eski, köhne' anlamı KT'de bulunmamaktadır. Dolayısıyla sözcükte aynı zamanda anlam daralması meydana geldiği anlaşılıyor.

karık: 1. su cetveli

"Bir anbal bağın otuz bir karıkı imaret bağıdır" (TS: 2299).

2. oyuk, yarık

"Bizim için yerin yüzü mü eyüdü, ya yerin karığı eyüdü" (TS: 2299).

s. kara bakmaktan hâsıl olan göz karartısı. = s. kara bakmaktan kararmış, illetli: karık göz (KT: 593).

Eren (1999: 213), sözcüğün anlamını 'bağ ve bahçe sulamak için açılmış su yolu, ark' ve 'sabanla tarlada açılan çizi' anlamlarında vermiştir. Fakat sözcük, KT'de bu anlamlarda değil 'kara bakmaktan hâsıl olan göz karartısı, kara bakmaktan kararmış, illetli' anlamında kullanılmıştır. Buna göre sözcükte, başka anlama geçiş olduğu anlaşılmaktadır.

karın: mide

"Karnuna haram nesne koymağıl. Her kim karnına bir lokma haram koysa kırk gün duası kabul olmaz" (TS: 2304).

s. 1. insan ve hayvanın belden bacakların mahall-i iltisâkına kadar mümted olup, mide ile bağırsakları ve böbreklerle mesaneyi ve inâsta rahmi havi olan cevfi, batın, şikem: karnı şiş; karın ağrımak; karın acıkmak; karın doymak. 2. her şeyin cevfi, boş mahalli: geminin karnı; iki gemi karın karına gelmek = yan yana bitişik durmak. 3. rahim: beni dokuz ay karnında taşıyan validem; bir karından mütevellit biraderler. 4. iç, batın: herkesin karnındaki Allah bilir. 5. bazı harflerin içi: cimin karnı. [nûn ve sâd gibilerinkine <<i>kâse</i>> denir. || karın ağrısı = 1. veca'-ı batn, sancı. 2. [av. zebanedi: karnaksı] şetm ve beddua tabiri olup seslenen ve çağırıp bağırın adama cevaben irat olunur (KT: 594).

Sözcük, TS'de 'mide'; KT'de bu anlamın yanında 'her şeyin cevfi, boş mahalli, rahim, iç, batın' anlamlarıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

karınlamak: karınlanmak, karnı büyümek

"Tekerrüş [Ar.]: Oğlak ve kuzu otuğup karınlamak" (TS: 2307).

fl. bh. (gemiler) karın karına gelmek, yan yana gelip temas etmek: vapur rıhtıma karınlamıştı (KT: 594).

Sözcük, anlam olarak kaybolmamış fakat canlıdan, cansız varlığa geçip gemiler için kullanılan bir anlam olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcük başka anlama geçmiştir. Çünkü sözcük TS'de 'karınlanmak, karnı büyümek'; KT'de '(gemiler) karın karına gelmek, yan yana gelip temâs etmek' haliyle açıklanmıştır.

karıntı: havuzun gidecek deliğine sığmadığından geldiği tarafa doğru teperek arka arkaya dalgalanıp emzik şeklinde uzayan su “El-levleb [Ar.]: Havza su gelen oluğun geri ağzında dairelenip emziklenen suya denir. Gelen su pek çok olmağla oluğa sığmayıp miktar-ı sairı girecek deliğin ağzından şiddetle geri tepip anfor eylemekle tulânice değirmilenip güya ki kalın ibrik emziği şeklinde olur; lisanımızda karıntı ta’bir olunur” (TS: 2307).

s. *bh.* 1. anaför sularına karışan akıntının hasil ettiği çevrinti. 2. bir dağ veya sair mani haylûletiyile rüzgârın kesildiği mahaldeki sükûn (KT: 594).

TS’de ‘havuzun gidecek deliğine sığmadığından geldiği tarafa doğru teperek arka arkaya dalgalanıp emzik şeklinde uzayan su’ anlamında verilen sözcük, KT’de bu anlamın yanında ‘bir dağ veya sâir mâni haylûletiyile rüzgârın kesildiği mahaldeki sükûn’ şekliyle açıklanmıştır. Sözcüğün KT’de yer alan altı çizili ikinci anlamının ‘bir dağ veya sâir mâni haylûletiyile rüzgârın kesildiği mahaldeki sükûn’ TS’de bulunmaması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

karışık: mahlût, birbirine karıştırılmış hububat
“Karışık, kaza savar” (TS: 2308).

ş. 1. karışmış, memzûc, mahlût, muhtelit, muhtelif şeylerden veya nevilerden mürekkep: karışık un; karışık çiçekler; süt ile yumurta karışık. 2. halis ve saf olmayan, hile veya adi cinsi karıştırılmış: karışık su, yağ. 3. birbirine geçmiş, karmakarış, müşevveş: karışık saç, ipek, iplik. 4. tertipsiz, aaintizamsız, nizâmsız: bu kâğıtlar, bu kitaplar pek karışık. 5. müşevveş, muğlak, anlaşılmaz: karışık iş; karışık yazı. 6. cinler ile ihtilât etmiş (KT: 595).

Sözcük KT’de, TS’den farklı olarak üç anlam (halis ve saf olmayan, müşevveş, muğlak, anlaşılmaz) kazanmıştır. TS’de iki anlamı (mahlut, birbirine karıştırılmış hububat) bulunan ifade, KT’de altı anlama sahip olmuştur. Bu anlamların içerisinde hem mecaz hem de metafizik unsurları barındıran anlamlar vardır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

karmak (I): kararmak, bulanmak

“Göz cemalin görücek olur karır
Göz ki görmeye cemalini karır” (TS: 2315).

karmak (II), (karılmak (II): su, önündeki set dolayısıyla birikip kabarmak

“Kadı söz taş gibi olara vardı”
Akarken çağlayarak geri kardı” (TS: 2315).

karmak (III): karıştırmak, katmak, birleştirmek, mezcetmek

“İste anı ki yolu varmıştır
Canını Hak nuruna karmıştır” (TS: 2315).

ft. 1. sokmak, girdirmek, daldırmak, batırmak: kara yere karayım. 2. dökmek, irâka etmek. *mr* (KT: 596).

Fiil, TS’de ‘kararmak, bulanmak, su önündeki set dolayısıyla birikip kabarmak, karıştırmak, katmak, birleştirmek, mezcetmek’ anlamları ile verilmiştir. KT’de bu anlamların yanında ‘sokmak, girdirmek, daldırmak, batırmak ve dökmek’ tanımlarını kazanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

karşılık: muhalefet, karşı koyma

“Dimne eyitti kim: Tanrının takdirinde yazılmış idi ve kimdir kim Tanrının kazasına karşuluk eyleye ve bu âlemde bu bir menzile ere” (TS: 2321).

s. 1. bir muameleye mukabil ve onun yerini tutmak üzere edilen muamele, bedel, ivaz, mukâbele bi'l-misl, pâdâş, mükâfat: insan, ettiği iyiliğin elbette karşılığını görmek ister; benim size olan hizmetlerimin karşılığı bu mudur? 2. cevap, itiraz, tariz, ret: insan haklı da olsa büyüğüne karşılık vermemelidir. 3. bir masrafa tahsis olunmuş irat ve teminat *Fr. crédit, garantie*: bu tamiratın karşılığı var mıdır? karşılığını bulmazdan hiçbir masrafa girişmemeli (KT: 598).

Nişanyan (2012:305), ‘karşı’ sözcüğünün anlamını ‘zıt, hasım, düşman (sıfat)’, ‘kavga, çatışma (isim)’ olarak vermiştir. TS’deki anlam (muhalafet, karşı koyma) ile örtüşen sözcük, KT’de bu anlamların yanında ‘bir masrafa tahsîs olunmuş îrâd ve te’minât’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılıyor.

kaş: 1. eyerin ve semerin önünde ve ardında olan yükseklikler

“El-arkutan [Ar.]: Şol iki ağaca denir ki semer ağacının ön kaşıyla art kaşının aralığında olup anları birine kavuşturup bend ederler” (TS: 2327).

2. kavun ve karpuz dilimi

“Lâhûre [Fa.]: kavun ve karpuz dilimi, tıraş-e-i hârbüze mânasına, Türkler kaş derler” (TS: 2328).

3. damın saçağı

“... mescid-i şerifin dahi kaşları yıkılıp harap olmuştur, tamir olunmak lazımdır” (TS: 2328).

4. ufuk

“Çü dağlar kaşlarında göz belürdü
Sanasın yer yüzünde güz belürdü” (TS: 2328).

s. [asıl Türkî-i kadimde karşı ve ön demektir.] 1. insanın gözleri üzerinde mukavves şekilde uzanan kısa kıllardan ibaret iki hat, hâcib, ebrû (KT: 601).

Nişanyan (2012: 307), sözcüğü ‘tepe, gözlerin üstündeki çıkıntı’ olarak göstermiştir. Clauson (1972: 669) ise sözcüğün ilk olarak ‘kaş’ anlamında olduğunu ve bundan da mecazi olarak ‘bir şeyin ucu, sınırı’ anlamlarının çıkabileceğini ifade etmiştir. Temel anlamını KT’de koruyan sözcük, TS’deki ‘eyerin ve semerin önünde ve ardında olan yükseklikler, kavun ve karpuz dilimi, damın saçağı, ufuk’ anlamlarını tam anlamıyla barındıramamıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

katı: 1. Çok, çok ziyade, pek şiddetli, iyice, sıkı, sıkı sıkı, gayret

“Yusuf’u bunlara ısmarlar katı,

İmdi ne kılır işit Hak kudreti” (TS: 2338).

2. Ağır, acı.

“Ana katı gelse atanın dili

Yiye rûzûğarın elinden sili” (TS: 2342).

3. Haşin, şiddetli, sert, kırıcı

“Harman üstüne yağa yağmur iti

Çok ulusardır yemiş hem kış katı” (TS: 2344).

ş. 1. sert, pek, haşin, dürüş: katı taş, katı toprak. 2. kuru, yâbis, huşk: katı ekmek, yumurta, et. 3. şiddetli, şedit, kavi, muhkem. 4. mc. merhametsiz, terahhuma gelmez: katı yürek. ≡ *h.* 1. pek, ziyade, çok: katı yoruldu; katı susadı. [eskimiştir.] 2. kuvvet ve şiddetle: katı vurdu. 3. sertlikle, huşunetle, dürüşlülükle: katı katı elime bir şey dokundu (KT: 603).

Erol (2008: 324), EAT sonuna kadar sözcüğün anlam alanının oldukça genişlediğini tespit etmiştir. TS’de ‘çok, ağır, acı, haşin, şiddetli’ olarak verilen

sözcüğün, KT’de bu anlamların yanı sıra ‘kuru, yabis, huşk, merhametsiz’ şeklinde tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

katılık: 1. güçlük, şiddet, meşakkat, sertlik.

“Meşakkat [Ar.]: Düşvarlık ve katılık” (TS: 2347).

2. sıkı sıkı, sıkıca, iyice, adamakıllı

Cebrail aleyhisselam anı katılık koçtu, yine salıverdi” (TS: 2348).

s. 1. sertlik, peklik, salâbet, huşunet, dürüştlük: taşın katılığı. 2. kuruluk, yubüset, huşkî: ekmeğin, toprağın katılığı. 3. şiddet, metanet: yüz katılığı. 4. merhametsizlik, adem-i terahhum: yürek katılığı (KT: 604).

‘Katılık’ sözcüğü TS’de ‘güçlük, şiddet, meşakkat, sertlik, sıkı sıkı, sıkıca, iyice, adamakıllı’; KT’de bu anlamların yanında ‘kuruluk, merhametsizlik’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşılmaktadır.

katlanmak: 1. dayanmak, tahammül etmek

“Sabr idüben katlangıl üşbu işe

Sabr ile her iş çıkar bir gün başa” (TS: 2351).

2. sabretmek, beklemek

“Giceye değın anda katlandılar

Güneş battığı saat atlandılar” (TS: 2353).

fl. 1. kat kat olmak, bükülmek, eğilmek: beli katlanmış; bu kumaş iyi katlanmış. 2. naçar kabul etmek, hâh-nâ-hâh rıza vermek: insan evladı için her şeye katlanır. ≡ fc. bükülmek, eğilmek: mukavva kırılmazdan katlanmaz; sac zor katlanır (KT: 605).

Fiil, KT’de bir anlam daha kazanmış; böylece sözcüğün anlam alanının genişlediği ortaya çıkmıştır. Çünkü sözcük, TS’de ‘dayanmak, tahammül etmek, sabretmek, beklemek’ olarak tanımlanırken KT’de bu anlamların yanında ‘kat kat olmak, bükülmek, eğilmek’ şekliyle açıklanmıştır.

katmak: beklemek, sabretmek

“Andan Şapur şah aydur: Dün katalım tarahan kılalım. Kimse duymadan kale üzerine varalım” (TS: 2354).

ft. 1. ilhâk, ilâve, zammetmek: o da adamını kervana kattı; koyunlarını sürüye kattı. 2. alt tarafına, arkasından getirmek, terdif, terfik etmek: kâfileye zaptiye katmak. 3. karıştırmak, mezc, halt etmek, koymak: sirkeye su katmak. 4. karıştırmak, karmakarış etmek, fesada düşürmek: âlemi birbirine kattı. 5. önüne koyup takip etmek: düşmanı önüne kattı. || geceyi gündüze katmak = geceyi de gündüz ad(d) ve ittihaz edip gece gündüz çalışmak (KT: 606).

TS’de ‘beklemek, sabretmek’ anlamlarında kullanılan sözcük, KT’de bu anlamlarla beraber beş anlam ve bir deyim ile (karıştırmak, halt etmek, karmakarışık etmek, fesada düşürmek, önüne koyup takip etmek) açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kavlak: tüyü, kılı dökülmüş

“Ebttere [Fa.]: Kavlak, ya’ni tüyü dökülmüş” (TS: 2357).

ş. kabuğu kabarıp düşmüş, kabuğu ayrılıp dökülmüş: kavlak ağaç, kaskavlak = büsbütün soyulmuş, çıplak (KT: 608).

Sözcüğün her iki sözlükte yer alan anlamlarına bakıldığında, ‘dökülmek’ anlamının her iki sözlükte de olduğu görülmektedir. Sadece ‘tüy’ ve ‘kabuk’ kavramları farklı olan bu sözcüklerde eylemsel olarak değil sadece nesne bağlamında bir farklılık vardır ki bu da sözcükte yakın anlama geçişin ortaya çıktığını göstermektedir.

kavlamak (I): kovlamak: zemmetmek, gıybet etmek

“Ol kişi kim halkı gıybet eyleye
Ayruk özüün söyleye ya kavlaya
Lâcerem gıybet kilan muzdun yıkar
Ol yuyunur yazuklarından çıkar” (TS: 2358).

kavlamak (II): tüyü dökülmek, derisi ve kabuğu soyulmak
“Sâlih [Ar.]: Bir nevi yılanıdır ki yılda bir kez kavlar” (TS: 2358).

fl. kabarıp parça parça dökülmek, şişip etinden ayrılarak düşmek: yüzü kavladı; yılanın derisi kavlar (KT: 608).

Sözcük, TS’de iki anlam (gıybet etmek, tüyü dökülmek) ile karşılanırken KT’de sadece bir anlam (kabarıp parça parça dökülmek) ile verilmiştir. Yani sözcük KT’de ‘gıybet etmek’ anlamını yitirmiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kavsara: sepet.

“Cülle [Fa.]: Kavsara ya’ni sepet” (TS: 2360).

sş. Ar. 1. hurma dalından veya ince dallardan sepet ki bizce iki tarafı sivri ve ortası şişkince olup, mustatil olur ve meyve nakline yarar: kavsara armudu. 2. Tr. insan ve hayvan kaburgası, iskelet (KT: 608).

Sözcük TS’de ‘sepet’ anlamında verilmiştir. KT, sözcüğün anlamını hem ‘sepet’ hem de ‘insan ve hayvan kaburgası, iskelet’ olarak açıklamıştır. Buna göre sözcüğün anlamı genişlemiştir.

kavuk, (kavık): 1. mesane, sidik torbası

“Böğrekte ve kavukta olan taş için demür dikenini suyile...” (TS: 2361).

2. içi boş şey

“El-müsahhar [Ar.]: Cevfi izale olunmuş kavuk nesneye denir” (TS: 2362).

s. [kof demek olan <<kav>>dan müştak olmakla, <<kağuk>> yazılması manasızdır.] 1. içi boş şey, kof mahfaza, kap: sidik kavuğu = mesane; öd kavuğu = ödlük. 2. vaktiyle başa giyilen şey, baş kisvesi ki ekseriya pamuklu ve yüksekçe olup üzerine sarık sarılır: kâtip kavuğu, yeniçeri kavuğu. || *mc.* kavuk sallamak: müdâhene-kârâne tasdik etmek, birinin her dediğini tasdik ve takdir ederek müdâhene (yağcılık) etmek. || *dalkavuk. ba:* طالقاق dalkavuk. || karakavuk = hindiba (KT: 608).

Nişanyan’ın (2012: 311) sözcük hakkında verdiği anlam ile TS’de verilen anlam (mesane, sidik torbası) birebir örtüşmektedir. Bunun yanında sözcüğün KT’de ‘vaktiyle başa giyilen şey’ anlamını kazanarak anlam genişlemesine; aynı zamanda ‘mesane, sidik torbası’ anlamını yitirerek de anlam daralmasına uğradığı anlaşılmaktadır.

kavurmak: kızartmak

“Tâbe [Fa.]: Tava ki içinde yumurta bişürürler. Ve balık ve saire kavururlar” (TS: 2363).

ft. 1. tava vesairede ateşte üstü kızaracak surette çevirip karıştırmak. 2. yakmak: elimi kavurdum; güneşin harâreti bu çiçekleri kavurdu (KT: 609).

Sözcük, TS’de ‘kızartmak’; KT’de ‘tava vesairede ateşte üstü kızaracak sûrette çevirip karıştırmak’ ve ‘yakmak’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam genişlemesine uğradığı anlaşılıyor.

kavuşmak: birleşmek

“Ol kıyamet heybetinden ay ve gün birbirine kavuşup kapkara ola” (TS: 2363).

fl. 1. birleşmek, bir yere gelip temas etmek, ittisal ve iltisak etmek: bu setrenin etekleri kavuşmuyor; kapı kanatları birbirine güzelce kavuşmalı. 2. görüşmek, mülâkât etmek, mülâkî olmak, firak ve hicranın defiiyle visale nail olmak: sevdiğine kavuşmak, çoluk çocuğuna kavuşacaktır. 3. yara vesaire ağzı kapanmak, iki tarafının derisi birleşmek: yarası daha tamamıyla kavuşmadı (KT: 609).

Nişanyan (2012: 311) sözcüğü ‘bir araya gelmek, bitişmek’ anlamında vermiştir. KT’de ‘birleşmek’ anlamının yanı sıra ‘görüşmek, mülakat etmek’ gibi yeni anlamlar üstlenen sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

kavza: ılıca, kaplıca

“İlicaya Araplar hammam derler, Lâdik ve Amasya illerinde kavza derler” (TS: 2365)

s. sert kabuk, kof kap: buğdayın kavzası (KT: 609).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde, başka bir anlama geçtiği görülmektedir. Çünkü KT’de ‘ılıca, kaplıca’ gibi anlamlar bulunamamış; sözcük KT’de ‘sert kabuk, kof kap’ olarak tanımlanmıştır.

kayırmak, (kayırnak, kayurmak): 1. Mukayyet olmak, ilgilenmek, önem vermek.

“Ahmak olan kış maslahatını sovak gelmeyince kayurmaz” (TS: 2379).

2. Kaygılanmak, tasalanmak, endişe etmek

“Varalım düşmana döndürmenüz yüz”

Kayurman ger olur ise bire yüz” (TS: 2379).

3. Sakınmak, çekinmek

“Ne turursuz, turun, bir bir kuşanın

Ne kayırın, ne korkun ne üşenin” (TS: 2379).

4. Hazırlamak

“Kamu esbabını gördü mürettep

Kayurdu eksüğün ne var ise hep” (TS:2381).

ft. [aslı: kaygurmak] 1. bakmak, tesahup ve himaye etmek, gairesini çekmek: beni kimse kayırmıyor ki. 2. hüsn-i idâre etmek, ileri sürmek, döndürmek, dikkat etmek: bu işi siz kayırmalısınız. *mr.* 3. kullanmak, hizmet ve mansıba nasbetmek, istihdam eylemek: onun maksadı adam kayırmak (KT: 610).

Fiilin anlam ve tanıkları, sözcüğün KT’de daha farklı anlamlara geçtiğini gösterir niteliktedir. TS’de dört farklı anlama (ilgilenmek, kaygılanmak, sakınmak, çekinmek, hazırlamak) sahip olan sözcük, KT’de üç anlama (bakmak, ileri sürmek, kullanmak) sahiptir. Buna göre TS’deki altı çizili üç anlamına (kaygılanmak, sakınmak, hazırlamak) KT’de rastlanmayan sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

kaypak: kaygan

“Zelak [Ar.]: Ayak tayınacak yer, kaypak” (TS: 2386).

ş 1. kayar, bir yerde durmaz, sıvışık, sivişik. 2. çalınmış, aşırılmış, mağsûb, menhûb. mr. ||kaypak balık= elde kayar lücutetli bir cins göl balığı (KT: 612).

Nişanyan (2012: 313), sözcüğün anlamını ‘aniden ve şiddetle dönmek, ayağı kaymak, düşecek olmak’ şeklinde vermiştir. KT’de ‘kaygan’ anlamının yanı sıra ‘çalınmış, aşırılmış’ anlamını kazanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

kazılmak: silinmek, kazınmak

“Kazılmaz levh-i hatırdan hatın sevdası ey meh-rû
Yazılmışta yoyulmuş yok ala gözlüm meseldir bu” (TS: 2393).

fc. 1. işlemek, açılmak, hafır olunmak: bu toprak zor kazılır; bahçe şimdi kazılmaz; kuyu derin kazılmalı. 2. oyulmak, hak ve nakşedilmek: maden mühür taştan kolay kazılır; mezar taşına medfûnun ismi ve târih-i vefâtı kazılmalı (KT: 615).

Sözcük TS’de ‘silinmek ve kazınmak’ anlamlarıyla verilmiştir. KT, bu anlamın yanı sıra ‘oyulmak, hakk ve nakş edilmek’ tanımlaması yapmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanında genişleme olduğu anlaşılmaktadır.

kazımak: 1. tırmalanmak, tahriş etmek

“Nakaş dönüben dedi kim ey vezir
Girür sözlerin yüreğimi kazır” (TS: 2393).

2. tıraş etmek

“Sütürden [Fa.]: yülümek ve kazımak” (KT: 2393).

3. kazmak

“... Sabah tur eline kazma al, bu evi kazı, ol kadar mal bulasın kim...” (TS: 2393).

ft. 1. keskin bir aletle kaşır gibi olup, satıhtaki şeyi oymak: şu tahtanın boyasını, şu kâğıdın yazısını kazımak iktiza eder. 2. ziyade ve sert kaşımak: artık arkamı kazıyıp durma. 3. yüzmek, yolmak, fena tıraş etmek: meşin yapmak için derileri iptida kazırlar; sen şu sakalı kazımalısın; kör bir ustura ile yüzümü kazıdı. 4. oymak, çukur yaparak nakşetmek veya yazmak, hakketmek: mühür kazımak sanatını çok iyi bilir; şimşir üzerine resim kazımak (KT: 615).

Eski Türkçede ‘eşmek, kazmak’ anlamında kullanılan sözcük, her iki sözlükte de aynı anlamı taşımaktadır. Bu anlamların yanı sıra KT’de ‘oymak, çukur yaparak nakş etmek veya yazmak’ tanımının tespit edildiği sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşıyor.

kazmak (I): Nakşetmek, oyarak yazmak

“Devlet kuşu kimin başına kona, sikkei mermerde kim kaza” (TS:2393).

kazmak (atı) (II): Kazık çakıp (atı) bağlamak

“Revan indi vü kazakodu atın
Ki gölgelene aldı durdu katın” (TS: 2293).

ft. 1. kazma vesair aletle toprağı eşmek, açmak, hafır etmek: bahçeyi kazdım; bir kuyu kazacağım; tarlanın etrafına hendek kazılmalı. 2. çelik kalem vesaire ile oymak, hak ve nakşetmek: mühür kazmak, bir mermer levhanın üzerine bir kıt’a-i târihiyye kazılmalı (KT: 616).

Clauson (1972: 680), sözcüğün temel anlamını ‘kazmak, kazarak ortaya çıkarmak’ olarak vermiştir. Fakat sözcüğün temel anlamı, TS’de tespit edilememiştir. Buna rağmen KT’de ‘kazma vesair aletle toprağı eşmek, açmak, hafır etmek ve çelik

kalem vesaire ile oymak, hakk ve nakş etmek' haliyle tanımlanan sözcük, anlam genişlemesine uğramıştır. Ayrıca TS'de geçen 'kazık çakıp atı bağlamak' anlamı KT'de bulunmadığı için sözcükte anlam daralması meydana geldiği anlaşılmaktadır.

kelek: sabunculukta ve boyacılıkta kullanılan kalya taşı
"Kalye [Fa.]: Kelek dedikleri taş ki boyacılar kalya taşı derler" (TS: 2403).

s. nehirlerde ve alelhusûs Dicle'de işler bir nevi sal ki üfürülmüş tulumlar üzerinde durur: Musul'dan Bağdat'a kelek ile gittik (KT: 909). § 1. kel yaraları gibi pulları veya boş ve çıplak yerleri olan: kelek deri; kelek mısır. 2. kılsız, çıplak: kelek tulum. 3. natamam ve yamrı yumru kalmış, piç: kelek yemiş. 4. kavun karpuz, bostan. [bu mana ile Anadolu'de müstameldir.] (KT: 620).

Nişanyan (2012: 316) sözcüğü, 'ham meyve ve Dicle nehrine özgü sal' şeklinde açıklamıştır. Bir meyve ve ulaşım aracı olarak anlamlandırılan bu sözcük, KT'de anlamlarını korurken sözcüğün temel anlamı TS'de geçmemektedir. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

keler: bir çeşit kertenkele, yılan ebesi
"İbrahim'i oda bırağıcak kalan canavarlar odu söyündürdü keler odu ürerdi" (TS: 2404).

s. 1. yılan gibi ve ancak daha kalın, dört ayaklı ve ma'a-hâzâ yürürken yere sürülür hayvanat envarı ki en marufu kertenkele (kertenkeler) dediğimiz cinsidir. 2. keler derisi ki saat mahfazası vesaire olur (KT: 621).

Sözcüğün KT'de, TS'den farklı olarak, sadece 'keler derisi ki saat mahfazası vesaire olur' anlamı ile açıklandığı görülmektedir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

keleş: 1. yiğit, cesur, bahadır
"Karac'oğlan eder okuyam yazam
Keleş değilim ki kervanlar bozam" (TS: 2405).
2. pek yakışıklı, pek güzel
"Ol yosma-eda cümle bütânın keleşidir
Yıldız kadar üfadelerin mâh-veşidir" (TS: 2405).

§. başında kel eserleri bulunan, kel başlı, dazlak (taslak) (KT: 621).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü TS'de 'yiğit, cesur, bahadır, pek yakışıklı, pek güzel' anlamlarında kullanılan sözcük KT'de 'başında kel eserleri bulunan, kel başlı, dazlak' olarak tanımlanmıştır.

kemük: kemik
"Cümcüme [Ar.], kâse-i ser [Fa.): Başın kâsesi, ya'ni ol kase kemük ki dimağı müştemil ola" (TS: 2411).

s. insan ve hayvanın asıl kerestesini ve medâr-ı kıvâmını teşkil eden beyaz ve sert madde ki bazı uzuvlarda bir tek parçadan ve bazılarında ufak ufak parçalardan mürekkep olup, mafâsıl denilen boğumlarla, sinirler ve adalâtle birbirlerine merbût oldukları halde oynarlar. azm, üstühân: kol kemiği, baş kemiği, el ve parmak kemikleri, kemiklerim ağrıyor; kemiği kalın, kemiği ince adam; kemik kırılmak, çıkmak. || soğuk, kemiğe işlemek = çok tesîr etmek. || bir kemik atmak = köpeğe bir

kemik atar gibi cüz'î bir şey vermek. || kemik gibi, kemik kesilmek = pek kurudan kinaye. || bir deri bir kemik = pek zayıf ve arık. ≡ ş. kemikten mamûl: kemik sap, kemik düğme (KT: 622).

Sözcüğün KT'deki anlamlarına bakıldığında sözcükte mecaz anlamlar ile beraber yeni anlamların ortaya çıktığı görülmektedir. TS'de bulunan 'kemik' anlamının yanında KT'de 'soğuk, kemiğe işlemek, bir kemik atmak, kemik kesilmek, bir deri bir kemik, kemikten mamûl' anlamları ile tanımlanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

kerte: derece, kıvam, zaman, çağ

“Şâdin [Ar.]: Henüz buynuzları bitip kuvvetlenmekle anasından müstağni olup kendş başına gezer olan nevreş geyiğe denir ve o kerteye varmış kuzu ve oğlağa ve dana ve tay makulesine de denir” (TS: 2443).

ya **kerti** s. [<<kertmek>>ten] 1. çentik, çizgi, işaret, nişan: çetelenin, hayvan kulağının kertesesi. 2. oyuk yol: sapan kertesesi. 3. derece, mertebe, radde: iş bu kerteye geldikten sonra. 4. derece-i matlûbe, nisap, kıvam: kertesine düşürmek; kertesini geçmek (KT: 627).

Nişanyan (2010: 319), sözcüğün etimolojisiyle ilgili şu açıklamaları yapar: “*LF XVI derece (özellikle pusula kadranında) Yun pusula kadranının 1/16'lık dilimi. İt quarta 1. çeyrek, 2. pusula kadranının dörtte bir veya 4X4'te bir dilimini...*” Anlam ve tanıklar incelendiğinde sözcüğün anlam alanı genişlemiştir. Çünkü TS'de 'derece, kıvam, zamani çağ' olarak geçen sözcük, KT'de bu anlamın yanında 'çentik, çizgi, işaret, nişan, oyuk yol' şeklinde tanımlanmıştır.

kesilmek: Ayrılmak, uzaklaşmak, ilgiyi kesmek, vazgeçmek

“Kasteyledim kim ebna-yi dünyadan münkati olup kesilem” (TS: 2446).

“Her kim senden kesilse sen ana ulaş ve her kim senden irak olsa sen ana yakın ol” (TS: 2446).

fc.fl. 1. katı olunmak: bu tahta kesildi; bu ağaç kolay kesilmez. 2. biçilmek: esvâbı kesildi. 3. munkati' olmak, durmak, dinmek, devam etmemek: yağmur kesildi; muhassasâtı, tayini kesildi. 4. çekilmek, içtinap etmek, artık yanaşmamak: yemekten, dersten, ihtilattan, işten kesildi. 5. katiyen kararlaşmak, takarrür etmek: pazarlık kesildi; günü kesildi. 6. kesel ve rehavete duçar olmak, kırıklık duymak: ellerim, ayaklarım, dizlerim kesildi. 7. bozulmak, ekşimek, suyu sâir mevâddından ayrılmak: süt kesildi. 8. benzemek, dönme: ortalık deniz kesildi; soğuktan buz kesildim; hikmetten dem vurarak, İbn-i Sînâ kesildi. 9. boğazlanmak, zebh olunmak: bu kadar koyun kesildi (KT: 628).

Fiil, TS'de 'ayrılmak, uzaklaşmak, ilgiyi kesmek, vazgeçmek'; KT'de bu anlamların yanı sıra 'katı olunmak, biçilmek, kırıklık duymak, bozulmak, ekşimek, benzemek, dönme, boğazlanmak' olarak tanımlanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

kesim: 1. İki taraf arasındaki kararlaştırılan şey

“Kaçan gün tulunduktan sonra ol kesimin götürüp teslim etmese sağ elin boynuna demürleyüp kordu” (TS: 2447).

2. Biçim, endam, boy bos

“El-micvel [Ar.]: Nisvana mahsus bir kesim câmeye denir ki zıbın olacaktır” (TS: 2447).

3. Kısım, paça.

Bir kıt'a bağdan yukarı seki ile bir kesim hissayı bana bin akçaya bey' idüp...” (TS: 2448).

4. Muayyen bir vergi

Bize bu yeri verdi, üzerimize bir kesim kodu” (TS: 2448).

s. 1. kesme, kesiş, kesmek fiili ve tarzı, kat: ağaçların kesimi. 2. bırakma, terk, tatil, aralık verme: derslerin kesimi. 3. biçim tarz, şekil. 4. bir şeyin bütününe maktû'an ve götürü olarak biçilen paha, iltizam bedeli mukâta'a: çiftliği kesime vermek (KT: 629).

Nişanyan (2012: 320) sözcüğü yeni Türkçe 'kesme eylemi, bölük, bölge, kısım' anlamlarında vermiştir. KT'de TS'de bulunan birinci anlamı (iki taraf arasındaki kararlaştırılan şey) barındıramayan sözcükte anlam daralması oluşmuştur. Aynı zamanda sözcük, TS'de olmayıp KT'de bulunan ikinci anlamı (bırakma, terk, tatil, aralık verme) kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

kesişmek: Bir işte belirli bir şekil üzerinde uyuşmak

"Şerrinden tahlis için üç bin dört yüz riyale aman vermek üzere kesişüp..." (TS: 2449).

fş. 1. iki kişi beyinlerinde karâr-ı kat'î vermek, beyinlerindeki hesabı kesmek, pazarlığı kararlaştırmak: onunla kesiştik; bugün pazarlık, hesap, söz kesişeceğiz. 2. oyunda taş mübâdele etmek, alıp vermek (KT: 629).

Clauson (1972: 752), sözcüğün anlamını 'kesmede yardımlaşmak' olarak anlamlandırmıştır. Anlam alanının genişlediğine dikkat çeken Yazar, KT'de aktarılan anlam sonucu ortaya çıkan genişlemeyi de kanıtlar nitelikte bir görüşü savunmuş; anlam genişlemesi tespitini güçlendirmiştir. Çünkü TS'de 'bir işte belirli bir şekil üzerinde uyuşmak' olarak verilen ifade KT'de bu anlamın yanında 'oyunda taş mübâdele etmek, alıp vermek' tanımı ile açıklanmıştır.

kesme: 1. Eskiden, savaşlarda ata giydirilen bir çeşit zırh.

"İdüp şerm ile küstahane takdim-i ubûdiyyet

Rikab-ı devlete arzyledim Suriyye bir kesme" (TS: 2450).

2. Bel şeklindeki ok temreni, yassı temren.

Pilek [Fa.]: Yassı dermen, yani kesme" (TS: 2450).

3. Temrenli büyük ok

Filek [Fa.]: Yassı demrenli büyük ok ki sahr ve kesme derler" (TS: 2451).

s. 1. kesmek işi. *ba:* kesmek. 2. Rahatlokum (râhatü'l-hulkûm) denilen şeker. ≡ ş. 1. kesilmiş, maktû. 2. katı, götürü: kesme hesap. 3. kesilmiş gibi veya kesilebilir yumuşak taş veya sert kil hâlinde olan: kesme kaya; buranın arazisi bütün kesmedir. 4. kesip beğenmek şartıyla maşrut: kavunu kesme pazarlıkla aldım (KT: 630).

s. teneke vesaire kesmeye mahsus büyük makas (KT: 630).

Sözcük TS'de 'eskiden, savaşlarda ata giydirilen bir çeşit zırh, bel şeklindeki ok temreni, yassı temren, temrenli büyük ok' olarak tanımlanmıştır. KT'de , sözcük bu anlamlardan farklı olarak 'kesmek işi, kesilmiş, götürü, sert kil halinde olan, kesip beğenmek şartıyla maşrut, teneke vs. kesmeye mahsus büyük makas' şekliyle tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kesmek: 1. Katî neticeye bağlamak.

Belkis eyitti: İmdi bana bu işte fetva verin ve işaret kılın kim ben sızsız iş keser değilven"(TS: 2452).

2. Bir bedel üzerinde uyuşmak.

... Kadı eyitti: Beş yüz dinar ver. Yüz şefeate ile iki yüz dinara kestiler" (TS: 2452).

3. Ayırmak, uzaklaştırmak, koparmak

Bu cihan içre seninleydi hayatım cana

Dilerem ömrü kesilsün seni benden kesenin" (TS: 2453).

ft. 1. bir âlet-i kâtî'a ile ayırmak, katetmek: tahta, ağaç, kâğıt, bez kesmek. 2. biçmek: esvap, setre, fistan kesmek; kesip dikmek. 3. durdurmak, dindirmek, geçirmek: rüzgâr yağmuru kesti; andpirin (aspirin) baş ağrısını keser. 4. aralık vermek, fâsıla vermek: lakırtısını kesti; sözünüzü kesmeyin. 5. kararlaştırmak, karar vermek, hükmetmek, katiyyenbeyân etmek, tayin eylemek: gününü, miktarını kesmedi; davayı, meseleyi kesti. 6. kaldırmak, ref' etmek, yok eylemek: ümidi kesti; kendisiyle muhâbreyi, münâsebeti kesti. 7.boğazlamak, zebh etmek: bir koyun, bir hindi kesti. 8. kılıçla ve diğer âlet-i kâtî'a ile katlveya idâm etmek: adam kesmek. 9.yontmak: kalem kesmek, tırnak kesmek. 10. enemek, iğdiş etmek, ihsâ eylemek: atı kesmek. 11. paralamak: fare eşyâyı kesmek. 12. tayin ve tahsis etmek: maaş, tayin, muhassasât kesmek. 13. tezeyyül etmek, te'diye olunacak bir meblağın bir miktarını alıkoymak: alacağımdan kesme; amelenin yevmiyesinden kırkar akçe kesmeli. 14. tutmak, çıkarmak, mâl olmak: bu iş ne kesti, ne kesiyor? 15. taklit etmek, eğlenmek, maskaraya almak (KT: 630).

TS'de üç anlam (kati neticeye bağlamak, bir bedel üzerinde uyuşmak, ayırmak) ile gösterilen sözcük, KT'de on beş anlam ile karşılanmıştır. Sözcüğün TS'deki anlamların yanı sıra KT'de 'boğazlamak, kılıçla idam etmek, yontmak, enemek, iğdiş etmek, tayin ve tahsis etmek, tutmak, taklit etmek, eğlenmek' tanımlarıyla açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

keş: yoğurt kurusu, ekşimik
"El-akt [Ar.]: Keş dedikleri nesne ki yoğurttan ederler" (TS: 2455).

s. yoğurt peyniri, yağsız adi peynir. (KT: 631).
s. ahmak, akılsız, kolay aldanır. av. (KT: 631).

Sözcük, TS'de 'yoğurt kurusu, ekşimik'; KT'de 'yoğurt peyniri, yağsız adi peynir' ve 'ahmak, akılsız, kolay aldanır' tanımlarıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi olduğu anlaşılıyor.

kıcı: 1. Tereye benzer bir ot, kekik.
"Bendva [Fa.]: Kıcı derler acıdır, tere gibi yinir" (TS: 2467).
2. ufak dolu gibi kar.
"Karacaoğlan der ki bizim bağımız
Kıcılı, boranlı soğuk dağımız" (TS: 2467).

s. yenirken dil yakan şey (KT: 635).

TS, sözcüğü 'tereye benzer bir ot, kekik ve ufak dolu gibi kar'; KT, 'yenirken dil yakan şey' olarak açıklamıştır. TS'de bulunan 'ufak dolu gibi kar' anlamını KT'de yitiren sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kıç: arka, son
"Zulmet-i cehl ile dolmuştur için
Bahr-i hayret kaplamış önün, kıçun" (TS: 2468).
"Bir doru at ki bir kulağı yirik ve kıçında beni vardır" (TS: 2468).

s. 1. arka taraf, art, geri. 2. hayvan gerisi, verâ, sağrı, makat. 3. geminin arka tarafı, gerisi, pupa. 4. Esliha-i nâriyyenin kuyruğu, gerisi. 5. hayvanın art ayağıyla vurması, çifte (KT: 635).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde, KT'de kazanılan yeni anlamlar görülebilmektedir. Sözlüklerde hem denizcilik hem de askeri bir terim olarak kullanılan sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur. Çünkü sözcük TS'de 'arka,

son'; KT'de bu anlamın yanı sıra 'geminin arka tarafı, gerisi, pupa, ateşli silahların kuyruğu, gerisi, hayvanın art ayağıyla vurması, çifte' şekliyle tanımlanmıştır.

kığ (I): koyun, keçi, deve gibi hayvanların toparlak ve kuru pisliği
"Devenin kığını yakalar, külünü üzerine ekeler" (TS: 2471).

s. 1. koyun tersi. 2. kuru gübre. 3. mc. kuru meyvenin bayağısı (KT: 635).

Sözcük, TS'de 'koyun, keçi, deve gibi hayvanların toparlak ve kuru pisliği' olarak tanımlanırken KT'de bu anlamın yanında 'kuru gübre ve kuru meyvenin bayağısı' şeklinde açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılıyor.

kığlamak: koyun, keçi ve deve gibi hayvanlar terslemek

"İleri zamanda deve hurma kığlardı, şimdi kestane kığlamaz" (KT: 2478).
"Zürafe, sığır bigi tersler hem deve bigi kığlar" (KT: 2478).

kığlamak fl.(koyun) terslemek (KT: 635).

Sözcüğün TS'deki anlamı 'koyun, keçi ve deve' anlamlarını kapsarken KT'de sadece 'koyun' için anlamlandırılması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

kılık: Hal ü şan, hareket tarzı, gidiş
"Ne köp yahşi hamiyet kıldınız siz
Yaman gönlüm kılığın bildiniz siz" (TS: 2483).

s. 1. sûret-i hâriciyye, şekil, kıyafet: şu kılıkta bir adam; tuhaf bir kılığı vardır; kılık kıyafet yerinde. 2. tarz, suret: senet kılığında bir kağıt; ev kılıkta bir şey yapmalı. 3. resim, tasvir: kılık çekmek çıkarmak= resim almak, tasvir ve tersim etmek. [Anadolu'nun bazı yerlerinde fotoğrafa da <<kılık>> derler.] (KT: 637).

Sözcük TS'de 'hal ü şan, hareket tarzı, gidiş'; KT'de 'şekil, kıyafet, tarz, suret, resim, tasvir' olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

kınamak: 1. Ayıplamak, itab etmek, suçlandırmak, itham etmek.

"Reva olmaya kimseyi kınamak
Nite kim ağu içmeği sınamak" (TS: 2489).

2. Cezalandırmak

Bunu habse birağup kınayalım
Birez gün bu işi bir sınyalım" (TS: 2491).

3. Ta'zib etmek, hırpalamak

"Didiler bir karıcuktur bunamış
Zeman anı geçince kınamış" (TS: 2492).

ft. 1. zem ve takbih etmek, tenkit eylemek. 2. eğlenmek, istihza etmek. *mr.* (KT: 638).

Clauson (1972: 634), sözcüğün anlamını 'cezalandırmak, işkence etmek' olarak vermiştir. Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde TS'de bulunan 'ayıplamak, itham etmek, ta'zib etmek' anlamlarının KT'nin birinci anlamı ile (zem ve takbih etmek, tenkit eylemek) örtüştüğünü; ikinci anlamının (cezalandırmak) KT'de yer almadığını görmekteyiz. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılıyor.

Bunun yanında sözcüğün KT’de yer alan ‘eğlenmek, istihza etmek’ anlamının da TS’de yer almaması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kıran: 1. Kenar kıyı, uç, sınır, etraf.

“Malin meta’ın deniz kıranına iletilmişti” (TS: 2498).

2.Ufuk.

“Kaçan yıldızlar şahı güneş mağrip kıranına dolandı” (TS: 2501).

Kıran(II): Öldürücü hastalık salgını.

“Kıran vaki’ oldu kızlıktan ve kırıdan çok kişiler öldüler” (TS: 2502).

Kıran(II): Pirinç tarlasında ayrılan tahtalardan her biri.

“Tundar yeri dimekle ma’ruf olan yerin dört kıran çeltük hasılın hâmil-i hüccet Ali bin Yusuf’a yüz akçaya satıp akçasın kabzettim” (TS: 2502).

Sz. Ar. [“karn”dan mufa’ale babından masdar-ı sâni] 1. yakınlık, mukârenet. *n.* 2. *h.* iki seyyarenin ve alehusus Zühre ile Müşteri gibi sa’deynin bir burçta rast gelmesi (KT: 639).

Sözcüğün TS’de verilen ‘ufuk, öldürücü hastalık salgını, pirinç tarlasında ayrılan tahtalardan her biri’ anlamları KT’de yer almamaktadır. Sözcüğün KT’de ‘yakınlık, mukârenet ve iki seyyarenin bir burçta rast gelmesi’ olarak tanımlanması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

kırdırmak: kestirmek, boğazlatmak

“Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı” (TS: 2504).

ft. 1. başkası vâsıtasıyla kırmak, kesr ettirmek: şu taşları, cevizleri kırdırmalı. 2. iskonto ettirmek, mühletle ödenecek bir senet, poliçe ve maaş sûreti vesairenin bir miktarından vazgeçerek, bakiyyesini peşin ödetmek: poliçeyi yüzde on eksigine kırdırdım. 3. tehlikeye koyup helâkine sebep olmak: fenn-i harbe mugayir bir mevki tutmakla hayli asker kırdırdı. 4. indirtmek, tenzil ettirmek: etin fiyatını hayli kırdırdı (KT: 640).

Fiilin anlam ve tanıkları incelendiğinde, sözcüğün anlam alanında bir daralma olduğu görülebilmektedir. Çünkü ‘kestirmek ve boğazlatmak’ anlamları KT’de bulunmamaktadır.

kırık: çapkın

“Tonanup nice kırık zenpâre

Allar giyse dönüp gülzare” (TS: 2508).

ş. 1. kırılmış, münkesir, şikeste: kırık taş, değnek, testi; kolunun kırık yeri. 2. soyu karışık, halis cins olmayan: kırık tazı. \equiv *s.* 1. bir uzvun kırılmış yeri: kolun kırığını bağlamak; tabağın kırığını yapıştırmak. 2. kırılan şeyin parçaları: cam kırığı. 3. dövülüp, ayrıca parçalar hâline konmuş şey: arpa, buğday kırığı (KT: 640).

Sözcüğün TS’de yer alan ‘çapkın’ anlamı KT’de ‘kırılmış, soyu karışık, bir uzvun kırılmış yeri, kırılan şeyin parçaları, dökülüp parçalar haline konan şey’ şeklinde açıklanmıştır. Anlamları örtüşmeyen sözcük başka anlama geçmiş gibi gözükabilir. Fakat günümüz Türkçe Sözlük’de TS’deki ‘çapkın’ anlamını halk ağzında koruyan sözcüğün anlam alanı aslında genişlemeye uğramıştır.

kırılmak: Helâk olmak, telef olmak, ölmek

“Kış katı ola dahi çok ola gam

Bazı hayvan kırılır artar sekam” (TS: 2508).

fl. fc. 1. kesr olunmak, münkesir olmak: cam, bardak düşüp kırıldı. 2. Külliyyetle telef olmak, mahv u helâk olmak: ilk zuhur eden koleradan çok halk kırıldı; Filipin’de Amerikalılar’ın çok askeri kırıldı.

3. vücut kırık olmak, kırıklık duymak. 4. darılmak, gücenmek, münfail olmak: bilmem ne sebepten bana kırıldı. 5. şiddeti geçmek, şiddeti kalmamak: rüzgâr, fırtına, soğuk kırıldı. 6. naz ile sallanıp bedeninin bazı yerlerini oynatmak: kırılarak yürüyor; o kadar kırılmak da abestir. 7. katlanmak, bükülmek: bu gömleğin yakası kırılmaz (KT: 640).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde, özellikle KT’de mecaz anlamların çoğaldığı, somuttan soyuta doğru bir anlam genişlemesinin olduğu görülebilmektedir. Çünkü TS’de ‘helâk olmak, telef olmak, ölmek’ olarak tanımlanan sözcük, KT’de bu anlamların yanı sıra ‘vücut kırık olmak, kırıklık duymak, darılmak, gücenmek, münfail olmak, naz ile sallanıp bedeninin bazı yerlerini oynatmak, katlanmak, bükülmek’ şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca sözcüğün KT’de bulunan altıncı anlamı (naz ile sallanıp bedeninin bazı yerlerini oynatmak) sözcükte anlam kötüleşmesi ortaya çıkarmıştır, denilebilir.

kırmak: öldürmek, yok etmek, imha etmek, tenkil etmek

“Bazara girelim alalım ok kılıç
Kıralum bu şehrlüyü kalmaya hiç
Kıralum bu şehrlüyü uçtan uca
Ne yiğit koyalım içinde ne koca” (TS: 2511).
“buldukları at oğlanlarını ve çobanlarını kırdılar” (TS: 2511).

ft. 1. sert bir şeyi darp ve sadme ile parçalara ayırmak, kesir ve şikest etmek: taşı, aynayı, cevizi değneği kırmak. 2. doğramak, paralamak, kaba ve iri öğütmek: ekmeği kırmak, bulguru kırmak. 3. batırmak, kahr ve tedmîr etmek, mağlûp ve itlâf etmek: düşmanın askerini kırdı. 4. indirmek, tenzil etmek: fiyatını kırdı. 5. müeccil bir senet, poliçe, suret vesairenin bir miktarını tenzil ile üst tarafını peşin vermek, iskonto etmek: filân sarrâf poliçe, eshâm, maaş sûreti vesaire kırar; yüzde yirmi eksisine kırarlar. 6. gücendirmek, hatır yapmamak: bu kadarcık şey için beni kırmayın; ben sizi kırmam. 7. bükmek, katlamak: şu kâğıdı, şu bezleri kırıp toplayın. 8. Çok hayvanât kesmek. 9. külliyyetli akçe kazanmak: amma da para kırdı. 10. bir şeyin şiddetini kesmek, indirmek: güneş soğuğu kırdı; yağmur fırtınayı kırar. 11. teskîn etmek: inadı kırmak; kuluncu kırmak (KT: 641-642).

Fiilin anlam ve tanıklarına bakıldığında, KT’de üç farklı mecaz anlam (gücendirmek, külliyyetli akçe kazanmak, bir şeyin şiddetini kesmek, indirmek) edindiği görülebilmektedir. TS’de ‘öldürmek, yok etmek, imha etmek, tenkil etmek’ anlamları ile açıklanan sözcük, KT’de toplam on bir anlam ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

kısık: 1. dar yer

“Adil varıp bir kısıkda turdu ve buyurdu kim leşker halkı gelip anın önünden geçtiler” (TS: 2518).
“El-hâvşye [Ar.]: İki dağ arasına derler ve dahi dere kısıkına derler” (TS: 2518).

2. kasık

“Renbe [Fa.]: Kısık (harekelidir) kılı” (TS: 2518).

ş. 1. kısılmış, sıkışmış, tazyik olunmuş. 2. zorla hırıldayarak çıkan, serbest işlemeyen, hırıltılı, boğuk; kısık ses; kısık boğaz. ≡ s. uyluğun katlanma yerleri: çocuğun kısıkları şişmiş (KT: 643).

Sözcük, TS’de bulunan ‘dar yer, kasık’ anlamını KT’de korumuş bunun yanında ‘zorla hırıldayarak çıkan, serbest işlemeyen, hırıltılı, boğuk, kısık ses, kısık boğaz, uyluğun katlanma yerleri’ anlamlarını üstlenmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kısmak: sıkmak, sıkıştırmak

“Ebizer’den rivayettir ki, bir gün Ömer Radiyallahü anh anın elin ksıttı. Ebizer ana dedi ki elim salıver” (TS: 2519).

ft. 1. sıkıp tutmak, tazyik etmek, sıkıştırmak: kapı, parmağımı kısıtı. 2. azaltmak, darlaştırmak, küçültmek, hasr etmek: masarifi biraz kısmalı. 3. kıyamamak, esirgemek, diriğ etmek: böyle bir iş için parayı kısmam. 4. (kulakları) indirmek, yatırmak: kulaklarını kısıp gitti. 5. (kuyruğu) bacakların arasına almak: kuyruğunu kısmış gidiyordu (KT: 644).

Clauson (1972: 665-666), fiilin anlamını ‘sıkıştırmak, sıkmak, kısırmak’; Nişanyan (2012: 324), ‘sıkmak, azaltmak, verimsiz kılmak’ şeklinde vermiştir. TS’de bulunan ‘sıkmak, sıkıştırmak’ anlamlarını KT’de aynı şekilde koruyan sözcüğün bunun yanında ‘azaltmak, küçültmek, kıyamamak, esirgemek’ gibi yeni anlamlar üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kışlak, (kışlağ): kışın barınılan yer

“Yazın ederler idi dağı yaylak
Ovasın eylemişler idi kışlak” (TS: 2521).
“Kartal u hem karakuş ol gün gider
Kışlağa gitmeğe bunlar azmeder” (TS: 2521).

yahut kışla s. 1. Vaktiyle mevsim-i şitâda harbin tatili gelenek olmakla, o mevsimde asker ve ordunun çekildiği mahal: kasımdan sonra Ordu-yı Hümâyûn Belgrad kışlağına çekilmiş idi; şark ordusu Erzurum kışlağında bulunuyordu. 2. koyun gibi hayvanât-ı ehliyyenin kışın çekildikleri mutedil havalı ve kar yağmaz yer ve böyle yerlerdeki mera, yaylak. (yayla) mukâbili: koyunlarımızı hangi kışlakta kışlatıyorsunuz? o çiftliğin asıl îrâdı kışlaktır, güzel kışlakları vardır; bir kışlak isticâr ettim. 3. *ba*: kışla (KT: 645).

Nişanyan (2012: 325) sözcüğü ‘kışla’ şeklinde almış olup anlamını da ‘Osmanlı kullanımında ‘yazın sefere çıkan’ askerın kışın yerleşik olduğu yer’ vermiştir. Sözcük bu tespite destek olarak TS’de ‘kışın barınılan yer’; KT’de ‘asker ve ordunun çekildiği mahal’ anlamı ile verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kışlamak: kış geçirmek (-i li nesne almaktadır)

“Yazın yaylarlar idi yaylağın
Kışın kışlarlar idi kışlağın” (TS: 2522).

fl. 1. kış olmak, kış hükmünü icra etmek, soğuk olmak: hava kışladı; Kânunusanide idik de daha hiç kışlamamışdı. 2. kış geçirmek: bu sene galiba köşkte kışlayacağız; koyunlarımız nerede kışlıyor? şark ordusu ekseriya Erzurum’da ve Garp ordusu Belgrad’ta kışlardı (KT: 645).

Sözcük, TS’de sadece ‘kış geçirmek’ anlamında kullanılırken KT’de hem bu anlamda hem de ‘kış olmak, kış hükmünü icra etmek, soğuk olmak’ anlamlarında kullanılmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşıyor.

kıvrak: 1. İnce kadın baş örtüsü.

“İki keten yapık: 40, üç adet kıvrak: 30 ve...” (TS: 2525).

2. Kıvrık

“El-kalata [Ar.]: Vücutta olan kıllar kıvrık ve kıvrak olmak” (TS: 2525).

s. 1. dolanıp sarılmış, kangal olmuş: yılan kısıvrak olmuşdu; kısıvrak bağlamak = hiç kımıldanamayacak hâlde bağlamak. 2. ziyâde kıvrılmış, pürtük, buruşuk: kıvrak saç, ipek, bez. 3. mc. zarif, nazlı, cilveli: pek kıvrak bir kız (KT: 647).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde, anlam alanının genişlediği görülebilmektedir. Çünkü TS’de ‘ince kadın baş örtüsü ve kıvrık’ olarak açıklanan ifade KT’de bu anlamların yanında ‘zarif, nazlı, cilveli’ şeklinde açıklanmıştır.

kıyakı, (kıyağı): 1. Bir topluluğun bir ağızdan çıkardıkları ses, gürültü.

“İki askerden kıyakı kopup alem gürlledi” (TS: 2528).

2. Kıyasıya, haddinden fazla, lâyıkıyla, mükemmel.

“Ferraşler varıp havzı süpürüp suladılar, döşediler... Şah bindi, vezir ekabir-i ayan bile bindi, gelip havuz kenarında oturdular, kıyakı sohbet oldu” (TS: 2528).

3. Müthiş, korkunç

“... Gördü ki anlar dahi kıyakı cenkterdirler” (TS: 2528).

kıyak ş. [<<kıymık>>tan] 1. esirgemeyen, kıyan, gaddar, merhametsiz: pek kıyak adam. 2. şiddetli, şedit, cesur: kıyak kahraman idi. 3. aşırı, fevkalâde, mübalağalı: kıyak güzel; kıyak bahadır; kıyak zengin. ≡ h. 1. pek ziyâde, ra'nâ: kıyak oynuyor, koşuyor. 2. merhametsizce, esirgemeksizin: kıyak gidiyor (KT: 647).

Nişanyan (2010: 326), sözcüğü 15. yüzyılda ‘kıyıcı, gaddar’; 19. yüzyıl sonlarında ‘güzel, gaddar (argo)’ anlamlarıyla tespit etmiştir. Bunlar verilen anlamları destekleyici unsurlardır. Fakat sözcük, TS’de var olan anlamını (ses, gürültü) KT’de yitirmiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması meydana geldiği anlaşılmaktadır.

kızdırmak: ısıtmak, hararetlendirmek

“Ve tatlı nesneyi çok yemek ma’deyi süst eder ve bedeni kızdırır” (TS: 2538).

ft. 1. ateşte teshin edip kızartmak. 2. hiddetlendirmek, iğzâb etmek, birinin kızacağı söz söylemek veya iş yapmak: kendisini kızdırmak için söyledim; mahsus eğlenmek için birini kızdırıp bağırtmak. 3. azdırmak, azmasına sebebiyet vermek: koçları kızdırmak. 4. harâret vermek, kızışmasını mücib olmak: kırmızı biber tavukları kızdırır = yumurtlamak istidadını verir (KT: 650).

Sözcük TS’de ‘ısıtmak, hararetlendirmek’; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘hiddetlendirmek, iğzâb etmek, birinin kızacağı söz söylemek veya iş yapmak’ olarak açıklanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kızgınlık: sıcaklık

“Ed-defa [Ar.]: Kızgınlık ve ıssılık ki suhûnet mânasına.” (TS: 2538).

s. 1. çok ısınmış şeyin hâli, ziyâde sıcaklık: demirin kızgınlığı. 2. dargınlık, gücenme, hiddet, gazap: şimdi kırgınlığı vardır. 3. alevlenme, istidâd, işti‘âl: kavganın, mübahasenin kızgınlığı. 4. azgınlık, kösnüme: boğanın, aygırın, ineğin kızgınlığı (KT: 650).

Sözcük TS’de ‘sıcaklık’ olarak geçerken; KT’de sözcüğün bu anlamın yanı sıra ‘dargınlık, gücenme, hiddet, gazap, alevlenme, azgınlık’ şeklinde tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kızıl: 1. altın (para).

“Kıymeti yüz bin kızıl artıkturur

Hiçe dileyenin ussu yokturur” (TS: 2538).

2. bakır

“Mezburdan bir guruş almış idim, kızıl imiş, tebdil olunmasın murat ederin” (TS: 2539).

ş. 1 kırmızı, al, ahmer, sürh: kızıl elma, kızıl toprak, kızıl boya. [bu güzel lûgat-ı mahsûsa dururken İstanbulca metrûkiyetiyle bu rengin bir nevine mahsus olan <<kırmızı>> lûgatının isti‘mâli şâyân-ı

teessüftür.] 2. kırmızı olacak derecede ısınmış, kızgın: kızıl demir. 3. aşkar: kızıl sakal. 4. Nev'ü cinsinde pek mübâlağalı, aşırı derecede olan: kızıl deli. 5. altın, altından, müzehhep, zerrin: kızıl elma, kızıl koyun. *mr.*(KT: 650).

s. kıldan ip (KT: 650).

s. kızamığa benzer ve ondan şiddetli bir sari hastalık ki çocuklara ârız olur ve tenin üzerinde kırmızı kabarcıklar çıkarmayıp bütün vücudun kızarmasını mucip olur, iskarlatin. [kızıl hastalık dahi denilir.] (KT: 651).

Nişanyan (2012: 326), sözcüğün anlamını 'kırmızı' anlamında verirken Clauson (1972: 683), 'kırmızı; açık, derin; bir çeşit kuş; bir çeşit şahin' şeklinde açıklamıştır. Buna göre sözcüğün, TS'de bulundurduğu anlamı (bakır) KT'de koruyamayarak anlam daralmasına; farklı anlamlar kazanarak da (kırmızı, al, ahmer, kızgın, aşkar, aşırı derecede olan, kıldan ip, kızamığa benzer hastalık) anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.

kızılca: 1. allık, kızılık

"Gancar [Fa.]: Avratlar dürtündüğü kızılca" (TS: 2539).

2. altın

"Yumrucam kesme, sana çok kızılca vereyim" (TS: 2540).

ş.ya kızılımcı. kırmızıca, kırmızımsı. = s. bir nevi düzgün (KT: 651).

TS'de bulunan ikinci anlam (altın) KT'de bulunmamaktadır. Sözcüğün KT'de sadece 'kırmızıca, kırmızımsı' olarak tanımlanması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

kilindir, (kilindür): küçük testi, emzikli su kabı

"Yüz direm zeyt yağın katalar ve bir kilindürden eksücek eski sarp sirke katalar" (TS: 2559).

kilinder: s. [yu.] = üstüvâne, merdane] eski bir şarap ölçüsü (KT: 653).

Sözcüğün her iki sözlükte de 'içecek' ile ilgili bir anlam kazandığı açıktır. Fakat TS'de yer alan bu anlam KT'de özelleşerek sadece 'eski bir şarap ölçüsü' olarak kullanılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

kişi: 1. insan, adam, kimse

"Yüzün gören kişiler anın paşa
Hayran olur diremez aklın başa" (TS: 2579).

2. erkek

"Her bir sinleden, kim vardır, bir adlu yetmiş kişi ve bir adlu yetmiş avrat ve bir adlu yetmiş oğlan kopa, didi" (TS: 2584).

3. sahip

"Dedi kim kazıyye acep neyiki
İki atın ola kişisi iki
Durayın, göreyin hikayet nedir
Elimden bu atları hod kim alır" (TS: 2584).

yahut s. adam, şahıs: bir kişi; kaç kişidir? er kişi = erkek, adam. hatun kişi = kadın. her kişi = herkes. vaktiyle âdeta adam ve insan manasıyla dahi kullanılıp molla: kişi iyilerden ders, kötülerden ibret almalıdır denilirdi; el-yevm bizce yalnız kinaye olarak ve şahıs makamında kullanılır (KT: 657).

Sözcüğün anlam ve tanıklarına bakıldığında, sözcüğün TS'de olan üç anlamının (insan, adam, kimse; erkek; sahip) KT'de iki anlama (adam, erkek) düştüğü

görülmektedir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü KT’de, TS’de bulunan ‘sahip’ anlamı yer almamaktadır.

koca: ihtiyar

“Nice gördün düşünü geçen gece
Ya nice yordu düşün baban koca” (TS: 2588).

ş. 1. büyük, azim, cesim: koca bina; koca dağ; koskoca ev. 2. ihtiyar, yaşlı, pir, şeyh, müsin: koca adam, koca olmak. 3. eski, kadim, meşhur: Koca Mustafa Paşa; Koca Ragıp Paşa. 4. muktedir, müdebbir, büyük, âkîl: koca herif! Koca Hayreddin Paşa ne deniz muhârebeleri etti! (KT: 658).
≡ s. 1. ihtiyar adam, pir, şeyh: Karakoca; Kocaeli. 2. er, zevç, halîl, şevher: o kadının kocası sağ mıdır? (KT: 658-659).

Nişanyan (2012: 331), sözcüğü ‘yaşlı ve ulu kişi’ olarak anlamlandırmıştır. Bu anlamlara KT’de rastlanmamaktadır. TS’de ‘ihtiyar’ olarak tanımlanan sözcüğün KT’de bu anlamın yanı sıra ‘büyük, azim, cesim, eski, kadim, meşhur, muktedir, büyük’ şeklinde tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kocalık: ihtiyarlık

“Ol beşinci ev yiğitlik yoludur
Ol kim altıncı kocalık halidir” (TS: 2590).

s. 1. ihtiyarlık, şeyhûhet, pîrî. 2. zevçlik, zevciyyet (KT: 659).

‘Koca’ sözcüğünde olduğu gibi bu sözcükte de anlam genişlemesi söz konusudur. Çünkü sözcük TS’de ihtiyarlık; KT’de bu anlama ek ‘zevçlik, zevciyyet’ olarak tanımlanmıştır.

kocunmak: çekinmek, ihtiraz etmek, korkmak

“Her padişah ki dinini ve dünyasını sakınır, bir yerde ki zulüm seze ol yerden kocunur” (TS: 2592).

gocunmak fl 1. alınmak, huylanmak, işkil etmek. 2. telâş etmek, kuşkunmak: al kaşağıyı gir ahıra yağırı olan gocunur (KT: 385).

Günümüzde ‘gocunmak’ olarak kullanılan sözcük anlam genişlemesine uğramıştır. Çünkü TS’de ‘çekinmek, ihtiraz etmek, korkmak’ olarak açıklanan ifade KT’de bu anlamın yanı sıra ‘alınmak, huylanmak, işkil etmek’ şeklinde tanımlanmıştır.

koç: erkek, yiğit

“Men kara koç atıma binmedin ol binmek gerek” (TS: 2593).
“Koç başın içün ve taşıdığın silâh hakkı için olsun” (TS: 2593).

s. 1. koyun aygırı, damızlık erkek koyun. 2. iyi cinsinden iri ve besili erkek koyun ki meraklıları yavru iken alıp sûret-i mahsûsada büyütürler. [İstanbulca başlıca bu mana ile müstameldir.] 3. mc. secî ve salâbetli adam, fahl: Koç yiğit (KT: 659).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde, insandan doğaya bir aktarım olduğu görülmektedir. KT’de mecâz anlamda ‘erkek adam’ anlamını koruyan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

koçu: vaktiyle kullanılan süslü, kapalı araba.

“Ba’dehu hintolar koçular teddarük edip sakine’yi cariyeler ile... teslim eylediler” (TS: 2597).

s. [aslı: <<koşmak>>tan koşu] 1. Oda gibi her tarafı pencereyi eski bir nevi araba. 2. hububat vazına mahsus altı boş yani yerden yüksek ambar (KT: 659).

Sözcük TS’de ‘vaktiyle kullanılan süslü, kapalı araba’; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘hububat vazına mahsus altı boş yani yerden yüksek ambar’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

kolak (I): çolak

“Cung [Fa.]: Kolak eşel mânasına ve kuru el ve kolak elli” (TS: 2610).

ş. kolu sakat (deve) [koluk dahi denir.] (KT: 662).

Sözcüğün TS’deki genel anlamı (çolak) KT’de daha özel bir anlam (kolu sakat deve) ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

kolay: müsait, elverişli, elverişli iş, uygun şey

“Andan İbrahim Aleyhisselam diledi kim ol kavme ol taptıkları haçların zaifliğin göstere kim kendinin hüccetin galip olduğun bildire bir kolay vakıt gözetirdi tâ ana değin kim ol kavmin bayramı geldi” (TS: 2612).

ş. zahmetsiz, zor ve güç olmayan, sehl, yesîr, âsân: kolay iş; kolay ders; usûl-i cedîde ile okumak öğrenmek pek kolaydır (KT: 662).

s. 1. kolaylık, suhulet, yüsr: kolayını bulmak; onun kolayı vardır. 2. Çare, tedbir: bir kolayına bakmak (KT: 662).

TS’de ‘müsait, elverişli, elverişli iş, uygun şey’; KT’de bu anlamın yanında ‘kolaylık, suhulet, yüsr, çare, tedbir’ olarak açıklanan sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

kolaylamak: 1. Önemsiz görmek, küçük görmek

“Zery [Ar.]: Kınamak ve horlamak ve kolaylamak” (TS: 2615).

2. Kolaylık göstermek.

“Avranos-ı fakir gözsüzler gibi elini o yana bu yana gezdirdi, ya’ni zarf-ı ma’hûda arar gibi oldu. Musa Çelebi’nin emri ile kolayladılar, havfinden berâ-yı maslahat alup ekleyeyüp bilmezlendi” (TS: 2615).

ft. 1. teshîl etmek. 2. hitama takarrüb ettirmek. ≡ fl. 1. kesb-i sühûlet etmek. 2. karîb-i hitâm olmak (KT: 662).

Fiilin TS’deki ‘kolaylık göstermek’ anlamı KT’de yer alan ‘teshil etmek’ anlamıyla örtüşmektedir. TS’de bulunan ‘önemsiz görmek, küçük görmek’ anlamı ise KT’de yer almamaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

komak, (koymak): 1. bırakmak, terketmek, vazetmek

“Attan indi secdeye kodu başın

Tevbe kıldı çok akıttı göz yaşın”

“Ko ayruklar sözünü sen seni güt

Kınama kimseyi sen işit öğüt” (TS: 2619).

2. müsaade etmek, izin vermek, serbest bırakmak, salıvermek

“Şöyle tarıktı kakıdı Zeliha’ya

Etti sürün koman ayruk söyleye” (TS: 2623).

3. alıkoymak

“Nefs ü tendir yol erin yoldan koyan

Akl ü candır rehnümasına uyan” (TS: 2626).

4. tesir etmek

“Kemâl’e koymaz ey zâhid fûsunun
Çok okuyuptur ol bu dâstanı” (TS: 2626).

yâhut قويمق koymak. *ft. mż.* kor, koyar. 1. yerleştirmek, vazetmek: şu bohçayı minderin üzerine koy; zahireyi nereye koyuyorsunuz? bu küpe su korlar; ata eyer koymak. 2. bırakmak, terk etmek: kitabı elinden koymaz, sonraya koymak; davet etmedik kimse koymadı. 3. müsaade etmek, bırakmak, müsâamaha eylemek, mâni olmamak: ko desin; misâfirler gitmek isterlerse komayın; komadılar gideyim. 4. almak, sokmak, kabul etmek: misâfirleri nereye koyacağız? atı ahıra koyun. 5. tutmak, bulundurmak, bırakmak: beni aç koydular. 6. atmak, yükletmek, hamletmek, vermek: herkese bir vazife kodu; bu hayvana çok yük komayın. 7. nasıp ve tayin etmek: oraya bir nöbetçi komalı; kendisini amelenin üstüne müfettiş komuşlar; bir nâhiye müdürlüğüne kodular. 8. giymek, üstüne almak: yeni fes komuş; başına bir külâh komuş; bu esvâbı bir daha komayın. 9. tutmak, edinmek hâsıl ve peydâ eylemek: süt, kaymak komuş; bu taş yosun komuş; yara kabuk kodu. 10. kabul ettirmek, yerleştirmek, sevk etmek. çocukları mektebe, ustaya, sanata kodu. 11. bir şeyi pişmek veya olmak üzere hazırlamak: turşu, şarap, sirke kodum; aşçı daha yemeği komadı. 12. kurmak, düzeltmek: sofrayı koyunca bize haber verin; yemeği koydunuzsa gelelim (KT: 670-671).

Sözcüğün TS’de barındırıp KT’de barındırmadığı anlamlar (alıkoymak, tesir etmek) ile anlam daralmasına; KT’de kazandığı anlamlar ile de (almak, sokmak, kabul etmek, atmak, yükletmek, haml etmek, giymek, üstüne almak, bir şeyi pişmek veya olmak üzere hazırlamak) anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.

konak: 1. Konuk olunan yer, menzil, misafirhane

“Ol er avratına eyitti kim: yarın bir taife yâranlar okuyayın, konaklık eyleyeyin” (TS: 2626).

2. misafir

“Gelene ve gidene etmek yedirdi ve hergiz konaksuz olmadı ve taâm dahi konuksuz yemedi ve kaçan kim konuk gelmezdi, üç dört gün oruş tutardı” (TS: 2627).

s. 1. yolculukta gece konacak yer, menzil: yolcuya konak vermek = yatacak yer tedarik etmek. 2. esnâ-yı seferde durma, meks ü karar, oturak, dernek: orada bir gün konak ettik. 3. iki menzil arasındaki yol, mesafe, bir günlük yol, merhale: buradan Edirne’ye kaç konaktır? o yolu üç konakta katettik. 4. ikametgâh, menzil, mesken: orada konak tuttu. 5. büyük ev, daire: paşa konağı, ricâl, küberâ konakları. 6. Dâ’ire-i resmîyye, hükümet şubelerinden birinin binası: hükümet konağı. 7. başa konan kepek: başımda çok konak peyda olur; baş konağına karşı ilaç (KT: 664).

Sözcüğün KT’de bulunan altı çizili anlamlarına bakıldığında sözcükte oluşan anlam genişlemesi açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü TS’de ‘konuk olunan yer, menzil, misafirhane’ olarak açıklanan sözcük, KT’de bu anlamların yanı sıra ‘dâire-i resmîyye, hükümet şubelerinden birinin binası, başa konan kepek’ tanımlarıyla açıklanmıştır.

konakçı: konak hazırlamak için önce giden kimse

“Mel’un cehenneme konakçı gitti” (TS: 2629).

s. 1. esnâ-yı seferde ileri gidip konak tedârik ve tehy’e eden adam. 2. a. Seferber askerinin yol esnasında konacak mahalleri tedarik ve intihapla muvazzaf zabıt (KT: 664).

Sözcüğün TS’de ‘konak hazırlamak için önce giden kimse’; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘seferber askerinin yol esnasında konacak mahalleri tedârik ve intihâbla muvazzaf zabıt’ olarak açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kondurmak: misafir etmek, gelen misafiri oturtup ağırlamak

“Vezir varır getirir pes saraya
Kondurur bunları bir hoş araya” (TS: 2630).

ft. 1. yolcu ve misâfire konak yapmak: bizi köyde bir eve kondurdular. 2. yerleştirmek, yer tutturmak, oturtmak: elması başına kondurdu. ||toz kondurmamak= bir adam hakkında hiçbir kabahat ve fenalık kabul etmemek, her şeyden tebriye etmek: kendisi sevdiği adama toz kondurmaz (KT: 664).

Fiil, KT’de anlam sayısını artırarak anlam genişlemesine uğramıştır. Çünkü sözcük TS’de ‘misafir etmek, gelen misafiri oturtup ağırlamak’ olarak açıklanırken KT’de bu anlamların yanında ‘yerleştirmek, yer tutturmak, oturtmak’ şeklinde tanımlanmıştır.

konusmak: Birbirinin karini, yakını, arkadaşı olmak

“Ol konuşmuş benlere ey dil nazar kıl daima
Bu kırandan fitneler vardır hazer kıl daima” (TS: 2649).

fş. 1. komşu ve mücavir olmak. *n.* 2. görüşmek, ihtilat etmek, muarefe peyda eylemek: kendisiyle konuşmuyorum; hiç konuşmadık. 3. söyleşmek, mükâleme ve musâhabet etmek: akşam iki üç saat konuştuk (KT: 666).

Nişanyan (2010: 341), sözcüğün anlamını ‘bir arada oturmak, komşu olmak, dost ve yakın olmak; mükâleme etmek, konuşmak’ halinde vermiştir. Sözcüğün TS’de ‘birbirinin karini, yakını, arkadaşı olmak’; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘görüşmek, ihtilat etmek, muarefe peydâ eylemek, söyleşmek, mükâleme ve musâhabet etmek’ anlamlarıyla tanımlanarak anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.

koparmak: 1. ayarmak, gidermek

“Senden ve oğlanlarından ululuğu koparam ve seni ve oğlanların helâk kılam” (TS: 2650).

2. kaldırmak, harekete geçirmek

“Çeri deprenip koparıcak tozu
Felekte yaşardı güneşin gözü” (TS: 2650).

3. ba’etmek, hasretmek

“Biz anı dünyada dar dirliğe bırağuruz, bundan sonra âhirette dahi gözsüz koparuruz” (TS: 2650).

4. meydana getirmek, peyda etmek, ihdas etmek, ortaya çıkarmak

“Kavmine ısmarladi ki, eğer basam ve basılam, siz fariğ olunuz, şer ü şûr koparmanuz” (TS: 2651).

5. söküp çıkarmak

“Kaçan kim kametinden ayrı seyr-i bustan ettim
Koparup eşk seylâbşyle bin servi revan ettim” (TS: 2652).

6. (ses hakkında) yükseltmek

“Kopar bağ-ı sühande bir nevayi
K’iştirse aferin ede Nevayi” (TS: 2652).

ft. 1. kesmek, katetmek: ipi, zinciri koparmak. 2. çekip ayırmak, ittisâli izâle etmek, irtibatı kesmek: kuşun başını kopardı; çark parmağını kopardı; köpek, yakaladığı et parçasını kopardı. 3. çekip çıkarmak, sökmek, kal’ etmek: fidanları kökleriyle koparmak; kapı kanadını yerinden koparmaya muktedir. 4. cebren almak, bir şeyi sıkı tutan adamdan almaya muvaffak olmak: ondan para koparmak ne kadar zor! ben kendisinden beş on lira koparacağımı memul ederim. 5. gürültülü veya karışık bir hali vücuda getirmek, ika’ ve izhar etmek: kıyameti kopardı; velveleyi koparmak; rüzgâr bir fırtına, bir toz duman kopardı (KT: 666).

Sözcük KT’de, TS’deki dördüncü anlamını (meydana getirmek, peyda etmek, ihdas etmek, ortaya çıkarmak) yitirmiş ve anlam daralmasına uğramıştır. Çünkü TS’de

bulunan ‘ayarmak, gidermek; kaldırmak, harekete geçirmek; ba’etmek, hasretmek; söküp çıkarmak; (ses hakkında) yükseltmek’ anlamları ile KT’deki ‘kesmek, çekip ayırmak, çekip çıkarmak, sökmek, cebren almak, gürültülü veya karışık bir hali vücuda getirmek’ anlamları kısmen örtüşmektedir.

kopmak: 1. ayağa kalkmak, haşrolmak

“Bunda zalimlik eyleyen nefsi haramla toylayan
Yüzleri kara kopısar öz canları rahat değil” (TS: 2652).

2. meydana çıkmak, zuhur etmek, neş’et etmek, çıkmak

“Çün kıyamet kopa vü mahluk kamu
Dirile ol araya işit amu” (TS: 2654).

3. harekete geçmek, fırlamak, kalkmak

“Çün azmede, seyldir huruşan
Çünküm kopa, bahr gibi cûşan” (TS: 2658).

ft. 1. kat’ olunmak, kırılıp ayrılmak: ip koptu; fidanı çekerken kökü, bir dalı koptu. 2. irtibat ve ittisâli zail olmak, ayrılıp düşmek: saçığın furûşları, setremin bir düğmesi koptu; fesinizin püskülü kopacaktır. 3. gürültülü veya tehlikeli bir şey zuhur edivermek, birden bire çıkmak: kıyamet koptu; bir velvedir koptu; şiddetli bir rüzgâr, bir yağmur koptu. 4. ziyâde ağrımak: yürek, göbek kopmak; bağırsaklarım kopuyor (KT: 666).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘ayağa kalkmak, haşrolmak’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. Sözlüklerde bulunan diğer anlamları (meydana çıkmak, zuhur etmek, neş’et etmek, çıkmak, hareket geçmek, fırlamak, kalkmak) örtüşen sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

korkutmak: tesir etmek, dokunmak

“Ol suyu kaynatmış olalar... şöyle ılıcak ola kim eli korkutmaya” (TS: 2666).

ft. 1. korkmasını mucip olmak, korku vermek, ihâfe etmek: çocukları umacı ile korkutmak, küçük yaşlarında cebânete alıştırmaktır. 2. önden bir ceza ve azap göstererek havfa düşürmek, tahvîf, tehdit etmek: çocuklar bağı harap etmemek için bahçivan kendilerini korkutmalıdır; su-i isti‘mâlâta alışmış olanları şedîden korkutmalı. 3. ürkütüp kaçırmak: şu tavukları korkut (KT: 668).

Fiil, TS’de ‘tesir etmek, dokunmak’; KT’de bu anlamın yanında ‘önden bir ceza ve azap göstererek havfa düşürmek, tahvîf, tehdit etmek; ürkütüp kaçırmak’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşılmaktadır.

koşmak: **1.** Arkadaş olarak vermek, terfik etmek, eklemek, zammetmek.

“Dürüşgil kim atan icazet vere
Çeri koşa, altun saya, at vere” (TS: 2668).

2. Nazmetmek

“Rahmet eyle koşana işitene
Afvini hem şefaet et yazana” (TS: 2670).

ft. 1. zam ve izafe etmek, yakıştırmak, isnat etmek: Hâlik’a şerik koşmak küfür ve cehaletin en büyüğüdür. 2. beraber göndermek, maiyetine vermek, terfik etmek: postaya birkaç süvâri koşmak. 3. hayvanı araba ve sapan, vesaireye takmak, bağlamak: Londoya dört at koşmalı; yağız atları kupaya koşacağız; Avrupa’da sapanı iki öküz yerine bir beygir koşarlar. 4. arabayı hazırlamak, tertip tehyie etmek: acaba arabacı hangi arabayı koştu? 5. tertip ve tanzim etmek: düzüp koşmak (KT: 669).

fl. acele ile yürümek, ivmek, sürat ve şitabla gitmek: koşarsanız yetişebilirsiniz; koşarak geldim; koşa koşa nefesim kesildi. ||ardından koşmak= takip etmek, arkasına düşmek (KT: 669).

Clauson (1972: 670), sözcüğün anlamını ‘birleştirmek, iki şeyi bağlamak’ olarak vermiştir. Sözcük, KT’de dört farklı anlam (beraber göndermek, hayvanı araba ve sapan vs. takmak, bağlamak, acele ile yürümek, ivmek, sürat ve şitabla gitmek) üstlendiğinden anlam genişlemesine; TS’de yer alan ‘nazmetmek’ anlamını KT’de yitirdiğinden anlam daralmasına uğramıştır.

koşun: 1. saf, asker dizisi

“Koşunlar, birbirine kaşşamada
İki âlem çerisi çahşamada” (TS: 2672).

2. Koşu, yarış

“El-kaşuretü [Ar.] Yarış atlarının ve koşun atlarının hepsinin ardınca gelen at” (TS: 2673).

3. koşum

“El-mürtebik [Ar.]: Başını koşun urganının halkasına ve iltmegine sokucu erkek kuzu” (TS: 2673).

s. koşulmuş, birlikte sevk edilmiş halk, asker (KT: 669).

koşum: s. 1. hayvanın arabaya takılması, araba ve ona benzer tekerlekli şey çekmesi: *koşum atı* = araba atı. 2. araba ve ona benzer şeylere takılan hayvanın takımı, rahtı: araba ile atı ucuz aldıysa da koşumu pahalı geldi: güzel bir koşum almış (KT: 669).

Sözcüğün sözlüklerdeki anlam ve tanıklarına bakıldığında TS’de bulunan altı çizili ikinci anlamın (koşu, yarış) KT’de olmadığı görülmektedir. Buna göre sözcükte anlam daralması meydana gelmiştir. Sözcüğün KT’de ‘birlikte sevk edilmiş halk, asker, hayvanın arabaya takılması, araba ve ona benzer tekerlekli şey çekmesi’ olarak açıklanması, sözcükte aynı zamanda anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kovmak (koğmak): 1. takibetmek, izlemek, kovalamak

“Kova gördüler ana yetmediler
Uzadı vü ardınca gitmediler” (TS: 2679).

“... Kaçarsa ardından yel yetmez, kovarsa önünden geyik kurtulmaz” (TS: 2679).

2. koşturmak

“Raniş [Fa.]: Rânden’den hasıl-ı masdardır, sürmek ve kovmak mânâsınadır” (TS: 2681).

ft. 1. yerinden çıkarıp defetmek, sürmek, tard ve teb’id etmek: ben seyisi kovdum; pek yaramaz çocukları mektepten kovarlar. 2. kabul etmemek, geri çevirmek, reddetmek: insan, kapısına gelen misafirleri kovamaz. 3. arkasına düşmek, takip etmek: avı kovmak; işin ardını kovmak. 4. birinin saklamak istediği bir hâlini haber vermek, nemmâmlık ve gammazlık etmek: ahbabımı kovmak ne kadar kötüdür (KT: 670).

Nişanyan (2012: 345), sözcüğün anlamını ‘kovalamak, peşinden koşmak, avlamak, dilenmek, uzaklaştırmak, defetmek’ anlamlarında vermiştir. Sözcük, TS’de üstlendiği anlamlarının (takip etmek, izlemek, kovalamak, koşturmak) yanında KT’de üç farklı anlam (yerinden çıkarıp def etmek, sürmek, kabul etmemek, geri çevirmek, red etmek, gammazlık etmek) kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ayrıca KT’de bulunan dördüncü anlam (gammazlık etmek) sözcükte anlam kötüleşmesi olduğunu göstermektedir.

koyulaşmak: birlikte hücum etmek

“Zebaniler dahi çengelleriyle anın üzerine koyulaşup anı yırtalar” (TS: 2685).

fl. 1. mayi daha kalın ve kesif olmak: pekmez, şerbet kaynadıkça koyulaşır. 2. renk kararmak, daha koyu olmak: bu çocuk büyüdükçe saçı daha koyulaşıyor; bazı ağaçlar büyüdükçe yaprakları koyulaşır (KT: 671).

Sözcük TS’de ‘birlikte hücum etmek’; KT’de ‘mayı daha kalın ve kesif olmak, renk kararmak, daha koyu olmak’ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre sözcük başka anlama geçişe uğramıştır.

koyulmak: 1. akmak, dökülmek.

“... Şolok saat sıçradı ol göle koyulan sunun yokarisına gitti” (TS: 2684).

2. konmak, konulmak.

“Yahşi bilirsiniz kim bizim ileyimizde Cennet-i Naim koyuluptur” (TS: 2684).

3. üzerine saldırmak, hücum etmek, şiddetle girmek, dalmak

“... Silahlarını çıkarıp atlarını ota saldırdılar... nâgâh haramiler koyuldu ceng oldu...” (TS: 2684).

fc. 1. vaz ve ilkâ olunmak. 2. düşmek, dökülmek, munsap olmak: Yeşil ırmak Kızıl ırmağa koyulur. **3. üzerine düşmek, çok meşgul olmak:** bu aralık yazıya, piyanoya çok koyuldu. 4. hücum ve takip etmek: süvarilerimiz büyük bir gayretle düşmana koyuldular (KT: 671).

Nişanyan (2012: 345), sözcüğün anlamını ‘koyulaşmak, ağır hale gelmek’ şeklinde vermiştir. TS’de ‘akmak, dökülmek, konmak, konulmak, üzerine saldırmak, hücum etmek, şiddetle girmek, dalmak’ olarak tanımlanan sözcük, KT’de bu anlamların yanında ‘üzerine düşmek, çok meşgul olmak’ anlamında açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

koz: ceviz

“Koz dahi beş katturur âlem gibi

Anın için benzer ana tertibi” (TS: 2686).

s. 1. ceviz: koz helvası. [ceviz Arabî olduğundan asıl Türkçesi kozdur.] **2. kâğıt vesaire oyunlarında alıcı kâğıt vesaire.** [ceviz oyunundan me’hûzdur (KT: 672).

Sözcüğün KT’de bulunan ikinci anlam ve tanığı (kâğıt vesaire oyunlarında alıcı kâğıt vesaire) sözcükte anlam genişlemesinin oluştuğunu kanıtlar niteliktedir. Çünkü TS’de ‘ceviz’ olarak geçen sözcük, KT’de hem ‘ceviz’ hem de ‘kâğıt vesaire oyunlarında alıcı kâğıt vesaire’ anlamlarıyla açıklanmıştır.

koza: gümüşten ve sırmadan yapılmış süslü düğme

“Gevz-i girih [Fa.]: Bir nevi’ hoş-nüma düğmedir, Türki de koza ta’bir

olunur.

Ba’zı

gümüşten ve sırmadan yapıp ekseriya şemseli yakasına dikilir” (TS: 2689).

s. 1. yuvarlak şey, ufak top veya kapsül şeklinde şey: ipek kozası, pamuk kozası. **2. balmumu üzerine basılmış mühür bozulmamak için üzerine vazolunan fil dişinden kapakçık ki mühür kozalağı da denilir** (KT: 672).

Nişanyan (2012: 346) sözcüğü, ‘pamuk ve ipek böceği kozası’ olarak anlamlandırmıştır. TS’de ‘düğme’ şeklinde anlamlandırılan sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘balmumu üzerine basılmış mühür kozalağı’ anlamını kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

köçek (köşek): deve yavrusu

“Kızıl kızıl develer kariyuptur köşek vermez” (TS: 2703).

s. 1. küçük şey, yavru, genç, civelek. 2. deve yavrusu [köşek dahi denilir] **3. Bî-edebâne birtakım vaziyetlerle oynayarak raks eden oğlan:** köçek oynatmak; köçek oyunu (KT: 673).

Nişanyan (2012: 346) sözcüğün anlamını ‘genç, civelek, dans eden genç erkek’ olarak vermiştir. TS’de yer alan ‘deve yavrusu’ anlamını KT’de koruyan sözcük bu anlamın yanı sıra ‘küçük şey, yavru, genç, civelek’ ve ‘raks eden oğlan’ anlamlarını kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kölemen: köle

“Zevci olan nikbeti köhne puluç
Ya çeledi ya kölemen ya uluç” (TS: 2691).

s. vaktiyle kölelerden tertip ve teşkil olunan bir sınıf asker, memlûk, memâlik: Mısır kölemenleri, Memâlik-i Türkmân, Memâlik-i Çerâkise (KT: 674).

Sözcük TS’de ‘köle’ anlamında verilirken KT’de ‘kölelelerden oluşan askeri birlik’ anlamıyla açıklanmıştır. Belirli bir askerî sınıf anlamı ile tanımlanan sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

körlük: birbirinin inadına hareket, rağm

“El-mugaadaba [Ar.]: Rağm eylemek, ya’ni körlük dedikleridir” (TS: 2697).

s. 1. gözü görmez adam veya hayvan hâli, göz sakatlığı, âmâ, nâ-binâlık: onun körlüğü sonradan peyda oldu; körlüğünü gizlemek istiyor. 2. mc. gafillik, gaflet, basiretsizlik (KT: 675).

TS’de ‘birbirinin inadına hareket, rağm’ mecaz anlamında kullanılan sözcük, KT’de ‘gözü görmez adam veya hayvan hâli, göz sakatlığı, gafillik, gaflet, basiretsizlik’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

köz: kor, ateş kuru, kızıl ateş parçası

“Devletli oğul kopsa ocağının közüdür” (TS: 2707).

s. 1. kemiğin yumuşağı, kıkırdak. 2. geçmiş kor, kor döküntülerini havi sıcak kül, âhker. *mr* (KT: 678).

Nişanyan (2012: 348) sözcüğün anlamını ‘yanan kömür, kor’ olarak vermiştir. TS’de ‘kor, ateş kuru, kızıl ateş parçası’; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘kemiğin yumuşağı, kıkırdak’ anlamlarıyla tanımlanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kubur: ok çantası, sadak

“Segâ [Fa.]: Tirdân, ya’ni belikte ok koyacak tarafı ve kubur” (TS: 2709).

s. 1. içi boş, dar ve uzun üstüvânî kap veya zarf ki bir tarafı kapalı veya iki tarafı da açık olur: kalem kuburu, eyer kuburu = eyere merbut piştov kılıfı. ok kuburu = tîr-keş. 2. abdesthane deliğinden lağma inen amudî mevzu künkler: kubur tıkanmış; kubura dökmek. ≡ ş. pek dar olan üstüvani şeylere vasıf olur: kubur pantolon (KT: 678).

TS’de ‘ok çantası, sadak’ olarak verilen sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘içi boş bir kap, tuvalet gideri’ anlamlarında kullanılması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kulah: kulak

“Gözüm seğrir kulah çınlar işitüben gönül inler
Ki candan sevgili dilber gelir dirler gelir dirler” (TS: 2715).

s. 1. insan ve hayvanda işitmeye mahsus olan iki uzuv ki başın iki tarafında bulunur, üzn, gûş: insan kulağı, at kulağı. 2. işitme, sem', sâmi'a: kulağı ağır; kulak vermek. 3. dinleme, dikkat. 4. bir şeye bir ucundan merbut parça, bir şeyin pahasını veya isim, vezin vesair ahvalini mübeyyin olarak merbutu bulunan kâğıt veya bez ve meşin parçası veya bir mektup ve telgrafname vesaireye mürselün ileyh tarafından imzâ ve iade olunmak üzere merbut ilmühaber kâğıdı: bu vazoların kulağı düşmüş; kıymeti kulağında yazılıdır; götürdüğünüz tezkirenin kulağını imza ettirdiniz mi? 5. içi kıyma vesaire ile dolmuş yassı hamur parçası: kulak çorbası. 6. Yatağan ve bıçak gibi âlât-ı câriha kabzasının başındaki çatal çıkıntı: sivri, yassı kulaklı bıçak (KT: 680-681).

Eren (1999: 264), sözcüğün anlamını 'başın her iki yanında bulunan işitme organı' olarak vermiştir. TS'de 'kulak' anlamında kullanılan sözcük KT'de bu anlamın yanında 'işitme, dinleme, dikkat, kağıt, içi kıyma ile dolu hamur çorbası, bıçaktaki çatal çıkıntı' anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

kulak tutmak: 1. kulak vermek dikkatle dinlemek.

"Nüyûş [Fa.]: kulak tutmak" (TS: 2718).

2. kulak dikmek, kulağı dik tutmak.

"Kılıç elde kalkanı yapındılar

Kuzu emişir gibi depindiler

Ne kuzu kim aç kurt nice kim kulak

Tutup koyunu kılır alak bulak" (TS: 2719).

dinlemek, dikkat etmek (KT: 681).

Sözcük, TS'de 'dikkatle dinlemek ve kulağı dikmek, kulağı dik tutmak' anlamlarında kullanılırken KT'de sadece 'dinlemek, dikkat etmek' şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı daralmıştır.

kum: dalga, fırtına

"... Bir gün bir gece derya-yı bî-aman içre çalkanıp durduk. Temevvüc-i derya ârâm etmedi. Yedişerleme tabir ettikleri kum ise asla aman vermeyordu" (TS: 2730).

"Mevc [Ar.], aheng-i derya [Fa.]: Derya çağılıtsı ki Türkide kum derler" (TS: 2730).

s. 1. pek ufak ve sert taneler hâlinde olan toprak, reml, rîk: dere kumu; deniz kumu; iri kum = taneleri büyük. ince kum = taneleri küçük. 2. ince toprak, toz. 3. yazıyı kurutmaya yarayan rîk. 4. armutta vesâir bazı meyvelerde dişlere dokunan sert tanecikler. 5. bazı mensûcâtta pek ufak ve sık benekler. 6. mesâne ve böbrekte ve karaciğerde hâsil olan ince taşlar illeti: mesânesinde, karaciğerinde kum vardır; idrârında kum geliyor. 7. mc. kesretten ve izdihamdan kinaye olur: kum gibi kaynamak (KT: 683).

Eren (1999: 265), sözcüğün anlamını 'silisli kütlelerin, kayaların doğal yoldan parçalanarak ufalanmasından oluşan ufak, sert taneciklerin bütünü' vermiştir. TS'de 'dalga, fırtına' anlamına gelen sözcüğün söz konusu anlamına KT'de rastlanılmamış; 'pek ufak ve sert taneler halinde olan toprak, reml; ince toprak, toz; yazıyı kurutmaya yarayan rîk; armutta vs. bazı meyvelerde dişlere dokunan sert tanecikler; bazı mensucatta pek ufak ve sık benekler; böbrekte ve karaciğerde hâsil olan ince taşlar illeti; kesretten ve izdihamdan kinaye olur' olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

kurmak: 1. Tertip etmek, hazırlamak.

“Duhter buyurdu köşkü düzdüler, bezmi anda kurdular” (TS: 2739).

2. Tasavvur etmek, tasarlamak

“Nat-ı emelde kurduğum çıkmadı sandığım gibi

Raht ü bisatım ol şehe gitti fedaya neyleyim” (TS: 2739).

ft. 1. parçalardan mürekkep bir şeyin parçalarını bir yere getirip rekz ve tesis etmek, çatmak: çadır, çardak, köşk kurmak. 2. eylemek, hazırlamak: ordu kurmak; sofrayı kurmak; kazanları kurmuşlar; tuzak kurmuşlar. 3. akıt ve teşkil etmek, toplamak: meclis, meşveret, divan kurmak. 4. saat vesair zembekli makinenin zembereğini toplamak, germek: bu saati kurdunuz mu? 5. olmaya koymak, levazımını hazırlayıp olmak üzere oturtmak: turşu, reçel kurmak. 6. zihne koymak, lâ-yenkati’ düşünmek, kendince karar vermek, tahayyül eylemek: kendisi reis olmayı kurmuş; artık o seyahati kurmuş, vazgeçmesi mümkün değildir (KT: 687).

Clauson (1972: 643), sözcüğün gerçek anlamını ‘bir şeyi çalışma düzenine koymak’ olarak vermiştir. Erol (2008: 392-393) ve Özavşar (2013: 402) sözcüğün EAT döneminde ve günümüz Türkçesinde anlamın genişlediğini tespit etmişlerdir. KT’de sözcüğün dört farklı anlam (parçalardan mürekkep bir şeyin parçalarını bir yere getirip rekz ve tesis etmek, çatmak; yerleştirmek, ikame etmek, tertip eylemek, hazırlamak; akd ve teşkil etmek, toplamak; olmaya koymak) üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

kursak: 1. Mide.

“Ol lokmayı, kim fil için düzdünüz, karınca kursağına nice sığa” (TS: 2740)

2. İdrak, zeka

“Hem korkarın ki ehl-i zâhir olanlar kursağına bu ehl-i hal olanlar sözü sinmeye” (TS: 2741).

3. Göğüs

“Evda [Ar.]: Kursağında ak yünü olan göğercin.” (TS: 2741).

s. [kalın harekeli “س sin”i “ص sad” yazmayı kâide ittihaz eden eslâf, bunu niçin <<قورصاق>> kursak yazmadıklarına şaşılır.] 1. kuşların birinci midesi, katı, taşlık: kuş, kursağında taşları da hazmeder. 2. hayvânât-ı mücterrenin birinci kirşi otluk. 3. alelîtlak mide: kursağına habbe girmemiş (KT: 687).

Nişanyan (2012: 355) sözcüğün anlamını ‘mide’ olarak vermiştir. KT’de de bu anlama rastlanılırken (kuş midesi) TS’de bu anlamın yanında ‘idrak, zeka ve göğüs’ anlamları görülmektedir. Tanık ve anlamlardan yola çıkarak sözcükte anlam daralması olduğu söylenebilir. Çünkü ‘idrak, zeka ve göğüs’ anlamı TS’de olup; KT’de bulunmamaktadır.

kuşanmak: 1. Silahlanmak.

“Er gördün kuşan ev gördün kaşan” (TS: 2752).

2. Yeltenmek, meyletmek, yapmağa girişmek

“Pes andan bir dahi kesti şecerden

Fesada tiz kuşanur avrat erden” (TS: 2752).

ft. kuşak bağlamak: beline kuşak, kemer, kılıç vesaire sarmak, takallüd etmek: kuşak kuşanmak, kılıç kuşanmak (KT: 692).

Fiil, TS’deki ‘yeltenmek meyletmek, yapmağa girişmek’ anlamlarını KT’de koruyamayarak anlam daralmasına; KT’de yer alan ‘kuşak bağlamak’ anlamını kazanarak da anlam genişlemesine uğramıştır.

kuyruk: kılıcın, bıçağın saplarına giren demirdir.

“Es-siyilan [Ar.]: Kılıcın ve bıçağın saplarına giren timüre denir ki kuyruk tabir olunur” (TS: 2761).

s. 1. ekser hayvanatın etten ya uzun kıllardan veyahut tüyden ibaret olarak kışları üzerinden uzanan zeyil, zeneb, düm, dümbâl: at, sığır, kedi, horoz, akrep kuyruğu. 2. bir şeyin arkasına katılan şey, zeyil, zam, ilâve. [istihfaf tarikiyle kullanılır:] bu ebniyenin, bu kafilenin bir de kuyruğu vardır. 3. bir adamın arkasına takılıp hiç ayrılmayan adam: o adam kendisinin kuyruğudur. [bu da istihfaf tarikiyle istimal olunur.] 4. bazı esvaptan sarkıp asılan uzun parçalar: bu fistanın biçimi zararsız ama birtakım münasebetsiz kuyrukları vardır. 5. son, en gerideki kısım: kervanın, katarın kuyruğu; lokomotif bazen katarın kuyruğuna korlar. 6. gözün harici yani kulak cihetindeki ucu: gözün kuyruğuyla bakıyordu. 7. esliha-i nâriyyenin gerideki kısmı: kuyruktan dolar top (KT: 694).

Nişanyan (2012: 357), sözcüğün anlamını ‘göt, kış, hayvan kuyruğu, kamuya açık bir hizmet için oluşturulan sıra’ anlamlarında vermiştir. Sözcük, KT’de hem mecaz hem de farklı anlamlar kazanmış (bir adamın arkasına takılıp hiç ayrılmayan adam, bazı esvaptan sarkıp asılan uzun parçalar, gözün harici yani kulak tarafındaki ucu, esliha-i nâriyyenin gerideki kısmı’ ve altı çizili tanıklarda görüldüğü üzere anlam genişlemesine uğramıştır.

kuyum: çeyiz, ev eşyası

“El-karbeşûş [Ar.]: Alçak cihaz ki tezviç olunan hatuna verdikleri levazım-ı beyttir, ana Türkçe kuyum denür” (TS: 2763).

kuyum (koyum) altın ve gümüşten mamul süs mevâddi ve evâni (KT: 695).

ba: قويمى کويمى کويمى (KT: 695).

Nişanyan (2012: 358), sözcüğün anlamını ‘altın, ziynet eşyası yapan’ anlamında vermiştir. KT’de yer alan anlam (altın ve gümüşten mamul süs mevâddi ve evâni) ile örtüşen bu adlandırma, TS’de ‘çeyiz, ev eşyası’ şeklinde tanımlanmıştır. ‘Evlilik ve kadına verilen hediye’ anlamlarından yola çıkılarak anlamlandırılan bu sözcük, esasen temel anlamından uzaklaşmamış; anlam genişlemesine uğramıştır.

küfek (küfeke, köfeke, küfeki): 1. çabuk kırılan bir taş, sünger taşı.

“El-basra [Ar.]: Yumuşak, küfeki taş... Bu sebepten Basra şehrine öyle tesmiye edilmiştir” (TS: 2765).

2. gevrek, yumuşak

“Er-rahvü [Ar.]: Yumuşak ve küfeki nesne” (TS: 2766).

küfeki s. sünger gibi şey, küfeki taşı = bir cins kabaca taş ki, adi mezar taşı olur ve ocak vesairede kullanılır (KT: 696).

Nişanyan (2012: 358) sözcüğün anlamını ‘Yunanca ponza taşı veya talk ve bir tür hafif ve süngersi taş’ anlamında vermiştir. TS’deki ikinci anlamını (gevrek, yumuşak) KT’de yitiren sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü sözcük KT’de sadece ‘sünger gibi bir şey, küfeki taşı’ olarak açıklanmıştır.

künde: 1. Doğan kuşunun ayaklarına bağlanan kayış; bukağı

“Sibaka’l-bazi [Ar.]: Doğanın ayaklarına taktıkları kayışlar ki künde tabir olunur” (TS: 2770).

2. Ava alışkın doğanın üzerinde oturduğu ağaç

“Mika’atü’l-bâzî [Ar.]: Ol ağaçtır ki doğanın üzerine oturmağa melûf olmuş ola ki Arabide ol ağaca kündüre ve tahrif edip Türkide künde derler” (TS: 2770).

s. 1 ayak bağı, köstek, bukağı: doğanın ayağında künde var idi. 2. tuzak, kapança: kündeğe düşmek. 3. pusu, kemîn: kündeden atmak= iğfal ile yanlış hareket ettirmek (KT: 699).

Eren (1999: 274), sözcüğün anlamını ‘suçluların ayaklarına bağlanan demir halka, köstek’ olarak verirken; Nişanyan (2012: 360) ‘iri ve kalın ağaç, tomruk; yuvarlak nesne, top’ olarak vermiştir. Her iki sözlükte yer alan anlam ve tanıklar karşılaştırıldığında, TS’de bulunan ikinci anlamın (ava alışkın doğanın üzerinde oturduğu ağaç) KT’de olmadığı; KT’de bulunan ikinci ve üçüncü anlamların da (tuzak, kapanca; pusu, kemin) TS’de olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

lök: tek hörgüçlü deve.

“... Senin elindeki sarı lök deve benim halâl mülkümdür, İncesu’dan iki buçuk yıldır uğurlandıydı (TS: 2791)

s. battal, ağır batı: lök adam. ≡ h. ağırlık ve betâ’etle, kabalıkla: lök oturmak (KT: 722).

Sözcük hakkında Nişanyan (2012, 375) ‘bir cins deve, bir tür kılız yük devesi’ açıklaması yaparken; Eren (1999: 284) ‘bir tür erkek deve’ olarak tanımlamıştır. TS’de yer alan anlam (tek hörgüçlü deve), bu anlamlarla örtüşmektedir. Fakat KT’de sıfat olarak kullanılan anlam (battal, ağır) farklı bir anlamdadır. Ayrıca tanık ifadeye yer alan “uğurlan-“ okuması yanlış olup “uğurlan-” (çalın-) şeklinde olmalıdır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu söylenebilir.

mamı, (mama): ebe

“El-kaabiletü [Ar.]: mama ve avırda dedikleri avrat.

Kaabile [Ar.]: Avrat doğurdan mamı avrat” (TS: 2794).

s. 1. [çocuk lisanında] ana, valide, nine: mama hatun. 2. yemek, yiyecek: gel çocuğum sana mama vereyim (KT: 744).

Nişanyan (2012: 384) sözcüğün muhtemelen “çocuk dilinde evrensel olan ‘emme’ sembolizminden geldiğini” belirtirken; Özavşar (2013: 109) çalışmasında İtalyanca’dan alıntılandığını aktarmıştır. Sözcüğün anlamları ve tanıkları karşılaştırıldığında, TS’de ‘ebe’ anlamı ile verilen sözcük, KT’de ‘ana, valide, nine; yemek, yiyecek’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

maya: dişi deve

“Bin buğra getirin kim maya görmemiş ola” (TS: 2798).

“Satmak için iki maya ve iki besirek deve getirmiş imiş” (TS: 2798).

s. [lugat-ı ânife-i Fârisiden] bazı şeylere kıvam veya tahammür vermek için kullanılan madde: hamur, ekmek mayası; yoğurt, peynir mayası. s. [Fârisiden] sürülerde damızlık dişi hayvan, kısrağ ve koyun vesaire (KT: 755).

s. [Lügat-ı ânife-i Fârisiden] bazı şeylere kıvam veya tahammür vermek için konulan madde: hamur, ekmek mayası; yoğurt, peynir mayası (KT: 755).

Eren (1999: 290), sözcüğün iki anlama sahip olduğunu belirtmiştir. Bunlardan biri TS’de olduğu üzere ‘damızlık dişi deve’ iken bir diğeri KT’de bulunan ‘bazı besinlerin yapımında kullanılan madde, fermant’ şeklindedir. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

mazak: gelişmemiş, cılız kalmış, cüce

“Sarışm, gök ala gözlü, çatık kaşlı, mazak orta boylu, tolani yüzlü Rumiyyü’l-asıl oğlan mühtedir”

(TS: 2798).

s. kırlangıç balığının ufak nevi (KT: 756).

Sözlüklerdeki tanımlamaların çözümlenmesi yapıldığında, sözcüğün anlamının özelleştiği görülmektedir. Çünkü TS’de daha genel olarak tanımlanan ifade KT’de özelleşmiştir. TS’de ‘gelişmemiş, cılız kalmış, cüce’ anlamında verilen sözcük, KT’de ‘kırlangıç balığının ufak nevi’ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

meneviş (meneğış): çitlenbik.

“El-muklû [Ar.]: Meneviş dedikleri yemiş ki sakız ağacının yemişidir” (TS: 2803).

“Sebz-dâne (fa.): Menegiş” (TS: 2803).

s. 1. terementi ağacı tohumu. 2. kılıçta ve gezi gibi bazı kumaşlarda görülen dalga ve temevvüç: bu kılıcın, kumaşın güzel bir menevişi vardır. [bu ikinci mana ile aslı <<meviş>>tir] (KT: 774).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde, KT’de yeni anlamlar oluştuğu görülebilmektedir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıkmıştır. Çünkü TS’de ‘çitlenbik’ olarak verilen sözcük KT’de ‘terementi ağacı tohumu ve kılıçta ve gezi gibi bazı kumaşlarda görülen dalga ve temevvüç’ olarak tanımlanmıştır.

meral (maral): ceylan gazâl.

“Salınışın ilen apar canımı ki diye gören

Nice saydeder pelengi bu geyik merakımı gör” (TS: 2804).

s. geyik ve sığın gibi hayvanat dişisi. *mr.* (KT: 747).

Sözcük TS’de ‘ceylan gazal’; KT’de ‘geyik ve sığın gibi hayvanat dişisi’ anlamında tanımlanmıştır. Sözcüğün KT’de özelleşmesi, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

meşe: orman

“Göllerde kuğuları yüzüşür

Meşesinde sığırları böğrüşür” (TS: 2806).

s. [zebanzedi: meşe] maruf bir ağaç ki haşebi sert ve dayanıklı ve kuru parlak ve sürekli olur. Envai çoktur: ak, kara, kızıl mişe; mantar, palamut, mazı mişesi; çalı mişe = pür-nâr; Arabistan mişesi = yeşil meşe; yer mişesi = «meşecik» denilen bir ot. || *mc.* mişe odunu = kalın kafalı (KT: 805).

Sözcük, TS’de genel bir anlamda (orman) açıklanırken; KT’de özel bir anlamda ‘maruf bir ağaç ki haşebi sert ve dayanıklı ve kuru parlak ve sürekli olur’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

nacak: 1. hançer

“Sikkin: bıçak, hançer [Ar.]: nacak, oklar: siham ü kavs: yay” (TS: 2824).

“Aden’e vara dür getirmeye ve Mısır’a vara şeker getirmeye... ve cüнди olup Şam’dan gele Şami nacakları olmaya” (TS: 2824).

2. kazma

“Kenende [Fa.]: bir nacaktır ki anınla taş koparırlar ve kazarlar” (TS: 2824).

ya نجاج nacak. s. arkası tokmaklı büyük balta (KT: 897).

Sözcük hakkında Nişanyan (2012: 440) ‘balta, ucu çatallı mızrak’ anlamını vermiştir. Her iki sözlükte yer alan tanıklar karşılaştırıldığında, sözcüğün yakın anlama geçtiği ve anlam daralmasına uğradığı görülmektedir. Çünkü TS’de bulunan ‘kazma’ anlamı her ne kadar ‘balta’ anlamını tam olarak karşılayamasa da uzak bir anlam görüntüsü çizmemektedir. Ayrıca TS’de bulunan ‘hançer’ anlamı KT’de yer almamaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

oğlan: 1. (Erkek olsun, kız olsun) Evlât.

“Oğlan doğurmu avrata kim içeğüsünde zahmet ola, doğurduktan sonra..” (TS: 2924).

2. Erkek çocuk, yavru .

“Bu kamusile oğlan yoğ idi

Anın gussası fikri gey çoğ idi” (TS: 2925)

s. 1. erkek çocuk, uşak, gulâm, püser: evlâdımızdan kaç oğlan kaç kızdır? 2. henüz tüyü gelmemiş genç erkek, delikanlı, şâb (KT: 930).

Sözcük, Eren (1999: 304)’ e göre eski Türkçeden başlayarak kullanılır. TS’de cinsiyet adlandırması farkı gözetilmeksizin (erkek olsun kız olsun evlat) olarak tanımlanan ifade, KT’de sadece ‘erkek çocuk’ için kullanılmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması olduğu anlaşılmaktadır.

oğlancuk (oğlancık): çocuk, küçük çocuk.

“Ol gün izîne günüydü, oğlancıklar oynardı” (TS: 2929)

s. küçük erkek çocuk (KT: 930).

TS’de ‘çocuk, küçük çocuk’ anlamında kullanılan sözcük, KT’de ‘küçük erkek çocuk’ anlamına geçmiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

oğuz: 1. mübarek, pâk iyi yaradılışlı.

“Uleması pek çok, halkı Muhammediyye kitabın tilâvet ederler. Oğuz adamları vardır (TS: 2936).

2. Gabi, anlaması kıt, bön ahmak sade-dil saf.

“Mâzenderaniler bir oğuz ve bön soydur” (TS: 2937).

s. *Tk.* [öküç bunun murakkakıdır.] 1. tosun. 2. safderun ve bön adam. 3. köylü, sahrayî, kaba adam *mr.* 4. iyi hüsnühâl sahibi [şimdi bazen bu manada kullanılır.] || Oğuz Han, Türklerin en eski hükümdârı veya eski hükümdarlarının en büyük ve meşhuru olmak üzere tanınmıştır (KT: 931).

TS’de ‘mübarek, pâk iyi yaradılışlı, gabi, anlaması kıt, bön, ahmak sade-dil saf’; KT’de bu anlamların yanında ‘tosun, köylü, sahravi, kaba adam’ olarak tanımlanan sözcük, aynı zamanda KT’de ‘Oğuz Han, Türklerin en eski hükümdârı veya eski hükümdarlarının en büyük ve meşhuru olmak üzere tanınmıştır’ tanığı ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

okcu: nişancı.

“Sular kim her sözün kaydın yimişler

Bilürsüz ön uran okçu demişler” (TS: 2942).

s. ok yapan ve satan sanatçı; okçular= bu esnâfın çarşısı. 2. ok atan, yayla müsellağ asker, tîr-endâz, tîr-zen, kavvâs; okçubaşı= bunların reisi. Sâbıkta bir mansıb-ı mahsûs idi (KT: 931).

Sözcük TS’de ‘nişancı’; KT’de ‘ok yapan ve satan sanatçı; ok atan, yayla müsellah asker, okçubaşı’ olarak tanımlanmıştır. Aralarında anlamsal bir bağ bulunan her iki sözlükteki anlam ve tanıklar, sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıkarmıştır, denilebilir.

okramak: 1. (at) mırıltı şeklinde kişnemek

“Bedevi atlar issini görüp okradıkta” (KT: 2945).

2. için için inlemek

“Peygamber Aleyhisselâm eyitti: “Ettai’s –semâi attan ve hakkun leha ente bitta ya’ni “okradı ve inledi hak elindedir kim inliye” anıncün kim değme dört parmak basım yerde bir ferişte vardır, kimi kıyamda kimi rükûda...” (TS: 2946).

fl. (At) su için kişnemek (KT: 932).

Fiil, TS’de ‘(at) mırıltı şeklinde kişnemek’ ve ‘için için inlemek’; KT’de sadece ‘(at) su için kişnemek’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

okumak, (okumak, ohumak): 1. Çağırarak davet etmek.

“Musa eyitti: İmdi ol fülâneti okun” (TS: 2947).

2. Söylemek, demek.

“Ferîşteh eyitti: geri döngil ve benden ana selâm okugıl” (TS: 2950).

3. Anmak, yadetmek.

“Kulağın çınlar meğer kim şahım anar bendesin
Durmadın seğrir gözüm benzer okur efkendesin” (TS: 2950).

4. Okumak

“Susayıcak Kur’an ohuruz susalığımız geçer” (TS: 2950).

ft. 1. yazılmış bir şeyi gözden geçirip sesli veya sessiz kıraat etmek, mütalâa, tilâvet eylemek: kitap, mektup, gazete okumak, 2. öğrenmek, tahsil etmek: ilim okumak; Arabî okuyor; gençliğinde bir şey okumamış. 3. şarkı ve türkü söylemek, terennüm ve teganni etmek: falan güzel okuyor. 4. davet etmek, çağırarak: kadınlar düğüne okumaya gittiler. [İstanbul şivesinde yalnız fail sıygası olan <<okuyucu>> kelimesi müstameldir.] 5. dua okuyup üflemek, üfürükçülük etmek (KT: 932).

Sözcüğün TS’de ‘çağırarak davet etmek, söylemek, demek, anmak, yadetmek, okumak’; KT’de bu anlamların yanı sıra ‘şarkı ve türkü söylemek, terennüm ve taganni etmek, dua okuyup üflemek, üfürükçülük etmek’ tanımlarıyla açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

okunmak, (ohunmak): 1. Denilmek, söylenmek, tesmiye olunmak, ad verilmek.

“Çünkü deyyus ohundu gayretsiz

Ohu gayretliye sen imdi: gayûr” (TS: 2950).

2. Davet olunmak, çağırılmak.

“Et-tetaffilü [Ar.]: Okunmadın ve gel denmedin düğüne varmak” (TS: 2950).

3. Okunmak.

“Salâdır haşr için neşre bu demde

Ohundu çün kıyametçün ikamet” (TS: 2951).

fc. 1. kıraat olunmak: bu mektup okunmaz. 2. telâffuz olunmak: bu kelime nasıl okunur? 3. kendini bir üfürükçüye okutmak: okutmaya gidiyordu (KT: 932).

‘Okumak’ sözcüğünde olduğu gibi bu sözcükte de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü sözcük TS’de ‘denilmek, söylenmek, tesmiye olunmak, ad

verilmek, davet olunmak, çağırılmak, okunmak' anlamlarında açıklanmışken KT'de bu anlamların yanında 'kendini bir üfürükçüye okutmak' olarak tanımlanmıştır.

okuyucu, (okuyucu, okucu): davetçi.

"Fâtıma tonu giyince okuyucu kapuya geldi" (TS: 2952).

"... Ve okuyucu gönderdik Tanrı'dan yana anın desturiyle" (TS: 2952).

ş. 1. kaide ile okuyan, tilâvet eden, kurrâ'. 2. şarkı ve türkü söyleyen, hanende, mugannî. 3. davet için giden, davetçi: okuyucu gezmek= düğüne davet için devr-i ebvâb etmek (KT: 932).

'Okuyucu' sözcüğü TS'de 'davetçi'; KT'de bu anlamın yanı sıra 'kaide ile okuyan, tilâvet eden, kurra, şarkı ve türkü söyleyen, hanende, muganni' olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

oldurmak: vucuda getirmek, yaratmak.

"Yok iken var eyleyen çün oldurur

Kudretinden cümleyi ol oldurur" (TS: 2971).

ft. 1. vukua getirmek, vuku buldurmak. 2. yetiştirmek, hasıl etmek, vucuda getirmek. 3. olgun haline getirmek, kemale erdirmek: hurmaları oldurmak için eylülde pek sıcak kible rüzgârlarının esmesi iktiza eder (KT: 933).

Fiil, TS' de 'vucuda getirmek, yaratmak'; KT'de bu anlamın yanında 'yetiştirmek, olgun haline getirmek, kemale erdirmek' şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktıği anlaşılmaktadır.

olmak: 1. Bulunmak, kalmak ikamet etmek eğlenmek.

"Varır Ya'kup aşnuğı yerine

Birkaç gün olur bunlar anda yine" (TS: 2972).

2. Yaradılmak, vücut bulmak.

"Hikmetinle oldu çarh ü asüman (TS: 2975).

fl. 1. bir hâlden bir hâle geçmek, yeni bir hâl peydâ etmek, sayrûret: şarap sirke oldu; ateş kül oldu. 2. bir unvan ve mansıp veya hâl ve sıfat kazanmak: müfettiş olmak, kadı olmak, yüzbaşı olmak, tabîb olmak, adam olmak. 3. haberiyle beraber fiil manasını verip sayrûret ve tahavvül beyan eder: iyi olmak = iyileşmek; sağ olmak = yaşamak; hasta olmak, hastalanmak; sakat olmak = sakatlanmak; uyuz olmak. 4. Arabî sıfatlar ve nadiren masdarlarla ef'âl-i mürekkebe teşkil eder: nâdim olmak = nedâmet getirmek; me'yûs olmak = ye's getirmek; def olmak = mündefi' olmak; fevt olmak = zâyi' olmak; vefât etmek. 5. Fi'l-i i'âne gibi kullanılıp, Türkçe fillerin bazı sıyag-ı mürekkebesini teşkil eder: gitmiş olacağım, gitmiş olursam, gidecek oldu, gelecek olursa. [bu beş manada olmak fi'l-i nâkis olup, haber alır. Me'ânî-i âtîde ise fi'l-i tâm-ı lâzım olup, haber almaz.] 1. var ve mevcut olmak, kevn, vücut: bu şartın olmasıyla olmaması birdir = vücuduyla ademî; paramız olursa bunu alırız; yemekte tatlı olsa da olmasa da olur. 7. vuku bulmak, vaki olmak, cereyan etmek: ne oldu? dışarıda kavga oldu. 8. caiz ve münasip olmak, yakışmak, elvermek: bunu ikiye bölsek olur mu? bu sıcakta şemsiyesiz gezmek olmaz; bu esvap bana olmaz. 9. yapılmak, i'mâl veya icrâ olunmak: turşu böyle olur; öyle esvap olur mu? 10. mümkün ve kabil olmak: hiç olur mu? dünyada olmayacak şey yoktur; her şey olur; olur iş değildir. 11. ermek, yetişmek, kemal bulmak: üzüm oldu; armut iyi olmadıkça yenmez. 12. gelmek, vaki olmak, zuhur etmek: bir gün olur, meydana çıkar. 13. gelmek, çatmak: sabah oldu, akşam oluyor. || olan oldu = iş işten geçti; mezâ-mâ-mezâ || oldum olası, oldum olalı = kendimi bileli, ömrümde. || oldu bitti = artık geçti. || olsa olsa = nihâyet, son ihtimâl olarak, bundan ziyâde olamaz. || olsun = peki öyle olsun, zararı yok. || olursa o kadar = son derecede, bundan ziyâde olmaz. || ne oldum budalası = kesb ettiği hâl ve servete mağrûr olup tefahhur eden. || ne olacak? = daha ne istersin, bundan ziyâde ne olabilir? nola = ne ola, ne olacak. || ne olursa olsun = herçi bâd-â-bâd || hiç olmazsa = ekalli, lâ-ekal – diğer terkîbât için mürekkebatın kısm-ı âherine ba. (KT: 933).

Sözlüklerdeki bulunan anlamların çözümlemesi yapıldığında, sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır. Çünkü TS’de ‘bulunmak, kalmak, ikamet etmek eğlenmek; yaradılmak, vücut bulmak’ olarak tanımlanan sözcük KT’de bu anlamların yanında on üç anlam (yeni bir hal peyda etmek, bir unvan ve mansıb veya hâl ve sıfat kazanmak, yakışmak, el vermek, mümkün ve kabil olmak, ermek, yetişmek, kemal bulmak, gelmek, zuhür etmek, çatmak) ile açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlamı genişlemiştir.

olmaz: olmayacak, lüzumsuz, yersiz, münasebetsiz.

“Akça Koca eyitti : Bizim ev bekçisi erenlere olmaz kelâm söylemiş..” (TS: 2976).

yahut اولمز olmaz ş. muhal, imkânsız, mümteni‘: o olmaz iştir. ||olur olmaz= rastgele, tesadüfi, her kim veya her ne olursa: olur olmaz adamın işi değildir (KT: 934).

TS’de ‘olmayacak, lüzumsuz, yersiz, münasebetsiz’ olarak tanımlanan sözcük, KT’de muhal, imkansız, mümteni’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

olunmak: 1. yaradılmak, meydana getirilmek.

“Yer gök dahi olunmadın kaalû-belâ söylenmedin
Kendi cemalin görmeğe gözgü bizi düzüptürür” (TS: 2978).

2.Yapılmak.

“Sen kendinde nice olunmak dilersen senin gayrinde dahi sen öyle adleyle” (TS: 2979).

3.Olmak.

“Bu haberle dahi ma’lûm olundu ki Yahudi mağdup Nasarâ daaldır” (TS: 2979).

ft. Arabî masdarlarla birleşerek mutâva‘at filleri terkîb ve teşkiline yarar: kayd olunmak, zikr olunmak (KT: 934).

Sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde, TS’deki anlamını, (yaradılmak, meydana getirilmek) KT’de koruyamadığı ve anlam daralmasına uğradığı anlaşılmaktadır.

oma: bacak

“Nice yerde omalarve başlar ecsat yığıldı” (TS: 2979).

s. Tşk. Kemiğin vesairenin yuvarlak başı. [Omuz vesaire bundan müştaktır.] (KT: 934).

‘Oma’ sözcüğü TS’de ‘bacak’ anlamında verilirken KT’de ‘kemiğin vesairenin yuvarlak başı’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıkmıştır.

onmadıklık: uğursuzluk, iflâhsızlık.

“En-nahusetü (Ar.): Bir nesne onmamak ve bedbaht olmak ve uğursuzluk ve onmadıklık” (TS: 2994).

s. 1. iyi olmaz yara veya hastalığın hâli. 2. hayırsızlık, uğursuzluk (KT: 935).

Sözcüğün TS’de ‘uğursuzluk, iflahsızlık’; KT’de bu anlamın yanında ‘iyi olmaz yara veya hastalığın hali’ olarak tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

or (oru): 1. kale, kale burcu.

“Tatar kavmi hendeğe or derler, anun için bu kaleye or derler” (TS: 3004).

2.henek

“Bu mahalle Türk oru ya’ni Osmanlı hendeği denmesinin veçh-i tesmiyesi oldur kim” (TS: 3004).

s. *Tk.* henek, önu hendekli toprak tabya; or beyi= istihkâm muhafızı; or kazmak= istihkâma girmek.-Orhan da bundandır (KT: 935).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘kale, kale burcu’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. Bu durumda sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Her iki sözlükte ortak olarak yer anlam ise ‘henek’ anlamıdır.

oran: 1. Ölçü, nispet, had, derece, miktar, hesap, tahmin.

“Kamunuza kılur zulm ü taaddi

Ki bilmez nicedir oranı haddi” (TS: 3005).

2. Ölçülü, hesaplı.

“Veli haddiyle kılmak anı hoştur

Ki her bir nesnenin oranı hoştur” (TS: 3007).

s. *Tk.* 1. biçme, biçim. 2. ölçü, mikyasa. 3. biçim, endam, tenasüp, yakışık. 4. tahmin, keşif. [terki bâ’is-i te’ssüf-i azim olacak metrukâtandır.] (KT: 936).

Sözcük TS’de ‘ölçü, nispet, derece, miktar, hesap, tahmin, ölçülü, hesaplı’; KT’de bu anlamların yanı sıra ‘biçme, biçim, endam, tenasüp, yakışık’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

oransız, (oransuz): 1. Önünü ardını hesap etmeyen

“Oransız uğru hemen yurt ürkütür” (TS: 3009).

2. Hadsiz, hesapsız, ölçüsüz.

“Oransız yüksek idi burcu anın

Bu söze olmasın hergiz gümanın” (TS: 3009).

s. biçimsiz, tenasüpsüz, yakışksız, hantal. *mr.* (KT: 936).

Bir önceki sözcüğün olumsuz kullanımı olan bu sözcükte de anlam genişlemesi söz konusudur. Çünkü sözcük KT’de TS’deki anlamların (önünü ardını hesap etmeyen, hadsiz, hesapsız, ölçüsüz) yanında ‘biçimsiz, tenasüpsüz, yakışksız, hantal’ anlamlarını kazanmıştır.

ordu, (ortu): 1. askerın toplandığı, toplu olarak bulunduğu yer, ordugâh, karagâh, makar.

“Dün buçuğunda Kazan Begin ordusuna geldi” (TS: 3011)

2. mahal, mahalle.

“Eyitti: Beni-israilden biri nice er oğlan doğursa öldürün ve bir nice kız doğursa kon. Pes her bir orduya bir kişi müvekkel kodu kim ol işi işleye; çok zaman öyle işlediler” (TS: 3012).

ve doğrusu اوردو urdu. s. 1. asker, cünd, ceş, leşker, sipâh: ordu-yı Hümâyûn= Osmanlı ordusu. 2. bir devletin asâkir-i berriyesinin memâlikine göre münkasım bulunduğu kısımların beheri: birinci, ikinci, ilh, ordu; hassa ordusu= merkezi payitahta bulunanı (KT: 936).

Sözcük, Nişanyan (2012: 460)’a göre ‘hakan konağı, saray, askerın toplandığı yer, ordugah’ anlamındadır. TS’deki ilk anlam (askerın toplandığı, toplu olarak bulunduğu yer, ordugah, karagah, makar) her iki sözlükte de yer alırken ikinci anlam olan ‘mahal, mahalle’ KT’de bulunmayıp sadece TS’de bulunmaktadır. Buna göre sözcüğün anlam daralmasına uğradığı anlaşılmaktadır.

orta: ara, beyn.

“Çün gide ortadan hicap
Ayne mübeddel ola ilm” (TS: 3013).

s. 1. iki uçtan müsavi mesafede olan mahal veya zaman, vasat, meyan: yolun ortası, senenin ortası, günün ortası 2. bir şeyin bütün kenarlarında müsavi mesafede yahut ona karîb mahal, vasat, merkez: meydanın, odanın ortası. 3. yarı, nısıf, muntasıf: kışın ortasını bulduk; zahireyi ortadan ayırmalı. 4. meydan, sahn, ara: işi ortaya dökmeli. 5. Yeniçeri ocağında tabur. 6. deniz açığı, engin: ulu orta (KT: 937).

Sözcüğün altı çizili tanıklarında görüldüğü gibi, farklı anlamlar kazanan ifadenin anlam alanı genişlemiştir. Çünkü sözcük TS’de ‘ara, beyn’; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘Yeniçeri ocağı’nda tabur, deniz açığı, engin’ anlamlarıyla açıklanmıştır.

ortalamak: ikisinin ortasında bulunmak.

“Bu mezhep, Cebrî mezhebiyle Kaderîler mezhebin ortalamıştır. Ehl-i sünnet ve cemaat bunun üzerinedir” (TS: 3016).

ft. 1. ortaya, meydana koymak. 2. bir şeyin ortasına, vasatına varmak, nısfını bulmak: kışı ortaladık. 3. nısfından, yarı yarıya bulmak, ortasından ayırmak: kârı iki ortak arasında ortalamalı (KT: 937).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde KT’de yeni anlamlar oluştuğu görülebilmektedir. TS’de ‘ikisinin ortasında bulunmak’ olarak tanımlanan sözcük, KT’de bu anlamın yanında ‘ortaya, meydana koymak; nısfından, yarı yarıya bulmak, ortasından ayırmak’ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ortalık, (ortalıh): 1. orta, ara beyn.

“Vücutumu erit hecrin ôdıyle
Ki oldur ortalıhda bize hâil” (TS: 3016).

2. İçinde bulunulan yer ve zaman.

“Cümbüşün başına buyruk kişiler cümbüşüdür
Yoksa bu ortalığın fâil-i muhtarı mısın” (TS: 3017).

3. Umumî ortaya düşen, orta malı olan.

“Hevarid (Ar.) : Ortalık olan avratlar”(TS: 3017).

s. 1. sâha-i zemîn, yeryüzünün görünen kısmı, afak: ortalık ağardı; ortalık karardı; ortalıkta kimse yok. 2. halk-ı âlem, nâs: ortalıkta bir büyük meserret hüküm sürüyor. 3. oda veya evin içi, esâs-ı beytiyyenin hey’et-i mecmû’ası: ortalığı biraz toplayın (KT: 937).

Sözcüğün TS’de bulunan üçüncü anlamı (umumi ortaya düşen, orta malı olan), KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcük anlam iyileşmesine uğramıştır. Ayrıca sözcüğün KT’de farklı anlamlar (halk-ı âlem, nâs, oda veya evin içi) kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

ot, (ot yat, ot yam): 1. ilaç

“Bu kez sayru oldun, otlâ şifa verdik” (TS: 3019).

2. kokulu tohumlar, baharat.

“Attar [Ar.]: Ot yam satıcı” (TS: 3021).

yahut ١٥ od. s. [«<t>> harekelendikte <<d>> olur.] 1. ateş, nâr: günahkâr cehennem oduna müstahak olur. 2. yakıcı ilaç ve alehusus kılları düşürmek için kullanılan zırnık: od tutunmak. (KT: 938).

Nişanyan (2012: 462) sözcüğün anlamını ‘kendiliğinden yetişen küçük bitki, özellikle şifalı bitki’ diye vermiştir. Clauson (1972: 34-35), sözcüğe, genellikle tarımsal olarak yetiştirilenlerin dışında kalan ‘çimen, bitki, ilaç bitkisi, ilaç, zararlı ot, zehirli bitki, zehir, bitkisel ilaç’ anlamlarını verir. Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde, KT’de yeni anlamlar (ateş, nâr) oluştuğu görülebilmektedir. Dolayısıyla sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur. Bunun yanında TS’de ‘ilaç ve kokulu tohumlar, baharat’ olarak açıklanan sözcüğün ‘kokulu tohumlar, baharat’ anlamının KT’de bulunamaması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

otarmak: hayvanı yaymak, otlatmak, doyurmak.

“Andan ol mağara katında bir çoban koyun otarur idi yağmur duttu” (TS: 3025).

fl. [<<ot>> tan] otlanmak, ra’y etmek, (çocuk) kuzu gezdirip otlatmak, beslemek (KT: 938).

Sözcük KT’de ‘otlanmak, ra’y etmek, (çocuk) kuzu gezdirip otlatmak, beslemek’ şeklinde ve hem hayvan hem de insan için kullanılmıştır. Buna göre aynı anlamsal açıklamaya TS’de rastlanılmaması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

otlamak, (otalamak): 1. ilâçlamak, ilâç yapmak, tedavi etmek

“... Bir renk kir ahimde olur, anı otlamak avratlar işidir ve anın maymunlar yüreğinden artık dermanı olmaz” (TS: 3029).

2. Zehirlemek.

“Görünce hattım uşşak kendini otlar

Bitirdi gülşen-i hüsnün giyah-ı zehr-âlût” (TS: 3030).

fl. [nebat demek olan <<ot>> tan] (hayvan) gezip yerden taze ot ve yaprak vesaire yemek, irti’â etmek; ovanın kenarlarında binlerce koyun otliyordu. || *mc.* hayvan gibi yaşamak, bir şeyden haberi olmamak (KT: 939).

Nişanyan (2012: 463) sözcüğü ‘ot yemek’ ve argo olarak ‘izinsiz başkasının malından kullanmak’ şeklinde tanımlamıştır. Sözcük TS’de ‘ilâçlamak, ilâç yapmak, tedavi etmek’, ‘zehirlemek’; bu anlamlardan ilkinin yanı sıra KT’de ‘[nebat demek olan "ot" dan] (hayvan) gezip yerden taze ot ve yaprak vesaire yemek, irti’â etmek’, ‘*mc.* hayvan gibi yaşamak, bir şeyden haberi olmamak’ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

otlanmak: ot yemek, yayılmak.

“Buyyurdu ol arada konu leşker

Ki otlana sulana anda atlar” (TS: 3030).

fc. [ateş demek olan <<ot>> tan] yakılmak, ateş verilmek, ihrâk olunmak. *mr.* (KT: 939).

fl. [nebat demek olan "ot" dan] (hayvan) gezip yerden ot yemek, irti’a etmek, otlamak=fc. (mera) hayvanlar tarafından yenip istihlâk olunmak, otu yenmek: meraların cümlesi otlandı (KT: 939).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde KT’de, TS’deki anlamın (ot yemek, yayılmak) yanı sıra yeni anlamlar (yakılmak, ateş verilmek, ihrak olunmak) edindiği görülebilmektedir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

oturak (I): bk. oturak yeri; kış kaba et, kıynak

“Yayak yürüyen kişinin budları veya oturacak yeri sürüşmekten zahmet etse” (TS: 3033).

“Makad [Ar.]: oturak” (TS: 3033).

oturak (II), (oturağ): 1. sabit, sakin, mukim

“Ey oğul çünkü kocaldın, cehdeyle ki bir yerde oturağ olasın” (TS: 3031).

2. Oturacak yer.

“Ol oturakta ki kullar oturmuş

Kılıcı harbeler elde götürmüş” (TS: 3031)

3. Müteakit, emekli

“Cemi Yeniçeri oturakları, korucuları bu mahalde oturup...” (TS: 3032).

s. [«oturmak»tan «k» harekelendikte «g» ye tahavvül eder.] 1.oturma, meks, ârâm, direng: o kış Erzurum'da oturak tuttular. 2. oturulacak yer, oturulan yer, merkez, makam. 3. oturulacak yer, sıra, sofa. 4. esnâ-yı seyr ü seferde yol üzerinde bir yerde olunan meks ve istirahat: beş gün askere oturak verdi. 5. bir şeyin yere degecek ciheti, kaide. 6. kayakta kürek çekilirken oturulan yer 7. oda içinde defihacet için kullanılan kap, havrûz, lazımlı. ≡ s. 1. istirâhat eden, esnâ-yı seyr ü seferde muvakkaten istirahatatta bulunan: beş gün oturak kaldı. 2. işten kesilmiş, amel-mânde, mütekait (KT: 939).

Sözcük TS'de ‘oturak yeri, kış kaba et, kıynak, oturacak yer, emekli’; KT'de bu anlamların yanı sıra ‘kayakta kürek çekilirken oturulan yer, oda içinde defihacet için kullanılan kap, havruz, lazımlı, istirahat eden’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılıyor.

oturmak: sakinleşmek, sükûnet bulmak

“Nefsinin alavı söyündü, kibr ü ucb oturmağa başladı” (TS: 3034).

mz. oturur. fl. [aşlı ve ç. olturmak] 1. ayakları toplayıp makaadın üzerine yerleşmek, bedeninin yalnız yukarı kısmı kaim olacak surette vaziyet almak, ku'ûd etmek: yere oturmak, sandalye üzerine oturmak. 2. hareket etmeyip durmak, kalmak, meks etmek, eğlenmek: burada kaç gün oturacağız? 3. sâkin olmak, ikâmet etmek: bu evde oturuyorum; yazın boğaz içinde oturur. 4. hiçbir işle meşgul olmayıp istirahat etmek, işsiz vakit geçirmek: bütün gün oturacağınıza bir şey okusanıza. 5. çökmek, aşağı inmek: bu ev oturmuş; yapılan rıhtım bir arşın oturdu. 6.(geminin) dibi sığda toprağa dokunmak, karaya gelmek: az kaldı vapur oturuyordu. 7. (bir mayiın tortusu) dibe çökmek, süzülme, teressüp etmek: işba derecesinden ziyade gelen emlâhın fazlası şişenin dibine oturur (KT: 939).

Sözcük, ET döneminde ‘otur-: oturmak, tahta oturmak, hüküm sürmek’ (Özçelik 2010: 133) anlamlarında kullanılmıştır. Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde TS'deki ‘sakinleşmek, sükûnet bulmak’ anlamlarının yanı sıra KT'de ‘ayakları toplayıp makaadın üzerine yerleşmek, hareket etmeyip durmak, kalmak, meks etmek, eğlenmek, hiçbir işle meşgul olmayıp istirahat etmek, işsiz vakit geçirmek, çökmek, aşağı inmek, toprağa dokunmak, karaya gelmek, dibe çökmek, süzülme, teressüp etmek’ anlamlarıyla açıklandığını görmekteyiz. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

ovmak (oğmak): okşamak

“İki elin öptü vü ovdu elin

Güle güle duttu odası yolun” (TS: 3035).

(ovmak) ft. 1. elini gezdirip avuçla sıkmak, delk etmek: sızlayan uzvu ovmakla iyi eder. 2. avuç arasında sıkarak ufaltmak: tarhana ovmak. 3. sıkı sıkı bir şey sürerek temizlemek ve parlatmak: bu mangalı, tepsiyi kül ile, limon kabuğuyla ovmalı; tahta ovmak. ||mc. el oğmak= şaşırmaq (KT: 930-931).

Clauson (1972: 4-5), fiilin anlamını ‘ezmek, buruşturmak, mukavemetini kırmak’ olarak vermiştir. Sözcüğün TS’de tespit edilen anlamına (okşamak) baktığımızda, KT’de anlamının genişlediği görülmektedir. Çünkü sözcük TS’de ‘okşamak’; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘avuç arasında sıkarak ufaltmak, sıkı sıkı bir şey sürerek temizlemek ve parlatmak’ tanımıyla açıklanmıştır.

oyan, (uyan): dizgin, gem, yular.

“Görürler iyerli, oyanlu bir at
Dediler işimiz geliser onat” (TS: 4025).

s. atın başına takılan süsler, raht püskül ve pulları (KT: 940).

Eren (1999: 425) sözcüğün anlamını ‘atın dizgin, gem, yular, başlık gibi takımları’ şeklinde verip Türkçede ara sıra ‘yüğen’ biçiminin geçtiğini belirtmiştir. Sözcük, TS’de ‘dizgin, yem, yular’ olarak açıklanmıştır. Buna göre KT’de ‘atın başına takılan süsler, raht püskül ve pulları’ şeklinde tanımlanan sözcükte anlam genişlemesinin meydana geldiği anlaşılmaktadır.

oynaş: 1. kadının kocasından başka seviştiği erkek.

“... Anın avratının bir oynaşı var idi, ol ikinin arasında varan gelen bir cerrah avratıydı, derhal ol cerrah avratıyla ol dostuna haber veribidi” (TS:3037).

2. Erkeğin karısından başka seviştiği kadın.

“Kızlarımın kankısın dilersen sana vereyim, dilersen avrat edin, dilersen oynaş edin” (TS:3038).

3. Kendisine karşı aşk beslenen.

“Ruz-ı ezelde aşkını oynaş tutmuşam

Oynaş dahi dutmazam oynaş üstüne (TS:3038).

s. maşuk, dilber, sevgili (KT: 941).

Sözcüğün her iki sözlükteki tanıkları ve anlamları incelendiğinde, sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü sözcük, TS’de ‘kadının kocasından başka seviştiği erkek, erkeğin karısından başka seviştiği kadın, kendisine karşı aşk beslenen’ ile tanımlanırken KT’de ‘maşuk, dilber, sevgili’ olarak açıklanmıştır.

oyuk, (oyuh): 1. İnsan veya hayvan şeklini andırır korkuluk

“El-beyhuc [Ar.]: Oyuk ki tarlada ve bostanda dikerler.” (TS: 3039)

2. Yol göstermeğe yarayan taş ve benzeri alâmet

“El-menâru [Ar.]: Yol oyuku ve yol nişanı” (TS:3041).

s. [<<oymak>>tan] içi oyulmuş, kof: oyuk yer, ağaç ≡ s. 1. oyulmuş mahal, kof yer, in, mağara. 2. dış ve meyve vesaire kovuğu (KT: 941).

yahut öyük. s. [aslı: vâv-ı makbuza ile <<uyamak>>tan <<uyuk>> olsa gerektir.] 1. Bostan korkuluğu. 2. Yapma tepe, tümsek (KT: 942).

Sözcüğün TS’de yer alan iki anlamı (insan veya hayvan şeklini andırır korkuluk, yol göstermeğe yarayan taş ve benzeri alâmet) KT’de kullanılmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam daralması; farklı ve yeni anlamlar kazanmasıyla da (dış ve meyve vesaire kovuğu, bostan korkuluğu, yapma tepe, tümsek) anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

oyum: 1. Ağaç veya fidan ocağı, bu ocağa dikilen bitki

“El-baki’ [Ar.]: Şol mevzıa denir ki anda her cinsten eşcar oyumu ve ormanlığı ola” (TS:3041).

2. İçine başka bir şey sığacak büyüklükte olan delik veya yüz.
“El-vasvas [Ar.]: Perdede olan göz oyumunca deliğe denir ki andan nazar olunur” (TS:3042).

s. 1. oymak fiili ve tarzı, uyma. 2. oyulmuş hafır ve hakkolonmuş yer (KT: 942).

Sözcüğün TS’deki birinci anlamı (ağaç veya fidan ocağı, bu ocağa dikilen bitki) KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında sözcüğün KT’de verilen ‘oymak fiili ve tarzı’ anlamının TS’de bulunmaması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

oyuncu: rakkas, köçek (TS: 3042).

s. ş. 1. Oyun oynayan adam. 2. Kumarbaz. 3. Tiyatro aktör ve aktrisi. 4. Cambaz, rakkas, muganni vesair bu gibi halkı eğlendirmeye mahsus lu’biyyâtı icra eden erkek veya kız. 5. Dolap çevirici, hilebaz, muhtâl (KT: 942).

Sözcüğün TS’de ‘rakkas, köçek’; KT’de bu anlamın yanında ‘kumarbaz, tiyatro aktör ve aktrisi, dolap çevirici, hilebaz, muhtal’ olarak tanımlanması, sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi olduğunu göstermektedir.

öğrenmek: alışmak, ülfet etmek, ünsiyet peyda etmek

“... İstanbul’a öğrenen adam bunda karar etse olur” (TS: 3060).

ft. [göğüs demek olan <<ök>>ten] 1. kesb-i vukûf etmek, anlamak, haber almak, ma’lûmu olmak: bugün bir şey öğrendim. 2. talim ve tedrisle alışarak kesb-i ma’lûmât ve tecrübe etmek, ta’allüm ve tederrüs etmek: ilim, sanat öğreniyor; ulûm-ı riyâziyyeyi öğrendi, şimdi Fransızca öğreniyor. 3. istifade, iktibas etmek: sizden çok şeyler öğrendim. 4. tevsi’-i ma’lumat ve tecrübe ve mümarese etmek: insan yaşadıkça öğreniyor. 5. tahsil etmek: bu çocuk öğrenmeyecektir, nafile emek sarf olunuyor. 6. tahkîk ve istifsâr etmek, sorup anlamak. 7. alışmak, ülfet etmek: at ahırını, tavuk kümesini öğrendi [öğrenmek ve öğretmek kullanıldığı hâlde ikisinin esâsı olmak lâzım gelen”öğermek” mesmû‘ değildir.] (KT: 944).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde, KT’de yeni anlamlar oluştuğu görülebilmektedir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü sözcük TS’de ‘alışmak, ülfet etmek, ünsiyet peyda etmek; KT’de bu anlamın yanında ‘anlamak, haber almak, taallüm, tederrüs etmek, iktibas etmek, tecrübe etme, tahkik etmek, sorup anlamak’ tanımlarıyla açıklanmıştır.

öğretmek: alıştırmak.

“Bedenini ıssıya ve sovuğa ve susuzluğa ve açlığa ve uykusuzluğa ve yayak yürümelü kişi ise yürümeğe, bunların gibi nesnelere öğrede” (TS: 3060).

ft. 1. bildiği şeyi bildirmek, talim etmek: sana bunu kim öğretti. 2. ders vererek veya ameliyatını icra ettirerek bir ilim ve sanat vesaireyi kazandırmak, tedris, talim etme: oğullarımdan birine ilim, birine de sanat öğreteceğim; lisan, binicilik öğretmek. 3. tedip etmek: yap yap da ben sana öğretirim. 4. yol göstermek. ||akıl öğretmek= yol göstermek (KT: 944).

Fiil, TS’de ‘alıştırmak’ olarak açıklanmıştır. KT, sözcüğü bu anlamın yanı sıra ‘tedris, talim etme, yol göstermek’ şeklinde tanımlamıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

öğür: eş, birbirine alışmış olan (canlılar)

“Eğer yılanlara koklatsalar öğlerin gidere kim gerekse tuta” (TS: 3066).

s. öğrenmiş, terbiye olmuş, alışıık (hayvan) (KT: 944).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde, KT’de yeni anlamlar (öğrenmiş, terbiye olmuş) olduğu görülebilmektedir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında TS’de ‘eş, birbirine alışmış olan canlılar’ olarak tanımlanan sözcüğün KT’de sadece ‘öğrenmiş, terbiye olmuş, alışıık (hayvan)’ anlamı ile kısıtlanıp özele indirgenmesi, sözcükte aynı zamanda anlam daralması olduğunu göstermektedir.

ölçermek: 1. ateşi parlatmak için karıştırmak, ışığı çoğaltmak için fitili kaldırmak.

“Şûrîden [Fa.]: Karışmak ve karıştırmak ve bulanmak ve od ölçermek” (TS: 3077).

2. Kışkırtmak, ayaklandırmak

“Et-teşvir [Ar.]: Ceng veya fitneyi ölçermek, yani parlatmak ve alevlendirmek” (TS:3077).

ft. (ateşi) ölçer ile karıştırıp parlatmak. ||*mc.* igvâ ve ifsat etmek (KT: 946).

Sözcüğün TS ve KT’de verilen tanım ve tanıkları karşılaştırıldığında, sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü fiil, TS’de ‘ateşi parlatmak için karıştırmak, ışığı çoğaltmak için fitili kaldırmak ve kışkırtmak, ayaklandırmak’ olarak tanımlanırken KT’de sadece ‘(ateşi) ölçer ile karıştırıp parlatmak’ şeklinde açıklanmıştır. Yani TS’deki ‘kışkırtmak, ayaklandırmak’ anlamı KT’de bulunamamıştır.

ölçüm: 1. şekil, biçim, tarz.

“El-mitrak [Ar.]: Bir kimsenin uygun ve ölçümünde olan misil ve nazirine denir” (TS:3078).

2. Acemi, beceriksiz.

“Hâm-dest [Fa.]: Eli işe öğrenmemiş acemi ve ölçüm kimesne” (TS: 3078)

3. Şımarık

“El-uramu [Ar.]: Oğlan ölçüm ve küstah olmak” (TS: 3079).

s. 1. mesaha, mukayese, muvazene. 2. mülâhaza, tahmin, takdir. 3. tavır, eda, revîş, reftâr. ||ölçüm etmek=tavır ve eda etmek, boy göstermek, bilicilik satmak. ||ölçümünü bozmak= tavır ve reftârını değiştirmek (KT: 946).

Sözcüğün TS’de bulunan altı çizili anlamlarının (acemi, beceriksiz, şımarık) KT’de olmadığı; ‘muvazene, tahmin, takdir’ anlamlarıyla tanımlandığı tespit edilmiştir. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ölmek: erimek, çalkalanarak karıştırılmak

“Gül suyun yumurda ağı zeyd ile ölmüş gül yağı karıştırı, bir pâre ketan bezin islata yatıca üzerine koya” (TS: 3081).

mâz: ölü. *fl.* 1. yaşamaz olmak, can vermek, terk-i hayât etmek, vefat, irtihal etmek, fevt olmak. 2. Solmak, yumuşamak, pejmürde olmak: bu çiçekler ölmüş. 3. Kıvamı kaybedip düşmek. 4. Pek ziyade sıkılmak, pek şiddetli korku veya dehşet ve ıstırap ve zahmet çekmek: korkudan, açlıktan, susuzluktan, meraktan ölüyor. 5. Hükmü kalmamak (KT: 946-947).

Fiil, TS’de ‘erimek, çalkalanarak karıştırılmak’; KT’de bu anlamın yanında ‘yaşamaz olmak, can vermek, solmak, yumuşamak, pek ziyade sıkılmak, ıstırap ve zahmet çekmek, hükmü kalmamak’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

öñ:

1. Önce, mukaddem, evvel.

“Âkıl oldur kim işi **öñ** anlaya
Belini ol iş sonıçün bağlaya” (TS: 3087).

2. İleri, üstün, makbul.

“Gizli kalmasın kim görklü ve berk rey ve tedbir, bahadırlıktan ve alplıktan öndür ve yiğraktir.”
(TS: 3089).

s. 1. yüze gelen cihet, ileri, kabl, pîş: evin önü, kapının önü. 2. gelecek zaman, istikbâl: önümüz kıştır. 3. cephe, nâsiye, alın: bir binâyı güzelleştiren önüdür. 4. bir şeyin ve ale'l-husûs bir binanın alanı karşısında bulunan açıklık ve meydan: kışlanın önü geniş olmalıdır. 5. İleri taraf, geçen cihet, mâ-kabl, mâ-ba'd demek olan arka mukâbili: önü arkası. 6. baş taraf, en ileri veya en yukarı cihet, sadr, re's: askerın önü. 7. huzur, pîş-gâh, nezd: önüne götürdüler; ne yüzle önüne çıkacaksın? ≡ ş yüz tarafına ve ileriye gelen, önde bulunan, ileri: ön taraf; ön dişler; ön bahçe; ön kapı. ≡ *zm*. öne, önde, önce, önden = ileriye, ileride, ileriden: öne düştü; önde durdu; önce gidiyordu; önden geçti. ≡ *zz*. ileri, istikbal, ati: önümüzde bir küçük yaz daha vardır (KT: 947).

Sözcük, TS'de 'önce, mukaddem, evvel, ileri, üstün, makbul'; KT'de bu anlamların yanı sıra 'cephe, nesiye, alın, huzur, pîş-gâh, nezd' olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

öñ ayak: el

“Recl [Ar.]: avrat veledinin başından evvel ik ön ayağın önürdü doğurmak” (TS: 3089).

müşevvik (KT: 947).

TS sözcüğü 'el' olarak tanımlamıştır. Aynı sözcük KT'de 'müşevvik' yani 'ön ayak olan, harekete geçiren, kışkırtan' anlamı ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıkmıştır, denilebilir.

örnek: hissa, ibret.

“Kıssadan gek âkılâ al örneği
İster isen Hak rızasın görmeği” (TS: 3118).

s. 1. bir şeyi yapmak için öne konulup imtisal olunan şey, numune, meşk, misal: filân şeyi örnek tuttum; bu iş, bu adam, size örnek olsun. 2. bir şeye imtisâlen yapılan iş, mânend, misil: tıpkı örneğini yapmış. 3. Bir büyük miktara misal olmak üzere gösterilen küçük miktar, nümune: zahire örneği, kumaş örnekleri. 4. cins, nevi, çeşit: bu ne örnek maldır? Onun bizde birkaç örneği vardır (KT: 949).

'Örnek' sözcüğü TS'de 'hissa, ibret'; KT'de bu anlamın yanı sıra 'bir şeye imtisâlen yapılan iş, mânend, misil, cins, nevi, çeşit' tanımlarıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

örtmek: 1. gizlemek.

“Örtemez kimse suçun kimse sınığın saramaz
Yüzü de yok anın için yüz urup yalvaramaz” (TS: 3119).

2. (Nimeti) inkâr etmek, küfran.

“Verdiğin ni'metleri örtersenüz şükrün terketmekliğiyle bedürüstü ve rasti benim azabım katıdır”
(TS: 3119).

ft. 1. üstüne bir şey çekip görünmez etmek, setretmek: hayvana çul, hastaya yorgan örtmek; yağmurluk bütün vücudunu örtüyordu. 2. Kapamak, kapıyı, perdeyi örttü (KT: 950).

Sözlükler arası anlam ve tanık karşılaştırması yapıldığında, TS'nin 'gizlemek' anlamına her iki sözlükte de ulaşılabilmektedir. Fakat TS'nin '(nimeti) inkâr etmek, küfran' tanımına KT'de bulunmamaktadır. Buna göre sözcük anlam daralmasına uğramıştır, denilebilir.

örtülmek: kesilmek

"Gün batısı tarafından dolaşıp poyraz örtüldüğü yerde bir mil kenara karip demir kolarsa..." (TS: 3119).

fc. 1. üstüne bir şey çekilip setrolunmak: döşeme halı ile örtülür. 2. gizlenmek, ketm ve ihfâ olunmak, meydana çıkarılmamak (KT: 950).

TS'de kullanılan anlam (kesilmek) KT'de bulunmamaktadır. Sözcük KT'de 'üstüne bir şey çekilip setrolunmak, gizlenmek, ketm ve ihfâ olunmak, meydana çıkarılmamak' anlamında iken TS'de sadece 'kesilmek' anlamı taşımaktadır. Sözcüğün temel anlamı düşünüldüğünde sözcükte anlam daralması olduğu söylenebilir.

örü: 1. kalkık, dik.

"Bir ucu yukarı olsa dik örü
Tapuna söylerven işit rû-be-rû" (TS: 3120)

2. Yükseklik, irtifa.

"Teksir (Ar.): Nesneyi sımak ve bir yerin örüsü ve haddi" (TS: 3120)

ya **öri** s. 1. yapı, bina: kuru örü; örü balçığı= samanlı çamur harcı. 2. örme, örgü. 3. duvar, sed, bölme, ihata eden ve hududu ayıran şey. 4. etrâfı duvar ve çit yahut iple çevrilerek ayrılmış yer: çayır, tozlu örüsü. ≡ dik, kaim: kuyruğu örü = akrep; örü duvar. *mr.* (KT: 950).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde, TS'de bulunan 'kalkık, dik, yükseklik' anlamların yanında KT'de 'yapı, bina, örme, örgü, duvar, sed, bölme, ihata eden ve hududu ayıran şey, etrafı duvar ve çit yahut iple çevrilerek ayrılmış yer' olarak tanımlandığı görülmektedir. Buna göre sözcüğün anlam alanında genişleme olduğu anlaşılmaktadır.

öte: 1. Sonra, ondan sonra, sonunda.

"Elinde dünyacığını çürütesin, fakir olasın öte biregülere muhtaç olasın" (TS: 3129)

2. Öbür taraf, ileri.

"Eğer ay ise nite bindi ata
Peri ise pes nite kaçmaz öte" (TS: 3129)

zm. [«o» ism-i işâretîyle mekân beyan eden «te» yahut «ta» edatından mürekkep ç. ota] 1. uzakta, uzakça, mahallin ba'îdine işâret içindir, karîbine işâret için olan «beri» mukâbili: ötede otur; öteye git. 2. Daha uzak, daha ileri olan yer: oraya kadar bilirim ötesine karışmam; 75 arz-ı cenûbîsinin ötesi meçhuldür. 3. bir şeyin arkasında bulunan, mavera: denizin ötesine geçmek; çayın ötesinden gelmek. ≡ *zz.* zaman-ı ba'îde işâret içindir, eski ve uzak zaman: *öteden, öteden beri* = eskiden, eskiden beri, mine'l-kadîm. § ≡ 1. diğer, uzakça bulunan: öte gün = uzakça bulunan, pek yakın olmayan bir gün, birkaç gün evvel. 2. öbür taraftaki: nehrin öte yakası; öte taraf. || *öte beri* = şu bu muhtelif şeyler: öte beri almaya gidiyorum. || *ötede beride* = şurada burada, muhtelif yerlerde; *ötesinde berisinde* = muhtelif mahallerinde. || *ötesine varmak* = pek ileri gitmek, hadd-i tecâvüz etmek. || *ötesini beri etmek* = tesviye etmek, yola yatırmak, ıslâh etmek (KT: 951).

TS’de ‘sonra, ondan sonra, sonunda, öbür taraf, ileri’; KT’de bu anlamların yanında ‘bir şeyin arkasında bulunan, mâverâ, diğer, uzakça bulunan’ tanımlarıyla verilen sözcükte anlam genişlemesinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ötmek: 1. Teke melemek.

“Nebh [Ar.]: kelb kimseye ürmek ve geyik böğürmek ve teke ötmek ve ilan kışgırmak” (TS: 3135).

2. Yüksekten atmak.

“Niceler let yidiler umarak lût

Katı ötme dıkarlar canına ot” (TS: 3135).

mz: öter. *fl.* 1. Lakırdısız ve yalnız elhânla teganni ve terennüm etmek: kuşlar, bülbül, horoz ötmek; bu kanarya ne güzel ötüyor. 2. (nefes veya hava ile çalınan bir çalgı) çalınmak, ses çıkarmak: boru öttü; bu klarnet ötmüyor. 3. (içi boş ve mücevver şey) ses çıkarmak: bu şişe ötüyor. 4. Aksiseda ile çınlamak, tanîn-endâz olmak: hamamın kubbesi ötüyordu; şarkılardan dağlar ötüyordu. 5. mc. manasız çok lâkırdılar söylemek, çan çan etmek: bütün gün ötüp durdu. ||borusu ötmek= Nâfizü'l-kelim olmak. ||kulak ötmek= çınlamak (KT: 951).

yahut اوتتمك ötmek. *ft.* Oyunda mağlûp etmek, yenmek, kazanmak (KT: 1274).

Clauson (1972: 39-40), sözcüğün aslında kuşlar için bundan da diğer hayvanlar ve cansız nesnelere için kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca insanlar için ‘çok konuşmak, anlamsızca konuşmak’ anlamında kullanıldığını aktarmıştır. Sözcük, TS’de ‘teke melemek ve yüksekten atmak’ olarak tanımlanırken; KT’de ‘lakırdısız ve yalnız elhanla teganni ve terennüm etmek, çalınmak, ses çıkarmak, aksiseda ile çınlamak, manasız çok lakırdılar söylemek, borusu ötmek’ ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu söylenebilir. Ayrıca TS’de bulunan ‘teke melemek’ ve ‘yüksekten atmak’ anlamlarının KT’de bulunmaması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

öykünmek: Taklit etmek, taklide çalışmak, özenmek.

“Atı aldı vü girdi kadırgaya

Gerek tuti öykünüser turgaya” (TS: 3146).

fl. müteessir olmak, derd-i derûn olmak (KT: 951).

Fiil, bugünkü anlamını TS’deki anlamı (taklit etmek, taklide çalışmak, özenmek) ile karşılarken KT’de başka bir anlamla ‘müteessir olmak, derd-i derûn olmak’ yani ‘etkilenmek, üzülmek’ anlamı ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıkmıştır, denilebilir.

öz (I) : 1. nefis, zat kendisi benlik.

“Yedinci yıl Mısır’ın ehli geldiler

Özlerini Yusuf’a kul kıldılar” (TS: 3153).

2. İç bir şeyin içi lübbü hulâsa.

“Lübb (Ar.) : Öz iç içli şeyin içi” (TS: 3158)

öz (II) : vadi

“Subha (Ar.) : Tanlacık yinen taam, öz basacak kadar taam ve kızılacağı olan kara nesne” (TS: 3159).

s. iç, lüb, mağz: ağacın özü. 2. iç, kalp, nefis. 3. bir şeyin halisi, asıl mayası, cevher. 4. zübde, kaymak, bir şeyin en yağlı ve lüzucetli kısmı: toprağın özü; özlü toprak. 5. çıbanın en derininde bulunan katı cerahat. 6. *Tk.* kendi, nefis, zat: özüm = kendim (KT: 952).

ş. 1. Halis, saf: öz demir. 2. Doğrudan doğruya, hakikî, has: öz kardeşi, öz oğlu (KT: 952).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde, KT’de yeni anlamlar oluştuğu görülebilmektedir. Çünkü sözcük TS’de ‘nefs, zat kendisi benlik, iç bir şeyin içi lübbü hulâsa, vadi’; KT’de ‘vadi ‘dışındaki anlamların yanında ‘zübde, kaymak, bir şeyin en yağlı ve lüzucetli kısmı, çıbanın en derininde bulunan katı cerahat’ tanımlarıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam daralması oluşmuştur.

özdek: 1. Esas, gövde, temel, kök, öz.

“Veli ol yaş dudaktır sensin özdek
Budak hiç olmaya özdek ile dek” (TS: 3159).

2. Hülâsa, iç öz.

“Dil (Fa.): gönül ve yürek ve özdek ve göz” (TS: 3163).

s. 1. ağaç kütüğü, köklerine ve yere yakın olan kalın yeri. 2. ekin sapı, anız. 3. bazı nebatatın baldırı. *mr.* (KT: 952).

Sözcüğün TS’de ‘esas gövde, temel, kök, öz, hülâsa, iç’; KT’de bu anlamların yanı sıra ‘ekin sapı, anız’ olarak tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

özlenmek: özleşmek, öz hale gelmek, koyulaşmak.

“Havada desteyle karıştırılar tâ kim özlene” (TS: 3168).

ft. 1. öz ve lüb peyda etmek. 2. (çıban) ağırşak ve katı cerahat hasıl etmek. 3. ağdalanmak, pıhtılanmak (KT: 952).

Fiil, TS’de ‘özleşmek, öz hale gelmek, koyulaşmak’ olarak açıklanmıştır. KT’de bu anlamın yanında ‘(çıban) ağırşak ve katı cerahat hasıl etmek, ağdalanmak, pıhtılanmak’ tanımlarıyla açıklanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

para: parça

“Şeh emretti heman Mahmut Paşa
Donattı yüz para gemi müheyya (TS: 3178).

s. [ânifü'l-beyân lûgat-i Fârisîden] 1. kuruşun kırkta bir cüz’ü ki vaktiyle üç akçeye münkasım idi. 2. akçe, nakit, meskûkât (KT: 957).

Eren (1999: 324) sözcüğün anlamını ‘parça, kısım’ ve ‘akçe’ şeklinde vermiştir. TS’de, sözcük ‘parça’; bu anlamın yanı sıra KT’de, ‘kuruşun kırkta bir cüz’ü ki vaktiyle üç akçeye münkasım idi’ özel tanımlamasıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlamı genişlemiştir. Bunun yanında TS’de bulunan ‘parça’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcük anlam daralmasına uğramıştır, denilebilir.

paralanmak: parçalanmak.

“Bir gönleği giyse ol gönlek paralanmazdı” (TS: 3179).

ft. 1. parça parça olmak, yırtılmak veya kırılmak, dağılmak: çalılardan esvabımız paralandı: bu taş dondan paralanır. 2. akçe ve nakit peyda etmek, servet kazanmak. || *mc.* çok çalışıp çabalamak, fedâ-yı nefis etmek: misafire ikrâm için paralanırlar (KT: 957).

TS'de geçen 'para' sözcüğü, 'paralanmak' ifadesinde de aynı anlamda kullanılırken; KT, 'para' sözcüğünde vermediği anlamı bu sefer 'paralanmak' ile vermiştir. Yani bu durumda TS kendisini doğrularken KT, o günkü şartlardan ya da hatadan ötürü anlamı vermemiştir, denilebilir. KT'de yer alan altı çizili anlamlarda (akçe ve nakit peyda etmek, servet kazanmak, çok çalışıp çabalamak, fedâ-yı nefis etmek) görüldüğü gibi farklı ve yeni anlamlar kazanan 'paralanmak' ifadesinde anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

paşa: saygı veya sevgi hitabı.

“Zeliha eydür Kutayfer varsun işe
Sana âşik oldum neylerem anı paşa” (TS: 3181).

s. [aslı: baş ağa. *Fa.* <<pâ-yı şâh>>tan me'hûz olması ba'iddir.] Devlet-i Osmâniyye'de vüzerâya ve esasen menâsıb-ı âliye-i seyfiyye ve mülkiyye ashabına verilen unvandır. Vaktiyle bir ve iki ve üç tuğlu olarak üç sınıfa münkasım idi. El-yevm mülkiyyede: vezir, Rumeli beylerbeyi, mîr-i mîrân ve mîrû'l-ümerâ isimleriyle dört; ve askeriyyede müşirlik, feriklik ve mirlivalık isimleriyle üç rütbe ashabına veriliyor: Ahmed Paşa, Mehmed Paşa, nazır paşa, vali paşa, mutasarrıf paşa, müşir paşa, ferik paşa, liva paşa; kaptan paşa, kumandan paşa. ||paşa kapısı= Babıali (KT: 960).

Sözcük, TS'de 'saygı veya sevgi hitabı' şeklinde kullanılırken KT'de 'unvan ve saygı' olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlamında bir daralma meydana geldiği anlaşılmaktadır.

peklık: sağlamlık, katılık, sıkılık.

“Sehanet [Ar.]: Kalınlık, peklık, sıkılık” (TS: 3185).

s. 1. sertlik, katılık, salâbet. 2. şiddet, kuvvet. 3. sağlamlık, metanet. 4. kabz [gl. kabızlık] inkıbaz. 5. hasislik, hisset (KT: 964).

Sözcüğün TS'de 'sağlamlık, katılık, sıkılık'; KT'de bu anlamların yanında 'kabz [gl. kabızlık] inkıbaz, hasislik, hisset' tanımlarıyla açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

pelit: palamut

“Bellûtü'l-arz [Ar.]: Türkçe pelit derler. Avratlardan kan sızduğuna fayda ede” (TS: 3185).

s. Ar. 1. Meşe ağacı. 2. Palamut (KT: 964).

'Pelit' sözcüğü TS'de 'palamut'; KT'de 'meşe ağacı ve palamut' olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

perese: hiza.

“Hiza (Ar.): Bir hatt-ı müstakimin devamiyle hasıl olan eihet ki Türkçede perese çırpı ta'bir olunur (TS: 3188).

yahut پرسه perse. s. hiza ipi, ufki ölçü ve tesviye âleti: *pereseye almak* = hizasını tayin etmek, ufki tesviye etmek. || *mc.* 1. hâl, derece, sıra, kerte: iş bu pereseye geldikten sonra. 2. mülâhaza, tahmin: pereseye almak = tahmîn ve mülâhaza etmek (KT: 967).

Sözcüğün TS'de 'hiza'; KT'de bu anlamın yanı sıra altı çizili anlamlar ile (mülâhaza, tahmin) açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

pes: 1. İmdi o halde öyle ise, öyle iken, öyle olunca, binaenaleyh.

“Ger öyle olmadım pes kanı ol iş
Güman ü vehm ile geçti yaz u kış” (TS: 3189).

2. Sonra, ondan sonra, ardınca, müteakiben, nihayet.

“Kamu sevgi tadın evvel göz alır
Pes andan sevgisi gönülde kalır” (TS: 3191).

3. Hâsılı, hâsılı, kelâm velhasıl

“Hem zezeme-saz olup bu tayyar
Şükrünü kamasu eyler izhar

Pes dilli dilince cümle eşya
Söylediği hüccet-i Taâlâ” (TS: 3192).

4. Ne zaman ki, vaktaki.

“Ekine benzer ki ucunu çıkardı kuvvetlendi; pes yoğunlandı ve kalktı baldırları üzerine” (TS: 3192).

5. İşte.

“Çün görünür dürlü dürlü reng ile
Sırr-ı ve kalktı baldırları üzerine” (TS: 3192).

hr. Fa. imdi, bu hâlde, binaenaleyh. [Türkmen şîvesinde çok müstamel olup, el-yevm lisân-ı edebîden mehcûrdur.]

ş. [*Fa*<< pest>>ten *gl.*] 1. alçak, aşağı. 2. yavaş, sessiz, yavaş sesle olan. [sahihi olan pest kullanılmalıdır] (KT: 969).

Sözcüğün TS’de ‘imdi o halde öyle ise, sonra, ondan sonra, hâsılı, ne zaman ki, vaktaki, işte’; bunların yanında KT’de ‘alçak, aşağı, yavaş, sessiz, yavaş sesle olan’ tanımlarıyla açıklanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

pirpiri: derbeder, perişan

“Ne pirpiriye eyle meyil paşalıya
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol” (TS: 3197).

ş. Esnaftan ve erbâb-ı hiref ve san’attan olan. || *mc.* Erbâb-ı ilm ü zarafetten olmayan, adi ve kaba (adam) (KT: 973).

Sözcük TS’de ‘derbeder, perişan’; KT’de ‘esnaftan ve erbâb-ı hiref ve san’attan olan, erbâb-ı ilm ü zarafetten olmayan, adi ve kaba (adam)’ anlamlarıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

puç: basık, yassı

“Deniz atı, bir canavardır. Nil’de olur. Duynağı çatal, burnu puç...” (TS: 3200).

s.1. kuyruk sokumu: puç kemiği. 2. İşe yaramaz, boş şey (KT: 978).

TS’de ‘basık, yassı’ olarak açıklanan sözcük KT’de ‘kuyruk sokumu ve işe yaramaz, boş şey’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıkmıştır, denilebilir.

pul: bir akçanın üçte biri

“Tavuk çağırır halka işittirir, bir pulluk yumurda doğurur” (TS: 3201).

s. [*Ar.* “füls”in mehazı olan *Yu.* <<ubulus>>tan olması ba’iddir] 1. Madenden yuvarlak parlak levhacık ki sırma ve tel ile karışık olarak esvap vesaire işlemeye yarar. 2. en küçük sikke: cebinde parası pulu yoktur; para ile pul ile değildir. 3. defe geçirilen ve ona müşâbih yassı ve dâirevî maden levha. 4. vida ve civata sıkıştırarak somun: perçin pulu. 5. tavlanın kemik ya boynuz ve abanus gibi

şeyden taşı: tavla pulu. 6. balığın mestur olduğu sertçe ve dâirevî levhacıklar, harşef: balık pulu. 7. resm makamında postaya verilen evrâka, gazetelere, ilanlara, senedâta ve mesela bir yerden geçen şeylere yâhut iyi su ile doldurulan fiçılara velhasıl bir resme tâbi mevâdda yapıştırılan matbu küçük kağıt parçası: posta pulu, gazete pulu, senet, arzuhal pulu. 8. vaktiyle mektup zarfını yapıştırmaya mahsus zamklı kâğıt hamurundan yuvarlak şey. 9. yuvarlak benek, leke: kumaşın zemini lâcivert olup beyaz pulları vardır (KT: 978).

s. Üfleyerek şişirilen adi şişeye vasfolur: pul şişe (KT: 978).

Sözcük, TS’de ‘bir akçanın üçte biri’; bu anlamın yanında KT’de ‘vida ve cıvata sıkıştırarak somun, tavlanın kemik ya boynuz ve abanus gibi şeyden taşı, balığın mestur olduğu sertçe ve dairevi levhacıklar, harşef, resm makamında postaya verilen evrâka, gazetelere, ilanlara, senedâta ve mesela bir yerden geçen şeylere yâhut iyi su ile doldurulan fiçılara ve’l-hâsıl bir resme tâbi’ mevâdda yapıştırılan matbû’ küçük kağıt parçası, vaktiyle mektup zarfını yapıştırmaya mahsus zamklı kâğıt hamurundan yuvarlak şey, üfleyerek şişirilen adi şişeye vasfolur’ tanımlarıyla açıklanmıştır. TS’de bir olan anlam sayısının KT’de on anlama çıkması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

pus: sis, duman

“Yayasın ardına tutmuş, yayasın ardına kapkara pus olup gelir” (TS: 3202).

s. 1. Havada yere dokunacak surette alçaktan peyda olan duman, sisin hafifi: havada pus vardır; pus yağmak. 2. Meyvelerin üzerinde hâsıl olan zamk. 3. Ağaçların kütük ve dallarında hâsıl olan yosun ve kabuk. 4. Yaprakların üzerine konan örümcek ağı ve kurt ve böcek yuvası. 5. Memenin emziği üzerinde hâsıl olan kabuk (KT: 979).

Sözcük TS’de sadece ‘sis, duman’ olarak tanımlanmıştır. KT’de sözcük bu anlamın yanı sıra ‘meyvelerin üzerinde hâsıl olan zamk, ağaçların kütük ve dallarında hâsıl olan yosun ve kabuk, yaprakların üzerine konan örümcek ağı ve kurt ve böcek yuvası, memenin emziği üzerinde hâsıl olan kabuk’ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlamı genişlemiştir.

pusat: 1. Silâh, zırh gibi harp için giyinilip kuşanılan şeyler.

“En-nebale (Ar.) : Yat ve yarağ ve pusata derler” (TS: 3204).

2. Âlet ve edavat.

“El-edat (Ar.): Âlet ki elde müsta’mel olur Türkiide pusat derler (TS: 3204).

s. 1. esliha zırh ve silah vesaire harp âlâtı. 2. at takımı, raht. 3. âlât ve edevat takımı: ||pusat çalkamak= başıbozuk taifesi kapısız gezmek (KT: 979).

Sözcüğün tanıkları ve anlamları incelendiğinde, KT’de yeni anlamlar oluştuğu görülebilmektedir. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir. Çünkü sözcük TS’de ‘silâh, zırh gibi harp için giyinilip kuşanılan şeyler ve âlet ve edavat’ olarak açıklanırken sözcüğün KT’de bu anlamların yanında ‘at takımı, raht’ anlamını sunması, ifadede anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

pürçük, (bürcek, bürcek, bürçük, pürçük): 1. Alından ve şakaktan sarkan saç kâkül

“Atın alnında bürceğine bağlıdır hayır kıyamete dek (TS: 3207).

2. Yaprak.

“Gündüzün hurma bürceğin direrdi (TS: 3208).

s. kıvrık, kıvrılmış: pürçük saç ≡ s. saç kıvrığı, lüle, tûde, ca’d (KT: 980).

TS’de yer alan ‘alından ve şakaktan sarkan saç kâkül’ anlamı ile KT’deki ‘kıvrık, kıvrılmış: pürçük saç ≡ s. saç kıvrığı, lüle, tude, ca’d’ anlamları örtüşmektedir. Ayrıca TS’de bulunan ‘yaprak’ anlamının KT’de olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

püskürmek: (Su) fişkırmak.

“Ubüb [Ar.]: Püskürü püskürü akan su” (TS: 3209).

ft. 1. ağızla püfleyerek bir şeyin üzerine su yağdırmak: su püskürmek. 2. şiddetle havaya sıçratıp dağıtmak: Vezûv dağı küller, ateşler püskürüyordu ≡ *fl.* 1. geri def olma: düşman püskürdü. 2. (çay) fişkırmak, köpürmek || ateş püskürmek= pürhiddet olmak (KT: 980).

TS’de ‘(su) fişkırmak’; KT’de bu anlamın yanı sıra ‘şiddetle havaya sıçratıp dağıtmak, geri def olma’ tanımlarıyla açıklanan sözcükte anlam genişlemesinin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

saçık: saçılmış, dağınık.

“İftâl [Fa.]: Dağınık ve saçık ve yarık yırtık çatlak mânalarınındır” (TS: 3214).

ş. 1. dağılmış, serilmiş, dağınık. 2. gayrimuntazam, düzgün olmayan, perişan. ||açık saçık= 1. Mestûre olmayıp kıyafeti perişan olmakla her tarafı görünen (kadın). 2. mazbut olmayan, her tarafı açık olmayla görünür ve rüzgâr alır (hane) (KT: 1009).

Sözcüğün ‘dağınık ve saçılmış’ anlamı her iki sözlükte de korunmaktadır. Bunun yanında KT’de ‘mazbut olmayan’ ve ‘her tarafı görünen kadın’ anlamlarını üstlenen sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi olduğu anlaşılmaktadır.

saçu, (saçi): Bazı düğün ve şenliklerde ortaya saçılması âdet olan inci, maden para, şeker, hububat gibi şeyler.

“Cümlesi hezâr saçılar hazırlayıp...”(TS: 3216)

s. 1. gelinin başına serpilmesi mutat olan akçe ve darı vesaire. 2. taşrada geline verilen hediye (KT: 1009).

Her iki sözlük de sözcük için ‘düğünde gelin için ortaya saçılan eşya’ anlamını vermiştir. KT’de ayrıca ‘gelin hediyesi’ anlamı kazanan sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

sağ: 1. sağlam, sıhhatte.

“Dördünce yıl sattılar bostan u bağ
Buğday alıp yidiler sayru vü sağ” (TS: 3220).

2. Temiz, saf, halis.

“Ve sağ tuzu döğeler ve eleyeler” (TS: 3222).

3. Doğru, gerçek, salih.

“Kapısı vü alını vü sufra bağı

Ol üç açıktır budur sözün sağı” (TS: 3223).

ş. 1. diri, canlı, berhayat, hay, zinde: pederiniz sağ mıdır? sağ kalırsak; sağ olun; benim sanatım sağ olsun; siz sağ olun, başımız sağ olsun= taziye tabiri. 2. illetten berî, salim, sahih, sıhhat ve afiyette bulunan=sağ salim; sağını hastasından ayırmalı. 3. Sağlam, kavi, metin, muhkem: sağ kazık. 4. Korkusuz, emin, mutemet: sağ vasıta. 5. Safi, halis, karışık ve mağşuş olmayan: sağyağ= zeyt ile

içyağının gayrı yağ. ||sağ akça= altın sikke kıymeti itibariyle olan, mukabili: çürük akçe. ||baş sağ olsuna gitmek= taziyeye gitmek (KT: 1013).

TS'de 'sağlam, sıhhatte, temiz, saf, halis, doğru, gerçek, salih'; KT'de bu anlamların yanında 'korkusuz, emin' tanımlarıyla açıklanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılıyor.

sağılırca, (sağılı, sağma): sağılır durumda, sütlü süt veren.

"Pîrezen ile duhterin sağılırca bir gâvları var idi" (TS: 3230)

s. sağmak işi, *ft.* 1. memeyi parmak uçlarıyla sıkıp sütünü almak, istihlâb etmek: koyunları sağdınız mı? İneği sağmak hayli zordur; emecek çocuk olmayınca kadının sütünü sağmak iktiza eder. 2. mc İğfal edip soymak: biçareyi saf bulup sağdılar. 3. Arı kovanından (balı) almak: bal sağmak: 4. Bulut yağmur göstermek: bulutlar sağıyor (KT: 1015).

Sözcük TS'de 'sağılır durumda, sütlü süt veren' anlamlarında kullanılırken KT'de bu işin fiil anlamı (sağmak işi) ve 'memeyi parmak uçlarıyla sıkıp sütünü almak, arı kovanından (balı) almak, bulut yağmur göstermek' anlamları verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

sağlamak: sağlamlaştırmak, sağlama bağlamak.

"İşini sağlayup şikeste eşel

Aldı ol kutlu evliyadan el" (TS: 3240).

ft. 1. kavilemek, takviye etmek, kuvvet vermek: işinizi sağlamalısınız. 2. te'mîn etmek, ilerisi için korku ve tehlike bırakmamak: evlâdının maişetini kendisi sağ iken sağlamak istiyor. 3. tahkîm etmek, daha ziyade metanet ve rasânet vermek: istihkâmâtı bir kat daha sağlamak icap ediyor (KT: 1014).

Sözcük TS'de 'sağlama bağlamak, sağlamlaştırmak' mecaz anlamı ile kullanılırken KT'de hem mecaz hem de gerçek anlamları ile açıklanmıştır. Sözcüğün KT'de, TS'deki anlamların yanı sıra, 'tahkîm etmek, daha ziyâde metânet ve rasânet vermek' anlamlarını edinmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

sakar: 1. alında uğursuz sayılan nişan ve kendisinde bu nişan bulunan.

"Ey sakar koç benim nereden helak olacağım bildin" (TS: 3253).

2. Atın alnında olan beyazlık.

"El-gurretü [Ar.]: At alnındağı sakar yani atın alnındağı aklık" (TS: 3254).

sz. Ar. cehennem, tamu, dûzah (KT: 1020).

s. atın alnındaki sabâhu'l-hayr, akıtmanın ufağı. ||akıtma sakar= burundan alt dudağa aşanı. = s. 1. Meş'um, uğursuz (at), sakarlı. 2. mc. çifteli (adam): sakar herif (KT: 1020).

Sözcüğün TS'de bulunan 'uğursuzluk nişanesi' ve 'atın alnındaki beyazlık' anlamları KT'de aynen korunmuştur. Bunun yanında hayvandan insana aktarım yoluyla KT'de sözcüğün 'sakar insan' anlamı ortaya çıkmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

sakınmak: 1. uzaklaşmak.

"Poyraz tarafından on iki mil sakınalar kim arı yer" (TS: 3255).

2. saklamak, riayet etmek, muhafaza etmek.

"Gizlemişken Yusuf'u çıkardılar

Hürmetini sakınur korkar bular" (TS: 3255).

3. esirgemek.

“Sanma sen bûse-i la’lin gibi ben can sakınam
Hamdü-lillâh ki bu dahi satun almalı değil” (TS: 3255).

ft. [Türkî-i kadîmde <<sakmak>>fi’l-i müte’addîsi de vardır] 1. çekinmek, hazer, ihtirâz, içtinap, tevakkî etmek: gûnahtan çok sakınır. 2. kendini gözetmek, hıfız ve vikaye etmek: yolda soğuktan sakınmak iktiza eder; sâri ilelden dâima sakınmalı. ≡ *ft.* siyanet ve himaye etmek, gözetmek, dikkatle muhâfaza eylemek: gözünüzü sakının; o adam evlâdını çok sakınır (KT: 1020).

Fiil, her iki sözlükte de ‘uzaklaşmak, saklamak, esirgemek’ anlamlarını korumuştur. KT’de bu anlamların yanı sıra mecaz anlamda ‘dikkatle korumak’ anlamını kazanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

saksı: topraktan yapılmış kap kacak.

“Yavuzlar ve müfsidler arasında dostluk geç berkişür ve tiz kesilür, nitekim saksı avadanlığı kim tiz sinur ve hergiz ulaşmak kabul etmez” (TS: 3261).

s. [Almanya'nın Saxe hıttası isminden me’hûzdur.— *Ar.* <<sak>>tan müştak addedenlerin muhakemesine şaşılır.] kışın soba ve limonluk içine alınan çiçek, ağaç vesair nebatatın dikilip yetiştirildiği toprak kap: saksıda karanfil, portakal yetiştirmek. 2. oda içinde sahih veya sahte çiçek koymaya mahsus porselenden enva eşkalde kap ki en ağırları Çin ve Japon mamulâtındandır (KT: 1022).

Sözcük her iki sözlüğün ilk anlamında da ‘topraktan yapılmış kap, kacak’ anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün KT’de bunun yanında ‘porselen çiçek kabı’ anlamı ile tanımlanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

sal: 1. dağ eteği, yamaç.

“Çıktım yükseğine baktım
O dağların salın gördüm” (TS: 3261).

2. tabut.

“Sağ yanında hazır gerek
Salı yardan ayrılanın” (TS: 3261).

s. yan yana bağlanıp suyun üzerinde yüzdürülen keresteden ibaret düz şey: sal yüzdürmek; sal ile geçmek (KT: 1022).

Sözcüğün bugünkü anlamını ‘deniz, akarsu, nehir aracı’, KT’de ‘yan yana bağlanıp suyun üzerinde yüzdürülen keresteden ibaret düz şey: sal yüzdürmek; sal ile geçmek’ tanımıyla verilmiştir. Fakat TS’de bu anlamlar ile değil de ‘dağ eteği, yamaç ve tabut’ anlamlarında kullanılmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

salık (I): sağlık, esenlik.

“Pes Lokman ol üne cevap verdi ve eyitti: Eğer Tanrım beni erkli kılırsa salığı ihtihar kılam ve belâyı kabul kılmayam” (TS: 3266).

salık (II): Ucunda kısa zincirlere bağlı birkaç demir yuvarlağı bulunan sopadan ibaret eski savaş âleti, çomak şeşper, gürz.

“Kulak urup nigârının sözüne

Revan salığın aldı omuzuna” (TS: 3266).

salık (III): Haber.

“Bilmezem ol kal’ayı kandalığın”

Ya işitmedim ben anın salığın” (TS: 3267).

salık vermek (salı vermek): haber vermek, bir şeyin bulunduğu yeri tarif etmek

“Seyyahtan özürler diledi ve eyü va’dler eyledi ve anındaki evi hem ol şehirde idi, evini Salı verdi ve konşularının nişanın verdi...” (TS: 3267).

s. haber, peygâm. [«salmak»tan. -ç. salık. metruk ise de şâyân-ı ihyâ kıymettar lügât-i cinsiyemiz cümlesindedir. –«salık vermek» tabirinde kullanıyorsak da onu da sehven «sağlık»telâffuz ve tahrir ediyoruz.] (KT: 1024).

Sözcük TS ve KT’de ‘sağlık, esenlik ve haber’ anlamlarında kullanılmıştır. TS’de bulunan ‘ucunda kısa zincirlere bağlı birkaç demir yuvarlağı bulunan sopadan ibaret eski savaş âleti, çomak şeşper, gürz’ yani ‘savaş aleti’ anlamı KT’de yer almamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı söylenebilir.

salınmak: 1. Yürürken hoş bir eda ile sağa sola hafifçe meyletmek, hıraman olmak.

“Alır hatun Gülendâm’ın eline

Gelir servi dalı gibi salını” (TS: 3270)

2. Sallanmak, sarkmak, uzanmak.

“Aşk bir incüdür ki her kulakta salınmaz.” (TS: 3271)

3. Bırakılmak, vaz’olunmak.

“Be-nâgeh irdi yine bir araya

Salınmış gördü bir dâm ol ovaya” (TS: 3272)

4. Atılmak, hücum etmek

“Sümenata salınıp ol Âzer

Sıdı hep bütlerini ser-tâ-ser” (TS: 3273)

5. Sevk olunmak, gönderilmek.

“Tahir’e çün salındı hizmetkar

Etti beğzadesi ile ihzar” (TS: 3273)

6. Vergi tarh olunmak

“Kaza-yı Burusa’dan dahi her eve on beş akça emr ittim, salınıp çıkarılıp dergâh-ı muallama teslim olunup...” (TS: 3273).

fl. yürürken bir sağa bir sola temayül etmek, tebahtür etmek, hırâmân olmak (KT: 1024).

‘Salınmak’ fiili iki sözlükte sadece ‘yürürken sağa sola meyletmek’ anlamı ile ortaklık kurabilmiştir. Fakat TS’de yer alan ‘sallanmak, bırakılmak, hücum etmek, gönderilmek, vergi tarh olunmak’ anlamlarına KT’de yer verilmemiştir. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

salma: başı boş, yularsız, serbest

“Ve kimi salma yuntlar ve atlar muhabbeti duzağına tutulmuştur, şöyle kim kurtulmağa mecali yoktur” (TS: 3275).

s. salmak işi. *ba:* salmak. § 1. başıboş gezen (hayvan): salma hergele; salma sığır. **2. burmasız, musluksuz, serbest akan (su), horhor:** salma su. ≡ s. pirinç ile pişmiş pilavlı yemek: midye salması (KT: 1026).

TS ve KT’de ‘başıboş, yularsız, serbest hayvan’ anlamları ile anlamsal olarak örtüşen sözcük, KT’de bu anlamların yanına ‘burmasız, musluksuz, serbest akan (su)’ anlamını katmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

salmak: 1. Göndermek, sevk etmek.

“Hele şimdi kızı tefahhus kılam

Ki Çin şehrine üşte casus salam” (TS: 3277).

2. Bırakmak, salıvermek, terketmek, başı boş bırakmak.
“Ol aradan atın başın saldılar
Seğirdim ile kapıya sürdüler” (TS: 3278).
3. Atmak, havale etmek
“Hak’a saldım göreyim Hak ne işler
Bunun gibi başa çok gelir işler” (TS: 3279).
4. Ta’lik etmek, tehir etmek.
“Gözlerimin yaşın döndürür sele
Yar bizi ferdaya saldıği zaman” (TS: 3281).
5. Yaymak, sermek, saçmak.
“... İpek kaliçalar saldı geçti oturdu” (TS: 3281).
6. Vergi tarhetmek.
“Humus’un halkını esir etmedi ve illâ halkına mal saldı mübalâğa mal aldı” (TS: 3283).
7. Sallamak.
“Kol salsa yön belli olur” (TS: 3283).
8. Koymak, bırakmak, atmak, ilka etmek.
“Gemiyi kıyıya yaklaştırıp lenger saldılar” (TS: 3285).
9. Defetmek, sürmek, uzaklaştırmak, terketmek.
“Üzerinden salup nuhusetini
Partalın attı savdı sıkletini” (TS: 3286).
10. Kaldırmak, refetmek.
“Hurşid cemalinden o meh saldı nikabın
Subh oldu dur ey şem2 nedir bunca şeker-hab” (TS: 3287).
11. Uzatmak.
“Alıcı şahine benzer Âl-i Osman beyleri
Dest-i kudret salsa bir iklime alur ol yeri” (TS: 3287).
12. Atılmak, saldırmak, hücum etmek.
“Sokar şâh-ı misvâki başa yine
Salar gergedan gibi dördüğüne” (TS: 3287).

ft. 1. yaymak, sermek, uzatmak, bast etmek: sâye salmak; yatak, post salmak. 2. komak, bırakmak, atmak, vazı ve ilkâ etmek: bezi suya salmak; ekmeği fırına salmak. 3. İleriye sürmek, açmak, çıkarmak: gemiyi engine saldı. 4. sürmek: dal budak salmak; kök salmak. 5. göndermek, sevk etmek: o cihete bir fırka saldı; adam, haber saldı. 6. koyuvermek, salıvermek, uzatmak, sarkıtmak: saçlarını salmış. 7. tarh, tevzi, teklîf etmek: sâlyâne salmak. 8. tehir, tavik, imhâl etmek: ferdâlara saldı ben. 9. üstüne atmak, hücum ettirmek: atmacayı kuşa, tazıyı tavşana saldı. ≡ *fl.*_1. tecavüz, taarruz etmek, hücum eylemek: bu köpek salar mı? ayı adama salar. 2. ılgar ve akın etmek: düşmana salmak. 3. *bh.* (lengerendâz gemi) rüzgâr ve akıntı cihetine doğru baş vermek: gemi salmış (KT: 1026).

Fiil, her iki sözlükte de ondan fazla anlama sahiptir. TS ve KT’de on anlam örtüşmektedir. Sadece KT’de bulunan ‘kıyırmak, sarkıtmak’ ve denizcilik diline özel ‘rüzgara karşı gemiyi bırakmak’ anlamları TS’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanında genişleme olduğu anlaşılmaktadır.

salt: yalnız, sadece.

“... Salt atlular idi, yedekleri, süreklere yoğudu.” (TS: 3288)

ş. yalnız, tek, mücerret, sade: salt ben gideceğim; salt siz gelmelisiniz; salt hamurdan yapılmış börek. ≡ *h.* ancak, yalnız, şu kadar ki: bu iş olacak salt ben göremeyeceğim *s.* [*sta.* salto = sıçrama] köpek ve kedi gibi hayvanların art ayakları üzere durmaları: salta durmak. ≡ *hh.* salta dur: salta! (KT: 1027).

Sözcük, iki sözlükte de ‘yalnız, sadece’ anlamlarını taşımaktadır. Bunun yanında KT’de ‘kedi, köpek gibi hayvanların arka ayakları üzerinde durma’ anlamı kazanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

sanamak: saymak, hesabetmek,

“Çün mesel geldi bu halk ol daneye
Bi-hisaptır kimse nice sanaya” (TS: 3297).

ft. 1. saymak, saygı etmek, hürmet ve itibar eylemek: insan kendinden büyüğünü sanamalıdır. 2. hürmet yolu istihza etmek, eğlenmek. 3. paralamak, doğramak. 4. *ba:* sanmak [eskimiştir] (KT: 1029).

Fiil, KT’de kazandığı mecaz anlam olan ‘hürmet yollu istihza etmek, eğlenmek’ ile anlam genişlemesine; eskiyen ifadesi ‘sanımak’ ile de anlam daralmasına uğramıştır.

sancılmak: 1. batmak, saplanmak.

“Kılıcıma doğranayın ohuma sancılayın” (TS: 3298).

2. ile kesilmek

“Göreyin biydi ser ü pâ sançıla hançerlere
Ökünürmüş kaddine ol himmet-i kûtah ile” (TS: 3299).

fc. 1. saplanmak, batırılmak, sokulmak: vücuduma iğneler sancılıyor. 2. yere dikilmek, rekzedilmek: sancak mızrak sancıldı (KT: 1030).

Fiilin TS’de bulunan ‘...ile kesilmek’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. KT’de bu anlamın haricinde ‘saplanmak, batırılmak, sokulmak, yere dikilmek, rekzedilmek’ tanımlarıyla verilen sözcükte anlam daralması olduğu anlaşılmaktadır..

sanmak: 1. istemek, dilemek

“Kıyamet günü olucak sen inan
Yavuzluğu görmeye eylik sanan” (TS: 3304).

2. Düşünmek, tasavvur, teemmül ve mülâhaza etmek.

“Başımıza geldi bizim yavuz iş
Bunun sonunu sanuben gey dürüş” (TS: 3306).

3. Şüphelenmek, tereddüt etmek.

“Sanmaktır irtiyab [Ar.] ü di göçmektir: intikaal” (TS: 3308).

ft. mz: sanır. 1. zannetmek, gümân eylemek: ben sizi gelmemiş sanıyordum; beni ne sandınız? Gözlerimden ateş çıkıyor sandım. 2. farz, kıyas etmek, saymak: bir gürüşte yüz kişilik bir cemaat sandım. 3. Ad ve itibar etmek: hayra sanmak [ve doğrusu: hayır sanmak: hayır addetmek] (KT: 1031).

Fiil, ‘kendini saymak, sayılmak’ bundan hareketle ‘bir grup, sınıf vs. arasından sayılmak’ anlamlarına gelmektedir (Clauson, 1972: 833). Sözcüğün ‘istemek, dilemek’ anlamının KT’de bulunmaması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

sarkmak: 1. Eğilmek, meyletmek

“Kimi ayağın öpmeğe sarkar kimi elin
Baki’ye bestir ey gül-i handan güler yüzün” (TS: 3317).

2. Sarkıntılık etmek, tecavüz etmek.

“Bazı evkatta zahiriye giden at oğlanlarına sarkup mazarrat kastederler” (TS: 3317).

fl. 1. yukarıdan aşağıya inmek: kova kuyunun içine sarkıyordu. 2. aşağıya doğru uzanmak: dudakları sarkmıştı. 3. Asılı durmak, aşağıya doğru asılmak: kuşağının ucu sarkıyor. 4. hesaptan fazla gelip

artmak: bu akçe hesaptan sarkıyor bu seneki varidatımız sarktı = fazla geldi, arttı. 5. bir yere inivermek, taarruz ve tecavüz etmek: düşman şehre sarktı (KT: 1036).

Clauson (1972: 847-848), fiilin anlamını ‘arkadan itmesiz aşağı doğru serbestçe hareket etmek’ olarak vermiştir. Ortak anlama sahip olan sözlüklerde farklı anlamlar da bulunmaktadır. Örneğin ‘sarkıntılık, tecavüz etmek’ anlamı KT’de farklı bir örnek (düşman şehre sarktı) ile kullanılırken; ‘hesap fazlası’ anlamı da TS’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

sarma: bir çeşit güreşçi çelmesi.

“El-akl [Ar.]: ... Ve güreşçi hasmını sarma tabir olunan fend ile yıkmak manasınadır”(TS: 3318).

s. 1. bir şeyi sarmaya yarayan şey, lifâfe: su yolcu sarması= lökünli katık. 2. Sarılmış, leffolunmuş şey. 3. Küçük taneli yaprak dolması. 4. Örülmüş kuzu bağırsaklarından yapılan yemek: kuzu sarması. 5. Pehlivanların bacakla hasımlarının bacağına sarıp düşürmeye çalışmaları oyunu (KT: 1036).

TS’de ‘bir çeşit güreşçi çelmesi’ anlamında yer alan sözcük, bu anlamını KT’de korumanın yanında ‘sargı ve yemek ismi’ sınıflamaları ile dört yeni anlam (bir şeyi sarmaya yarayan şey, lifâfe, sarılmış, leffolunmuş şey, örülmüş kuzu bağırsaklarından yapılan yemek) kazanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

sarmak: sarılmak, kucaklamak.

“Çün berg-i hazan- dide sarardım solayazdım
Bir kerecik ol nahl-i hiranı sarınca” (TS: 3318).

fl. 1. etrafını çevirip dolamak: bu kuşak onun belini ancak iki defa sarar. 2. bir şeyin içine dolayıp bağlamak, leff etmek: şu kitabı bir kâğıda sar. 3. kucaklamak, kolları açıp içine almak: oğlunu görünce kemâl-i iştiyâkla sardı. 4. etrafını almak, ihata etmek: bütün şehri hendekle sardı; ateş etrafımızı sardı. 5. bağ ve sargı ile bağlamak: başını, belini, elini, ayağını, yarayı sardı. 6. sarık kuşak bağlamak: sarık, kuşak sarmak. 7. (iplik vesaireyi) devşirip yumak yapmak: şu ipliği sarmalı. 8. almak, istiâp etmek: aklım bu kadar işleri birden saramıyor. fl. 1. tırmanmak, sarılmak: asma çardağa, yeşillik duvara sardı. 2. yetişmek, vasıl olmak, kavramak: ateş saçağa sardı. 3. yakışmak, münâsip olmak, gelmek, uygun olmak: bu kıyâfet size sarmadı. 4. Hoşa gitmek, beğenilmek, mücib-i haz ve telezzüz olmak: bu latife, bu yemek bana sarmadı. 5. lâkırdı ile birine ilişmek: amma sarıyorsun ha! (KT: 1036).

Sözcük TS’de ‘sarılmak, kucaklamak’ anlamında kullanılırken KT’de bu anlamların yanında toplam on üç anlam ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

sası: 1. fena, murdar.

“Ağam sası dinlü Gürcistan ağzında oturursun” (TS: 3324).

2. Pis kokulu.

“Gevder [Fa.]: Altı manası var, bir nevi su kuşudur eti sası ve bed-bûy olur” (TS: 3324).

s. (ç. sasığ) nemden küf ve çürük kokan: sası sası kokuyor. = s. rutubetten gelen küf ve çürük kokusu (KT: 1037).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘fena, murdar’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. TS ve KT’nin ortak olarak yer verdiği anlam ‘kötü koku’ anlamıdır. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur.

sataşmak: 1. Hoşlanılmayan bir şeyle karşılaşmak, istenmeyen bir hale uğramak, duçar olmak

“Ol avratlar kim anı kavlaştılar
Sonra gör anlar neye sataştılar” (TS: 3325).

2. Rastlamak, tesadüf etmek.

“... Şuncılayın kim, bir kişi nâgâh bir ava sataştı anı tutmaktan yığılnur” (TS:3326).

fş. ft. 1. birbirine rast gelmek, buluşmak, müsâdif olmak. 2. müdahale ve taarruz etmek, rahat bırakmamak: bana sataşma. 3. kavgaya vesîle aramak, kavga çıkarmak için birine musallat olmak: sebepsiz bana sataşıp duruyordu. 4. şaka etmek, lâtife tarikiyle birine sarkıntılık etmek: çocuklar kendisine sataşıp rahat bırakmıyorlar (KT: 1037).

Fiilin iki sözlükte de anlam ve tanıklarına bakıldığında, ‘rast gelmek’ anlamı dışında örtüşen anlamları bulunmamaktadır. KT’de ‘rahatsız etmek, sarkıntılık etmek, kavga çıkarmak’ gibi olumsuz anlamları beliren sözcükte anlam kötüleşmesi ortaya çıkmıştır, denilebilir.

satmak: 1. Söylemek, nakletmek, dinletmek.

“Yine bu meclise de canın atar
Anda da her ne işittiyse satar” (TS: 3328).

2. Baştan savmak.

“Neşemiz yok diye ağyarı bezimden sattık
Neyse mahfi kalıp ol mehle biz aldık sattık” (TS: 3328).

ft. 1. bir mal ve mülkü akçe mukabilinde vermek, akçe ile bi'l-mübâdele bey' u fûruht etmek: siz atınızı sattınız mı? ben evimi satacağım. 2. kendinde olmayan bir şeyi yalandan var gibi gösterip tefahür etmek: cesaret, akıl, malûmat satmak istiyor (KT: 1038).

Bugünkü Türkçede deyim olarak kullanılan ‘baştan savmak’ anlamı TS’de yer alırken KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte bir anlam daralması olduğu söylenebilir. Bunun yanında sözcüğün ‘söylemek’ anlamı KT’de yerini ‘mal satmak’ ve ‘bir şeyi varmış gibi göstermek’ anlamlarına bırakmıştır. Bu durum da sözcüğün anlam genişlemesine uğradığını göstermektedir.

satı, (sati): 1. Satış.

“Gelin ana yazınız hem bir biti
Muhkem olsun aramızda bu satı” (TS: 3328).

2. Satın alınacak şey.

“Satusu pulun sogandır ya tere
Pul kaçan layık olusar gevhere” (TS: 3329).

3. Pazar yeri.

“Bazar [Fa.]: Maruf satunun ismidir, satılacak yere eydürler” (TS: 3329).

satı: s. satış, bey', fûrûht: satıya çıkarmak: satmaya çıkarmak (KT: 1037).

Sözcük TS’de ‘satış, satın alınacak şey, pazar yeri’ anlamlarında kullanılırken KT’de ‘satış’ anlamının yanında ‘bey’ diye bir unvan anlamı kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

savmak: 1. geçiştirmek, defnetmek, bastırmak, atlatmak, uzaklaştırmak, gidermek, bertaraf etmek.

“Bilmezem demek çok dürlü kaza savar” (TS: 3342).

2. (Durgun suya) yol vermek.

“Bâb-ı Nu'man'ın köprüsünü yıktı ve ırmağı savdı ve ol su köprüsüne karıldı şöyle ki deniz oldu” (TS: 3343).

ft. 1. kovmak, def, tart etmek, izin, ruhsat vermek: ben açıcıyı savdım. 2. atlatmak, geçirmek: ben nöbeti savdım. 3. nazikâne defetmek, hüsnükabul ile beraber çok durdurmayıp usulle gitmek lüzumunu işrâb etmek: ben şu misâfirleri savayım da geleyim (KT: 1039).

Fiil, TS'de 'geçistirmek, defnetmek, bastırmak, atlatmak, uzaklaştırmak, bertaraf etmek' anlamlarında kullanılırken KT'de de bu anlamlarda kullanılmıştır. TS'de yer alan 'suya yol vermek' anlamı ise KT'de yoktur. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

savulmak (savılmak): 1. savuşturulmak, geçistirilmek, atlatılmak, bertaraf edilmek.

“Savulmuş dert ile gönlün bulama

Utan ilden tükürdüğün yalama” (TS: 3345).

2. Dağılmak, uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek, yol vermek üzere çekilmek.

“Savulun deyü halkı kovar idi

Elin göğsüne koyup ovar idi” (TS: 3345).

3. çağ, vakti geçmek

“Gülünü taze dut solmazdan öndin

Baharın vakti savulmazdan öndin” (TS: 3346-3347).

fl. sakınıp bir tarafa çekilmek: herkes savulsun (KT: 1040).

Fiil, TS'de 'savuşturulmak, geçistirilmek, atlatılmak, bertaraf edilmek, dağılmak, uzaklaşmak, bir tarafa çekilmek, yol vermek üzere çekilmek ve çağ, vakti geçmek' anlamlarında verilirken KT'de sadece 'sakınıp bir tarafa çekilmek' olarak tanımlanmıştır. Bu durumda sözlük 'çağ, vakti geçmek' anlamını barındırmadığı için sözcükte anlam daralması ortaya çıkmıştır, denilebilir.

saymak: 1. tutmak, addetmek.

“... Ademiler anı hayvandan saya.” (TS: 3350).

2. Bedel tutmak, bir şey yerine kabul etmek.

... Ol barmak ayrılmışının ağrısını ve meşakkatini dinlemeğe ve rahata **say**arlar.” (TS:3351).

ft. 1. tadat etmek: para saymak. 2. mahsûb, dâhil-i hesâb etmek: benim sonra verdiğimi saymıyor musunuz mu? **3. Ad ve itibar etmek, nazarıyla bakmak:** insan olanlar yalancıyı adam saymazlar; vefasız ahbâbı ahbap saymamalı. **4. makbul ve muteber tutmak:** bunu saymam yine buyurun. **5. hürmet ve riayet etmek:** gençler daima ihtiyarları saymalıdırlar. **6. ehemmiyet vermek, mühimsemek:** o adam merasimi çok sayar; o kimseyi saymaz. **7. ihtiyat ve ihtiraz etmek, hazer eylemek:** çok sayar (KT: 1042).

Sözcük TS ve KT'de 'bedel tutmak, tadat etmek' ortak anlamlarıyla kullanılırken KT'de 'önem vermek, makbul tutmak, hürmet etmek' gibi mecaz anlamlar kazanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

seğirdim: 1. Akın, hücum.

“Tâz [Fa.]: Seğirdim ki düşmana ederler” (TS: 3361).

2. Koşma, koşuş.

“Seher yeli seğirdimine tana kalırdı” (TS: 3361).

3. Bir koşuşta alınan yer, mesafe

“Kendü diyarımızdan yer istedim bir at seğirdimi miktarı ve üç taş atımı yer bana tayin edildi” (TS:3362).

s. 1. yaya koşusu. 2. topun endâhtından kundağın geri gelmesi; seğirdim mengenesi= topun endâhtında kundağın geriye gelmesini mene mahsus mengene. ||seğirdim yolu= 1. Kale bedenlerinde mahfuz yol. 2. Han odaları önünde dar gezinti (KT: 1048).

Sözcük her iki sözlükte sadece ‘koşu, yaya koşusu’ anlamını ortak olarak karşılarken ‘akın, kale bedenlerinde mahfuz yol, hücum savaş topu ve han odaları önünde dar gezinti’ anlamlarını ortak olarak karşılamamıştır. Bu durumda sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

seğirmek: 1. koşmak, seğırtmek

“... Uçar kuştan geçer idim seğırsen” (TS: 3366).

2. Hafif kımıldamak, kıpırdamak, seğırmek.

“Bu müjde olup vâsıl-ı gûş-ı can

Nişan-ı sürûrum seğırdi heman” (TS: 3366).

fl. az oynamak, kımıldanmak, sinir gayriihtiyârî ve hafif sûrette oynamak: gözüm seğıriyor (KT: 1048).

Fiil TS’de ‘koşmak, seğırtmek, hafif kımıldamak, kıpırdamak, seğırmek’; KT’de ‘az oynamak, kımıldanmak, sinir gayriihtiyari ve hafif surette oynamak’ anlamlarıyla açıklanmıştır. ‘Koşmak, seğırtmek’ anlamına KT’de ulaşamayan sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

seğırtmek: 1. koşmak.

“Şeybup bunlardan ön seğırtti dervende yetiştî” (TS: 3367).

2. Yürümek.

“Ol gün seğırdüp bir ormanlık içre yatıp vakt-ı seherde cümle atlanıp bir saat dahi seğırderek” (TS: 3369).

3. Koşturmak.

“Geldi sürdü her birisi nevbetin

Çok seğırtti işbu meydanda atın” (TS: 3369).

4. Saldırmak, akın etmek, çapmak, çapul için hücum etmek.

“Bundan sonra Gelibolu tarafına seğırttiler” (TS: 3370).

fl. adımı tesrî edip sıçrayarak koşmak, tek ü tâz etmek (KT: 1048).

Sözlüklerde genel olarak ‘yürüme, koşma’ anlamlarında kullanılan sözcük, TS’de bulunan ‘saldırmak, akın etmek’ anlamlarını KT’ye aktaramamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

seki (I): (sekü) yerden biraz yüksek sedir, peyke şeklinde oturacak yer

“Fazl, şehir kenarında bir mescit seküsünde oturdu” (TS: 3372).

seki (II) 1. atın ayaklarında olan beyazlık

“Elinde bir al, alını sakar, kıçları şekil tek tamgalı atı var” (TS: 3374).

2. ayağında beyazı olan, sekili

“Benim ümmetime alınları sakar ve ayakları sekil ümmet deyü kığırılar” (TS: 3374).

3. alnında beyazlık olan

“Ümmetimin alınları abdest suyu eserinden sekillerdir” (TS: 3375).

s. 1. Direk ayaklığı, kürsü taşı. 2. Atın ayağındaki beyaz: sağ art ayağında sekisi vardır (KT: 1049).

Sözcük, TS’de ‘kürsü, at ayağındaki beyazlık, ayak beyazlığı ve alın beyazlığı’ olmak üzere dört anlamda tanımlanırken KT’de sözcük bu anlamlardan sadece ikisiyle ‘kürsü taşı ve at ayağındaki beyazlık’ açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

selindi, (selinti, selindü): sel suyunun bıraktığı çörçöp, çamur.

“Pes anları selindü gibi kılduk ki geldi geçti” (TS: 3378).

s. 1. bol akan yağmur suyu, sokaklarda dere gibi akan yağmur seli. 2. ufak sel yolu, yağmur selinin akarken çizdiği dere (KT: 1051).

Sözcük TS’de ‘sel sularının bıraktığı çörçöp, çamur’ olarak tanımlanırken KT’de ‘bol akan yağmur suyu, sokaklarda dere gibi akan yağmur seli’ anlamlarında kullanılmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

serpmek: 1. Bir tarafa sıyırmak.

“Nagah yüzünden örtüsünü serpiüp cemaate yüzün dönderüp güldü” (TS: 3394).

2. Sıvazlamak.

“Sakkalını serper bıyığın burar yani kim
Beyem, nâibem ya bahadırven adım Şuca” (TS: 3394).

yahut sepmek. *ft.* azar azar saçmak, reşş ü nisâr etmek: yüzüne su serptim; kuşlara yem serpti; fukaraya akçe serpti. \equiv *fl.* azar azar saçılmak, dağılmak: sakala kır serpmek; biraz yağmur serpmeye başladı (KT: 1060).

‘Sep- ‘donatmak, tedarik etmek’ ve buna benzer... Osm. XIV. Yüzyılda ‘serpmek’ (Clouston 1972: 784-785) anlamlarında kullanılmıştır. Fakat TS’de yer alan ‘sıvazlamak’ anlamına KT’de ulaşılammıştır. Böylece sözcükte anlam daralması oluşmuştur. KT’de ‘azar azar saçmak, serpmek’ anlamları da TS’de yoktur. Bu çıkarım KT’deki sözcüklerin TS’den gelebileceği gerçeğini yok edemez. Buna göre sözcüğün anlam genişlemesine uğradığı söylenebilir.

sersem: nalbantların içine mih koydukları kutu

“İki sersem bir nallama bir mühre: 5” (TS: 3394).

ş. [*Fa.* <<serâsime>>den]1. baş ve beyni dönüp aklını toplayamayan, medhûş, hayran: dumandan sersem oldum. 2. budala, akılsız, alık: o zaten sersemdir; sersem sersem geziyor. 3. unutkan, bir şey hatırında kalmaz, zihni meşgul: sersem oldum (KT: 1060).

Sözcüğün temel anlamına TS’de ulaşılammıştır. Günümüzdeki anlamına ‘budala, akılsız, unutkan’ KT’de rastlanılan sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

sevici: âşık, seven

“Sevicinün sevinilmışten yana gitmesi ivmeklerdir” (TS: 3396).

ş. 1. seven, muhip. 2. âşık, alâka-kerde. 3. hemsinsini sevmek meyl-i şeni’ine tâbi (karı) (KT: 1062).

TS’de ‘âşık, seven’ olarak tanımlanan sözcük, KT’de ‘seven, muhip, aşık ve hemsinsini sevmek’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

sıvanmak: 1. sıvanmak, kolları, bacakları sıvamak.

“Et-telebbübü [Ar.]: sığanmak ve çemrenmek” (TS: 3405).

2. Okşanmak.

“İrileş katırlarla oldur yeği

Sığanmaz it arkası çetük bigi” (TS: 3405).

fl. [zebanzedi: sıvanmak] kol ve paçaları çevirilmek, teşmîr olunmak: kol paça sıvanmak. ≡ *ft.* kendi kollarını veya paçalarını çevirip hazırlanmak, bir işe hazırlanmak: siz şimdiden sıvandınız (KT: 1074).

Fiil, TS’de ‘sıvanmak, kolları, bacakları sıvamak, okşanmak’ anlamları ile tanımlanırken KT’de sadece ‘sıvanmak, kol ve paça çevirilmek, teşmîr olunmak’ olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılıyor.

sıklamak: ağlamak, gözyaşı dökmek, sızlamak. (TS: 3412).

“...Ağlayubenü sıklayubenü evine geldi”

fl. 1. sıkılarak zorla ağlamak. **2. ıslık çalmak.** *mr.* (KT: 1069).

Fiil, her iki sözlükte de ‘ağlamak, sızlamak’ anlamını korumuştur. Bunun yanında KT’de ‘ıslık çalmak’ anlamını kapsayan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

sıkma: daracık

“Şol avratlar ki arkalarında libasları var amma gendüler çıplakdurlar yani giydikleri libaslarını gayet sıkma giymek ile...” (TS: 3415).

s. 1. sıkmak fiili. *ba:* sıkmak. 2. yukarısı potlu ve aşağısı bacağına bitişik potur nevi, laz poturu (KT: 1069).

Sözcüğün ‘dar’ anlamına gelen anlamı her iki sözlükte de görülebilmektedir. Fakat bu anlamla birlikte ‘sıkma fiili’ tanımının sadece KT’de görülmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

sıngın, (singun, sınık, sınıkun): 1. kırık.

“Benim bir gönlü singun bende miskin
Ne lâyıktır kemendim ola miskin” (TS: 3439).

2. Mağlup, münhezim.

“Yortasız bu sınıkun ardınca” (TS: 3439).

3. Hezimet.

“Bu singun kim bize uğradı bu yol
Sınıklıktır ki hiç olmaz bütün ol” (TS: 3440).

ş. kırık, dökük, perişan, perakende: sıngın adalar= dağınık cezâyir (KT: 1070).

Sözcüğün ‘kırık’ anlamı her iki sözlükte de bulunmakta iken ‘hezimet ve mağlup’ anlamlarının TS’de var olup KT’de bulunmaması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

sınmak: 1. kırılmak, parçalanmak, münkesir olmak.

“Sınmaz taşa ve erimez demüre tuş oldu” (TS: 3449).

2. Zayıf düşmek, âciz kalmak.

“Çünkü el her hiyleden sındı kılıca el urmak helâldır” (TS: 3452).

3. Yenilmek, mağlup, münhezim olmak.

“Gördüm ki Esvet yüğrümle sınıp kaçtı” (TS: 3452).

4. Zayi olmak, kaybolmak.

“Dilemezem ki katında perdem yırtıla, hürmetim sına” (TS: 3454).

5. Bozulmak.

“Yahud ile bizim andımız vardır, andımız sınımış” (TS: 3454).

6. Azalmak, şiddetini kaybetmek.

“Savuk sınır hava çün kim ısınur

Açılıp âbı nehrin buzu sınır” (TS: 3455).

fl. fc. 1. kırılmak, bozulmak, şikeste olmak. 2. dağılmak, perişan ve perakende olmak. 3. mağlûp ve münhezim olmak, bozgunluk vermek (KT: 1070).

KT’de yer alan ‘sıngın’ açıklamasında ‘mağlup’ anlamı yokken aynı sözlükteki ‘sınmak’ açıklamasında aynı anlama yer verilmesi ayrı bir tartışma konusudur. Bu sözcükte ‘azalmak, şiddetini kaybetmek’ anlamı sadece TS’de bulunduğundan sözcük anlam daralmasına uğramıştır, denilebilir.

sırça: cam, billûr.

“... Sirke içine koyalar bir sırça kabında veya çini kabda kırk gün güneşte koyalar” (TS: 3457).

s. 1. çakıl taşıyla kumun eritilmesinden hasil olup kızgın hamuruna bir demir boru ile üflenerek muhtelif kaplar vesair şeyler yapılan cism-i şeffâf, cam, züccâc. [esâsen ism-i umûmî ise de dökme ve kesme olanları billûr ism-i müste’ârıyla tefrik olduğundan yalnız üflemeyle hasil olan adı cinsine mahsus kalmıştır] sırçadan evde oturan komşusuna taş atmamalı. 2. gelinlere takılan camdan tel, renkli camdan boncuk envâi. 3. elmas taslağı, ham elmas. 4. camdan tel gibi parlak kıl: sırçalı kürk= parlak ve kaba tüylü. 5. Mozaik denilen usulde yapılan münakkaş billûr (KT: 1072).

Sözcük, TS’de ‘cam, billur’ anlamlarındayken KT’de bu anlamların yanında dört farklı anlam (gelinlere takılan camdan tel, renkli camdan boncuk envâi, elmas taslağı, ham elmas, camdan tel gibi parlak kıl, mozaik denilen usulde yapılan münakkaş billûr) daha kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

sırtmak: dikmek.

“Âzden [Fa.]: Bıçağı bir nesneye sançmak ve iğne ile bir nesneyi sırtmak ve berkitmek” (TS: 3461).

fl. 1. dudakları ayırıp dişleri göstermek, yalandan ve tatsız surette gülmek: ne sırtıp duruyorsun? 2. ölmek veya soğuktan donmak. 3. bir kumaşa uymaz renkte iplikle örülen dikiş bed görülme: beyaz tire bu esvapta sırtıyor. 4. noksan ve ayıp bir uçtan gözükmek: bunun kusuru sırtıyor (KT: 1072).

Fiil, TS ve KT’de ‘dikmek’ anlamını korumuştur. Bunun yanında KT’de ‘dudakları ayırıp dişleri göstermek, yalandan ve tatsız sûrette gülmek, noksan ve ayıp bir uçtan gözükmek’ anlamlarını kazanan sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

sıyrmak: sıyrılmak

“İnsira [Ar.]: Kişinin gam ve gussası açılmak, inkişaf manasına ve ılan kavından sıyırıp çıkmak” (TS: 3464).

ft. 1. şiddetle dokunup sürtünerek bir şeyin yüzünü soymak, alıp götürmek: duvarın taşı elime sürtünerek derimi sıyırdı; hayvanlar sürülmekle bütün ağaçların kabuğunu sıyırmışlar. 2. üstünden sıkı silerek veya kazıyarak almak, sert silmek: teri, yağı parmakla sıyrmak. 3. çekerek çıkarmak: bıçağı sıyrmak (KT: 1074).

‘Çekip çıkarmak, üstünden kazımak, bir şeyin yüzünü soymak’ anlamları her iki sözlükte de aktarılmıştır. Fakat TS’deki ‘gam gussa açmak’ tanımına KT’de ulaşılamamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

sıyrtmak: tarlalarda suyun düzgün akması için toprağı sıyrarak suya yol açmak.
“Kârih [Ar.]: Su ardına düşüp sıyrdan recül” (TS: 3464).

ft. 1. şiddet-i temâsla ve sıkı sürterek yüzünü aldirmek: elin derisini ağacın kabuğunu sıyrttı. 2. hareket hâlinde bulunan bir şey bir cisme temas eder gibi geçmek: kurşun sıyrttı geçti (KT: 1074).

Fiilin TS ve KT’de yer alan ‘sıyrmak ve sürtmek’ anlamları her ne kadar aynı gibi görünse de burada yakın bir anlama geçiş söz konusudur. Bunun yanında KT’de bulunan ‘hareket hâlinde bulunan bir şey bir cisme temas eder gibi geçmek’ anlamı TS’de yer almamaktadır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

sıyrık: utanma perdesini kaldırmış, terbiye ve hayası kıt
“Çeşm-deride [Fa.]: yüzü gözü açılmış sıyrık ve edepsizden kinayedir” (KT: 3464-3465).

s. deri ve kabuğun sıyrılmış, tırmalanmış yeri.= ş. Ar ve hicabı olmayan, perdesi sıyrılmış: sıyrık adam (KT: 1074).

Sözcük, TS’de ‘utanma perdesini kaldırmış, terbiye ve hayası kıt’ olarak tanımlanırken; sözcüğün KT’de bu mecazi anlamın yanında, gerçek anlam olarak ‘deri ve kabuğun sıyrılmış, tırmalanmış yeri’ anlamını kazanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

siğil: meme (basur memesi).
“... Bevasır siğilini düşüre. Siğili zeyt yağıyla cerp edeler ve ...” (TS: 3469).
“(I) a. Deride, özellikle ellerde oluşan zararsız, pürtüklü küçük ur” (TS: 2109).

s. [bizce <<ğ>>si <<v>>gibi okunur.] 1. kurbağa ve ona müşâbih hayvanların pisliğinden suyun üzerinde hâsıl olan yeşil kabarcık. 2. elde ve ayakta ve memede çıkan ufak kabarma, sü'lül (KT: 1076).

Sözcük her iki sözlükte de ‘basur memesi’ anlamını korurken KT’de bunun yanı sıra ‘kurbağa ve ona müşâbih hayvanların pisliğinden suyun üzerinde hâsıl olan yeşil kabarcık’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

sindirmek: hazmetmek, yediğini eritmek
“El-hazm [Ar.]: Sinirmek, sindirmek, yediğini eritmek” (TS: 3476).

ve sinirmek *ft.* 1. Çukura koymak, gizlemek, gömmek, batırmak. 2. Hazmetmek (KT: 1080).

Fiil, TS’de bugünkü gerçek anlamı ile ‘hazmetmek, yediğini eritmek’ anlamında kullanılırken KT’de bu anlamın yanında ‘çukura koymak, gizlemek, gömmek, batırmak’ anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

siñirlemek: hareket edemez hale koymak için vurup ayak sinirini kesmek.

“Hakir bir atın önün alıp da gözüne bir hadenk-i Rumi urunca at depesin yere dikip oku kırıp kalkerken kılıçla atı kış ayaklarından sinirleyüp artık davranmadan kaldı” (TS:3478).

ya سيغير لهمك sinirlemek. *ft.* 1. etin sinirlerini çıkarıp temizlemek. 2. muharebede mecruh ve hasta atın bacağı sinirlerini kesip itlâf etmek (KT: 1080).

Fiilin TS ve KT’de yer alan anlam ve tanıkları ‘hasta atın ayağını kesmek’ anlamını doğrular niteliktedir. Bunun yanında KT’de bulunan ‘etin sinirlerini çıkarıp temizlemek’ anlamı ise TS’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

sinmek: 1. Hazmolunmak. Vücuda mal olmak.

“Ve ol yinen yiyeceği sinmedin ayruk yiyecek yimeyeler” (TS:3484).

2. Nüfuz etmek, tesir etmek, yerleşmek.

“Ta ki ol yağ başına sine” (TS:3486).

3. Hoşa gitmek, içine sinmek, yarmak.

“Dizarın ni’meti dahi bana ümmetimle olucak siner” (TS:3486).

4. Gizlenmek, saklanmak, yer tutmak.

“Bu meşhurdur ki bir gönülde iki sevgi sinmez” (TS:3487).

fl. çukura, deliğe sokulmak, batmak, gizlenmek. 2. hazmolunmak: sızsız yediğim içime sinmedi. 3. geçmek, nüfuz ve hulûl etmek: bu kumaşa bir ağır koku sinmiş. 4. toprağın içine girmek, cezbolunmak: sine sine yağmur yağdı. 5. korkup büzülmek: bir köşeye sindi. 6. (şiş) inmek, dağılmak (KT: 1080).

‘Hazmolunmak, etki etmek, yerleşmek, saklanmak, inmek’ anlamlarını her iki sözlükte de gördüğümüz sözcüğün TS’de bulunan ‘hoşa gitmek, içine sinmek, yarmak’ tanımı, KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam daralaması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

sipsi: düdük, boru.

“Neyşe [Fa.]: Sipsi” (TS:3488).

s. 1. gemici düdüğü. 2. talim ıslığı. (KT: 1081).

Sözcük, iki sözlükte de genel olarak ‘düdük, boru’ anlamını taşımaktadır. Fakat KT’de bulunan ‘gemici düdüğü ve talim ıslığı’ anlamları, sözcüğü askeri alanda kullanılan bir terim haline getirmiş olabilir. Buna göre genelden özele doğru bir aktarım söz konusudur. Bu durum sözcüğün anlam alanının daraldığını göstermektedir.

sirke: bit yavrusu, bit yumurtası.

“Rişke [Fa.]: Bit sirkesi” (TS:3489).

s. bit vesair böceklerin döktüğü tohum, böcek yumurtası (KT: 1081).

s. ekşimiş üzüm suyu ki, yemeğe ve salata ve turşuya ekşilik vermek için konur, hall.- ekşilikten de kinaye olur; bu çorba sirke olmuş (KT: 1081).

Eren (1999: 370) bu sözcüğün Orta Türkçe ve Eski Kıpçakça’da da bu şekli ile kullanıldığını, ‘bit yumurtası’ için kullanılan sözcüğün ‘ekşimiş üzüm suyu’na verilen isimle birleştirildiğini aktarmıştır. Sözcük ‘bit yavrusu, bit yumurtası’

anlamını her iki sözlükte de korurken bunun yanında KT’de ‘ekşimiş üzüm suyu ki, yemeğe ve salata ve turşuya ekşilik vermek için konur, hall.- ekşilikten de kinaye olur’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

sis: 1. atın tüylerindeki küçük alaca benekler

“El-bürşe [Ar.]: At kısmının tüylerinde olan hurde alaca beneklere denir ki sair levnine muhalif olur, sis tabir ederler” (TS: 3489).

2. Bazı kimselerin yüzlerinde bulunan nokta nokta esmer lekeler, çil

“Bisene [Fa.]: Siz ve çiğit ta’bir olunan lekelerdir ki insanın yüzünde zuhur eder, Arabide kelef derler” (TS: 3490).

s. yere inmiş buluttan ibaret olan rutubetli duman; pus: havada sis vardır. ||bħ. sis işareti= sisli havalarda geminin mevkiini ilân için boru, kampana vesair alet ile verilen seda (KT: 1082).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘atın tüylerindeki küçük alaca benekler, bazı kimselerin yüzlerinde bulunan nokta nokta esmer lekeler, çil’ anlamları KT’de yoktur. Günümüz Türkçesinde yer alan bir hava olayı, KT’de ‘yere inmiş buluttan ibâret olan rutûbetli duman; pus’ açıklamasıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcük başka anlama geçmiştir, denilebilir.

sivişmek: sivişmek, kimseye görünmemeğe çalışarak kaçmak

“Süheyl ile nite seviştiğini
Sonucu kaçuben siviştüğünü” (TS: 3491).

fl. 1. Kaymak, kesb-i lücûzet etmek. 2. Kayıp nâ-bedîd olmak, mahıv ve zail olmak: kimse görmeden usullacık sivişti (KT: 1083).

Fiil, TS ve KT’de ‘sivişmek, kimseye görünmemeğe çalışarak kaçmak’ anlamını korumuş; bunun yanı sıra KT’de ‘kaymak, kesb-i lücûzet etmek’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

somun: fırında pişmiş, mayalı, kabarık buğday ekmeği.

“Anlar için bir somun etmek biçirdim” (TS: 3507).

s.. 1. yuvarlak ekmek: bir somun ekmek. 2. yumru şey, deve ayağı gibi şiş ve yumuşak şey. 3. ucuna geçirilmeye mahsus vidalı mürabba‘u’ş-şekl demir pul (KT: 1088).

Sözcük ‘ekmek’ anlamını sözlüklerde korumuştur. TS’de ‘fırında pişmiş, mayalı, kabarık buğday ekmeği’ olarak tanımlanan sözcük, KT’de bunun yanı sıra şekilsel benzetme yolu ile ‘yumru şey, deve ayağı gibi şiş ve yumuşak şey ve ucuna geçirilmeye mahsus vidalı mürabba‘u’ş-şekl demir pul’ anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

sorağ, (sorak): 1. haber, malûmat.

“Bilimezem ne yüzden işidürem
Mısır’dan çıkmadın Rum’dan sorağım” (TS: 3511).

2. Eser, iz, nişane.

“Surağ [Fa.]: Eser, iz, nişane, Türkçesi sorak” (TS: 3511).

s. sormakla öğrenilen şey, haber, malûmat, tahkikat. [lisânımızın ihyası elzem metrûkâtındandır] (KT: 1089).

Sözcüğün ‘haber, malumat’ anlamlarına iki sözlükte de rastlanmaktadır. Fakat TS’de bulunan ‘eser, iz, nişane, Türkçesi sorak’ anlamları KT’de yer almamıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur, denilebilir.

sormak: emmek, massetmek, emer gibi çekmek.

“Soram şeker dudağından meges vâr” (TS: 3515).

ft. mz: sorar, sual, isti‘lâm, istifham etmek: kim olduğunu sormadınız mı? (KT: 1089).

TS’de ‘emmek, massetmek, emer gibi çekmek’ anlamları ile tanımlanan ifade KT’de ‘sorar, sual, isti‘lâm, istifham etmek’ anlamı ile tanımlanmıştır. Buna göre bugün hala ağızlarda rastlanılan ‘emmek’ anlamlı ‘sormak’ sözcüğü, anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

soruşmak (I): 1. emişmek, birbirini emerek öpüşmek.

“Buluştı bülbül ile gülsitanı

Soruştı tuti’le şeker-sitanı” (TS: 3519).

2. Emilmek, somurulmak.

“Gavr [Ar.], âb be-zemin furû horden [Fa.]: Su zemine batıp soruşmak” (TS: 3519).

3. Islak bir şeyin suyu çekilmek, kurumak.

“El-kabibü [Ar.]: Yaş nesne soruşup suyu çekilmek ve kurumak” (TS: 3519).

soruşmak(II): birbirine sormak.

“Biri birisinin halin soruştu” (TS: 3519).

fş. birbirine sormak, birbirine sual etmek (KT: 1089).

‘Sormak’ fiilinin TS’de yer almayan ‘soru sormak’ anlamı ‘soruşmak’ sözcüğünde karşımıza çıkmıştır. TS’de ‘emmek, somurmak’ anlamlarını koruyan sözcük, bunun yanında ‘birbirine sormak, emişmek, birbirini emerek öpüşmek’ anlamları da üstlenmiştir. Bu ifadelere KT’de rastlanılmamıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

sorutmak: **1.** somurtmak

“Sorudup her ne kadar satsa vekar

Ehli anı sayar seng-i mezar” (TS: 3520).

2. kurularak başını yukarı kaldırmak

“Es-sümûd [Ar.]: Tekebbüründen nâşi başını kaldırıp yukarı tutmak mânâsınadır ki sorutmak ta’bir olunur” (TS: 3520).

fl. dudaklarını uzatarak ve çehresini buruşturarak abus durmak, yüz ekşitmek (KT: 1089).

Fiil, sözlüklerde ortak olarak ‘somurtmak’ anlamı taşırken; TS’de bunun yanında ‘kurularak başını yukarı kaldırmak’ anlamı da verilmiştir. Sözcüğün bu anlamı KT’de bulunmamakta; sözcük, ‘dudaklarını uzatarak ve çehresini buruşturarak abus durmak, yüz ekşitmek’ olarak açıklanmaktadır. Buna göre sözcük anlam daralmasına uğramıştır.

soy: söz, haber.

“Anası bir soy dahi soyladı” (TS: 3524).

s. 1. ırk, neseb, nijâd: iyi soydandır; soyu maruftur. 2. ecdat, sülâle: soyu orada yaşamış. 3. zürriyet, ahfat: onun soyu falan yerde el-yevm mevcuttur. 4. cins, nevi, türlü: o soydan mal kaldı. 5. akraba ve taallükât, hısım akraba: soyu sopyu arı gibi çok. ≡ ş. asîl, necip: soy adam, soy at (KT: 1089).

Nişanyan (2012: 567-568) sözcüğü, ‘destan, menkıbe, makamla söylenen manzume ve bir kişinin atalar zinciri, ecdat, evlat silsilesi, şecere’ şeklinde tanımlamıştır. TS ve KT’de bu anlamların ikisi de bir arada bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

soygun, (soykun): 1. soyulmuş, soyguna uğramış.

“Nâgâh bir gün gördüki sinkunlar geldi ve soykunlar erişti” (TS: 3525).

2. Birisinin üzerinden soyulan (elbise).

“Mesela, bir kimesne bir kafir katleylese soygunu anın olsun diye...” (TS: 3525).

s. soyma, soyunma, selb, gasp: soygun vermek = soyulmak, kuttâ‘-ı tarîk eline düşüp soyulmak. ≡ s. soyunmuş, çıplak, bir düğün vesair cemiyette hizmet etmek için ağır esvabını çıkarıp hafif kıyafete girmiş hizmetçi kadın: düğün soygunları (KT: 1089).

TS’de bulunan ‘soyulmuş, soyguna uğramış’ anlamı, KT’de ‘soyma, soyunma, selb, gasb’ şeklinde bulunmaktadır. Sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘soyunmuş, çıplak, bir düğün vesair cemiyette hizmet etmek için ağır esvabını çıkarıp hafif kıyafete girmiş hizmetçi kadın’ tanımıyla açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

soyulmak: soyunmak.

“Soylup suya girü yüzün göstereliden

Sana oldu müsahhar zî meh tâ ki be-mâhi” (TS: 3530).

fl. fc. 1. esvabı çıkarılmak, ta‘riye edilmek. 2. deri veya kabuğu çıkarılmak, yüzülmek, ayıklanmak. 3. esvap ve eşyası ve üstünde nesi var ise çalınmak: yolda haydutlar tarafından soyulmuş; bu gece bir o soyuldu (KT: 1090).

Fiil ‘soyunmak’ anlamını her iki sözlükte de korurken KT’de bunun yanı sıra ‘deri veya kabuğu çıkarılmak, yüzülmek, ayıklanmak ve esvap ve eşyası ve üstünde nesi var ise çalınmak’ anlamlarına başvurulmuştur. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

soyunmak: içinden çıkmak.

“Döşeğinden soyunup örü durdu

Kadidan yana yöneldi yüğürdü” (TS: 3530).

fl. 1. kendi esvabını çıkarmak: yatmak üzere soyundum. 2. Çamaşır değiştirmek: yarın çamaşır yıkanacağından soyunmal ısınız. 3. bir hizmete mahsus kıyafete girmek: hizmete soyunmak (KT: 1090).

Sözcük, sözlüklerde yer alan ‘içinden çıkmak, kendi esvabını çıkarmak, çamaşır değiştirmek’ anlamlarının yanı sıra KT’de mecaz olarak ‘bir hizmete mahsus kıyafete girmek’ anlamını üstlendiğinden anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

söğe (söve, söye): 1. Kürsi ayağının kol yerinden yukarıda olan parçası

“Kürsinin iki söyesi yanında altından iki arslan eylediler” (TS: 3532).

2. kapının üzerinde döndüğü, üst ve alt çerçevelere geçirilen mihver

“El-arıza [Ar.]: Kapının üst çerçevesine denir ki kapının sögesi ana geçirilip anda deveran eder” (TS: 3532).

s. kapı ve pencerenin kanadını tutmak üzere duvara rabıt olunan çerçevenin dört tarafının beheri: üst söğe, alt söğe, yan söğeler (KT: 1090).

Sözcük, TS’de ‘kürsi ayağının kol yerinden yukarıda olan parçası’ ve ‘kapının üzerinde döndüğü, üst ve alt çerçevelere geçirilen mihver’ anlamlarında verilirken KT’de sadece ‘kapı ve pencerenin kanadını tutmak üzere duvara rabıt olunan çerçevenin dört tarafının beheri’ şekliyle tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

sömürmek, (sümürmek): bir şey bırakmamak üzere yemek veya içmek, iştiha ile yemek.

“Harap eyledi dağın çevre yanın
Sümürdü yedi ol yerde kalanın” (TS: 3536).

ft. 1. öküz gibi burnuyla iterek toplayıp yemek. 2. mc. teknil silip süpürüp yemek veya içmek: bir tabak yemeği bir oturuşta sömürdü (KT: 1091).

Fiil, iki sözlükte de ‘yemekteki her şeyi yemek’ anlamı ile tanımlanmıştır. Sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘öküz gibi burnuyla iterek toplayıp yemek’ anlamıyla verilmiş olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

söz almak: söz dinlemek

“Ettiler sabreylegil söz almadı
Cehdedip hot maksut ele girmede” (TS: 3550).

vaat ettirmek (KT: 1092).

Sözcük TS’de ‘söz dinlemek’ ile tanımlanırken KT’de ‘vaat ettirmek’ anlamı ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılmaktadır.

sözlü: söyleyecek sözü olan.

“İttiler Yusuf’u Yakup katına
Söylediler sözlü sözün yatına” (TS: 3555)

ş. söz etmiş, evvelden ittifak etmiş veya talimat almış (KT: 1092).

TS’de ‘söyleyecek sözü olan’ anlamı ile tanımlanan sözcük, KT’de bunun yanında ‘söz etmiş, evvelden ittifâk etmiş veya talimat almış’ anlamı ile tanımlanarak anlam genişlemesine uğramıştır.

subaşı: zâbit, zâbit memuru, kumandan.

“Yüz bin subaşı var idi, her bir subaşının bin eri var idi” (TS: 3562).

s. 1. suyun kıt bulunduğu yerlerde iskâ’-i hayvânât ve irvâ-yı arâzî için suyun sûret-i taksîmine nezaretle münâza’âtın önünü alan adam. 2. [bundan tamim ile] bir memleketin zapturaptına bakan adam, şahne. 3. çiftlik kethüdası (kâhyası). [<<sû’başı>> suretinde tevili lüzumsuz ve gayr-i sahîhtir.] (KT: 1094).

Sözcük, sözlüklerde ortak anlam ‘zâbit, zâbit memuru, kumandan’ olarak tanımlanırken KT’de bunun yanında ‘çiftlik kethüdası’ anlamıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

sulak: su alınacak, su içilecek yer, suvat.

“Durağım Ravza-i Rıdvân içinde

Sulağum Çeşme-i Hayvan içinde” (TS: 3572).

ş. suyu çok, batac: sulak yer, sulak tarla. 2. kuşlar için su konulan küçük kap (KT: 1095).

Sözcük, sözlüklerde ‘su alınacak, su içilecek yer, suvat’ anlamı ile tanımlanmıştır. Sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘kuşlar için su konulan küçük kap’ tanımını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

sulu (I): taze, solmamış.

“Şadâp [Fa.]: Sulu ve taze sebze” (TS: 3574).

sulu (II): su taşımakta kullanılan.

“Hemin anlayana bu mani yeter

Ki ahir sulu senek suda yiter” (TS: 3574).

ş. 1. suyu olan, âb-dâr: sulu armut. 2. ince mayi, çok mayi: sulu şerbet, yoğurt. 3. su ile yapılmış, yalnız su ile hazırlanmış: sulu boya (KT: 1096).

Sözcüğün sözlüklerdeki ‘su’ya yönelik anlamları KT’de çoğalmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

suluca: çocukların başlarında, yüzlerinde çıkan sulu çıban.

“Âbek [Fa.]:... Suluca ta’bir olunan kabarcığa da denir, çocukların başlarında çıkar” (TS: 3574).

ş. az âb-dâr veya suyu havi (KT: 1096).

Sözcük TS’de ‘çıban’ anlamı ile daha genel bir kullanımda iken KT’de genelleşerek ‘sulu’ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşıyor.

suluk (I): su kabı, su birikmiş yer.

“Kaçan anın neveti olsa hicir yerindeki su kuyusuna, kim Semud kavminin suluğu ol idi, başın urup içerdi.” (TS: 3574).

(II): Gemde atın çenesini içine alan halka

“Hükmeti’l-licam [Ar.]: Atın çenesini ihata eder demir halkadır ki bizim diyarımızda suluk ta’bir olunur” (TS: 3575).

ş. 1. küçük çocukların başında çıkan bir cins çıban. 2. kuş tepeliği (KT: 1096).

TS’de ‘su kabı, su birikmiş yer ve gemde atın çenesini içine alan halka’ şeklinde tanımlanan sözcük, KT’de ‘küçük çocukların başında çıkan bir cins çıban ve kuş tepeliği’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

sunmak: 1. Uzatmak.

“Sundu Yusuf kamçıyı Zeliha alıp

Ah kıldı düştü kamçı oda yanıp” (TS: 3577)

2. El uzatmak, uzanmak.

“Yiyesi önüne gelicek Süheyl

Gönülsüz sunar idi, etmezdi meyl” (TS: 3580)

3. Saldırmak, hamle etmek, hücum etmek.

“Şecidir o kadar kim sunar Hezir-sıfat

Olursa saff-ı aduv cümle Rüstem ü Kişvad” (TS: 3582)

sunmak (sonmak) *ft.* vermek, uzatmak, takdim, arz etmek: bir kadeh, bir bardak şerbet sundu; arzuhâl sundu (KT: 1097).

TS'de 'uzatmak, el uzatmak, uzanmak, saldırmak, hamle etmek, hücum etmek' anlamları ile tanımlanan sözcük KT'de 'uzatmak, vermek, sunmak' anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre 'saldırmak' anlamına KT'de rastlanılmayan sözcükte anlam daralması oluşmuştur, denilebilir.

susak: tahta kova, su kabı, maşraba, çomça.

“Dedi bir kuluna susağı batır
Şu havza vü içmeğe bir su getir” (TS: 3586).

s. susamış, teşne, atşân (KT: 1098).

Sözcük TS'de 'tahta kova, su kabı, maşraba, çomça' olarak kullanılırken KT'de 'susamış, teşne, atşân' olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlemiş olduğu anlaşılmaktadır.

süci, (süci): 1.şarap.

“Süciden olmuş sirke içinde veya süci içinde bişürelər” (TS: 3606).

2. içki içme.

“Süci arasında sorar Nevbahar
Süheyl'e kim ey server-i namdir” (TS: 3611).

s. şarap, hamr, bade, mey. *mr.* [asıl manası sücük gibi leziz şey demektir.] (KT: 1099).

TS'de 'şarap ve içki içme' olarak adlandırılan ifadenin, KT'de bu anlamların yanında 'leziz şey' olarak tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

sürek (I): öne katılıp sürülen hayvanlar.

“Salt atlardı, yedekleri, sürekleri yoğurdu” (TS: 3629).

sürgü, (sürek II): 1. tarlanın, yerin toprağını düzelterek âlet.

“El-misvat [Ar.]: Yerin otun giderip düzelterek alet, ekinciler sürgü derler” (TS: 3629).

s. 1. devam, beka: güzel bir çiçektir lâkin süreği yoktur. 2. kesretli hayvan sürüsü, büyük sürü, celep malı. 3. çok süren, sür'atle giden, tatar (KT: 1104).

Sözcüğün TS'de yer alan 'öne katılıp sürülen hayvanlar' anlamı KT'de de vardır. KT'de bu anlamın yanında 'devam, beka, çok süren, sür'atle giden tatar' anlamlarını kazanan sözcükte anlam genişlemesi oluşmuştur. Bunun yanında TS'nin ikinci anlamı olan 'tarlanın, yerin toprağını düzelterek âlet' anlamı KT'de bulunmadığından sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

sürgü (sürek II): 1. tarlanın, yerin toprağını düzelterek âlet.

“El-misvat [Ar.]: Yerin otun giderip düzelterek alet, ekinciler sürgü derler” (TS: 3629).

2. Mala.

“Male [Fa.]: Sürgü, alet-i dülger” (TS: 3630).

yâhut s. 1. sapan sürüldükten sonra toprağı düzeltip kerpiçlerini kırmak için sürülen üstüvanî kütük veya taş vesaire. *Fr. herse.* 2. kapıyı dâhilen muhkem kapamak için arkasına sürülen demir veya ağaç, trkaz: kapıya sürgüyü sürmek. 3. şoseyi veya çimento ve horasan döşeli yerleri bastırmaq için gezdirilen taş veya demir ağır üstüvane, loğ: sürgüyü gezdirmek. 4. sıvayı bastırıp tesviye etmeye mahsus malanın büyüğü (KT: 1104).

Sözcüğün iki sözlükte de sahip olduğu 'tarlanın, yerin toprağını düzelterek âlet ve mala' anlamlarının yanında KT'de 'kapıyı dâhilen muhkem kapamak için arkasına

sürülen demir veya ağaç, tırkaz' anlamını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

sürme: cilalı, kayağan.

“Kurlu kılıçları, müzerkeş, murassa'kiş ü kurbanları, sırlı sipiz sürme sürgüleri” (TS: 3630).

s. *Fa.* [Tr. <<sürme>>den] kaşa ve göze sürülen siyah boya, kühl (KT: 1104).

Sözcüğün TS'deki 'cilalı, kayağan' anlamının, KT'deki 'kaşa ve göze sürülen siyah boya, kühl' anlamını tam olarak karşılayamaması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir

sürmek: 1. yürümek, ilerlemek.

“Dedi bunda geceye dek duralım

Gece olucak kapıya sürelim” (TS: 3630).

2. takibetmek, kevam etmed.

“Sürün sürelim ola kim yetevüz

Eğer yetmeyevüz işimiz yavuz” (TS: 3631)

3. geçirmek, görüp geçirmek, yaşamak.

“Sürsün ol devranı kim devran anın devranıdır” (TS: 3631).

4. kovmak, uzaklaştırmak, gidermek, taretmek.

“Fıstık harr ü yâbistir, yeli gövdeden sürer” (TS: 3632).

5. yürütmek.

“Gözetgil bizi ey gemiler süren

Ki su baştan aştı değıldir oran” (TS: 3633).

6. ovmak, delketmek.

“Ol zahmetli yeri biri iri bezle süresin tâ kim kızara andan sonra tılâ edesin” (TS: 3633).

7. karıştırmak, katmak, ilâve etmek.

“Annın değıme bir beytine tercüme

Düzüp sürmedim yad sözü harcım” (TS: 3633).

ft. 1. önüne koyup götürmek, sevk, tesrîb etmek: hayvanatı koyunları sürmek. 2. kovalamak, takip etmek: avı sürmek. 3. kovmak, tard, teb'îd, nefyetmek: şerir adamları memleketten sürerler. 4. yürütmek, ileri götürmek, kullanmak: araba sürmek; sapan sürmek; çift sürmek. 5. (toprağı) işlemek, çift ve sapan kullanmak: tarlayı sürmek. 6. geçirmek, imrâr etmek: hüküm, zevk, ömür, safâ sürmek. 7. revaç kazandırıp satmak, geçirmek, sarf etmek: Viyana fabrikalarının çoğu ekser mamulâtlarını şarkta sürüyorlar; kalp beşliğı sürmüş. 8. itmek, yuvarlatmak, öteye iletmek: şu mangalı beriye sür.

fl. 1. devam etmek, uzanmak: fırtına üç gün sürdü; bu güzel havalar böyle sürecek midir? 2. vakit geçmek, zaman mürur etmek: mektup yazdıktan sonra çok sürmedi kendisi de geldi. 3. (karın) ishâle duçar olmak: karnı sürüyor. 4. bitmek, topraktan çıkmak veya dal budak peyda etmek, neşvünema bulmak: ekinler sürdü; dikdiğimiz fidanlar güzel sürmüş.

ft. 1. dokundurarak gezdirmek, lems, meshetmek: elini yüzüne, yüzünü yere sürdü. 2. koymak, yapıştırmak, tılâ, tedhin etmek: tahtalara boya, tepsiye yağ, yaraya merhem sürmek. ||el sürmek= 1. dokunmak: buna kimse el sürmesin. 2. başlamak, bed' ve mübâşeret etmek: daha işe el sürmedik; akşam oluyor da siz yazıya el sürmediniz (KT: 1104-1105).

Fiilin TS'de bulunan yedi anlamına (yürümek, ilerlemek, takip etmek, geçirmek, görüp geçirmek, kovmak, uzaklaştırmak, yürütmek, ovmak, delketmek, karıştırmak) karşılık KT'de deyimlerle beraber on altı anlam vardır. KT'de, TS'deki anlamlarının yanı sıra 'koymak, yapıştırmak, başlamak, mübareşet etmek' anlamlarını kazanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

sürtük: sokulgan, girgin

Vellac [Ar.]: İrdüğü yere sokulgan sürtük recül” (TS: 3634).

ş. bütün gün taban sürten serseri ve namussuz karı, sokak süpürgesi (KT: 1105).

TS'de 'sokulgan, girgin'; KT'de 'bütün gün taban sürten serseri ve nâmuşuz karı, sokak süpürgesi' olarak tanımlanan sözcükte hem anlam daralması hem de anlam kötüleşmesi olduğu anlaşılmaktadır.

sürtünmek: sürünmek.

“Haziden [Fa.]: İmeklemek ve aheste aheste gitmek ve sürtünmek ve karnı üzerine sürtünmek ve tayınmak.” (TS: 3634).

fl. 1. bir şeye temas edip sürülerek geçmek: duvara sürtünmek. 2. kavgaya vesîle aramak, mahzâ kavga çıkarmak için sataşmak, bulaşmak (KT: 1105).

Fiil, TS'de 'sürünmek' anlamı ile açıklanırken KT'de bu anlamın yanı sıra 'kavgaya vesîle aramak, mahzâ kavga çıkarmak için sataşmak, bulaşmak' anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

şakrak: arıkuşu.

“Şakrak arı kuşudur” (TS: 3646).

ş çok lâkin, lâtif bir sûrette söyleyen, bülbül gibi öten, keyif ve neşe ile söyleyen: pek şakrak çocuk (KT: 1113).

Yansıma bir ifadeden türeyen sözcük TS'de 'arıkuşu' ile verilirken KT'de benzetme aracılığı ile 'çok lâkin, lâtif bir sûrette söyleyen, bülbül gibi öten, keyif ve neşe ile söyleyen' anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam sayısının çoğalması ile anlam genişlemesi; temel anlamın KT'de olmamasıyla da anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

şaşmak: şaşırtmak.

“Kapudan paşa karadan ve deryadan hücum ile küffarı şaşırdı” (TS: 3650).

fl [mz. şaşar.] 1. Yoldan çıkmak, ayrılmak, oynamak: yoldan şaştı; ayak şaşmak. 2. isabet etmemek, yanılmak, hata, tahallüf etmek: şimdi dikilen fidanlar hiç şaşmaz; kurşun nişandan şaştı. 3. tanmak, hayret ve taaccüpte kalmak, taaccüp ve istiğrâb etmek: bu işe şaştım; şaşacak şey. 4. vâlih ve hayran olmak: şaşakaldım (KT: 1118).

TS'de 'şaşırtmak' anlamı ile tanımlanan sözcük, KT'de bu anlamın yanı sıra 'yoldan çıkmak, ayrılmak, oynamak, isabet etmemek, yanılmak, hata, tahallüf etmek' anlamlarını üstlenmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

şenlik, (şinlik): 1. meskûn ve mamur olma hali.

“Âbadân [Fa.]: Mamur ve şenlik” (TS: 3656).

2. Sevinç, neşe, şetaret, meserret.

“Talâka [Ar.]: Güleç yüzlülük ve yüz güleçliliği ve şinliği ve dil fesahatı” (TS: 3656).

s. 1. mesrûriyyet, memnuniyyet, güler yüzlülük: bu adamın şenliği daimîdir. 2. ma'mûriyyet, âbâdânlık, bir yerin meskûn ve mamur olması, ümran: Bahr-i Muhî't'in bazı adalarında şenlikten eser yoktur. 3. donanma, şehriyîn, ikâd-ı kanâdil ile türlü oyunlarla ve top tüfenk atmakla i'lân-ı meserret (KT: 1124).

Sözcük, TS ve KT’de ortak olarak ‘sevinç, neşe, şetaret, meserret, güler yüz’ anlamları ile tanımlanmıştır. KT’de bunun yanı sıra ‘şenlik, donanma, şehriyân, îkâd-ı kanâdîl ile türlü oyunlarla ve top tüfenk atmağla i’lân-ı meserret, top-tüfek eşliğinde eğlence’ anlamlarıyla açıklanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

şerbetlik: çırağa verilen bahşiş

“Derestan [Fa.]: Şakirdani manasıdır ki üstadın ücretinden sonra şakirde verilen atiyedir ki ıstılahımızda şerbetlik tabir olunur” (TS: 3657).

ş. şerbet yapmaya yarar, şerbet imaline elverişli: şerbetlik portakal, Frenk üzümü (KT: 1125).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘çırağa verilen bahşiş’ anlamı yan anlamdır. Sözcüğün gerçek anlamı olan ‘şerbete yapmaya yarar, şerbet imâline elverişli’ tanımı TS’de tespit edilememiştir. Buna göre sözcük anlam daralmasına uğramıştır, denilebilir.

şişkinlik: kibir, azamet, gurur

“Bunda şişkinliği ko ey ululuğa güvenen
Leş olucak çukurunda şişebildiğince şiş” (TS: 3670).

s. şişkin ve kabarık olan şeyin hâli: midemin şişkinliği hâlâ geçmedi (KT: 1135).

Sözcüğün KT’de yer alan temel anlamı (şişkin ve kabarık olan şeyin hâli) TS’de bulunmamaktadır. TS’de mecaz bir tanımlamanın (kibir, azamet, gurur) tespit edildiği sözcükte anlam daralması oluşmuştur. Çünkü sözcüğün mecaz anlamı TS’de varken KT’de bulunmamaktadır.

taban: 1. ekincilerin tohumu örtmek ve toprağı düzlemek için tarlaya gezdirikikeri ağaç veya demir

“Hâkeş (fa.): Ekincilerin taban ta’bir ettikleri âlettir” (TS: 3690).

2. binalarda çatının üzerin dayandığı ağaç

“Başt (Fa.): Ol büyük ve kalın kireğe derler ki sakf-i haneyi anın üzerine vaz’ederler. Kârgir binalarda kiriş ve üstün ağacı ve ahşap binalarda iki yana konmağla taban ta’bir ederler” (TS: 3691).

(t) [asıl taban yassı demektir.] 1. ayağın altı: çok yürümekten tabanlarım ağrıyor. 2. kunduranın altını teşkil eden kösele: potinin tabanı sağlam. 3. mc. dayanma, sebat, metanet, salâbet, mukavemet: sizde hiç taban yok mudur? 4. kılıç vesaire namlusu olan iyi demir: Hint, Horasan tabanı. [bu mana ile sıfat gibi de kullanılıp: taban kılıç denilir.] 5. tarla veya dağ ın yassı ve düz sırt suretinde olanı. [bu mana ile dahi sıfat gibi de kullanılıp: taban tarla, yer denir.] 6. her şeyin altına ufkî vaziyette mevzu kereste vesaire. kaide: kiriş tabanı; taban ağacı. 7. tarlanın toprağını bastırmak için yuvarlanan ağır üstüvane. 8. bir nehrin derin olan orta yeri (KT: 1142).

Sözlüklerdeki ortak anlamı ‘ekincilerin tohumu örtmek ve toprağı düzlemek için tarlaya gezdirikikeri ağaç veya demir, tohumu örtmek ve toprağı düzleştirmek için kullanılan alet’ olan sözcüğün TS’de yer alan ‘binalarda çatının üzerin dayandığı ağaç’ anlamı KT’de bulunmamaktayken; KT’de bulunan yedi farklı anlama da (ayağın altı, kunduranın altındaki kösele, kılıç vs. namlusu iyi olan demir, bir nehrin derin olan orta yeri) TS’de ulaşılamamıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

tabla: nişan yeri, amaç.

“Amaç [Fa.]: Ok nişanesi nasbolunan toprak yığıntısına denir... ve nişan-ı tir manasına da gelir di puta ve tabla tabir olunur” (TS: 3699).

s. [Arabî'den me'hûz] 1. tepsi şeklinde tahta veya madenden safha ki, satıcılar sattıkları ufak tefek şeyleri onun içine koyup başlarında veya ellerinde gezdirirler: simitçi, kestaneci, muhallebici tablası. 2. Bir sofraya yemeklerini havi sahanları vazedip bez ve pûşide ile sardıktan sonra, başta taşıdıkları tahtadan dairevî sini: yemek tablası. 3. bir tablaya vazı ve birden naklolunan yemekler miktarı: o aşçı günde beş tabla yemek çıkarıyor; selâmlığa sabah akşam birer tabla yemek veriliyor. 4. mangal ve ona müşâbih şeylerin altına vazolunan sini gibi dairevî şey: mangal tablası. 5. Sigara külünü dökmeye mahsus küçük tabak: sigara çubuk tablası. 6. terazi gözü ve ona müşâbih şey: terazi tablası. 7. bazı şeylerin üstündeki düz yer, safha: direk tablası, çadır tablası. 8. pafta, kurs: şems, kamer tablası; nişan tablası. 9. bh. makaranın yan sathı. 10. fesin tepesi: tablalı fes= tepesi geniş (KT: 1144).

Sözcüğün iki sözlükte de yer alan ortak anlamı 'nişan tablası, yeri' iken TS'de olmayıp KT'de olan 'sini, simitçi, yemek tepsi, mangal sinisi, terazi gözü, düz yer' tanımlamalarında dokuz farklı anlam bulunmaktadır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

dalabımak, (dalabumak, talabımak, talabumak, talbımak talbumak): çarpınmak, çırpınmak, oynayıp sıçramak.
"Korkup yürekleri talaburdu" (TS: 979).

(t) fl. [Ar. <<taleb>>den] 1. İstek ve arzu etmek, heves göstermek, hırslanmak. 2. deprenmek, kıpırdanmak (KT: 1159).

Fiil, TS'de 'çarpınmak, çırpınmak, oynayıp sıçramak' anlamlarında iken KT'de bunun yanında 'heves göstermek, istek ve arzu etmek, heves göstermek, hırslanmak' tanımlarını kazanmıştır. Böylelikle sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

talazlanmak (talaslanmak): dalgalanmak.
"İztırab (Ar.) : Çalkınmak ve derya talazlanmak" (TS: 3705).

ya talaslanmak fl. 1. (deniz vesaire) dalgalanmak, temevvüç etmek. 2. (koyunlar) sürü ile yürürken mütemevvic bir suret göstermek. 3. (ipek vesaire) kabarmak (KT: 1159).

Fiil, TS'de 'dalgalanmak' anlamı ile verilirken KT'de bu anlamın yanında '(koyunlar) sürü ile yürürken mütemevvic bir sûret göstermek, (ipek vesaire) kabarmak' anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

tanık (danuk, tanuk, tanuh): 1. şahit.
"Beşikteki genç oğlan bana tanuk
Sor ki Yusuf'da yoktur yazuk" (TS: 3720).
2. Delil, bürhan, hüccet.
"Bu haber dürüstlüğüne üşbu hadis tanıktır" (TS: 3724).

ş. s. şahit, güvâh. [bugün pek müstamel değilse de, şâyân-ı isti'mâl en kıymetdâr lügât-ı mahsûsamızdandır] (KT: 1163).

Sözcük TS'de 'şahit, delil, bürhan, hüccet' anlamlarında kullanılırken KT'de sadece 'şahit, güvâh' anlamında tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

tanıklık, (tanuhluh, tanukluk): şahitlik, şahadet.

“Hiç kimsenin tanıklığı kişiye kendi nefsi tanıklığından yeğrek değildir” (TS: 3725).

s. 1. şahitlik, şahadet, güvâhî. 2. nişân, alâmet, ispat (KT: 1163).

‘Tanık’ sözcüğünde verilen anlamların tam tersi ilişkisi bu sözcükte bulunmaktadır. Bu sefer TS’de ‘nişan, alâmet, ispat’ anlamı yokken KT’de bu şekilde tanımlanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

tapmak: 1. inkıyat etmek, tâbi olmak, boyun eğmek, tazim etmek, perestij etmek, mutavaat etmek.

“Kân ola ol can ü ten gevher kopa
Kul ola cümle cihan ana tapa” (TS: 3743).

2. Takdim etmek, sunmak

“O şehler kim cihanda açtı rahı
Tapuna taptılar taht ü külahı” (TS: 3744).

3. Bulmak; haiz olmak

“Cihanda tapmak istersen vefa hoş
Cefa-keş ol cefa-keş ol cefa-keş” (TS: 3744).

tapınmak (*t*) *fl.* 1. ibadet etmek, perestiş eylemek: puta tapmak; ateşe tapanlar. 2. Perestiş derecesinde sevmek, merbut ve meftun olmak: taht-ı idâresinde bulunanlar kendisine tapınırlar (KT: 1164).

Fiilin ‘tabi olmak, ibadet etmek, boyun eğmek, perestij etmek’ anlamları her iki sözlükte ortak iken TS’de bulunan ‘takdim etmek, sunmak, bulmak’ anlamları KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

tapu: 1. huzur, nezd, makam

“Bunda geldi onumuz üş tapuda
Evde kaldı birimiz kulluk ide” (TS: 3748).

2. zat, zatı, âli, hazret

“Tapun dahi bilsin nedir halimiz
Fidi olduğu başımız malimiz” (TS: 3751).

3. hizmet, vazife, ibadet, tazim, hürmet

“Tapun etsin cihan içre halayık
Ki sensin devlet ü ikbale lâyıık” (TS: 3755).

(*t*) *s.* [aslı: tapuk = inkıyat, tebaiyet] arâzî-i emîriyyenin tefvîzi esnasında tefevvüz eden kimseden mîrinin aldığı muaccele ve memuru tarafından verilen senet. tapu ile mutasarrıf olduğum arâzi [bâ-tapu dememeli] (KT: 1164).

TS’de ‘huzur, hazret, hürmet, görev’ anlamlarında verilen sözcüğün KT’de ‘senet, tapu’ olarak tanımlanması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

tavuk: horuz.

“Ol gice tavuk öttüğü zamanda...” (TS: 3774).

yâhut tağuk. (*t*) *s.* çok yumurtlamasıyla meşhur tuyûr-ı beytiyyenin en mebzulü olup, pek çok envayı vardır. decâce, mâkiyân, asıl dişisinin ve bi’t-ta’mîm bütün cinsin ismi olup, bilhassa erkeğine horoz ve yavrusuna piliç denir: Varna, Gerze tavuğu (KT: 1178).

TS’de yer alan anlam erkek ve dişi ayırımına gidilmeksizin genel bir anlamda (horuz) kullanılırken KT’de bu ayırım gözetilerek ‘özellikle erkek ve yavru piliç’ vurgusu yapılmıştır. Buna göre sözcüğün anlamı özelleşmiş; anlam alanı genişlemiştir.

tay: hayvan yükünün bir dengi; denk, eş mesil.
 “Hususa Şah Ferruh’dur yegâne
 Ki doğurmadı tayını zamane” (TS: 3774).

s̄z [aslı *Tk.* طایمق taymak = kaymak] 1. hayvan yükünün bir tarafı, denk. 2. tezgâh çıkırıklarını sıkıştırmak için ileri geriye gidip gelen ayak (KT: 1179).
 (t) s. at yavrusu, muhr [üç yaşına kadar olana denilip, henüz meme emmekte olana ise <<kulun>> tabir olunur (KT: 1179).

Sözcük, sözlüklerde ‘hayvan yükünün bir dengi’ anlamı ile ortak tanımlanmıştır. KT’de ise bugünkü anlamı olan ‘at yavrusu’ tanımı yapılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.

tekin (I), (dekin, tekün): bihude, abes, boş.

“Öğümde dedim üşbu yüğit dekin
 Değil, geldiği Çin şarına değin” (TS: 3788).

tekin (II): şehzade, prens.

“Sultan sordu kim: Hersek tekini ne kişiydi.” (TS: 3789).

ş. [<<tek>>ten] 1. bir tane, yekta, yegâne, bî-misl, bî-manend. 2. boş, ecnebîden hâlî: bu ev, bu adam tekin değildir= boş değildir, cin taifesinden hali değildir, cinler musallat olmuştur (KT: 1194).

Sözcük TS’de ‘bihude, abes, boş’ anlamı ile tanımlanırken KT’de bunun yanında ‘boş, ecnebîden hâlî’ anlamıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

tellenmek: keyiflenmek

“Düz yere gelirse gayet tellenir
 Yokuşu çıkarken gitmez yellenir” (TS: 3790).

fc. tel ile tezyin olunmak, süslenmek: tellenip pullandı (KT: 1199).

Sözcüğün TS’deki ‘keyiflenmek’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. KT’de ‘tel ile tezyîn olunmak, süslenmek’ ifadesi sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığını göstermektedir.

terslemek: aptes bozmak.

“karlağuş asla yuvasında terslemez yavrusu öğretir tersi taşra birağa” (TS: 3796).

ya *ft.* 1. sert cevapla reddetmek, dürüş sözle bed muamele etmek: kendisini sebepsiz tersledi. 2. (hayvanat) murdarlamak (KT: 1213).

Sözcüğün anlamı TS’de ‘abdest bozmak’ iken KT’de ‘hayvanat murdarlamak’ şeklinde verilmiştir. Buna göre sözcükte ad aktarmasına bağlı olarak anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

terslik: süprüntülük, çöplük.

“Terâre (Fa.) :Terslik” (TS: 3796).

s. 1. tersine dönmüş olan şeyin hâlî, ma’kûsiyyet. 2. doğru olmayış, eğrilik: bu yolun, bu yazının tersliği. 3. zıddiyet, muhalefet, mübayenet: bu işin tersliği. 4. şeamet, uğursuzluk: ticârete başladı fakat işinde bir terslik var. 5. kötü tabiat, huysuzluk: bu adamın tersliği. 6. sertlik, dürüşlük: cevabın tersliği (KT: 1213).

Sözcük, TS’de yer alan anlamlarını (süprütülük, çöplük) KT’de bulunan mecazlı tanımlarla (huysuzluk, uğursuzluk) artırmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

teze: taze.
 “Kim yüzünüz sizin kalmış taze
 Neden ötrü yanmamış eydin bize” (TS: 3797).
 “Dedi yirdim odur derdim ilacı
 Teze soğanla yumşak bazlamacı” (TS: 3797).

taze *ş. Fa.* 1. yeni kesilmiş, bayatlanmamış, buruşmamış, tarî, tarâvetli: taze şeftali, taze salata. 2. kuru olmayan, yeşil: taze bamyâ, taze üzüm. 3. yeni, müceddet, nev-hudûs: taze haber. 4. genç, körpe: taze kız (KT: 1180).

Sözcük TS’de ‘taze’ anlamı ile tanımlanmıştır. Sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘yeni, genç kız’ gibi anlamlar üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

tırtır: tırtıl
 “Sad-pâye [Fa.]: Ağaç kurdu ve tırtır” (TS: 3803).

(*t*) *s.* 1. Kelebek tohumundan çıkan ve yapraklara yapışan uzunca kurt ki açılıp toplanır ve ekseri kıllı ve meme gibi kısa ayaklı olur: eriklere tırtıl üşmüş. 2. Bu kurt şeklinde nakış sırması. 3. Zincir gibi bir şeyin boynuna veya etrafına çizilen çiçek: sikke tırtılı (KT: 1231).

Sözcük, TS’de ‘tırtıl’ anlamında bir hayvan tanımıyla verilirken KT’de bu anlamın yanı sıra ‘nakış sırması ve zincir şeklinde çizilen çiçek’ anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlamı genişlemiştir.

tiz: çabuk.
 “Eyitti : tiz iriş anları girdaptan halâs eyle” (TS: 3805).

ş. Fa. 1. keskin, kâti’ hadîd. 2. Çabuk, seri, müstacel: tîz-pâ= ayağı çabuk; tîz-refâtâr= çabuk yürüyüşlü. 3. Sabırsız: tez canlı (KT: 1234).

Sözcük, TS’de ‘çabuk’ anlamında kullanılmıştır. KT’de ise bu anlamın yanında ‘keskin, sabırsız’ anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

tok: 1. Tasma, halta boyuna geçirilen zincir.
 “Nere çeksem ora gider
 Boynu toklu kula benzer” (TS: 3814).
2. Koyu
 “El-ıcsadü (Ar.): Bir nesneyi kızıl boyamak ve tokça boyamak” (TS: 3814).

ş. [aşlı: <<doymak>> tan <<toyuk>>] 1. İştahı (iştihâsı) kalmamış, lüzumu kadar yiyip içerek hırsını almış, aç mukâbili, şeb’ân, sîr: tokum, karnım toktur. 2. Dolgun, sık, kalın. *s.* [belki *ar.* gerdanlık demek olan <<tavk>>tan] bazı kuzu ve keçilerin gerdanından sarkan küpe gibi iki tane (KT: 1235).

Sözcük, TS’de bulunan ‘koyu’ anlamını KT’de yitirerek anlam daralmasına; TS’de bulunan ‘tasma, halta boyuna geçirilen zincir’ anlamının yanı sıra KT’de ‘iştahı (iştihâsı) kalmamış, lüzûmu kadar yiyip içerek hırsını almış, aç mukâbili, şeb’ân, sîr, dolgun, kalın’ anlamını kazanarak da anlam genişlemesine uğramıştır.

toklu (tohlu): bir yaşında erkek koyun.

“Toklu başlı doru aygır yoruldu” (TS: 3814).

(t) s. 1. gerdanında küpe gibi sarkan taneleri bulunan (kuzu veya keçi). 2. bir yaşına girmiş koyun (KT: 1235).

TS’de yer alan ‘bir yaşında erkek koyun’ anlamı KT’de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra KT’de ‘gerdanında küpe gibi sarkan dâneleri bulunan (kuzu veya keçi)’ anlamını kazanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

tomak: kısa konçlu ökçesiz ayakkabı.

“Zu’ Münce ki zahit geçinir murg-ı behiştî
Tavus sıfat giyse nola kara tomaklar” (TS: 3818).

(t) s. 1. ağaçtan top. 2. bir nevi kalın ve ağır çizme. 3. at üzerinde taşıdıkları kalın bir çomak, ağaç gürz (KT: 1235).

Sözcük, TS’de ‘kısa konçlu ökçesiz ayakkabı’ anlamında iken KT’de bu anlamın yanında ‘ağaçtan top ve at ile taşınabilen ağaç, gürz’ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

tombaz: altı düz büyük kayık.

“seyirci kayıklarından güya Nehr-i Tuna üzerinde tombazdan köprü kuruldu” (TS: 3819).

(t) s. 1. Çaylarda işler altı düz ve güvertesiz kayık. 2. Köprü altına konur veya şamandıra gibi kullanılır fiçi resminde küçük duba: köprü, vapur tombazı (KT: 1236).

s. duba (KT: 1236).

‘Tombaz’, TS’de ‘altı düz büyük kayık’ anlamı ile tanımlanırken KT’de bu anlamın yanında ‘köprü altına konur veya şamandıra gibi kullanılır fiçi resminde küçük duba’ anlamları ile verilmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

tomruk: 1. kütük, ağaç kütüğü.

“El-kasr [Ar.]: Yoğun ve künde oduna denir ki tomruk tabir olunur.” (TS: 3819).

2. Eskiden esirlerin ve mahpusların ayaklarına takılan kütük.

“Kımmatr [Ar.]: tutsaklar ayağına urulan tomruk” (TS: 3819).

s. 1. ağacın filiz olmak üzere peyda ettiği düğme, tomrucuk. 2. çiçek goncası, daha açılmayıp düğme hâlinde bulunan gonca. 3. kalınlaşmış ağaç sakı, kütük. 4. Hamam ve fırına yarar kalın odun, kütük: tomruk yarmak. 5. testere ile ayrılmak ve icabında öyle konulmak üzere iri bir muka”ab suretinde satılan taş vesaire: Malta, mermer, meşe, ceviz tomruğu. 6. vaktiyle mücrimlerin ayakları geçirilip bağlanmak üzere iki deliği olan bir kütükten ibaret azap ve işkence aleti. 7. [bundan ta’ mîmen] hapishane, mahbes, zindan (KT: 1236).

‘Tomruk’ sözcüğü, TS’de ‘kütük, ağaç kütüğü ve eskiden esirlerin ve mahpusların ayaklarına takılan kütük’ şeklinde tanımlanmıştır. KT’de ise bu anlamların yanı sıra ‘ağacın filiz olmak üzere peydâ ettiği düğme, tomrucuk, çiçek goncası ve zindan’ anlamları verilmiştir. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

top (I): 1.Bütün, büsbütün.

“Tanrı’dan ol diri ki can verdi

Tanrı yolun uranı top kırdı” (TS: 3821).

2. Cemâat, küme.

“Halâyık gördüler ki sultan gelmez oldu ve korku hadden aştı, düşman topu yaklaştı.” (TS: 3822).

top (II): Kol bileziği, burma.

“Bir murassa alın bağı darasıyla on beş miskal: 720, ve toplar darasıyla on dokuz miskal: 1300” (TS:3822).

(t) s. 1. toplanıp yuvarlak olmuş şey, küre, gûy: çocukların oyun oynadıkları top; üzerinde sakın bulunduğu arz bir toptur. 2. katlanıp bağlanmış ve bir denk ya deste ve bağ hâline konmuş kumaş vesaire: bir top bez, çuha, kâğıt, şerit, kaytan. 3. barut ve gülle ile doldurulup atılan maruf büyük silah: kale topu (KT: 1236).

Sözcüğün her iki sözlükte yer alan anlamlarına bakıldığında, TS’de ‘bütün, büsbütün, cemaat, küme’ olarak verilen sözcüğün KT’de ‘küre, toplanıp yuvarlak olmuş şey, katlanıp bağlanmış ve bir denk ya deste ve bağ hâline konmuş kumaş vesaire, barut ve gülle ile doldurulup atılan maruf büyük silah’ anlamları ile açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

topaç (topak): yuvarlak, toparlak, top gibi.

“Ka’ib (Ar.): Topak emekli” (TS: 3822).

(t) s. 1. çocukların kırbaçla döndürdükleri mahrûtiyü’ş-şekl ve ucunda sivri bir çivi bulunan tahtadan oyuncak, fırıldak nevi, pırlangıç. 2. kayık küreğinin kayığın içinde kalan kalın ve toparlak yeri.≡ ş kısa ve kalın olarak biçimsiz: topaç adam, topaç hıyar (KT: 1237).

Sözcük, TS’de ‘yuvarlak, toparlak, top gibi’ anlamları ile verilirken KT’de bu anlamların yanında ‘kayık küreğinin kayığın içinde kalan kalın ve toparlak yer, kısa ve kalın olarak biçimsiz’ anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

toplamak: top ateşine tutmak.

“Çekdirme imdada gelip ol dahi kalaya toplamağa başlayıp ve içinde olan askerini ateş-peykar ile haşladılar” (TS: 3824).

(t) ft. 1. bir yere getirip top etmek, cemetmek, devşirmek: koyunları toplamak; şâkirdânı mektebe toplamak. 2. sarmak, çekmek, kaldırmak: saçları, etekleri toplamak. 3. biriktirmek, iddihâr etmek: bir çok para, bir büyük serveti birtakım eski kitaplar toplamış. 4. katlamak: şu bohçayı, yatakları toplayın. 5. celp ve davet etmek, çıkırmak: bütün ehîbbâsını topladı. 6. kesip devşirmek, iktitâf etmek: üzüm, kiraz toplamak (KT: 1237).

TS’de tek anlam ile (top ateşine tutmak) tanımlanan sözcük, KT’de altı anlam ile açıklanmıştır. Bunlar: ‘bir yerde toplamak, sarmak, biriktirmek, katlamak, davet etmek’ anlamlarıdır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

toprak: yurt, il, memleket.

“Anın aslı vü toprağı Rum idi
Hüner cümlesi ana ma’lûm idi” (TS: 3826).

(t) s. 1. küre-i arzın üzerini kaplayan mâdde-i sulbe ki su ile karıştığında çamur olur ve kurduğunda bir miktarı toz hâline geçer, türâb, hâk: toprağı işlemek; kuru toprağın üzerine yatmak; kara topraklara geçmek; taş toprak altında yatmak. 2. yer, arz, zemin, memleket: Rumeli toprağı, Anadolu toprağı. 3. Arazi cinsi, zer‘ olunan yerin nevi: buranın toprağı pek mümbittir. 4. yer, arazi. müstegillât: toprak sahibi; burada sahipsiz toprak yoktur (KT: 1238).

‘Toprak’ sözcüğü TS’de ‘yurt, il, memleket’ anlamları ile tanımlanmıştır. KT’de bu anlamların yanı sıra ‘toprak parçası, arazi’ gibi anlamlar ile açıklanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

torlak: küçük bir kuş.

“torlakı besle gözünü oysun” (TS: 3829).

torlak (II): 1. Genç, acemi, toy.

“Bir torlak uşağa ikrar ettim ki ana Hacı Bektaşoğlu derler”(TS: 3829).

2. Parlak, güzel tüysüz oğlan

“Domuzdan bir kıl üzme aksı olduğun bilip iller

Sakalın üzdüler tel tel anınçün böyle torlaktır” (TS: 3829).

torlak (turlak) (t) ş. 1. genç ve hovarda acemi: torlak adam. 2. alışmamış, hergele (at): hiç yoktan torlak yeğdir (KT: 1239).

TS’de bulunan ‘küçük bir kuş’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. Bu yönüyle anlam alanının daraldığı görülen sözcük, edindiği farklı anlamlar (alışmamış, hergele at) ile de anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

tosun: haşarı

“Ne hoş dedi Ferhad-ı sahra-şirin

Tosun at düşürüp yarıcak başın” (TS: 3831).

(t) s. 1. dana hâlimden çıkıp iki yaşını geçmiş kara sığır aygırı, genç boğa. 2. mc. Tıknazca ve tendürüst yiğit: Ha! tosunum göreyim seni (KT: 1239).

TS’de daha genel bir anlam (haşarı) ile kullanılan sözcük, KT’de ‘hayvan’ ile ilgilidir. KT’de özelleşerek ve anlam daralmasına uğrayarak sadece ‘dana hâlimden çıkıp iki yaşını geçmiş kara sığır aygırı, genç boğa’ için kullanılan ifade, diğer anlamında (mc. tıknazca ve tendürüst yiğit) doğadan insana benzetme yolu ile insan için kullanılmıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşılmaktadır.

toz:

yayın kabzası üzerine kaplanan kayın ağacı kabuğu ve kirişi.

“Bir ağ tozlu katı yay aldılar” (TS: 3840).

“Ağca tozlu katı yaylar tartışık” (TS: 3840).

“Her kaşı kemane oldu dü-nim

Müşk idi tozu vü kabzası sim” (TS: 3840).

s. 1. İnce un hâlinde toprak ki rüzgârla havaya da kalkar, gubâr, rîg: toz toprak, toz duman; toz olmak; toz kalkmak. 2. Her şeyin incesi, un hâlinde bulunanı: saman tozu, şeker tozu, kuyumcu tozu. 3. ş ince gubâr halinde ilaç ki kağıt parçalarına sarılı olup ekseriya su ile yutulur, süfûf: her yarım saatte bir toz almalı= ş un halinde, ince dövülmüş: toz şeker; toz ilaç (KT: 1240).

TS’de ‘yayın kabzası üzerine kaplanan kayın ağacı kabuğu ve kirişi’ olarak tanımlanan sözcük KT’de ‘her şeyin incesi, ince un halinde bulunan şey’ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre anlam genişlemesine uğrayan sözcük aynı zamanda sıfatlaşmış ve (toz şeker, toz ilaç) şeklinde kullanılmıştır.

tozak: bazı bitkilerin tohumlandıkları sırada uçlarından çıkıp uçan pamuk parçaları gibi şeyler.

“El-meşer (Ar.): Ağaç tozaklanmak mânâsıdır...

Tozak gibi her tarafa uçurup savurdu demek olur” (TS: 3841).

s. 1. toz halinde şey. 2. kuş yeleşinin incesi, pupla (KT: 1240).

TS’de ‘bazı bitkilerin tohumlandıkları sırada uçlarından çıkıp uçan pamuk parçaları gibi şeyler’ şeklinde açıklanan sözcüğün KT’de bu anlamın yanında ‘kuş yeleşinin incesi, pupla’ tanımını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

tozluk: çadır kapısına asılan perde

“Seraperde [Fa.]: Otağ-ı padişahidir ve çadırlarda tozluk tabir olunan perdeye de denir” (TS: 3842).

ş. tozla karışık veya tozdan muhafazaya mahsus. ≡ s. baldırı tozdan muhafaza eden çuha paçalık ki iğreti veya potura bitişik olur: tozluk giymek; potur tozluğ (KT: 1240).

Kullanım alanları bakımından aralarında benzerlik oluşan sözcüğün anlam ve tanıkları incelendiğinde anlam genişlemesi olduğu anlaşılabilmektedir. Çünkü TS’de ‘çadır kapısına asılan perde’ anlamında verilen sözcük, KT’de ‘tozla karışık veya tozdan muhafazaya mahsus, baldırı tozdan muhafaza eden kumaş’ olarak açıklanmıştır.

tozuntu: 1. Bir şeyin silkilmesinden veya savrulmasından hasil olan toz.

“El-bevğ (Ar.): Galip olmak mânasına müstemeldir
Gûya ki toprak tozuntusu gibi üste ağar” (TS: 3842).

2. Toz, toz zerreleri.

“Ceylân (Ar.):... Şol çakıl taşlarına denir ki ana rüzgâr beri öte tozundu gibi yuvalayıp oynatır ola” (TS: 3843).

s. 1. toz gibi ince şey. 2. ince yağmur, çisenti (KT: 1240).

Sözcük, TS’de ‘bir şeyin silkilmesinden veya savrulmasından hasil olan toz ve toz, toz zerreleri’ olarak açıklanırken KT’de bu anlamın yanında ‘ince yağmur, çisenti’ anlamı ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

tura (I): Deriden veya ipten örülen kamçı.

“Dirre (Fa.) :Âdeme urdukları tura” (TS: 3855).

tura(II): (Teslim sırasında) “oldu” anlamına.

“Bâşkû (Fa.):Bir lâfzdır ki teslimde isti’mal olunur, tura ve oldu demek olur” (TS: 3855).

(t) s. [aslı: tuğra yahut dura(dürre)] 1. oyun oynamakta yani vurmakta müstamel vurma mendil ve kuşak vesaire: tura oyunu oynamak; tura ile vurmak. 2. kös ve davul ve trampet gibi şeylere vurmaya mahsus ip veya çomak: davul turası. 3. kamçı, örme kırbaç. 4. demet, bağ, paket: bir tura ip (KT: 1244).

TS’de ‘deriden veya ipten kamçı’ olarak açıklanan ifadenin KT’de bu anlamı koruyarak ve anlam alanını genişleterek ‘oyun oynamakta yani vurmakta müsta’mel örme mendil ve kuşak vesaire ve demet, bağ, paket’ tanımlarını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

tutam: deste, demet.

“Bâka (Ar.) deste-i (Fa.): Tere tutamı (TS: 3861).

(t) s. tutacak yer, kulp, kabza. 2. bir kerede birden tutulacak miktar: bir tutam ot, bir tutam tuz. 3. bir avuç içi olan: bir tutam sakal. 4. hâl, tavır, reviş: hastalığın tutamı (KT: 1246).

‘Deste, demet’ anlamı her iki sözlükte de bulunan sözcüğün KT’de bunun yanı sıra ‘hal, tavır, revîş’ anlamını üstlenmesi, sözcüğün anlam alanının genişlediğini göstermektedir.

tutamak: kabza.

“El-acs (Ar.): Yay tutamağı kabza-i kavs gibi (TS: 3861).

(t) s. 1. tutulan usul, meslek, mişvâr, sebat, hâl ve tavırda ittirat: o adamın tutamağı yoktur. 2. tutulacak kulp, sap (KT: 1246).

TS ve KT’de ‘kabza’ anlamı ile verilen sözcük, bunun yanında KT’de ‘tutulan usul, meslek, mişvâr, sebat, hâl ve tavırda ittirat’ anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

tuzluca: tatlı, güzel.

“Fekih (Ar.): Tuzluca hoşça sözler” (TS: 3865).

(t) s. 1. tuzu ziyadece, çokça, tuzlanmış. 2. mc. pahalıca, oldukça pahalı (KT: 1249).

TS’de ‘tatlı, güzel’ anlamında verilen sözcük, KT’de bambaşka bir anlam ile ‘tuzu ziyadece çokça, tuzlanmış ve (mecaz olarak) pahalıca, oldukça pahalı’ anlamlarında tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Türklük: köy, Türklerin oturduğu yer.

“Rûstâr (Fa.): Türklük ve köylük.” (TS: 3875).

Türklük: s. 1. Türk cinsiyeti. 2. Türk memleketi: Anadolu Türklüktür (KT: 1251).

‘Türklük’ sözcüğü TS’de ‘Türklerin oturduğu yer’ anlamını taşıırken; KT’de ‘Türk cinsiyeti ve Türk memleketi’ anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

tüy: kıl

“Çobanın üç yaşar dana derisinden sapanının ayası idi üç keçi tüyünden sapanının kolları idi bir keçi tüyünden çatlagucıydı” (TS: 3877).

tüğ s. 1. insan ve hayvanın teni üzerinde biten şey, kıl, saç, yelek, ülker, tüs: yüzünde tüy bitmemiş = kıl, sakal, bıyık: başında tüy yok =saç; atın tüyü = donu; kuş tüyü = yeleği; yanaklarında tüy var = ülker. 2. bazı mensucat ve meyve vesaire üzerindeki hav: seccade, havlu, şeftali tüyü (KT: 1249).

TS’de bulunan ‘kıl’ anlamı KT’de, bu anlamın yanında ‘bazı mensucat ve meyve vesaire üzerindeki hav’ olarak açıklanmıştır. Bu durum sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

uç: 1. Son, nihayet, netice.

“Koca hergiz inana mı gücüne
Çünkü ömrü irmiş oda ucuna” (TS: 3887).

2. Kenar

“Altundan taht eylesünler gey yüce
Gümüştan kuş eylesünler bir uca” (TS: 3888).

3. Hudut, serhat, sınır.

“İli ucuna geldi durdu öner

Bu azmış işi bir gün öndin onar” (TS: 3888).

4. Sebep, vesile.

Bulunca hasma sabret fırsat ucun

Alan ivdim dimiş kırk yılda öcün (TS: 3889).

uç s. 1. bir şeyin sivri tepesi: iğne, mızrak, kazık ucu. 2. kenar, taraf, yan: Dünyanın bir ucunda, gözün ucu. 3. son, gâyet, münteha: ucu ortası belli değil. 4. köşe, burun: karanın denize girmiş bir ucu. **5. baş, tepe**: meme ucu, çiban ucu. 6. *mc.* sebep, vecih, yüz: tamah ucundan belâya düşmek (KT: 1253).

Sözcüğün TS’de bulunan dört anlamı (son, kenar, sınır, sebep) ile KT’de bulunan anlamların dördü (kenar, taraf, yan, son, gayet, münteha, sebep, vecih) birebir örtüşmektedir. Bunun yanında KT’de ‘baş, tepe’ anlamını edinen sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıkmıştır, denilebilir.

uğraşmak: 1. karşılaşmak, rast gelmek, raslamak, kavuşmak.

“Ol ağ kurup av avladığı yerde bir kişiye uğraşur” (TS: 3907)

2. Çarpışmak, savaşmak.

“Ey mü’minler, kaçan kâfirlerle uğraşsanuz anları boyunların urun” (TS: 3907).

uğraşmak (oğraşmak) *fl.* 1. muhâsime, muaraza etmek: iki taraf askerleri o gün akşama kadar uğraştılar. **2. meşgul olmak, iştiğal etmek**: bahçe ile uğraşıyorum. 3. çekişmek, keşâkeşte bulunmak: artık ben sizinle uğraşamam. siz o adamla uğraşamazsınız (KT: 1256).

TS’de ‘karşılaşmak, rast gelmek, raslamak, kavuşmak, çarpışmak, savaşmak’ anlamlarında kullanılan sözcüğün KT’de aynı anlamlara sahip olmakla birlikte ‘meşgul olmak, iştiğal etmek’ anlamını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

uğru: hırsız.

“Bir kardeş var idi bunun dahi

Uğru idi bundan beter ol dahi” (TS: 3909).

uğru (oğru) s. **1. uğranılan yer, yol, çizgi, hat, isr**: gün uğrusu = güneşin gökte takip ettiği yol, burç sırası; saman uğrusu = mecerre, kehkeşân. **2. uğrayıp vuran, hırsız, harami, sârik, düzd.** (KT: 1256).

Her iki sözlük de sözcüğü ‘hırsız’ olarak tanımlamıştır. KT’de ise bunun yanı sıra ‘uğranılan yer, yol, çizgi, hat, isr’ anlamı verilmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

uğur: **1.** ön, yön.

“Bu kez kazaya rıza deyüp uğurlarına doğru gittiler” (TS: 3928)

2. yol

“Padişah uğuruna bezl-i can-i şirin ederler idi” (TS: 3929).

s. [*La.* augur اغور - yazmamalı] **1. yümn, saâdet, bereket, hayır**: uğur ola, uğur gele = hayır ola, hayırlı olsun; uğurlar olsun = selâmetle. **2. yol**: bu uğurda bunca fedâkârlıklar ettim = bu yolda; uğurunuzda canımı fedâ ederim = sizin yolunuzda || uğru açık = talihli [lûgat Türkçe olduğu için <<uğur-ı meyâmin-i mevfür ...>> gibi terkîbât-ı Fârisiyye galattır.] (KT: 1256).

TS’de ‘ön, yön ve yol’ olarak tanımlanan sözcüğün, KT’de söz konusu anlamların yanında ‘yümn, saadet, bereket, hayır’ anlamlarını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

ulak, (ulağ): 1. parça

“Vezirin burunların kulakların

Kesti attı bulmaya ulakların” (TS: 3931).

2. eskiden, bir yerden başka yere posta veya haber götüren

“Kayseriye beği eğitti: Bu hususdın padişaha ulak salaram ve ne buyurursa ana göre amel iderem” (TS: 3931).

3. at

“Şu yere sürmegil zinhar ulağın

Ki kupuz gibi buralar kulağın” (TS: 3933).

s. Sâ’î, tatar, berîd, posta. ş. Muttasıl, karîb, yetişebilen: el ulağ= elin yetiştiği, el altında bulunan, mâ-hazar (KT: 1257).

Sözcük, TS’de ‘parça, eskiden, bir yerden başka yere posta veya haber götüren ve at’ anlamları ile tanımlanırken KT’de ‘sai, tatar, berid, posta haberci, yetişebilen’ şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır.

ulalmak: 1. büyümek, yetişmek, yaşlanmak

“Çün İbrahim ulaldı büyüdü, kavmine sordu kim neye taparsız” (TS: 3935).

2. artmak, çoğalmak

“İlle ol mevsimde yemiş ulalır

Az iken her nesne artar bolalır” (TS: 3938).

fl. ulu olmak, büyümek. *mr.* (KT: 1257).

TS’de iki anlam ile (büyüme ve artmak) ile açıklanan sözcük KT’de ‘ulu olmak, büyüme’ anlamlarıyla tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

ulamak: eklemek, katmak, ulaştırmak

“Geh ağlar idi gâhi güler idi

Geceleri gündüze ular idi” (TS: 3939).

ft. 1. Bitiştirmek, kavuşturmak, ilsâk etmek, eklemek. 2. Dolayarak bağlamak, sarmak” (KT: 1258).

Sözcük TS’de ‘eklemek, katmak, ulaştırmak’ anlamları ile tanımlanmıştır. KT’de bu anlamın yanında ‘dolayarak bağlamak, sarmak’ olarak açıklanan sözcükte anlam genişlemesi meydana geldiği anlaşılmaktadır.

ulu: 1. Zengin.

“Peygamber Aleyhisselâm eyitti: Ulularla sohpet etmenüz, tâ gönlünüz ölmeye; ya’ni dünya sevici baylar ile” (TS: 3949).

2. Ağır

“Seni yalandukları ulu gelüp ana sabredemezsen” (TS: 3949).

3. Çok büyük, pek önemli

“Benim bir ulu maslahatım vardı ki elbette padişahdan artığa dimek olmaz” (TS: 3950).

4. İtibarlı, şerefli

“Ey benim mahbubem able, sen ulu soydansın” (TS: 3950).

ş. [aşl: ulug] büyük, iri, azim, kebir, büzürg: Ulu dağ; ulu ağaç; ulu adam [bizce yalnız bu misâller gibi bazı ta'birâta kullanılıp, sair mahallerde <<büyük>> lügati istimal olunuyor.] (KT: 1258).

TS'de 'zengin, ağır, çok büyük, pek önemli, itibarlı, şerefli' anlamları ile açıklanan sözcüğün KT'de 'zengin' haricinde aynı anlamlarla tanımlanması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

ululanmak: 1. büyümek.

"Ey oğlum eğer oğlanlıkta edep öğrenir isen ululanacak anın ile assılanasın" (TS: 3953).

2. kibirlenmek, büyüklük taslamak.

"Ulalandılar kendi nefislerinde ve döndüler Hak'tan" (TS: 3953).

3. tâzim olunmak, hürmet ve riayet edilmek.

Konuk müstahakk-ı ta'zim olup konduğu yerde riayet olunup ululandığından ötürü mihman ederler (TS: 3954).

fl. büyüklük satmak, tekebbür ve ta'azzüm etmek. *mr.* (KT: 1258).

Sözcüğün 'kibirlenmek, büyüklük taslamak' anlamı her iki sözlükte de bulunmaktadır. Fakat 'büyüme ve tâzim olunmak, hürmet ve riayet edilmek' anlamları sadece TS'de bulunmaktadır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

urulmak: 1. Dikilmek, kurulmak, yapılmak, vazolunmak.

"Hoş Hudaî meclis anda kurulup
Hem safada badiya hoş urulup" (TS:3977).

2. vurulmak, çarpılmak.

"Salâvat etmeyen kişinin duası göğe ağmaz... Gerü yüzüne ururlar" (TS: 3978).

3. Giydirilmek, takılmak konulmak

"Ol nurdan taç başına urulmuştu hulle egninde giyimişti" (TS: 3978).

vurulmak *mz.* urulur. *fc.* 1. dövülmek, darp olunmak: ona kolay vurulmaz. 2. öldürülmek: muharebede vuruldu. 3. yaralanmak, kurşun isabet etmek, mecruh olmak: ayağından vuruldu. 4. bir hastalığa tutulmak, musap olmak: koleraya vurulmuş. 5. aşk ve alâkaya giriftar olmak: bir kıza vurulmuş. 6. ezilmek, zedelenmek, berelenmek: bu meyveler hep vurulmuş. 7. çalınmak, darp olunmak, dövülmek: davul, dümbelek, çan vuruldu. 8. boşanmak, atılmak, endâht edilmek: top, tabanca, tüfek vuruldu (KT: 1296).

TS'de yer alan 'dikilmek, kurulmak, yapılmak, vazolunmak, giydirilmek, takılmak, konulmak' anlamları KT'de bulunmamaktadır. Bu anlamda bir daralma yaşayan sözcük; KT'de 'öldürülmek, aşka düşmek, ezilmek, zedelenmek, berelenmek, boşanmak, endâht edilmek atılmak' anlamlarını üstlendiğinden aynı zamanda anlam genişlemesine uğramıştır.

uruş: müsademe, harp, savaş, cenk.

"Ol gice, ki irtesi uruş olucak idi..." (TS: 3981).

yâ اوروش uruş. *s.* 1. vurmak fiili ve tarzı, darbe: onun vuruşu adamı sakat eder. 2. harp, darp, mudarebe: aralarında bir vuruş olmuş (KT: 1296).

Sözcük, her iki sözlükte de 'harp, savaş' anlamlarını korumuştur. Bununla beraber KT'de 'vurmak fiili' anlamını kazanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

us: akıl, fikir.
 “Ussu geldi başına dinle nider
 Elin tutar yusuf’un alır gider” (TS: 3984).

s. [ç. اوس] 1. akıl, zekâ, feraset, idrak, fetânet, hûş, hıred. 2. edep, terbiye, hüsn-i hareket. 3. yavaşlık, hilm (KT: 1261).

TS’de ‘akıl, fikir’ anlamlarını taşıyan sözcük, KT’de bu anlamlarının yanında ‘edep, terbiye, hüsn-i hareket, yavaşlık, hilm’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılıyor.

uşak: 1. ufak, küçük
 “Bahr-ı azam halicidir her biri
 Ger uşağıdır ve gerçi kim iri” (TS: 3995).
 2. çocuk.
 “Çünkü bir yaşına irdi beş yaşındaki uşak gibi oldu” (TS: 3997).

s. [Ar. <<uşşâk<< tan zannolunmuş ise de asıl Türkçede uşağ ufak ve küçük demek olup uşatmak, uşalmak gibi fiilleriyle beraber el-yevm Ç. müstameldir] 1. çocuk, tıfil [bu mana ile İstanbulca *mr.*] 2. delikanlı, şâb, genç: Rumeli, Anadolu uşağı. 3. hizmetçi hâdim, etbâ: uşak bulmak, kullanmak; uşak odası (KT: 1263).

TS’de ‘ufak, küçük, çocuk’ anlamları ile tanımlanan sözcüğün, KT’de bu anlamların yanı sıra ‘delikanlı, şab, genç ve hizmetçi hâdim etbâ’ anlamları ile tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

utmak, (ütmek): 1. yenmek, oyunda kazanmak
 “Ki geldi bunun gibi iş etti ol
 Atı sürdürü şahın kızın uttu ol” (TS: 4006).
 2. yararlanmak
 “Ger bu ma’nide öğüdüm dutasın
 Hükümünü dört faslın anda ütesin” (TS: 4008).

ft. Oyunda mağlûp etmek, yenmek, kazanmak (KT: 1274).

Sözcük TS’de ‘yenmek, oyunda kazanmak, yararlanmak’; KT’de ‘oyunda, mağlup etmek, yenmek, kazanmak’ olarak açıklanırken; sözcüğün TS’deki ‘yararlanmak’ anlamı KT’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcüğün anlam alanında daralma ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

uyandırmak: 1. yakmak, ışığı parlatmak.
 “Sen bir çırağ uyandıırğör ruzigarda
 Yıllarla yellere esse yine zail olmaya” (TS: 4028).
 2. uyarmak, irşat, ikaz etmek.
 “... Ve münebbihü’r-Râkidin ad verdik yani uyurları uyandırıcı” (TS: 4029).

ft. 1. uykuyu kaçırmak, ikaz ve bidar etmek: beni yarın erkenden uyandırın. 2. *mc.* gafletten kurtarmak, irşat ve mütenebbih etmek: mevâ’iz-i hikmet-âmîziyle birçok adamları uyandırdı. 3. ilim ve irfanla tenvîr-i ezhân etmek, zulmet-i cehâletten kurtarmak: mektepleri teksir ve tamim ile erbâb-ı sinâ’at ve ticareti uyandırmaya gayret etmeli. 4. parlatmak, tutuşturmak, iş’âl ve tenvir etmek, yakmak: şu ateşi, şu mumları uyandırın. 5. imar etmek, bina ve kûşat etmek, mamur bir hâle getirmek, şenlendirmek: Bağdat’ta medrese-i nizâmiyyeyi uyandıran; şu mektebi uyandırsak; orada bir dergâh uyandırmışlar (KT: 1264).

TS’de ‘yakmak, ışığı parlatmak, uyarmak, irşat, ikaz etmek’ anlamları ile verilen sözcük, KT’de bu anlamların yanı sıra farklı tanımlarla (uykuyu kaçırmak, ilim ile

cehaletten kurtarmak, imar etmek) açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

uyanmak (oyanmak): ışık parlamak, yanmak.

“Müsibet şem’i ol dem kim uyandı
İşidüp şem’ ile pervane yandı” (TS: 4030).

fl. 1. uykudan kalkmak, uyku kaçmak, müteyakkız ve bidar olmak: bu sabah pek erken uyandım 2. *mc.* hâb-ı gafletten kurtulup mütenebbeh olmak, gözü açmak, rüşd ve hidayete nail olmak: filânın vaaz ve nasihatıyla birçok adamlar uyandı. 3. ilim ve hüner öğrenip zulmet-i cehâletten kurtulmak, temeddün etmek: mektepler sâyesinde halk uyandı. 4. (nebatat) canlanıp sürmeye başlamak: o yağmurdan sonra çayırlar uyandı. 5. (fenalık) zuhur etmek. 6. küşat edilmek: orada bu son zamanda bir dergâh uyandı (KT: 1264).

‘Işık parlamak, yanmak’ anlamları ile TS’de yer alan sözcük, KT’de mecaz ve gerçek anlamlar (uykuyu kaçırmak, ilim ile cehaletten kurtarmak, bitkilerin hareketi, küşat edilmek) üstlendiğinden anlam genişlemesine uğramıştır. Bunun yanında KT’de bulunan ‘fenalık etmek’ anlamının sözcükte anlam kötüleşmesi ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır.

uyhu, (uyuku): 1. uyku

“Uyanugelür Zeliha uyhudan
Benzi güler emin olur kaygudan” (TS: 4038).

2. rüya

“Uyhusunda şöyle görür sevinir
Uyanır bilmez anı kim kandadır” (TS: 4041).

s. [uyumak>>tan] 1. İnsan ve ekser hayvanata her gün ve alelhusus geceleri arız olması tabii olan maruf uyusukluk hâli, nevm, hâb: uyku uyumak. 2. *mc.* gaflet, basiretsizlik. 3. cehalet, zulmet-i cehl ve nâdânî: Çinliler uykudadırlar (KT: 1265).

Sözcük TS’de ‘uyku’ ve bu sözcükle ilgili ‘rüya’ anlamlarında olmak üzere iki anlam ile tanımlanmıştır. KT’de ‘rüya’ anlamını yitiren sözcük, anlam daralmasına; mecaz anlam olarak ‘gaflet, cehalet’ anlamlarını kazanarak da anlam genişlemesine uğramıştır. Buna göre sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi oluşmuştur, denilebilir.

uymak: çatmak, sataşmak

“İtin ahsayası gelicek kervana uyar” (TS: 4042).

mz. uyar. *fl.* 1. arkasından gitmek, tâbi olmak, itba’ ve imtisâl etmek, iktifâ, iktidâ eylemek: namazda imama uymak. 2. muafakat ve mutabakat etmek, muvafık gelmek, muhalefet etmemek: kimseye uymaz acayip bir adamdır. 3. münasebetli ve uygun olmak, benzemek, birbirini tutmak: bu harç bu kumaşa uymaz; astarı yüze uymalıdır. 4. yakışmak, gelmek: bu esvap bana uymaz. 5. kararlaşmak, müttefikun aleyh olmak, netîce-pezîr olmak: o iş uymadı; pazarlık uymadı mı? 6. Tam gelmek, muvafık olmak: anahtar kilide, kapak tencereye uymalıdır (KT: 1265).

Sözcük TS’de ‘çatmak, savaştık’ olarak açıklanırken; KT’de ‘izlemek, muhalefet etmemek, yakışmak, karar kılmak, tam gelmek’ anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır. Bunun yanında sözcükte anlam iyileşmesi meydana geldiği anlaşıyor. Çünkü sözcüğün KT’de bulunan hiçbir tanımında ‘çatmak, savaştık’ anlamlarına ulaşamamıştır.

uyumak, (uyunmak, uyuşmek (I), uyuşmak, ügünmek): içine damızlık karıştırılan

yoğurt sütü ve pekmez gibi şeyler katılaşmak, koyulaşmak, kan pıhtılaşmak.
“Tamızlıksız yoğurt uyumaz” (TS: 4043).

mz. uyur. *fl.* uykuya varmak, uykuda olmak: çocuk uyudu; siz geldiğinizde ben uyuyordum. || *mc.*1. gafil olmak, hâb-ı gaflette bulunmak: herkes ilerliyor biz uyuyoruz. 2. (iş) geri kalmak, tehir olunmak, avk ve tehire düşmek (KT: 1265).

Sözcük TS’de ‘içine damızlık karıştırılan yoğurt sütü ve pekmez gibi şeyler katılaşmak, koyulaşmak, kan pıhtılaşmak’ yani ‘maya tutmak’ olarak açıklanırken; KT’de ‘uykuya varmak, uykuda olmak, gafil olmak, hab- ı gaflette bulunmak, (iş) geri kalmak, tehir olunmak ve tehire düşmek’ şeklinde tanımlanmıştır. KT’de bugünkü anlamıyla tanımlanan sözcükte başka anlama geçiş oluşmuştur, denilebilir.

uyur: uyuyan, uyumakta olan
“Gidersin yola şöyle düşe tura
Bakarken gözlerin benzer uyura” (TS: 4046).

ş. 1. Uyuyan, nâ'im 2. Sakin, rakit, durgun: uyur su, uyur ırmak (KT: 1265).

Sözcük, TS’de ‘uyuyan, uyumakta olan’ anlamındadır. KT’de bu anlama ‘sakin, durgun’ anlamı da eklenmiştir. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

uyutmak: sütü mayalayıp yoğurt haline getirmek, pıhtılaştırıp dondurmak
“Keyfer [Fa.]: Bir nevi tağardır ki kenarı yüksek içinde yoğurt uyudurlar” (TS: 4047).

mz. uyutur. *ft.* 1. uykuya yatırmak, uyku getirmek, tenvîm etmek: çocuğu uyuttun mu? afyonlu ilâçlar adamı uyutur. 2. usandırmak, can sıkmak: birtakım uzun hikâyelerle beni uyuttu. 3. aldatmak, iğfâl etmek. 4. (bir işi) tûl-i müddet tehîr ve tavîk etmek, sürüncemede bırakmak: bizim işi büsbütün uyuttular. 5. manyetizma veya kloroform ile bir marizin hissini iptal edip bayıltmak: kendisini uyutmaksızın ameliyat icra ettiler (KT: 1266).

Fiil, ‘uyumak’ sözcüğünde olduğu gibi TS’de ‘sütü mayalayıp yoğurt haline getirmek, pıhtılaştırıp dondurmak’ olarak; KT’de ise ‘uykuya yatırmak, uyku getirmek, tenvîm etmek, usandırmak, can sıkmak, aldatmak, iğfâl etmek, manyetizma veya kloroform ile bir marizin hissini iptal edip bayıltmak, (bir işi) tûl-i müddet tehîr ve tavîk etmek, sürüncemede bırakmak’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

uz: 1. Ustaca, münasip, uygun, muvafık olan
“Kadı yay çekmeğ ü uz atmak ere
Gey hünerdir kime kim Tanrı vere” (TS: 4047).
2. Usta, mahir, kazık, tecrübeli, dikkatli, uyanık.
“Ki nişe koyasın beni yalnız
Çü ehliyyetin var ü yiğitsin uz” (TS: 4048).

ş. 1. iyi, yarar, ceyyid, sâlih. 2. uygun, muvafık. 3. halîm, mülâyim, yavuz zıddı: az olsun uz olsun çok olup yavuz olmasın. ≡ s. 1. iyilik. 2. münasebet, muvafakat. 3. sulh, salâh (KT: 1266).

TS’de ‘usta, ustaca’ anlamları ile tanımlanan sözcüğün, KT’de bu anlamların yanında ‘iyilik, münasebet, muvafakat, sulh, salah’ şeklinde açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

uzamak: uzaklaşmak

“Kovagördiler ana yetmediler
Uzadı vü ardınca gitmediler” (TS: 4049)

fl. 1. uzun olmak, boyca kazanmak, tetâvül etmek: ağaçlar, saç, sakal uzamak; çocuklar ekseriya on sekiz yaşlarına dek uzarlar. 2. zamanca daha uzun olmak, daha çok sürmek, imtidâd etmek: günler hayli uzadı; kânunu evvel iptidalarında geceler çok uzar. 3. sürmek, sürüncemede kalmak: bu iş çok uzadı; davamız birkaç sene uzayacaktır. 4. Sonraya kalmak, teehhür etmek: bu sene üzümün tatlılaşması çok uzadı. 5. uzak olmak, uzağa gitmek (KT: 1266).

Sözcük, TS’de ‘uzaklaşmak’ anlamı ile tanımlanırken KT’de ‘uzun olmak, boyca kazanmak, zamanca daha uzun olmak, daha çok sürmek, sürmek, sürüncemede kalmak, sonraya kalmak, ertelemek’ gibi anlamlarla açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

uzanmak: uzun sürmek, uzamak.

“Ömrüm uzandıkça yazuğum çok oldu, ey acep neyleyin” (TS: 4050).

fl. 1. uzun sürmek, boyuna gitmek, imtidâd etmek: bu dere ova boyunca uzanıyor. 2. yatıp a’zâ-yı bedeni uzatmak, gevşeyip upuzun yatmak: minderin üzerine uzanmıştı. 3. el uzatmak, gasp niyetiyle tecavüz etmek: o bizim çiftliğe de uzandı (KT: 1266).

Sözcük TS’de ‘uzun sürmek, uzamak’ anlamları ile tanımlanırken, sözcüğün KT’de bu anlamların yanında ‘el uzatmak, gasp niyetiyle tecavüz etmek’ anlamlarını üstlenmesi, sözcükte anlam kötüleşmesi olduğunu göstermektedir.

üşenmek: 1. Üzülmek, sıkılmak, rahatı kaçmak, tedirgin olmak, fütur getirmek

“Katı tanıdım, hem ayrıldığıma üşendim.” (TS: 4113).

2. Çekinmek, ihtiraz etmek, korkmak

“Güle el sunmasın ol kim dikeninden üşenir
Ki bu hamra gülünün harına hançer dediler” (TS: 4115).

3. Usanmak, bıkmak.

“... Çok yimekten anı üşendiler, tabiatları andan nefret tuttu.” (TS:4119).

fl. işlemeyi arzu etmemek, tembellik etmek, rehavet ve tekâsül eylemek: kalkmaya, gitmeye, işlemeye üşendim (KT: 1274).

Fiil, TS’de ‘üzülmek, sıkılmak, rahatı kaçmak, tedirgin olmak, çekinmek, korkmak, usanmak, bıkmak’ anlamları ile tanımlanmıştır. KT’de ise ‘tembellik etmek, arzu etmemek’ anlamları ile tanımlanan sözcüğün açıklamasında ‘üzülmek, çekinmek’ anlamları bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

üşürmek: üşüştürmek, musallat etmek.

“Çü inin yakasın arı üşüre
Sana kaçmağa ol dem iş düşüre” (TS:4124).

fl. 1. yığmak, toplamak, kalabalık biriktirmek: amele üşürmek. 2. saldırmak, taslit etmek: düşmana kılıç üşürmek (KT: 1274).

Sözcük, TS’de ‘üşüştürmek, musallat etmek’ anlamları ile kullanılırken KT’de ‘yığmak, toplamak, saldırmak, taslit etmek’ anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

virgü, (vergi): atıyye, ihsam, bahşiş.

Ve Abdülmuttalib’e on bu zikrolunan miktar virgü verdiler (TS: 4174).

vergi ya ویرگی vergi. s. [zebânzedi: ویرگی vergi] 1. veriş, atıyye, dâd, dihiş, ihsân: vergisi çoktur. 2. hazîne-i devlete verilen cizye, resim, teklif: vergi bakâyası; devlete vergi veriyor (KT: 1290).

Sözcük, TS’de ‘atıyye, ihsam, bahşiş’ anlamları ile verilirken KT’de bu anlamların yanında ‘vergi’ tanımı yapılmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

vurmak: yapıştırmak.

“. . . Yaku eyleyer karnına vuralar . . . Bir dürlü yaku dahi kimnunla kuru gülü döğeler, sirkeyle yoğuralar vuralar (TS: 4174).

mz. vurur. *ft.* 1. çalmak, darbetmek: başına vurdu; arkasına vurdu; tokat sille vurdu; beygire, öküze vurmak. 2. öldürmek, katletmek: o adamı haydutlar vurmuşlar. 3. yaralamak, cerh etmek: ayağından vurmuşlar. 4. İsabet ettirmek: şu kuşa üç kere attım da vuramadım; nişanı vurdum. 5. *mr.* mermiyyât atmak, topa veya kurşuna tutmak: kaleden düşman gemilerine vuruyorlar; nişana vurmak. 6. atmak, düşürmek, yatırmak: onu yere vurdu. 7. kakmak, sokmak, dak(k) etmek: buraya bir çivi vurmali. 8. sürmek, geçirmek: duvara sıva, tahtalara boya vurmak. 9. dayamak, komak, yapıştırmak: binaya destek vurmak; çamaşıra yama vurmak. 10. harp etmek, kurşun ve gülle atmak: düşman o gün karşımızda durup vurmadi; eşkıyayı vurup perişan ettik. 11. harben hücum ve tahrip etmek, bozmak. 12. takmak, koymak: hayvana eğer, dizgin vurmak. 13. yükletmek, tahmil etmek: beygire yük vurmak. 14. hesaptan ihraç ve tarh etmek: şu üç rakamı vur. [birbirine vurmak denilir ise o vakit a‘mâl-i erba‘adan darp manasını müfit olur.] 15. çalmak: çan vurmak, davul vurmak. 16. dokunmak, tesir etmek: güneş başıma, gözüme vurdu; bu koku başa vuruyor. 17. tepmek, tekme atmak: bu at. 18. dak(k) etmek: kapıyı vurmak, vurur; at vurmuş. ≡ *ft.* 1. sapmak, saldırmak, müteveccih olmak, doğrulmak: gemi karaya vurdu. 2. göstermek, gösteriş yapmak, yalan bir harekette bulunmak: deliliğe, hastalığa, bilmezliğe vurmak. 3. atılmak, kendini atmak. 4. çarpmak, dokunmak: yağmur yüzüme vuruyordu. 5. sokulmak, girmek, dalmak: ormana, sürüye vurdu. 6. duyulmak, hissolunmak, geçmek: karnıma bir sancı vuruyor (KT: 1295-1296).

Sözcüğün TS’de ‘yapıştırmak’ anlamı ile bir anlamı varken KT’de yirmi üç anlamı bulunmaktadır. Sözcük, KT’de ‘çalmak, öldürmek, isabet ettirmek, atmak, kakmak, sokmak, savaşmak, gülle atmak, yükletmek, takmak, çalmak, tepmek, tekme atmak, sapmak, saldırmak, göstermek, atılmak, kendini atmak, çarpmak, dokunmak, sokulmak’ anlamlarında tanımlanmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

yaban: 1. Issız kır, ova insandan hâli yer.

“Etti aldınız Yusuf’u vardınız
İlettiniz yabanda kurda verdiniz” (TS: 4174).

2. Yabancı, yadırğa

“Can göziyle bakan görür Yunus göziyle gördüğüm
Yoksa yaban gözü ile kimesneye ne söyleyem” (TS: 4178).

s. *Fa.* 1. ıssız ve gayr-i ma‘mûr yer, ber(r), berriyye. 2. mamurenin hârici, kır. || izafette hayvanat hakkında vahşi ve nebatat hakkında hudayinabit manasını ifade eder ki her iki takdirde yabânî dahi denilir: yaban adamı = yabanî, vahşî adam (KT: 1300).

Sözcük, TS’de ‘ıssız kır, ova insandan hâli yer, yabancı, yadırğa’ anlamları ile verilirken KT’de sadece ‘ıssız yer, kır’ anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yaha: yaka.

“Bu aşk kişi başına danışiben gelmez
Yahasına yapışip bî-iradet erse gerek” (TS: 4207).

yâhut يَافَا yaka. s. 1. libas boynu, libasın boyun geçecek ve boynu örtecek yeri, cevâb, girîbân: gömlek yakası; sırmalı yaka; yakası kirli. 2. kenar, sahil: deniz yakası; Rumeli, Anadolu yakasında. 3. sath-ı mâ'il: yaka tütünü (KT: 1302).

Sözcüğün TS'de yer alan tanığına bakıldığında 'birinin yakasına yapışmak' mecaz anlamını görmekteyiz. KT'de ise 'gömlek yakası, kenar ve eğimli yamaç' anlamları vardır. Bu durumda sözcük TS'deki anlamını yitirerek anlam daralmasına; KT'de yeni anlamlar üstlenerek de anlam genişlemesine uğramıştır.

yakılmak: 1. son derecede mahzun olmak

"Kim idüğün atasını bilür mü
Anuben derdin anın yakılır mu" (TS: 4216).

2. Derin bir sevgi duymak

"Er-rem [Ar.]: ... Devenin yavrusu helak olmakla süt vermez oldukta ol yavrunun derisini yüzüp saman ile doldururlar anası anı yavrusu zanniyle yakılıp bu takiple südünü sağarlardı." (TS: 4216).

3. Yanmak.

"Dahi cimrilik oduna yakılmaktan usanmadın mı." (TS: 4217).

4. Yapıştırılmak.

"... Deridir kim ağaç üzre yakılmış
Şu kıllar perdelerdir kim dakılmış" (TS: 4216).

fc. tutuşturulmak, ihrâk olunmak: mumlar yakıldı; bir saatte o kadar odun yakılır mı? \equiv *fl.* hasbihâl etmek: yanıp yakıldı (KT: 1303).

Fiil, TS'de bulunan 'son derecede mahzun olmak ve derin bir sevgi duymak' anlamlarını KT'de (tutuşturulmak, hasbihâl etmek) koruyamadığından anlam daralmasına uğramıştır.

yakışık: uygun, mütenasip, yakışmış.

"Yarma bilekli ucası bir yığın
Simsıkı et hep yakışık bel bıkın" (TS: 4219).

s. 1. yaraşma, iyi gitme, uygunluk. 2. münasebet, tensip: bu işin yakışığı yoktur. 3. güzellik, hüsn ü cemâl ve letafet (KT: 1303).

Sözcük, TS'de bulunan 'uygun, yakışmış' anlamlarının yanına KT'de 'güzellik, hüsn-ü cemâl ve letafet' anlamlarını alarak anlam genişlemesine uğramıştır.

yakışmak (yahışmak): yaklaşmak, meyletmek.

"Dostluk yerine düşmanlık geldi ve yakışmaklık yerine ürkmeklik karar tuttu" (TS: 4219).

"Yakıştı Ferruh ana azın azın
Açardı geh nikabın gâh râzin" (TS: 4219).

fl 1. iyi gitmek, yaraşmak, güzel durmak, uygun gelmek: bu esvap size yakıştı; esmere açık renk yakışmaz. 2. Münasip ve muvafık olmak, uymak: öyle yerlere gitmek, böyle sözler söylemek size yakışır mı; onunla uğraşmak bana yakışmaz (KT: 1303).

Sözcük TS'de 'yaklaşmak, meyletmek'; KT'de 'iyi gitmek, yaraşmak, güzel durmak, uygun gelmek ve münasip ve muvafık olmak, uymak' olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlamı genişlemiştir.

yakıştırmak: yaklaştırmak.

"Ne çeri ile bularınla savaşayın ve ne uzluğıla buları kendözüme yakıştırayın" (TS: 4220).

ft. 1. yakışacak hâle koymak, araştırmak, muvâfık ve uygun hâle getirmek: giydiği şeyi bedenine yakıştırır. 2. tensip etmek, münasip görmek: bu sözü bu türlü hareketi size yakıştıramadım (KT: 1303).

Sözcük, TS'de 'yaklaştırmak' anlamındayken KT'de 'yakışacak hale sokmak, araştırmak, muvafık ve uygun hale getirmek' anlamları ile tanımlanmıştır. Buna göre sözcükte önce başka anlama geçiş daha sonra anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yakmak: 1. Yaklaşmak.

"Eğer sen ay olur isen göğe bakmayaven hergiz
Eğer sen devlet olursan sana yakmayaven hergiz" (TS: 4221).

2. Yaklaştırmak.

"Kimini yaktılar def çenberine
Ki andan vecd erişir ışk erine" (TS: 4221).

ft. 1. ateşe vermek, ihrâk etmek: barakaları yakmışlar; bu kış çok odun yaktık. 2. tutuşturmak, alevlendirmek, iş'âl etmek: biraz ateş yakalım; sobayı yakalım mı? Mumları yakın; bu akşam kandil yakacak mısınız? 3. çok ısıtmak, çok sıcak olmak: bugün güneş yakıyor. 4. acıtmak, biber gibi keskin bir acı ile müteessir etmek: hardal dilimi yaktı; bu ilaç çok yakıyor. 5. *mc.* âteş-i aşkla süzân etmek: o kız biçâreyi yaktı. 6. *mc.* pek mutazarrır etmek: herif bir çürük malı satarak beni yaktı (KT: 1304).

Clauson (1972: 896-897), sözcüğün 'sürmek; yakınlaşmak, yakın olmak; yakmak' olmak üzere üç anlamını vermiştir. Aynı zamanda 'yakmak' anlamının orta dönemden önce kayıtlı olmadığını belirtir. Sözcüğün TS'de 'yaklaşmak, yaklaştırmak'; KT'de 'yakmak' anlamlarının yanında 'acıtmak, biber gibi keskin bir acı ile müteessir etmek, *mc.* âteş-i aşkla süzân etmek, *mc.* pek mutazarrır etmek' olarak tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yalama: Güneşten veya hastalıktan dudakta beliren yara, dudak yarığı.

"Riş-i dehen [Fa.]: Ağızda zahir olan yalama" (TS: 4226).

s. 1. yalamak işi. *ba.* yalamak. 2. yüzde çıkan bir çıban. 3. aşınma. (KT: 1304).

Sözcüğün TS'de 'güneşten veya hastalıktan dudakta beliren yara, dudak yarığı'; KT'de 'yalamak işi, yüzde çıkan bir çıban ve aşınma' anlamları ile açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yalım (I) : derece, mertebe.

"Didi ey dostdan gersiz çeken dest
Hücum-ı düşmen iden yalımın" (TS: 4236).

yalım (II) (yalum): Yalın, yalçın, sarp, sarp yer.

"Bu yanında incek yer yoğ idi
Yalum uçurumları key çoğ idi (TS: 4236).

s. 1. kesen âletlerin ve esliha-i cârihanın keskin tarafı: kılıcın yalımı. 2. *mc.* soy, cins, cevher, maya: yalımı alçak= fûrumaye (KT: 1305).

Sözcüğün TS'de bulunan 'yalın, yalçın, sarp, sarp yer' anlamı KT'nin 'keskin taraf' anlamı ile kısmen örtüşmektedir. Sözcüğün KT'de bu anlamın yanında 'soy, cins, cevher, maya' olarak tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yalman: kılıcın, kamanın, bıçağın, mızrağın, süngünün ağzı veya ucu.
“Kara pulat öz kılıçlar çalındı yalmanı düştü” (TS: 4255).

s. 1. sarp ve sivri yer: dağ yalmanı. 2. esliha-i cârihanın iki tarafı keskin ve sivri ucu: kılıç yalmanı (KT: 1306).

Sözcüğün TS’deki ‘kılıcın, kamanın, bıçağın, mızrağın, süngünün ağzı veya ucu’ anlamı KT’de de yer almıştır. Sözcük bu anlamın yanında benzetme yönlü bir anlam daha kazanmış (sarp ve sivri yer) ve anlam genişlemesine uğramıştır.

yama: yamalık.

“Refû [Fa.] : ...Ve yama ki eski kaftana yamarlar” (TS: 4260).

s. 1. bir deliği veya yırtık bir yeri kapayıp tamir etmeye mahsus parça, ruk‘a: yama vurmak. 2. bazı adamların yüzünde vaki leke: yanağında yaması vardır (KT: 1306).

Sözcüğün TS ve KT’deki ilk anlamları (yamalık, bir deliği veya yırtık bir yeri kapayıp tamir etmeye mahsus parça, ruk‘a) birebir örtüşmektedir. Sözcüğün bunun yanında KT’de ‘bazı adamların yüzünde vaki leke’ anlamını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yamacı: ayakkabı yamayan.

“Rehûger [Fa.] : Yamacı ve gözeyivi” (TS: 4260).

s. 1. esvap ve kundura vesaireye yama vuran, eskici, tamirci. 2. pek hasis ve cimri adam (KT: 1306).

TS ve KT’ de bulunan ilk anlamlar ‘ayakkabı tamircisi’ yönündedir. KT’de bulunan ikinci anlam ise ‘pek hasis ve cimri adam’ şeklindedir. Bu anlam ile sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yamaç: karşı, annaç, mukabil.

“Boyu uzun Borlu Hatun oğlunun yamacına geldi” (TS: 4260).

s. dağa yamanmış veya yapıştırılmış gibi bayır yer: dağ yamacı (KT: 1306).

Sözcük, TS’de ‘karşı, mukabil’ ve Uşak ağzında da rastlanılan ‘annaç’ anlamları ile verilmiştir. KT’de, günümüz Türkçesinde de kullanılan ‘dağa yamanmış veya yapıştırılmış gibi bayır yer’ şeklinde tanımlanan sözcüğün anlam genişlemesine uğradığı anlaşılmaktadır.

yamamak: ilhak etmek.

“... Sonra Sultan Alaeddin-i Selçuki fethederek mülküne yamamıştır” (TS: 4260).

ft. 1. yassı bir parça yapıştırmak, yama koyarak tamir etmek: hırkasını yamamış. 2. yapıştırmak, anmak: bir sille yamadı (KT: 1306).

Clauson (1972: 934-935), sözcüğün anlamını ‘bir şeyi yamamak’ olarak vermiştir. TS’de ‘ilhak etmek’ anlamı ile verilen sözcük, KT’de ‘yassı bir parça yapıştırmak, yama koyarak tamir etmek ve yapıştırmak, anmak’ tanımları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

yan: cep, kemer, kese.
 “Her altun u ni’metle doldu yanın
 Ve imdi ki sonra değıldir senin” (TS: 4264).

yâhut يَانٌ yan. s. 1. ön ve arka ve üst ve alttan gayri olan taraf. kenar, cenah: sağ yan; sol yan; yandan. 2. taraf, cihet, semt: o yandadır; ne yandan geliyor? 3. kurb, civar yakınlık: yanındadır; yanına gitti. 4. ind, nezd, kat: benim yanımda onun hiç kıymeti yoktur; pederimin yanında hizmet ediyor; kimin yanında büyüdü? 5. bedenin bir tarafı: bir yanı hiç tutmuyor. ≡ ş. yandan, doğrudan doğruya olmayan, eğri: yan bakış. ≡ h. bir tarafa, bir yana eğri: yan bakmak (KT: 1307).

TS’de ‘cep, kemer, kese’ anlamları ile tanımlanan sözcük, KT’de ‘yan, taraf, nezd, bedenin bir tarafı’ anlamları ile açıklanmıştır. ‘Cep’ sözcüğü ‘yan’ anlamına işaret ettiğinden sözcüğün anlamı değışmemiş; sadece anlam genişlemesine uğramıştır.

yanaşma: Tufeyli

“Dayfen [Ar.]: Dayfin ardına düşüp beraberce ziyafete gelen tufeyliye denir ki Fariside kaselis ve Türkiide dalkavuk ve yanaşma ve uyuntu tabir olunur” (TS: 4270).

s. 1. yanaşmak işi. *ba*: yanaşmak. 2. muvakkat işçi ve rençper, gündelikçi: bahçede yanaşma işliyor; hamam yanaşması. 3. gezdirip satmak üzere bir bağ ve bahçeden mahsul veya bir büyük mağazadan mal alan satıcı, tablakâr: üzümü yanaşmalara veriyor (KT: 1307).

Sözcük, TS’de ‘tufeyli’ yani ‘asalak, kendi başına iş yapamayan’ anlamı ile tanımlanırken KT’de ‘yanaşma işi, işçi, rençper, gündelikçi, satıcı ve tablakâr’ anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün başka anlama geçiş yaşadığı düşünülebilir.

yanaşmak: 1. Hizmette durmak.

“El-ecir [Ar.]: Ücretle gündelik veya aylık ve yıllık ile yanaşan kimesne” (TS: 4270).

2. Erişmek, ...değerine ulaşmak.

“Cümle eczası yarar hem tarabe hem cenge
 Yok bahara yanaşur ceş-i müretteplerde” (TS: 4270).

fl 1. yakın gitmek, yaklaşmak, takarrüp etmek: bana birisi yanaşıp bir şey söyledi. 2. *mc*. rıza verecek olmak, muvafakat eder gibi olmak, itilâf yüzü göstermek: kendisi oralara hiç yanaşmıyor; o pazarlığa yanaşmadı. 3. (gemi) rampa etmek, bitişmek, uğramak: vapur iskeleye yanaştı; büyük vapurlar rıhtıma yanaşamıyorlar (KT: 1307).

Fiil, TS’de hem gerçek hem de mecaz anlamı (hizmette durmak, erişmek, değerine ulaşmak) ile kullanılırken KT’de bu anlamlara yakın olarak hem gerçek hem de mecaz anlamlar ile (birine yaklaşmak, rıza göstermek) tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

yanaz, (yanuz): inatçı, aksi, huysuz, kavgacı.

“El-âtik [Fa]:... Ve öneğı yanaz âdeme denir” (TS: 4271).

yâhut yanaz. ş. Daima şikâyet edip bir şeyden memnun olmayan, titiz, bed-hûy: yanaz çocuk, hasta. (KT: 1307).

Sözcük, TS ve KT’ de yer alan anlamlarıyla (inatçı, aksi, huysuz, kavgacı, kötü huy, titiz) hemen hemen birebir örtüşmektedir. Bunun yanında KT’de ‘hasta’ anlamını kazanan sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

yancık (yancuk): 1. Kese, torba, boyundan geçirilecek yana asılan çanta.

“hamhah [Fa.]: Kav çakmak yancuğu” (TS: 4274).

2. At zırhı , çukal

“At mı sattın gümüşlü yancuğum isen kesil” (TS: 4275).

3. Oturak yeri, sağrı koç.

“El-uzeyza [Ar.] : Yancık eti ya’ni lahm-i verik dediler” (TS: 4275).

s. at zırhı, çokal, berg-tüvân (KT: 1308).

TS’de bulunan ‘kese, torba, çanta, at zırhı, çukal, oturak yeri, sağrı koç’ anlamları ile KT’de sadece ‘at zırhı ve çokal’ anlamları örtüşmektedir. Buna göre sözcüğün anlamı daralmıştır.

yanmak: dert dökmek, şikayette bulunmak.

“Dervişler bunun halinden bihuzur olup her biri şeyhe yanardı (TS: 4291).

fl. 1. tutuşmak, parlamak, alevlenmek, iltihap ve iştiâl etmek: ateş yandı; soba daha yanmadı. 2. ihtirâk etmekte olmak, sûzân olmak: odada soba yanıyor mu? sigaram yanmıyor; merdiven başında bir lâmba yanıyordu. 3. ateşte tutuşup kül olmak, muhterik olmak, ta‘me-i nâr olmak: kâğıt mangala düşüp yandı; bir günde iki çeki odun yandı. o konak üç kere yandı yapıldı. 4. kâbil-i işti‘âl olmak, tutuşur halde olmak, suhuletle iştiâl etmek: bu odun yanar mı? hacer-i fitile yanmaz. 5. ateşte lüzumundan ziyade kalmak, çok pişip yanmış gibi olmak: yemek, külbastı yandı. 6. mc. çok elem ve keder veya aşk ve hicran çekmek, mahrûk ve dil-sûhte olmak. 7. zarar ve ziyan görmek, ders almak: avdan yandım. 8. hasbihal etmek: yanıp yakılmak. 9. kazanan sayıyı geçip oyunu kaybetmek: ben yandım. 10. Teessüf etmek, acımak: şu çocuğun hâline yanıyorum (KT: 1308-1309).

Fiilin TS’de yer alan ‘dert dökmek, şikayette bulunmak’ anlamı, KT’de yer alan on anlamdan biri ile ‘hasbihal etmek’ örtüşürken altı çizili diğer dokuz anlam (ateşte tutuşmak, zarar görmek, acımak, oyun kaybetmek...) sözcüğün anlam genişlemesini sağlayan tanımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

yansılama: **1.** taklit etmek

“Güldüğüçün kakkahayle haline divaneler
Yansılarlar ey peri-zad anları viraneler” (TS: 4291).

2. muhalefet etmek

“dik başlı kahpe yansılıyıp gitme dikime
Pay verip öyle taş başına ninemin deme” (TS: 4292).

fl. yan yürüme, çarpık yürüme. **2.** Taklit etmek, mukallitlik yapmak. *mr.* (KT: 1309).

Fiil, TS’de ‘taklit etmek, muhalefet etmek’ anlamı ile tanımlanırken KT’de ‘muhalefet etmek’ anlamı kaybolmuştur. Buna göre sözcüğün anlam alanının daraldığı anlaşılmaktadır. KT’de bulunan ‘yan yürüme, çarpık yürüme’ anlamı ise TS’de yoktur. Bu durumda sözcük, anlam genişlemesine uğramıştır. Dolayısıyla sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yapı, (yapı): 1. Bina, inşaat.

“Bu fena yapusına aldanma
Cevri çoktur vefa bulam sanma” (TS: 4303).

2. Kılık, kıyafet, biçim, şekil.

Başında bir samur kalpak, Çerkes yapusunda ılgar ile Medine-i Saraya dahil olup” (TS:4303).

s. 1. bina: bu evin yapısı sağlamdır; yapı ile uğraşmak. 2. Derdest tesis olan bina: yapıya gitti; yapıdadır. 3. bedeninin şekil ve sureti, bünye: iri, narin yapı (KT: 1309).

Sözcüğün ‘bina, inşaat’ anlamı her iki sözlükte de bulunmaktadır. Fakat TS’deki ‘kılık, kıyafet’ tanımı KT’ de yer almamaktadır. Buna göre sözcük anlam daralmasına uğramıştır. Ayrıca, TS’de olmayıp KT’de olan, ‘beden şekli’ anlamı sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığını göstermektedir.

yapuk (yapık): 1. Eyerde üzerine oturulacak beşikte içine yatılacak yer.

“Kara boğa derisinden beşiğinin yapuğu olan” (TS: 4304).

2.Çukal, belleme.

“Bürkende [Fa.] : İyer yapuğu.” (TS: 4305).

3. Baş örtüsü.

“Nezkep : 30, iki yaşmak : 35, yapuk : 40, tolama:40...”(TS: 4305).

s. 1. gelinin yüzüne yapıştırdıkları yufka elmas. 2. sabıkta sipahi tezyinatı (KT: 1309).

TS’de bulunan ‘baş örtüsü’ anlamı KT’de yer almamaktadır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. İkincil olarak KT’de yer alan ‘gelinin yüzüne yapıştırdıkları yufka elmas’ anlamı da TS’de bulunmamaktadır. Bu durum sözcükte hem anlam daralması hem de anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yarak, (yarağ): 1. Hazırlık, levazım, teçhizat

“Ayıtıl hazır olsun hep yarağı

Kaçan halk uykuda bula ferağı” (TS: 4310).

2. Silâh

“El-bezz [Ar.]: Ceng aleti, silah manasına, Türkçe yarağ derler” (TS: 4313).

3. (At hakkında) yaranmış, idmanlı

“Yerağ [Fa.]: Türkiide yarak ve yaranmış at tabir olunur, bait yerlere ılgar ederek ve sıkıştırarak puhte olmuş attır ki her ne kadar yürüse ve seğırtse haceti olmaz. Öylesi ata karaciğer dahi derler.” (TS: 4313)

yahut براغ yarağ. s. 1. silâh, âlet-i harb. 2. Mavna (maûne), levazım, mühimmat. 3. av. âlet-i rücûliyyet (KT: 1311).

Sözcük TS’de ‘hazırlık, levazım, teçhizat, silah, (at hakkında) yaranmış, idmanlı’ şeklinde tanımlanırken KT’de ‘silah, âlet-i harb, mavna, levazım, mühimmat, av. âlet-i rücûliyyet’ olarak açıklanmıştır. Bu durumda KT’de olmayan ‘idmanlı at’ ifadesi sözcükte anlam daralması ortaya çıkarırken; TS’de bulunmayan ‘erkeklik organı’ anlamı ise anlam genişlemesi oluşturmuştur.

yaranmak: (At) rejim ve idmanla karnı çekilip beli incelmek.

“El-ıkvırarü [Ar.]: Ve dahi at yaranıp karnı ve kasığı çekilip beli incelmek” (TS: 4331).

f/ 1. birinin işine yarayacak ve birine faydalı ve nafi olacak harekette bulunmak: ne yaptımса bizim komşuya yaranamadım. 2. yalandan birinin hoşuna gidecek harekette bulunmak: kendisine yaranmak için yapıyor (KT: 1312).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘(at) rejim ve idmanla karnı çekilip beli incelmek’ anlamı KT’de yoktur. Bu yönüyle anlam daralmasına uğrayan sözcüğün, KT’de, TS’den farklı olarak ‘birinin işine yarayacak ve birine faydalı ve nafi olacak harekette

bulunmak ve yalandan birinin hoşuna gidecek harekette bulunmak' anlamlarıyla açıklanması, sözcükte hem daralma hem genişleme hem de kötüleşme olduğunu göstermektedir.

yaraşık: 1. yakışık, yakışır, muvafık, münasip, lâyıık.

“Tahtın yaraşığı idi” (TS: 4334)

2.yakışıklı.

“Beraz [Fa.] yaraşık” (TS: 4335)

3.süs, ziyet, güzellik.

“Revnağ [Fa.]: yaraşık ve letâfet” (TS: 4335).

s. yakışma, uyma, uygunluk, münasebet: yaraşık almaz (KT: 1312).

Sözcüğün TS'de yer alan 'süs, ziyet, güzellik' anlamları KT'de görülememektedir. Buna göre sözcüğün anlamında bir daralma ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yarılmak: delinmek, yırtılmak.

“sahrada kara evim yarılıp içinden bir Hatayî kemha kaftan ve bir nezkep ve bi iç edük alındıkta” (TS: 4348).

fc. 1. ortadan kesilip ayrılmak: tahta, karpuz yarıldı. 2. paralanmak, parça parça kesilmek: odun yarıldı mı? 3. ziyâde yaranılmak, açılmak: başı yarıldı (KT: 1313).

Sözcüğün KT'de bulunan 'ziyade yaranılmak, açılmak' anlamı TS'de yer almamaktadır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yarın: Âhiret günü.

“Her kim ki sevdi sen âl-i Muhammed'i

Yarın şefi' olur ana mecmu-ı enbiye” (TS: 4349).

zz. gelecek gün, bugünden sonraki gün, ferdâ, gaden: yarın gel; yarın gideceğim (KT: 1313).

Sözcüğün TS'deki 'ahiret günü' anlamı KT'de aynı şekilde yer almamakta 'gelecek gün, bugünden sonraki gün, ferda, gaden' olarak tanımlanmaktadır. Buna göre sözcük, benzerlik ve yakınlık yoluyla, anlam genişlemesine uğramıştır denilebilir.

yarış: taksim

“Yarım güne yarış yoktur” (TS: 4352).

s. 1. yarmak işi, yarma: bu adamın odun yarışı tuhaf. 2. müsâbakat, öndülü kazanmak için bir işte birbirini geçmeye çalışma: at yarışı = koşu; kayak yarışı. || mc. çene yarışı = beyhude yere çok söyleyiş, gevezelik. || av. sidik yarışı = beyhude ve ehemmiyetsiz işlerde sen ben davalarıyla uğraşma (KT: 1313).

Sözcüğün (yarış) bugünkü temel anlamı TS'de olmayıp Clauson (1972: 972), ifadeyi 'müsabaka; iki kişi arasında mal taksimi' anlamlarında vermiştir. KT'de 'çene yarışı, sidik yarışı' gibi mecaz anlamlar içeren tanımlarla açıklanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yasa, (yasağ, yasağ): 1. Kanun, ferman, kaide, türe, emir

“Öpmeğe can diler imiş dudağın

Tutalım şimdi ol yasağunu biz” (TS: 4361).

2. Memnu, memnuiyet.

“...Ettiler gül mevsiminde bade-i nabe yasağ” (TS: 4362).

3. Tertibat, tabiye.

“Yârin yine bizim ile şıltağı ne imiş
Hûnî gözünün sancışa yasağı ne imiş” (TS: 4362).

4. Ödev olarak verilen iş

“Nefs solunda akıl sağındadır
Her birisi kendü yasağındadır” (TS: 4362).

yâhut بَسَاغ yasâğ. s. 1. nizam, kanun, tanzîmât. 2. men’, nehy, zecr, memnuiyet: gece fenersiz gezmeyi yasak etmişlerdi. ≡ ş. memnu kanun ve nizamla men olunmuş: asker kışlasına duhul yasak idi (KT: 1314).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘memnu, tertibat, ödev olarak verilen iş’ anlamlarına KT’de (‘nizam, kanun, tanzîmât, men’, nehy, zecr, memnuiyet) ulaşılammıştır. Buna göre sözcükte anlam daralması meydana geldiği anlaşılmaktadır.

yaş: 1. Taze

“Yaş kabağı çendeleyeler ve ayvayı döğeler ve...”(TS: 4377).

2. Deniz.

“Berde ve bahirde ya’ni yaşda ve kuruda hiçbir Canver kalmaz kim ezanı işittiklerinde illâ can ü dilden kulaklarını tutup tururlar” (TS: 4377).

ş. 1. Islak, nemli, sulu kurumamış, ratîb: toprak yaştır; yaş çamaşır; yaş ellerinle tutma. 2. Taze, yeşil, ter, körpe, ratîb, kurutulmuş olmayan: yaş meyve; yaş sebze.= s.1. ıslaklık, nem, rutubet. 2. Ağlarken veya diğer sebepten gözde akan su, dem’, eşk, sirişk: yaşı durmaz akar; yaşlarını zapt edemedi (KT: 1315).

s. [lugat-i ânîfeden me’hûz olup asıl hadâset ve tazelik demektir.] ömrün miktar ve derecesi, sin, sâl: yaşımdır nedir? yaşımdır soran yok; üç beş, elli yaşında (KT: 1315).

Sözcük, her iki sözlükte de ‘taze, ıslak, nemli, gözyaşı’ anlamlarını korumuştur. Bunların yanında KT’de bulunan sadece ‘ömrün miktarı ve derecesi, sin, sâl’ anlamı ortak değildir. Buna göre sözcüğün anlam alanı genişlemiştir.

yaşarmak: yeşermek

“Hazreti Hünkârın mübarek kefi pâyları ol ağaç üzerine basmasıyla fil-hâl yaşardı (TS: 4378).

fl. ıslanmak, nem ve rutubet peyda etmek, tazelenmek: bu dallar yeniden yaşardı [muhaffef olarak <<yeşermek>> de kullanılır.] 2. Gözyaşıyla dolmak, yaş dökmek: benim sözlerimi dinlerken gözleri yaşardı (KT: 1315).

Fiil, TS’de ‘yeşermek’ anlamı ile açıklanmış ve tanığında da ‘ıslanmak, tazelenmek’ olarak verilmiştir. KT’de bu anlamların yanında ‘gözyaşı dökmek’ anlamını kazanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşıyor.

yatak: barınak, in.

“Künam [Fa.]: Şebgah-ı Şiran ve dudgan, yani arslanlar ve yırtıcılar yatağı” (TS: 4388).

yahut بَاتَاق yatak. [<<yatmak>>tan] 1. uyumak için yapılan döşek ki yere yapılan şilte veya şiltelerle üste alınan yorgan ve fanila gibi örtüden ve yüz yastığından ibârettir, firâş, pister: yatak takımı; benim yatağım yayıldı; misâfir yatakları. 2. üzerinde yatak yapılan kerevet, karyola, serir: demir, tahta yatak. 3. mekân, mebit, melce’, mahall-i mahsûs: orası arslan yatağıdır; av yatağı. 4. hırsızları hafiyen kabul ve eşyâ-i mesrûkalarını hıfz eden adam: hırsızların, haydutların yatağı. 5. nehrin aktığı dere ve hendek: menderesin yatağı. 6. Bu ırmak her vakit yatak değiştirir; eski yatağı terk etmiştir (KT: 1316).

Sözcük, TS’de ‘barınak, in’ anlamlarında verilmiştir. KT’de ise bunun yanı sıra ‘uyumak için kullanılan eşya, karyola, nehir yatağı’ gibi anlamlar tanımlanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam anlamı genişlemiştir.

yatmak: 1. Yatay bir yerde durmak, bulunmak.

“Gafâ [Ar.]: Harman yerinde yatan saman” (TS: 4395).

2. Yatışmak, sükûnet bulmak.

“Bir pare yüreğim oturup korkum yatsun” (TS: 4395).

fl. 1. yere uzanmak, uyurken yatakta alınan vaziyeti almak: bütün gün yatmak iyi değildir, kalkıp gezmeli. 2. uykuya varmak, uyumak üzere yatağa girmek: şimdi yattılar; siz kaçta yatarsınız? 3. eğilmek, serilmek, düşmek, basılmak: ekinler yattı. 4. mutavaat etmek, râm olmak. 5. razı olmak, rızâ vermek: düşman sulhayattı. 6. geceyi geçirmek, beytütet etmek, konmak: bu gece nerede yatacağız? 7. hastalanmak, hasta olmak: iki ay yattım. 8. (gemi) demir atmak, lenger-endâz olmak: iskele önünde yatan gemiler. 9. karar bulmak, mutmain olmak: buna zihnim, aklım yattı. 10. ölü olmak, mezarda bulunmak, metfun olmak: bu türbede kim yatıyor? 11. mahpus olmak, hapishanede kalmak: altı ay yattı. 12. sîga-i atfiyyeden sonra müdâvemet ve istimrar beyan eder: düşünüp yatmak (KT: 1316).

Fiil, TS’de ‘yatay bir yerde durmak, bulunmak’ ve ‘yatışmak, sükûnet bulmak’ anlamları ile tanımlanırken KT’de on iki anlam ile açıklanmıştır. KT’de ‘razı olmak, geceyi geçirmek, (gemi) demir atmak, karar bulmak, mahpus olmak, ölü olmak’ gibi anlamlara sahip olan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

yava, (yavu): 1. zayı, yitik, kaybolmuş

“Otur gözedir dağdan

Ovada gördüğün yattan yavadan” (TS: 4398).

2. başıboş gezen, sahihsiz

“Leşkerden birkaç yava varup ol kal’ayı feth etmişler” (TS: 4399).

yahut yave, yavı, yağı. ş. 1. kayıp, zayı, 2. meçhul, nâ-mâ’rûf. 3. yabancı, yat, ağyar, garip. 4. düşman, asi (KT: 1317).

Sözcük, TS’de iki anlam (zayı, yitik, kaybolmuş; başı boş gezen, sahihsiz) ile aktarılmışken KT’de bu anlamların yanında ‘düşman, asi’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yavaşa: nallanmakta veya iğdiş edilmekte olan hayvanı zaptetmek için dudağına geçirdikleri tahta kısıkaç.

“Bursen [Fa.]: kaşağı ve yavaşa ağacı” (TS: 4400).

s. serkeş atları zapt etmek için dudaklarına taktıkları tahta kısıkaç (KT: 1317).

TS’de ‘nallanmakta veya iğdiş edilmekte olan hayvanı zaptetmek için dudağına geçirdikleri tahta kısıkaç’ anlamında kullanılan sözcük, KT’de sadece ‘serkeş atlar’ için anlamlandırılmıştır. Buna göre araç aynı olsa da kullanım alanı özelleşen sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yavuz, (yavız): 1. Fena, kötü.

“Gök perdeleri açılır iyi yavuzdan seçilir

Ol dem kancaru kaçılır baş kurtarası er gerek” (TS: 4418).

2. Sert, kızgın, keskin, güçlü, çetin, yaman, şiddetli.

“Ettiler bu sert bitidir bilmezüz

Hattı yavuz manisin anlamazuz” (TS: 4421).

3. Fenalık.

“Ettiler and içeriz biz kamumuz
Saklayavuz gelmeye ana yavuz” (TS: 4423).

ş. 1. şiddetli, şedit, pek sert ve tünd, yaman. 2. [zıddiyetiyle] pek iyi, alâ, fevkalâde, yaman, kıyak:
batş ve şiddete binaen Sultan Selîm Han-ı evvel’e lâkap olmuştur (KT: 1318).

Çoğu dil bilimi kaynağında ve çalışmalarında anlam iyileşmesine örnek olarak gösterilen sözcük, TS’de ‘fena, kötü, sert, kızgın, keskin, güçlü, çetin, yaman, şiddetli’ anlamları ile tanımlanırken KT’de ‘pek sert, şedit, şiddetli, pek iyi, alâ, fevkalâde, yaman, kıyak’ anlamları ile açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının iyileştiği anlaşılmaktadır.

yayan: yaya.

“Yayan haccedenlerle teânuk idüp görüşürler” (TS: 4446).

s. ş. 1. ayakla yürüyen, hayvansız giden, piyade, râcil, mâşî: yaya, yayan yolcu; yayalar geride kaldı; yayan kalmak = atsız kalmak. 2. mahrum, bîbehre, bî-nasîb: kendisi maarifçe pek yayandır. || yaya çerisi =Yeniçeri ocağının piyade sınıfı. || *h.* yürüyerek, hayvansız, mâşiyen: yaya gitmek; yayan yürümek (KT: 1318).

TS ve KT’de ortak anlam olarak ‘yaya, yürüyerek, ayakla yürüyen, hayvansız giden piyade’ şeklinde açıklanan sözcük, KT’de bu anlamların yanı sıra ‘mahrum, bî-behre, bî-nasîb’ anlamını kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yaymak: 1. Yağını çıkarmak için yoğurdu yayıkta çalkalamak.

“Kûbe zeden [Fa.]: Yayık yaymak.” (TS: 4448).

2. Tahrik etmek, dağıtmak, perişan etmek.

“Giysusu gönlümü yine üş yaya başladı
Aklımı cadu gözü yine yaya başladı” (TS: 4449).

ft. 1. açmak, uzatmak, büyütme, tevsî ve temdit etmek: hararet her şeyi yayar. 2. dağıtmak, saçmak, serpmek, perişan etmek: bu kâğıtları böyle yaymayın. 3. neşir ve işâ’a etmek, herkese duyurmak, tamim etmek: bir söz yaymışlar; bu haberi kim yaydı? bulaşık yerden gelen bir yolcu hastalığı yaymış. 4. sermek, döşemek, açmak, farş etmek: şuraya bir yaygı, bir kilim yaymalı. 5. (hayvanatı) merada dağıtıp müteferrik hâlde otlatmak: koyunlarını bir bayırda yaymış. 6. ölü veya baygın yahut hasta düşürmek, sermek: sıtma bütün uşakları yaydı (KT: 1319).

Fiil, ‘çalkalamak, dağıtmak, perişan etmek, tahrik etmek’ anlamlarını hem TS hem de KT’de korumuştur. Bu anlamların yanında sözcüğün KT’de ‘herkese duyurmak, tamim etmek, sermek, döşemek, açmak, farş etmek, (hayvanatı) merada dağıtıp müteferrik halde otlatmak, baygın yahut hasta düşürmek, sermek’ anlamlarını kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yazmak: 1. Nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek.

“Hem de ol dört duvarını yazdılar” (TS: 4457).

2. Yaymak, dağıtmak, açmak.

“Anın şaylığına süci içelim
Yazalım humar, gönlümüz açalım” (TS: 4458).

ft. 1. yaymak, döşemek. [asıl olan bu mana ile bizce istimal olunmayıp, bitimek yerine ma’ânî-i âtiye ile kullanılır.] 2. kalem ve mürekkeple kâğıt üzerine veya diğer bir aletle her sathın üzerine hurûf resm veya hakkederek okunacak bir şey çizmek, ketb u tahrîr etmek: yazı yazmak; mektup yazmak; demir kalemlerle mermer üzerine yazmak. Asıl Türkçesi: bitimek. 3. telîf ve tasnîf etmek: kitap yazmak; çok kitaplar yazmıştır. 4. muharrirlik etmek: o falan gazetede yazıyor. 5. yazı meşk etmek:

vaktini okuyup yazmakla geçiriyor. 6. bir silk ve hizmete kabul edip ismini deftere kaydetmek: kendisini falan mektebe yazdılar. 7. mektupla bildirmek veya tahriren arz ve inha etmek, işar etmek: ben kendisine sizin gideceğinizi yazdım; dairesinden terfiini yazmışlar. 8. mektup göndermek, muhabere etmek: kendisine dün yazdım; bana çoktan yazmadı. 9. eski şivede sîga-i iltizâmiyyeden sonra fi'l-i iâne gibi kullanılarak kurbiyyet yani <<az kaldı>> manasını beyan eder (KT: 1320-1321).

Fiil, TS'de 'nakşetmek, resmetmek, süsleyip bezemek, yaymak, dağıtmak, açmak' anlamlarında verilmiştir. Sözcüğün KT'de bu anlamların yanı sıra 'yazarlık yapmak, yazı yazmak, defterde kayıt tutmak, mektup göndermek, (eski şivede) az kaldı' anlamları ile tanımlanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yazuk, (yazık): günah, cürüm, suç.

"Bunu tutana Çalap tutma günah

Yazuğun bağışlagıl ey padişah" (TS: 4461).

ş boşuna sarf olunan, beyhude yere giden, itlâf ve israf edilen, heder: o kadar kumaş yazık oldu. ≡ s. 1. zarar, ziyan, gadir, mağduriyet: bana çok yazık oldu. 2. açınacak ve ayıplanacak şey, yakışmayacak hâl: yazık sana: yazık senin kıyafetine; yazıklar olsun size! ≡ *hd.* eyvâh! hayıf! vâ hayfâ! vâ hasretâ! dirîğ! dirîğâ: yazık yazık! ah yazık! bana da yazık! yazık şu çocuğa! (KT: 1320).

TS'de 'günah, cürüm, suç' anlamları ile tanımlanan sözcük KT'de bu anlamlara yakın anlamda 'zarar, ziyan, mağduriyet, ayıplanacak ve ayıplanacak şey, yakışmayacak hâl' olarak açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

yedek: yedekte görülen at.

"Pâlâd [Fa.]: Yedek ve binit" (TS: 4466).

s. 1. hayvan çekecek ip, yular sapı. 2. akıntıya karşı sahilden kayık ve gemi çekmeye mahsus ip: kayığı yedeğe vermek. 3. Yularından çekilerek götürülen boş at: seyis bir yedek götürüyordu. 4. lüzümü hâlinde kullanılmak için bir şeyin fazla bulundurulmuş eş. [bu mana ile sıfat gibi de kullanılır:] yedek bir anahtarım vardır; saatin yedek camı (KT: 1321).

'Yedek' sözcüğü TS'de 'yedekte götürülen at' anlamı ile verilmiştir. KT'de ise 'hayvan çekecek ip, yol resanı, kayık çekecek ip, yedek at, yedek eşya' anlamları ile verilmiştir. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşılmaktadır.

yedekci: yedek atı çeken kimse

"El-üsvar [Ar.]: At yeden adama denir ki yedekçi, ta'bir olunur" (TS: 4466).

yedekçi s. 1. yedek bir at götüren seyis. 2. akıntıya karşı iple kayık çeken adam (KT: 1321).

Gerçek anlamına uygun bir biçimde tanımlanan sözcük (yedek at), TS'de 'bunu gerçekleştiren kişi' yani 'yedek atı çeken kimse' olarak açıklanmıştır. 'Yedekci' sözcüğünün, KT'de bu anlamın yanında 'akıntıya karşı iple kayık çeken adam' olarak açıklanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yelek, (çelek): 1. Kuş kanadındaki kalemlî tüy.

"Ebâhir [Ar.]: Kuş kanadının üçüncü mertebede olan yeleklere derler" (TS: 4493).

2. Okun tüyleri.

"Üç yelekli kayın oklar atıldı dermeni düştü" (TS: 4495).

3. Bir ok atımı uzaklık.

“Deli karçar on yelek yer aşırđı” (TS: 4496).

s. kuş kanadının büyük tüyü: kazın yeleşinden kalem yapılır. 2. Kuş tüyü şeklinde olarak iki taraflı tüy: ok yeleşği (KT: 1323).

Sözcük TS’de yer alan ‘bir ok atımı uzaklık’ anlamını KT’de koruyamayarak anlam daralmasına uğramıştır. Çünkü sözcük KT’de ‘kuş kanadının büyük tüyü, kuş tüyü şeklinde olarak iki taraflı tüy’ şeklinde açıklanmıştır.

yelişmek, (yilişmek): konuşmak, birlikte yelip gitmek, yarışmak.

“Kademlerin ataları izlerine basıp ol azgun yola yeliştiler” (TS:4502).

fl. soğuk ve calî bir tavırla sırtıp yüze gülmek (KT: 1333).

Fiil, TS’de ‘konuşmak, birlikte yelip, yarışmak’ anlamları ile verilirken KT’de ‘soğuk ve calî bir tavırla sırtıp yüze gülmek’ olarak tanımlanmıştır. Sözcüğün iki anlamı da birbirinden farklı olduğu için sözcükte başka anlama geçiş ortaya çıkmıştır, denilebilir.

yeñmek: dayanmak, tahammül etmek, galebe etmek, karşı durmak.

“İşidince yenemez dağ-ı nihanı açılır
Gülistan-ı dil-i uşşaka sabâdır sühanin” (TS: 4532).

ft. 1. galip gelmek, mağlup etmek; inhizâma uğratmak. 2. oyunda kazanmak: damada sizi yendim (KT: 1326).

fc. 1. ağızla çiğneyip yutulmak, ekl olunmak, taam edilmek: ham meyve yenmez; bu yemek yenir şey değildir; bu vakitte yemek yenmez. 2. kâbil-i ekl olmak, ekle sâlih olmak: bu ağacın meyvesi, bu balığın eti yenir mi? 3. aşınmak, oyulmak: çarkın dişleri yenmiş. 4. alınıp götürülmek, yıkılmak: dalgadan sahil günden güne yeniyor. 5. sarf ve istihlâk olunmak, bozulmak, israf edilmek: o kadar mal yenir mi? 6. bir tecavüz veya zecr ve tekdir çekilmek: burada dayak yenmez. 7. harç ve istimal olunmak, kullanılmak: para yenmezse ne işe yarar? ||gam yenmek= keder edilmek. ||miras yenmek= mirasa geçilmek (KT: 1326-1327).

Clauson (1972: 942), fiilin anlamını ‘yenmek’ olarak verirken Erol (2008:616), sözcüğün orta dönemde anlam genişlemesine uğradığını tespit etmiştir. Bu durumda TS’deki ‘dayanmak, tahammül etmek, galebe etmek, karşı durmak’ anlamlarını KT’de yitiren sözcük anlam daralmasına uğramıştır. Fakat yapılan tespitlere göre KT’de ‘galip gelmek, mağlup etmek, oyunda kazanmak, aşınmak, oyulmak, alınıp götürülmek’ gibi anlamlar kazanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yer etmek: mekân tutmak, yerleşmek, yer tutmak

“Söz ehlini ölür sanma cihanda
Eder İsi gibi yer âsmanda” (TS: 4536).

1. eser ve alâmet bırakmak: yağmur damlaları fesin üzerine yer etti. 2. tesir etmek, müessir olmak, geçmek (KT: 1327).

Fiil, TS’de ‘mekan tutmak’ anlamında verilirken KT’de ‘tesir etmek, müessir olmak, geçmek’ anlamında kullanılmıştır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır.

yetişmek: ârız olmak.

“Beni sakının, yoksa size peşimanlık yetişür” (TS: 4553).

fl 1. ulaşmak, ermek, vasıl olmak: başı tavana yetişir; bu kova suya yetişmiyor. 2. varmak, derk etmek, bir zamana dek yaşamak: bu bahara da yetiştik. 3. vaktinde bulunmak, vaktiyle vasıl olmak: namaza yetiştim; vapura yetişemedik. 4. vakit bulmak, yapabilmek: bu kadar işe yetişemem. 5. hazır ve müheyyâ olmak, bir vakte dek yapılabilmek: bu iş akşama yetişemez. 6. vücuda gelmek, neşvü nema bulmak, hasıl olmak: bu memlekette çok meyve, zahire, at, koyun yetişiyor. 7. terbiye olup meydana gelmek, neşet etmek: Mekâtib-i hâriciyyeden mütefennin zabıtlar yetişir. 8. kifayet etmek, kâfi olmak, yetmek: bu yemek hepimize yetişmez. 9. sonradan gidip veya bir işe başlayıp evvel gitmiş ve başlamış olanlara katılmak: arkadan bize yetişti; siz işe, yazıya başlayın ben size yetişirim. 10. büyümek, iş görebilecek sinne gelmek: şimdi oğulları yetişti kendisi rahat ediyor. 11. (meyve) olmak, kemâle ermek: daha üzümler yetişmedi. 12. bir zamanda yaşamış olmak, bir zamanı veya bir zati görmüş olmak: ben büyük pederime yetişemedim; vakt-i sa’âdete yetişenler (KT: 1329).

Fiil, TS’deki ‘ârız olmak’ anlamının yanı sıra KT’de ‘vaktinde bulunmak, vakit bulmak, yapabilmek, hasıl olmak, hazır ve müheyya olmak, vücuda gelmek, terbiye olup meydana gelmek, sonradan katılmak, büyümek, bir zamanda yaşamış olmak’ anlamlarını kazanmıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yeyni, (yiyeni): 1. hafif, ağır olmayan

“Gördü ki üzerinde duran yeynidir” (TS: 4557).

2. itibarsız, ehemmiyetsiz

“Çün herze-mizaca hem suç kılanın
O savmın hürmetin yeyni bulanın” (TS: 4559).

ş. hafif, sebük, ağır zıddı (KT: 1322).

Sözcüğün her iki sözlükte yer alan ortak anlam (hafif) dışında, TS’de ‘itibarsız, ehemmiyetsiz’ olarak tanımlanması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

yığılmak, (yığılmak, yığınmak): çekinmek, kaçınmak yığılmağı vacip görürler.

“Yavuz işler aşikâre olur hiç kimse yavuz isten yığılmaz” (TS: 4567).

fl. 1. toplanmak, birikmek, top küme olmak: eşya yığılıp kaldı. 2. bayılıp düşmek (KT: 1331).

Fiilin temel anlamı (biriktirmek, toplamak) TS’de bulunmamaktadır. Buna göre sözcüğün KT’de üstlendiği ‘toplanmak, birikmek, top küme olmak’ anlamlarından yola çıkılarak sözcüğün anlam genişlemesine uğradığı tespit edilmiştir. KT’de bulunan ‘bayılıp düşmek’ anlamı ise ‘yığılmak, yığılıp kalmak’ ile karşılanabilir.

yığmak: 1. men etmek, engel olmak

“Tanrı’nın buyruğun tutmak, yığduğundan yığılmak” (TS: 4570).

2. esirgemek, mahrum etmek

“Eğer ten gidasın tenden yığarlarsa ten ölür” (TS: 4573).

ft. toplayıp küme etmek, biriktirmek, teraküm ettirmek, idhâr etmek: mal, zahire yığmış; ev yapmak üzere keresteyi yığmış. ||yükünü yüksek yığmak= mal idhâr edip tamahkârlıkla satmak (KT: 1331).

Clauson (1972: 621), fiilin anlamını ‘biriktirmek, toplamak’ olarak aktarmış; fiildeki anlam genişlemesine dikkat çekmiştir. KT’de yer alan ‘küme etmek, biriktirmek, teraküm ettirmek, idhar etmek’ anlamları sözcüğün anlam alanının

genişlediğini gösteren unsurlardır. Buna göre sözcük anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

yıldırımak (yaldırımak, yılduramak, ıldırımak): parıldamak, lemaan etmek, ışıldamak, ziya saçmak.

“Kılıçlar yıldırır (harekelidir) ve bayraklar yilebir” (TS: 4576).

fl. 1. par par veya aralık aralık parlamak, teşa‘şu‘, tele‘lü’ etmek. 2. şimşek çakmak (KT: 1332).

Fiil, TS ve KT’de ‘parıldamak, ışık saçmak, ışıldamak’ ortak anlamlarını koruyabilmiştir. Bu anlamların yanında sözcüğün KT’de ‘şimşek çakmak’ anlamını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yıldız: baht, talih.

“Hem yıldıza di: tali’ [Ar.]...” (TS: 4580).

‘yıldız göçmek: Yıldız akmak, yıldız kaymak.” (TS: 4580).

yâhut يبلدز yıldız. s. necm, kevkeb, sitâre, ahter (KT: 1332).

Sözcüğün TS’de bulunan ‘baht, talih’ anlamları KT’de bulunmamaktadır. Buna göre KT’de ‘necm, kevkeb, sitare, ahter’ olarak tanımlanan sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yılgın (II): eğri.

“Zula [Ar.]: Bir yanına yılgın olan yeliştir” (TS: 4582).

ş. yılmış, gözü korkmuş, ürkmüş: yılgın askerle harp etmek müşküldür (KT: 1332).

Sözcük, DLT’de (IV: 780) “yığıl- = toplanmak; çekinmek, kaçınmak” olarak verilmiştir. Bu bilgi sözcüğün hem gerçek hem de mecaz anlamda kullanıldığını göstermektedir. Sözcüğün KT’deki ‘yılmış, gözü korkmuş, ürkmüş’ anlamları ile örtüşen tespit, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu kanıtlar niteliktedir.

yırtlaz, (yırtlaş, yırtlak): göz kapağı, yaralanıp iyi olduktan sonra, şeklini değiştirmiş olan göz ve böyle gözü olan kimse.

“Bir gözü yırtlaz idi” (TS:4586).

ş. yırtılmış ve meşkük gibi açık: yırtlak göz (KT: 1333).

ş. perde-i edebi yırtık, arsız, küstah, edepsiz, pervasız (KT: 1333).

Sözcüğün TS ve KT’deki ilk anlamlarında (yara sonrası şekil değiştirmiş yırtık göz) ortaklık vardır. Fakat KT’de bulunan ‘arsız, küstah, edepsiz, pervasız, perde-i edebi yırtık’ anlamları TS’deki anlama uzak olmamakla beraber farklı ifadelerdir. Bugünkü Türkçede argo bir biçimde kullanılan sözcük (yırtık), sadece şekilsel değişikliklerle (yırtlaz, yırtlak>yırtık) anlam kötüleşmesine uğramıştır. Buna göre sözcükte hem anlam genişlemesi hem de anlam kötüleşmesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yırtmak: parçalamak

“... İmdi aslanın anın üzerine tutmak gerek, anı yırt ve gözü taamdan kalmaya...” (TS:4586).

ft. 1. bez ve kâğıt gibi şeyi çekip paralamak, yarmak, şak ve mezk etmek, çâk eylemek: esvabı, senedi, kitabı yırttı. 2. yarmak, hendek yapmak, hark etmek: tarlayı yırtmak. 3. tırmalayıp yara

etmek: kedi çocuğun yüzünü yırtmış; dikenler ellerimizi yırttı. 4. hayvanın mahmuza gelecek yanını yaralayıp yürümeye alıştırmak: bu tayı yırtmalı. 5. mc. mahcûbiyetini ref' edip açmak, pervasız etmek: bu mahcup bir çocuk idi güreştiği adamlar kendisini yırtmışlar (KT: 1333).

TS'de temel anlamı olan 'parçalamak' tanımı ile aktarılan sözcüğün KT'de bu anlamın yanında 'yarmak, hendek yapmak, hark etmek, tırmalayıp yara etmek, hayvanı mahmuza gelecek yanını yaralayıp yürümeye alıştırmak, mahcûbiyetini ref' edip açmak, pervasız etmek' anlamlarını kazanması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yoğun, (yovun): 1. Çapça kalın.

"Var bir ağaç getir ki ... ne yoğun olsun ne ince olsun" (TS:4630).

2. Sesçe kalın.

"Bem [Fa] : Yoğun avaz" (TS:4633).

3. İri, büyük.

"Dahm [Ar.]: Yoğun" (TS:4633).

4. Kalınlık

"Yetmiş seksen kulaç sırça barmak yoğunu sicim ucuna..."(TS:4633).

5. Kaba, sert, şedit.

"Ve kelimatı yahdan bârit ve tabiatı yoğundur" (TS:4633).

6. İşe yaramaz.

"Hıyfa [Ar.] : Fâideye yaramaz yoğun taslak nesne" (TS:4633).

7. Derinlikçe kalın.

"Yoğun bezden gönlek giymek ve katı dösekte yatmak" (TS:4634).

ş. 1. koyu, kalın, keşif, sulb. 2. kalın, kaba, galiz: yoğun boyun. 3. yonulmamış, ham, kaba, terbiyesiz: yoğun adam. 4. iri, azim, cesim (KT: 1334).

Sözcük, TS'de 'çapça kalın, sesçe kalın, iri, büyük, kalınlık, kaba, sert, şedit, işe yaramaz, derinlikçe kalın' anlamları ile tanımlanmıştır. Sözcüğün KT'de bu anlamların yanında 'yonulmamış, ham, kaba, terbiyesiz' anlamlarını üstlenmesi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yoğunluk: 1. Kalınlık

"Cümle yilkılardan ol uluraktır anın yoğunluğu bin arşındır" (TS:4634).

2. Şiddet, sertlik, unf.

"Unf [Ar.]: Rıfkın zıddı, sertlik,mülâyemetsizlik, dürüştlük ki Türkçede yoğunluk ta'bir olunur" (TS:4635).

3. İrilik

"Fehâme [Ar.]: Kadr ululuğu ve yoğunluk ve yücelik" (TS:4635).

s. 1. koyuluk, kalınlık, kesafet, salâbet. 2. kalınlık, kabalık, gılzet. 3. hamlık, terbiyesizlik. 4. irilik, büyüklük, azamet, dahâmet (KT: 1334).

Sözcük, TS'de 'kalınlık, şiddet, sertlik, unf, irilik' anlamları ile tanımlanmıştır. Sözcüğün KT'de bu anlamların yanı sıra 'hamlık, terbiyesizlik' anlamlarını üstlenmesi, 'yoğun' sözcüğünde olduğu gibi, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yol: 1. Âdap, erkân, âdet, meslek, usûl, kaide.

"Yol bilmezsen yola git" (TS:4647).

2. Müsaade, izin.

"Bağlayup götürelim işbu piri

Sana yol yoktur girme içeri" (TS:4648).

s. 1. geçecek yer, tarîk, râh: buradan karşıya yol var mıdır? bu yol nereye çıkar. 2. insan ve hayvanların her vakit geçmesinden basılıp belli olan hat, çığır, harrât: dağ yolu; keçi yolu. 3. insanlar ve arabalar geçmek üzere tehyî'e ve tesviye ve tefriş olunmuş genişçe hat, tarik, sebil: oranın yolları pek muntazamdır; yol yapmak; yolları hüsn-i hâlde bulundurmak. 4. geçecek yer: kulavuzlar denizde gemilerin yolunu bilirler. 5. akacak yer, kanal, kanât: su yolu, çirk-âb yolu, sarnıç yolu. 6. çizgi, hat, sopa: o kumaşın kırmızı yolları vardır. 7. *mc.* gidiş, seyir, seyahat, sefer, yolculuk. 8. yürüyüş, hareket, sürat: bu vapurun yolu nasıldır? yolu yoktur. 9. usul, üslûp, tarz: bu yolda bir şey yapmalı; o başka yoldadır. 10. resim, âdet, ayîn: bu iş yolunda değildir; her işin yolu vardır; yoluyla yapmak. 11. meslek, mişvâr: o adamın yolu başkadır; o da bu yoldadır. 12. gidiş, tavır, hâl: tuttuğunuz yolu beğenmiyorum. 13. uğur: sizin yolunuza canımı feda ederim. 14. vasita, vesait, esbap: zengin olmanın yolu vardır; yolunu bulamadım. 15. gerek bir ilim ve sanatta ve gerek züht ve ibadet ve tasavvufta bir büyük zatın vazettiği esas, tarik, erkân: hattatlıkta İmâd'ın yolu; mimarlıkta Sinan'ın yolu (KT: 1335).

Sözcük TS'de 'âdap, erkân, âdet, meslek, usûl, kaide, müsaade, izin' anlamları ile verilmiştir. KT'de on beş anlama sahip sözcük hem gerçek hem de mecaz anlamlarla anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

yolsuz: gümrah, yolunu şaşırılmış olan.

"Bî-rah [Fa.]: Azgun ve yolsuz" (TS: 4657).

s. 1. yolunda olmayan, münasip ve lâıyk olmayan, münasebetsiz, nâ-hemvâr: yolsuz iş, yolsuz hareket. 2. nizam ve usule mugâyir. 3. esnaf beyninde veya kâhyaları tarafından işten menolunmak cezasına uğratılmış: falan arabacıyı yolsuz ettiler (KT: 1337).

Sözcük, TS'de 'gümrah, yolunu şaşırılmış olan' anlamında iken KT'de bunun yanı sıra mecaz anlam olarak 'esnâf beyninde veya kâhyaları tarafından işten menolunmak cezasına uğratılmış' ve 'yolunda olmayan, münasip ve lâıyk olmayan, münâsebetsiz, nâ-hemvar' anlamlarını kazanmıştır. Buna göre sözcüğün anlamının genişlediği anlaşılmaktadır.

yolunmak: 1. Kendi saç ve sakalını yolmak.

"Gönüldü girdi ol kaza yoluna
İşin bilmez kişi sonra yoluna" (TS: 4660).

2. Temizlenmek.

"Diledi kim yazığından yoluna
Bu niyetle girdi Kabe yoluna" (TS: 4660).

3. Halas bulmak.

"Ol gece yolunubenin ol Resûl
Kabeye tuttu Ebubekr ile yol" (TS: 4660).

fc. çekilip koparılmak, nez' ve kal' edilmek. = *ft.* saçını yolarak izhâr-ı ye's ve matem etmek, yırtınıp ağlamak (KT: 1337).

Fiilin TS'de bulunan 'temizlenmek ve halas bulmak (kurtulmak)' anlamları KT'de bulunamamıştır. Çünkü sözcüğün KT'de sadece 'çekilip koparılmak, nez' ve kal' edilmek, saçını yolarak izhar-ı ye's ve matem etmek, yırtınıp ağlamak' olarak açıklanması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

yordam: kılık kıyafet

"Hay bâri yürü yordamına güleyim biraz
Turp sıkayım zarafetine fos cığa bu naz" (TS: 4668).

s. 1. çabukluk, sür'at-i hareket, çâlâklık. 2. eda, ulvân, avurt. 3. debdebe, tantana, alayış (KT: 1337).

Sözcüğün anlamı TS’de her ne kadar ‘kılık, kıyafet’ diye geçse de tanıktan ‘eda, tavır’ anlamı anlaşılmaktadır. Sözcük, KT’de bu anlamın dışında ‘çabukluk, tantana’ anlamlarını üstlendiğinden anlam genişlemesine uğramıştır.

yo: 1. Vahşi.

“Bir yoz kısarak at ve üç re’s arvana deve ve iki re’s...” (TS: 4680).

2. Yavan, bayağı

“Yağına kıymayan çöreğin yoz yer” (TS: 4680).

3. Zararlı

“Midede ve bağırsaklarda bulunan yoz hıtları süre, gidere” (TS: 4680).

4. Sürülmemiş ve ekilmemiş (yer).

“El-kafr [Ar.]: Yoz yer ki nebatat olmaya” (TS: 4680).

ş. 1. sade, yalın kat, katmer olmayan: yoz gül, sümbül. 2. kaba, adi, bayağı: yoz adam. 3. acemi, terbiye olunmamış, salma: yoz hayvan (KT: 1338).

Sözcük, TS’de ‘vahşi, yavan, bayağı, zararlı, sürülmemiş ve ekilmemiş (yer)’ anlamlarında verilmiştir. Bu dört anlamdan üçü (vahşi, yavan, bayağı) anlamsal olarak KT’de karşılık bulurken ‘zararlı’ anlamı aynı sözlükte bulunmamaktadır. Buna göre sözcükte anlam daralması ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yönelmek, (yönenmek, yönmek, yönülmek): teveccüh etmek, yüz tutmak, yüzünü belli bir yere çevirmek

“İmdi yöneldiler giderler Mısır’a

Saklarlar Bünyamin’i ol yol sıra” (TS: 4685).

(**yünlemek**) *fl* 1. dönmek, teveccüh etmek, bir tarafa dönüp bakmak, yüzünü çevirmek. 2. kast ve niyet etmek, azmetmek. 3. Eğlenmek, meyletmek, ser-fürü eylemek. 4. (kuşlar) havada uçuşmak. *mr.* (KT: 1338).

Fiil, TS’de ‘teveccüh etmek, yüz tutmak, yüzünü belli bir yere çevirmek’ anlamlarında kullanılmıştır. KT’de bu anlamların yanında ‘eğlenmek, meyletmek ve (kuşlar) havada uçuşmak’ anlamlarıyla tanımlanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

yumrucak: yuvarlak, yumru olan

“Ol arada emcek başına benzer ki sinir ucu var yumrucak” (TS: 4715).

s. [galatı: yumrucak] 1. taun illetinin alâmeti olmak üzere koltuk altında veya kasıkta çıkan ur. 2. taun illeti. 3. mc. şetm ve beddua makamında küçük çocuklara tevcih olunur: durmuyor yumrucak (KT: 1339).

‘Yumru’ sözcüğündeki anlamlar arasında KT’de ‘ur’ bulunmazken ‘yumrucak’ sözcüğünde bu anlama yer verilmiştir aynı sözlükte. Bu sefer de TS’de bu anlama (ur) yer verilmemiş sadece ‘yuvarlak’ anlamı sunulmuştur. Yani sözcüğün anlamları sözlükler içerisinde olup farklı başlıklar adı altında (yumru, yumrucak) verilmiştir. Tezin konusu ve çalışma yöntemi gereği, sözcükler madde başı unsurlara göre incelendiği için ‘yumrucak’ sözcüğü, kazandığı anlamlar (ur ve yumrucak) ile anlam genişlemesine uğramıştır, denilebilir.

yumurmak, (yımirmek): 1. derleyip toplamak

“Ne kodular bize bağ u ne tarla

Yumururlar ekini şöyle terle” (TS: 4722).

2. ezip büzmek, iki kat etmek, kıvırmak
 “Senden ırak yaktı beni ayrılık
 Yaktı yumurdu gam ile sayruluk” (TS: 4722).

3. bozmak, harap etmek
 “Hücum ide ala ili Hüma’yı
 Yaka vü yımıra milk-i Hıta’yı” (TS: 4722).

fl. toplanıp yumru olmak, şişip ur olmak (KT: 1339).

Sözcüğün TS’de bulunan anlamları ‘derleyip toplamak, ezip büzmek, iki kat etmek, kıvırmak, bozmak, harap etmek’ anlamlarında iken KT’de sadece ‘toplanıp yumru olmak, şişip ur olmak’ anlamındadır. Buna göre sözcükte anlam daralması oluşmuştur. Bunun yanında TS’de ‘bozmak, harap etmek’ anlamının KT’de bulunmaması, sözcükte anlam iyileşmesi olduğunu göstermektedir.

yuvalak: 1. yuvarlak

“Her sabah ve akşam üçer yuvalak yiyeler” (TS: 4734).

2. gülle, dane, top mermisi.
 “On beş bin kantar barut ve elli bin yuvalak ki yay” (TS: 4734).

yâhut yuvarlak. ş. [aslı: yumarlak. galatı: yuvalak.] 1. top şeklinde, müdevver, kürevî: yuvarlak bir taş; yusyuarlak = tostoparlak. 2. tekerlek şeklinde, kutu. ≡ 1. top, küre, gûy: hokkabaz yuvarlağı. 2. topun levazımı bulunan arkadaki sandık. 3. matbaada tezgâh merdanesi (KT: 1341).

Sözcük, TS’deki anlamlarının (yuvarlak, gülle, dane, top mermisi) yanına KT’de ‘matbaada tezgah merdanesi’ anlamını almıştır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılıyor.

yük: rahimdeki çocuk cenin

“Sitervan [Fa.] : Kısır olan dişi ki karnında yükü olmaya” (TS: 4753).

s. 1. hayvanın veya hamalın sırtına konulan şey, haml, bâr: beygir yükü; deve yükü; yük kaldırmak, taşımak, götürmek. 2. ağır şey, ağırlık, eskâl: bu bir yükür; yükleri burada bırakın. 3. gebelik, haml, habl. 4. gemi veya araba vesaireye doldurulan şey, hamule: gemi yükünü çıkardı yük alıyor. 5. beş yüz bin kuruş meblâğ: bir yük. 6. *mc.* ağır vazife, mesuliyet: ben bu yükün altına giremem; bu yükün altından çıkamayacağım. 7. *mc.* çok yorup üzen ve sıkın iş, sıklet, sıkıntı: bu da bana yük oldu, beni bu yükten kurtarın (KT: 1342).

TS’de ‘rahimdeki çocuk cenin’ anlamında verilen sözcük, KT’de bu anlam dahil biri aynı (gebelik, haml, habl) altısı farklı olmak üzere toplam yedi anlam ile tanımlanmıştır. KT’de ‘hayvan yükü, ağırlık, gemi yükü, (mecaz anlam) ağır vazife ve yorucu, sıkıcı iş, sıkıntı’ anlamlarıyla tanımlanan sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yüklü: gebe, hâmile

“Kaytabanın mayasını yüklü kodum ner midir, maya mıdır” (TS: 4754).

s. 1. sırtında eşya ve eskâl bulunan, yük kaldırmış, yüklenmiş: hayvanları yüklü bırakmışlar; bu adam yüküdür. 2. eşya ve hamule ile doldurulmuş, meşhûn: yüklü gemi, araba. 3. gebe, hamil: yüklü kadın; yüklü kısarak. 4. yemişli, meyve-dâr, müsmir: yüklü ağaç; bu sene vişne ağaçları pek yüküdür. 5. ağır sarhoş: herif yüklü idi. 6. borçlu, medyun: ziyan edip çok yüklü düşmüş (KT: 1342).

‘Yük’ sözcüğünde olduğu gibi ‘yüklü’ ifadesinde de anlam genişlemesi bulunmaktadır. TS’de sadece ‘gebe, hâmile’ olarak tanımlanan sözcük KT’de ‘yüklü hayvan, yüklü araç, meyve dolu ağaç, ağır sarhoş, borçlu, medyun’ anlamlarında verilmiştir. Bunlardan ‘ağır sarhoş ve borçlu, medyun’ ifadeleri aynı zamanda sözcükte anlam kötüleşmesi ortaya çıkarmıştır, denilebilir.

yürek: 1. Mide.

“Veree [Fa.]: Eüir otu ki bir köktür, yürek ağrısı için yerler” (TS: 4768).

2. Cesaret.

“Ol arada kimse ile da’va idesi yüreğim yoktur” (TS: 4768).

s. 1. insan ve hayvanın göğsünde vaki olup her nefeste kanı celp ve bedene neşreden uzv-ı mühim, kalp, dil: yürek ağrımak; yürek vurmak; koyun yüreği. 2. insanda merkez-i hissiyyât ve infi’âlât, gönül, fu’âd: yüreği katı; yüreği pek hassas. 3. karın, batın, şikem, bağır: yürek sancısı; yürek sürmek. 4. *mc.* cesaret, şecaat: meydân-ı harbde yürek lâzım. 5. acımak hissi, merhamet, şefkat: sizde hiç yürek yok mudur? (KT: 1343).

Sözcük ‘mide ve cesaret’ anlamlarını hem TS’de hem de KT’de korumuştur. Bunun yanında KT’de kazanılan mecaz anlamlar (insan yüreği, gönül, merhamet) sözcüğün anlam genişlemesine uğradığını göstermektedir.

yürümek: 1. Gezmek, dolaşmak.

“Yürüdüğü yerde söyler kim, buncılayın cömert ve sahi kim ola” (TS: 4775).

2. Hareket etmek iş yapmak.

“Dend [Fa.]: Ebleh ve ahmak ve bîbâk ve kendü muradınca yürüyücü hod-kâm mânasına” (TS: 4776).

3. Tedavil etmek, geçer olmak.

“Tutegî [Fa.]: Bir nevi’ akçadır ki zaman-ı evvelde yürürmüş” (TS: 4776).

4. Hareket etmek, dönmek, devretmek.

“Nice kim ay ve gün yürür” (TS: 4776).

5. Hücum etmek, saldırmak.

“...Anı bu diyarlara yürümeğe yelteyevüz” (TS: 4776).

6. Ayrılmak, uzaklaşmak.

“Hazreti Hünkâr ol kimseye etti: gel böyle tecavüzlük etmek, bizden yürü sonra sen bilirsin” (TS: 4776).

7. Geçmek, nafiz olmak.

“Hikâyet ederler ki Aksaray şehrinde fetvası yürür bir müderris var idi.” (TS: 4777).

yahut yürümek. 1. Ayakları istimal ederek hareket etmek, meşy etmek: bu at iyi yürür; günde bir iki saat yürümek sıhhate nafidir; odanın içinde yürür. 2. Meşy ve harekete muktedir olmak, meşy kuvvetine malik olmak: bu çocuk yürüyor mu? bazı çocuklar geç yürürler; bîçâre menzûldür, yürüyemiyor. 3. yayan gitmek: siz binin biz yürüyeceğiz; ben oraya her vakit yürüyerek giderim. 4. yol almak, süratle gitmek: biraz yürüyelim. 5. hareket etmek, işlemek, cevelân etmek: ağaçlara su, damarlara kan yürümek. 6. ilerlemek, ileri gitmek, terakkî etmek: iş yürüyor; ders de yürümüyor. 7. savletle hücum etmek, akın etmek: Ordu-yı Hümayûn Şark’a yürüdü. 8. şetm ve itâb, çıkışmak. 9. ölmek, vefat etmek: o da yürümüş (KT: 1343).

Sözcüğün TS’de yer alan yedi anlamı (gezmek, dolaşmak, hareket etmek, iş yapmak, tedavil etmek, geçer olmak, hareket etmek, dönmek, devretmek, hücum etmek, saldırmak, ayrılmak, uzaklaşmak, geçmek) ile KT’deki dokuz anlamdan sekizi anlamsal olarak örtüşmektedir. Sadece KT’de bulunan ‘ölmek, vefat etmek’ anlamı TS’de yer almamaktadır. Buna göre sözcükte anlam genişlemesi ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

yürütmek: 1. Akıtmak

“Ve ol arsa-i belâda senin ve evlâdın kanından euybâr yürütürler” (TS: 4777).

2. Gezdirmek, dolaştırmak.

“Yürüt ol ayağı saki k’eline girse Nasuh

Ol güzel başın için tevbeden ola tâib” (TS: 4777).

3. Çevirmek, döndürmek.

“Ak Çağlan demekle ma’ruf suyu ki kıyasen üç değirmen yürüdür” (TS: 4777).

4. Sevketmek.

“Eğer bular anın sa’yinde dürüşseler Hak Taâlâ anlara Tevfik edüp taril-ı hidâyete yürüdüdü” (TS: 4777).

5. Tedâvül ettirmek.

“Şehravâ (Fa.): Diyar-ı Acem’de bir nesnedir, gönden veya bezden keserler, akça gibi sikke vururlar dahi akça yerine ol vilâyette yürüdürler” (TS: 4778).

yahut yürütmek. *ft.* 1. yürümeye sevk veya icbar etmek, meşy ettirmek, revan etmek, temşiye eylemek: çocuğu, atı yürütmek. 2. ileri sürmek, ileri götürmek: işi yürütmek; davayı yürütmek; saati yürütmek. 3. işletmek, mahsup etmek: faiz yürütmek (KT: 1344).

Fiilin TS’de bulunan ‘akıtmak, çevirmek, döndürmek’ anlamları KT’de yer almamaktadır. Bu üç anlamın KT’de yer almamasıyla anlam daralmasına uğrayan sözcük, bunların dışındaki (gezdirmek, sevketmek, tedavül ettirmek) anlamlarını sözlüklerde ortak olarak karşılamıştır.

yüz: 1. Karşı, nezd, yan.

“Derinti asker işe yaramaz, düşman yüzünde yür ağartmaz deyip...”(TS: 4779).

2. Cihet, yön taraf.

“Ey can bilir misin ki söz ne yüze varur” (TS: 4779).

s. [aslı: ُؤُüz] 1. çehre, vecih, rûy: yüzü güzel; yüzü çirkin. 2. satih, bir şeyin harici görünüşü: yeryüzü. 3. bir kumaş vesairenin doğru tarafı, ters mukabili: bu kumaşın yüzü tersi belli değildir. 4. esvabın harici tarafı, astar mukabili: astarı yüzünden pahalı. 5. cihet, vecih, sebep, ecl: bu yüzden mutazarrır olduk. 6. cür’et, hayasızlık: bu adamda ne yüz vardır! (KT: 1344).

TS’de ‘karşı, nezd, yan, cihet, taraf, yön taraf’ anlamları ile açıklanan sözcük, KT’de ‘çehre, vecih, rûy, satih, bir şeyin harici görünüşü, yeryüzü, cür’et ve hayasızlık’ olarak tanımlanmıştır. Buna göre ‘hayasızlık’ dışındaki anlamları ortak olan sözcüğün hem anlam genişlemesine hem de anlam kötüleşmesine uğradığı anlaşılmaktadır.

yüzgüç: suda iyi yüzen, yüzgeç

“Şu suda ki hergiz belürmez ucu

Nidibile yüzgüç kişinin gücü” (TS: 4785).

yüzgeç ş. 1. yüzen, yüzmek bilir, sâbih. 2. suya batmaz, suyun üzerinde durur, hafif (KT: 1345).

TS’de ‘suda iyi yüzen, yüzgeç’ anlamları ile belirtilen sözcük, KT’de bu anlamın yanında ‘suya batmaz, suyun üzerinde durur hafif’ anlamıyla açıklanmıştır. Buna göre sözcüğün anlam alanının genişlediği anlaşıyor.

yüzlemek: 1. Yüzünü döndürmek, teveccüh etmek

“Şimden sonra Hakka yüzleyiniz daha nafi işler vardır.” (TS: 4785).

2. Yüze vurmak.

“... ve kimsenin aybını görüp yüzlemedi” (TS: 4786).

yâhut yüzlemek. *ft.* 1. yüzüne karşı itâb ve serzeniş etmek. 2. yüz geçirmek: yüz yastıklarını yüzlediniz mi? 3. muvacehe etmek, karşı karşıya getirmek (KT: 1345).

Sözcük TS’de biri mecaz diğeri gerçek anlamda olmak üzere iki anlam (yüze vurmak, yüzünü bir yöne çevirmek) ile tanımlanmıştır. KT’de ise ikisi mecaz biri gerçek anlamda olmak üzere (karşı karşıya getirmek, yüzüne karşı serzenişte bulunmak, eşya yüzeyine kılıf geçirmek) toplam üç anlam ile açıklanmıştır. Bunlardan TS’deki ‘yüzünü bir yöne döndürmek’ anlamı KT’de yoktur. Dolayısıyla sözcüğün anlam daralmasına uğradığı anlaşılmaktadır. Sözcüğün KT’de bulunan ‘karşı karşıya getirmek ve eşya yüzeyine kılıf geçirmek’ anlamlarını kazanmış olması, sözcükte anlam genişlemesi olduğunu göstermektedir.

yüzlük: 1. Peçe, nikap, yüz örtüsü.

“Kurtulan sürtüp girürler içeri
At depüp yortup gelür Paşa gerü
Göksü gürler, köpüğü saçılır
Yüzlüğün kaldırdı yüzü açılır” (TS: 4786).

2. Doğarken bazı çocukların, yüzünde kalan döl kesesi parçası.

“Mesek [Ar.]: Doğan oğlan yüzünü bürüyüp çıkan yüzlük denilen deri” (TS: 4786).

s. yüzü örten nikap, maske (KT: 1345).

TS’de ‘peçe, nikap, yüz örtüsü’ ve doğarken bazı çocukların, yüzünde kalan döl kesesi parçası’ anlamları ile tanımlanan sözcüğün, KT’de sadece ‘yüzü örten nikap, maske’ şekliyle açıklanması, sözcükte anlam daralması olduğunu göstermektedir.

zevzek: esrar

“Beng [Fa.]: ... Amma ıstılah-ı avamda esrara derler ki maslık ve zevzek dahi derler” (TS: 4806).

ş. temkînsiz ve münasebetsiz, hafîl’-mizâc ve geveze, her şeyi karıştırıp ağzı ve eli durmayan: zevzek adam, zevzek çocuk (KT: 1360).

Sözcük TS’de bir bitki adlandırması (esrar) ile verilirken KT’de ‘temkînsiz, münasebetsiz, geveze, her şeyi karıştırıp ağzı ve eli durmayan’ insanlar için kullanılan bir sıfat haline dönüşmüştür. Bu durumda sözcükte, başka anlama geçiş olduğu anlaşılmaktadır.

zifir: yağ, yağ bulaşığı

“Taam yimekten fariğ olucak götürdüler, dest ü dehan yuyup zifir kokusun giderdiler” (TS: 4808).

s. tütün ağızlık ve çubuğu dahilinde hâsıl olan siyah ve pek acı madde. || *mc.* karanlık ve acılıktan kinaye olur (KT: 1363).

Sözcük, TS’de ‘yağ, yağ bulaşığı’ anlamlarıyla tanımlanırken KT’de ‘tütün ağızlık ve çubuğu dahilinde hâsıl olan siyah ve pek acı madde’ ve mecaz olarak ‘karanlık ve acılıktan kinaye olur’ anlamlarıyla açıklanmıştır. Bu durumda sözcükte başka anlama geçiş olduğu anlaşılmaktadır.

zor: iç ağrısı, karın ağrısı, buruntu

Şarab-ı mersin ishâl olan kişilere ve öksürüğe münasıptir ve kan gidene ve zahire, kim Türkice zor derler, muvafık ve münasıptir (TS: 4811).

s. [Fârisîden me'hûz] 1. zahmet, rahatsızlık: midesinden zoru vardır. 2. güçlük, usret, ıstırap, müşkülât: sidik zoru = usret-i bevl. 3. mecburiyet, ıztırâr, cebir: ne zoru vardır, zorum ne? 4. kuvvet: bütün zorunu verdi. || zor ile = cebren (KT: 1367).

s. [bu da Fârisîden me'hûz olsa gerek] 1. güç, müşkül, su'ûbetli: zor iş, zor ders. 2. zahmetli, meşakkatli: rençperlik pek zordur; zor vazife. ≡ h. 1. güç, su'ûbetle: ben bu dersi zor öğrenirim; bu işi zor yapar. 2. gayr-i me'mûl surette, ancak, dar darına: akşama kadar yürüdüğümüz hâlde menzile zor yetiştik; bu yazıyı bu gün zor bitiririm. || zar zor = tav'an ve kerhen, ister istemez. || zor zoruna = ancak, güç hâl ile (KT: 1367).

s. *Fa*. 1. kuvvet, güç, miknet: zor-ı bâzû. 2. cebir, unf (KT: 1367).

Sözcük, TS'de 'iç ağrısı, karın ağrısı ve buruntu' anlamları ile tanımlanmıştır. KT ise sözcüğün anlamını 'zahmet, rahatsızlık (mide zorluğu), güçlük, usret, ıstırap, müşkülât, mecburiyet, ıztırar, kuvvet' şeklinde vermiştir. 'Karın ağrısı' tanımı ortak olmak üzere diğer anlamlarını KT'de kazanan sözcükte anlam genişlemesi olduğu anlaşılmaktadır.

1. Anlam Değişmesine Uğrayan Sözcükler Listesi

Araştırmanın bu bölümünde Tarama Sözlüğü ve Kamûs-ı Türkî'de ortaya çıkan anlam değişiklikleri, kendi başlıkları altında toplanmıştır. Bir önceki bölümde yorumlarıyla beraber alfabetik düzende aktarılan sözcükler bu bölümde yine alfabetik bir şekilde anlam değişiklikleri sınıflandırılmasına sokulmuştur.

1.1. Anlam Daralmasına Uğramış Sözcükler

Bu başlık altında, daha önce tanımlamasını yaptığımız ve araştırmamızda tespit ettiğimiz anlam daralmasına uğramış sözcükler şunlardır:

adsız	baş komak (baş koymak)	dartmak (I) (tartmak (I))
ağaç	başa gelmek	dazlak
ağdırmak	başarmak	değişik
ağız	bay	değme
ağız otu	berklik, (perklik)	değmek
ağızlık	biş	derilmek, (dirilmek (I))
ağmak	bir	diken
akarca su (akar su)	boylamak	dinç (dınç)
akmak	boyunluk	dinçlik (dınçlık)
al	budak, (butak)	dölek (tölek)
ala	bulaşmak	döndermek
alaca	burgu	döşek
alınmak	burunduruk	döşenmek (I)
alınmak	buyruk	dutmak (tutmak)
ana	cebe (I)	düğme
anmak	ciğer	düş
arış	cimri	düşmek
artuk (artuğ, artık)	çadır	düzen
aşmak	çağ (I) (cağ)	düzmek
ata	çalmak (I)	eğrek
avadanlık	çapar (I)	eğrilik
aya	çaparız	eren (erenler)
aylak	çarpamak	esen (I)
azıtmak	çekme (I)	esenleşmek
azmak	çepel (cipil)	esrik (esrük, esirik)
bakanak	çetin	ev
basdırma	çığ (I) (cığ)	eylemek
baş	çımkırmak, (çımkırtmak)	ezgi (ezgü, eğzi, ekzi)

fındık (fınduk)
geçinmek
geçkin, (geçgin, geçgün)
gem
getirmek
giyimli (giyümlü)
göç
gök (gökçe)
gözemek (I)
gürbüz
güvenmek
ılkı (ilku, yılkı)
ışık (I), (ışıklık)
ışkın
ilenç, (yilenç)
ilmek (I)
inak (inağ, inal, yinak)
ince
indürmek
irilik
irkilmek
kak (I)
kakımak, (kahımak)
kan
kanara
kara
karacı, (karacı)
kararmak
karavul
kargamak
karı
kaş
kavlamak (I)
kavuk (kavık)
kayırmak, (kayırmak,
kayurmak)
kazmak (I)
kesim
kesme
kıcı
kıcı
kığlamak

kınamak
kıran
kırdırmak
kıyakı (kıyağı)
kızgınlık
kızıl
kızılca
kilindir (kilindür)
kişi
kolak
kolaylamak
komak (koymak)
koparmak
kopmak
koşmak
koşun
kulak tutmak
kum
kursak
kuşanmak
küfek (küfeke, köfeke,
küfeki)
künde
mazak
oğlan
oğlancuk (oğlancık)
okramak
olunmak
omaç (I) (umaç)
or (oru)
ordu (ortu)
ot
otlamak (otalamak)
oynaş
oyum
ödek (I)
öğür
ölçermek
ölçüm
örtmek
örtülmek
ötmek

öylelik (I)
öz
para
paşa
pürçük (bürçek, bürcek,
bürçük, pürçük)
salık
salınmak
sanamak
sancılmak
sanmak
sası
satmak
savmak
savulmak (savılmak)
seğirdim
seğirmek
seğirtmek
seki (I) (sekü)
serpmek
sersem
sıganmak
sıgın (sıgun, sınıkın,
sınkun)
sınmak
sıyırmak
sinmek
sipsi
sorağ (sorak)
soruşmak (I)
sorumak
soy
soygun (soykun)
söge (söve, söye)
sunmak
sürme
sürtük
şakrak
şerbetlik
şişkinlik
taban

tanık (danuk. tanuk, tanuh)	uyhu (uyuku)	yelek, (çelek)
tapmak	üşenmek	yeñmek
tapu	yaban	yeyni (yiyeni)
tavuk	yakılmak	yıldız
tok	yancık (yancuk)	yolunmak
tosun	yansılmak	yoz
ulak (ulağ)	yapu (yapı)	yumurmak (yımırmak)
ulalmak	yapuk (yapık)	yürütmek
ulu	yararmak	yüzlemek
ululanmak	yaraşık	yüzlük
utmak (ütmek)	yasa (yasağ, yasak)	
	yavaşa	

1.2. Anlam Genişlemesine Uğramış Sözcükler

Terim genel olarak “bir sözcüğün dar bir anlamdan daha geniş bir anlama geçmesine anlam genişlemesi” (Bilgin, 2006: 48) şeklinde açıklanmaktadır. Adlarından da anlaşılacağı üzere anlam daralmasının zıt değişimi olan anlam genişlemesi, çalışmada çok önemli bir yer tutmaktadır. Anlam daralmasında olduğu üzere anlam genişlemesi de iki şekilde oluşmaktadır: sözcüklerin anlam kavramı ve alanında genişleme; anlam sayılarındaki çoğalma. Çalışmamızda anlam genişlemesine uğrayan sözcükler şunlardır:

acılık	ağız
acımak	ağızlık
açık	ağlık (aklık)
açıklamak	akmak
açıklık	aktarmak
açılmak	al
açmak	alan
adam	alçak
adımlamak	aldırmak
adlanmak	alım
adsız	alışmak
ağa	alkış
ağıl	almak
ağıllanmak	analık
ağır	andız
ağırlamak	anlamak

aparmak
 apışmak
 apşak
 ara
 aramak
 arımak
 arınmak
 arka
 aşmak
 ata
 atışmak
 atlanmak (ata atlanmak)
 avınmak
 avlak
 avlamak
 ayak
 ayaklamak
 ayaklanmak
 ayaz
 aydın (aydınlı)
 aygur (aykur)
 aymak
 ayrılanmak
 azdırmak
 baba
 bağ
 bağırdağ
 bağlamak
 bağlı, (bağlı)
 bahş
 bakım
 baldır (baldur)
 basılmak
 baş
 başcı
 başını almak
 başka
 başlık
 batı
 batmak
 bavlı
 bayılmak

baylık
 baymak
 belleme
 bil
 bilmek
 biniş
 binmek
 bir
 boğmak
 boşanmak
 boyun
 bölük
 buğur (puğur)
 burma
 burmak
 burunlu
 buyurmak
 büküm
 bütün
 can
 car (çar)
 cebelü
 cihaz (çehiz)
 cırıldamak
 cici
 çağşır (çağşur, çalışır, çalışur, çakşır, çakşur)
 çakıştırmak:
 çalınmak (II)
 çalkamak
 çalma (çelme)
 çalmak (I)
 çarpmak
 çatal
 çatlatmak
 çatma
 çeki, (çeki)
 çekirdek
 çekiş
 çekişmek (çeküşmek)
 çekmek
 çelebi

çeltük
 çenber
 çevirme
 çevirmek
 çevre
 çıdam
 çığ (I) (cığ)
 çıkarmak
 çıkma
 çırakman (çırakma, çırakba)
 çırpmak
 çift (cift)
 çifte
 çil
 çilbent
 çit bezi, (çit)
 çokluk (çokluğ)
 çolpa
 çukal, (çokal, çukar)
 çukur
 dağ (tağ)
 dalabımak, (dalabumak, talabımak,
 talabumak, talbımak talbumak)
 dam (tam)
 dartılmak (tartılmak)
 dartmak (I) (tartmak (I))
 değmek (I)
 dek (V) (denk, tek (v), tenk)
 deli, (delü)
 demet
 derinti (dirinti)
 dernek (dirnek, dernek yeri)
 derşürmek (dirşirmek, deşürmek,
 dirşürmek, dişürmek, değşürmek (I),
 devşirmek, devşürmek, divşirmek,
 divşürmek, divşirmek, döğşürmek,
 döşürmek)
 deste
 diken
 dikilmek
 dikme (I)
 dil

dilcik
 dile gelmek
 dilleşmek
 diñmek
 dolama (I) (tolama (I))
 dolandırmak
 dolanmak
 dolaşmak (tolaşmak)
 dolmak
 donanmak (tonanmak)
 donatmak (tonatmak)
 doruk (doru, toru, tora, toruk)
 dökme
 dökülmek
 döşenmek
 dövmek (döğmek)
 dutarın (duta, dutu, tuta, tutu, dutarak,
 tutar, tusalga, tusalık)
 dutmak (tutmak)
 dutu (tutu, duta)
 dutuk (tutuk)
 dutulmak (tutulmak)
 dutunmak (tutunmak)
 düdük
 düdük çalıcı (düdükçü)
 düğme
 dün
 düşmek
 düşürmek
 düşüt (düşük)
 dütmek
 dütü (tütü)
 düzen
 ebe
 eğilic
 eğindiric
 eğlenmek
 eğri
 emcek (emecek, emcik, emçek)
 emeklemek (imeklemek)
 epsem
 epsemlik

er (I)
 ergenlik
 erkek (irkek)
 ertelemek (irtelemek)
 esen (I)
 esenlik
 eşmek (I)
 eşsiz
 etmek
 ev
 evirmek
 fırlak
 fişkılık
 geçmek (I)
 geçürmek
 gedik (gedük)
 gelilmek
 gelincik, (gelüncük) (I)
 gelmek
 gerçek (I) (girçek)
 getirmek
 geymek
 gidi
 girişmek
 göç
 göçmek
 göçürmek
 gönder
 görünüş
 göyündürmek
 gözenek
 gözetmek
 gün
 günlük (I)
 gütmek
 ham
 hay
 hele
 horlamak
 hortlamak
 hoşluk
 hulanmak (huylanmah)

ılgamak
 ımızganmak (mızganmak)
 ınçkırık (ıçkırık, ınckırık, ıneckırık)
 ikilemek
 iletmek (eletmek, iltmek)
 incik (incük)
 indemek-ündemek (ındemek, ünlemek, ünnemek)
 inmek
 irkilmek
 iskemli (iskemlü)
 istemek
 istenmek
 işlemek
 işlenmek
 işletmek
 izlemek (izini izlemek, iz izlemek, izin izlemek)
 kabarcık
 kabarmak
 kaçık
 kaçmak
 kağşamak (kahşaşmak, kahşamak)
 kakılmak
 kalem çekmek
 kalmak
 kamamak
 kan
 kanara
 kapama
 kapılmak
 kaplamak
 kaplanmak
 kapmak
 kara
 kararmak
 karı
 karın
 karıntı
 karişık
 karmak (I)
 karşılık

katı
 katılık
 katlanmak
 katmak
 kavlak
 kavsara
 kavuk (kavık)
 kavurmak
 kavuşmak
 kaypak
 kazılmak
 kazımak
 kazmak (I)
 keler
 kemük
 kerte
 kesilmek
 kesim
 kesişmek
 kesme
 kesmek
 keş
 kış
 kış (I)
 kılık
 kınamak
 kırık
 kırılmak
 kırmak
 kısık
 kısmak
 kışlak (kışlağ)
 kışlamak
 kıvrak
 kızdırmak
 kızıl
 koca
 kocalık
 kocunmak
 koç
 koçu
 kolay

komak (koymak)
 konak
 konakçı
 kondurmak
 konuşmak
 korkutmak
 koşmak
 koşun
 kovmak (koğmak)
 koyulmak
 koz
 koza
 köçek (köşek)
 kölemen
 körlük
 köz
 kubur
 kulah
 kum
 kurmak
 kuşanmak
 kuyruk
 kuyum
 künde
 lök
 mamı (mama)
 maya
 meneviş (meneğiş)
 meral (maral)
 oğuz
 okcu
 okumak (okımak, ohumak)
 okunmak (ohunmak)
 okuyucu (okuycu, okucu)
 öldürmek
 olmak
 olmaz
 onmadıklık
 oran
 oransız (oransuz)
 orta
 ortalamak

ortalık (ortalıh)
 ot, (ot yat, ot yam)
 otarmak
 otlamak, (otalamak)
 otlanmak
 oturak (I)
 oturmak
 ovmak (oğmak)
 oyan (uyan)
 oyuk (oyuh)
 oyum
 oyuncu
 öğrenmek
 öğretmek
 öğür
 ölçüm
 ölmek
 öñ
 örnek
 örü
 öte
 ötmek
 öz (I)
 özdek
 özlenmek
 para
 paralanmak
 peklik
 pelit
 perese
 pes
 pirpiri
 pul
 pusat
 pusu
 püskürmek
 saçık
 saçu (saçı)
 sağ
 sağılurca (sağılu, sağma)
 sağlamak
 sakar

sakınmak
 saksı
 salma
 salmak
 salt
 sarkmak
 sarma
 sarmak
 satmak
 satu (satı)
 saymak
 seğirdim
 selindi (selinti, selindü)
 serpmek
 sevici
 sıklamak
 sıkma
 sırça
 sırtmak
 sıyırtmak
 sıyrık
 siğil
 sindirmek
 siñirlemek
 sirke
 sivişmek
 somun
 sormak
 soyulmak
 soyunmak
 sömürmek (sümürmek)
 sözlü
 subaşı
 sulak
 sulu (I)
 suluca
 suluk (I)
 susak
 süci, (sücü)
 sürek (I)
 sürgü (sürek II)
 sürmek

sürtünmek
 şakrak
 şaşmak
 şenlik (şinlik)
 taban
 tabla
 talazlanmak (talaslanmak)
 tanıklık (tanuhluh, tanukluk)
 tay
 tekin (I) (dekin, tekün)
 terslemek
 terslik
 teze
 tırtır
 tiz
 tok
 toklu (tohlu)
 tomak
 tombaz
 tomruk
 top (I)
 topaç (topak)
 toplamak
 toprak
 torlak
 toz
 tozak
 tozluk
 tozuntu
 tura (I)
 tutam
 tutamak
 Türklük
 tüy
 uc
 uğraşmak
 uğru
 uğur
 ulamak
 urulmak
 uruş
 us

uşak
 uyandırmak
 uyanmak (oyanmak)
 uyhu (uyuku)
 uymak
 uyur
 uz
 uzamak
 üşürmek
 virgü (vergi)
 vurmak
 yaha
 yakışık
 yakışmak (yahışmak)
 yakıştırmak
 yakmak
 yalama
 yalım (I)
 yalman
 yama
 yamacı
 yamaç
 yamamak
 yan
 yanaşmak
 yanaz (yanuz)
 yanmak
 yansılmak
 yapu (yapı)
 yapuk (yapık)
 yarak (yarağ)
 yaranmak
 yarılmak
 yarın
 yarış
 yaş
 yaşarmak
 yatak
 yatmak
 yava (yavu)
 yayan
 yaymak

yazmak
yazuk, (yazık)
yedek
yedekci
yeñmek
yer etmek
yetişmek
yığlınmak (yığılınmak, yığınmak)
yığmak
yıldırımak (yaldırımak, yılduramak, ıldırımak)
yılgın (II)
yırtmak
yırtlaz (yırtlaş, yırtlak)
yoğun, (yovun)
yoğunluk

yol
yolsuz
yordam
yönelmek (yönenmek)
yumrucak
yuvalak
yük
yükli
yürek
yürüme
yüz
yüzgüç
yüzlemek
zor

1.3. Başka Anlama Geçiş Görülen Sözcükler

Çalışmamızda başka anlama geçişe uğrayan sözcükler şunlardır:

ağaç
ağzı açık
akılsız
akıtmak
alacalık
alık
alım
alışık
apalak
apışık (abşak, apışak, apışık)
arpacı
avrılmak (abrılmak)
avurt
ayrık (ayruğ, ayruh, ayruk)
azışmak
balaban
baş kaldırmak

baş örtüsü
çakal (at)
çapak
çekinmek
çopur
derlik
dönek
dorak (torak)
eğrice (I)
eşinmek
evcimen (evcümen)
evet (ivit)
evetlemek (ivitlemek)
gerinmek
göynük
ibik (ibiklü, ibük, ibibik, alaca ibik)
irkmek

iş (II)	sal
kanata	sis
karaca (I), (karıca)	soy
karaltı, (karaldu)	söz almak
karık	tellenmek
karınlamak	tuzluca
kavza	uyumak (uyunmak, uyuşmek (I), uyuşmak, uğünmek)
kelek	uyutmak
keleş	yakıştırmak
koyulaşmak	yanaşma
nacak	yelişmek, (yilişmek)
oma	zevzek
ön ayak	zifir
öykünmek	
puç	

1.4. Anlam İyileşmesine Uğramış Sözcükler

Çalışmamızda anlam iyileşmesine uğrayan sözcükler şunlardır:

baba	ortalık (ortalıh)
başını almak	oynaş
burgu (I)	uymak
çepel (cipil)	yavuz (yavız)
gergi (gergü)	yumurmak (yımırmak)

1.5. Anlam Kötüleşmesine Uğramış Sözcükler

Çalışmamızda anlam kötüleşmesine uğrayan sözcükler şunlardır:

açıklık	bilgiç
adlanmak	curcunu (curcuna, curcunı)
alçak	çatmak
alçaklık	dartılmak (tartılmak)
aldırmak	derinti, (dirinti)
andız	dönek
apışmak	düdük
atışmak	eğlenmek
avınmak	eğri
azdırmak	hay
baş kaldırmak	hoşluk

hulanmak (huylanmah)

iletmek (eletmek, iltmek)

kabarmak

keş

kırmak

kovmak (koğmak)

oyuncu

pirpiri

saçık

sataşmak

sürtük

uyanmak (oyanmak)

uzanmak

yamacı

yanarmak

yırtmaz (yırtlaş, yırtlak)

yüklü

yüz

2. Anlam Değişmesine Uğrayan Sözcükler

Çalışmanın bu kısmında anlam değişmesine uğrayan sözcükler, sahip oldukları anlam değişmesi türü ve sözlüklerdeki anlam sayıları ile tabloya aktarılmıştır. Toplamda yedi yüz doksan bir (790) sözcüğün aktarıldığı bu tabloda beş yüz altmış yedi (567) anlam genişlemesi; iki yüz otuz iki (232) anlam daralması; altmış üç (63) başka anlama geçiş; kırk (40) anlam kötüleşmesi ve on (10) anlam iyileşmesi örneği bulunmaktadır.

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
acılık	1	2	AG
acımak	1	3	AG
açık	1	6	AG
açıklamak	1	2	AG
açıklık	1	5	AG, AK
açılmak	2	14	AG
açmak	7	17	AG
adam	1	4	AG
adımlamak	1	2	AG
adlanmak	1	2	AG, AK
adsız	3	2	AG, AD
ağa	3	4	AG
ağaç	2	3	AD, BAG
ağdırmak	2	1	AD
ağıl	1	2	AG
ağıllanmak	1	3	AG
ağır	4	12	AG
ağırlamak	1	3	AG
ağız	4	12	AG, AD
ağızlık	3	3	AG, AD
ağız otu	2	1	AD
ağlık (aklık)	2	2	AG
ağmak	2	1	AD
ağzı açık	1	1	BAG
akılsız	1	1	BAG
akıtmak	1	1	BAG
akmak	5	6	AG
aktarmak	2	3	AG
al	2	4	AG, AD
alaca	4	3	AD
alacalık	1	1	BAG
alan	1	2	AG
alçak	1	5	AG, AK

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
alçaklık	1	5	AG, AK
aldırmak	1	6	AG, AK
alık	2	1	BAG
alım	1	4	AG, BAG
alınmak	2	1	AD
alışık	1	3	BAG
alışmak	2	3	AG
alkış	1	1	AG
almak	3	17	AG
ana	2	1	AD
analık	1	2	AG
andız	1	3	AG, AK
anlamak	1	4	AG
apalak	1	1	BAG
aparmak	1	2	AG
arışık (abşak, arışak, arışık)	1	2	BAG
arışmak	1	3	AG, AK
ara	6	7	AG
aramak	1	6	AG
arımak	1	3	AG
arınmak	1	3	AG
arış	2	1	AD
arka	1	7	AG
arpacı	1	1	BAG
artuk (artuğ, artık)	4	2	AD
aşmak	2	4	AG, AD
ata	2	2	AG, AD
atışmak	1	2	AG, AK
atlanmak (ata atlanmak)	1	3	AG
avadanlık	2	1	AD

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
avınmak	1	2	AG, AK
avlak	1	2	AG
avlamak	2	2	AG
avrılmak (abrılmak)	1	1	BAG
avurt	1	1	BAG
aya	2	1	AD
ayak	2	9	AG
ayaklamak	1	2	AG
ayaklanmak	2	2	AG
ayaz	1	1	AG
aydın (aydınlı)	3	4	AG
aygur	1	2	AG
aylak	2	1	AD
aymak	1	3	AG
ayrık (ayruğ, ayruh, ayruk)	3	1	BAG
ayrılanmak	1	3	AG
azdırmak	1	4	AG, AK
azışmak	1	2	BAG
azıtmak	3	2	AG, AD
azmak	2	2	AG, AD
baba	3	7	AG, Aİ
bağ	1	5	AG
bağırdak	1	2	AG
bağlamak	6	11	AG
bağlı (bağlı)	2	4	AG
bakanak	2	1	AD
bakım	2	4	AG
balaban	1	3	BAG
baldır (baldur)	1	2	AG
basdırma	1	2	AD
basılmak	2	7	AG
baş	4	13	AG, AD
baş kaldırmak	1	1	AK
baş komak (baş koymak)	2	1	AD
baş örtüsü	1	1	BAG
başa gelmek	2	1	AD
başarmak	2	1	AD
başçı	1	2	AG
başını almak	1	2	AG, Aİ

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
başka	1	2	AG
başlık	1	6	AG
batı	1	2	AG
batmak	1	11	AG
bavlı	1	2	AG
bay	3	1	AD
bayılmak	1	4	AG
baylık	1	2	AG
baymak	1	2	AG
belleme	1	2	AG
berklik (perklik)	2	1	AD
bil	3	4	AG
bilgiç	1	1	AK
biliş	2	1	AD
bilmek	1	6	AG
binış	1	3	AG
binmek	1	4	AG
bir	2	4	AG, AD
boğmak	1	1	AG
boşanmak	1	5	AG
boyun	2	3	AG
boyunluk	1	1	AG, AD
bölük	2	8	AG
budak (butak)	2	2	AD
buğur (puğur)	1	2	AG
bulaşmak	5	6	AD
burgu	2	2	AG, AD, Aİ
burma	2	10	AG
burmak	3	6	AG
burunduruk	2	1	AD
burunlu	1	3	AG
buyruk	2	1	AD
buyurmak	2	7	AG
büklüm	1	2	AG
bütün	1	4	AG
can	2	5	AG
car (çar)	1	3	AG
cebe	2	1	AD
cebelü	1	2	AG
cehiz (çehiz)	1	3	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
cırıldamak	1	1	AG
cici	1	2	AG
ciğer	1	1	AD
cilbent	1	1	AG
cimri	2	1	AD
curcunu (curcuna, curcunı)	1	2	AG, AK
çadır	2	1	AD
çağ (cağ)	5	3	AD
çağşır (çağşur, çalışır, çalışur, çakşır, çakşur)	1	2	AG
çakal (at)	1	1	BAG
çakır	4	3	AD
çakıştırmak	1	1	AG
çalınmak	1	7	AG
çalkamak	1	10	AG
çalma (çelme)	1	2	AG
çalmak	3	18	AG, AD
çapak	1	2	BAG
çapar	2	1	AD
çaparız	2	1	AD
çarpmak	1	6	AG, AD
çatal	1	6	AG
çatlatmak	1	4	AG
çatma	1	4	AG
çatmak	3	6	AG, AK
çeki (çeki)	1	3	AG
çekinmek	1	1	BAG
çekirdek	1	2	AG
çekiş	1	1	AG
çekişmek (çeküşmek)	1	2	AG
çekme	2	4	AG, AD
çekmek	5	24	AG
çelebi	2	4	AG
çeltük	1	2	AG
çenber	1	5	AG
çepel (cipil)	3	3	AD, Aİ
çetin	1	3	AD

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
çevirme	1	2	AG
çevirmek	1	6	AG
çevre	2	2	AG
çıdam	1	2	AG
çığ (ı), (cığ)	2	4	AG, AD
çıkarmak	1	14	AG
çıkma	1	5	AG
çımkırmak (çımkırtmak)	3	1	AD
çırakman (çırakma, çırakba)	1	2	AG
çırpmak	1	5	AG
çift (cift)	1	5	AG
çifte	1	6	AG
çil	1	6	AG
çit bezi (çit)	1	2	AG
çokluk (çokluğ)	4	2	AG
çolpa	1	3	AG
çopur	1	4	BAG
çukal (çokal, çukar)	1	2	AG
çukur	1	5	AG
dağ (tağ)	1	3	AG
dam (tam)	1	4	AG
dartılmak (tartılmak)	1	4	AG, AK
dartmak (tartmak)	3	5	AG, AD
dazlak	2	2	AD
değişik	1	2	AD
değme	2	1	AD
değmek	2	10	AG, AD
dek (v), (denk, tek (v), tenk)	2	6	AG
deli, (delü)	1	4	AG
demet	1	2	AG
derilmek (derilmek)	2	1	AD
derinti (dirinti)	1	2	AG, AK
derlik	1	2	BAG
dernek (dirnek, dernek yeri)	1	3	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
derşürmek,(dirşirmek,deşürmek ,dirşürmek,dişürmek,değşürmek ,devşirmek,devşürmek,divşirmek,divşürmek,döğşürmek, döşürmek)	1	3	AG
deste	1	4	AG
diken	2	4	AG, AD
dikilmek	1	4	AG
dikme	2	2	AG
dil	4	5	AG
dilcik	2	2	AG
dile gelmek	1	2	AG
dilleşmek	1	2	AG
dinç (dınç)	1	1	AD
dinçlik (dınçlık)	1	1	AD
diñmek	1	2	AG
dolama (tolama)	2	2	AG
dolandırmak	1	2	AG
dolanmak	1	3	AG
dolaşmak (tolaşmak)	1	8	AG
dolmak	1	6	AG
donanmak (tonanmak)	1	4	AG
donatmak (tonatmak)	3	5	AG
dorak (torak)	1	1	BAG
doruk (doru, toru, tora, toruk)	2	5	AG
dökmek	2	10	AG
dökülmek	1	8	AG
dölek (tölek)	7	3	AD
döndermek	5	3	AD
dönek	1	1	AK, BAG
döşek	2	3	AD
döşenmek	2	6	AG, AD
dövmek (döğmek)	3	5	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
dutarın (duta, dutu, tuta, tutu, dutarak, tutar, tugalga, tugalık)	1	2	AG
dutmak (tutmak)	12	35	AG, AD
dutu (tutu, duta)	1	2	AG
dutuk (tutuk)	1	6	AG
dutulmak (tutulmak)	7	13	AG
dutunmak (tutunmak)	2	3	AG
düdük	1	5	AG, AK
düdük çalıcı (düdükçü)	1	1	AG
düğme	1	3	AG, AD
dün	1	1	AG
dürtmek	1	3	AG
düş	2	1	AD
düşmek	12	14	AG, AD
düşürmek	1	3	AG
düşüt (düşük)	1	3	AG
dütmek (tütme)	1	4	AG
dütün	1	2	AG
düzen	6	3	AG, AD
düzme	7	3	AD
ebe	1	1	AG
eğilic	1	1	AG
eğindiric	1	1	AG
eğlenmek	1	3	AG, AK
eğrek	2	1	AD
eğri	1	5	AG, AK
eğrice	2	1	BAG
eğrilik	1	1	AD
emcek (emecek, emcik, emçek)	1	1	AG
emeklemek	1	2	AG
epsem	1	2	AG
epsemlik	1	2	AG
er	3	3	AG
eren (erenler)	4	1	AD
ergenlik	1	3	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
erkek	1	5	AG
esen	2	5	AG, AD
esenleşmek	2	1	AD
esenlik	4	4	AD
esrik (esrük, esrik)	3	2	AD
eşinmek	1	1	BAG
eşmek	2	3	AG
eşsiz	1	2	AG
etmek	2	9	AG
ev	2	4	AG, AD
evcimen (evcümen)	1	2	BAG
evet (evit)	1	1	BAG
evetlemek (ivetlemek)	1	1	BAG
evirmek	1	5	AG
eylemek	4	1	AD
ezgi (ezgü, eğzi, ekzi)	1	1	AD
findık (finduk)	1	1	AD
fırlak	1	2	AG
fişkilik	1	2	AG
geçinmek	3	2	AD
geçıştirmek	1	1	BAG
geçkin (geçgin, geçgün)	2	4	AD
geçmek	2	17	AG
geçürmek	3	13	AG
gedik (gedük)	2	6	AG
gedilmek	1	2	AG
gelincik (gelüncük)	2	3	AG
gelmek	2	17	AG
gem	2	1	AD
gerçek (girçek)	2	7	AG
gergi (gergü)	2	1	Aİ
gerinmek	1	1	BAG
getirmek	2	7	AG, AD
geymek	3	2	AG
gidi	2	2	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
girişmek	1	2	AG
giyimli (giyümlü)	2	1	AD
göç	3	5	AG, AD
göçmek	2	5	AG
göçürmek	1	3	AG
gök (gökçe)	2	2	AD
gönder	2	3	AG, AD
görünüş	1	4	AG
göynük	2	3	BAG
göyündürmek	1	2	AG
gözemek	2	2	AD
gözenek	1	2	AG
gözetmek	2	6	AG
gün	3	7	AG
günlük	2	2	AG
gürbüz	2	1	AD
gütme	1	3	AG
güvenmek	3	2	AD
ham	1	7	AG
hay	5	3	AG, AK
hele	1	7	AG
horlamak	1	2	AG
hortlamak	1	2	AG
hoşluk	1	3	AG, AK
hulanmak (huylanmah)	1	2	AG, AK
ılgamak	1	3	AG
ilkı (ilku, yilkı)	3	1	AD
ımızganmak (mızganmak)	1	2	AG
ınçkırık (ıçkırık, ınckırık, ınckırık)	1	4	AG
ışık (ışıklık)	2	4	AD
ışkın	1	1	AD
ibik (ibiklü, ibük, ibibik, alaca ibik)	1	1	BAG
ikilemek	1	1	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
ilenç (yilenç)	2	1	AD
iletmek (eletmek, iltmek)	1	2	AG, AK
ilmek	2	1	AD
inak (inağ, inal, yinak)	2	2	AD
ince	1	8	AD
incik (incük)	1	2	AG
indemek- ündemek (indemek, ünlemek, ünlemek)	1	3	AG
indürmek	2	4	AD
inmek	1	10	AG
irilik	2	1	AD
irkilmek	2	2	AG, AD
irkmek	1	1	BAG
irtelemek (ertelemek)	1	1	AG
iskemli (iskemlü)	1	2	AG
istemek	3	6	AG
istenmek	1	4	AG
iş	1	7	BAG
işlemek	4	7	AG
işlenmek	1	3	AG
işletmek	4	4	AG
izlemek (izini izlemek, iz izlemek, izin izlemek)	1	3	AG
kabarcık	1	2	AG
kabarmak	1	10	AG, AK
kaçık	1	2	AG
kaçmak	1	8	AG
kağşamak (kahşşamak, kahşşamak)	1	3	AG
kak	1	1	AD
kakılmak	2	3	AG
kakımak (kahımak)	3	1	AD

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
kalem çekmek	2	1	AG
kalmak	1	14	AG
kamamak	1	2	AG
kan	2	5	AG, AD
kanara	2	2	AG, AD
kanata	1	2	BAG
kapama	1	4	AG
kapılmak	1	2	AG
kaplamak	1	8	AG
kaplanmak	1	4	AG
kapmak	1	5	AG
kara	2	5	AG, AD
karaca (karıca)	2	2	BAG
karacı	5	1	AD
karaltı (karaldu)	2	2	BAG
kararmak	1	5	AG, AD
karavul	1	1	AD
kargamak	2	1	AD
karı	2	4	AG, AD
karık	2	2	BAG
karın	1	7	AG
karınlamak	1	1	BAG
karıntı	1	2	AG
karışık	1	6	AG
karmak	3	2	AG
karşılık	1	3	AG
kaş	4	1	AD
katı	3	6	AG
katılık	2	4	AG
katlanmak	2	3	AG
katmak	1	5	AG
kavlak	1	1	AG
kavlamak	2	1	AD
kavsara	1	2	AG
kavuk (kavık)	2	2	AG, AD
kavurmak	1	2	AG
kavuşmak	1	3	AG
kavza	1	1	BAG
kayırmak (kayırarak, kayurmak)	4	3	AD

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
kaypak	1	2	AG
kazılmak	1	2	AG
kazımak	3	4	AG
kazmak	2	2	AG, AD
kelek	1	4	BAG
keler	1	2	AG
keleş	2	1	BAG
kemük	1	5	AG
kerte	1	4	AG
kesilmek	1	9	AG
kesim	4	4	AG, AD
kesişmek	1	2	AG
kesme	3	5	AG, AD
kesmek	3	15	AG
keş	1	2	AG, AK
kıcı	2	1	AD
kıç	1	5	AG
kığ	1	3	AG
kığlamak	1	1	AD
kılık	1	3	AG
kınamak	3	2	AG, AD
kıran	2	2	AD
kırdırmak	1	4	AD
kırık	1	3	AG
kırılmak	1	7	AG, AK
kırmak	1	11	AG
kısık	2	3	AG
kısmak	1	5	AG
kışlak (kışlağ)	1	3	AG
kışlamak	1	2	AG
kıvrak	2	3	AG
kıyakı (kıyağı)	3	5	AD
kızdırmak	1	4	AG
kızgınlık	1	4	AG
kızıl	2	6	AG, AD
kızılca	2	2	AD
kilindir (kilindür)	1	1	AD
kişi	3	1	AD
koca	1	6	AG
kocalık	1	2	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
kocunmak	1	2	AG
koç	1	3	AG
koçu	1	2	AG
kolak	1	1	AD
kolay	1	1	AG
kolaylamak	2	4	AD
komak (koymak)	4	12	AG, AD
konak	2	7	AG
konakcı	1	2	AG
kondurmak	1	2	AG
konusmak	1	3	AG
koparmak	6	5	AD
kopmak	3	4	AD
korkutmak	1	3	AG
koşmak	2	5	AG, AD
koşun	3	3	AG, AD
kovmak (koğmak)	2	4	AG, AK
koyulaşmak	1	2	BAG
koyulmak	3	4	AG
koz	1	2	AG
koza	1	2	AG
köçek (köşek)	1	3	AG
kölemen	1	1	AG
körlük	1	2	AG
köz	1	2	AG
kubur	1	2	AG
kulah	1	6	AG
kulak tutmak	2	1	AD
kum	1	7	AG, AD
kurmak	2	6	AG
kursak	3	3	AD
kuşanmak	2	1	AG, AD
kuyruk	1	7	AG
kuyum	1	1	AG
küfek (küfeke, köfeke, küfeki)	2	1	AD
künde	2	3	AG, AD
lök	1	1	AG
mama (mamı)	1	2	AG
maya	1	2	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
mazak	1	1	AD
meneviş (meneğiş)	1	2	AG
meral (maral)	1	1	AG
meşe	1	2	AD
nacak	2	1	BAG
oğlan	2	2	AD
oğlancık (oğlancuk)	1	1	AD
oğuz	2	4	AG
okcu	1	2	AG
okramak	2	1	AD
okumak (okımak, ohumak)	4	5	AG
okunmak (ohunmak)	3	3	AG
okuyucu (okuyucu, okucu)	1	3	AG
oldurmak	1	3	AG
olmak	2	18	AG
olmaz	1	1	AG
olunmak	3	1	AD
oma	1	1	BAG
onmadıklık	1	2	AG
or (oru)	2	1	AD
oran	2	3	AG
oransız (oransuz)	2	1	AG
ordu (ortu)	2	1	AD
orta	1	6	AG
ortalamak	1	3	AG
ortalık (ortalih)	3	3	AG, Aİ
ot (ot yat, ot yam)	2	2	AG, AD
otarmak	1	1	AG
otlamak (otalamak)	2	2	AG, AD
otlanmak	1	1	AG
oturak	2	9	AG
oturmak	1	7	AG
ovmak (oğmak)	1	3	AG
oyan (uyan)	1	1	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
oynaş	3	1	AD, Aİ
oyuk (oyuh)	2	2	AG, AD
oyum	2	2	AG, AD
oyuncu	1	5	AG, AK
öğrenmek	1	7	AG
öğretmek	1	4	AG
öğür	1	1	AG, AD
ölçermek	2	1	AD
ölçüm	3	3	AG, AD
ölmek	1	5	AG
öñ	2	10	AG
öñ ayak	1	1	BAG
örnek	1	4	AG
örtmek	2	3	AD
örtülmek	1	2	AD
örü	2	5	AG
öte	2	5	AG
ötmek	2	1	AG, AD
öykünmek	1	1	BAG
öz	2	6	AG, AD
özdek	2	3	AG
özlenmek	1	3	AG
para	1	2	AG, AD
paralanmak	1	3	AG
paşa	1	1	AD
peklik	1	4	AG
pelit	1	2	AG
perese	1	3	AG
pes	5	2	AG
pirpiri	1	2	AG, AK
puç	1	2	BAG
pul	1	9	AG
pus	1	5	AG
pusat	2	3	AG
pürçük (bürçek, bürcek, bürçük, pürçük)	2	2	AD
püskürmek	2	5	AG
saçık	1	2	AG, AK
saçu (saçı)	1	2	AG
sağ	2	1	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
sağılurca (sağılı, sağma)	1	1	AG
sağlamak	1	3	AG
sakar	2	1	AG
sakınmak	3	3	AG
saksı	1	2	AG
sal	2	1	BAG
salık	4	1	AD
salınmak	6	1	AD
salma	1	4	AG
salmak	12	12	AG
salt	1	2	AG
sanamak	1	4	AG, AD
sancılmak	2	2	AD
sanmak	3	3	AD
sarkmak	2	5	AG
sarma	1	1	AG
sarmak	1	13	AG
sası	2	2	AD
sataşmak	2	4	AK
satmak	2	2	AG, AD
satı (satı)	3	1	AG
savmak	2	3	AD
savulmak	3	1	AD
saymak	2	7	AG
seğirdim	3	2	AG, AD
seğirmek	2	1	AD
seğirtmek	4	1	AD
seki	4	2	AD
selindi (selinti, selindü)	1	2	AG
serpmek	2	2	AG, AD
sersem	1	3	AD
sevici	1	3	AG
sıganmak	2	2	AD
sıklamak	1	2	AG
sıkma	1	2	AG
sıngın (singun, sıngın, sinkun)	3	1	AD
sınmak	6	3	AD
sırça	1	5	AG
sırıtmacık	1	4	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
sıyırmak	1	3	AD
sıyırtmak	1	2	AG
sıyrık	1	2	AG
siğil	1	2	AG
sindirmek	1	2	AG
siñirlemek	1	2	AG
sinmek	4	6	AD
sipsi	1	2	AD
sirke	1	1	AG
sis	2	1	BAG
sivişmek	1	2	AG
somun	1	3	AG
sorağ (sorak)	2	1	AD
sormak	1	1	AG
soruşmak	2	1	AD
sorutmak	2	1	AD
soy	1	5	AD, BAG
soygun (soykun)	2	1	AG
soyulmak	1	3	AG
soyunmak	1	3	AG
söge (söve, söye)	2	1	AD
sömürmek (sümürmek)	1	2	AG
söz almak	1	1	BAG
sözlü	1	1	AG
subaşı	1	3	AG
sulak	1	2	AG
sulu	2	3	AG
suluca	1	1	AG
suluk	2	2	AG
sunmak	3	1	AD
susak	1	1	AG
süci (sücü)	2	1	AG
sürek	2	3	AG, AD
sürgü	2	4	AG
sürme	1	1	AD
sürmek	7	16	AG
sürtük	1	1	AG, AK
sürtünmek	1	2	AG
şakrak	1	1	AG, AD

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
şaşmak	1	4	AG
şenlik (şinlik)	2	3	AG
şerbetlik	1	1	AD
şişkinlik	1	1	AD
taban	2	8	AG, AD
tabla	1	9	AG
talabımak (dalabımak, dalabımak, talabımak, talbımak talbımak)	1	2	AG
talazlanmak (talaslanmak)	1	3	AG
tanık (danuk, tanuk, tanuh)	2	1	AD
tanıklık (tanuhluh, tanukluk)	1	2	AG
tapmak	3	2	AD
tapu	1	1	AD
tavuk	1	1	AD
tay	1	3	AG
tekin (dekin, tekün)	2	2	AG
tellenmek	1	1	BAG
terslemek	1	2	AG
terslik	1	6	AG
teze	1	4	AG
tırtır	1	1	AG
tiz	1	1	AG
tok	2	2	AG
toklu (tohlu)	1	2	AG
tomak	1	3	AG
tombaz	1	2	AG
tomruk	2	7	AG
top	2	3	AG
topaç (topak)	1	3	AG
toplamak	1	6	AG
toprak	1	4	AG
torlak	2	2	AG, AD
tosun	1	2	AG, AD
toz	1	1	AG

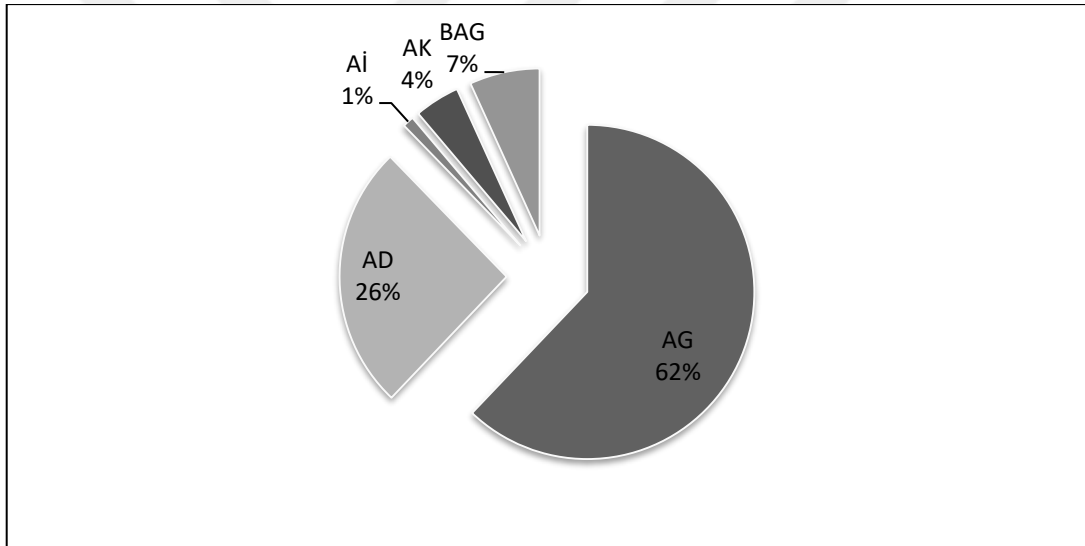
Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
tozak	1	2	AG
tozluk	1	2	AG
tozuntu	2	2	AG
tura	2	4	AG
tutam	1	4	AG
tutamak	1	2	AG
tuzluca	1	2	BAG
Türklük	1	2	AG
tüy	1	2	AG
uç	4	6	AG
uğraşmak	2	3	AG
uğru	1	2	AG
uğur	2	2	AG
ulak (ulağ)	3	1	AD
ulalmak	2	1	AG
ulamak	1	2	AD
ulu	4	1	AD
ululanmak	3	1	AD
urulmak	3	8	AG, AD
uruş	1	2	AG
us	1	3	AG
uşak	2	3	AG
utmak (ütmek)	2	1	AD
uyandırmak	2	5	AG
uyanmak (oyanmak)	1	6	AG, AK
uyhu (uyuku)	2	3	AG, AD
uymak	1	6	AG, Aİ
uyumak (uyunmak, uyuşmek uyuşmak, üğünmek)	1	2	BAG
uyur	1	2	AG
uyutmak	1	5	BAG
uz	2	6	AG
uzamak	1	5	AG
uzanmak	1	3	AK
üşenmek	3	1	AD
üşürmek	1	2	AG
virgü (vergi)	1	2	AG
vurmak	1	23	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
yaban	2	2	AD
yaha	1	3	AG, AD
yakılmak	4	2	AD
yakışık	1	3	AG
yakışmak (yahışmak)	1	2	AG
yakıştırmak	1	2	AG, BAG
yakmak	2	6	AG
yalama	1	3	AG
yalım	2	2	AG
yalman	1	2	AG
yama	1	2	AG
yamacı	1	2	AG, AK
yamaç	1	1	AG
yamamak	1	2	AG
yan	1	5	AG
yanaşma	1	3	BAG
yanaşmak	2	3	AG
yanaz (yanuz)	1	1	AG
yancık (yancuk)	3	1	AD
yanmak	1	10	AG
yansılmak	2	2	AG, AD
yapu (yapı)	2	3	AG, AD
yapuk (yapık)	3	2	AG, AD
yarak (yarağ)	3	3	AG, AD
yararmak	1	2	AG, AD, AK
yaraşık	3	1	AD
yarılmak	1	3	AG
yarın	1	1	AG
yarış	1	5	AG
yasa (yasağ, yasak)	4	3	AD
yaş	2	5	AG
yaşarmak	1	2	AG
yatak	1	6	AG
yatmak	2	12	AG
yava, (yavu)	2	4	AG
yavaşa	1	1	AD
yavuz (yavız)	3	2	Aİ
yayan	1	3	AG
yaymak	2	6	AG

Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
yazmak	2	9	AG
yazuk (yazık)	1	3	AG
yedek	1	4	AG
yedekci	1	2	AG
yelek (çelek)	3	1	AD
yelişmek (yilişmek)	1	1	BAG
yeñmek	1	9	AG
yer etmek	1	2	AG
yetişmek	1	12	AG
yeyni (yiyni)	2	1	AD
yığılmak	1	2	AG
yığmak	2	1	AG
yıldırımak (yaldırımak, yılduramak, ıldırımak)	1	2	AG
yıldız	1	1	AD
yılgin	1	1	AG
yırtlaz (yırtlaş, yırtlak)	1	1	AG, AK
yırtmak	1	5	AG
yoğun (yovun)	7	4	AG
yoğunluk	3	4	AG
yol	2	15	AG
yolsuz	1	3	AG
yolunmak	3	2	AD
yordam	1	3	AG
yoz	4	3	AD
yönelmek (yönenmek, yönmek, yönülmek)	1	4	AG
yumrucak	1	3	AG
yumurmak (yımırmak)	3	1	AD, Aİ
yuvalak	2	5	AG
yük	1	7	AG
yüklü	1	6	AG, AK
yürek	2	5	AG
yürümek	7	9	AG
yürütmek	5	3	AD
yüz	2	5	AG, AK

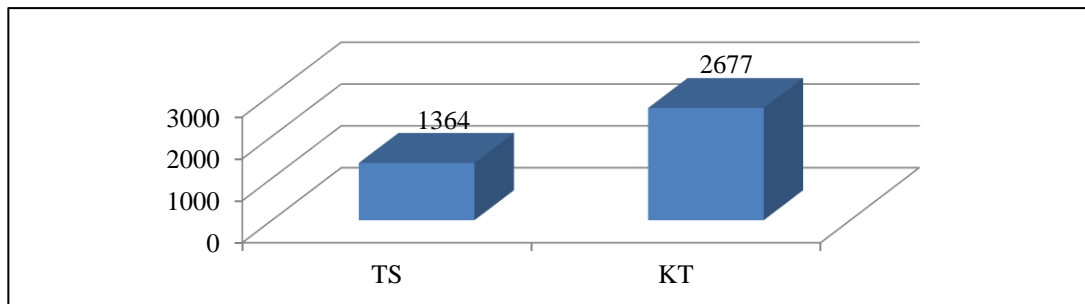
Sözcük	ASAY		ADEĞ
	TS	KT	
yüzcük	1	2	AG
yüzlemek	2	3	AG, AD
yüzlük	2	1	AD
zevzek	1	1	BAG
zifir	1	2	BAG
zor	1	9	AG

Çalışmada tespit edilen anlam değişmelerine uğramış yedi yüz doksan bir (791) sözcüğün sahip oldukları anlam değişmesi türüne göre yüzdelik dağılımları şu şekildedir:

Şekil 3. Anlam Değişmesine Uğrayan Sözcük Oranları

Anlam değişmelerinin tespit edildiği sözcüklerin *Tarama Sözlüğü*'nde ve *Kamûs-ı Türkî*'de bulunan anlam sayıları grafikteki gibidir:

Şekil 4. Sözcüklerin Sözlüklerdeki Anlam Sayıları

3. Tarama Sözlüğü ve Kamûs-ı Türkî'de Aynı Anlamdaki Kelimeler

Tarama Sözlüğü ve Kamûs-ı Türkî sözlüklerinde yer alan sözcüklerin anlamsal olarak incelendiği bu bölümde, aynı anlama sahip olan sözcükler tespit edilmiştir. Belirlenen sözcüklerin karşılıklarına Tarama Sözlüğü'nde bulunan anlamları yazılmıştır. Bu araştırmada iki sözlükte yer alan ve aynı anlamda tanımlanan sözcükler (798) şunlardır:

acıık (acığ, açuk): acı, dert, ıstırap
acırak: acımsı, acımtırak
acıtmak: incitmek
acur (acıır): hıyar gibi ve hıyardan büyük sert bir meyvadır.
adamak: ad vermek, tesmiye etmek, vadetmek
adamcıl: adama saldıran (hayvan)
adlamak: ad vermek, adlandırmak
ağaç kavunu: turunç
ağrı: acı, ıstırap, dert, illet
ahiret oğlu: evlatlık
ahşam (ağşam): akşam
akça ağaç: kayın ağacı
ala karga (ala karga): saksığan
ala: karışık renkli, çok renkli, alaca, karışık renk
alacuk: göçebe çadırı
alazlama: yılancık hastalığı
aldayıcı: aldatıcı
alma: elma
amaç: hedef, nişangah
anarı: öte, ileriye doğru, o bir taraf
anca (ancağ, ancak, onca): o kadar, öyle
ancılayın: onun gibi, o kadar, öyle
anılmak: hatıra getirilmek, söz konusu olmak
apul apul: iki yana sallana sallana
aralık: yer, mahal, ara, esna, sıra, mühlet, vade, ara, beyn
argın: yorgunluk, yorgun
arıklamak: zayıflamak
arıklatmak: zayıflatmak
arıtma: temizlemek, tenzih etmek, tebric etmek, tezkiye etmek
ark (arık III): su cedveli
arka vermek: sırtını dayamak, arkasını vermek

arkurı: iğri, yan üstü, tersine, aykırı, yanlamasına, karşı, ters
arpalık: hayvanın muayyen dişi, eskiden din ulularına maaş yerine verilen ayniyat para, ulûfe
arvana: dişi deve
asılacak: asılmağa lâyık
aslan: arslan
aslık (aslak): kadınlık organı bitişik olup karı koca olamıyan kadın
aş: yemek, çorba, yiyecek şey
aşıkma: acele etmek, ivmek
aşlık: yemeklik
ayakdaş (ayaktaş): işlerini el birliği ile yapanlardan her biri
ayık (ayığ): akli başında
ayırtlamak (ayıtlamak, ayurtlamak): seçmek, ayırıp çıkarmak, fasletmek, halletmek, ayırdetmek, ayıklamak, temizlemek
ayıtmak (eyitmek, aytmak, eytmek, etmek, itmek): söylemek, demek, anlatmak
aylakçı: hizmetçi, işçi
aylanmak: dönmek, devretmek
ayrılışmak: birbirinden ayrılmak
azgaşmak: kızmak, kızışmak, azgılaşmak
azgunluk: taşkınlık, azgınlık
azık: yiyecek, yol yiyeceği, erzak
azıklanmak: erzak edinmek
azırganamak (azırganamak, azırkamak): az görmek, ehemmiyet vermemek, azsınmak, istihfaf etmek
azvay: sarı sabır
badya (badıya): ağız geniş, yayvan kap
bağa: kaplumbağa, kaplumbağanın kabuğu
bağdalamak: güreşte çelme takmak

bağdamak: güreşte sarmaya almak, çelme takmak
bağış: bahşış
bahça: bahçe
bala (I): yavru
balçak: kılıç sapı
balığ (balık): balık
balıkçıl: balıkçıl
balsara (balsıra): kudret helvası
bandırmak: batırmak bulaştırmak
bardak: testi
barınmak: geçinmek, kendini yaşatmak
barışık: barışıklık, sulh
barışıklık: sulh
barışmak: uyuşmak, imtizaç etmek, hoşlaşmak
barıştırmak: imtizaç ettirmek, uyuşturmak
basamak: merdiven, rütbe, derece
başak: mahsûl devşirildekten sonra dal ve sap üzerinde kalmış olan artıklar
başakçı: başak toplıyan
başbuğ: reis, baş, başkan, komutan
başmak (paşmak): ayakkabı
başmakçı (paşmakçı): ayakkabıcı
başmaklık: bir nevi eski tahsisat, has arpalık
bazlamac (bazlama, bazlambac): kalın açılmış yufka ekmeği, küçük saç pidesi
bel bağlamak (bil bağlamak): ehemmiyet vermek, azmetmek, hazırlanmak
beniz: renk, çehre, yüz
berk (perk): sağlam, sıkı, muhkem, kuvvetli, katı, sert, süratli
berkişmek: pekişmek, sağlamlaşmak, yerleşmek
berkitmek: sağlamlaştırmak, pekitmek, tahkim etmek
berü: bu tarafa, bu yana, buraya, beriye
bezek: süs, ziynet, ziynet eşyası
bezeci: süsliyen
bezemek (bizemek): süslemek, tezyin etmek, donatmak
bezenmek: süslenmek, tezeyyün etmek
bıçılğan (bıçılğan): hayvanların ayaklarında hasıl olan yara, çatlak
bıçak: bıçak

biçin (biçim): ekin biçme, biçim, hasat, kesim
biçmek: kesmek, kökünü kazmak
bile: birlikte, beraber, dahi, de, ile
bilgi: bilici, kahin
bişmek: tanışmak
bilmez: bilmeyen, cahil
bilmezlik: cehalet, cehl, bilirim iddiasında bulunmamak
birikmek: birleşmek, bir araya gelmek, ittihat etmek
biriktirmek: tevhid etmek, birleştirmek
birlemek: birliğini kabul etmek, şirk koşmamak, tevhid
birlik: bir olma hali, vahdaniyet, ahadiyet
bitevi: düzgün, bir sırada
bitik: mektup, yazılmış şey
boğası: kadın çulha bezi
boğun: boğum, mafsâl
boydaş: akran, emsal
boylaşmak: boy ölçüşmek
bozarmak: kırışmak, ağarmak, sararmak
bön: saf, ahmak
börk: başa giyilen külah, kalpak gibi şeyler
bucak: köşe
buçuk: yarım, yarı
buğursamak: dişi deve buhur istemek
bukağı: hayvanın ayağına vurulan köstek
bulak: kaynak, pınar, çeşme
bulamak: karıştırmak, bulandırmak, sallamak
buluşmak: karşılaşmak, raslamak
buncılayın: bunu gibi, böyle
burnaz: burun kemiği yüksek olan
burtarmak: yüzünü buruşturmak
buru: ağrı, sancı
burulmak: dönmek, bükülmek
burunsalık: hayvan başlığının burunu üzerine gelen parçası
butluk: eskiden elbise üzerinden giydikleri şalvar, zırhın şalvar kısmı
büğü: kambur, tümsek, eğik
bürümek: örtmek, setretmek, sarmak
bürünmek: giyinmek
büyüklenmek: büyüklük taslamak
büzmek: burmak

can evi: kalb, yürek
cıgıltı: karışık seslerden meydana gelen gürültü
cırlayık: ağustos böceği
cibin: sinek, sivri sinek
çağırmaq: bağırmaq, haykırmak
çağırtmaq: yüksek sesle duyurmaq
çakıldak: bostanlarda kuş ürkütmek için yaptıkları ses çıkaran fırıldak, koyunun kuyruğu altında kalan pislik, üğütülen buğdayın taşlar arasında bittiğini haber veren ve değirmen taşına çarparak çak çak sesi çıkaran âlet
Çalap: Tanrı, Allah
çalkanmaq: yerinde duramamak, sarsılmak
çamçak: ağaçtan yapılmış su kabı, maşraba
çamır: çamur
çapmaq: yağma, çapul etmek, saldırmak, atılmak, vurmak, hücum etmek, koşmak, süratle hareket etmek, sürmek, koşturmak, çarpmak, vurup kesmek
çapraşmaq: karmakarışık hale gelmek, karışmak
çapul: yağma
çarkacı: öncü asker
çeç: samanından ayrılmış hububat yığını
çedik: koncu kısa çizme, koçlu mest
çemrenmek: kolu, paçayı, eteği kıvrıp sıvamak
çepreşik: çapraşık, karışık, eğri büğrü
çeri: asker
çetinlik: güçlük gösterme
çevrilmek: dönmek, geri gelmek
çevrinti: girdap, çukur
çığırmaq: bağırmaq, haykırmak, davet etmek, çağırmaq
çığırtmaq: ilan etmek, ilan ettirmek, bağirtmak
çığıt: çil, pamuk çekirdeği
çırpıcı: bez dokunduktan sonra yıkayıp ağartan kimse
çimmek: suya girmek, banyo etmek
çimşir: şimşir
çintiyân: kadın şalvarı
çirkin: çirkinlik
çokramak: kaynamak, fokurdamak
çomak: ucu topuzlu sopa, gürz

çotuk: kütük
çörek: değirmi ekmek
çükündür: pancar
dabaka (tabaka): tabaka, kat
dağar (tağar): kap, çanak, küp, çömlek
daha: artık
dakuk: tavuk
dalamak: ısırmaq, yaralamak, sokmak
dalaşmaq: döğüşmek, çarpışmaq
dammak: damlamak, damla damla akmak
danışık: istişare, danışılan mesele
danışmaq: müşavere etmek
dartışmaq (tartaşmaq, tartışmaq): çekişmek, mücadele etmek
dayanmaq: güvenmek, itimat etmek
debelik: debe olma hali, kasığı yarıklık, fitıklılık
değîn: dek, kadar
değirmek: eriştirmek, yetiştirmek, ulaştırmak, duyurmaq, bildirmek, dokundurmak, değdirmek
demür: demir
denemek: dikkatle bakmaq, gözetmek, intizar etmek
deniz köpüğü: marangozlukta kullanılan hafif, beyaz bir taş
densiz: münasebetsiz, saygısız
deprenmek: hareket etmek, harekete gelmek, kımıldanmaq, sarsılmak
depreşmek: hareket etmek, teprenmek
depreştürmek: nüksettirmek
depretmek: kımıldatmaq, sarsmaq, harekete geçirmek
derzi: terzi
dılak (tılak): kadınlık aleti içinde dılcık ve bızır denilen et parçası
dızman: iri, iriyarı, cesim
dilek: şefaât
dilemek: dilenmek
dilini kesmek: susmak
dilmaç: tercüman
dilmek: yarmak
dimi: bir cins kumaş, bez
dinmek: sakin olmak, sükût etmek, susmak
dirlik: yaşayış, hayat, sağlık, geçim, tahsisat, ödenek
dişlemek: yemek, ısırmaq

ditremek: titremek
dizge: dizlik, diz bağı
dizlik: belden diz kapağına kadar bacağa giyilen libas (kısa pantolon), potur
domalan (tomalan): Arap mantarı, keme
domalıç: tümsek, yokuş, kambur, yumru
domalmak (tomalmak): yusyumu kabarmak, tümsek hale gelmek
domaltmak (tobaltmak): yumrulaştırmak
döl: yavru, nesil, soy
duru: saf, temiz, berrak, durgun, râkit
durulmak: durulaşmak, duru hale gelmek
dutsak (tutsak): esir
dutsaklık (tutsaklık): esaret
dün: gece
dürmek: bükmek, katlamak, tomar haline getirmek, toplamak, devşirmek, buruşturmak
düzetmek: yoluna koymak, tanzim etmek, tertip etmek, düzeltmek, tesviye etmek, yapmak, inşa etmek, takmak
düzgün: kadınların yüzlerine sürdükleri boya, allık, tertip, tertibat, intizamlı hal
düzme: düzen, hiyle, uydurma söz
ece: reis, ulu, ileri gelen
edinmek: yapınmak
eğer: yahut, gerek, ister, veya
eğın: sırt, arka
eğindü (eğinti): demir eğelenince dökülen demir ufantısı
eğlemek: geciktirmek, vakit geçirmek, avutmak, oyalamak
eğmek: meylettirmek, ikna etmek
eğsi: ucu yanmış odun, ateş karıştırıcak alet
ekin: buğday
ekinci: çiftçi
ekincilik: çiftçilik, ziraat
ekmek: tohum atmak, dökmek, saçmak, serpiştirmek, telef etmek, harcamak
ekti: tufeyli, asalak, dalkavuk, alışkan
em (em sem): ilaç, deva, çare
emişmek: emmek
enemek (inemek): hayvanın hayalarını çıkarmak, iğdiş etmek
enenmek (inenmek): iğdiş edilmek

enik (enük): et yiyen dört ayaklı hayvanların yavrusu, yavru
eniklemek: et yiyen hayvanlar yavrulamak
ense: arka
ergen: bekar, evli olmayan
erinmek: tembellik etmek, üşenmek, gevşek davranmak
erkeksi: erkek gibi, erkek tavırlı
erte (irte): ertesi, gelecek, sabah, şafak sökme zamanı, yarın
ertelemek (irtelemek): sabahlamak, geceyi arkada bırakmak
esenlemek: veda etmek, vedalaşmak, esenlik dilemek
esirgemek: korumak, himaye etmek, sıyanet etmek, acılamak, merhamet etmek
eş (iş): karı ve kocadan her biri, arkadaş, dost, yar, nazir, benzer, şerik
eşkin (eşkün): açık adımlarla hızlı yürüyen (at), atın bu çeşit yürüyüşü
eşkinci (eşkücü): atlı sefere katılan bir sınıf tımar sahibi
etmekçi: ekmekçi
evlenmek: eş olarak almak, zevce itti haz etmek
fak: kapan, tuzak
fakat: ancak, yalnız
gavur: kafir
gecelemek: geceyi geçirmek
geçer: revaçta olan
gedeleç (gedeliç): ok kuburu, tirkeş, sadak
gele: gel, hele gel, haydi gel
gerçeklenmek: doğru bilmek, doğruluğuna inanmak
gerçeklik (girçeklik): doğruluk, dürüstlük, sahilik, hakikat
gerdel: büyük kap
gerek: mutlaka, herhalde, muhakkak, lazım, muktazi
gerekmek: caiz olmak, layık olmak, muvafık düşmek, lazım olmak, işe yaramak, yakışmak
geven (gevan): baklagillerden bir çalı ki bazı çeşitlerinden kitre denilen zamk çıkarılır
gevmek: ağızda çiğnemek, gevelemek, geviş getirmek

geyik: yırtıcı olmayan dört ayaklı hayvan
gez (II): okun kiriş geçecek gediği
gezi: bir nevi ipek kumaş
gıcık: kaşınma, kaşıntı, uyuz hastalığı
gicişmek: gidişmek, kaşınmak
göcen: kokarca sansar cinsinden kediye benzer bir hayvan
göçer: gezer, bir yerde durmaz, göçebe
gökçek: güzel, sevimli, hoş
gökçül: mavimsi, gök rengine çalar
göklük: morluk, mavilik
gömüldürük: palan ve eyer yeri gitmesin diye hayvanların göğüslerine geçirilen göğüslük
gön: ham kösele, deri
gönlek: gömlek
görümlük: yüz görümlüğü
götürmek: ortadan kaldırmak, bertaraf etmek, ayırmak, uzaklaştırmak, kaldırmak, tahammül etmek, yüklenmek, taşımak
götürü: bütün, tamam, toptan, hep, büsbütün
göz değmek: nazar isabet etmek, nazar değmek
gözcü: gözeten, gözetleyici, nighban, casus
gözden çıkmak: gözden olmak, artık arzu olunmamak
gözenmek: yırtık ve delik örülerek kapatılmak
gözer: iri gözlü kalbur
gözgü: ayna
gözsüz: kör
gözükmek: görünmek
gücün: güçlülük, güç ile, zorla
güç (güc): zulüm, gadr, haksızlık, zor, cevir, eziyet, sitem, cidal, şiddet
güdük: kuyruğu kesik hayvan
gügül: ipek kozası
güleş: güreş
güllük: gül bahçesi
güzellenmek: güzelleşmek
haklamak: hakkından gelmek, hınç çıkarmak, intikam almak, haksız para ve cereme almak
haklaşmak: hesaplaşmak, birbirinde alacak verecek bırakmamak
halta: tasma

hamlamak: hayvan uzun müddet boş durmak yüzünden idmanını kaybetmek
haraza: kesim hayvanlarının ödünde ve şirdeninde hasil olan taş
harcanmak (harçlanmak): harcamak, sarf etmek, sar edilmek, harcanmak
hayta: zorba, asi, şaki
hemil: bir çeşit sarmaşık
herek: üzüm çubuklarının altlarına dikilen destek
horata: alay, şaka, latife, eğlence
horyat: hoyrat, huysuz, kaba
horyatlık: hoyratlık
hovlamak: bağırarak şiddetle hücum etmek
hürle: burçak cinsinden bir ürün
ılı: ılık
ılıca (ılıcak su, ılısu, ılısu): sıcak su kaynağı, kaplıca, hamam
ılıcak: ılıkça
ılmak: hafif ısınmak
ır (ıru, yır): nağme, hava
ırak: uzak
ıraklaşmak: uzaklaşmak
ıraklık: uzaklık
ırgalamak: iki yana hafif hafif sallanmak, yerinden oynatmak, tedirgin etmek
ırgalanmak: sallanmak, kımıldanmak, hiramân olmak
ırlamak (yırlamak): şarkı söylemek, tağanni etmek
ırlayıcı (yırlayıcı): muğanni, hanende, şarkı söyleyen
ırmak: ayırmak, cüda kılmak, ayrılmak, geçmek, uzaklaşmak
ışlamak (ışalamak, ışılaşmak, ışlamak): ışıldamak, parıldamak, lemean etmek
ışımak: ışık vermek, ışığını göstermek, parıldamak, aydınlanmak
iğnelik: iğne kabı, iğnedanlık
ikiz: bir çift, iki tane
il: diyar, memleket, ülke, yurt, halk, yabancı, hısım, akraba, dost, oba, aşiret
ilinti: teğel, ilme
imece (imeci): birçok kimselerin bir iş için toplanıp el birliği yapması

imik: yeni doğmuş çocuğun tepesiyle alnı arasında kemiklerin kavuşacağı yerdeki açıklık, bingıldak
ince hastalık: verem
isik: çukur
iskete: iskete kuşu
iti (yiti): sert, keskin, şiddetli
ivdirmek: acele etmesi için sıkıştırmak
ivegen: aceleci, acil
ivik: kızak
ivmek: acele etmek, istical etmek
kabran: hareketten kalmış, uyuşuk, amelmanda
kaçan (haçan): ne zaman, ne zaman ki, her ne zaman, vaktaki, nasıl, ne suretle, ne vakit
kakırdak (kıtırdak): kuyruk, iç yağı gibi maddelerin yağları sızdırıldıktan sonra kalan posası, kıkırdak
kalçın: çoraba geçirilmek üzere terlik biçiminde ince sahtiyenden dikilmiş giyecek
kalı (kaliça): halı
kalkımak (kalgımak): sıçramak, hoplamak, kalkmak
kalkıtmak (kalgıtmak): sıçratmak, hoplatmak
kamu: bütün, hep, her, herkes
kanda: nerede, nereye
kandan: nereden
kangı (kankı): hangi
kanı: hani, nerede
kanlı: kağrı arabası
karağı: ucu orak gibi eğri değnek
karakulak: çakala benzer bir hayvan, hafiye
karamuk: tarlada buğday aralarında biten, anasona benzer söbüce siyah ve acı bir tohum
karavaş: cariyeye, hizmetçi
kargış (karış, karkış): beddua, ilenç, lanet
karma: karışık, katışık
karsak: çakala benzer, postundan kürk yapılı bir hayvan
kart: yaşlı, ihtiyar
kaşandırmak: (büyük baş hayvanları) işetmek

kaşanmak: (büyük baş hayvanlar) işemek
kavlak: tüyü, kılı dökülmüş
kavut (habut): kavrulmuş hububat unu
kayağan: yumuşak taş
kayasa: kolan kayışı
kayır: kum, kalın kum, çakıl
kaynak (kıynak): yırtıcı hayvan pençesi, kıçı meydana getiren kaba etler, oturak yeri
kazevi: sepet, zenbil
kazılmak: silinmek, kazınmak
keke (keğe): gelberi de denilen ucu eğri ağaç
kendü: kendi, kendisi
kerevet (kirevet): asma çardağı, çardak
kerkes (kerkez, kerkenez): akbaba
kesek: parça, kıta, saban veya belin çıkardığı iri toprak parçası
kesimci: bir işi belli bir para karşılığında yapmayı üzerine alan
kesmik (kesmük): boğumlu iri saman, harmanda fena dövülmekten taneli kalmış başak
kete: külde pişmiş çörek; şekerli çörek
kıçın kıçın: geri geri, geriye doğru
kığıştı: hışırtı
kılınmak: herhangi bir tavır ve hareket takınmak
kılmak: yapmak, etmek
kımız: ekşitilmiş kısrak sütünden yapılan meşhur Türk içkisi
kırmak: kırmak
kırmız: kırmız böceği
kırnak: cariyeye, halayık
kısaç: kısaç, kerpeten
kıvanmak: sevinmek, güvenmek, haz duymak, heveslenmek
kilit: anahtar
kimesne: kimse
kirde: tandır ekmeği, pide
kirişleme: döşeme ve tavan tahtaları üzerine çivilenmek üzere enine konan kalın direk
kirmen: elde yün eğirdikleri alet
kocalmak: kocamak, ihtiyarlamak
kolçak: kola geçirilen kılıf
koldaş: yardımcı, muavin, arkadaş

konç: edik, fotin, çorap gibi ayağa giyilen şeylerin topuktan yukarı baldıra doğru çıkan kısmı
kondurmak: misafir etmek, gelen misafiri oturtup ağırlamak
konmak: yolcu bir yere inip oturmak, konaklamak
konşu: komşu
konuk: misafir
konuklamak: misafir edip ağırlamak
konukluk: misafirlik, ziyafet
konuşmak: birbirinin karini, yakını, arkadaşı olmak
kopuz: Ut biçiminde eski bir Türk sazı
korutmak: korumak, muhafaza etmek
kovuk: oyuk, oyulmuş, boş, çürük
kozak: koza, kozalak
köfter: pestil, sucuk
köseği (köseği): ocak karıştırmakta kullanılan ucu yanmış odun
kösem: sürünün önünde giden koç, kösemen
kösnük: erkek isteyen kızgın dişi
kösnüme: dişi hayvan erkek istemek
köşek (köçek): deve yavrusu
köşeklemek: deve yavrulmak
kötek: baston, sopa
köydeş: hemşehri, bir köylü
kulak asmak: dikkatle dinlemek, önem vermek
kulluk: hizmet, hizmetçilik, kula gerek olan hizmet, ibadet
kunt: sağlam, kuvvetli, sert, katı
kurlağan: etyaran, dolama
kurşak: kuşak
kurultay: büyük toplantı
kurut: kaynatılıp suya alınan ayran kurusu, yoğurt kurusu, keş
kuskun (kugun): eyer, semer ve arkasında bulunan ve kuyruk altından geçirilen kuşak
kusundu: kusmuk
kut: uğur, talih, saadet, baht
kutlu: uğurlu, hayırlı, mübarek
kutsuz: uğursuz, meş'um
kutsuzluk: uğursuzluk
kuyruksokunu (kuyruksokumu): omurga kemiğinin son ucu
külek (güvlek): tahta kova, gerdel

külünk: taşçı kazması
küre: demirci ocağı, maden ocağı
kürtün: içi otladoldurulmuş palan
küsü: küsme, dargınlık
küşne: burçak
lokma göz: patlak gözlü
lor: peynir suyuna süt veya yoğurt katarak kaynatılmakla yapılan yiyecek
lökün: kireç, zeytin yağı ve pamuk karıştırılıp dövülerek yapılan bir macun ki künkleri birbirine tutturmak gibi işlerde kullanılır
malağma: döğülmüş, fakat samanından ayrılmamış hububat
mama: ebe
mastı: ayakları kısa, kulakları tüylü av köpeği
mavlamak: kedi miyavlamak
maya: dişi deve
mazak: gelişmemiş, cılız kalmış, cüce
mec: iki tarafı düz kesen kılıç
meğer: fakat, ancak, yalnız
melhem: merhem
mutlu: saadete ermiş, mesut
neci: ne
oba: oymak, boy, kabile, göçer evli kabile, beş on çadırdan nürekkep göçebe oymağı, çadır, çardak
obruk: çukur, oyuk
oda: yer, mesken, melce
odalık: oda hizmetine alınan, gözde cariye
oğlancuk: çocuk, küçük çocuk
oğul: erkek evlat, yavru
oğulluk: üvey oğul, evlatlık
oğ: ok
oğar: balıkçıl
oğşamak (oğşamak): okşamak, taltif etmek, benzemek
oğşatmak: benzetmek
oklamak: ok ile vurmak
ol (I): o
olar: onlar
omaç (II): içine ekme, peynir, soğan ve bazen yağ, pekmez konup yoğrularak yapılan bir yemek
onamak: beğenmek, uygun görmek, muvafık bulmak, kabul etmek

onarmak: ıslah etmek, yoluna koymak, rast getirmek, düzeltmek, ondurmak, tedavi ettirmek, iyileştirmek
onmadık: bedbaht, menhus, talihsiz, iflah olmayan, salâh bulmayan, uğursuz
onmak: iyileşmek, şifa, salah bulmak, uygun olmak, iflah olmak, feyz ve bereket bulmak, düzelmek
onulmak: şifa bulmak, iyileşmek, yara kapanmak, iltiyam bulmak
onurga: bel kemiği, amudu fikari, omurga
orak böceği (orak kuşu): ağustos böceği, cırcır böceği
oran: ölçü, nispet, had, derece, miktar, hesap, tahmin, ölçülü, hesaplı
oranlamak (orannamak): tahmin, takdir etmek, ölçüp biçmek
otak (I): çadır, büyüklere mahsus çadır
otlak: mera. Çayır
otun: odun
oturuşmak (otruşmak): oturup yerleşmek, sükûnet bulmak, sakinleşmek, harekettten kalmak
oynaşmak: eğlence ile vakit geçirmek
öceşmek: bahis tutuşmak
öç: bahis, kumar için bahis; kumar ve bahis parası, intikam
ödek (II): zaman, tazminat, ödenilmesi gereken şey
öğleyin: öğle
öğürmek: böğürmek, bağırarak, yüksek sesle haykırmak
öğütlemek: öğüt vermek, nasihat etmek
öl (I): yaşlı, nem, rutubet, toprak tavı
ölet: salgın halindeki ölüm, kırgın, kıran
ölümcül: ölüm halinde bulunan
öreke: iplik eğirecek âlet
ören: virane, harabe
örgüç: hörgüç
örtülü: mestur, kapalı, gizli
öylelik (II): öylesine, öyle bir, öylece.
özge: başka, gayrı, mâada
özleme: arzu, istek
pambuk: pamuk
pas: küf
pastav: top
paşalı: paşanın maiyetinde bulunan

pekiştirmek (bekiştirmek): sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek, sıkılaştırmak
pekirmek (bekirmek, pek etmek): sağlamlaştırmak, tahkim etmek, sıkıca bağlamak, te'kid etmek
penir: peynir
pepeği (pepeyi): pepe
pırlak: kuş avlamak için kullanılan diğer kuş
pişi: kedi
pusarık: duman, sis, sisli, dumanlı (hava)
pusat: silâh, zırh gibi harp için giyinilip kuşanılan şeyler, âlet, edevat
püfkürmek: püskürmek
püskürmek: (su) fişkırmak
sağalmak: hastalıktan kurtulmak, şifa bulmak, iyileşmek
sağım: sağma
sağlık: sıhhat, esenlik, haber, malumat
sağu (sağı, sağunç): ölünün iyiliklerini duyuran ağıt ve mersiye
sağucu (sağıcı, sağı sağıcı): ağıtçı, ölünün meziyetlerini sayıp ağlayan
sakırğa: kene
saklamak: muhafaza etmek, sakınmak, himaye etmek, korumak, esirgemek
saklanmak: korunmak, muhafaza olunmak, riayet edilmek, gözetilmek
salak (II): ucunda kısa zincirlere bağlı birkaç demir yuvarlağı bulunan sopadan ibaret eski savaş âleti, çomak, şesper, gürz
salkım küpe: kulağa takılmakla beraber ayrıca alt uçlarından ve enseden birbirine bağlanıp başa giyilmiş şeye asılan küpe
salt: yalnız, sadece
salyar: salya
samsun: bir cins köpek
sançmak (sancımak): saplamak
sanlu: meşhur, şöhretli
sanu (sanı): fikir, düşünce, istek, dilek, emel, zan, tasavvur, tahmin
sarılmak: sarmak, kuşatmak, muhasara etmek
sarp: çetin, güç, şiddetli, kuvvetli, sert, keskin, güç yetmez
sarpın: sandık, ambar, petek

savacı: peygamber
savak: bir yere yollanacak suyu biriktirmek için önüne konulan tahta, ya da bu tahtanın kapattığı oluk ağzı, delik.
savaş: kavga, muharebe, mücadele, harp, mukatele
savaşmak: muharebe, mücadele etmek, döğüşmek, cengetmek
savuk (savık): soğuk
sayışmak: birlikte hesap etmek, düşünmek
sayru (sayrı): hastalık
sayruluk (sayrılık, sayruluğ): hastalık
sayvan: gölge yapan siper, şemsiye
seğirdişmek: koşuşmak, koşuda yarışmak
sele: büyük sepet
seme: şaşkın, sersemlemiş, sersem, ahmak
sepetlik: göbekte kasık aralığı
sepilmek (sepimek): deriyi tabaklamak
sere (I) (sele): açık ve gergin olan baş parmak ile şahadet parmağı uçlarının arasındaki uzaklık sele, süngüç
sezmek (sizmek): sezmek, hissetmek, farkına varmak, zannetmek, tahmin etmek
sıçan yolu: düşman kurşun ve toplarından emin olmak için kazılan yol
sıçanotu: arsenik
sığamak (sıvamak): sıvamak, okşamak, meshetmek
sıgın (sıgın geyik, sıgın geyiği): yabani geyik ve sığır
sıgınmak: dayanmak, kendini sıkmak
sığırgözü: sarı papatya
sığırtmaç (sığır oğlanı): çoban, sığır çobanı
sıklık (sıslık, sıtlık): ıslık, ağızdan çıkarılan düdük sesi gibi ses
sımak: kırmak, bozmak, nakzetmek, yenmek, mağlûbetmek, tenkil etmek, aşığı görmek, gereğini yapmamak, bertaraf etmek, reddetmek, hiçe saymak, kabul etmemek, yıkmak, harabetmek
sınamak: denemek, tecrübe etmek, yoklamak, imtihan etmek
sınanmak: denenmek, tecrübe edilmek
sındı (sındu): makas

sındırmak (sındurmak): kırmak, parçalamak, bozmak, yenmek, mağlûbetmek, tenkil etmek
sinurdaş (sinurtaş): sınır sınıra, hem-hudut
sıvık: sulu, cıvık, akıcı
sidük: sidik
sin (I): mezar, kabir, merkat
sinmez: hazmı güç
sitil: kulplu bakır su kabı
siz: sizin
soğuşmak: suyu çekilmek
sokur: tek gözlü
solak: eski Osmanlı devrinde padişahın özlük muhafızı olan yeniçeri
solutmak: nefes aldirmek, nefes almağa fırsat vermek
somurdanmak: homurdanmak, kendi kendine anlaşılmaz şekilde söylenmek
sorguç: tuğ, kuşun tepesindeki tüy
soruşmak (II): birbirine sormak
sorutkan: somurtkan, kibirli
soyuntu: bir nesnenin soyulan kabuğu ve derisi
sölpük: derisi buruşuk, sarkık
söykenmek: dayanmak, yaslanmak
söylemek: konuşmak
söyleşmek: konuşmak
söz götürmek: söz kaldırmak, ağır söze tahammül etmek
sulak: su alınacak, su içilecek yer, suvat
sulanmak: su tedarik etmek, su almak, su ihtiyacını gidermek
sun: göl ördeği
sundurma: önu açık çatı altı
sungur: akdoğan
sunturaç (suntıraş): hayvanların tırnaklarını kesmekte kullanılan bir türlü bıçak
suvarmak (sıvarmak): sulamak, su vermek
sümdük (sümsük): aç gözlü, pisboğaz, tufeyli
süsmek: sivri bir şeyle dürtmek, hayvan boynuzu ile vurmak, boynuzlamak
süzek (süzgü): süzgeç, testinin ağzına bağlanan tülbent
şaltak: çığırtkan, arsız
şar: şehir

şırluğan: haşhaş yağı, susam yağı
şil: şaşu
şinik: 7,5 kilo hacmi istiabisinde hububat ölçüğü
şişek: iki yaşında koyun
şol: şu, o
şorba (şorva): çorba
şöyle: öyle, onun gibi, olduğu gibi
şunda: şurada, burada, şuracıkta
tabur: istihkam, ordugah
takav: nal
takavcı: nalbant
talamak (I): yağma etmek
talan: yağma, ganimet
talaz: dalga, kasırga
talazlık: bazı kayıkların küpeşesine, dalgalara karşı baştan kıça kadar konulan tahta
tamu: cehennem
tan atmak: şafak sökmek
tanışmak (danışmak): müşavere etmek
tanlamak (danlamak): taaccüp etmek, şaşmak, garip, bulmak, şaşırtmak
tanmak (II) (danmak): hayrette kalmak, şaşmak, şaşırtmak
Tanrılık: ulûhiyyet
tapşirmek: teslim etmek, tevdi etmek, emanet etmek, yetiştirmek, ulaştırmak, isâl etmek
tapşurmak: teslim etmek, tevdi etmek, emanet etmek, yetiştirmek, ulaştırmak, isâl etmek
tarakcı: tarayıcı
tarantı: saç ve sakalı tararken dökülen kıllar
tasma: dilinmiş kayış
tat: yabancı, ecnebi, özel olarak Acem
tav: kumar ve bahis parası, öç
tavlamak: ısıtmak
taya: dadı, sütnine
taylak: henüz yük vurulmamış genç deve
taz (daz): kel, saçsız
teğelti: eyer altına konulan keçe
tel kırmak: münasebetsiz harekette bulunmak, hata işlemek
tenbelit (tenbelet): ufak tefek eşya, küçük yük
tepir: içinde hububatı savurarak yabancı maddelerden temizlemek için kullanılan

kenarı kasnaklı, önü açık yarım daire şeklinde tahta tapla
tere: sebze, sebzevat
tığala: bir çeşit zamk
tinas (tınaz): dövüldükten sonra savrulmak üzere biriktirilmiş mahsul yığını
tinmak (dınmak): ses çıkarmak, söz söylemek
tıril: çıplak, züğürt
tırkazlamak: kapıyı tırkaz ile kapayıp pekitmek
tırmaşmak: tırmanmak
tiriz: entari peşi
titsinmek (ditsinmek): tiksirmek
tobra (topra): torba
tokuşmak (dokuşmak): çarpışmak, müsademe etmek
toy: şenlik, şölen, ziyafet, kazdan büyük yabanî kuş
toygay: tarla serçesi, çayır kuşu
tuç (I): tunç
tuğ: eskiden sancak tepesine ve başa takılan at kuyruğu
tuman (I): don, pehlivan kisbeti
tura (I): deriden veya ipten örülen kamçı
turgay: çayır kuşu, toygay
tuzlak (duzlak): tuz hasıl olan yerler, tuzla
tü (dü, tüğ, tük): tüy, kıl, yün
tüğme: düğme
tükeli (dükeli, dükul, düğeli): hep, cümle, hepsi, bütün, herkes
tülemek: tüy değiştirmek
tümen: on bin, pek çok, fırka
tümmek: yumrulanmak, kabarmak
türemek: peyda olmak
uca: oturak yeri, kıç, sağrı
uçar: uçan
uçkunmak: esirgemek, vermemek için geri çekmek
uçmak: cennet
uçunmak: korkudan sararmak, rengi uçmak
uçurmak: kaçırmak, yüksek göstermek, koşturmak, süratle göndermek
ufaklamak: ufaltmak
ufanmak: parçalanmak, ufalanmak
ufantı: ufalanan şeyin kırıntıları

ufatmak: kırmak, parçalamak
uğramak: tesadüf etmek, raslamak, rast gelmek, karşılaşip geçmek, uzaklaşmak, üstüne varmak, birden hücum etmek, saldırmak
uğratmak: maruz kılmak, duçar etmek
uğruluk (uğurluk): hırsızlık
uğrun (uğrunca): gizli, gizlice
uğurlamak (uğurlamak): çalmak
ulaşmak: yakınlık peyda etmek, yaklaşmak, birleşmek, birleşip yapışmak, iltisak etmek, erişmek, lâhik olmak, yetişmek, erişmek, vâsıl olmak, kavuşmak
ulaştırmak (ulaştırmak): bağlamak, iltisak, ilhak etmek, bitişirmek, birleştirmek, yetiştirmek, eriştirmek
ulaşturu (ulaşduru, ulaşdırı): ardı kesilmeksizin, muttasıl, sürekli, devamlı, fasılasız
uluğ: ulu, büyük
ululamak: saygı göstermek, tazim, tevkir etmek, üstün kılmak, tafdil etmek, taltif etmek, aziz kılmak
ululuk: azamet
ulus: aşiret, halk, millet, kavim
ummak: beklemek, temenni etmek
umu: ümit, emel, rica, arzu, beklenen şey
uruk: ırk, soy, sülale, hanedan, aile, nesil, aşiret kolu, boy, oymak
usan: gafil, gevşek, tembel, isteksiz
utangan: çok utangaç, sıkılğan
uyanuk (uyanık): agâh, haberdar
uyundu (uyuntu): kendi başına hareket edemeyip başkasının reyine uyan, tufeyli, aslak
uyuşmak (II): birbirine uymak, birbirine uygun düşmek
uyuşuk: pıhtılaşmış
uzun: uzunluk, tûl
üyez (ügez, üvez): sivrisinek, at sineği, eşek sineği, tatarcık, büvelek
üleşmek: paylaşmak, bölüşmek
üleştirmek (üleştürmek): paylaştırmak, taksim etmek
ün: ses, yüksek ses, nida, avaz, sada, şöhret, şan

ündemek (indemek, ünlemek, ünnemek): seslenmek, çağırarak, davet etmek
üşengen: tembel, çok üşenen, ihmalci
var: varlığı, mevcudiyeti, hepsi, olancası, servet, mal, varlık
varsak (I) (varsakı): Bir Türk boyu kabilesi
virgü (vergi): atıyye, ihsan, bahşiş
yağlık: mendil, peşkir, bez parçası
yaşsi (yaşsi, yakşı): iyi, güzel
yaşsilik (yaşsilık, yaşsilik): iyilik
yalabık (yalabuk): parlak
yalabımak (yalabumak): parlamak, parıldamak, lemean etmek
yalan: yalancı, vefasız, sözünde durmaz
yalap yalap: parıl parıl, alev, ışık saçarak
yalavaç: Peygamber, haberci, elçi
yaldırak: ak, parlak, ışıklı
yalın (II) (od yalını): alev
yalıncak, (yalıncağ): çıplak, üryan, cascavlak
yaman: kötülük, musibet, fenalık, fena, kötü hoş olmayan, şiddetli
yamandırmak: yanaştırmak
yanar: ılıca, kaplıca
yanazlık: inatçılık, aksilik, yaramazlık, hırçınlık
yanduk (yandık): devedikeni, yabanî enginar
yankı (yangı, yangı, yankı, yanı): aksisada
yaşak: çok sözlü, boşboğaz, geveze
yaşamak (yaşanmak): saçma sapan söz söylemek, gevezelik etmek
yapalak: baykuş
yapucu, (yapıcı): inşaat ustası, dıvarcı
yar (II): yarılmış yer, suyun açtığı uçurum
yaraklamak: hazırlamak, teçhiz etmek, silahlandırmak
yaraklanmak: hazırlanmak, silahlanmak
yaramak: mümkün olmak, imkân elvermek, uygun düşmek, elverişli olmak, caiz olmak, yakışmak, hak kazanmak, hak kazanmak
yaramaz: faydasız, boş, uygunsuz, zararlı, fena, kötü.
yaramazlık: fenalık, kötülük

yazar: işe arayan, faydalı, güvenilir, muhtemel, kahraman, cesur, muktedir, yetkili

yaraşmak: yakışmak, muvafık gelmek, uygun düşmek, lâyıık ve münasip olmak

yaraştırmak: tertip ve tanzim etmek, münasip surette yapmak, lâyıık görmek, uydurmak, yakıştırmak

yarlıgamak: affetmek, mağfiret etmek, suç bağışlamak

yarlığ: fermen, irade, buyrultu

yarmak (I): geçmek, geride bırakmak, kazmak, oymak, delmek, ayırmak, birbirinden uzaklaştırmak

yarduz: bir cins nane

yasakçı, (yasağcı, yasad kulu): muhafız, bekçi, zabıta memuru

yasavul: yasadçı, muhafız

yasmık: mercimek

yastamak: yaslamak, dayamak, yastık edinmek

yaşdaş (yaştaş): yaşıt, akran, emsâl

yaşmak: örtmek, kapamak, gizlemek

yatık (yatuk): ağzı dar, boğazı kısa, karnı yassı su kabı

yavru: yavru

yavşak: bit yavrusu

yavşan: eskiden mide hastalıklarında ilaç olarak kullanılmış olan acı bir ot, veronika

yavuklu (yavuk): nişanlı, adaklı, namzet

yaykamak: yıkamak

yaylamak (yazlamak): yaylada yaz mevsimini geçirmek, iyi bir yerde vakit geçirmek, bahar olmak

yazıcı: kâtip.

yedmek (yidmek): çekmek, yedekte götürmek.

yeğ (yiğ, yiy): daha iyi, üstün, kuvvetli, yeğın

yeğrek (yeğirek, yiğirek, yiğrek): daha iyi, müreccah, efdal, elyak, üstün

yeldirmek (yeldürmek): koşturmak.

yelmek: koşmak, şıtap etmek, acele yürüme, esmek, (hayvan) tırıs gitmek, eşkin ve hızlıca yürüme

yelpeze (yelpize): yelpaze

yelpik: nefes darlığı

yeltenmek (yiltlenmek): heves etmek, meyletmek, özenmek

yemeklemek: yemek yemek

yen (yin): elbise kolunun el üzerine gelen kısmı

yer: toprak, ülke, diyar

yetmek: yetişmek, erişmek, vasıl olmak, ulaşmak, olgunlaşmak

yiğıştırmak: toplamak, biriktirmek, türetmek

yıkık: yıkıntı, enkaz

yılanıcı: sanatı yılanla uğraşmak olan

yılan kavı: yılan gömleği

yıldırımak (yaldırımak, yilduramak, ıldırımak): parıldamak, lemean etmek, ışıldamak, ziya saçmak

yırışmak: birbirine karşı böbürlenmek, kavga etmek

yiğit (iğit): genç, delikanlı

yiğitlenmek: gençlik taslamak

yiğitlik: gençlik

yirmek, (yırmak): yırtmak, azacık yırtmak

yitmek (I): kaybolmak, yok olmak, zayı olmak

yiv: birbirine bitişik olan iki şey arasındaki çizgi, derz

yoğ: yok

yoğsul (yoğsul): fakir, yoksul

yoğsulluk: yoksulluk, fakirlik

yonma: yontulmuş, yontma

yonmak: yontmak, tıraş etmek, silmek, yok etmek

yonulmak: yontulmak

yorga (yorka): rahvan

yorgalamak (yorkalamak, yorgalmak): rahvan yürüme

yormak: alıkoymak

yön: cihet, taraf, vecih, suret

yudum: lokma, bir defada yutulacak kadar (yemek)

yumak (yuymak (I), yuğmak): yıkamak

yummak: kapamak, üstüne koymak, örtmek, üstünü kapamak

yumru: ur, vücuttaki şiş, bez, gudde, kabarcık, tümsek, müdevver; eğri, çarpık

yumrulmak: yamılmak, yamrı yumru olmak, tümsemek

yumruluk: şişkinlik

yumulmak: kapanmak, büzülmek,
üstüne kapanmak, üstüne düşmek
yurt: oturlan yer, mesken, memleket
yurtlandırmak: iskân etmek
yurtlanmak: yerleşirmek, tavattum
etmek
yuvalak (I): yuvarlak
yuvalamak (II): yuva yapmak.
yüce: yükseklik, münezzeh, arı, uzak
yüceltmek: yükseltmek, âli kılmak
yükseklik: ulüvvi cenap
yülük: matruş, tüysüz
yülümek: tıraş etmek, saç ve sakalı
kazımak, dökmek

yüñ: tüy, kuş tüyü
yüreklandırmek: cesaret vermek,
cesaretlendirmek
yüreklenmek: cesaretlenmek
yürekli (yüreklü): yiğit, korkmaz,
cesaretli, cesur
yüzerlik: ateşe atıldığı zaman çıtır çıtır
ses çıkararak yanıp güzel bir koku
neşreden tohum, üzerlik
zağ: yayın ucuna sarılan deri
zıbun (zıbın, zubun): vaktiyle kaftan
altına giyilen pamuklu yelek, hırka,
mintan, entari
zibil: gübre, süprüntü

SONUÇ

Tarama Sözlüğü ile *Kâmûs-ı Türkî*, Türk dilinin farklı dönemlerindeki toplumsal ve kültürel izleri taşıyan iki eserdir. Bu iki sözlüğü esas alarak yaptığımız çalışmada ortaya çıkan anlam değişimleri; *anlam daralması*, *anlam genişlemesi*, *anlam iyileşmesi*, *anlam kötüleşmesi* ve *başka anlama geçiş* başlıkları altında toplanmıştır.

Bu çalışmada; beş yüz altmış yedi (567) *anlam genişlemesi*; iki yüz otuz iki (232) *anlam daralması*; altmış üç (63) *başka anlama geçiş*; kırk (40) *anlam kötüleşmesi* ve on (10) *anlam iyileşmesi* örneği tespit edilmiştir. Bu örneklerin yüz yirmisinde birden fazla anlam değişimi meydana gelmiştir. Ayrıca sözlüklerde yer alan kelimelere ait ortak anlamları ortaya çıkarmak için çalışmada *Tarama Sözlüğü ve Kamûs-ı Türkî’de Aynı Anlamda Kelimeler* başlığı oluşturulmuş ve bu bölümde yedi yüz doksan sekiz (798) kelime tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (2011), *Anlamak ve Anlatmak*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Ahanov, K. (2013), *Dil Biliminin Esasları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2010), Sözcük Bilimi ve Sözlükçülük, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 698, s.162-169.
- Akar, A. (2010), *Türk Dili Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayınları.
- Aksan, D. (2009), *Her yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I.II.III.*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2011), *Türkçenin zenginlikleri incelikleri*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2013), *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2014), *Anadilimizin Söz Denizinde*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (2017), *Anlambilim*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arslan Erol, H. (2008), *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2006), *Kaşgarlı Mahmud Divanü Lügat-it Türk (Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ay Akyıldız, D. (2017). Tarama Sözlüğü: Sözlükbilimi İlkeleri Çerçevesinde Betimsel ve Eleştirel Bir Değerlendirme, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt / Sayı LVI, İstanbul Üniversitesi.
- Ayverdi, İ. (2011), *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Bilnet Matbaacılık.
- Başkan, Ö. (1964), *Lengüistik Metodu*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Bayraktar, N. (2014), *Dil Bilimi*, Ankara: Nobel Yayınları.

- Bayrav, S. (1998), *Yapısal Dilbilimi*, İstanbul: Multilingual.
- Bilgin, M. (2006), *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Binyazar, A. (2010), *Toplum ve Edebiyat*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Boz, E. (2006), “Sözlük ve Sözcüklük Sorunu”, *Türkçenin Çağdaş Sorunları*, s. 1-4, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2011), Leksikografi Teriminin Tanımı ve Türkçe Karşılığı Üzerine, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.4.
- Buran, A. (2008), Sözcük, Kavram Alanı ve Sözcük Ailesi Bakımından Türkçede Bayram, *Makaleler, Turkish Studies Publication Series-V*, Ankara.
- Breal, M. (1897), *Essai de samntique (science des significations)*, Paris: Librairie Hachette.
- Caferoğlu, A. ve Taneriç, Ö. (1966), Yeniçağ Türk Dili Lügatleri, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: XIV, 1 Temmuz 1966.
- Chomsky, N. (2001), *Dil ve Zihin* (Çeviren: Ahmet Kocaman), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Clauson, S. G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Cruse, D. A. (2000a) *Meanings in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Çelik, T. (2011), *Dil ve Edebiyat Öğretimi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çeri, B. (1998), XIX. Yüzyıldan Osmanlıca Bir Sözlük Lehçe-i Osmânî, *Kebikeç*, S.6, s.169-174.
- Çiçek, A. (2009), Sözlük Bilimi Açısından Kâmûs-ı Türkî Üzerine Bir İnceleme, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.11, S.2, s.183-193.

- Deny, J. (2012), *Türk Dil Bilgisi* (Çeviren: Ahmet Benzer), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Develi, H. (2011), *Dil Doktoru Dile ve Türkçeye Dair Yazılar*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1996), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (2013), *Yeni Tarama Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Egro, G. A. (2009), Dünyada ve Türkiye’de Anlam ve Sözcük Değişmelerine İlişkin Araştırmalar Münasebetiyle, *Turkish Studies*, Sayı: 4/3, s. 842-870.
- Ercilasun, A. B. (2005), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Erdem, M. (2004), Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Eş Anlamlılık (Synonymy), *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Ergin, M. (2011), *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erkman Akerson, F. (2007), *Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual.
- Ersoylu, H. (2010), *Türk Argosu Üzerinde İncelemeler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gencan, T. N. (1979), *Dilbilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçe, A. (1998), *Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri*, Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Guiraud, P. (1999), *Anlambilim* (Çeviren: Berke Vardar), İstanbul: Multilingual.
- Günay, D. (2007), *Sözcükbilime Giriş*, İstanbul: Multilingual.
- Gündoğdu, R. ve Adıgüzel N. & Önal F. E. (2014), *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle) Şemseddin Sami*, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

- Hatiboğlu, V. (1982), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Hengirmen, M. (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Engin Yayınevi.
- Kanar, M. (2008), *Kanar Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012), *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karaağaç, G. (2013), *Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karasar, N. (2006), *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kargı Ölmez, Z. (1998), *Çağatayca Sözlükler*, Kebikeç, S. 6, s. 137-144.
- Kerimoğlu, C. (2014), *Genel Dilbilime Giriş*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kılıç, V. (2009), *Anlambilime Giriş-Temel Kavramlar*, İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Kıran, Eziler, A. (2014), *Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim*, Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/6 Spring 2014, p. 719-729, Ankara.
- Kıran, Z. ve Eziler Kıran, A. (2013), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Kocaman, A. (2006), *Dilbilim-Temel Kavramlar, Sorunlar, Tartışmalar*, Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkut, E. ve Ayırır İ. O. (2016), *Dil Bilimleri ve Dil Öğretimi*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Küçük, İ. (2012), *Kâmûs-ı Türkî'den Türkçe Sözlük'e Anlam Değişmeleri-Adlar* (AK), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Kültüral, Z. (2009), *Sözlük Bilimi Açısından Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/4, C:II., s.797-813.
- Leech, G. (1978), *Semantics*, Great Britain: Penguin Books Ltd.
- Lyons, J. (1977), *Semantics I-II*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1983), *Kuramsal Dilbilime Giriş* (Çeviren: Ahmet Kocaman), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Martinet, A. (1998), *İşlevsel Genel Dilbilim* (Çeviren: Berke Vardar), Multilingual, İstanbul.
- Murphy, L. M. (2003), *Semantic Relations and the Lexicon Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms*, University of Sussex: Cambridge University Press.
- Nişanyan, S. (2009), *Sözlerin Soyağacı-Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Everest Yayınları.
- Onan, B. (2014), *Anlama Sürecinde Türkçenin Yapısal İşlevleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Ölmez, M. (Ed.) (1993), *Türk Dilleri Araştırmaları-Talat Tekin Armağanı*, Cilt 3, Ankara: Simurg Yayınevi.
- Ölmez, M. (1998a). Tarihi Türk Dillerinin Sözlükleri. *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 6, 109-110, Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Özavşar, R. (2013), *Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlük'e Göre Anlam Değişmeleri*, Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır.
- Özçelik, S. (2005), *Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/Dizin/Metin*, Ankara: Gazi Kitabevi.

- Özçelik, S. ve Erten, M. (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.
- Özçelik, S. (2016/I), *Dede Korkut- Dresden Nüshası-Giriş-Notlar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2016/II), *Dede Korkut- Dresden Nüshası-Metin-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özdemir, O. (1996), *Dilbilimin Belirginleşme Süreci*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Özden, İ. H. (2014), Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ve Örtmece (Tabu) Kelimelerin Eş Anlamlılık İçindeki Yeri, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (Özel Sayı I): 160-165, 2014, ISSN: 2147 – 7833.
- Özer, F. (1998), Orta Türkçe Döneminin Eserleri ve Sözlükleri, *Kebikeç*, S.6, s.125-130.
- Özönder, F. ve Barutcu, S. (Ed.) (2008), *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Öztürk, A. (2003), Değişen Toplumsal Ve Kültürel Değerlerin Sözcüklerde Meydana Getirdiği Değişiklikler, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, s. 255-264.
- Palmer, F. R. (2001), *Semantik-Yeni Bir Anlam Projesi* (Çeviren: Ramazan Öztürk), Ankara: Avrasya Yayıncılık.
- Perrot, J. (1998), *Dilbilim* (Çeviren: Emel Ergun), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Persson, G. (1990), *Meanings, Models and Metaphors A Study in Lexical Semantics inEnglish*, Stockholm Sweden: Almqvist & Wiksell International.
- Porzig, W. (2011), *Dil Denen Mucize* (Çeviren: Vural Ülkü), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Richard, M. (2015), *Semantik* (Çeviren: Halil Kayıkçı), Ankara: İtalik Yayınları.
- Rifat, M. (2008), *XX. Yüzyılda dilbilim ve göstergebilim kuramları-2. temel metinler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- Sami, Ş. (2014), *Kamûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, Ankara: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Sami, Ş. (2010), *Kamus-ı Türkî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Saussure, F. (2014), *Genel Dilbilim Yazıları* (Çeviren: Savaş Kılıç), İstanbul: İthaki Yayınları.
- Sav, B. (2003), Anlam Değişmeleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, s. 147-166.
- Sever, S. (2011), *Türkçe Öğretimi ve Tam Öğrenme*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Stern, G. (1931), *Meaning and Change of Meaning*, Göteborg: Elanders Boktrcker
- Şen, S. (2004), Orhon Yazıtlarından Uygur Yazmalarına Anlam Daralmaları, *TÜBAR-XV*, s. 151-160.
- Şenyapılı, Ö. (2003), *Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var*, Ankara: METU Press.
- Tekin, T. (1993), Old Turkic Word Formation Üzerine Notlar, *Dilbilim Araştırmaları*, 200-208.
- Tekin, T. (1997), *Türkoloji Eleştirileri*, Ankara: Simurg Yayınevi.
- Tietze, A. (1993), Tarama Sözlüğü, *Türk Dilleri Araştırmaları*, S. 3, s.267-270.
- Tietze, A. ve Tekin, T. (1989), Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar, *Erdem*. C.5, S.13, Ankara, s.285-293.
- Toklu, M. O. (2007), *Dilbilime Giriş*, Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Topaloğlu, A. (1989), *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Topbaş, S. (2003), *Çocukta Dil ve Kavram Gelişimi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Türk Dil Kurumu Yayınları (1996), *Tarama Sözlüğü*, Ankara.
- Türkçe Sözlük (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2009), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, A. (2003), *Anaysis of Some Semantic Primitives in Turkish with Special Reference to Jackendoff’s Conteptual Semantics*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Uğur, N. (2001), *Anlambilim*, İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Ullmann, S. (1972), *Semantics, An Introduction to The Science of Meaning*, London: Oxford Basil Blackwell.
- Uygur, N. (2003), *Kültür Kuramı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Üçok, N. (1947), *Genel Dilbilim*, Ankara: Sakarya Basımevi.
- Ünalın, Ş. H. (2004), *Dil ve Kültür*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Üstüner, A. (2009), Örtmece Sözcüklerle İlgili Terimler, *Turkish Studies*, Sayı: 4/8, s.166-176.
- Vardar, B. (1982), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Vardar, B. (2002), *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul: Multilingual.
- Vendryes, J.V (2001), *Dil ve Düşünce* (Çeviren: Berke Vardar), İstanbul: Multilingual.
- Yavuzarslan, P. (2004), Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî’nin Kâmûs-ı Türkî’si, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44/ 2, s.200.
- Yavuzarslan, Paşa (2009), *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiydem Yayıncılık.
- Yavuzarslan, P. (Haz.) (2010), *Kamus-ı Türkî-Şemseddin Sami*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.